

JOSEPHI AVERANII

V. CL. JURISCONSULTI ET IN ILLUSTRIS ACADEMIA PISANA,
DUM VIVERET, ANTECESSORIS.

INTERPRETATIONUM JURIS LIBRI QUINQUE

IN QUIBUS MULTA CUM JURIS CIVILIS, TUM ALIORUM VETERUM
SCRIPTORUM LOCA NOVA RATIONE ILLUSTRANTUR.

MULTA ITEM EX ANTIQUITATE ROMANA GRÆCAQUE DOCTE PERTRACTANTUR

2^a Editio Novissima

IN TRES TOMOS DISTRIBUTA, CUM INDICIBUS, ET VITA AUCTORIS

TOMUS TERTIUS.

MACERATÆ MDCCCXXXIII.
EX TYPOGRAPHIA JOSEPHI MANCINI-CORTESI
SUPERIORUM FACULTATE.

INDEX CAPITUM

QUÆ IN TOMO TERTIO CONTINENTUR.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I. *Agitur de dispositione ambigua, in cujus interpretatione præcipue spectatur, quid actum sit. Id vel ex verbis, vel ex conjecturis dignoscitur. Utrumque exemplis explicatur, et contrariis respondetur.*

CAPUT II. *Dispositio ambigua interpretanda est ad normam consuetudinis patrisfamilias: dividitur in destinationem, consuetudinem et usum. Destinatio quomodo probetur. Destinatio facta in una scriptura repetita censetur in alia, vel in alia parte ejusdem scripturae. Conditio adjecta institutioni non inest substitutioni; legata in substitutione censentur repetita. An debeantur a substituto sub iisdem conditionibus, sub quibus debentur ab instituto.*

CAPUT III. *Conditio adjecta legato non censetur repetita in institutione. Conditionem adjectam institutioni censi repetitam in legato eidem personae pure relicto, plerique arbitrantur. Eorum sententia refellitur, et contraria luculenter probatur.*

CAPUT IV. *Duae quaestiones proponuntur, et diligenter examinantur. Prima, an conditio in eodem legato censeatur repetita. Secunda: an conditio adjecta uni legato censeatur repetita in altero.*

CAPUT V. *Verba ambigua commodissime interpretamur ex consuetudine sermonis, et ex usu patrisfamilias tam in ultimis voluntatibus, quam in con-*

tractibus. De utroque separatim agitur: exempla asseruntur: contrariis satisfi.

CAPUT VI. *Agitur de consuetudine regionis, cujus in interpretanda dispositione ambigua magna vis est tam in contractibus, quam in legatis. Plura exempla ex jure nostro asseruntur, exornantur. Ad quodnam genus referenda sit res legata, si diversis generibus sit subjecta. Si consuetudo regionis non conveniat cum consuetudine patrisfamilias, utra sit præferenda.*

CAPUT VII. *Ut mentem testatoris assequamur, spectanda est persona testatoris, persona legatarii, et res legata. In persona testatoris attenditur caritas, et necessitudo erga heredem, vel legatarium. Necessitudo non solum inter parentes, et liberos, sed etiam inter quoscunque consideratur ad interpretandam dispositionem.*

CAPUT VIII. *In persona legatarii consideranda est ejus dignitas, qualitas, et conditio: officium et ministerium. De his separatim agitur; et exempla asseruntur: plures LL. explicantur, et conciliantur.*

CAPUT IX. *Res ipsa legata quandoque plurimum valet ad interpretandam voluntatem. Id obinet in pluribus legatis, sed præcipue in legato alimentorum. Plura de alimentis Romae pueris et puellis et publico constitutis. Testamenti contextus est observandus ad in-*

dagandam voluntatem testantis, non singula verba captanda.

CAPUT X. Probatur luculenter, tempus pubertatis in legato alimentorum protrahendum esse in masculis usque ad decimum octavum, in feminis usque ad decimum quartum annum non solum in pauperibus, sed etiam in divitibus. Consultantur argumenta Surdi negantis hoc in divitibus esse servandum.

CAPUT XI. Ambigua oratio ita accipitur, ut actus magis valeat, quam pereat. Quae ratio interpretandi locum habeat tum in iudiciis, tum in contractionibus, tum etiam in ultimis voluntatibus. Praefertur plerisque aliis rationibus interpretandi.

CAPUT XII. Expenduntur variae doctissimorum jurisconsultorum interpretationes, eademque consultantur. Nova interpretatio proponitur, et multipliciter illustratur.

CAPUT XIII. Turpis demonstratio perimit institutionem ac legatum, ut pro non scripto habeatur. Exhereditatio cum convicio fieri potest. Item institutio ejus, qui est in potestate testatoris.

CAPUT XIV. Falsam demonstrationem non vitare dispositionem pro regula receptum est, sive in persona, sive in re falsitas contingat. Regula copiose explicatur, et confirmatur exemplis.

CAPUT XV. Demonstratio aliquando auget legatum, aliquando minuit, non nunquam vero irritum facit. Explicatur copiose, quando legatum augeat, exempla afferuntur, plures LL. explicantur.

CAPUT XVI. Demonstratio ampliat, aut restringit legatum, cui adjecta est, prout dilatat aut contrahit limites rerum, aut personarum, quae legato continentur. Aliquando autem minuit etiam legatum, aut rem, cui non videtur adscripta. Exempla afferuntur, et uberius explicantur.

CAPUT XVII. Aliud exemplum demonstrationis, quae legatum restringit, est in L. 4. §. ult. ff. de pen. leg. Ejus

ratio obscurissima. Expenduntur sententiae interpretum rationem frustra investigantium. Probatur nulla alia ratione nisi, quam conjectura voluntatis.

CAPUT XVIII. Falsa demonstratio, quae quoquo modo laedit jus commune, vitiat et perimit actum, cui adjectur. Duo exempla proponuntur: Explicatur copiose L. Titius 25. §. 1. ff. de liber. et posthum. Expenduntur interpretationes tum veterum, tum recentiorum. Nova interpretatio proponitur et explicatur.

CAPUT XIX. Falsa demonstratio, quae habet vim conditionis vitiat actum. Impugnatur opinio Bartoli et aliorum, quod falsa demonstratio cognitionis vitiet institutionem et legatum. Aliud est falsa demonstratio, aliud falsa causa. Consultatur distinctio inter causam proximam, et remotam.

CAPUT XX. Falsa demonstratio, quae demonstrat rem, quae non sit, perimit institutionem ac legatum. Utriusque exempla afferuntur, et a contrariis vindicantur.

CAPUT XXI. Etiam in legatis rerum incorporalium falsa demonstratio legatum perimit, cum designat id, quod non est. Exemplum affertur in creditore, qui legat id, quod sibi debetur, alteri, quam suo debitori, cum nihil debeatur, ac luculenter explicatur. Plures LL. conciliantur et explicantur.

CAPUT XXII. Creditore legante debitori suo, quod sibi debetur, cum nihil debeatur, falsa demonstratio legatum perimit, non expressa summa, vel re debita. Si quantitas vel species expressa fuerit, magna est controversia, an valeat legatum. Debitor inutiliter legat creditori suo, quod ei debet, nisi debiti emolumentum amplietur. Si falsa fuerit debiti demonstratio, valet legatum.

CAPUT XXIII. Demonstratio pro parte falsa non vitiat legatum, nec impedit, ne legato generali contineatur. Hoc exemplis uberime illustratur et exornatur.

CAPUT XXIV. Si demonstratio nondum conveniat rei legatae, cum tamen convenire caeperit, nihilominus ea res legato continetur. Plura exempla afferuntur, explicantur et exornantur.

CAPUT XXV. Si demonstratio amplius non conveniat rei legatae, in legato generis ea res non continetur; quod efficitur ex ea mutatione qualitatis, propter quam res ad aliud genus transferatur.

CAPUT XXVI. In legato certae speciei, cum testatoris demonstratio amplius ei non conveniat, facilius extinguitur legatum ususfructus, quam ipsius rei. Omnis mutatio, quae rem alterat, ut non sit amplius talis, qualis erat, sufficit ad extinguendum legatum ususfructus. Hoc pluribus exemplis explicatur.

CAPUT XXVII. Ex exemplis in superiore allatis demonstratur, cujusmodi mutatio extinguit legatum ipsius rei.

CAPUT XXVIII. Expenditur accurate: quatenam sint mutationes, quibus legatum lanae perimitur. Pauli Ulpiani sententia examinatur. Probatur Ulpianus, a se ipso non dissidere.

CAPUT XXIX. Legatum quadrigae extinguitur, mortuo equo, qui quadri-

gum demonstrat. Disseritur copiose, quisnam sit equus, qui quadrigam demonstrat, et cur eo mortuo legatum pereat.

CAPUT XXX. Proponitur quaestio, an suus heres, cui datus sit vulgaris substitutus, de necessario fiat voluntarius. Negativa sententia luculenter probatur et a contrariis vindicatur.

CAPUT XXXI. Expenditur, qua ratione duobus filiis impuberibus institutis, dato substituto ei, qui postremus morietur, cum ambo simul periissent, ad utriusque hereditatem substitutus admittatur. Variarum interpretationum sententiae confutantur. Probatur, testatorem utrique voluisse substituere. Contraria argumenta diluuntur.

CAPUT XXXII. Debitor solvens dicere potest, in quam causam vellet imputari: si non dicat, credit in causam ipsi graviores: nisi contraria voluntas contrahentium appareat. Exempla afferuntur. Creditor pignus distrahens potest referre pretium ex eo redactum, in quamcunque causam voluerit, si nihil declaret, in leviorē causam credit. Contrariis satisficit.

JOSEPHI AVERANII,

JURISCONSULTI ET ANTECESSORIS,

INTERPRETATIONUM JURIS

LIBER QUINTUS.

Caput Primum

Abd. L. ubi est 12. ff. de reb. dub.

S U M M A R I U M.

- I. In ambigua dispositione id investigandum quid actum sit inter contrahentes, quid testator senserit.
II. Id aliquando ex verbis dignoscitur, aliquando ex conjecturis.
III. Verborum significatio maxime observanda. Exempli. et n. 4. 5. 6.
VII. Legati dominium recta via in legatarium transit.
VIII. Conjectura et natura actus quandoque demon-

strant, quid actum fuerit: et tunc praevalent verbis expressis. Exempli et n. 9.

IX. Explicantur L. si alienum 13. §. Marcellus, et L. Senatus 35. §. ergo ff. de mort. caus. donat.

XI. Regula: quod voluntas contrahentium et natura actus spectanda sit: praevalet alteri: quod verba sint interpretanda, ut actus valeat potius, quam perent.

In ambigua contrahentium, et testatoris oratione interpretanda primum illud est investigandum, quid actum sit inter contrahentes: quid senserit, quid voluerit testator. In ambiguo enim sermone non utrumque dicimus, sed dumtaxat id quod volumus. l. 3. ff. de reb. dub. et ubi est verborum ambiguitas, valet quod actum est l. ubi est 21. ff. eodem. et potius id, quod actum, quam quod dictum sit, sequendum l. sed Celsus 6. §. 1. vers. in emptis ff. de contr. empt. l. in lege 29. in fin. Ibi: potius id videri voluisse ff. locat. l. 2. §. 1. ff. de hered. vel act. vend. Ibi: et verius est, hoc esse servandum, quod actum est. l. ult. ff. eod. Paulus: imo semper quaeritur in ea re, quid actum fuerit. l. dotis 7. §. si usus fructus ff. de jur. dot. Ibi: interesse quid acti sit. l. cum

manu sata 80. §. 2. ff. de contr. empt. Ibi: primum sequendum esse, quod appareret actum esse. l. fistulas 78. ff. eod. Ibi: respondi apparere id actum esse etc.

Quod actum est, aliquando ex verbis 2 dignoscitur, aliquando ex conjecturis. Si quidem etiam conjecturis perspicue voluntatem contrahentium, necnon testatoris assequimur. l. licet Imperator 74. ff. de leg. 1. Quantum attinet ad verba, non debemus a propria ipsorum significatione recedere, nisi constet aliud actum fuisse l. non aliter 69. in princ. ff. de leg. 3. Primum de propria vi, et significatione verborum disseramus.

In l. dotis 7. §. si usus fructus ff. de 3 jur. dot. in dotem datus erat usufructus: quaerebatur, an fructus praestandi essent, an ipse usufructus: scilicet

jus utendi, fruendi: Ac si non appareat id actum fuisse, ut fructus praestari deberent: jus ipsum in dote erit, non fructus, qui percipiuntur. Nomen enim usufructus non fructus, sed jus utendi, fruendi significat. *princ. tit. inst. de usufruct. l. 1. ff. eod.* Itaque qui fructus praestandos esse contendit, et id actum fuisse inter contrahentes perspicue probare debet.

In l. 2. §. 1. ff. de hered. vend. Vendita hereditate, quaeritur, quid veniisse videatur. Spectandum quidem est, quod actum est: sed si non appareat aliud egisse contrahentes, id actum videtur, quod designat nomen hereditatis, quod rerum universitatem demonstrat. l. hereditas 62. ff. de Reg. jur. l. si hereditatem 32. ff. mand. l. bonorum 208. ff. de V. S. Igitur veniisse videtur omne id, quod ex hereditate pervenit in id tempus, quo venditio fit, l. Rutilia Polla 69. ff. de contr. empt. Ibi: existimo extrinsecus lacum, quem emit Rutilia Polla, veniisse, quatenus tunc fuit: et circa decem pedes, qui tunc fuerunt.

In l. ult. ff. de hered. vel act. vend. eadem prorsus ratione venditor hereditatis praestare debet emptori, quod fundi hereditarii nomine acquisivit, nam et hoc in hereditatis universitate continetur. Et licet venditor fundum exceperit, tamen fundi nomen non complectitur etiam id, quod fundi causa extrinsecus obvenit: igitur hoc non pertinet ad venditorem, qui fundum, dumtaxat exceperit, sed ad emptorem hereditatis, quae universa complectitur. Sed haec, nisi appareat aliud actum fuisse d. l. ult. Cedit enim verborum propria significatio voluntati contrahentium, eorumque conventioni, quae dat legem contractui l. 1. §. si convenit 6. ff. depos. l. in conventionalibus 53. ff. de V. O. l. contractus 23. ff. de Reg. jur. §. adeo 3. vers. et siquidem instit. tit. de locat. et cond.

In l. qui usumfructum 36. ff. de usufr. et in l. Sempronius attalus 26.

ff. de usufr. leg. duo proponuntur exempla elegantissima. In l. 36. §. 1. Stipulatus sum de Titio fundum Cornelianum, detracto usufructu. Titius decessit. Quaesitum est, quid mihi heredem ejus praestare oportet. Respondit referre, qua mente usufructus exceptus sit. Nam si quidem hoc actum est, ut in cujuslibet persona usufructus constitueretur, solam proprietatem heredem debitorum. Sin autem id actum sit, ut promissori usufructus recipere, plenam proprietatem heredem ejus debitorum. Alterum exemplum legati proponitur in vers. hoc ita se habere. ejusd. l. et de eo fusius disputatur in laudata l. Sempronius Attalus. Legatus est ab herede fundus Cajo, deducto usufructu. Antequam Cajo agat (sive pure, sive in diem ei legatus fuerit fundus,) videlicet antequam usufructus a proprietate separaretur, et heredi constitueretur, heres decessit. Quaeritur, an veniente die, et agente legatario, heres heredis fundum ipsum debeat, an nudam ejus proprietatem, detracto usufructu ab heredis herede. Videbatur dicendum, plenam proprietatem esse praestandam: statim enim dies legati cedit, sive pure, sive in diem legatus fuerit fundus, et confestim pertinet ad legatarium, scilicet nuda ejus proprietas l. 5. §. 1. l. si dies 21. in princip. ff. qu. dies leg. ced. et consequenter usufructus ad heredem pertinet: eoque mortuo extinguitur, et ad proprietatem revertitur §. finitur instit. tit. de usufr. §. l. 3. §. ult. ff. quib. mod. usufr. amit. l. si domina 10. l. ambiguitatem 12. l. corruptionem, 6. C. de usufr. atque adeo plenus fundus Cajo debetur. Verum haec argumentatio fallax est et imbecilla, et a Paulo reprobatur in laudata l. Sempronius Attalus. Etenim antequam usufructus separaretur, et avellatur a proprietate, perire non potest, quia nondum est constitutus. Avellitur autem a proprietate tunc, cum proprietas Cajo praestatur ab herede; et tunc heres incipit esse fructuarius fundi,

Cajus autem ejusdem fundi dominus. Antea vero heres quidem percipit fructus, sed jure domini, non jure servitutis: dominus est non fructuarius. Subdit tamen Paulus, quod his casibus de sententia testatoris quaerendum est: verisimile autem est, testatorem tenuisse de usufructu, qui coheret personae heredis; nec voluisse eum plus transmittere ad unum heredem, quando nondum coepit habere usufructum, quam transmitteret, si habere coepisset. Testator enim heredi suo consulere voluit, cui hereditatem relinquit ob meritum *l. nec adjecit 9. ff. pro soc.* non autem ejus successori incerto et ignorato. Idcirco Africanus in *d. l. 36. §. 1.* ait manifestius hoc in legatis, quam in contractibus apparere, quia in his, *tam heredibus nostris, quam nobismetipsis covenius l. si pactum 9. in fin. ff. de probat.*

Sed his opponi posse arbitror, quod legatum recta via transit a defuncto in legatarium, sine ullo heredis facto *l. legatum 80. ff. de leg. 2. l. a Titio 64. ff. de furt. l. 1. in fin. ff. de public. in rem act.* Quamobrem saltem in legatis puris statim dominium transfertur in legatarium, et penes heredem remanet usufructus: ac propterea etiam moriente herede, antequam legatarius petat legatum, finitur usufructus *d. §. finitur et d. l. 1.*

Respondetur, quod licet ministerio et auctoritate legis dominium recta via ad legatarium a defuncto transeat: tamen haec translatio suspenditur, donec heres adeat hereditatem, et legatarius agnoscat legatum. Nam si vel heres repudiet hereditatem, vel legatarius repudiet legatum, numquam rei legatae dominium in eum translatum fuit. Si vero et heres adierit hereditatem, et legatarius agnoscat legatum, videtur acquisivisse dominium a die mortis testatoris. Argumento est, quod ait Papinianus in *l. legatum 80. ff. de leg. 2. Legatum ita dominium rei legatarii facit, ut hereditas heredis res singulas.* Sed heres res hereditarias non acquirit, nisi cum adit hereditatem, ita

Averanii Tom. III.

tamen ut quodcumque adeat jam tunc a morte defuncto successisse intelligatur *l. heres quandoque 54. ff. de acquir. hered.* Idem igitur et in legato. Atque id multo magis in nostra specie, in qua cum legata sit nuda rei proprietates, eaque separanda sit ab usufructu, non potest haec separatio contingere sine facto heredis dominium legatario praestantis, et usufructum sibi retinentis *d. l. Sempronius.* Ibi: *sed usufructus nondum est heredis, nisi cum dominium deducto usufructu praeriterit.* Debet enim legatarius ab herede legatum petere et accipere *l. 1. §. continet 2. ff. quod legat.* Jam vero ad rem.

Quid actum fuerit, aliquando tamen evidenter apparet ex conjecturis et natura actus, ut haec regula verbis etiam expressis praefertur, si ea possint quaecumque interpretatione conciliari. Exemplis id explico. Primum proponitur in *l. ex conducto 15. §. si uno 4. ff. locat.* Dominus fundi ob sterilitatem remisit colono pensionem unius anni, verbo donationis. Ait Ulpianus, quod si sequentibus annis contingerit ubertas, nihil obesse domino remissionem, sed integram pensionem etiam ejus anni, quo remisit, exigendam: *quasi non sit donatio, sed transactio.* Verbum donationis detorquet ad transactionem Papinianus: tum quia donatio non facile admittitur, quia donare est perdere *l. filiusfam. 7. ff. de donat.* tum quia donatio ex pactis adjectis in contractum innominatum, cujusmodi est, transformatur, ut in *l. ult. C. de rer. permutation.* in *l. legem 9. et l. cum res 22. C. de donat.* Hoc autem maxime dicendum in proposita Lege, in qua repugnat tum natura, seu potius substantia donationis, tum natura locationis, cui adjicitur. Substantia donationis: quia donari dicitur, quod nullo jure cogente conceditur *l. donari 82. ff. de reg. jur. l. donari 29. ff. de donat.* remissio autem mercedis ob sterilitatem jure cogente fit, *l. licet 8. C. de locato.* Non est igitur haec propria donatio, sed

B

remissio pactae mercedis; quae degenerat in transactionem propter periculum futurae litis, vel jam imminens, petens remissionem conductore *l. in summa* 65. §. 1. ff. de conduct. indeb. Repugnat etiam natura conductionis: in ea enim remissio mercedis semper habet adjunctam et implicitam conditionem tacitam; si remissio per ubertatem sequentium annorum non compensabitur *d. l. licet* 8. C. de locato, et nostra *l. 15. §. si uno* 4. ff. locati. Eo fit ut hujusmodi remissio sive fiat verbo remissionis, sive verbo donationis, semper habeat implicitam eandem conditionem, pacisci enim locator et conductor secundum naturam conductionis intelliguntur, et abuti verbo donationis, quod huic donationi proprie non convenit. *l. in lege* 29. ff. locat. *l. 4. ff. de usar.* Ibi: quia non est verisimile plus venditorem promisisse, quam iudicio empti praestare compelleretur. Licet igitur verbo donationis usus fuerit, tamen verisimile non est plus promisisse, quam conducti iudicio praestare compelleretur.

- 9 Alterum exemplum non minus singulare suppeditat nobis Marcianus in *l. ubi ita donatur* 27. ff. de mort. caus. donat. Ubi ita donatur mortis causa, ut nullo casu revocetur, causa donandi magis est, quam mortis causa donatio; et ideo perinde haberi debet, atque alia quaecvis inter vivos donatio. Pactum de non revocando, certo demonstrat id aetum inter contrahentes, ut donatio esset inter vivos. Nam de substantia donationis causa mortis est, ut revocetur, si convaluerit donatarius: si donatorem poenituerit; si donatario supervixerit §. 1. inst. tit. de donation. l. mortis 16. l. si mortis 29. cum seq. ff. de mort. caus. donat. l. non omnis 19. ff. de reb. cred. Est enim omnino similis legatis *d. §. 1. et l. ult. in fin. C. de don. caus. mort. l. Marcellus* 15. l. illud 37. ff. eod. legata autem usque ad mortem revocari possunt, quod est de natura ultimae voluntatis *l. 1. C. de Sacros. Eccles. Ac*

nemo potest eam sibi legem dicere, ut a priore ei recedere non liceat. l. si quis in principio 22. ff. de leg. 3. quod tametsi de legatis dictum fuerit, ad donationes causa mortis pertinet *l. Marcellus* 15. ff. de don. caus. mortis *l. ult. in fin. Cod. eod.* Et in hoc differt a donatione inter vivos §. 2. inst. de donat. *l. 1. ff. eod.* Itaque cum quis ita donat, ut nullo casu revocet, perspicue ostendit se donare inter vivos; *l. Senatus* 35. §. 2. de mort. caus. don. Insula profecto est quorundam Pragmaticorum interpretatio, qui ajunt verba illa, ut nullo casu revocetur, intelligenda, rebus sic stantibus: videlicet si permaneo in eadem voluntate; si me non poenituerit, adeoque ea verba non efficere donationem inter vivos. Verba illa, nullo casu, falsam esse hujusmodi sententiam, evincunt, nullo casu: ergo nec, si poenituerit, poenitentia, est praecipuus casus revocandae donationis causa mortis: et ex hoc maxime distinguitur a donatione inter vivos. Confer. *l. 1. princ. ff. de donat.* Ibi: nec ullo casu ad se reverti: et infra: velit ad se reverti, illis indicat donationem inter vivos: his donationem causa mortis *l. Senatus* 35. §. sed mortis 2. *l. Seja* 42. in fin. vers. bonis auferuntur etc. ff. de mort. caus. don. Potissime vero illud convincit donationem vere esse inter vivos, quod inter virum et uxorem non valet: et quod Falcidia non detrahitur, quae detrahitur ex donatione causa mortis *l. Seja* 12. in fin. ff. de donat. caus. mortis *l. 2. C. eod.* et valet inter conjuges *l. Fulcinius* 43. ff. eod. *l. si cum uxori* 9. in fin. cum seq. ff. de don. int. vir. et uxor.

Nec obstant *l. si alienam* 13. §. Marcellus, et *l. Senatus* 35. §. ergo ff. de don. caus. mort. in quibus valet donatio, etiamsi convenerit, ut nullo casu sit repetitio. Nam ibi duo casus proponuntur, quibus convenire potest, ne revocetur donatio: si donator convaluerit, et si prior decesserit. Deinde subjicitur,

quod convenire etiam potest, ut nullo casu sit repetitio: hoc est, neutro casu enumerato, ut explicatur illis verbis: *id est, ne si consuleretur quidem*. Supra singulatum utrumque casum proposuerant: nunc utrumque conjungunt. Quod si quis obstinato credat, verba illa generaliter esse intelligenda, nihil vetat dicere, quod potest quidem etiam eo modo fieri donatio: sed ea induit naturam donationis inter vivos, et perinde haberi debet, ac alia quaevis donatio inter vivos *d. l. ubi ita 27*.

- 11 In qua lege observandum, quod regula proposita praeponebat alteri, qua jubemus verba interpretari, ut actus valeat potius, quam pereat *l. ubi est 21. in fin. ff. de reb. dub.* Nam in hac *l.* etiamsi donatio sit peritura, tamen dicimus eam esse donationem inter vivos *d. l. 27. in fine*.

CAPUT II.

Ad L. si servus plurium 50. §. ult. ff. de leg. 1.

SUMMARIUM.

- I. Ambigua dispositio ad normam consuetudinis patrisfamilias vel regionis interpretanda.
- II. Destinatio patrisfamilias est, cum ipse rem assignavit speciei, de qua disposuit.
- III. Destinationum probant actus testatoris praecedentes testamentum.
- IV. Ex vicinis scripturis.
- V. Ex ipso testamento.
- VI. Destinatio facta in aliqua scriptura per tacitam repetitionem tribuitur ad aliam; sive ad aliam partem ejusdem scripturae. Exempla et n. 7.
- VII. Repetitio non datur de testamento ad testamentum.
- VIII. Secus est in codicillis.
- IX. Conditio institutioni adjecta non inest substitutioni, nisi fuerit a testatore repetita.
- X. Legata ab instituto relicta censentur repetita a substituto: sed cum destinatione.
- XI. Substitutus vulgaris debet legatam sub iisdem conditionibus, sub quibus debet institutus.
- XII. In substituto pupillari idem est, si pupillus heres non fuit. Si heres fuit, ea debet ea persona pupilli, nisi testator ea repetierit.
- XIII. Legatus a testatore repetita, et repetita conditione, substitutus ad ea tenetur in eventum conditionis. Conditione non repetita expresse, tacite repetita non praesumitur.
- XIV. Ratio differentiae, et n. 15.

Si quid ambigue scriptum fuerit, et ex ambiguo sit controversia, quid, quantumve scripto contineatur: tum deficientibus conjecturis modo expositis ad normam consuetudinis dirigenda est voluntatis interpretatio, *l. si servus plurium 50. §. ult. ff. de legat. 1. l. semper 34 ff. de R. J. l. 3. in fin. ff. de supel. leg. l. heredes 21. §. 1. in fin. qui testam. fac. pos. l. cum de lanionis 18. §. item cacabos in fin. ff. de instr. vel instr. leg. l. si quis vinum 9. ff. de rit. vi. ol. leg.* Consuetudo duplex est; patrisfamilias; et regionis. *d. l. si servus plurium in fin.* De consuetudine patrisfamilias, primum. Haec in tres partes distribui potest: in destinationem patrisfamilias, consuetudinem et usum.

Destinatio patrisfam. est, cum ipse rem aliquam animo deputavit, et assignavit alicui speciei; quam postea legavit, aut deduxit in obligationem. Veluti si quis aliquis legaverit Kalendarium, non solum debentur, et legato continentur nomina debitorum, quae Kalendario continentur: sed etiam quaecumque pecuniae, quae a testatore fuerant Kalendario destinatae *l. qui filium 64. ff. de leg. 3.* Si quis Sejana praedia, sicuti comparata sunt, legaverit; cum essent Sabiniana quoque uno praetio comparata: non sufficit hoc, ut Sabiniana quoque legato contineantur: sed, ut ea Sejanis adscripserit et deputaverit, necesse est *l. praedictis 91. §. Titio ff. eod.* Simile exemplum in *l. Cajus Sejus 86. §. ult. ff. de leg. 2.* Idem in servis *l. servis urbanis 99. in princ. et §. muliones ff. de leg. 3. in argento l. 3. in fin. ff. de supel. leg. in vino l. 1. l. si quis 9. in princ. ff. de trit. vin. et ol. leg. l. 2. in fin. ff. de opt. vel elect. leg.* Videnda plura exempla in *l. quaesitum 12. §. si quis eodem 14. ff. de instr. vel instrum. l. cum aurum 19. §. lectum B. ff. de aur. et arg. leg. l. pediculis 31. §. 1. et §. quidam et §. Neratius ff. de aur. et arg. leg.*

3 Hanc destinationem maxima probant actus testatoris praecedentes ipsum testamentum, ut in exemplis modo propositis. Hos praefinit Papinianus in laudata *l. praedii §. Titio ff. de leg. 3. Sed inspicendum*, an litteris et rationibus appellatione Sejanorum Gabiniana quoque continerentur, et utriusque possessionis confusi reditus titulo Sejanorum accepto lati essent. Paulus in *l. Cajus Sejus 86. in fin. ff. de leg. 2. Si testator fundum Sejanum uno nomine universum possedit: quamvis eundem divisim partibus locaverat*, universum eum ex causa fideicommissi praestare oportere. Idem Paulus in *l. servis urbanis 99. in princ. ff. de leg. 3. Dicendum autem est*, quod urbani intelligendi sunt, quos paterfam. inter urbanos adnumerare solitus sit: quod maxime ex libellis familiae, item ex cibariis deprehendi poterit: Vide etiam §. 1. ejusdem legis.

4 Probatur etiam destinatio ex vicinis scripturis *l. heredes palam 21. §. 1. vers. sed si notam. ff. qui testam. fac. poss. l. alimenta 16. §. 1. ff. de alim. leg.* Sed distinguendum est, utrum dubitetur, an aliquid legatum sit, vel legato contineatur: an vero quid legatum sit ex pluribus rebus ejusdem nominis. Primo casu non videtur sufficere conjectura deducta ex vicinis scripturis, nisi aliquos actus adjunctos habeat, ut in *l. praedii 91. §. balneas et §. ult. ff. de leg. 3.* Secundo casu sufficiunt solae scripturae, quia non agitur de inducendo legato, sed de claranda qualitate rei legatae *d. l. heredes 21. §. 1. et l. si servus 50. in fin. ff. de leg. 1.* Verumtamen et hoc casu, si obstat aliqua conjectura suadens aliam fuisse mentem testatoris, dicemus secus. Praeit Papinianus in *l. 1. ff. de reb. dub.* Species ejus legis est. Cajus legavit Titio fundum Maevianum, aut Sejanum. Habebat autem fundum, qui Maevianus dicebatur: sed eodem nomine in rationibus suis demonstrabat etiam possessionem plurium praediorum, quam pariter fundum Maevianum in iis nominabat. Du-

bitatum fuit, an Titius possat eligere universam hanc plurium praediorum possessionem: an vero teneretur aligere fundum Maevianum, aut Sejanum, utrum ex his vellet. Respondit Papinianus: *non videri caetera praedia legato voluisse defunctum cedere, si fundi Sejanum pretium, a fundi Maeviani pretio non magna pecunia distingueretur.* Comparatio nobis demonstrat voluntatem legantis. Qui dat electionem, unam rem uni, parem pari comparat et confert; et in arbitrio legatarii ponit, utram alteri praeponat. Itaque debet esse quaedam aequalitas inter eligenda, propter quam testator sit ambiguus, utrum malit, utrum praeponat, ac praeferat legatarius. Recte Cicero in Topic. *aut simpliciter quaeritur, aut comparate. Simpliciter; expretenda ne sit gloria: comparate; praeponenda ne sit divitiis gloria.* Si Cajus simpliciter legasset fundum Maevianum, ex rationibus, in quibus nomine fundi Maeviani designabat universam possessionem intelligeremus, de illa sensisse. Sed cum comparate legaverit fundum Maevianum, eumque exaequaverit Sejanum, apparet eum sensisse de illo fundo Maeviano, qui modice differt a Sejano. Quamobrem si ejusmodi sit fundus ille, qui proprio nomine Maevianus appellatur, is legato continebitur: sin secus, universa praediorum possessio. Id consequens est collationi, et aequationi fundorum Maeviani, atque Sejanum.

Demum probatur ex ipso testamento 5 *l. qui non militabat 78. §. 1. vers. quod veteres ff. de hered. inst. l. si servus 50. in fin. ff. de leg. 1. l. cum pater 77. §. cum imperfecta 22. ff. de leg. 2. l. Titia 134. §. 1. ff. de V. O.* Non potest enim certius deprehendi voluntas testatoris, quam ex illis, quae ipsa disposuit in eodem testamento, maxime si ambigatur, quid ambiguus sermone, aut verbo voluerit comprehendere. Singulare exemplum habemus in *l. qui filiabus 17. in princ. ff. de leg. 1. qui filiabus legavit, si mentionem aliqua parte testi-*

menti posthumae fecit, videtur in filiarum legato, et de posthuma sensisse. Quocirca in celebri quadam causa dicebam testatorem substituente filios et descendentes ab eis masculos, sensisse de masculis ex masculis, cum in alia substitutione, quam iisdem verbis conceperat, ea verba declarasset aut descendentes masculos, et a masculis. Neque enim hac in re valet commune Doctorum effatum: cum voluit, dixit, ergo, cum non dixit, noluit. Quoniam hic agimus de interpretatione verbi, aut sermonis ambigui, quem nemo rectius potest interpretari, quam ille, qui dixit: quia in ambiguo sermone non utrumque dicimus: sed id dumtaxat, quod volumus. l. 3: ff. de reb. dub.

9 Huc pertinet, quod in jure nostro constitutum est, ut destinatio facta vel in alia scriptura, vel in eadem, per tacitam quandam repetitionem trahatur ad aliam scripturam, vel aliam partem ejusdem scripturae, aliamque dispositionem. Fit hoc in legibus: ejusque exemplum habemus in lege Aquilia. Primo capite legis Aquiliae sancitum fuit, ut qui servum, vel quadrupedem occidisset, quanti pluri res fuisset eo anno, tantum domino daret. Tertio capite ejusdem legis damnatur is, qui alio modo damnum dedit, quanti ea res fuit triginta diebus proximis, nec adjicitur plurimi. Nihilominus repetitum tacite censetur, et a primo capite translatum in tertium. l. quemadmodum 29. §. ult. ff. ad leg. Aquil. §. illud cum seq. inst. eod. Fit in contractibus l. Titia 134. §. 1. ff. de V. O. l. triticum 94. ff. eod.

7 In ultimis voluntatibus multo plura occurrunt exempla tum in eodem testamento, tum in pluribus. Ac primum statnendum est, quod a testamento ad testamentum non datur repetitio, quia secundum testamentum prius rumpit, adeoque testator nihil eorum, quae in primo testamento scripta sunt, valere vult leg. 2. l. cum in secundo 16. ff. de injust. rupt. §. po-
Averanii Tom. III.

steriore inst. tit. quib. mod. testam. infr. nisi in casu proposito in §. sed etsi quis 3. inst. eod. et in l. si quis priore 29. ff. ad SC. Trebell. l. posthumus §. 1. ff. de injust. rupt. Idque ex clara, expressaque voluntate testatoris; non vero ex tacita, praesumptaque repetitione. Singulare est, quod Papinianus respondit in l. 3. ff. de probat. et Paulus in l. Statius Florus 48. ff. de jure fisci, in quibus tacitum fideicommissum relictum in primo testamento tacite repetitum censetur in secundo: et destinatio testatoris a primo testamento deducitur in secundum. Sed hoc ideo, quia cum in secundo instituerit eundem heredem vel in eadem, vel in majore parte, praesumitur id fecisse ad occultandam fraudem, et fraudandum fisco: atque haec praesumptio transfert onus probandi mutatum fuisse voluntatem in eum, qui convenitur a fisco. Amplius observandum, quod fideicommissum vere non fuerat relictum in primo testamento, sed tacite rogatus heres, ut certas res restitueret incapaci, et ab eo exacta cautio, ut in l. Statius. Obligatio igitur restituendi non provenit a testamento, sed a fide data ab herede, qui secretum suscepit; quam servare oportet, donec fuerit mutata voluntas. Testator autem non praesumitur mutasse voluntatem, cum ipsum heredem instituerit, cujus fidem elegerat, et fraudis participem fecerat dd. ll. maxime quia voluntatis mutatio non praesumitur, nisi probetur l. cum qui 22. ff. de probat. l. fideicommissa 11. §. si rem. 12. ff. de leg. 3. Et licet is, qui condit alterum testamentum aperte demonstrat se mutasse voluntatem: tamen hic non agitur de obligatione inducenda vi testamenti: sed occultae et fraudulentae conventionis, quae quamvis non obliget heredem fideicommissario; obligat tamen fisco, ex SC. Plautiano.

Contrarium est dicendum de codicillis. 8 In his repetita consensur omnia, quae in testamento disposita sunt, nisi expres-

aim testator ab iis recesserit. *l. alumnae* 30. *§. qui filias* 3. *in fin. ff. de adim. leg.* Etenim neque testamentum derogat codicillis, si non appareat testatorem a voluntate, quam in codicillis expresserat, recessisse *§. 1. inst. tit. de codicill.* Neque codicilli vim habent tollendi testamentum *l. si idem* 7. *C. de codicill.* sed jus ejus sequuntur *l. si quis* 3. *§. ult. et l. ab intestato* 16. *in fin. ff. de jur. codicill.* et pars ejus esse censeatur *l. quidam referunt* 14. *in princ. vers. nimirum autem ff. eod. l. penult. ff. testam. quem. aperian.* Quamobrem et dilatio solvendi legata heredi data in testamento, ad codicillos producitur *l. talis scriptura* 30. *§. ult. cum seq. ff. de legat. 1.* et conditio adjecta legato in testamento, in codicillis repetita censeatur. *l. avia* 77. *in princ. ff. de cond. et dem.* et onera caeteraeque qualitates similiter *l. alumnae* 20. *§. qui filias ff. de instr. vel instrum. leg.* etiamsi legatum in alium fuerit translatum *l. Cajo in princ. ff. de alim. vel cibar. leg.* Idem constitutus est in pluribus codicillis: nam codicilli non derogant codicillis, sed omnes simul subsistunt, itidemque omnia, quae in iis disponuntur, nisi contrariam voluntatem contineant *l. cum propositis* 3. *C. de codic.*

- 9 His generatim expositis ad singulas species explicandas aggrediamur. Ac primum de institutione et substitutione. Quod ad conditionem atinet, certum est, eam, quae adjecta est institutioni, non inesse substitutioni, nisi fuerit in substitutione a testatore repetita *l. si re solum* 27. *in princ. et l. sub conditione* 73. *ff. de hered. inst.* Testator enim, qui substituit heredi instituto sub conditione, vult substitutum heredem esse in casum deficientis conditionis. Fit enim in eum casum, quo institutus heres non sit *l. potest* 36. *in princ. ff. de vulgar. princ. tit. inst. eod.* non est autem heres deficientis conditione. Communiter tamen existimant DD. conditionem potestativam in substitutione censi repetitam. Ego

contra sentio. Enimvero substitutus tenetur implere voluntatem testatoris, et dare vel facere, quod jussit testator appendendo conditionem instituto: sed non ratione repetitae conditionis, verum lucri percepti, quod sequitur onus, et gravamen ipsi annexum *l. unic. §. pro secundo C. de caduc. toll.* Hoc tamen solummodo locum habet in obscura voluntate testatoris: non vero cum conjecturae contrarium suadent: de quibus late Ulpianus in *l. licet Imperator* 74. *ff. de legat.* Illud est dignum animadversione, quod conditio adjecta fideicommissio universali, repetita censeatur in substitutione ejusdem personae *l. Latinus Largus* 83. *ff. de leg. 2.* et ratio est, quia cum testator eidem personae eandem reliquerit hereditatem tum per fideicommissum tum etiam per substitutionem, praesumitur in eumdem casum reliquisse.

Quoad legata, certum est ea repetita censi in substitutione. Sed ita distinguendum est. In pupillari substitutione nulla est repetitio legati, nam si pupillus heres extiterit, ipse legatum debet; et si non solverit, debet substitutus ex persona pupilli tamquam ejus heres; non vero in vim tacitae repetitionis; nam etsi expresse legatum fuerit a testatore repetitum, tamen nulla est repetitio, quia voluntas defuncti est, ut semel tantum debeatur *l. servo alieno* 113. *§. sed si pater ff. de leg. 1.* Quod si pupillus non fuerit heres, succedit substitutus ex vulgari non ex pupillari *l. jam hoc jure ff. de vulg. et pupill.* In vulgari substitutione, etsi olim legata non viderentur repetita; tamen ex rescripto Severi et Antonini tacite semper a testatore repetita praesumuntur *l. licet Imperator* 74. *ff. de leg. 1. l. si Titio et Maevio* 61. *in fin. ff. de leg. 2. l. non justam* 4. *ad S. C. Trebell.* Item si non adeat heres legato, vel fideicommissio gravatus, et portio ejus accrescat cohæredi; ipse tenetur *d. l. si Titio.* Rescriptum tamen Imperatorum locum habet, si obscura sit voluntas testatoris; non vero si aliam

ejus voluntatem fuisse suadeant conjecturae, de quibus in *d. l. licet Imperator*: in qua observandum est, evidentem dici voluntatem, etiam quae conjecturis probatur. Porro illud est omnino singulare, quod decrevit Imperator, ut institutio facta in primo testamento quasi repetita censeretur in secundo propter errorem testantis; et simul legata secundae institutionis repeterentur in prima: ut refert Paulus in *l. ult. ff. de hered. inst.*

11 Ex his constat, quid statuendum sit in ea quaestione: an legata debeantur a substituto sub iisdem conditionibus, quibus deberentur ab instituto. Communem distinctionem tacitae et expressae repetitionis haudquaquam probo. Verior est distinctio inter vulgarem et pupillarem substitutionem, quam modo exposui. Substitutus vulgaris debet legatum sub eadem conditione, sive tacite, sive expresse fuerit repetitum. De tacita repetitione Papinianus in *l. cum pater 77. §. ab instituto 15. ff. de legat. 2.* de expressa Marcellus in *l. ult. ff. de fideicom. libert.* Ibi: *si alterius generis conditio esset, expectanda esset.* Excipiendum tamen est legatum, quod per repetitionem conditionis inutile redderetur *d. l. ult. in fin.*

12 In substitutione pupillari ita distinguendum est. Aut pupillus patris heres fuit, aut non. Si heres non fuit, substitutus heres erit; verum non ex pupillari substitutione, sed ex tacita vulgari, contenta in expressa pupillari: ac propterea tamquam vulgaris substitutus debet legata, quemadmodum modo diximus de vulgari substituto. Si heres fuit, ipse pupillus legatus adstringitur; et si moriatur ante pubertatem, succedit in obligatione legatorum pupillaris substitutus; sed ea debet non ex sua persona, sed ex persona pupilli, qui acquirendo hereditatem illis se obligaverat. *l. legato 65. ff. de cond. et demonstr.* Substitutus enim heres est ipsius pupilli *princ. tit. inst. de pupill. subst. vers. quo casu*, neque enim substitutus est in bonis te-

statoris, sed impuberis *l. sed si plures 10. §. ad substitutos ff. de vulg. et pup.* in quibus continentur etiam bona patris, cujus heres fuit impubes, sed ea juncta sunt bonis impuberis, ita ut ab iis separari non possint *d. l. sed si plures §. filio et l. pari 59. ff. de acquir. hered.* Atque haec si pater legata non repeterit.

Quod si legata repeterit, aut repetiit¹³ etiam conditionem, aut repetiit solummodo legatum non repetita conditione. Primo casu substitutus utique non tenetur nisi in eventum conditionis, imo si conditio reddat inutile legatum, nihil debet, ut in *l. si quis a filio 32. in princ. ff. de leg. 1.* Secundo vero, cum non est expresse repetita conditio, ea tacite repetita non praesumitur; et praesens legatum a substituto debetur, sive sit ejusmodi conditio, quae repetita legatum faceret inutile *l. servo alieno 113. in fine ff. de leg. 1.* talis enim conditio nec in vulgari repetita censetur *l. ult. ff. de fideicom. libert.* sive sit ejusmodi, quae non facit inutile legatum. *l. si quis a filio 32. in princ. vers. sed si ita. l. si cui servi 52. in fin. l. si fundum 81. §. si pater 7. ff. de leg. 1.* Quocirca Papinianus in *l. cum pater 77. §. ab instituto 15. ff. de leg. 2.* ut conditionem expectandam esse definiat, proponit speciem substitutionis extraneo factae, nempe substitutionis vulgaris, indicans aliud esse in pupillari. Sed unde haec differentia? Dicam, quod mihi videtur admodum probabile.

Substitutus vulgaris heres est testatoris, non heredis instituti: sed in locum ejus subrogatus, si ille defecerit, heresque non fuerit *l. 1. et l. potest 36. ff. de vulg. et pupill. princ. tit. inst. de vulg.* Testator igitur plures gradus heredum facit, ut intus sit habendi heredem ex testamento, ideoque ultimo loco heredem necessarium scribere potest *d. l. potest et d. princ. tit. inst.* Quamobrem eos omnes idem jus habere, eadem onera sufferre praesumitur. Sunt enim omnes aequae scripti heredes in eodem testamen-

to ab eodem testatore vocati: ergo et omnes eque gravati censeri debent. Contra substitutus pupillaris non est heres testatoris, ut diximus: nec est institutus in eodem testamento, quo pupillus: sed in secundis tabulis: scilicet in testamento ipsius pupilli. l. 2. §. *interdum*: Ibi: *ex secundis tabulis ff. de vulgar. et pupil. l. si filius. 12. D. eod.* Duplex enim est testamentum: alterum patris, in quo filium heredem instituit: alterum filii, in quo filio heredi existenti heres adscribitur l. *Papinianus* 8. §. *sed nec impuberis ff. de inoff. testam.* Ibi: *quia filii testamentum est. l. in duplicibus 79. D. ad leg. Falcid. l. 1. §. 2. vers. etiam* D. si cui plusquam per leg. Falc. d. l. 1. §. *interdum D. de vulg. §. igitur inst. eod.* Testamentum patris dicitur primae tabulae, sicut filii testamentum, secundae tabulae, l. *coheredi* 41. §. *coheres* 6. D. de vulg. et pupill. l. 2. §. *si primis D. de statu lib. l. Lucius Titius* 88. §. *impuberem* 7. D. de l. 2. His efficitur, substitutum ex primis tabulis teneri nomine pupilli, cuius ipse heres est: nomine autem proprio teneri dumtaxat ex secundis tabulis, in quibus ipse scriptus est heres.

- 15 Quamobrem si legata relicta in primis tabulis repetantur in secundis, non valet repetitio, quia substitutus tenetur nomine pupilli obligati ex primis tabulis; et voluntas defuncti est, ut aemel debeantur l. *servo alieno* 113. §. *sed si pater D. de leg. 1.* Eadem ratione, si pure a filio, sub conditione a substituto legatum fuerit, tenetur substitutus pure ex persona pupilli, qui pure erat obligatus; nec potest obligari sub conditione ex secundis tabulis, cum jam pure sit obligatus ex primis l. *si fundum* 81. §. *si paterfam. 7. vers. quare D. eod.* Contra si a filio sub conditione, a substituto pure legatum fuerit, ex sola substitutione legatum valet l. d. §. *vers. contra.* Quid ita? Quia substitutus non potest ex persona pupilli, qui obligatus non erat, cum decesserit ante eventum

conditionis; hoc est, antequam dira legati cederet l. 5. §. *sed si sub conditione D. qu. di leg. ced. l. cedere diem D. de V. S. Re-* stat igitur, ut teneatur ex propria persona, scilicet ex secundis tabulis. Atqui in secundis tabulis pure legatum est non adjecta, nec repetita conditione, consequens ergo est, ut pure legatum debeat. Perinde enim habendum est, si rursus a substituto legetur, ac si repetita legata essent d. l. *si fundum* §. 7. *vers. hoc enim.* Quibus efficitur, legatum a substituto repetitum, non repetita etiam conditione, pure ab eo deberi d. §. *in fin. et l. si quis a filio* 32 *vers. sed si ita et l. si cui servi* 52. *in fin. D. de leg. 1.* et verba illa: *quae a filio meo legavi* etc. vicem demonstrationis habent, non taxationis d. l. *si quis* 32. *vers. et dumtaxat*: hoc est, testator illis verbis demonstrat, quid voluerit a substituto legare, non legati qualitatem et conditionem repetere. Uno verbo ex secundis tabulis obligatur in id, quod illis est comprehensum: et ex primis tabulis in id, quod illis continetur. Quocirca si in secundis tabulis augeatur quantitas legati relicti in primis tabulis; quod excedit, debet ex secundis tabulis; quod concurrat, ex primis l. *quid ergo* 53. D. eod. In specie nostra, in qua nihil debetur ex primis tabulis ex persona pupilli, sequitur, ut debeatur solummodo, quod continetur in secundis ex sola substitutione d. l. *si fundum* §. *si pater in fine.* Ibi: *ex substitutione sola legatum valet.*

CAPUT III.

Ad Eadem L.

SUMMARIUM.

- I. Condicio adjecta legato non censetur repetita in institutione.
- II. Condicio adjecta institutioni repetita censetur in legato ipsi instituto pure relicto iuxta vulgarem opinionem, quae refutatur.

- III. Exponitur L. pater 17. §. ult. ff. de del. mal. et met. except. et u. §. 5. 6.
 VII. Exponitur L. ab omnibus 104. §. cum quidam ff. de leg. 1.
 VIII. Exponitur L. cum servus 14. ff. de manum. test.
 IX. Exponitur L. filium 27. ff. qu. di. leg. ced.
 X. Examinatur L. deos 70. ff. de cond. et dem.
 XI. Condicio emancipationis favore filiorum adicitur ad excludendum patrem a lucro, et late interpretanda est, et n. 12.
 XIII. Exponitur L. avia 77. ff. de cond. et dem.

Diximus de institutione ac substitutione: modo de institutione ac legatis. Condicio adjecta legato nunquam censetur repetita in institutione: adeo ut ne quidem adjecta legato libertatis videatur repetita in institutione ejusdem servi pure instituti, ut in specie proposita a Juliano in *L. qui filio* 35. §. *si quis servum* 2. *D. de hered. inst.* ad quam intelligendam meminisse oportet, eo tempore institutionem sine libertate non valuisse *princ. tit. inst. de hered. instit. l. penult. C. de necessar. serv. hered.* Veruntamen si servus manserit testatoris, et eo moriente sit in ejus dominio, condicio adjecta libertati repetitur in institutione, eaque differetur in tempus; quo libertas data est, ut possit servus ipse consequi hereditatem *l. 3. §. 1. ff. de hered. inst.* cui tamen modum praescripsit Justinianus *l. ult. C. de necess. serv.* adeo ut hodie ne quidem hoc easu repetatur conditio.

- 2 Contra condicio adjecta institutioni censetur repetita in legato eidem pure relicto: ut plerique omnes arbitrantur: qua de re ego ab illia longe dissentio. Fateor ingenii mei tarditatem. Non possum percipere, quod sit, quamobrem condicio adjecta uni legato non censetur repetita in altero legato eidem relicto, ut fatentur omnes in *L. in repetendis* 63. *ff. de leg. 3.* conditio autem adjecta institutioni censi debeat repetita in legato eidem heredi relicto: cum nihil simile habeat legato institutio et hereditas, cujus appellatione legata et fideicommissa non continentur; et quod de sua hereditate disposuit testator, de legato disposuisse
Averani Tom. III.

minime censetur *l. si Titius* 96. *ff. de leg. 3.* Quin imo conditio adjecta uni parti hereditaria in altera parte non repetitur *l. si quis ita* 33. *ff. de hered. inst.* Cur igitur repetenda est in legato? Quanto major esset ratio inducendi repetitionem in altera parte hereditatis, quam in legato? Non admissa repetitione frustra alteri parti fuit adjecta conditio: voluntas autem ita est interpretanda, ut actus agentium non sit inutilis *l. cogi* 16. *in fine principii ff. ad SC. Trebell. l. quoties* 12. *et l. ubi est* 21. *ff. de reb. dub. et supra copiose diximus.* Contra in legato verisimile est, testatorem apponere noluisse conditionem, ne utrumque poneret in incerto, et hereditatem, et legatum: sed legato damnum deficientis conditionis compensaret.

Nunc cominus agamus, experiamurque, an id legum auctoritate confirmare possimus. Ac primo loco assero illam ipsam legem, qua in contrariam opinionem adducuntur adversarii. In *L. ult. §. ult. ff. de dol. mal. et met. except.* Scaevola proponit, matrem instituisse heredem ex semisse filium communem et maritum suum: ex alio autem semisse filiam ex primo matrimonio susceptam, sub conditione, si parem rationem fecisset cum coheredibus ex causa tutela, quam pater suus, ejusque avus administraverat. ex qua causa poterat ipsa aliquid debere: eidemque quaedam legata reliquerat. Filia noluit parere conditioni; sed omnia hereditate legata petebat a coheredibus. Respondit Scaevola, eam contra voluntatem defunctae petere, et ideo ipsi ob stare doli exceptionem. Ergo, ajunt adversarii, conditio adjecta institutioni censetur repetita in legatis: nam non impleta conditione, ne legata quidem consequi potest. Ego contra ajo: obstat petitioni legatorum exceptio doli: ergo conditio repetita non est in legatis. Si datur exceptio, datur etiam actio: nam exceptio datur ad excludendam actionem; est enim actio exclusio *l. 2. ff. de exception.* et quidem actio justa:

actio efficax: actio, quae nascitur ex civili obligatione, ad quam elidendam a Praetore ex naturali aequitate datur exceptio doli, vel alia exceptio *inst. tit. de except. in princ. et in §. 1. et seqq. l. si quis 36. ff. de V. O. l. 1. §. 1. ff. de dol. mal. except.* Non daretur autem actio, et petitio legatorum, si defecisset conditio ipsis adjecta *l. cum duobus 52. §. si qui societatem 11. ff. pro soc. l. qui quadringenta 88. §. 1. ff. ad l. Falcid.* Deficiente enim conditione actus est nullus, nullam parit obligationem: nihil ex eo debetur *l. nam etsi 5. vers. post defectum ff. de injust. rupt. l. necessario 8. in princ. vers. quod si sub conditione ff. de peric. et com. rei vend. l. decem 116. vers. nec solvente ff. de V. O.*

- 4 At enim, inquit, filia repellitur a legato, ipsamque nequit consequi obstante doli exceptione. Non repellitur a petitione, neque ab agendo: nequa enim petere prohibetur: sed quia dolo petit, incurrit in exceptionem doli, quae ipsi opponitur *d. l. in fin.* Exceptio doli datur etiam cum nullus dolus actoris intercessit, sed ipsa res in se dolum habet, cum qui petat, hoc ipso dolo facit, quod petit *l. si quis cum aliter 36. in fin. D. de V. O.* Hic filia dolo petit, quia petit contra voluntatem defunctae: hinc *l. in fin.* Petit autem contra voluntatem defunctae, quia mater ideo praesumitur instituisse filiam in multo maiore portione quam filium, scilicet filium in quadrante, filiam in semisse; et insuper filium gravasse legatis, iisque filiam honorasse, ut sustineret onus, quod ipsi imponebat, faciendi parem rationem cum coheredibus. Quamobrem filia, quae hoc onus injunctum a matre rejicit, et nihilominus petit legata, facit contra voluntatem testatrix, et dolo petit. Ex-
- 5 plis id confirmo. Testator tutorem dedit filiis suis, is a tutela se excusat. Respondit Paulus: *placuit eum, qui recusavit id, quod testator reliquit ab eo, quod petit, quod idem dedit, repelli*

debere. Idque etiam cum tutor non legitime datus, puta, a matre, vel ab extraneo, fuit a Praetore confirmatus. Dubitavit solummodo Paulus, an idem dicendum esset, si testator legatum adscripserit testamento, enimque tutorem dederit in codicillis postea factis: in hoc enim legato non potest dici ideo ei relictum, quia et tutorem esse voluerit. Sed subdit deinceps; sed haec nimum scrupulosa sunt, nec admittenda: nisi evidenter pater expresserit, velle se dare etiam si tutelam non administraverit. Haec in *l. Nescennius 32. et seq. D. de excus. tutor.* in quibus haec sunt observanda. Primum, quod Paulus nititur auctoritate Scaevolae, qui est auctor nostrae legis. Item quod adeo efficax est haec praesumptio, ut ab ea non recedatur, nisi contrarium testator expresserit. Denique quod hoc casu legatarius ideo repellitur, quia facit contra *judicium testatoris*, ut idem innuit in *l. 34. subsecquenti*; et in *l. 5. §. amittere D. de his quae ut indign. quemadmodum in l. nostra* ait Scaevola, legatarium contra voluntatem petere, et ideo *exceptionem doli obtuturam.* Amplius fit eo certior haec praesumptio voluntatis, si animadvertamus, filiam, contemnendo praeceptum matris, facere meliorem suam conditionem; deteriore vero suorum coheredum. Praeterquam quod enim liberatur ab onere paria faciendi, consequitur integra legata, quae pro dimidia tantum parte consequeretur adita hereditate, et coheredes sustinero coguntur onus solvendi integra legata *l. qui filiahus 17. in fin. cum l. seq. D. de leg. 1. l. quaesitum 91. §. duobus 2. D. eod.* quae pro dimidiis tantum parte solverent, si filia adivisset hereditatem *l. legatum 116. §. 1. D. eod.* Porro verisimile non est, matrem voluisse praemio filiam allicere ad contemnendum praeceptum suum: imo nec credibile quidem est. Itaque Scaevola haec accurate perpendens non respondit, filiam legati conditionem non implevisse, quo significasset conditionem

in legato repetitum, ut respondit in *l. a testatore* 109. *D. de cond. et dem.* sed scire, ut solet, respondit: secundum ea, quae proponerentur, contra voluntatem defunctae petere: scilicet ejusmodi esse, ut demonstrent contrariam defunctae voluntatem. Quamvis enim conditionaliter non expresserit: tamen si non intellexerit, eam habere legatum omnia hereditate, a legato expelletur *l. sed etsi non alias* 88. *D. de leg. 1.* Non est admodum dissimile exemplum propositum in *l. apud Celsum* 4. *§. si quis ex uncia 11. ff. eod. tit. de dol. et met except.* Qui accepto pretio a substituto ne adiret hereditatem, praetulit hereditati legatum, exceptione doli mali legato repellitur. Hic etiam filia praefert legatum hereditati, quia ejus loco retinet actionem tutelae adversus coheredes. Faciunt ad rem etiam tradita in *l. si non solus* 10. *§. 1. D. si quis om. caus. test. et in l. si patroni* 55. *§. quid ergo vers. cur enim D. ad S. C. Trebell.* Maxime autem convenit exemplum ab eodem Scaevola propositum in *l. filio* 94. *D. ad leg. Falc.* ubi filia postulat quidem jure, Falcidiam, ex legatis praestandis coheredibus, retinere: sed ea retenta non potest ab eisdem coheredibus consequi legata sibi relicta: non alias ea quae ei data sunt, accepturam, quam voluntati defuncti, solvendum praestando, pareret.

Jam vero ad alia progrediamur. Julianus in *l. ab omnibus* 104. *§. cum quidam D. de leg. 1.* factum hujusmodi proponit. Quidam heredem instituit sub conditione, quandoque mater ejus decessisset: deinde ei substituit Cajum, et a substituto dedit legata heredi instituto sub conditione. Is viva matre decessit, postquam dies legati cesserat. Transmittit legata ad heredes. Si conditio adjecta institutioni repetita censeretur in legatis, neque eorum dies cedere potuisset viva matre *l. 5. §. sed si sub conditione D. qu. di. legat. ced. nec heres mortuus ante eventum conditionis transmitteret legatum l. intercidit* 56. *D. de cond. et*

dem. Neque quemquam turbet, quod ait Julianus: quia moriente eo conditio impletur: nam impletur conditio, si heres non erit, quae tacite inest in omni vulgari substitutione, et in legatis a substituto relicta. Haec autem impletur moriente herede, quia tunc certum fit, eum heredem non esse, nec esse posse. Secus est in conditione, quandoque mater ejus decessisset. quae non impletur nisi per mortem matris.

Duo adhuc adjiciam argumenta ad hanc sententiam confirmandam. Primum ex *l. cum servus* 14. *D. de manumiss. testam.* Cum servus pure liber scribitur, et heres sub conditione, placet deficiente conditione, habere cum libertatem. Conditio igitur adjecta institutioni, non est tacite adjecta legato libertatis. Neque id constitutum puto favore libertatis: hoc enim nusquam a veteribus traditum, ut solent, cum aliquid contra regulas juris pro libertate receptum fuit. Imo hac de re apud veteres videtur fuisse dubitatum. Nam Ulpianus hujus opinionis auctorem citat Julianum in *l. 2. §. penult. D. de statu lib. quo casu secundum Julianum vel libertatem adipiscitur*, eumque sequitur in *d. l. cum servus.* Et Pomponius in *l. Trebatius* 21. *§. 1. D. de hered. inst.* indicat, id non compertum omnibus et exploratum fuisse. Servo libertatem pure, et hereditatem sub conditione dari posse verissimum puto: quod autem ad rem nostram pertinet, aliter sensisse videtur: subdit enim: ut tamen utrumque ex conditione pendeat. Corrigitur tamen secundum Julianum in *l. seq. expleta quidem conditio liber, heresque erit, quocumque loco libertas data fuerit: deficiente autem conditione perinde habetur ac si libertas sine hereditate data fuerit.* In dubium, ut arbitror, id vocabatur, quia, cum eo tempore nulla esset institutio servi sine libertate *l. quidem C. de necess. serv. hered. inst.* praesumi facile poterat dominum dedisse libertatem servo, ut posset esse heres, ut existente conditione

haberet heredem necessarium, quod saepe numero testatoribus maxime expediebat §. 1. *instit. tit. quib. ex caus. man. non lic.* §. 1. *inst. tit. de hered. qualitat. et differ.* Cujus lib. 2. *inst. tit. 3. §. 6.* et non ad favorem servi, sed ad commodum, et utilitatem domini pertinent; nec privilegium libertatis, sed existimationem, et famam domini tuentur, et sovent *dd. ll. Optime* Constantinus in *l. 3. C. Theodos. de inoffic. test. servus necessarius heres instituendus est, quia non magis patrimonium, quam infamiam consequi videtur.* Dominus enim, qui de facultatibus suis dubitat, non eo spectat, ut servum honoret, sed ut infamia se exoneret, eamque rejiciat in servum. Quocirca Justinianus in *l. ult. C. de neccs. hered.* contra omnes juris regulas sanxit, ut si servus pure liber, sub conditione heres instituitur, deficiente casu conditione; si hereditas solvendo non sit, nihilominus servus sit et liber et heres necessarius. Nimirum ad tuendam existimationem defuncti eumque infamia sublevandum, conditio deficiens habetur pro impleta: respectu servi non item: nam si hereditas solvendo sit, servus non adipiscitur hereditatem defecta conditione *d. l. ult.* In his igitur favor libertatis non attenditur: quin potius cum praesumi posset existimationi consulere voluisse defunctum, non autem servo, difficiliore fuerunt veteres ad excludendam repetitionem conditionis a legato libertatis, quam a caeteris legatis.

- 9 Alterum ex *l. filiusfam. 27. in princ. D. ju. di. leg. ced.* in quo non multum esse momenti ingenue fateor. Ibi Scaevola proponit filiumfamilias ex parte pure institutum fuisse, eique fideicommissum datum: et eodem testamento ita cautum; *Quod ego Lucium Titium heredem institui, ita eum adire hereditatem volo, si is patria potestate liberatus fuerit.* Quaesitum fuit, an, antequam a patria potestate liberaretur, fideicommissum peti posset. Respondit: posse. Videtur hic adjecta conditio soli hereditati:

adeoque non attingere fideicommissum. Tamen Scaevola hac ratione non videtur adductus ad ita respondendum. Neque enim ait: *secundum ea, quae proponerentur*: ut plerumque solet, neque *quaestionem facti esse*: ut saepenumero respondet. Sed ait: *si pure sit datum fideicommissum a coherede filii, pro hereditaria parte fideicommissum peti posse.* Nimirum statuit regulam generalem, quod legatum est purum, cedit ejus dies, et peti potest etiam, antequam existat conditio adjecta institutioni; videlicet conditionem institutionis non videri repetitam in legatis. Caeterum quandom testator voluerit manere purum legatum ant repeti conditionem, non decidit: est enim haec quaestio facti, *l. cum pater 77. §. ab instituto 15. de leg. 2.* ad quam Scaevola non respondet *l. Sejae 20. §. ult. D. de instr. vel instrum.* et huic nostro responso admodum similia sunt responsa in *l. a testatore 109. D. de cond. et dem. in l. tabernam 7. D. de instr. vel instrum.* et alia multa.

Superest, ut excutiamus opinionem 10 eorum, qui contra sentiunt. Labuntur illi, quod pro regula accipiunt regulae exceptiones: cujusmodi sunt ea, quae tradit Papinianus in *l. duos 70. et in l. aviae 77. in princ. ff. de cond. et dem.* In *l. duos 70.* mater duos filios sub conditione emancipationis heredes instituit; ejusque plurium rerum praeceptiones pure dedit. Si conditio adjecta institutioni non censeretur repetita in praelegatis, eorum dies statim a morte matris cederet. *l. 5. in princ. D. qu. di. leg. ced.* quo tempore filii erant in potestate patris; adeoque praelegata patri, non filiis acquirerentur *l. placet 79. D. de acquir. vel om. hered.* Papinianus contra ait patrem etiam a praelegatis submoveri.

Est haec exceptio regulae. Conditio 11 emancipationis adijcitur in gratiam legatarii, in gratiam filiorum, ut ipsis acquirant non patri, quae a testatore relinquuntur. Ideo frequenter haec conditio apponi solebat in legatis, et hereditatibus

filiosam. relictis *l. filiosam* 27. *D. de quan. di. leg. ced. l. mater* 27. § 1. *ff. si quis omis. caus. testam. l. ult. ff. de petit. hered. l. quidam* 46. *ff. de hered. inst.* Eadem de causa etiam relinquebant post mortem patris, ut in *l. mulier* 22. in *princ. D. ad S. C. Trebell. in l. si ita* 15. *D. quan. di. leg. ced.* Nam cum testatores amicis, ac de se bene meritis solerent olim gratificari (hodie non est in usu) *l. nec adjecit g. D. pro soc.* consequenter volebant etiam ipsis acquiri, non autem patri: quem saepenumero nec amore, nec benevolentia, aliquando etiam odio prosequerentur: ut apparet ex *d. l. quidam* 46. Quocirca Imperatores D. Marcus et Antonianus non restricte has conditiones interpretandas esse crediderunt, sed latius quam caeteras, quae per acquipollens impleri non possunt: ac propterea conditio emancipationis expleta censetur etiam per mortem patris tam naturalem, quam civilem *l. 3. C. de iust. et subst. et vice* mutua conditio mortis per emancipationem *d. l. mulier* 22. *D. ad S. C. Trebell. et l. si ita* 15. *D. qu. dies leg. ced.* quia nihil aliud intendit testator adijciendo ejusmodi conditiones, quam ne patri, quod relinquit, acquiratur, sed uni filio, quem singulari affectione prosequitur. Quomobrem si hac affectione adductus ei relinquit hereditatem, praesumendum est propter eandem affectionem etiam reliquisse legatum, et voluisse itidem legatum filio acquiri. In eo enim magis spectanda est persona ejus, cui relinquitur, quia legata relinquuntur ob meritum *l. nec adjecit g. D. pro soc.* meritum autem personae coheret. Et haec maxime consideranda sunt in matre, quae hereditatem filius relinquit ex quadam necessitate tum naturae, tum legis: praelegata autem ex sola affectione.

2. Altera ratio, quae hanc confirmat, et quae sola consideratur a Papiniano in nostra *l. duos mater* omnem amovet dubitationem. *Patrem a legatorum commodum illa quoque ratio debet submovere, Avernii Tom. III.*

quod emancipando filios obsecutus voluntati, supremum judicium uxoris suae custodiri voluit. Ex hac eruo verissimum esse, quod modo dicebam, testatorem etiam a legato patrem excludere voluisse: si enim a legato submovetur, quia parvi voluntati uxoris, ergo ea voluit ipsum etiam a legato submoventi. Eruo etiam argumentum contra repetitionem: nam si his de causis admittitur repetitio, in aliis legatis, in quibus haec causae rationesque deficiunt, nequaquam admittenda.

Est etiam exceptio regulae in *d. l. avia* 13 77. in *princ.* tum quia etiam ibi agitur de eadem conditione emancipationis: tum quia adjecta erat particula, *amplius*, quae vim habet repetendi dies et conditionem *l. in repetendis* 63. *l. si pure* 54. *ff. de leg. 3. l. libertis* 108. *ff. de cond. et dem.* Observo tamen, quod Papinianus ad inducendam repetitionem conditionis non movetur dictione, *hoc amplius*, sed exemplo servi, in cujus legato repetitam fuisse libertatem, adjectam institutioni, D. Pius, et Divi Fratres rescripserunt *l. Divus* 26. *ff. de nan. testam. l. cum servus* 18. *ff. de cond. iust. l. Trebatius in fin. cum seq. ff. de hered. inst.* Sicut enim ibi testator, cum adiecerit institutioni libertatem, ut posset sibi acquirere hereditatem, censetur eam adiecisse etiam legato, ut hoc etiam sibi acquirat: similiter et in conditione emancipationis adjecta institutioni filiorum, quemadmodum modo exposuimus.

CAPUT IV.

Ad eandem l.

SUMMARIUM.

- I. Legatorum multiplex cognitio, ac distinctio.
- II. Eadem res, primo pure, deinde sub conditione, et ex intervallo eidem legata, attenditur posterius legatum sub conditione. Duae exceptiones.
- III. Si ex continenti eadem res pure et sub conditione legetur, legatarii est electio, an praesens legatum velit, an expectare conditionis eventum. Duae exceptiones.

E

IV. Eadem re non ab eodem legata non repetita conditione, an conditio tacito repetita censetur, alias tractatum est.

V. Eadem re ab eodem legata, sed non eadem, onus, et conditio repetita censetur. Exceptiones et a. VI. VII. VIII.

IX. Conditio uni legato adjecta, in altero repetita non censetur, si eidem personae duae res a diversis testatoribus legata fuerint.

X. Si eidem personae diversa legata idem testator reliquit a diversis heredibus, conditio uni legato adjecta in altero non est repetita.

XI. Sic ab eodem herede, pariter non erit repetita, nisi legata conjungantur per verba, quae vim habeant repetendi superiora.

XII. Eadem re pluribus legata a diversis heredibus, conditio unius legati in altero non censetur repetita.

XIII. Eadem re pluribus legata ab eodem herede disjunctim, conditio repetita non praesumitur.

XIV. Si vero conjunctim legata fuerit, omnis legata conditio suspendit. Exempla.

XV. Si testator conditionem referat ad unam, cujus personae cohaereat, illum solum conditio afficiet. Exempla.

Restant legata. Horum multiplex est cognitio: multiplex distinctio. Primum in duas quaestiones dispartiamus necesse est: an conditio in eodem legato repetita censeatur: an etiam in altero. Primam quaestionem in tria membra, partesque rursus dispartio. Aut eadem res legatur eidem, et ab eodem: aut legatur eidem, sed non ab eodem, aut legatur ab eodem, sed non eidem.

I.

2 Prima pars iterum in alias distinguitur. Qui legat eandem rem eidem, modo pure, modo sub conditione; aut id facit ex intervallo: aut ex continenti. Si ex intervallo legat sub conditione quod antea pure legaverat, attenditur hoc posterius, quod sub conditione legatum est *l. non ad ea 89. vers. itaque ff. de cond. et dem.* Duplex est exceptio. Prima in summa legata: si quis centum pure legat: postea eidem centum legat sub conditione, voluntatis quaestio erit, nam si aliam summam legare voluerit, utraque debetur, alia pure, alia sub conditione: sin autem mutata voluntate eandem summam legare voluerit, sola centum debentur existente conditione *l. cum centum 9. ff. de adim. leg.* Cum autem mutatio voluntatis non praesumatur,

utraque summa debebitur, nisi heres probaverit testatorem a priore voluntate recessisse *l. Lucius Titius 22. in fin. D. de legat. 2.* Altera exceptio est; quod huic regulae non subjicitur heredis institutio: nam si te pure heredem institueris, et postea institueris sub conditione; valet prima institutio pura, quia satis plena est *l. si te solum 27. §. 1. D. de hered. inst.* plurimum enim testatoris interest heredem habere, et ideo expressim debet revocare institutionem, si eam valere nolit. Quocirca si plures institutiones ex eadem parte sub diversis conditionibus fecerit, quae prior extiterit, occupabit institutionem *l. si plures 17. D. de condit. instit.* Putarem tamen posteriorem valere, si facta fuerit sub commemoratione prioris: atque id de legatis traditum est in *d. l. non ad ea 89. in fin.* et de institutione in *l. filium familias 27. D. quan. di. leg. ced.* Quid in legato sub diversis conditionibus relicto? In hoc proposita est haec regula: in legatis verissima conditio, in libertatibus levissima: id est, quae ipsi servo commodior sit spectanda est, *l. quod traditum 87. cum seq. D. de cond. et dem.*

Si ex continenti, veluti: *Titio fundum do, lego, eidem, do lego, eundem fundum, si navis ex Asia venerit:* electio est legatarii, utrum velit praesens legatum, an expectare eventum conditionis *d. l. non ad ea vers. quod si pure.* Cui bono? videretur secundum legatum sub conditione inutile esse, et valere solummodo primum, quod plenius est, argumento *l. si ita stipulatus 12. D. de V. O.* sed potest electio utilis esse legatario, veluti si in praesens capax non sit; speret autem se capacem futurum tempore existentis conditionis. Hujus quoque duae sunt exceptiones. Prima; si secundum legatum factum sit sub commemoratione primi; veluti: *Stichum; quem illi legavi; heres meus, si illud factum erit, dato, tunc enim primum videtur revocatum;* et si ante eventum conditionis rem legatarius vindicet, doli

exceptione repellitur *d. l. non ad ea in fin.* Altera est si legatum fuerit alternativum: si disjunctivo modo legetur: *Titio fundum Sejanum, aut si navis ex Asia venerit, Cornelianum do lego. Titio usufructum Stichum, aut si navis ex Asia venerit, decem.* pendente conditione non est electio *l. cum ita 25. in princ. D. quan. di. leg. ced. l. si Titio 21. D. de usufr. leg.* conditio enim uni parti adjecta et alteri adjecta videtur, quia unicum est legatum *d. l. cum ita*, et tolli non debet electio *d. l. Titio 21.* et ante conditionis eventum eligi non potest, quia pendente conditione nullus fundus debetur: electio autem non cadit nisi inter duas res in obligationem deductas. Idcirco non solum fundi relicti sub conditione dies non cedit pendente conditione *l. 5. §. si sub conditione D. quan. di. leg. ced.* sed nec fundi relicti pure. Eo fit, ut ea pendente mortuo legatario ad heredem legatum non transmittat *d. l. cum ita*, nisi conditio defecerit ultimo vitae momento; scilicet mortis, quod vitae tribuitur, ut alias diximus; quemadmodum evenit in conditione, de qua in *l. si usufructus 14. §. 1. vers. argumentum D. quan. di. leg. ced.*

II.

- 4 Si legatur eidem, sed non ab eodem, veluti si testator reliquerit legata sub conditione ab herede instituto, eaque repetierit a substituto non repetita conditione: quaestio est, an conditio tacite repetita censeatur; an substitutus legata debeat sub iisdem conditionibus, sub quibus deberentur ab instituto. Hanc quaestionem copiose tractavimus in superioribus, distinguendo inter substitutum vulgarem, et pupillarem.

III.

- 5 Si idem ab eodem, sed non eidem legatum fuerit, conditio repetita censetur. Evenit id, quotiescumque legatum ab uno in alium transfertur: translatum enim praesumitur cum iisdem qualitatibus et conditionibus *l. legatum sub conditione*

24. in princ. D. de adim. legat. l. legatum sub conditione 95. D. de cond. et dem. Non solum autem conditio, sed etiam onus adjectum legato videtur repetitum *l. Gajo Sejo 13. in princ. D. de alim. vel cibari. leg.* Atque haec etiam in fisco servanda sunt *l. in facto 60. §. 1. D. de cond. et dem.* Hujus etiam regulae plures sunt exceptiones. Prima est, si conditio adjecta primo legatario, ejus personae cohereat: veluti si quis legaverit mulieri fundum sub conditione, si nupserit, eumque postea transtulerit in Titium: utique non est repetita conditio *d. l. legatum 24. D. de adim. legat. et d. l. legatum 95.*

Secunda est, si aliud onus, vel alia conditio injecta est in legati translatione: quia non potest praesumi repetere voluisse onus, quod injunxerat, qui aliud onus diversum injungit. De onere expressum in *l. Gajo Sejo in princ. ff. de alim. leg.* Ibi: nisi aliud doceat sibi a testatore injunctum. Id valet etiam de conditione, in qua prorsus est eadem ratio.

Tertia est, si per modum substitutionis non translationis, quod uni legatum est, alteri legetur. Potest in legatis substitui, sicut in hereditatibus *l. ut hereditibus 50. ff. de leg. 2.* et recte ducitur argumentum a substitutione heredum ad substitutionem legatariorum *l. Titius et Sejus 24. cum duab. seqq. ff. de hered. inst.* Atqui conditio adjecta instituto non censetur repetita in substituto *l. sub conditione 73. ff. eod.* ergo idem dicendum in legatario substituto. Finge, testator ita legavit: *Titio, si navis ex Asia venerit, fundum do, lego: et si Titius legatum non agnoverit, lego Gajo.* Sicut in substitutione heredis verba: *si heres non erit, comprehendunt utrumque casum; sive noluerit, sive non potuerit heres esse:* ita et in substitutione legatarii debent utrumque casum comprehendere, si noluerit, aut non potuerit agnoscere legatum: atqui deficiente conditione non potest legatum agnoscere: ergo

admittendus est Cajus substitutus, sicut deficiente conditione institutionis admittitur substituta. Imo multo magis: quia casus voluntatis, ut ajunt, admodum frequens est in herede instituto, rarissimus autem in legatario: propterea quod hereditas interdum damnosa est, et molestius hereditarius semper implicat heredem: legatum autem damno esse non potest *l. si hereditatem* 32. ff. mand. l. apud Celsum 4. §. si quis ex uncia 11. ff. de dol. mal. except. Quocirca testator, qui substituit in legato conditionali, hoc unum spectat, ut substitutus legatum consequatur deficiente conditione. Non potest igitur habere voluntatem repetendi conditionem in substituto.

- 8 Quarta est; si conditio inutile legatum faceret *l. servo alieno* 113. §. si ab impubere ff. de leg. 1. l. ult. in fin. ff. de fideicom. libert.

Secunda Quaestio.

- 9 Secunda quaestio est, an conditio adjecta uni legato censeatur in altero repetita. Et quidem si a duobus diversis testatoribus relictis fuerint duo legata eidem personae, nulla est controversia, conditionem non praesumi repetitam; cum a voluntate unius duci non possit argumentum ad voluntatem alterius; aut praesumi quod hic voluerit, quod alter voluit. Controversia igitur existit solummodo cum plura legata relictis fuerint ab eodem testatore. Habet autem duo membra; nam aut plura illa legata relictis sunt eidem personae, aut pluribus personis: utrumque autem rursus dividitur in duas partes, ut modo dicemus.

I.

- 10 Si eidem duae res separatim legatae fuerint, altera sub conditione, altera pure; distinguendum est, utrum a diversis heredibus singulae legatae fuerint: an utraque ab eodem herede. Si a diversis heredibus diversae res fuerint legatae: veluti Cajus heres meus fundum Titio dato, si navis ex Asia venerit: Semprom-

nus eidem Titio domum dato: certum est, conditionem non esse repetitam: perinde enim est, ac si duobus testamentis legatum esset *l. quid ergo* 53. §. si quis duos ff. de legat. 1. adeo, ut si quantitas legata sit, his debeatur *l. si pluribus* 44. §. 1. ff. de leg. 2. Sunt duo legata diversa et omnino se juncta atque distincta. Diversi sunt debitores utriusque legati; diversae res, quae utroque continentur. Non est eadem causa utriusque debitoris: nam testator noluit utrumque heredem aequae, eodemque modo gravare. Si hoc voluisset, utrumque simul gravasset tum ad dandum fundum, tum ad dandum domum. Multas causas habere potuit gravandi alterum plus, alterum minus. Non est eadem causa utriusque rei legatae. Multas causas habere potuit testator legandi fundum sub conditione, domum autem pure: sicut re vera legavit. Quamobrem nec si adjiciantur particulae item, hoc amplius, repetitam conditionem puto. Neque enim huic pertinet celebre Juliani dictum in *l. in repetendis* 63. ff. de leg. 3. Non repetitur hic legatum jam datum, sed novum legatum datur. Repeti legatum dicitur, eum relegatur, quod jam legatum erat: cum id, quod relictum erat ab aliquo, iterum ab eodem, vel ab alio relinquatur: *l. legata* 19. in princ. et in §. 1. l. si quis a filio 32. in princ. l. si cui servi 52. cum seq. ff. de leg. 1. l. Aurelius 28. §. 1. ff. de liber. leg. l. licet 23. ff. de usufr. leg. 1. 3. §. idem ff. quib. mod. usufr. am. Repetere enim est rursus petere, ut delur, quod, ut daretur, antea petiti fuerat.

Quod si eidem, et ab eodem herede 11 utraque res fuerit legata, pariter non intelligitur repetita conditio, aut qualitas adjecta primo legato, nisi utrumque legatum conjungatur per verba, quae vim habeant repetendi superiora: aut res ipsae jungantur per copulam in eadem oratione. Verba repetentia sunt: hoc amplius *l. si pure* 54. l. si sic locutus 13. l. uxori 33. §. ult. ff. de leg. 3. et verbum

item l. in repetendis 63. ff. eod. et utrumque repetit dies et conditiones d. l. in repetendis et l. libertis 108. ff. de cond. et dem. Falluntur, qui inter haec recensent etiam copulam et: haec vero non repetit, sed jungit, et necit res ita, ut pro una quodammodo habeantur: et unicum legatum constituit, ita ut conditio et qualitas utramque rem respiciat, et afficiat *l. quae conditio 39. ff. de cond. et dem. l. ult. ff. de reb. dub. l. si plures 98. ff. de leg. 3.* Idcirco in *l. Sejae 20. §. Cajo ff. de instr. vel instr. leg.* Cajo Sejo fundos, ut instructi sunt, et domum superiorem dari volo: respondit Scaevola, etiam domum instructam datam videri. Recte observat Bartolus, orationem non esse perfectam, nisi post legatum domum. Eo fit, ut unicum sit legatum, complectens duas res simul junctas per copulam; adeoque in utraque easdem qualitates requiri sit praesumendum. Multo certius id dicendum, si ita legaverit: *Titio fundum, si navis ex Asia venerit, et domum dari volo*, quia copula conjungit conditionem. *l. Julius 81. ff. de cond. et dem.* Maxime si alias foret inutile legatum, ut in *l. cum servus 82. ff. eod.*

II.

- 12 Si pluribus eadem res legata fuerit: aut legata est a diversis heredibus, aut ab eodem. Si a diversis heredibus legetur diversis legatariis: veluti, *Caj fundum Sejanum Titio dato, si navis ex Asia venerit*: Semproni, eundem fundum Callimacho dato: utique conditio repetita non videtur. Nam si testator voluisset ab utroque deberi legatum sub conditione, non distinxisset personas heredum, et brevius et clarius dixisset. *Lego Titio et Callimacho fundum Sejanum sub conditione etc. vel heres meus dato etc.* Itaque idem dicendum puto, si adjecta sit particula *item*, quae hic jungit personas heredum, non repetit conditionem, cum diversi sint legatarii.

- 13 Si vero ab eodem herede duobus eadem res legata fuerit, aut disjunctim

legata est, aut conjunctim. Si disjunctivo modo, *Titio fundum Sejanum do, lego, si navis ex Asia venerit*: *Callimacho fundum Sejanum do, lego*, praesumi non potest repetita conditio, sunt enim duae orationes perfectae separatim vocatae, ac perinde conditio communicari non potest: ac ne quidem adjecto verbo *item*, quod hic videri potest adjectum ad continuandam orationem, non ad repetendam conditionem. Verbum enim *item* continuat, et connectit, ut in *l. item 49. ff. de leg. 3.* aliquando conjungit etiam opposita, ut in *l. cum de lationis 18. §. asinam cum seq. ff. de instrum. legat.* Plaut. in Aulul. Sc. 4. praesagebat

Venit hoc mihi in mentem, Medagore, te esse hominem, divitem,

Factiosum, ne item esse hominem pauperrimum.

Nec obstat quod ajunt DD. quod si testator ita legaverit: *si filius meus sine liberis decesserit, lego Titio centum, item Sejo fundum, item Cajo domum*: conditio illa in omnibus repetita censetur. Etenim afficit quidem illa conditio omnia legata, non vi repetitionis, non quia in omnibus sit repetita; sed quia ad omnia legata subsequenter refertur, et omnia ab ea pendent, cum testator noluerit illis legare, nisi filio sine liberis decedente *l. quae conditio 39. ff. de cond. et dem.* Non opus est igitur tacita, ac praesumpta repetitione, cum adjecta generalis conditio omnia legata deinceps relicta complectatur.

Si vero conjunctim legatum fuerit; 14 utrinque legatum conditio suspendit: non quia sit repetita, sed quia utrumque comprehendit, cum conjuncti unius personae potestate fungantur. *plane 34. in princ. ff. de leg. 1.* Exempla in *l. siservo 32. §. 1. ff. de statu lib. l. Julius 81. vers. sub eadem ff. de cond. et dem.* et licet subjungat, dici posset conjunctionem ad demonstrandam necessitudinem, non ad conjungendam conditionem pertinere, ta-

F

men id non esse admittendum, nisi probetur, existimo, cum repugnet Julianus in *d. l. si servo*.

- 15 Verum illa exceptio est omnino admit-
tenda, si testator ad unum tantummodo
conditionem referat, cujus personae con-
veniat, et cohaereat. Exemplum in *l. si
tibi 10. ff. de leg. 3.* ubi conditio spec-
tat ad solos liberos, quos testator vole-
bat ad suum funus venire. Aliud in *l.
ult. §. Sejo ff. de leg. 2.* ibi quoque
conditio spectat ad solum Sejum, quem
testator voluit legato honorare, dumtaxat
in casum, si heres non esset, ut defe-
ctum hereditatis legato compensaret. Hoc
autem ad Marcellam uxorem, quam non
instituerat, nihil attinet. Animadverten-
dum tamen, non sufficere, ut putant,
quod conditio alteri non conveniat: nam
omnis conditio congrua est volente testa-
tore, et suspendit legatum, etiamsi in
personis legatarum non possit impleri. Ita-
que in *l. mulieri, et Titio 74. ff. de
cond. et dem.* licet conditio *si non nu-
pserit* in sola muliere, non in Titio
possit impleri, tamen spectat utrumque,
et ad utrumque refertur, utpote in
fine posita post utriusque vocationem: et
utramque complectitur.

CAPUT V.

Ad Eandem L.

SUMMARIUM.

- I. Consuetudo sermonis patrisfamilias exquirenda ad interpretationem dispositionis ambiguae.
- II. In interpretanda voluntate potius respicitur quod patrisfamilias faciebat, quam quod facere debu-
erat.
- III. Explicatur *l. 3. ff. de trā. vin. ex ol. leg.*
- IV. Usus testatoris maxime attenditur. Exempli et
a. V. VI.
- VII. In contractibus consuetudo et usus plurimum
valet. Exempli et a. VIII.
- IX. Usus non attenditur, quod ea, quae testator
praestabat extra ordinem.
- X. Expomitur *L. Gaius Sejus 86. §. ult. ff. de leg. 2.*
- XI. Explicatur *L. fundi 25. §. 1. ff. de fund. instr.*
vel instr. leg.

Veniamus ad consuetudinem, et ad
usum patrisfamilias. Ex consuetudine ser-
monis, et ex eo, quod solitus est face-
re testator, ambigua ejus verba com-
modissime interpretamur. Ipsum enim sui
ipsius interpretem, testemque certissimum
suae voluntatis adhibemus. Scite Ulpia-
nus in *l. si servus 50. §. ult. ff. de leg.
1. Si numerus nūmorum legatus sit;
neque apparet, quales sunt legati: an-
te omnia ipsius patrisfam. consuetudo:
deinde regionis, in qua versatus est,
exquirenda est. Ante omnia inquit: re-
cte sane: est enim maxima vis consuetu-
dinis, eaque est quasi altera natura, ut
ait Cicero 5. de finib. Itaque plerique
omnes agunt ut plurimum id, quod a-
gere soliti fuerunt. Eleganter Plautus in
*Amphitr. Act. 1. Sc. 1. Si dixero men-
dacium, solens meo more fecero.* Idem
Ulpianus in *l. nummis 75. ff. de leg.
3.* primo loco recenset consuetudinem
patrisfam. Ad hanc regulam diriguntur
omnia veterum responsa. Cum servis ur-
banis legatis disceptaretur, quiaam ser-
vorum urbanorum nomine fuissent desi-
gnati, notavit Paulus in *l. servis urba-
nis in princ. 99. ff. de leg. 3.* dicen-
dum autem est, quod urbani intelligen-
di sunt, quos paterfam. inter urbanos
adnumerare solitus sit: quod maxime
ex libellis familiae, item cibariis de-
prehendi potest, et in *l. fundi instru-
mento 25. ff. de fund. instr.* Fundi in-
strumento legato id pecus cedere puta-
bat Tubero, quod is fundus sustinere
potuisset. Javolenus Labeonis sententiam
probat, qui dicebat; *quaerendum non
esse, quid debuisset parari pecoris,
sed quid paratum esset.* Quod paterfam.
faciebat, ei quod facere debuerat, in
voluntate ejus interpretanda praefertur:
merito, nam quid quisque voluerit, ex
ejus facto, non ex facto aliorum de-
prehenditur. In *l. si cui annuum 14. ff. de
ann. leg. si cui annuum fuerit relictum
sive adjectione summae, nihil videtur
huic adscriptum Mela ait: sed est ve-**

rior Nervae sententia: quod testator praestare solitus fuerat, id videri relictum: si minus ex dignitate personae statui oportebit. Idem statuit Valens de alimentis relictis sine certa quantitate in l. penult. ff. de aliment. leg. ante omnia inspicendum est, quae defunctus solitus erat ei praestare: deinde quid caeteris ejusdem ordiui reliquerit. In l. Gajus Sejus 86. §. 1. ff. de leg. 2. Paulus respondit: si testator fundum Sejanum uno nomine universum possedit: quamvis eundem divisim partibus locaverat, universum cum ex causa fideicommissi praestari oportere.

Contra respondisse videtur Ulpianus in l. 3. in princ. ff. de tritic. vin. et ol. leg. Si cui vinum sit centum amphorarum, cum nullum vinum reliquisset: vinum heredem empturum, et praestaturum; non acetum, quod vini numero fuit. Idem tamen in l. 1. ff. eod. contrarium dixerat. Vino legato acetum quoque continetur, quod paterfamilias vini numero habuit. Contraria dicitur minime, testatoris voluntas ex ipsius consuetudine, factisque elicienda est, non ex aliena consuetudine, et non venditoris; qui nihil instituit in animum testatoris; nec quicquam confert ad voluntatem ejus declarandam. Quocirca si testator vinum, et acetum habeat, quod vini numero habet, utrumque legato continetur: quoniam legando vinum, etiam de aceto cogitasse videtur, quo utitur tamquam vino, et loco vini habet. At si neque vinum, neque acetum habeat, cum heres id emere debeat, nihil refert, quod emat ab eo, qui acetum vini numero habet, an secus. Voluntas enim testatoris non pendet ab aestimatione, et reputatione venditoris: maxime cum ignoraverit a quo heres foret empturus. Quinimo et si ipse testator solitus fuisset aceto uti pro vino: nihilominus, si vinum non reliquerit, heres acetum praestare non poterit: tunc enim neque testatoris consuetudo, neque regionis attenditur l. cum certum 4. ff. de tritic. vin.

et ol. leg. Idque summa ratione, quia cum non legat vinum vel oleum, quod habet, cum non habeat, legat vinum vel oleum in genere: ac propterea in arbitrio heredis est, cujus generis vinum vel oleum velit legatario praestare d. l. 4. Contra vinum, vel oleum habet; legat in specie, id quod habet: et cum cogitationem intendat ad vinum quod habet, in animo versatur etiam acetum, quod loco vini habet. At, inquires, si in arbitrio heredis est, praestare vinum, quodcumque voluerit; poterit praestare etiam acetum. Non ita est. Acetum vini appellatione non continetur l. si quis vinum 9. in princ. vers. item acetum ff. eod. Non debet autem recedi a propria verborum significatione: nisi cum manifestum est, aliud sensisse testatorem l. non aliter 69. in princ. ff. de leg. 3. ergo dicendum est: testatorem legasse vinum, quod ex vinea natum vinum permansit d. l. si quis vinum in princ. Itaque, ut mea fert sententia, etiamsi quoties testator legat omne vinum, legato contineatur omne id, quod vini numero habuit: videlicet, acetum, zythum, carum, cerevisia, et reliqua vina facientia l. 1. et d. l. si quis vinum 9. ff. eod. tamen si legaverit centum amphoras vini: et reliquerit centum, pluresve amphoras vini, quod ex vinea natum est: licet reliquerit etiam acetum, zythum, et alia ejusmodi, quae vini numero habebat: non poterit heres haec vina praestare legatario, sed debebit centum amphoras vini, quod ex vinea natum est, vinumque permansit: hoc enim proprie vini appellatione continetur d. l. si quis vinum 9.

Superest, ut de usu testatoris nonnulla diacmus. Exemplum in l. si cui aedes 31. ff. de leg. 3. Si cui aedes legatae fuerint, is omne habebit id aedificium, quod supra solum earum aedium erit. Paulus notat ab hac definitione Labeonis recedendum propter usum testatoris. Nam si is aliquod conclave, quod supra concamerationem alterarum aedium esset, in

usum alterarum convertit: atque ita hia usus fuerit, alteris aedibus id accedet, alteris decedet.

- 5 Simile exemplum proponitur a Scaevola in l. uxori 33. ff. eod. Uxori suae inter caetera legavit: et domus eam partem, in qua morari consuevimus. Respondit Scaevola legato contineri non solum cubicula, in quibus dormire consueverat, sed totam domum, si ipse cum familia tota domo utebatur ad habitandum, et nullam ejus partem locabat. Non dissentit Papinianus in l. praediis 91. §. balneas ff. eod. Balneas legatae domus esse portionem constabat, quod si eas publice praebuit, ita domus esse portionem balneas, si per domum quoque intrinsecus adirentur, et in usu patrisfamilias, vel uxoris nonnumquam fuerunt. Quatuor in hac lege requirit Papinianus, ut censeantur esse portio domus legatae. Contra Paulus lib. 3. rec. sent. tit. 8. 60. hoc unum requirit, ut balnei ratio non sit separatim a domus ratione confecta, quod contrariam domini destinationem ostenderet. Domo legata balneum ejus quod publice praebetur, nisi alias separetur, legato cedit. Ilac quidem exigit etiam Papinianus: Ibi: et mercedes ejus inter caeteras meritoriorum domus rationibus accepto ferebantur. Sed Paulus pro regula habet, quod habet: balneum, quod publice praebetur, legato domus cedere, nisi alias separetur. Papinianus autem contrariam regulam statuere videtur, legato non cedere, nisi concurrant illa quatuor, quae in eo §. distincte recenset. Quantum autem ad haec, non admodum a Paulo arbitror discrepare: nam verba illa nisi alias separetur, puto eadem fere comprehendere; videlicet et separationem domus a balneo, et separationem rationum; et distinctionem usus familiae, et separationem communis conjunctus, licet doctissimus Cujacius in hujus legis interpretatione ad solam distinctionem rationum ea referat.

Aliud exemplum in l. si quis vinum 9. in fin. cum duab. seqq. ff. de vin. trit. et ol. leg. Item si vinum vetus sit legatum; ex usu testatoris legatum aestimabitur: id est, quot annorum vino pro vetere utebatur. Quod si non appareat, vetus accipietur, quod non est novum: id est, et anni prioris vinum appellatione veteris continebitur. Alia exempla vide in l. si quando 29. §. 1. et in l. inter vestem 33. ff. de aur. et arg. leg. in l. 1. C. de fideicom: l. uxori 13. ff. de aur. arg. leg. l. 3. in fin. ff. de supplect. leg.

In contractibus quoque plurimum va-¹ let usus et consuetudo contrahentium, non solum ad augendam, minuendamve et declarandam obligationem; sed interdum etiam ad eam inducendam. Si locatio domus vel fundi, vel operarum, certa mercede non definita, contrahatur, nulla est locatio l. si vir uxori 52. in princ. ff. de don. int. vir. et uxori. l. si convenerit 23. in fin. ff. comm. divid. princ. tit. inst. de locat. et cond. Nihilominus si usu locatoris certa merces constituta fuerit, veluti si decem locare solitus erat, valebit locatio, et decem pro mercede debebuntur, ut recte decidit celebris glos. in l. excepto 18. C. de locat. Verius quidem puto legem illam agere de consuetudine solvendi fructus pro pecunia numerata, quod fieri aliquando consuevisse constat ex l. et haec distinctio 35. §. 1. ff. locat. l. circa 19. l. si olei 21. l. licet 8. C. eod. tamen non minus verum esse arbitror, servandam esse consuetudinem patrisfam. in praefinienda certa mercede, si ea in contrahendo non fuerit constituta. Nam et qui locat, et qui conducit, tacite videntur convenisse, ut pro solita mercede res locetur, cum diversam mercedem non constituunt: in locatione autem etiam tacite valent conventiones l. item quia 4. in princ. ff. de pact. sola enim conventiones, consensuque locatio contrahitur l. 1. l. qui ad certum 14. ff. loc.

l. 2. de obl. et act. inst. tit. de obl. ex consensu. in princ. Non minus est contra naturam locationis, mercedem non constitui in pecunia numerata, quam non constitui in certa quantitate l. 1. §. si quis servum 6. vers. sed quia pecunia ff. depos. l. naturalis 5. §. ut cum do 2. ff. de praescr. verb. et tamen consuetudine efficitur, ut etiam in fructibus rei legatae mercede constituta, non desinat esse locatio. Nec dici potest, id obtinere probata generali consuetudine regionis, non vero ex usu particulari locatoris, etenim in nostra l. excepto 17. manifeste agitur de consuetudine locatoris. Ibi: juxta praeteritam consuetudinem. Consuetudo regionis praesens esse debet: consuetudo locatoris praeterita; videlicet praecedentium annorum, quibus solitus erat pro ea mercede fundum domumve locare. Sed haec ex abundanti: nam vere non deest tacita conventio certae mercedis, ut diximus: quemadmodum non deest, quoties finito tempore locationis tacite consensu conductio renovatur l. legata 16. C. locat. Porro usitatum est et quotidianum, tunc solummodo agi inter contrahentes de quantitate mercedis, cum aut res non est solita locari, aut locator vult carius locare, seu conductor vilius conducere.

- Alia exempla sunt in stipulatione damni infecti, l. si finita 15. in princ. ff. de damn. inf. Item in usuris, saltem per triennium praestitis: nam si is qui semisses usuras promiserat, minores per multos annos praestiterit non reclamante creditore, videtur, tacite conventum, ut minores solverentur l. qui semisses 13. ff. de usur. Praestatio annua efficit, ut in posterum etiam debitor teneatur l. cum de in rem verso 6. ff. eod. vere quidem non inducit obligationem l. si certis 28. C. de pact. l. creditor C. de usur. l. operis 31. ff. de operis libert. sed inducit praesumptionem obligationis jam contractae, nisi creditor contrarium probaverit; et ita intelligenda l. cum de in rem verso 6. ff. de usur. imo, et in Averanii Tom. III.

ducit praesumptionem principalis obligationis d. l. 6. §. 1. item praesumptionem taciti pacti: nec solam praesumptionem, sed ipsum pactum continet, quod in futurum etiam vires suas protendit; ut in d. l. qui semisses, et in l. adversus 5. et l. quamvis 8. C. de usur.

Monendum tamen est, vim usus non 9 protrahi ad ea, quae testator praestabat extra ordinem, ut exemplis explicatur in l. Sejo §. 1. et §. ult. ff. de ann. leg.

Expendamus modo, quid possit oppo-¹⁰ ni. Ac primum videtur adversari, quod ait Paulus in l. Gajus Sejus 86. §. ult. ff. de legat. 2. Testator fundum Sejanum in duos dividerat; in Sejanum superiorem, et Sejanum inferiorem, eosque diversis conductoribus locabat. Legavit fundum Sejanum. Paulus respondit; universum deberi. Facilis est, et prompta responsio. Non divisit in duos fundos, quo casu fieret locus electioni, sed in duas partes, ut facilis conductorem posset invenire. Caeterum universum uno nomine habuit: universum uno nomine possedit: propterea legando Sejanum, legare videtur universum, nisi heres contrarium probaverit d. l.

Alterum depromi potest ex l. fundi¹¹ 25 §. 1. ff. de instr. vel instrum. Qui figlinas in fundo habebat, majore parte anni figulis ad opus rusticum utebatur. Legavit fundi instrumentum: figuli eo non continentur: deberent autem contineri secundum usum testatoris l. in instrum. 8. ff. eod. juncta l. legatis 65. §. si unus ff. de leg. 3. Respond. quod figulus, cum ad opus rusticum traducitur, non ad aliud artificium, sed ad alium usum traducitur: ac proinde non desinit esse figulus, et legato figulorum contineretur; non vero legato instrumenti l. textoribus 61. ff. de leg. 3. Figlinas invenit Coroebus Atheniensis Plin. lib. 7. c. 36. Figuli sunt artifices, eorumque collegium initio urbis instituit Numa. Id. lib. 35. c. 12. opus rusticum officium est l. praedia 27. §. 1. ff. de

fund. instr. vel inst. leg. De his igitur ita jus est. Si quis ex officio transeat ad artificium, veluti si ex cubiculario fiat coquus, extinguatur legatum, quia officium artificio mutatur: nec ille amplius est cubicularius, sed coquus. Contra si ex artificio transeat ad officium: veluti si coquus vel textor fiat cubicularius vel ostiarius, legatum non extinguatur, quia artificium officio non mutatur; nec ille desinit esse coquus, aut textor. *l. legatis 65. in pr. et §. 1. ff. de leg. 3. et d. l. textoribus.* Quod si ex artificio transeat ad aliud artificium, neutrum mutatur, ut si ex leccario fiat coquus *d. §. 1. vers. non idem*, et tunc continetur legato ejus artificii, in quo plurimum versabatur *d. l. 65. §. si unus.* In nostra specie non transeunt figuli ad aliud artificium, sed ad alium usum traduntur, et ideo legato figulorum, non instrumenti debent contineri. Quinimo testator ne quidem ad alium usum traduxit, sed voluit in artificio figlinarum exeroeri ac permanere, et ne manerent otiosi cessante opere figlino, praeter institutum ad opus rusticum atebatur. Itaque nihil mutatur quoad legatum *l. praedia 27. §. 1. ff. de fund. inst. vel inst. leg.*

CAPUT VI.

Ad Emadem L.

SUMMARIVM.

- I. Consuetudo regionis magnam vim habet in contractibus.
- II. Et in legatis.
- III. Ex communi usu quaestiones a jurisconsultis desiniri acribant, et n. IV. V.
- VI. Res pluribus generibus subjecta ad quod referatur?
- VII. Si consuetudo regionis non conveniat cum consuetudine patrisfamilias, praefertenda est consuetudo patrisfamilias in ultimis voluntatibus.
- VIII. Scelus est in contractibus, et n. IX.
- X. Excipitur mandatum et locatio domus, vel fundi.

Consuetudinem patrisfamilias sequitur consuetudo regionis, cujus profecto magna vis est *l. quod si nolit 31. §. quia assidua 20. ff. de Aedil. ed. quia assidua est duplae stipulatio: idcirco placuit etiam ex empto agi posse, si duplam venditor mancipii non caveat: ea enim, quae sunt moris, et consuetudinis in bonae fidei judiciis debent venire.* Neque solum in contractibus bonae fidei, sed etiam stricti juris magnam vim habet ad eos interpretandos. *l. semper in stipulationibus 34. ff. de R. J. Semper in stipulationibus, et in caeteris contractibus id sequimur, quod actum est; si non appareat, erit consequens, ut id sequamur quod in regione, in qua actum est, frequentatur.* Hoc interest inter contractus bonae fidei et stricti juris; quod in illis supplet etiam id, quod a contrahentibus fuit omissum, ut in *d. §. quia assidua*, in his quod omissum est, pro omissio habetur *l. quidquid adstringendae 99. ff. de V. O.* Valet igitur solummodo quoad interpretationem ambiguae et obscurae voluntatis.

Haec de contractibus: non minus valet in legatis. Si testator nummos legaverit, et dubitetur, de quibus nummis senserit: ante omnia ipsius patrisfamilias consuetudo, deinde regionis, in qua versatus est, exquirenda est, *l. si servus plurium 50. ff. de leg. 1. Idem in l. nummis 75. ff. de leg. 3. et in l. heredes palam 21. §. 1. vers. nam etsi ff. qui testam. fac. poss.* Cum dubitaretur, an legato instrumento fundi, contineretur alienum, quo aqua ad potandum calefit, et necce, quibus aqua in alienum infunditur, et alia hujus generis, respondit Paulus: optimum ergo esse Pedius ait, non propriam verborum significationem scrutari, sed in primis, quid testator demonstrare voluerit: deinde in qua praesumptione sint, qui in quaque regione commorantur. In *l. cum de lationis 18. §. 3. ff. de fund. inst. vel instr. leg.* Praesumptionem et usum po-

puli praefert propriae verborum significationi. Idem traditur in l. 3. §. ult. ff. de supell. leg. hodie propter usum imperitorum, si in argento relatum sit candelabrum argenteum, argenti esse videtur. Merito: populi enim usus est arbitri loquendi. Recte Horat. in *Art. Poet. vers. 71. Si volet usus. Quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi*. Cic. in *Orator. ultra medium: usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi*. Perbelle igitur Paulus in d. l. 3. in fine subiicit: *et error jus facit*, hoc est, jus se accommodat populo; quoad usum loquendi, etiam si populus erret: quod multis exemplis Cicerone declarat laudato loco. Monendum tamen est, quod instrumentum, supellex, sunt genera, quae plurimas res complectuntur. Genus autem tum late patere potest, tum restricte contrahi: et modo plura, modo pauciora complecti. Quamobrem cum usus populi aliquid certo generi adscribit, aut ab eo segregat, vere non reedit a propria significatione verborum: sed tollit omne discrimen, et quod dubium esse poterat, et controversum certum facit atque perspicuum. Nam ipsi veteres Jurisconsulti saepenumero dubitarunt, an hoc, vel illud contineretur in aliquo genere legato, ut constat ex titulis *de supellect. leg. de instrum. leg. de aur. et arg. leg. et passim*. Saepenumero etiam inter eos gravissimae controversiae extiterunt: ut constat ex l. 7. ff. de supell. leg. ex l. qui penum 3. §. plane et §. ligna ff. de pen. leg. l. pediculis 32. §. 1. ff. de aur. et arg. leg. l. scribit 34. in princ. eod. l. quaesitam 12. §. salutarium, et §. idem respondit 42. et alibi ff. de inst. vel instrum. leg. l. vinum 15. ff. de trit. vin. et ol. leg. sed ejusmodi sunt prope innumerabilia.

3 Cicero in topicis, quae, cum ad Trebatium Jurisconsultum scripserit, exemplis a jure deproptis refellit, in argumento a genere utitur hoc exemplo. *Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae na-*

merata domi relicta est, non esse legata. Contra Ulpianus in l. cum aurum 19. ff. de aur. et arg. leg. *Cum aurum vel argentum legatum est, quicquid auri argentique relictum sit, legato continetur, sive factum, sive infectum: pecuniam autem signatam placet legato non contineri*. Ac ne quis putet Ciceronem ab Ulpiano dissentire, quod hic ponat fuisse legatum argentum simpliciter, ille vero argentum omne: idem Ulpianus in l. Quintus Mucius 37. §. 1. ff. eod. *An cui argentum omne legatum est, nummi quoque legati esse videantur, quaeritur: et ego puto, non contineri; non facile enim quisquam argenti numero nummos computat*. Verba haec ostendunt id fuisse quaestionis quam solvit Ulpianus observato communi usu. Notandum autem est, quod tanta vis est hujus usus et consuetudinis, ut ab ea non recedatur, etiam si testator adjecerit signum, quod ex propria significatione omnia comprehendit: illud enim alias omnes species complectitur, non vero eam, quam excludit usus et consuetudo regionis, quae genus restringit et contrahit. Non omittam Ulpianum in hac l. in §. argento, quod ad creditum optime convenire cum Cicerone. Ait hic: *argento omni legato, quod suum esset: sine dubio non debetur id, quod in credito esset: hoc ideo non videtur suum esse, quod vindicari non possit*. Ait ille: *non si uxori vir legavit omne argentum, quod suum esset, idcirco quae in nominibus fuerunt, legata sunt*. Multum enim differt, in arcano positum sit argentum, an in tabulis videatur.

Reliqua persequamur. In l. 1. ff. de alim. leg. *Si alimenta fuerint legata, dici potest etiam aquam legato inesse, si in ea regione fuerint legata, ubi verumdari aqua solet*. in l. Meta 14. §. ult. D. eod. id ipsum multo distinctius explicavit. *Quidam libertis suis, ut alimentum, ita aquam quoque per fideicommissum reliquerat: consulebar de fideicommissum, cum in ea regione Africae,*

vel forte Ægypti res agi proponebatur, ubi aqua venalis est. Dicebam, esse emolumentum fideicommissi, sive quis habens cisternas id reliquerit, sive non: ut sit in fideicommissio, quanto quis aquam, sibi esset comparaturus, nec videtur inutile esse fideicommissum, quasi servitute praedii, non possessori vicinae possessionis relicta, haec enim aqua personae relinquitur. Detrahis versiculis intemediis, nescio a quo interjectis, clars est et expeditata Ulpiani sententia. Illud tantummodo, quod dicit de Ægypto, potest incurrere in aliquam difficultatem. Spartian. in Pescen. Nig. Hic erga milites tanta fuit censura, ut cum apud Ægyptum ab eo limitanei milites vinum peterent: responderit: Nilum habetis, et vinum quaeritis. Siquidem tanta est illius fluminis dulcedo, ut accolae vina non quaerunt. Sed hoc non impedit, quominus aqua in Ægypto vendetur: nam et vectura in remotas a Nilo regiones, et opera atque industria in defaecandis pretio aestimatur. Nulla prope dixerim urbs est, aquis abundantior urbe Roma, et tamen aqua Tiberis defaecata venalis erat teste Fabric. in descript. Urb. Rom. c. 5.

Aliud exemplum Ægyptiae consuetudinis proponit Ulpianus in l. ligni 55. §. lignorum ff. de leg. 3. Lignorum adpellatione in quibusdam regionibus (ut in Ægypto, ubi arundine pro ligno utuntur, et arundines, et papyrus comburitur), et herbulae quaedam, et spinae, vel vepres continentur. Quid mirum? cum ἑλκῆρ lignum hoc, et naves ἑλκῆρ id est lignorum vectrices appellant, quae haec ἀπὸ τῶν ἰλῶν a paludibus deducunt: in quibusdam provinciis et editu bubum ad hanc rem utuntur. De papyro testis est Plin. lib. 13. cap. 11. Radicibus (papyri) incolae pro ligno utuntur nec ignis tantum gratia, sed ad alia quoque utensilia vaserum. Ex ipso quidem papyro navigia texunt: et e libro vela tegetesque: nec non et vestem, etiam stra-

gulam, et fuses. Vides solam radicem pro ligno habitam, papyrus autem ipsam ad alios usus conversam. De spinis Ægypti idem Plin. lib. 24. c. 12. Est at Acaciae spina. Fit in Ægypto, alba nigraque arbore, item viridi; sed melior e prioribus. Non mirum eas inter ligna censer; si inter arborea. Naves autem ἑλκῆρ ad deducenda ligna e paludibus non facile apud alios auctores invenias eo nomine designatas.

Duplex hoc loco quaestio suboritur. Prima, ad quod genus referenda sit res legata, quoties diversis generibus est subiecta. Ecce ad genus vestimentorum pertinent ea omnia, quae induendi, praecingendi, amiciendi, insternandi, iuiciendi, accubandique causa parata sunt. l. vestis 33. in princ. ff. de aur. et arg. leg. ad genus ornamentorum pertinent ea, quibus mulier ornatur. l. argumento 25. §. ornamenta ff. eod. Legatis sunt Flaviae vestimenta muliebria: Faustinae onamenta. Quaedam sunt, quae corpus tegunt; idque simul ornant: quatenus corpus tegunt inter vestes numerandae l. argumento 25. in pr. ff. eod. quatenus ornant inter ornamenta d. l. 25. §. ornamenta. Utrius legato cedere debent, Faustinae: Paulus in l. quamvis 26. ff. eod. ita definit: quae eo nomine sunt reperta, ut corpus tegant, quamvis ornatus causa comparentur, tamen vestibus annumeranda sunt potius, quam ornamentis. Contra ea, quibus mulieres uti caeperint venustatis, et ornatus causa, licet corpus tegant, ut mitrae, et anademata, ornamentis sunt adscribenda.

Altera quaestio est, utra consuetudo sit praeferenda; si consuetudo patrisfamilias non conveniat cum consuetudine regionis. Distinguendum puto inter ultimas voluntates, et contractus. In legatis, et aliis ultimis voluntatibus praevallere debet consuetudo patrisfamilias. hoc ideo, quia ejus solius voluntate constant: ac propterea non alia voluntas servari debet, quam ipsius testatoris. Nov. 22. de nupt. cap. 2. Voluntas autem testa-

toris ex ejus usu et consuetudine potissimum deprehenditur. Propterea Ulpianus in *l. si servus* 50. §. ult. ff. de leg. 1. ante omnia ipsius patrisfamilias consuetudo, deinde regionis, in qua versatur est, exquirenda est, aperte docet consuetudinem patrisfamilias consuetudini regionis esse praeferendam. Eandem pariter anteponit in *l. nummis* 75. ff. de leg. 3. et in *l. heredes palam* §. 1. in fine ff. qui testam. fac. In *l. pen. ff. de alim. leg.* ante omnia inspiciendum est, quae defunctus solitus erat ei praestare. Plerumque etiam solius consuetudinis patrisfamilias mentionem faciunt: regionis non item; ut in *d. l. penult.* in *l. si cui annuum* 14. ff. de ann. leg. in *l. servis urbanis* 99. in princ. ff. de leg. 3. in *l. fundi instrumento* 25. ff. de fund. instr. ubi praefertur non solum aliorum consuetudini, sed etiam ei, quod testator facere debuisset. Nec obstat *l. legatis servis* 65. §. ult. ff. de leg. 3. ibi: *ex usu cujusque loci commendum est.* Nam ibi supponendum est deficere consuetudinem patriae, da qua vix potest liquere, cum agni simul omnibus pascantur, et stabulentur. Quod si ex libris aut vicinis scripturis appareat; quas ovium numero testator habuerit, pro certo habeo, eas tantummodo legato contineri per text. in *l. praedii* 91. §. Titio ff. de leg. 3. et *l. servis urbanis* 99. in princ. ff. eod.

In contractibus multo aliter se res habet, quia cum hi consent voluntate consensuque utriusque contrahentis *l. inter stipulantes* 83. §. 1. ff. de V. O. non potest observari unus tantummodo usus et consuetudo; quia haec indicat quidem nobis ejus voluntatem, sed sola ejus voluntas non sufficit ad contrahendum. Quamobrem Ulpianus in *l. semper in stipulationibus* 34. ff. de reg. jur. ait in contractibus nos sequi debere id, quod actum est; videlicet id, de quo uterque convenerit; si non appareat, id quod in regione, in qua actum est, fre-

Averanii Tom. III.

quentatur. Consuetudinis contrahentium nulla mentio, sed si varius sit usus regionis, ad id quod minimum est, redigenda summa est. Confer hanc legem cum *l. nummis* 75. ff. de leg. 3. et perspicue videbis expressam differentiam inter contractus et legata, cum utraque lex sit ejusdem Ulpiani ad Sabinum. Paulus etiam in *l. si prius* 17. §. 1. ff. de aq. et aq. plu. arc. deficiente expressa conventionione, sequendam esse consuetudinem communem statuit. Idem in *l. 1. et in contraria* 37. ff. de usur.

Enimvero hoc discrimen inter contractus et legata perspicuum erit, si conferas *l. inter vestem* 36. ff. de aur. et arg. leg. cum *l. si mihi et Titio* 110. ff. de V. O. In prima testator legaverat vestem muliebrem; ipse autem domi utebatur veste quadam muliebri, haec legato non continetur propter usum testatoris, quo eximitur e numero vestium muliebrium. In altera quidam stipulatus erat vestem muliebrem: continetur etiam illa, qua promissor utebatur, ejusque usus nulla ratio habetur.

Excipitur mandatum, cui legem dat¹⁰ ipse, qui mandat, cum in gratiam solius mandantis contrahatur §. 1. inst. tit. de mand. In hoc aetivatur usus ipsius mandantis in *l. solum* 21. in fin. cum *l. seq. ff. de pignori act.* Excipitur etiam locatio fundi, vel domus; in qua, si non fuerit definita quantitas mercedis, praesumitur contracta pro mercede, qua solebat locari: non ex natura contractus, sed quia tacite videtur inter contrahentes ita convenisse, ut ante fusius exposuimus. Caeterum in aliis omnibus, etiam in locatione, consuetudo regionis observanda deficiente contraria conventionione *l. licet* 8. *l. excepto* 18. et *l. seq. C. de locato.*

CAPUT VII.

Ad Eandem. L.

SUMMARIUM.

- I. Ad interpretandam dispositionem considerata est persona testatoris, persona legatarii, et res legata.
- II. In persona testatoris attenditur charitas et necessitudo erga heredem, vel legatarium.
- III. Ex ea legata plenissime interpretantur. Exponitur l. Aurelia 28. §. Titius ff. de liber. leg.
- IV. Testator quoad rem legatam magis diligit legatarium, quam heredem.
- V. In substitutione pupillari spectanda est affectio patris testatoris potius quam pupilli.
- VI. In substitutione pupillari quamvis pater disponat de hereditate tum sua, tum pupilli, tamen unum est testamentum.
- VII. Necessitudo inter quoscunque intercedens etiam inter affines spectatur ad interpretandam dispositionem.
- VIII. Explicuit l. cum alienam 10. C. de leg. et num. X.
- IX. Plenissima interpretatio legati fit etiam ob amicitiam.
- XI. Testatoris facultates, ars, et ministeria examinantur ad interpretandam dispositionem.

1 Non solum consuetudo patrisfamilias, deinde consuetudo regionis est exquirenda, de quibus hactenus: sed et mens patrisfamilias, et legatarii dignitas, vel charitas, et necessitudo: item earum, quae praecedunt, vel quae sequuntur, summarum scripta sunt spectanda l. si servus plurium 50. §. ult. ff. de leg. 1. Igitur et persona testatoris: et persona legatarii: et res legata; tum etiam testamenti contextus, et rerum in eo dispositarum accurate est expendendus, ut mentem testatoris assequamur.

2 In persona testatoris polissimum charitas, et necessitudo erga heredem vel legatarium est attendenda. Haec efficitur, ut excludantur etiam heredes instituti, eisque non instituti praeponantur, ut in l. cum avus 102. ff. de cond. et dem. quam commendat, et amplificat Justinianus in l. cum acutissimi 30. C. de fideicom. et in l. generaliter C. de inst. et substit. sed hoc tantummodo admittitur inter parentes et liberos conjectura pietatis, hoc est, eximiae charitatis, quam habent parentes erga liberos,

qua fit ut minus scriptum, quam dictum esse videatur d. l. cum avus, ne testator alienas successiones propriis anteponeere videatur d. l. cum acutissimi in fin.

Hac eadem affectione, et charitate fit, ut plenissime legata interpretanda sint. In l. Aurelius 28. §. Titius testamento 3. ff. de liber. leg. Titius filiis hereditibus institutis ita locutus est: *Sejūm patrem meum ab actione tutelae liberatum esse volo.* Quaesitum fuit, an liberatus etiam a reddenda pecunia redacta ex venditionibus rerum pupillarium, aut ex nominibus exactis, quam in usus suos converterat, aut nomine suo foeneraverat. Respondit Scaevola, eum, cujus notio est, aestimaturum: praesumptio enim propter naturalem affectum facit omnia patri videri concessa, nisi aliud sensisse testatorem ab heredibus approbetur. In hoc responso illud maxime notandum, quod in legali interpretatione spectatur charitas, et affectio testatoris erga legatarium, non erga heredem, cujus haec in responso nulla ratio habetur. Etenim legatarius est pater testatoris; ejus filii sunt heredes: major autem solet esse affectio patris erga filium, quam erga patrem. Nihilominus affectio testatoris erga filios heredes minime consideratur, licet major sit: sed solummodo naturalis affectus filii erga patrem legatarium: licet natura minor sit. Ratio evidens est; quia testator ad legandum movetur, et adducitur affectione erga legatarium, quem vult honorare l. nec adjecit ff. pro socio. non heredis, quem gravat. Quamobrem numquam mihi arrisit opinio communis, quod testator praesumat heredem magis diligere, quam legatarium, et ideo censeatur quam minimum fieri possit heredem gravare voluisse. Magis diligit heredem, quam legatarium: quoad hereditatem? esto. Magis diligit quoad rem legatam? falsissimum. Nam, si rem legatam avellit ab hereditate, eamque adimit heredi, et dat legatario, perspicuum est, in re legata plus diligere legatarium, quam heredem:

imo affectionem testatoris in solum legatarium intendi, ut apparet ex laudata lege. Illud etiam posset in dubium venire, an etiam simpliciter, et generatim testator heredem plus diligit, quam legatarium: nam hereditatem plerumque relinquit quasi debitum *l. et quia plerumque 10. ff. pro soc. vel quia consentaneum est*, convenit, decet: legatum semper ob meritum, amicitiam, benevolentiam. Quorsum enim tot leges Furia testamentaria, Voconia, Falcidia: nisi ut coercerent licentiam testatorum totam, aut fere totam hereditatem legatis absorbentium? *princ. tit. inst. de leg. Falcid.* Profecto illi magis diligebant legatarios quam heredes. Neque enim dici potest inscienter id fecisse, argument. *l. in fraudem 10. ff. qui et a quib. man.* cum lex Voconia lata fuerit, ut occurreret fraudibus eorum, qui legem Furiam legatorum multiplicatione frustrabantur: et cum similiter Voconiam etiam eluderent, ferenda fuit lex Falcidia, quae omnes fraudes amputavit. Leges autem, quibus nituntur, hanc majorem affectionem erga heredem, quam erga legatarium non probant. Sed hic locus non est, hanc opinionem accuratius examinandi.

- 5 Confutanda potius est alia ineptissima plurium DD. opinio, quod in substitutione pupillari spectanda sit affectio pupilli, non patris testantis. Nituntur autem ea insulsa ratione, quod pupillaris substitutus pupillo succedit, non patri *l. sed si plures 10. §. ad substitutos ff. de vulg. et pup.* et substitutio pupillaris est testamentum pupilli *l. Papinianus 8. §. sed nec impuberis 5. ff. de inoff. testam. l. 1. §. 1. ff. si cui plus quam per leg. Falc.* Est quidem testamentum filii, sed a patre factum *d. l. Papinianus §. 5.* et sola patris voluntate nititur; nullamque in partem filii voluntas requiritur: tum quia hac in re nullum habet animi iudicium *§. praeterea inst. tit. quib. non est permis. fac. test.* tum maxime, quia facultas libera faciendi

testamentum pro pupillo patri data est a lege, quia ipse pupillus testamentum facere non potest *princ. tit. inst. de pupill. subst. l. 2. in princ. ff. de vulg. et pupill.* adeoque etiam eo ignorante et invito potest substituere, quemcumque voluerit. Propterea etiam posthumis, qui nec velle, nec consentire possunt, recte substituitur *d. l. 2. in princ. §. non solum 4. in fin. inst. de pub. subst.* Imo prudenter fecerit pater, si hanc substitutionem occultaverit ita, ut nemo possit ejus notitiam habere, ut consult *Justin. in §. sin. autem 3. inst. eod.* Exploratissimum igitur est, sola patris voluntate constare substitutionem pupillarem, atque in eam nihil omnino concurrere filii voluntatem. Spectanda est igitur sola patris voluntas. Si ejus voluntas spectanda est, sequitur, spectandam pariter esse ejus affectionem: affectio enim spectatur ad explorandam voluntatem testantis, ut quae antea diximus, et quae post dicemus, ostendunt.

Amplius addo: et illud omnino verum non esse, duplex esse testamentum, alterum patris, alterum filii. Equidem duae sunt hereditates, patris, et filii, de quibus pater disponit in suo testamento: de sua ex legibus XII. tab. de filii moribus *l. 2. ff. de vulg.* Respectu earum hereditatum dicitur aliquando duplex testamentum. Caeterum vere unicum est. Justin. in *§. igitur inst. de pupill.* recte dixit: *quodammodo sunt duo testamenta tamquam si etc.* Verba quodammodo et tamquam si clare demonstrant vere, ac proprie ita non esse. Subdit: *aut certe unum testamentum est duarum causarum, id est, duarum hereditatum.* Id certe est, id vere est. Ut pianus in *l. 2. §. prius ff. de vulg. constat enim unum esse testamentum, licet duae sint hereditates.* In *l. paterfamilias 29. ff. de reb. auctor. jud. me* illud maxime movet, quod praeceptoribus tuis placet unum esse testamentum. Merito Javoleni praeceptoribus placuit, unum esse testamentum, cujus pars est, pupil-

laris substitutio §. *liberis* 5. *inst. eod.* *Testamentum est justa sententia de eo quod quis post mortem suam fieri velit.* l. 1. ff. de *testam.* Hic est unicus testator pater, unica ejus sententia de eo, quod post mortem suam fieri vult, ergo unicum etiam testamentum. Propterea unius tantum testamenti in eo solemnitates adhibentur, et septem testium signa sufficiunt l. *patris et filii* 29. ff. de *vulg. et pup. subst.* et una solum Falcidia servatur l. *in ratione* 11. §. *quod vulgo ff. ad leg. Falc.* l. 1. §. 1. ff. *si cui plus.* et legatarii tum patris tum filii conjuncti sunt l. *plane* 34. §. *sed si in pupillari* 10. ff. de *leg.* 1. et qui repudiat hereditatem patris excluditur ab hereditate filii *sed si plures* 10. §. *idemque ff. de vulg.* et si non valeat testamentum patris, aut rumpatur, aut irritum fiat, nec filii valere possit §. *liberis in fin. inst. eod.* l. *si quis eum* 16. §. 1. ff. *eod.* l. 2. §. 1. *eod.* et pater non potest filio substituere, nisi et sibi heredem instituat, quia sine heredis institutione nihil in testamento scriptum valet l. 1. *in fin.* l. 2. §. *prius ff. eod.* Haec ideo, quia unum est testamentum d. l. 2. §. *prius vers. constat enim.* et substitutio pupillaris non est testamentum per se distinctum a testamento patris; sed pars est paterni testamenti d. §. *liberis* 5. et l. *penult. ff. test. quem. aper.* His consequens est, solam voluntatem patris, qui auctor est, et conditor testamenti, esse spectandam, ejusdem patris affectum, charitatem, necessitudinem praeferere. Quocirca arbitror, tenebras offundere perspicuae veritati eos, qui contra sentiunt; et in ea quaestione, an praefertur frater utrumque conjunctus pupillo, ei, qui ex uno tantum latere conjunctus sit, ex pupillari substitutione, in qua pater habens plures filios ex duplici matrimonio omnes heredes instituit, et invicem substituit; certissimum esse, omnes aequè succedere, quia omnes eadem charitate ac necessitate conjuncti sunt patri pupillariter substituendi: licet pu-

pillus magis diligere praesumatur utrumque conjunctum, cum quo maior intercedit necessitudo. Sed reliqua jam prosequamur.

Non solum necessitudo, quae inter parentes et liberos intercedit, faciem praefert interpretationi testamentariae dispositionis, sed in universum inter quoscumque alios, etiam inter affines l. *praedia* 27. §. *idem quaesit* §. 2. ff. de *inst. vel instr. leg.* lbi: *cum plenissima testatoris erga affinem voluntas ex eo quoque manifestetur.* Et quamvis major sit cum uxore, quam cum concubina necessitudo: tamen eadem interpretatio, quae in legato uxori relicto admittitur; eadem et in legato factò concubinae. Exemplum hujusmodi legati proponitur in l. *qui concubinam* 29. in *princ. ff. de leg.* 3. ubi reprobat opinionio Cascellii et Trebatii constituentium differentiam inter uxorem et concubinam, et sequentium jus uxorum potius quam potius verborum intelligentiam.

Aliud exemplum habemus in l. *cum alienam* 10. C. de *legat.* Quamvis res aliena legari possit §. *non solum* 4. *instit. tit. de legat.* l. *cum servo* 39. §. *constat.* 7. ff. de *leg.* 1. tamen si testator ignorabat, rem alienam esse, suamque esse credebatur, non tenentur heredes eam redimere, et praestare legatario ipsam rem, aut ejus aestimationem: quia si testator scivisset rem esse alienam, fortasse non legasset; et ita D. Pius rescripsit. Idcirco deficiente testatoris voluntate, non valet legatum, nisi legatarius probet, aut nihilominus eum legaturum fuisse, aut scivisse rem alienam, d. §. 4. in *fin. l. unum ex familia* 67. §. *si rem* 8. ff. de *leg.* 2. l. *fideicommissa* 11. §. *si servo* 16. ff. de *leg.* 3. l. *Sticho* 36. ff. de *usufr. leg.* Verum si proximae personae, vel uxori, vel alii summa necessitudine et affectione conjuncto legaverit, valet legatum, sive sciverit, sive ignoraverit, rem alienam esse, quia nihilominus legaturus fuisse praesumitur. Ita rescripsit Imperator Alexander l. *cum alienam* 10. C. de *legat.* in qua notanda sunt illa verba, *vel alii*

tali personae, quae complectuntur etiam amicitia, et familiaritate conjunctos. Quemadmodum J. C. utuntur verbo necessitudinis ut in l. servus 50. in fin. de leg. 1. et alibi. Verbum autem necessitudinis non solum ad cognationem, vel affinitatem refertur, sed etiam ad merita, ad amicitiam, et his similia l. 1. §. quin. imo ff. de susp. tut. Corn. Fronto de diff. voc. Necessitudo vel sanguinis, vel meritorum cum praeceptoribus, cum amicis. Cic. de Amicit. In amicitiae conjunctionisque necessitudine superiores se aequare cum inferioribus debent et lib. 13. Ep. 14. L. Titio Strabone Equite Romano etc. familiarissime utor. Omnia mihi cum eo intercedunt jura summae necessitudinis; et Epist. 17. Maximum autem mihi vinculum cum eo est, quasi sanctoris ejusdem necessitudinis, quod est Attici nostri familiarissimus; et Epist. 19. Cum Lyone Patrensi est mihi quidem hospitium vetus, quam ego necessitudinem sancte colendam puto; et passim Cicero.

9 Plenissima igitur fieri debet interpretatio non solum ob sanguinis conjunctionem, sed etiam amicitiae. Scite Cicero de Amicit. cap. 7. paulo post princ. ait amicum esse tanquam exemplar amici, et frater dicitur, qui fraterna charitate diligitur in l. nemo 58. §. 1. ff. de hered. inst. Ecclesiastice. 6. 11. Amicus, si permanserit fixus, erit tibi conequalis; et Proverb. 13. 24. Vir amabilis ad societatem magis amicus erit, quam frater.

11 Revertor ad rescriptum Alexandri. Contrarium respondit Scaevola in d. l. Stichus §. ult. ff. de usufr. leg. sed Scaevola respondit secundum rescriptum D. Pii, quod nuper emanaverat ex sententia Neratii J. C. ut indicat Papinianus in l. unum ex familia d. §. si rem. non vero secundum rescriptum Alexandri, secundum quod respondere non poterat, quia nondum editum erat, cum ipse tanto ante floruerit, nempe sub Marco Antonino, qui eo praecipue usus est in Averanii Tom. III.

jura constituendo, ut refert Julius Capitolinus in ejus vita. Quod enim respondent DD. quod cessaverit titulus specialis, ex quo testator credebat rem ad se pertinere, ideoque non valere legatum, licet conjunctae personae, id est, nepotibus relictum: id est plane commentitium, nullo jure, nulla ratione suffultum. Imo contra jus: contra rationem: contra factum ipsam fictum et excogitatum. Contra jus, quia repugnat Alexandri rescriptum in l. cum alienam 10. C. de legat. quod generale est: l. 1. ff. de leg. praest. Contra rationem; quia ratio, cur valeat legatum rei alienae, etiam ab ignorante relictum conjunctae personae, ea est, quia charitas et necessitudo nos cogit praesumere testatorem eam rem legaturum, etiam si scivisset, eam esse alienam. Haec ratio generalis est, et non minus valet in hoc legato, quam in omnibus aliis. Quid enim refert, quod crediderit rem, quam legabat, suam esse ex aliquo titulo speciali, qui fuerit extinctus: an ex titulo, quo non fuerit translatum dominium; veluti, si empti fuisset a non domino, qui dominus habebatur? Quid haec ad necessitudinem, et affectionem testatoris erga legatarium? Contra factum ipsam a Scaevola propositum: proponit quum Scaevola Stichum legasse nepotibus proprietatem, quam nunquam habuit, cum ipsi a patrono legatus esset solus usufructus: proprietatem autem legata erat Lucio Titio. Fortasse credidit Stichus per mortem Lucii Titii proprietatem reversam ad usufructum, seque plenam proprietatem habere: ideoque eam nepotibus suis legavit; sed juris errore lapsus id credidit. Quocirca si ulla esset pugnantium legum distinctio, satius esset distinguere inter errantem in jure, et errantem in facto: ita ut ille, sicut ignorat rem suam esse, ita ignoret se posse heredem onerare: ac propterea non habet animum onerandi heredis. Caeterum Scaevola, cujus aetate non valebat etiam legatum conjunctae personae datum, non poterat hac

ratione moveri: movetur autem ea ratione, quae tunc communis erat omnibus legalis: videlicet, quod legaverit potius, quia rem suam esse credebatur, quam quod heredem vellet onerare, non legaturus, si scisset rem alienam esse *d. §. non solum*, et aliis supra allegatis.

- 11 Praeter conjunctionem, et affectionem in personam testatoris, examinandae sunt etiam ejus facultates, et ars, et ministerium *l. quaesitum 12. §. idem respondit 43. in fin. vers. sed et ipse Papinianus ff. de fund. inst. l. cum alimentis 22. in princ. ff. de alim. leg. l. cum de Ianionis 18. §. 1. ff. de instr. l. filiusf. 7. §. nonnumquam ff. de donat. l. quidam 30. ff. de leg. 2. l. si filiae 43. ff. de leg. 3.*

CAPUT VIII.

Ad Eandem L.

SUMMARIUM.

- I. Dignitas legatarii consideranda. Exempla et n. II.
 III. Item qualitas et conditio personae. Exempla et n. 4.
 V. Conditio servilis variis interpretationem. Exempla.
 VI. Conciliatur L. quidam ita 25. in princ. ff. ad Sc. Trebell. cum l. 3. §. idem dicendum. ff. de alim. leg. et n. VII. VIII. IX. X.
 XI. Officium aive artificium, ac ministerium aliquando variis interpretationem. Exempla.

Sequitur persona legatarii, quae ad rectam legati interpretationem plurimum valet. In ea consideranda est, tum dignitas: tum qualitas et conditio: tum officium ac ministerium.

- 1 De dignitate Pomponius in *l. si servus 50. §. ult. ff. de leg. 1* Ibi: *et legatarii dignitas; vel charitas, et necessitudo*. Dignitatem quodammodo praepunit necessitudini. Agit de nummis legatis quales legati videantur. Finge, legati sunt decem, aut viginti nummi Senatori, Praetori, Consuli, vel homini nobili opulento et copioso: verisimile non est, testatorem voluisse legare decem aut

viginti nummos sestertios. Nummi quidem proprie et in specie dicuntur sestertii et ita a veteribus hoc nomen usurpatur. Sed sestertius duos asses cum dimidio valebat, et quasi pro nihilo habebatur, et pretio opponitur in *l. si quis ante 10. in fin. ff. de acquir. vel. am. poss.* et emptio ac locatio uno nummo nullae sunt quasi nullo pretio interveniente, *l. si quis conduxerit 46. ff. locat. d. l. 10. in fin.* Cic. pro Rabir. *Equus est ex tanto populo, qui bona Rabirii Posthumi nummo sestertio sibi addidit velit?* rursus: *Tua bona, Posthume, nummo sestertio a me addicuntur?* Celebre est factum eorum, qui libitinam exercebant apud Valerium Max. lib. 5. c. 2. §. 10. Abhorret igitur a vero, testatorem tam tenui summa hominem perspicuum, aut amicum bene meritum remunerari voluisse. Si legatum fuisset relictum inopi ac plebeo, debentur ei tot nummi sestertii, qui sunt nummi exiguiore *l. nummis 75. ff. de leg. 3.* Homini fortunae mediocri nummi argentei: illustri vero ac praeclaro nummi aurei, quorum singuli centum sestertios valebant. Sed haec iudex cognoscet, et aestimabit.

Aliud exemplum in dote legata filiae² arbitrato tutorum in *l. si filiae 43. ff. de leg. 3.* *Labeo quærit, quemadmodum apparet, quantam dotem cujusque filiae boni viri arbitrato constitui oportet. At id non esse difficile ex dignitate, facultatibus, ex numero liberorum testamentum facientis aestimare.* Quo dignior pater est, eo dignior filia: quo locupletior pater, eo locupletior filia: facultates ex numero liberorum aestimantur. Haec omnia in constituenda dote sunt examinanda; sicut etiam in decernendis alimentis *l. cum alimenta 22. in princ. ff. de alim. leg.* Sed haec obvia sunt omnibus. Illud singulare est, quod de annuo legato tradit Marcianus in *l. cum quidam 23. ff. de an. leg.* *Cum quidam decurionibus divisiones dari voluerit die natalis sui; Divi Severus, et Antoninus rescripserunt non esse*

verosimile testatorem de uno anno sensisse: sed de perpetuo legato.

- 3 Sequitur qualitas et conditio personae. Primum autem a legato excluduntur personae odiosae testatori: neque enim verosimile est, testatorem honorare voluisse, et beneficio afficere eum, quocum simulatas gerit. Itaque Scaevola in *l. Lucius Titius* 88. §. *Lucius Titius* 11. ff. de legat. 2. eum patronus liberos suos Damam et Pamphilum, quos domi alebat, biennio ante mortem de domo dimisisset, et cibaria praestare desiisset; quamvis testamento omnibus libertis suis, sive quos testamento manumisit, sive antea habuit, alimenta reliquisset, respondit Damas et Pamphilo alimenta non deberi: nisi manifesto docerent, eo animo circa se patronum, cum testamentum faceret, esse coepisse, ut his quoque dari vellet. Observandum est, eos legato non comprehendi, quamvis testator omnibus reliquerit, tam in vita, quam in testamento manumissis. Merito. Nam propter inimicitias graves postea exortas inter testatorem, et legatarium videtur ademptum legatum; nisi iterum in amicitiam redierunt, et paenituit testatorem prioris offensae *l. 3. §. ult. et l. seq. ff. de adim. leg.* Hic autem Scaevola non requirit gravissimas inimicitias, quemadmodum Ulpianus in *d. l. 3.* tum quia agitur de libertis, a quibus debetur patrono reverentia; adeoque etiam levis injuria, si quomodocumque patrono sit inoffensiva, graviter vindicetur *l. 1. ff. de jure patron. l. pen. et ult. ff. de ius voc.* tum quia ipse patronus judicavit eos liberos indignos alimentis, cum eos domo expulit, et desuit alimenta praestare.

- 4 Est aliud non dissimile in *l. cum filiofamilias* 50. ff. de leg. 3. Mulier a marito diverterat suspectam habens mariti vitam. Legavit filio suo impuberi, cum is in tutelam suam pervenisset. Haec verba in legato dato impuberi solent significare tempus pubertatis *d. l. in princ.* Hoc autem essu referantur ad liberationem a patria potestate, quasi dixerit:

cum in suam tutelam et potestatem venerit. Neque enim verosimile est testatorem, quae suspectam habebat mariti vitam, ac proinde ab eo diverterat, voluisse legatum ipsi acquiri, ut ipsum disperderet. Porro etiam in genere diversa aetas diversam inducit eorum verborum significationem, variatque conditionem. Etenim impuberi adjecta comprehendit tempus pupillaris aetatis; puberi minoris aetatis, majori viginti quinque annis liberationem a patria potestate: furioso et prodigo liberationem a potestate curatoris. Haec in *d. l. in princ.* et in quatuor §§. seqq. et de similibus formulis usque ad finem legis.

5 Conditio quoque servilis aliquando variat interpretationem, ut in *l. quibus diebus* 40. §. *dominus ff. de cond. et dem.* Dominus servo aureos quinque sic legaverat: *heres meus Stichus servo meo, quem testamento liberum esse jussi, aureos quinque, quos in tabulis debeo, dato, nihil servo legatum esse Namusa Servium respondisse scribit, quia dominus servo nihil debere potuisset: ego puto secundum mentem testatoris naturale magis, quam civile debitum spectandum esse.* Recte sane, cum agitur de obligatione servi, semper naturalis, non civilis obligatio, cujus capaces non sunt, intelligi debet. Poterat et alia ratione Servii opinionem confutare. Nam falsa demonstratio legatum non vitiat *l. falsa* 33. ff. de cond. et dem. et si quis legaverit Titio decem, quae ipsi debet, legatum valet, etiamsi ei nihil debeat. *l. si sic legatum* 75. §. 1. ff. de leg. 1. Mirum igitur est, Servium eo modo respondisse. Putavit fortasse Servius, obligationem naturalem servi nullam esse, nullam ajus habendam esse rationem: ac propterea verba illa: *quos in tabulis debeo: demonstrare rem, quae non est: et ideo vitare legatum, quemadmodum nullum est legatum, si legavero decem, quae in arca habeo, eum nihil in arca habeam* *l. 1. §. sed etsi dotem* 7. ff. de dot. prael. *l.*

si servus 108. §. qui quinque 10. ff. de leg. 1.

- 6 Superest Juliani responsum in *l. quidam ita 25. in princ. ff. ad SC. Trebell.* Titius habens filium impuberem, filio exheredato Cajum heredem scripserat, eumque rogaverat, ut quicquid ad eum ex sua hereditate pervenisset, filio prima quaque die, aut si prius quid ei accideret, matri ejus daret, redderet. Quaesitum fuit, an cum puer decessisset ante aditam a Cajum hereditatem, matri fideicommissum deberetur. Distinguit Julianus: si decesserit antequam dies fideicommissi cederet, illud ad matrem fuisse translatum: si postea, ad heredem pueri pertinere. Subdit deinceps: *sed an ea voluntas fuit patrisfamilias, ut si ante restitutum fideicommissum puer decessisset, matri potius, quam heredibus praestaretur, praeior aestimabit ex persona matris, et ex persona heredis pueri.* Subjicit Marcellus: *Sed voluntati testatoris congruum est, quancloquaque puer decesserit: sive antequam dies fideicommissi cedit, sive postea, ad matrem transferri fideicommissum; si non jam puer hoc acceperit, eoque jure utitur.* Nimirum Marcellus considerata persona filii et persona matris, quae erat uxor testatoris, verba illa: *si prius quid ei acciderit*: intelligenda esse putat: si mortuus fuerit, antequam acceperit fideicommissum. Non ea refert ad diei cessionem, sed ad restitutionem. Contra Marcellum tamen scripsit Ulpianus in *l. 3. §. idem dicendum ff. de ulim. leg. de fideicommissa hereditate puero data*: aut si ante restitutum decessisset matri ejus relicta: si puer ante diem legati cedentem decessisset, matri deberatur: si postea ad pupilli heredes fideicommissum transmittitur: utpote re ipsa mora subsecuta. Eadem omnino species utrobique proponitur: nisi quod Julianus ponit generaliter: *Si prius quod ei acciderit*, quod potest intelligi tam de cessione diei, quam de restitutione fideicommissi: Ulpianus vero expresse:

si ante restitutum decessisset: quod de diei cessione non potest intelligi. Nihilominus ait, quod si post diei cessionem puer decessit, etiam si non fuerit ei restituta hereditas, eam transmittit ad heredes: hoc ideo, quia heres, qui statim die cedente puero non restituit, in mora est, quae puero nocere non debet, et perinde habetur, ac si fuisset restituta. Pupillis enim et minoribus re ipsa mora fit etiam sine ulla interpellatione *l. cum vero 26. §. 1. vers. certe minoribus ff. de fideicom. libert.* Atque id favore aetatis *l. curabit 5. C. de act. empt.* Constat igitur ea, quae tradit in hac lege Ulpianus, contraria esse iis, quae ad Julianum ante notaverat Marcellus in *l. quidam ita 25.*

Commentitia sunt, quae veteres ad conciliandas has leges excogitarunt. Commentitium est, quod fingunt in una agi de fideicommissa hereditate: in altera de legato particulari. In utraque enim agitur de hereditate. Nihil apertius. In *l. quidam 25. quicquid ex hereditate mea ad te pervenerit*. In *§. idem dicendum. Idem dicendum est, etsi fideicommissa hereditate puero data*. Imposuerunt nostris illa verba *si puer ante diem legati cedentem decesserit*, non animadvertentibus, quod absurdum est existinare, Ulpianum proposuisse quaestionem de fideicommissa hereditate, et de legato decidisse; nisi eadem sit utriusque ratio, eadem decisio. Fatuus est, si de alia re agit, de alia decidit longe diversa. Sed longe aliter se res habet. In principio legis agit de legato: subdit in *§. 1. idem dicendum etsi fideicommissa hereditas puero data*. Aequiparat igitur omnino fideicommissam hereditatem legato, et statuit eandem esse utriusque decisionem: et in utroque eodem modo distinguit, utiturque eadem formula, iisdemque verbis: *si ante diem legati cedentem decesserit*: qua utitur etiam Julianus in laudata *l. quidam ita*. Et quamvis Julianus nominet *fideicommissum*, Ulpianus autem *legatum*; id nihil variat

quis certum est, appellatione legati fideicommissum contineri *l. et fideicommissum 87. ff. de leg. 3.* et Jurisconsultos his vocibus uti promiscue, praesertim, cum agunt de diei cessione: quia eodem modo cedit in legatis, et in fideicommissis tam particularibus, quam universalibus. Nam et in his dies cedere dicitur, ut in nostra *l. quidam ita*, et in *l. si in personam 21. C. de fideicom.* Nec usquam hac in re differre dicuntur legata a fideicommissis, sive particularibus, sive universalibus: qua de causa in toto titulo *ff. qu. di. legat. vel fideicommiss. cedat.* fere semper legata nominantur; vix unquam fideicommissa: legatorum enim nomine etiam fideicommissa comprehendunt, et quod de uno dicitur, de omnibus dictum esse intelligendum est. Amplius, verbum legandi sui natura, et primaeva origine refertur etiam ad hereditates, *l. verbis legis 120. ff. de V. S. Verbis legis duodecim tabularum*, his: uti legavit suae rei, ita jus esto: latissima potestas tribui videtur, et heredis instituendi, et legata, et libertates dandi. Scite Liv. lib. 1 de Albanorum rege: Numitori, qui stirpis maximus erat regnum vetustum Sylviae gentis legat. Apud nostros etiam et portio hereditatis legari potest. Ulpian. in *l. mulier 22. §. ult. ff. ad SC. Trebell. legari enim posse etiam portionem hereditatis placet nobis*, et pars bonorum. Paulus in *l. si quis bonorum 23. ff. de leg. 1. Si quis bonorum partem legaverit, ut hodie fit l. non amplius 26. §. 1. ff. eod. l. cum autem 9. ff. de leg. 2.*

8 Commentitium etiam id, quod protulerunt de verbis directis ad heredem, vel ad legatarium, et quod inter ea magnum sit discrimen, quoad moram inducendam. Haec enim verane, an falsa sint, modo non disputo: hoc tantum dico nihil ad rem nostram attingere. Primum quia in utraque lege agitur de fideicommissio relicto puero, cujus favore mora re ipsa subsequitur cessionem diei ut paulo ante probavimus ex *l. cum ve-*
Averanii Tom. III.

ro 26. ff. de fideicom. libert. et aperte Ulpianus in nostra *l. 3. upote re ipsa mora subsecuta.* In utraque igitur lege statim mora committitur. Praeterea falsum est etiam, quod in *d. l. 3.* verba non sint directa ad heredem, sed ad legatarium. Etenim in specie proposita in antecedente paragrapho verba manifeste dirigitur ad heredem, continuat autem orationem in hoc paragrapho per haec verba: *idem dicendum est*: ergo similem ab eo fingi positionem existimandum est. Si diversum aut contrarium jus esset, cum testator verba dirigit ad heredem, ac cum ea dirigit ed legatarium, et ex hoc penderet hujus controversiae decisio, debuisset id omnino admonere Ulpianus, aut saltem indicare, mutata positione; non in errorem nos inducere, eadem positione continuata. Sed quorsum adversus illos tam subtiliter disputamus? Liquet, quo in errore versentur. Non animadvertenterunt, nullam inter veteres esse discrepantiam, quoad quaestionem juris; sed solum quoad facti quaestionem, nempe voluntatis. Quoad quaestionem juris optime convenit inter Ulpianum et Julianum: uterque idem sentit distinguendum esse, an puer decesserit ante diem legati vel fideicommissi cedentem; an vero postea: uterque idem statuit tum cum antea, tum cum postea decessit. Non dissentiant igitur, quoad quaestionem juris. Julianus, juris quaestione decisa, transit ad quaestionem voluntatis, et in dubium revocat, an ea mens fuerit testatoris, ut, si ante restitutum hereditatem puer decessisset, matri potius, quam heredibus praestaretur, et ait, praetorem aestimaturum *ex persona matris, et ex persona heredis pueri.* Recte. Nam *quaestio voluntatis defuncti in aestimatione judicis est, l. voluntatis 7. C. de fideic.* Marcellus autem in notis non reprobat quidem juris definitionem, sed non admittit voluntatis quaestionem: et putat voluntati testatoris congruum esse, transferri in matrem fideicommissum, quandocumque puer de-

cesserit, si ante mortem illud non acceperit: Controversia igitur est inter eos non de jure, sed de voluntate testatoris.

- Doctissimus Cujacius pro certo habet locum Ulpiani in *d. §. idem dicendum* debere suppleri secundum notas Marcelli, quemadmodum suppletur responsum Juliani in *d. l. quidam ita*, quo facto sublata est omnis controversia. Verumtamen vereor, ut sit consentaneum Ulpiani sententiae. Hoc enim dato, sequitur Ulpianum contra jns jamdiu receptum respondisse: quoniam Marcellus scripsit multo ante Ulpianum, et ait: *eoque jure utimur*. Testatur igitur, non receptum fuisse, nisi fideicommissum ad matrem transferretur, etiamsi puer decessisset postquam dies fideicommissi cecisset. Contra Ulpianus ait ad matrem non transferri, si puer decedat, postquam dies legati cesserit. Definit igitur contra jus, quod usu receptum erat: et falsa nos docet.

- Ego, ut dicam quod sentio, puto speciem propositam ab Ulpiano, diversam esse ab ea, quam proponit Julianus; et in hoc discrepare, quod Julianus agit de puero filio testatoris, ut clare exprimitur in testamento: Ulpianus autem de puero generaliter; Ibi de *fideicommissa hereditate puero data*. Ante agit de relicto cuicumque, nempe Titio: inde subjicit: *idem dicendum de fideicommissa hereditate puero data*. Eadem prope in utroque paragrapho thesis: eadem omnino decisio: nihil igitur causae est, cur dubitare debeamus, hic de quocumque puero agi, sicut ibi agitur de quocumque homine. Quo fixo ac constituto; non poterat aestimari ex persona matris, et ex persona heredis pueri, an testator voluerit fideicommissum ad matrem transferri quandocumque mortuo puero ante restitutum fideicommissum. Non ex persona matris, quia non ponitur uxor testatoris. Non ex persona pueri, quia non ponitur filius testatoris: Nihil igitur in hoc §. habetur contra Julianum: multo

minus contra Marcellum, quia usu receptum ait, in matrem transferri fideicommissum in specie proposita a Julianò; videlicet cum filio relictum est fideicommissum, non cum extraneo, tunc enim praesumitur pater secundum commune votum, pianque omnium voluntatem praetulisse matrem extraneis *l. nam etsi 15. in principio ff. de inoff. test.* Haec igitur quaestio voluntatis ad Ulpianum non attinebat proposita thesi generali pueri cujuslibet: quam ideo proponit de puero, quia in eo mora re ipsa committitur.

Superest, ut de officio seu artificio, ac ministerio dicamus, quod pariter aliquando variat interpretationem. Exemplum proponit J. C. in *l. plenum 12. §. equitii 4. ff. de usu et habit.* si cui legatus sit usus equitii, non poterit is uti Circensibus, quia quasi locare eos videtur sed si forte sit auriga, et testator, sciens hujus esse instituti et vitae reliquit, videtur etiam de hoc usu sensisse. Hac de re veteres interpretes ridicula prodiderunt ad *l. sed etsi susceperit 52. §. 1. ff. de judic.* et in *l. Titia Sejo 87. ff. de leg. 2.* in quibus agitur de legato tesserarum frumentariae. Existimantes enim tesseram fuisse mensuram frumenti, quaerunt, an censeatur legata ipsa mensura, an frumentum, quod caput; et distinguunt inter diversas personas, et officia legatariorum. Si legata fuerit tessera venditori frumenti, intelligitur legata mensura, qua possit admetiri frumentum, quod vendit: si pauperi, intelligitur legatum frumentum. Distinguunt etiam inter modos legendi: legata tessera frumentaria, ipsum corpus mensurae legatum videtur: legata tessera frumenti, ipsum frumentum. Et quia hoc genere mensurae solum Romae utebantur, ideo Romae petenda erat, Romae praestanda *d. l. sed si susceperit*. Sunt haec, et alia, quae fingunt, absurdissima, sed illos excusat saeculi barbaries, et antiquitatis ignoratio: illud mirandum, doctissimum Manticam in eundem erro-

rem fuisse prolapsam. Tessera non erat vas, non mensura, sed globulus ligneus, in quo inscriptus erat numerus modiorum frumenti, quod accipiebat a mensuris frumentariis is, qui tesseram a Praefecto annonae obtinuerat, qui eas populo frumentum e publico accipienti distribuerebat. Idcirco legatum hujusmodi magis in quantitate, quam in corpore consistere dicitur in *d. l. Titia Sejo*: nimirum non in corpore illo ligneo, quod per se nihil valet, sed in frumento, quod per illud exigitur; et ex quantitate frumenti tessera aestimatur, ideoque legata tessera, videtur legata aestimatio *l. mortuo bove 49. §. 1. ff. eod.* Cum autem Romae solummodo tesserae distribuerebantur, itemque frumentum: Romae solvi voluisse videtur testator ex genere comparationis *d. l. sed etsi 52. comparationis*, id est, acquisitionis et consecutionis. *Cic. lib. 2. de finib. sit, inquam tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio*, et pro *Muraena non testium potius quam suffragatorum comparatio*. Quia vero solum plebecula e publico alebatur, pauperibus tantummodo tessera legabatur, et plerumque libertis, quibus solebant alimenta legari. Sed de his uberius diximus *lib. 2. cap. 18.*

- IX. Explicatur *l. si ita testamento 15. in princ. ff. de instruct. vel instrum. leg.*
 X. Explicatur *l. quacumque 12. §. 43. vers. acd et ipse ff. de instruct. vel instrum. leg.*
 XI. Testamenti contextus examinandus ad indagandam testantis voluntatem.
 XII. Una pars testamenti aliam declarat.
 XIII. Subsequencia aliquid quodque limitant de antecedentibus: nonnunquam ampliunt.
 XIV. Antecedentia nonnunquam ampliunt vel restringunt sequentia, sed raro.

Personae legatarii res legata succedit, quae quandoque faciem praefert voluntatis interpretationi, et maxime in legato alimentorum. Primum enim valet legatum, etiamsi testator ea reliquerit non adjecta quantitate. Res ipsa legata quantitate et modum circiter definit. Quantum sufficiat ad alendum hominem non est incertum. Sed quia potest legatarius, aut parcius, aut liberalius alii; idcirco modus alimentorum statuendus inspecto eo, quod solitus erat ei praestare testator: vel aliis ejusdem ordinis reliquit: si non appareat, pro facultatibus defuncti, et charitate ejus, et dignitate alimentarii *l. cum alimenta 22. in princ. ff. de alim. legat.* Idem fere respondit de dote Papinianus in *l. cum post divortium 69. §. Gener ff. de jur. dot.* Cener a socero dotem stipulatus erat non adjecta quantitate: placuit valere stipulationem, et ejus quantitatem pro modo facultatum patris, et dignitate mariti constituendam esse: nec similem esse legato, vel stipulationi fundi, cujus corpus ignotum est, atque adeo valere non possunt: sicut non valet stipulatio tritici non adjecta certa quantitate, nisi constet, de quo tritico senserint contrahentes *l. triticum 91. ff. de V. O.*

Illud est omnino singulare, quod si relinquantur alimenta pueris aut puellis usque ad pubertatem: illis debentur usque ad decimumoctavum annum; his usque ad decimumquartum, nam etsi generaliter pubertas non sic definiatur, tamen pietatis intuitu in sola specie alimentorum hoc tempus arctatis esse observandum non est incivile, ita Ulpianus in *l. Meta 14. §. 1. ff. de alim. leg.*

CAPUT IX.

Ad Eandem L.

SUMMARIUM.

- I. Res ipsa legata faciem praebet interpretationi voluntatis; et maxime in legato alimentorum.
 II. Alimenta pueris vel puellis relicta usque ad pubertatem, debentur pueris usque ad decimum octavum, puellis usque ad decimum quartum annum.
 III. Trajanus instituit, ut pueri puellaeque frumentum a publico acciperent usque ad pubertatem. Adrianus prorogavit tempus pubertatis.
 IV. Alii quoque Imperatores haec eadem constituerunt, et n. V.
 VI. Exponitur *l. communis 10. §. ult. ff. de alim. leg.*
 VII. Aliud exemplum quantitate ex re ipsa legata declaratae, in legato pro operibus publicis.
 VIII. Alii exempla.

Haec lex uberiori indiget explicatione, ut intelligatur, quid sit, cur tanta haec aemulatio, tractusque verborum, id Ulpianus affirmet: primum enim affert exemplum alimentorum, quae dudum pueris ac puellis dabantur: dein Adriani constitutionem; et tamen cunctanter affirmat, hoc tempus observandum esse, non est, inquit, incivile. Quod est hujusmodi exemplum? Quae Adriani constitutio, cujus nusquam sit mentio? Haec oportet explanare.

- 3 Sciendum, quod Trajanus clementissimus Imperator primus instituit, ut pueri, puellaeque frumentum e publico acciperent. Summis laudibus illum haec nomine Plinius extollit in Panegyrico c. 26. *Tu ne rogari quidem sustinisti, et quamquam laetissimum oculis tuis esset conspectu Romanae sobolis impleri: tamen antequam te viderent, adirentque, recipi, incidi jussisti, ut jam inde ab infantia parentem publicum munere educationis experirentur.* Erat autem eorum numerus, ut idem testatur c. 28. : paulo minus quinque millia ingenuorum fuerunt, quos liberalitas Principis nostri conquisivit, invenit, adscivit, Adrianus, qui ei successit: pueris ac puellis, quibus etiam Trajanus alimenta detulerat, incrementum liberalitatis adjecit, ita Spartian. in Adriano. Quomodo adjecit; num augendo eorum numerum? non ita, haud obscure innuit Spartianus eum dedisse alimenta iis, quibus Trajanus detulerat, quorum nomina in tabulas publicas incidi jusserat: non alios igitur adjecit, nec novas instituit, quemadmodum posteriores Imperatores: sed adjecit incrementum liberalitatis; scilicet aetatem prorogando. Jusserat Trajanus impuberes recipi atque incidi, et alimenta subministrari, usque ad pubertatem. Adrianus produxit tempus in feminis usque ad decimumquartum annum, in meribus usque ad decimum octavum, et jussit illis usque ad hanc aetatem alimenta praestari. Et huc referenda sunt verba Ulpiani in nostra lege:

sciat Adrianum constituisse, ut pueri usque ad decimum octavum, puellae usque ad quartum decimum annum alantur.

Exempla, tum Adriani in aetate statuenda, tum Trajani in adscribendis novis pueris ac puellis nonnulli postea Principes secuti sunt. Capitol. de Antonino Pio: *Puellas alimentarias in honorem Faustinae Faustianas constituit: et de Antonino Philosopho: Ob hanc conjunctionem pueros, et puellas novorum hominum frumentariae perceptioni ascribi praeceperunt; et infra, novas puellas Faustianas instituit in honorem uxoris mortuae.* Ait, *novas puellas sicut antea dixerat: pueros et puellas, novorum hominum.* Utrumque, mea quidem sententia, idem significat. Novas dixit, referens eas ad puellas Faustianas a Pio institutas: nimirum vel earum numerum auxit: vel potius novam classem puellarum adjecit, quae eodem nomine Faustianas in honorem uxoris mortuae nuncupavit. *Novorum hominum*, eodem sensu dixit. Haec enim verba, quae doctissimis Viris magnas turbas dederunt, non aliter interpretor. *Novos homines* dixit, non referens eos ad civitatem, vel ad religionem, ut quidam crediderunt, qui vel recena cives factos, vel Christianos volunt significari. Retulit eos ad homines, quorum pueros, et puellas frumentariae rei Trajanus adscripserat: illi veteres: hi novi: quemadmodum novae puellae, quae ab Antonino Philosopho fuerunt adscriptae, dicuntur respectu earum, quas antea Pius elegerat. Neque doctissimi Salmesii emendationem, qui legendum putat: *novorum, nominum libens* admitto. Quis enim ita loquitur? *pueros et puellas novorum nominum?* pro: *nova nomina puerorum ac puellarum.* Si nomen aliquod novum indidisset, ut Alexander Severus, de quo Lamprius. *In ejus vita: Puellas, et pueros, quemadmodum Antoninus Faustianas instituerat, Mammaeas et Mammaeas nos instituit:* non invitus admitterem, etai

dicendum potius esset: *novi nominis*. Sed Antoninus adscitis nullum nomen imposuit, sicut neque Trajanus, quia non in honorem cujusquam personae, unde nomen sumerent, instituerunt. At enim *novorum nominum* dicuntur, quia praeter illos, quorum nomina jam erant adscripta priorum Imperatorum jussu, novae alios adscripsit. Atqui clarius hoc explicatur, si retineamus verba, *novorum hominum*, quam si substituamus: *novorum nominum*. Quenam sunt ista nova nomina? an puerorum, et puellarum, quae adscripta fuerunt in tabulis, sed nullum illis novum nomen impositum: singulis autem eadem, ut puto, nomina, quae prioribus; nisi nomen, quod familiam distinguit, accipimus. Verum hoc quanto clarius, et apertius explicant verba: *novorum hominum*. Solus Trajanus ante Antoninum pueros, et puellas simul adscripserat frumentariae perceptioni. Praeter illos et illas, alios, aliasque Antoninus et Verus adscribi praeceperunt: ergo pueros et puellas novorum hominum: scilicet novos pueros, et novas puellas, praeter illos et illas, quas Trajanus adscripserat. Nominat autem novos homines, videlicet puerorum, et puellarum parentes, et proximos, qui eos, easque alebant: ipsi enim frumentum ad praestanda alimenta percipiebant: quia pueri et puellae, qui jam inde ab infantia eligebantur, ut ait Plinius, neque frumentum percipere, neque ipsi seipsos alere poterant. Sed jam, unde digressa est oratio, revertamur, et haec Criticus et Grammaticis disputanda relinquamus.

Postiores Principes, qui novos pueros et puellas allegerunt, secuti sunt exemplum Adriani, quoad aetatem, ac tempus pubertatis. Perspicue id ostendunt Ulpiani verba in nostra *l. Mela*, §. 1. *Si quis exemplum alimentorum, quae dudum pueris ac puellis dabantur, velit sequi; sciat Adrianum constituisse*

etc. Summa rerum haec est: non con-

stituit Adrianus generaliter, alimenta usque ad pubertatem praestanda pueris et puellis deberi usque ad annum decimum octavum ac decimum quartum: sed in specie definitivum hanc aetatem in pueris ac puellis, qui Trajani instituto alimenta accipiebant e publico. Qui consecuti sunt Principes, hanc definitionem aetatis servarunt etiam in novis pueris ac puellis, quibus e publico alimenta praestari praeceperunt. De alimentis in testamento relicta, aut praestandis a privatis usque ad pubertatem nihil definitum fuerat ab Imperatoribus: sed Ulpianus exemplo alimentorum, quae e publico praestabantur, non incivile esse dixit observare hoc tempus aetatis: et formam ab Adriano datam publicis alimentis, et ab Alexandro Severo confirmatam, extendit ad alimenta privata a testatoribus relicta; et id, ut ait, *intuitu pietatis*. Mela tentaverat alimenta pueris ac puellis relicta ad tempus pubertatis restringere, adductus, ut puto, Imperatorum exemplo: sed ejus opinionem refutavit Ulpianus in ead. *l. Mela in princ.*

De modo alimentorum statuendo occurrit etiam singulare Papiniani responsum in *l. cum unus* 10. §. ult. ff. de alim. leg. Alimenta statui solent pro facultatibus defuncti *l. cum alimenta* 22. in princ. ff. eod. Contrarium respondit Papinianus in *d. §. ult. non pro viribus hereditatis eam exhibendum esse*. Species ejus legis haec est: Pater filium heredem instituit; filium vero exheredavit, eamque jussit esse contentam dote, quam ei dari jussit, cum nuberet: eidemque reliquit alimenta viri boni arbitratu: respondit Papinianus praestanda alimenta filiae non pro viribus hereditatis, a qua fuit exclusa, sed pro modo dotis sibi a patre relictae. Ea enim est patrimonium mulieris, et datur ad ejus victus, et alimonias, et ait Justinianus in *l. assiduus*; in fine principii *C. qui pot. in pign.* Itaque verisimile est, patrem, qui certam ei reliquit, voluisse eam ali pro modo relictae dotis; scilicet

L

Averanii Tom. III.

sui patrimonii: nec vir bonus aliter arbitrari debet, quam, ut quis alatur pro viribus sui patrimonii, quod ad se alendum possidet: itemque pro incrementis ætatis *d. l. 10. in fin. et alimenta 16. §. Basilica ff. eod. lbi: prout ætatem ampliaverit*. Sane optimam regulam præscripsit alimentis decernendia.

7 Ab alimentis ad opera publica transeamus. *Quidam in testamento ita scripsit: Reipublicæ Graviscanorum lego in tutelam viæ reficiendæ, quæ est in colonia eorum usque ad viam Aureliam*. Juventius Zelsus imperfectam esso dixit hanc scripturam: *in tutelam Aureliæ viæ*; quia summa adscripta non est. Sed hoc nimis rigidum est ac durum. Res ipsa summam determinat. Ideo Celsus filius humanius respondit: *potest videri tanta summa legata, quanta ei rei sufficeret*, in *l. quidam 30. ff. de leg. 2.* Addit quod officio iudicis secundum æstimationem patrimonii, et legati quantitas definiri potest. Graviscae, unde Graviscanorum Respublica, oppidum in ora maritima Tusci maris, distans a Pyrgis stadiis cxxc. a Cosa ccc. ut Strabo *Geograph. lib. 5.* Meminit etiam Plin. *lib. 3. cap. 5. Mela lib. 2. cap. 4.* et Cato in *Origin.* qui a gravi aere dictum putat. Hinc Virgil. *Æneid. lib. 10. vers. 184.*

Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscae.

Intempestas ob intemperiem aeris a Poeta dictas putant interpretes. Eo colonia deducta est a Romanis Cornelio Cethego et M. Baebio Coss. *Liv. lib. 40. Colonia Graviscae deducta est in agrum Etruscum a Tarquiniensibus quondam captum; quina jugera agri data etc.* Ideo testatrix legare se dicit *Reip. Graviscanorum*, nam coloniae quamdam speciem *Reip. Romanæ* præ se ferebant: Decuriones Senatum Romanum representabant: Duumviri duos Consules: AEdiles, Quæstores, quemadmodum Romæ, creabant: et ut ait Gell. *lib. 16. cap. 13. jura, institutaque po-*

puli Romani non sui arbitrii habebant. Viam igitur refici vult; quæ est in colonia Graviscanorum: videlicet in agro Etrusco ipsis distributo a Triumviris: usque ad viam Aureliam. Via Aurelia a porta Aurelia prætendebatur per oram maritimam Tusciæ Pisas versus, cujus meminit Cic. in *2. Catilin. Phil. xii.* Non magnus igitur erat tractus viæ reficiendæ, et poterat sufficere patrimonium testatrix ad solvendum legatum: sin minus, diminuenda legati quantitas juxta vires patrimonii.

8 Quid legato continetur res ipsa quandoque definit etiam in aliis legatis: ut in *l. 1. ff. de reb. dub. facta comparatione rerum, quarum data est electio legatario: in l. filiae 28. §. 1. ff. de condit. et demon.* eodem nomine imposito, quod indicat voluntatem subrogandi ancillam emptam in locum ancillæ venditæ, quam legaverat: in *c. requisisti 15. de testam.* ubi qualitas rei legatæ declaratur; cui legatum debeatur, Episcopo ne an Ecclesiæ. In proposito autem duæ sunt leges, quarum difficilis est explicatio.

9 Certum est, merces, et ea, quæ custodiæ causa aliquo loco habentur, legato rerum non contineri *l. quasitum 12. §. sed si qua 29. et §. instructo 34. ff. de fund. instr. vel instr. leg. l. generali 52. §. uxori ff. de usufr. leg. Ne* quidem si testator earum mercium fuerit mercetor. Elegans est textus in *l. suos autem 73. §. cum qui 4. ff. de leg. 3.* Qui venaliciarii vitam exercebat, servos suos legavit: putat Ulpianus, legato non contineri mancipia, quæ ideo comparavit, ut illico distraheret: quia *mercis magis loco, quam suorum habuisse credendus est: habuisse ait non fuisse*: nam mercis appellatione homines non continentur *l. mercis 207. ff. de P. S. l. 1. §. 1. ff. de trib. act.* Venaliciarii sunt mangones servorum, mancipiorum negotiatores. *l. mercis 207. ff. de P. S. l. præcipiunt 37. et l. justissime 44. §. 1. ff. de Edil. ed.* Aliud exemplum in *l. pediculis 32. §. idem cum quære-*

retur. 4. ff. de aur. et arg. leg. non videri id legatum, quod negotiandi causa venale proponeretur. Aliud in d. l. generali §. uxori et §. seq. Nihilominus in l. si ita testamento 15. in princ. ff. de fund. instr. vel instrum leg. ait Pomponius, quod si legata sint, quae tabernarum exercendarum causa facta parataeque sunt, merces, quae in his tabernis essent, legatas videri. Id sane res ipsa legata demonstrat. Taberna sine mercibus esse non potest; nec potest exerceri. l. instructam 185. ff. de V. S. et taberna pignori data, merces, quae in ea continentur, obligari videntur, etiam si mutentur, et aliae subrogentur loco earum, quae quotidie distrahantur l. penult. in princip. ff. de pignor. Negotiatio enim et universitas mercium semper est eadem. Idem de grege dicendum, qui semper est idem, licet mutata sint omnia capita l. grege 13. in princ. ff. eod. Multo difficilius est Papiniani responsum in l. quaestum 12. §. 43. vers. sed et ipse Papinianus ff. de fund. instr. vel instrum. leg. in quo non de taberna, sed de domo testatoris agitur. Sed credendum est, testatorem, qui mercator erat, ac foenerator, domi merces ad negotiandum servasse: domo tamquam taberna usum, quemadmodum solent multi mercatores, et artifices, qui commodi causa in inferiori parte aedium habent promeritalia. Itaque hoc Papiniani responsum consentanea est Pomponii sententiae in d. l. si ita testamento 15. Hoc tantum interest, quod qui legat ea, quae tabernae exercendae instrudendaeque causa parata sunt, semper merces legato comprehendit: qui vero legat domum instructam, non videtur legare merces: nisi mercator sit; et legat iis, qui mercaturam possint exercere: ideo enim proponitur legata domus filiis maribus non feminis, ut facultatibus ejus examinatis iudex possit capere conjecturam, eum voluisse legare etiam merces. Videnda etiam, quae diximus lib. 2. cap. 28. num. 37.

Superest contextus testamenti, rerumque in eo dispositarum, de quo breviter dicemus, quia in superioribus sparsim, et intenuisse commemorimus. Testamenti verborumque contextus est observandus ad indagandam voluntatem testatoris, non singula verba captanda. Cum enim dicimus, non esse recedendum a significatione verborum, non hoc intelligimus, oportere verba aucupari, et singulorum vim; et significationem excutere, aut verbo alicui inhaerere; sed quid verborum contextus, complexusque significet, diligenter attendere. In hoc enim latet voluntas, veritasque et sententia testatoris, non in aucupio verborum, et tendiculis literarum. l. Maevia 43. ff. de manum. testam. ibi: contextus verborum totius scripturae l. nummis 75. in fin. ff. de legat. 3. neque ex contextu testamenti. Recte: neque enim solum ex una periodo, ambituque, et comprehensione verborum; sed ex contextu testamenti, et totius scripturae est verus sensus et voluntas testatoris; aut saltem, quod probabile est, et ad verum proxime accedit. Imo etiam ex vicinis scriptoris l. heredes palam 21. l. 1. in fin. ff. qui testam. fac. poss. veluti ex libris, et rationibus testatoris l. praediis 91. §. Titio ff. de leg. 3. l. servis urbanis 99. in princ. ff. eod. ex codicillis l. talis scriptura §. ult. cum l. seq. ff. de leg. 1. l. Cajo Sejo 13. in princ. ff. de allm. legat. l. 3. ff. de fund. instr. Et singulare exemplum, quod proponit Modestinus in l. legatorum 33. in §. 1. ff. de leg. 2. Qui plures heredes instituit a quibusdam nominatim reliquit legata, postea codicillos ad omnes scripsit. Respondit Modestinus, quod licet codicillos ad omnes scripserit, apparet tamen ea, quae codicillis dedit, ab his praestanda esse, quos munere fungi debere testamento suo ostendit testator.

Si ex vicinis scriptoris voluntatem testatoris interpretari debemus: multo magis ex ipso testamento. Proinde jactatur id vulgo: una pars testamenti aliam de-

clarat. Nam saepe numero ex his, quae praecedunt, et quae sequuntur, est conji-
ciendum, *l. si servus plurium* 50. §. ult. in fin. ff. de leg. 1. Exempla in *l. qui filius* 17. in princ. ff. eod. in *l. quomodo. C. de fideicom.*

13. Posteriora enim priora restringunt; et subsequencia plerumque limitant aliquid de antecedentibus, ut in *l. cum in testamento* 37. §. ult. ff. de hered. inst. Qui tres filios habebat, et ita scripserit: filii mei heredes sunt. Publius filius meus exheres esto: videri potest prima parte duos dumtaxat filios heredes instituisse. Hoc maxime notandum, quia est contra regulam traditam in *l. si ita scriptum* 13. §. regula 1. ff. de lib. et post. Regula est juris civilis, qua constitutum est, hereditatem adimi non posse, *l. hereditas* 4. C. de his quib. ut inligi. Ne in hanc regulam incurreret Julianus dixit: videri duos dumtaxat filios instituisse. Eodem modo regulam declinat Ulpianus in *l. 1. §. pen. ff. de his, quae in testam. del. non quasi adempta* (quoniam hereditas semel data adimi facile non potest) sed quasi nec data. Recte adjecit illud, facile; nam alio testamento, quo primum rumpitur, certe adimitur; sicut inductione §. posteriore inst. tit. quib. mod. test. inf. *l. 1. et toto tit. ff. de his, quae in test. del.* Non minus notabilis est textus in *l. heres meus* 100. §. 2. ff. de *l. 3.* ubi neutrum, quod, junctum argento et auro, refertur etiam ad vestes et ornamenta, quae non sunt eiusdem generis ac numeri. Sed super omnes singularis est text. in *l. 4. in fin. ff. de pen. leg.* Si ita scriptum sit: omnem penum praeter vinum, quod Romae erit; sola penus, quae Romae est, legata videtur. Ampliant etiam aliquando; ut in *l. qui fundum* §. qui agrum ff. de contr. empt. sed raro, nisi adjecta sint verba: hoc amplius, aut alia ejus generis. Ac ne ea quidem aliquando sufficiunt, ut in *l. Anrelius* 28. §. testamento 5. ff. de liberat. leg.

Antecedentia quoque ampliant, et re-
stringunt sequentia; sed hoc raro evenit: nam unusquisque prius generatim et univ-
erse loquitur; mox distribuit atque di-
stincte. Primo summatim: dein particu-
latim singula exprimuntur.

CAPUT X.

Ad *l. Mela* 14. §. 1. de alim. legat.

SUMMARIUM.

- I. Referuntur argumenta Surdii.
- II. Cessante ratione legis, saepe non cessat ipsa lex, Exempla, et n. III.
- IV. In divitiis non cessat ratio frumentationis, quae non fuit paupertas.
- V. Nomen pietatis pro officio caritatis erga patriam, parentes, amicos a Rhetoribus et Ictis usurpatum, et n. VI.
- VII. Legatum non est stricte interpretandum, sed favore legatarii.
- VIII. Quod minimum est, aequi debemus tam in legatis, quam in aliis actibus.
- IX. Exponitur 1 unum ex familia 67. §. si rem 8. ff. de leg. 3.
- X. Explicatur *l. Titia* 34. §. qui invita 5. ff. de leg. 2.
- XI. Modus et ratio frumentationis apud Romanos; et n. XII. XIII.
- XIV. Frumentum e publico accipiebant non soli pauperes, sed et ii, qui habebant, unde se alerent.

Cumulum addam superiori dispositio-
ni, duas, quaestiunculas. Diximus in
legato alimentorum tempus pubertatis in
feminis ad decimum quartum, in mascu-
lis ad decimum octavum annum fuisse
protensum, ex *l. Mela* 14. §. 1. ff. de
alim. vel cib. leg. Tract. de alim. priv.
leg. Dubitatur, an haec aetas sit obser-
vanda solum in pauperibus, an etiam in
divitiis. Movet controversiam Surdus
in Tract. de alim. priv. leg. 58. n. 8.
et negat in divitiis, eisque, qui habent
unde se alant, esse servandam. Enimve-
ro doctissimi viri suctoritas apud me plu-
rimum valet: sed argumenta, quae pro-
fert, mihi non sane probant. Primum
ait, quod in divitiis cessat ratio legis,
nempe pietatis intuitus: ergo cessare de-
bet etiam ipsa lex, *l. non dubium* 5.

C. de legib. Secundo, quod legatum in dubio stricte est intelligendum *l. apud Julianum 40. §. Sejo ff. de leg. 1. 1. unum ex familia 67. §. si rem. ff. de legat. 2. l. nummis 75. ff. de leg. 3.* Terio, quod testator censetur minus gravare heredem, quam sit possibile *l. Titia 34. §. qui invita 5. l. unum ex familia 67. ff. de leg. 2.*

Cessante legis ratione, cessat ipsa lex. Locus hercle lubricus et periculosus. Saepenumero cessat ratio legis, nec eo minus praecepto legis adstringimur. Jura enim non in singulas personas, sed generaliter constituuntur *l. jura 8. ff. de legib.* ac propterea si aliqua sit persona in tota illa universitate personarum, quam lex comprehendit, cui non conveniat ratio legis; non eximitur a praecepto legis. Lex enim est commune praeceptum *l. 1. ff. de legib.* et non singulas personas, sed universitatem spectat: ideoque satis est, rationem legis universitati convenire, licet non conveniat certis quibusdam personis. Licet enim jus privatum ad singulorum utilitatem spectet *§. 1. ff. de just. et jur.* tamen ad eorum utilitatem respicit non separatim, quatenus singuli sunt, sed quatenus ex singulis constat universitas, *l. si municipes 2. et l. sicut 7. §. 1. ff. quodcujusque univ.* Exemplis rem planam facio. Senatus. Macedonianum vetuit filiosam. mutuum dari pecuniam, ne corrumpere mores adolescentium, et luxuria disfluere *l. 1. ff. de S. C. Maced. et quia saepe onerati aere alieno pecuniarum creditarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentum insidiabantur. §. illud proprie 7. inst. tit. quod cura eo, qui in al. potest etc.* Haec ratio locum non habet in homine frugi, et singularis integritatis, in filio Consule, Praetore, Dictatore; et tamen non cessat in his prohibitio Senatusconsulti *l. 1. §. ult. ff. de S. C. Maced.* Multo magis cessat ratio Senatusconsulti in filia femina, quae ex ea pecunia ornamenta compravit, et tamen non cessat Senatusconsultum, *l. sed si paterfam. Avertit Tom. III.*

l. 9. §. hoc Senatusconsultum ff. eod. Amplius, deficit omnino ratio Senatusconsulti, si pecunia, quam filius mutuum accepit, extet in ejus peculio, nec ab eo consumpta sit; et tamen ex *S. C. actio creditori denegatur, d. §. hoc Senatusconsultum ff. eod.*

Idem prope dici potest de *S. C. Vel- lejano*, quod *opem tulit mulieribus, propter sexus imbecillitatem multis hujuscemodi casibus suppositis atque objectis.* Verissimum id quidem; non tamen semper, sed plerumque. Recte Imperatores in *l. si pater 4. C. de Spons. cum plerumque etiam ipsius feminae adversus commoda propria inveniantur laborare consilium.* Sunt enim multae rerum domesticarum prudentes et attentae; atque ut natura sunt ad rem avidiores, in administratione rei familiaris viris ipsis multo diligentiores, et industriores, plinae sagacitatis et solertiae. Certe Hierocles apud Stobaeum *serm. 83.* viris tribuit opera rustica, civilia, et forensia; mulieribus autem omnia negotia domestica. Non paucae etiam consilio, et prudentia praestiterunt. Miros Semiramidem aliasque, quae feliciter imperarunt: inter privatas excellit Lavinia. *Liv. lib. 1. Tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina, et regnum avitum, paternumque puero stetit.* In his certe deficeret ratio Senatusconsulti, non tamen deficit ipsum Senatusconsultum, quo omnes intercedere prohibentur: sicut eadem de causa omnes arceant a tutela, imo ipsae olim erant in perpetua tutela; nec inopes consilii dumtaxat, sed omnes *Cic. pro Muraen. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii majores in tutorum potestate esse voluerunt.* Omnes, inquit, non excipit providas, et sagaces, suamque rem caute diligenterque tractantes. Idem quoque venit in restitutione, quae datur minoribus. Vide *l. 1. in princ. ff. de minor. ubi exponitur edicti praetorii ratio: jange §. ult. ejusdem legis; Ibi quamvis bene rem suam gerentibus.*

M

Idem in S. C. et oratione D. Severi, de qua in l. 1. ff. de reb. eor. ejusque ratio traditur in l. 5. §. in primis 11. ff. eod: Ibi: *nec nimium tutoribus vel curatoribus credere; qui nonnumquam lucri sui gratia adseverare praetori solent, necesse esse distrahi possessiones, vel obligari.* Adempta tutoribus, et curatoribus facultas alienandi res immobiles, quia nonnumquam lucri sui gratia alienabant; imo et Praetori adseverabant alienationem esse necessariam. Observa verbum *nonnumquam*: non semper, non omnes: interdictio tamen omnes omnino complectitur d. l. 1. §. 2. etiam patrem vel parentem, in quibus pietas in liberos omnem tollit omnino suspicionem l. si pupillorum 7. §. si pater ff. eod. juncta l. nec in ea in fin. ff. ad leg. Juliam de adulter. Reliqua non persequor: ex his enim satis apparet, quam fallax sit bujusmodi argumentum, maxime cum agitur de personis; nam cum lex genus aliquod personarum comprehendit, ab omnibus ejus generis personis est observanda, ut generalis, quamvis ad certas quasdam personas ratio legis non pertineat; nisi lex ipsa speciem aliquam exceperit l. leges 3. C. de legib. c. 1. de constit. Optime D. Paulus ad Roman. o. 3. v. 19. *Scimus quoniam quaecumque lex loquitur, his, qui in lege sunt, loquitur. Alioquin multa ex his, quae certa sunt, subvertuntur, ut ait Neratius in l. et ideo 21. ff. de legib.*

- 4 Verum haec potius diximus ad evellendum errorem in animo multorum penitus insitum: quam quod necessaria sunt ad refellendum clarissimi Auctoris argumentum, quod suapte sponte corrui. Falsum enim est, quod in divitiis cesset ratio legis; quoniam potissima legis ratio est, forma data ab Adriano Imperatore, et ab Alexandro Severo confirmata in alimentis publice praestitis; cujus exemplum sequitur Ulpianus, et ait non esse incivile, eam etiam in alimentis legatis observari. Ratio pietatis latissime patet, prae-

sertim erga impuberes. Cur ergo Ulpianus in sola specie alimentorum tempus aetatis producendum esse existimavit? Nempe quia Imperatores in alimentis solummodo tempus pubertatis prorogaverant. Igitur sententia Ulpiani fundata est in constitutionibus Imperatorum, non in pietate. Solus enim pietatis intuitus, non fuisset idonea ratio sive causa producendi tempus pubertatis, nisi illud produxissent Imperatores, quorum exemplo nititur Jurisconsultus.

Oportet enim animadvertere nomen 5 pietatis in ea lege non esse intelligendum de pio deorum cultu, quem proprie religionem veteres appellabant. Cic. lib. 1. de Nat. Deor. religionem, quae Deorum cultu pio continetur, et lib. 2. de legib. cultum Deorum, et puram religionem. Quamquam enim cultum, obsequium, officium erga Deum non raro etiam pietatem nominarent: tamen plerumque pietatis nomine significabant cultum, officium, charitatem, benevolentiam erga patriam, parentes, propinquos. Pietatem definit Cic. lib. 2. de invent. *Pietas est, per quam patriae, sanguineque conjunctis benevolentia, officium et diligens tribuitur cultus.* Distinguit autem a religione in partib. hoc modo: *In communione autem quae posita pars est, justitia dicitur; eaque erga deos religio, erga parentes pietas nominatur.* Religio igitur ad Deum, pietas ad parentes, et conjunctos pertinet. idem Cic. pro C. Planc. *Quid est pietas, nisi voluntas grata in parentes, et in Somn. Scipion. Justitiam cole et pietatem. Quae cum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est.* Et lib. 2. de invent. *Monet pietas erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine conjunctos officium conservare.* Iino et erga amicos bene meritos. Id. lib. 1. epistol. fam. 9. ad Lentulum. *Intellexi te perspicere meam in te pietatem: quid enim dicam benevolentiam: eum illud ipsum gravissimum et sanctissimum nomen pietatis levius mihi meri-*

tis erga me tuis esse videatur? In hac significatione nomen pietatis usurpant veteres Jurisconsulti: nam quidquid faciunt pro liberis suis parentes, sive alimenta praestiterint, sive dotem dederint, sive eorum negotia gesserint, sive tutores suspectos fecerint, eorum pietati tribuunt; licet quaedam lege facere teneantur, ut in *l. Neseñnius 34. ff. de negot. gest.* Ibi: *jure pietatis et cogente pietate. l. alimenta 11. C. eod. l. ult. C. de alend. l. Macedoniani 5. C. ad S. C. Maced. l. 1. §. sed si libertus ff. si quid in fraud. patron. l. liberti 31. §. quamquam ff. de negot. gest. l. 1. C. eod. l. uxorem 41. §. codicillis ff. de leg. 3. l. si extraneo 46. ff. de usufr. l. cum avus 102. ff. de cond. et dem.* Eodem modo necessitudinem, charitatem, benevolentiam inter fratres, et sorores, aliosque sanguine conjunctos pietatem nominant *l. alumnae 30. in princ. ff. de adim. legat.* Ibi: *sororem tuam pro tua pietate et regere et ueri velis. l. ult. ff. fam. ercisc. fratres communem hereditatem consensu dividentes pietatis officio funguntur. l. ex duobus 27. in fin. D. de negot. gest. l. parentes 13. D. de his, qui notant. infam. et pietas necessitudinis dicitur in l. 1. §. his consequens. D. de susp. tut.* Etiam necessitudo inter maritum et uxorem pietatis nomine insignitur. *l. cum is 32. §. mulier. D. de conduct. iud.* seu potius, naturalis obligatio, qua uxor ad dandam marito dotem obstringitur. Haec fusius exponenda duxi, quia multi ex nostris nomine pietatis putant demonstrari religionem, aut misericordiam in pauperes; cum veteres praecepta verae religionis haudquaquam imbuti, aliter senserint, et misericordiam definiverint *aegritudinem ex miseria alterius injuria laborantis.* Cic. *4. Tuscul.* nempe multo secus ac religionem, et pietatem. Igitur accepto nomine pietatis in hac, quam diximus, significatione, nihil refert, legatarius, cui relicta sunt alimenta, pauper sit an dives, ut clarior etiam apparebit expendenti leges mo-

do propositas. Porro qui diviti legat alimenta, non adducitur ad legandum ejus indigentia, neque eo animo legat, ut opem ferat indigenti, sed ut ostendat benevolentiam, et cbaritatem suam erga legatarium, et exequatur officium cognitionis, necessitudinis, amicitiae; adde etiam si mavis, pietatis, plus enim est pietas, quam officium, licet ab hoc non valde differat. Cic. *in fam. epist. 1. lib. 1. Ego omni officio, ac potius pietate erga te caeteris satisfactio omnibus, mihi ipse numquam satisfacio.* Scribit Lentulo Proconsuli, non homini misero, aut egeno, sed de se optime merito, et statim subicit: *tanta enim magnitudo est tuorum ergo me meritorum etc.* Quidni pariter dicamus, testatorem exequi officium, et pietatem erga legatarium propter ingentia ejus merita, licet alimentis non indigeat, et legatum plenissime interpretemur. Porro paternae pietatis officium et parentum munus exequitur. Recte Plinius de Trajano: *ut jam inde ab infantia parentem publicum munere educationis experirentur; et infra: tantumque omnes uni tibi, quantum parentibus suis quisque debent.* Enimvero qui legat alimenta usque ad pubertatem, cum sciat prorogatum esse tempus pubertatis, non potest videri non usque ad illud tempus legasse. Cur ergo non sequimur potius regulas juris ab omnibus comprobatas? Quod lex non dicit, nec nos dicere debemus *l. quod constitutum 21. D. de testam. milit.* Lex generalis generaliter est intelligenda, et comprehendit omnia, quae verbis continentur: *l. 1. D. de legat. praest. l. 1. §. quod autem D. de ulcat.* Ea quae notabiliter fiunt, nisi specialiter notentur, videntur quasi neglecta *l. item apud Labeonem 25. §. hoc edictum 26. D. de injur.*

Veniamus ad secundum argumentum, 7 legatum stricte est interpretandum. Falsum. *In testamentis plenius voluntates testantium interpretantur. l. in testamētis 12 ff. de R. J.* Exempla sunt

l. annuam 6. in l. annua 20. in fin. l. cum quidem 23. ff. de ann. leg. l. an usufructus 56. in fin. ff. de usufr. l. si usufructus 8. ff. de usufr. leg. l. 4. in princ. ff. de alim leg. l. ult. ff. de usufr. eur. rer. l. species 15. ff. de aur. et arg. leg. l. legatis servis §. ornatricibus ff. de leg. 3. l. quidam 7. in princ. ff. de trit. vin. et ol. leg. Sunt alia exempla prope innumerabilia; nam si quis legata, quae in jure nostro proponuntur, attentius consideraverit, cognoscet multo frequentius pro legatario quam pro herede veteres respondisse, ea ut arbitror, ratione, quia in legando testator plus favet legatario, quam heredi ut patet, et alias diximus. Quod in legato alimentorum alibi fatetur ipse Auctor, cum ait illud esse favorabile, et argereint interpretandum.

Neque contrarium probatur legibus, quae ad id probandam adduntur. Quod enim statuitur in *l. cum servus 39. alias l. apud Julianum 40. §. scio ff. de leg. 1. et in l. unum 75. in fin. de leg. 3.* nihil ad rem attinet. Neque enim proprium est legatorum, sed generaliter traditum est, et pro regula habetur: id quod minimum est, nos sequi debere. Et haec regula obtinet non solum in legatis, sed etiam in contractibus *l. semper in stipulationibus 34. ff. de R. J. in praetoriis stipul. l. ult. ff. de stip. praet. in sententiis l. inter pares 36. §. 1. ff. de re jud. in compromissis l. in diem 27. §. si plures ff. de rec arbitr. c. 1. de arbitr. in 6. et generaliter in omnibus l. semper in obscuris 9. ff. de R. J.* Hujus regulae ea ratio redditur a Juliano: quia in hanc summam omnes consenserunt; sed haec regula uti debemus deficientibus omnibus aliis regulis et conjecturis voluntatis contrahentium, et testatoris *d. l. semper in stipulationibus, et d. l. unum.* Tunc enim cum nulla arte eorum voluntatem possumus expiscari, satius est, mitiorem partem sequi, et id probare, in quo certum est, fuisse consensum. Cum enim

minor summa insit in majore *l. in eo 110. et l. in toto 113. ff. de reg. jur. l. si quis 7. in princ. ff. de except. rei judicat et adeo in minori summa numquam deest consensus l. 1. §. si stipulanti l. si ita stipulatus 12. ff. de V. O. l. 3. §. si quis plus ff. de alim. leg.* Sed in casu nostro ineptum est, hujus regulae subsidium quaerere: neque enim de mente testatoris, sed de mente legis disputamus. Pendet haec tota quaestio a recta nostrae legis explicatione: ea recte planeque explicata, sublata est omnis controversia.

Superest *l. unum ex familia 67. §. si rem 8. ff. de leg. 2.* quae pro nobis facit; nam ibi pro legatario contra heredem pronanciatur: nempe deberi rem legatam, licet ea non sit testatoris, quemadmodum ipse existimabat, sed heredia. Nam qui rem alienam legat, putans esse suam, praesumitur non fuisse legatarus, si scivisset esse alienam, quemadmodum D. Pius rescriptit *§. non solum 4. inst. tit. de legat.* Hoc ideo quia Lex XII. tabularum dedit solummodo facultatem legandi res suas. *l. verbis legis ff. de V. S.* Postea receptum fuit rem alienam legari posse non per vindicationem, sed per damnationem solum. Ulp. in *fragm. tit. de legat. §. 6. et 78.* et hoc quoque pro legatario est, et contra heredem, qui tenetur rem redimere, et legatario praestare. *§. si res aliena 4. inst. tit. de legat.* et tam grave onus subire. Non valet igitur legatum relictum ab ignorante rem alienam esse. Quid si res legata fuerit heredis instituti? Videbatur dicendum pariter non valere, si testator suam esse existimabat, secundum rescriptum D. Pii. Contra tamen respondit non esse locum rescripto, quia heres non gravatur onere redimendi rem legatam. Oneratur enim heres, qui cogitat rem alienam comparare, non qui suam rem praestare *d. l. unum ex familia §. si rem, et l. Stichus 36. in fin. ff. de usufr. leg.* Faciles ergo sunt testatores ad legandas res suas: difficiles ad legan-

das res alienas, et onerandos heredes ad eas comparandas. His accurate perpensis quivis intelliget, in hac lege augeri et diluari jus legatarii, et contrahi atque restringi jus heredis; non contra.

10 Tertium propemodum idem est, ac secundum: eademque responsione tollitur. Ad *l. unum ex familia* jam respondimus, ad *l. Titia* 34. §. *qui invita* 5. ff. *de leg. 2.* pauca dicenda. Pater legat filiae exheredatæ dotem, quam a marito ejus exegerat sine consensu filiae; cum putasset exigere se posse, errore deceptus, quod ipse eam dotem marito dederat. Non poterat autem, quia dos ab eo profecta ipsius et filiae dos est *l. 2. §. 1. l. 3. ff. sol. matrim. l. qui hominem* 34. §. *si gener.* 6. ff. *de solut.* Quaeritur, quantum possit filia petere a fratre suo herede patris. Non potest dubitari eam petere posse, quantum dotia nomine sibi debetur; quoniam ipse pater dotis exactæ debitor erat; ideoque a filio dotem petere potest, non legatum, quod inutile est. §. *ex contrario* 14. inst. *de legat. l. si debitor* 11. *l. legavi* 25. §. *contra ff. de liber. legat.* Atque hæc certa sunt. In ea lege dubitationem afferebat, quod non simpliciter dos erat legata, sed certa quantitas dotis: hæc autem potest esse tum minor, æqualis, tum etiam major quantitate dotis. Si minor sit quantitas fideicommissio relicta, quam esset quantitas dotis, mulier contenta esse debet petitione dotis suæ. Si major, potest petere quantitatem sibi relictam, et quod consequitur usque ad quantitatem dotis, jura proprio, jure dotis consequitur *l. pater filiam* 14. in princ. ff. *ad leg. Falcid.* quod autem excedit, jure fideicommissi ex testamento *d. §. qui invita vers. quod si in summa.* De summa æquali non agit Modestinus; sed dubitari non potest, aut fideicommissum non valere, aut compensandum ei in dotem *l. si cum dotem* 22. §. *si pater* 3. ff. *solut. matrim. l. qui hominem* 34. §. *si gener ff. de solut.* Nullo autem casu potest filia utrumque Averanii Tom. III.

petere, aut consequi; nam cum legatum factum ait nomine dotis, bis dotem peteret et consequeretur, quod esset iniquum *l. bona fides* 57. ff. *de reg. jur. l. nemo ex his* 43. §. 1. ff. *eod. l. si vulneraveris* 43. ff. *loc. l. qui servum* 34. in princ. *vers. quoniam desit ff. de obl. et act. et in proposito dotis et legati l. hujusmodi* 84. §. *cum pater* 6. ff. *de leg. 1.* Itaque quaestionem, quæ in hac lege proponitur, solvunt illa verba: *fideicommissum filiae dotis nomine reliquit.* Potest quidem eadem quantitas in eodem testamento saepius legari, sed ex rescripto D. Pii semel tantum præstanda est, nisi evidentissimis probationibus ostendatur, testatorem legatum voluisse. *l. plane* 34. §. *sed si non corpus ff. de legat.* Sed hic neque bis legata dos est, sed semel unico legato certæ summae nomine dotis: neque ullæ sunt conjecturae, quod testator voluerit præstari simul et summam legagam, et dotem. Quin imo obstant duæ conjecturae, quas indicat hic Modestinus. Prima est, quod, cum agatur de filio patris herede, non est verisimile, patrem voluisse filium onerare duplici præstatione. Altera, quod cum existimaverit errorem duotus, se jure dotem exegisse, atque adeo extinctam esse dotis obligationem, non potuit cogitare filiam dotem repetituram, in qua nullum jus eam habere putabat. Sed hæc conjecturae adjiciuntur ex abundanti; certum enim est, neminem duplici præstatione onerandum, nisi id voluisse constet evidentissimis probationibus, *d. l. plane* 34. *l. Sempronius* 47. *D. de leg. 2. l. pen. D. de dot. praeleg.* in quibus observandum, quod onerandi verbo utuntur Jurisconsulti, cum agunt de herede obligando ad duplicem præstationem, quo verbo utitur etiam Modestinus in nostra lege. Hoc enim vers. onus esset; quemadmodum onerari dicitur heres, cum obligatur ad redimendam rem alienam, ut supra notavimus. Quantum autem ad rem nostram attinet, operæ pretium est ani-

madvertere, quod hoc non est praecipuum legatorum, sed commune etiam contractibus. Qui bis idem promittit, id eo jure amplius quam semel non tenetur, ait Pomponius in l. qui bis 15. D. de V. O. Igitur communis, et generalis haec regula, non favore heredum constituta a lege, quae voluerit heredes minus quam fieri potest, gravare. Communis autem est, quia a natura ipsa procedit, et ab humanitate, quae dictant, semper in dubiis benigniora esse praefenda l. semper in dubiis 46. l. capiendi 168. D. de R. J. ac propterea pertinet tam ad exonerandos, quam ad onerandos heredes. Insigne est exemplum sententiae, quam dixit Antoninus Augustus in l. 3. D. de his, quae in testam. delent: quae fundatur in hac regula: in re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus justius est, quam tutius, et rursus: causa praesens admittere videtur humaniorem interpretationem. Simile exemplum in l. 2. in fin. D. eod. Aliud in l. cum inter veteres 14. in fin. C. de fideicom. libert. Alia exempla peti possunt ex II, quas supra attulimus ad secundum argumentum. His observatis patet laudatam l. Titia §. qui invita D. de leg. 2. nihil probare.

11 Altius igitur hujusce quaestionis fundamenta sunt jacienda. Cum enim Ulpianus in nostra l. Mela sequatur exemplum constitutionis Adriani circa frumentationem imposterum, operae pretium est, modum, rationemque hujus frumentationis expendere. Frumentatio apud Romanos ad pascendam plebem egenam sub initium Reip. salubriter instituta. Primis temporibus modico pretio frumentum populo divisum, vel assibus in modios, vel trientibus, et semissibus. Plin. lib. 18. cap. 3. Cornif. ad Heren. lib. 1. vers. ex definit. Vell. Patero. Plutaro. in Gracch. Primus Clodius Tribunus plebis lata lege Clodia sanxit, ut frumentum populo gratis daretur, quae perpetuo deinde fuit observata. Ascon. in Pison. Annouariam legem tulit, quae fuit summe

popularis, ut frumentum populo, quod antea semisse aeris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur. Damnat hanc legem Cicero pro P. Sextio: sed ab uno gladiatore innumera-bilia alia nova conscriberentur: ut remissis semissibus et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur. Obiter noto verba Ciceronis accipi non posse de universis vectigalibus imperii Romani. Nam quinta pars vectigalium multo majorem summam conficit, quam sit, ea, quae colligi possit ex semisse, et triente singulorum modiorum, qui populo distribuebantur. Finge singulos accepisse quinque modios menstruos; conficiunt sexaginta modios annus: computa semisse et trientem in singulos modios, colliges quinquaginta esse. Igitur remissis semissibus et trientibus, quinquaginta dimittat asses unicuique remittuntur. Finge jam eos, qui frumentum e publico accipiebant, fuisse ad viginti et trecenta millia hominum, quot erant ante recensum Julii Caesaris, ut refert Sueton. in Caes. cap. 41. Computa jam: colliges sexdecies centena millia denariorum, seu drachmarum. Confer modo vectigalia populi Romani. Plutarchus in vita Pompeii refert ipsum in triumpho tabulis ostendisse Romanis ante id bellum obvenisse ex vectigalibus *πεντακισχίλις μυριάδας*, ex provinciis vero *ἰσθας* ipse subegerat, *μυριάδας οκτακισχίλις πεντακισχίλις*. Si calculo subduxerit computando summam minorem vectigalium ante bellum, ne tricesima quidem pars est, nedum quinta. An accipienda sit summa aucta post bellum: an ea pecunia summa redigeretur ex vectigalibus solius Asiae, quod probabilius est; an vero totius imperii, non disputo. Minima summa superfluit ad id, quod proposuimus: demonstrandum. Si quid possum existimare, pote verba Ciceronis intelligenda de vectigalibus decumarum frumenti, quod pendebat populo Romano Italia, Sicilia, aliaeque etiam provinciae, quo plebem Resp. pascebat. Ac si quis de pretio integro frumenti, quod Lege

Clodia distribuendum erat, accipere vellet, non de semissibus et trientibus dumtaxat, non valde repugnabo, quamquam verba allud significare videantur.

- 12 Sed jam in locum, ex quo digressus sum, revertor. Frumentum accipiebat plebs tenuis et iuops: ad eam enim sublevandam, itemque sibi conciliandam Aediles, et Tribuni, saepe etiam Senatus frumentationem edicebant, praesertim in summa annonae caritate. Cato minor quavis in administratione Reip. severissimus esset, tamen cum videret Caesarem foventem Catilinae partes, novasque res molientem conciliati sibi plebis benevolentia, suavit Senatus, ut largitione frumenti plebem sibi adungeret, ut imminentem procellam declinaret. *Τὸν αὐτὸν καὶ αἰετὸν δέχλον. Inopem, et non distributam plebem:* inquit Plutarch. in *Caton. min.* Et in *praecept. ger. Reip.* *Ἀποδοῦναι τῇ πόλει τὴν πείραν, decernere distributionem frumenti pauperibus.* Doctissimus Lipsius in *Elect. lib. 1. c. 8.* putat hanc legem aut latam non fuisse aut non fuisse ratam. Non recte. Non rogavit legem Cato, sed Senatus persuasit, ut frumentationem decerneret *ἰσχυρῶς ἀποδοῦναι*, et in eam impenderet mille ducenta quinquaginta talenta: Decrevit Senatus, frumentumque ex Senatus decreto distributum est: et hac largitione plebem ad se traxit, tempestatemque sedavit. Idque Plutarch. in *Praecept. Reip.* *καὶ αὐτὸν δεδῶκεν ἵνα οὐκ εἴη τῶν πόλεων, καὶ κατὰ τὴν αἰσθησιν.* Et hoc frumentum datum turbas sedavit, et seditio cessavit. Non dubito autem in annum decretam fuisse frumentationem, non perpetuo *κατὰ τὴν αἰσθησιν* Impensa proposita a Catone poterant emi frumenti modii 750000, si constituas pretium deuarii in singulos modos frumenti in Sicilia venibat binis aut ternis sestertiis ut Cic. *lib. 3. in Ver.* refert. Senatus tamen Verri singulos denarios pro singulis assignavit, cum tanti non esset annona, et posset duobus, aut tribus sestertiis comparare. Fac Senatum in singulos cives quatuor modos men-

struere: colliges numerum civium paulo plus quindecim millium ac sexcentorum. Exiguus sane numerus pro tanta civium multitudine. Itaque dicendum aut frumentum tanti non fuisse, aut gratis datum non fuisse secundum ejus temporis usum, legesque frumentarias Semoniam, et Octaviam, de quibus Cicero in *Bruto* et in *2. de offic.* et Plutarch. in *Gracch.* Nec dubitandum quin Cato pro sua severitate ac disciplina legem Octaviam servari voluerit, quae et postrema, abrogata lege Semonia, et mitius gravis aerario erat. Haec enim probatur, et laudatur: non minus certe a Catone. *C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit, exhausta igitur aerarium: modica M. Octavii, et Reip. tolerabilis et plebi necessaria; ergo et civibus et Reip. salutaris.* Ita Cic. in *2. de offic.* Largitionem et plebi necessariam, et Reipublicae salutarem suavisae Catonem, pro certo habendum: Itaque eam collatam solum in populum egerunt, et non distributam, ut ait Plutarchus hoc est, qui tribum non habebat, in qua suffragium ferret. Hujusmodi erant cives sine suffragio, et novi cives, veluti servi receus manumissi, qui census lustrique tempus expectare debebant, quo a censoribus in aliquam tribum conjicerentur. Cavendum a Plutarchi interprete, qui verbum *ἀνταρῶν* vertit *turbulentam*. Sit igitur hoc constitutum, largitionem frumenti menstruum pauperibus civibus foisse collatam. Confirmat id Dionysius *lib. 4. τὴν ἀπὸ τοῦ τοῦ πλεονεκτημένου φιλανθρωπία.* Quocirca illud Senecae *lib. 3. de beneficiis cap. 28. Frumentum publicum tam fur quam perjurus, et adulter accipiant, et sine discrimine morum, quisquis civis est:* non ita accipieudum, quasi omnes cives accipiant sine discrimine morum, bonine, an mali sint, dummodo cives sint. Qui frumentum accipit, necesse est, ut civis sit; probus, an improbus, nihil refert. Qui pro civis legunt incisus, nec hunc scopulum caute declinant.

13 Progressu temporis modum frumentationibus laxius constituerunt, et ad omnes tenuiores cives extenderunt, nullius etiam rei indigeotes frumentationi adscripserunt. Cur enim Caesar recensum populi, nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit: atque ex viginti tricenisque millibus accipiendum frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit: Sueton. in Jul. Ceas. c. 41. nisi ut commodè vitam agentes ab egenis scerneret? quamquam eos ipsos non penitus exclusit, sed, ut ex illis in demortuorum locum quotannis subortitio fieret; instituit credo, ne in odium plebis incurreret, et novi caetus moverentur. Sed non diu stetit hoc numero frumentatio. Augustus auxit ad ducenta millia. An credimus tot Romae pauperes fuisse, qui non haberent, unde se alerent? Non hercle vero. Sueton. in Augusto cap. 40. Populi recensum vicatim egit. Ac ne plebs frumentationum causa frequentius a negotiis avocaretur, ter in annum quaternum mensium tesserat dare destinavit: sed desideranti consuetudinem veterem concessit; ut sui cuiusque mensis acciperet. Idem de seipso scribit, in magna sterilitate impetum se cepisse frumentationes publicas in perpetuum abolendi, quod earum fiducia, cultura agrorum cessarat; neque tamen perseverasse, quia certum haberet, posse per ambitionem quandoque restitui. Adscribebantur igitur frumentationi non solum pauperes, sed et qui negotiis erant impliciti, et qui terram colebant, et qui bona possidebant, a quorum cultura blandimentis avocabantur. Et his de causis etiam stantio Rep. a Senatu, bonisque et prudentibus viris leges frumentariae improbantur, tamquam inutiles reip. atque adeo perniciosae. Nihilominus posteriores Imperatores valde auxerunt, ut favorem populi, ac benevolentiam sibi conciliarent. Severus Imperator moriens septem annorum canonem, ita ut quotidiana septuaginta quinque millia modiorum

expendi possent, reliquit Ita Spartianus in Sever. Divisis populo in singulos civis quique modis menstruis, ali poterant quadringenta quinquaginta millia civium. Num hi omnes erant pauperes? Quid si cum summo viro, qui ad choenicem redigit alimentum diuorum hominis, extendamus ad sexcenta civium millia? Augēt numerum Lipsius, qui auctoritate P. Victoris et Josephi colligit summam frumenti; quae ex Aegypto et Africa advehebatur Romam quotannis, fuisse modiorum sexcenties centena millia tempore ipsius Augusti. Fidem historicis non abrogo: abrogo doctissimo viro, qui putat hanc summam in frumentationem fuisse erogatam. Ego cooltra sentio, neque id dicunt historici. Victor ait: Urbis annua inferebantur. Josephus vero lib. 2. de Bello Judaico: Africam octo mensibus populum Romanum pascere, Aegyptum quateris; populum Romanum, non plebem frumentantem. Pascebat populum Romanum Aegyptus: pascebat Africa: pascebat Sicilia. Plin. in Panegyr. Percrebuerat antiquitus, urbem nostram nisi opibus Aegypti alii, sustentarique non posse. Superbiebat ventosa et insolens natio, quod victorem quidem populum, pasceret tamen; quodque in suo flumine, in suis manibus, vel abundantia nostra, vel fames esset. Observa: Urbem nostram et victorem populum frumento exterarum provinciarum urbs indigebat Aegypti, Africae, Siciliae, ad alendam immensam populi multitudinem. Notum est illud Pompeji: navigare oportet, vivere non oportet: cum Praefectus annonae navim infesto mari consendit cunctis repugnantibus, in Sardiniam, Siciliam, Africam navigaturus ad coemendum frumentum, et ad urbem advehendum, missis etiam alio legatis, ut undecumque frumentum in urbem inferretur. Plin. in Paneg. et Plutarch. in Pomp. et alibi.

His, ut ad rem veniamus, efficitur, eos qui frumentum e publico gratis accipiebant, non fuisse adeo pauperes, ut

non haberent, unde se alarent. Quod maxime eveniebat in pueris et puellis a Trajano conquestis, qui voluit aligi solummodo ingenuos; cum frumentationis plerumque libertini adscriberentur, adeo ut multi servos suos manumitterent, ut per eorum personam perciperent frumentationis emolumentum, ut notat Dionis. *lib. 4.* Parentis publici partes et munia suscipit Trajanus, cum eos, qui se per aetatem alere non poterant, alendos suscepit: neq. tam paupertatem quam aetatem spectavit. Adrianus vero Trajani beneficium plenissime est interpretatus, at pubertatem prorogavit ad eam aetatem, qua commodè quilibet seipsum alere potest. Ulpianus quoque, ut plenissime Imperatoris beneficium interpretaretur, illud ad legata benigne extendit. Quid causae igitur est, cur dictum Ulpiani restringamus ad solos pauperes, cum is, qui diviti legavit alimenta, non respexerit ad paupertatem, sed solummodo ad aetatem? Si quis valde locupletes ac pecuniosos exceperit, ferri quodammodo poterit? si quis solum eos, qui non habent, unde se alant, comprehenderit, id vero est plane intolerabile.

CAPUT XI.

Ad l. quoties 12. ff. de reb. dub. et alias
SUMMARIUM.

- I. Ambigua oratio in judiciis accipitur, ut aequi magis valent, quam pereat. Exempla.
- II. Item in contractibus. Exempla, et n. III. IV.
- V. Explicatur l. Dives 89. §. hoc sermone ff. de verb. signif.
- VI. Et in ultimis voluntatibus. Exempla in hereditatibus Institutione.
- VII. In legatis.
- VIII. In fideicommissis, et n. IX.
- X. Explicatur l. Marcellus 5. §. quidem ff. ad 3. C. Trebell. et l. in fideicommissariis 18. ff. eod.
- XI. Regula obtinet dumtaxat in his, quae pendent a nostra voluntate.
- XII. Explicatur l. generali 32. §. alios 1. ff. de usufr. leg.
- XIII. Explicatur L. ubi sita 17. ff. de mort. caus. donat.
- XIV. Regula praeterit aliis, quae traduntur ad rectam interpretandi rationem. Exempla, et num. seqq.

Averanii Tom. III.

Quoniam semper ex aliis alia auferunt, mihiq. sese offerunt explicanda, dicendum est aliquid de alia interpretandi ratione, quam nonnulli *regiam* vocant interpretationum: non multum animi abest, ut aliis omnibus sit praefenda. Tradita autem est tum in judiciis: tum in contractibus: tum danique in ultimis voluntatibus.

In judiciis in l. quoties 12. ff. de reb. dub. Quoties in actionibus ambigua oratio est, commodissimum est id accipi, quo res, de qua agitur, magis valeat, quam pereat. l. si quis intentione 66. ff. de judic. Exemplum in l. inter stipulantem 83. §. 1. ff. de V. O. Actor Stichum petiit in judicio, et de uno certo Stichio se sensisse dicit; reus dicit se de alio Stichio sensisse. Creditor actori potius, quam reo, aliquin semper negabit reus se consensisse; atque ita judicium reddetur elusorium. Simila exemplum in l. solemus 61. ff. de judic. Ibi: qui semper non condemnatur, dicet se non convenisse. Facit ad rem. l. in contrahenda 172. §. 1. ff. de R. J. Quare in judiciis locum non obtinet regula, quae passim in jure nostro traditur: verba interpretanda contra eum, qui ambigue, et obscuro dixit, cum posset apertius dicere d. l. 172. l. veteribus 39. ff. de pact. l. Labeo 21. l. cum in lege 33. ff. de contr. empt. l. cum quaeritur 26. ff. de reb. dub. l. stipulatio 38. §. in stipulationibus 18. l. quicquid 99. ff. de V. O.

In contractibus in l. quoties 80. ff. 2. de V. O. Quoties in stipulationibus ambigua oratio est, commodissimum est id accipi, quo res, de qua agitur, in tuto sit. in l. ubi est 21. ff. de reb. dub. Semper in dubiis id agendum, ut quam tutissimo loco res sit bona fide contracta. Exempla occurrunt quam plurima, ex quibus haec seligimus explicanda. Primum in l. si tibi pecuniam 20. ff. de reb. cred. Donavit ibi pecuniam, ut tu mihi eandem crederes; ne

que donatio est, neque mutuum. Non donatio, quis non videtur donare, qui donat ea lege, ut donatarius pecuniam non sibi habeat, sed alteri solvat l. 5. §. si quis certam 9. ff. de jur. dot. maxime si ea lege det, ut sibi ipsi restituat: neque enim dare videtur, neque nummos alienat, qui sic dat, ut recipiat l. qui sic solvit 55. ff. de solut. Non mutuum, quis in mutuo tantum dominum esse oportet, nec potest esse mutuum, nisi fiat de meo tuum l. 2. ff. de reb. cred. cum igitur accipiens non sit factus pecunie dominus ex d. l. qui sic solvit, non potest eam tradendo, ac restituendo donatori, mutuum efficere. l. traditio 20. in princ. ff. de acquir. rer. domin. l. si noxale 27. in fin. vers. quia nullum ff. de nox. act. maxime quia potius exsolvendi debiti causa, solvit, quam obligandi donatoris; hac nostra l. si tibi vers. quia exsolvendi, qui autem solvendi debiti animo pecuniam numerat, mutuum non contrahit; distrahendae, non contrahendae obligationis causa solvit §. 1. instit. tit. quib. mod. re contr. obl. l. si quis 5. §. is quoque 3. ff. de obl. et act. Nihilominus Julianus in nostra l. si tibi 20. in fin. contra decidit: sed haec intelligenda sunt propter subtilitatem verborum: benignius tamen est utrumque valere. Non absimile est, quod statuit Justinianus in l. un. C. ut act. ab hered.

- 3 Alterum exemplum in l. stipulatio ista 38. §. hi qui ff. de V. O. servus stipulatur sibi habere licere; aut per se non fieri, quominus stipulatori habere liceat, promittit; non valet stipulatio, aut promissio; quia jus continet. Verbum enim habere jus continet, cum ad dominum referatur; sicut etiam verbum possidere l. possessio quoque 49. ff. de acquir. vel amitt. possess. d. l. 38. §. hac quoque 7. Quae autem sunt juris, in persona servi consistere non possunt, l. quod attinet 38. ff. de R. J. Ea tamen, quae facti sunt, in persona servi recte consistunt, ut si stipulatur, tene-

re sibi licere, vel ire, agere, adeo ut haec in dominum non transeant, nec servi personam egrediantur d. l. 32. §. sed cum factum inst. tit. de stip. serv. l. qui heredi 44. ff. de cond. et dem. l. si statu libera 6. §. ult. ff. de statu lib. l. cum proponas 3. D. de hered. inst. Secundum Julianum ajebat propositas stipulationes inutiles esse, quia in ipsis jus versatur. Ulpianus tamen contra sensit, ac putavit ad substinendam stipulationem verba, habere licere; interpretanda, tenere licere: et verbum possidere intelligendum de naturali possessione, et non detentione d. §. hi. qui in fin. et §. seq. nam et habere aliquando accipitur pro tenere §. habere d. l. 33. et possidere dicitur etiam; qui detinet; quod facti est, non juris l. 1. §. furiosus vers. eam. enim ff. de acquir. poss. l. 1. §. Scaevola 15. ff. si is qui testam. atque adeo eadit etiam in servum, et in servi persona consistere potest hujusmodi stipulatio, sicut tum stipulator sibi tenere licere, d. §. haec. quoque.

Addo tertium ex l. cum qui calendis 41. in princ. ff. de V. O. In stipulationibus id observatur, ut quod minus est, quodque longius, in obligationem deductum videatur: quamobrem si quis stipuletur decem, aut quinque, sola quinque debentur: si calendis Januariis aut Februariis, debetur calendis Februariis l. si ita stipulatus 12. et l. si ita stipulatus 109. ff. de V. O. si quis hoc anno, vel hoc mense stipuletur, nihil petere potest, nisi toto anno, aut mense transacto l. qui hoc anno 42. ff. eod. Item in stipulationibus cum quaeritur, quid actum sit, verba contra stipulatorem interpretanda sunt l. stipulatio ista 38. §. in stipulationibus 18. ff. eod. Juxta has regulas respondendum esset, eum qui calendis stipulatur, nec addit quibus calendis, non nisi remotissimis calendis petere posse vel saltem in arbitrio promissoris esse, quibus calendis solvere velit argum. §. si quis agens 33. vers. ideo autem instit. tit. de action. l. plerumque 10. §. ult. ff. de jur.

dot. l. cum in 32. in fin. ff. de condict. indeb. l. fideiussorem 52. in fin. ff. mand. Habo tamē omnia posthabuit Ulpianus, ac respondit ex Sabini sententia, primas ac proximas calendas esse spectandas. Quid ita? quia aliqui esset inutilis stipulatio: promissor enim semper diceret: nondum venisse calendas solutioni destinatas: siquidem si remotissimae calendae sunt accipiendae, utique nunquam venient, quia sunt infinitae, nec ultimas possunt assignari: vero illas quas promissor eligit, semper dicit se alias electurum, et nunquam eligit. Simile exemplum affert idem Ulpianus petitum a Scaevola in l. 2. §. Scaevola alias l. non ad ea 3. ff. de eo quod cert. loc. Quidam promisit se daturum Ephesi, aut Capuae. In obligationibus disjunctivis electio est debitoris d. §. si quis agens 33. et aliis modo allegatis, sed si damus electionem reo, solimus actionem actori, semper enim alium locum erit electurus. Ne igitur fiat inutilis stipulatio, datur electio actori, qui reo non eligente poterit agere actione arbitraria eo loco, quem ipse elegerit, ut late in d. l. 2. et in §. si quis agens inst. tit. de action.

5 Falluntur igitur illi, qui putant regulam traditam in nostra l. cum qui pendere ab alia regula tradita in l. boves 89. §. hoc aermone ff. de V. S. imo exemplum esse regulae. Ibi enim longa diversa quaestio proponitur: videlicet, an qui jubetur dare mulieri aliquid, cum nuptia erit, semel tantum dare debeat: scilicet cum primam nupsit; an toties, quoties nupsit: et semel tantum dari debere decessit, nec iterum secundis nuptiis dandum esse, ut in l. cum pater 77. §. pater certam 9. ff. de legat. 2. et clarior in l. dotis promissio 66. in fin. ff. de jure dot. l. si socius 81. vers. nec si prior. ff. pro soc. Primae autem nuptiae spectandae sunt: quia verisimile est, de his actum fuisse, cum incertum sit, an secundae futurae sint, et ideo plerumque in primo actu voluntas disponentis est exequenda, ne in irritum re-

cidat, si secundus non superveniat l. servi electione 5. in princ. ff. de leg. 1. l. apud Aufidium 20. ff. de opt. legat. l. matrimonii 21. ff. qui et a quib. l. stipulatio de dote 63. ff. de jur. dot. Ceterum ibi tantummodo quaeritur, an semel tantum vel pluries faciendum sit; et semel tantum: faciendum esse respondetur, quia semel implevisse obligationem debitorem ansit, et paruisse praecepto, atque oneri imposito, l. fideicommissa 11. §. si quis decem 18. ff. de leg. 3. l. 1. §. si cui ita 11. ff. ut legat. nom. cav. l. cum plures 15. §. ult. ff. de reb. aut jud. possid. l. 3. §. ult. ff. ut in posses. legat. Igitur in l. boves et similibus pro certo habetur, quod legatum fuit aut promissum, primis nuptiis deberi, neque id vocatur in controversiam: quaeritur autem an secundis etiam ac tertiis, itidemque ulterioribus debeatur. Contra in nostra l. cum qui pro certo habetur, semel tantum deberi, quod promissum est: quaeritur autem, an primis calendis, an secundis, vel tertiis, vel ulterioribus id debeatur. Sunt ergo longe diversae ac propemodum oppositae quaestiones.

Venio ad ultimas voluntates. De haec 6
redia institutione habemus text. in l. si ita 4. ff. de cond. inst. et alias plures, nam institutio favorabilior est legatis, cum ea infirmata corrumpant omnia, quae scripta sunt in testamento l. 1. in fin. ff. de vulg. l. pen. vers. non potest ff. de his quae in testam. del. Argumento est, quod in legatis implenda est conditio, ubi primam impleri poterit, l. haec conditio 29 ff. de cond. et demonst. in institutione tempus ejus implendae ad mortem usque producitur. l. ult. ff. de cond. inst. l. 4. in fin. et l. seq. ff. de hered. inst. nisi heres ad fraudandos creditores partes trahat, tunc enim a Praetore tempus praestituitur. l. si quis instituitur 23. §. 1. ff. eod.

Legata autem ita esse interpretanda, 7
ut potius valeant, quam ut percant, certum est, et declaratur exemplis.

Primum occurrit in *l. Divus 23. ff. de usu et habit.* Legatus erat usus sylvae caeduae: nihil habituros est ex eo legato legatarius, nisi possit sylvam cadere Respondit Adrianus posse sylvam cadere, perinde ac si esset usufructuarius.

II. In *l. si quando 109. ff. de legat. 1.* Quidam legavit uxori, quae vivus ipsi donaverat, non de aliis donationibus sensisse videtur, quam de illis, quae jure non valuerunt: in aliis enim esset inutile legatum.

III. In *l. filio praeterito 17. ff. de injust. rupt.* Filio praeterito, qui fuit in patris potestate, neque libertates competunt, neque legata praestantur. Subdit tamen: quod si bonis se patris abstinuit, licet subtilitas juris refragari videtur, attamen voluntas testatoris ex bono et aequo tuebatur.

IV. Simile quid in *l. penult. ff. de his quae in testam. del.* Testator induxit heredum nomina in testamento scripta: non potest ullum testamentum valere, quod heredem non habet. Antoninus tamen humaniorem interpretationem admisit: testatorem ea dumtaxat irrita esse voluisse, quae induxit, legata non item.

V. In *l. si peculium 6. §. 1. ff. de pecul. leg.* legatum fuit peculium non deducto aere alieno. Videtur inutile legatum: quia peculium est, id quod auferret deducto aere alieno §. cum autem 5. instit. quod cum eo *l. depositi 5. in fin. l. sed si damnum 9. §. peculium ff. de pecul. l. penult. C. quod cum eo qui etc.* Respondit tamen, Ulpianus: sed puto veram, hanc adjectionem non vitare legatam, sed nihil ei adjicere: nec enim potest crescere vindictio peculii per hanc adjectionem. Inanem et irritam putat adjectionem, ne fiat inutile legatum.

VI. Alia sunt exempla in *l. servo. 113. §. sed si pater cum seq. ff. de leg. 1. in l. qui quatuor 30. §. cum testamento ff. de leg. 3. in l. cum servus 82. in princ. ff. de cond. et demonst. in quibus indu-*

citur repetitio conditionis, ne legatum pereat.

In fideicommissis idem jus, quod in legatis. In *l. cogi 16. in princ. ff. ad S. C. Trebel. In ambiguo tamen magis de successione sensum dico, ne intercidat fideicommissum* In *l. Titia 34. §. 1. ff. de legat. 2.* Modestinus respondit non sic interpretandam scripturam, de qua quaeritur, ut fideicommissum inutile fiat. Propositio ejus legis haec est: Pater habens filium et filium; filiae ita graece scripsit: *Volo eam a se ipsa accipere villam Guzam cum impositionibus suis omnibus.* Similiter et filio; *Volo eum praecipuum accipere syntesim, latifundium fructibus constitum cum omnibus suis impositionibus.* Dubitatum fuit, an valeret fideicommissum: heredi enim a semetipso legatum dari non potest, *l. legatum 116. §. 1. ff. de leg. 1.* Respondit Modestinus: non sic Interpretandam scripturam, ut fideicommissum inutile fiat. Itaque filia partem villae accipiat a fratre jure fideicommissi: aliam vero partem jure hereditario: huiusmodi et filius vicissim *l. in quartam 91. in princ. ff. ad leg. Falcid.* Dubitat item, an filia teneatur solvere fratri pretium portionis praedii, quae ad fratrem jure hereditario pertineret, ut ipsa integrum praedium obtineat, ut voluit testator. Respondet ad solutionem pretii fideicommissarium minime compellendum. Non absimile est responsum Papiniani in *l. eum qui 18. §. ult. ff. de his quae ut indign.* Titius pro parte heres institutus praedii legatum acceperat; et tacitum ministerium acceperat restituendi suam partem hereditatis indigno, et incapaci. Praelegatum partem obtinet jure hereditario, scilicet pro ea parte, pro qua heres est: partem accipit a coherede jure legati, scilicet pro ea parte, pro qua ille heres est *l. l. in quartum, 91.* Fiscus aufert Titio hereditatem, *l. indigno 8. et l. in fraudem 10. et l. eum qui 18. in princ. ff. de his quae ut indign.* Quaeritur, an Titius privandus sit etiam ea parte legati, quam obtinet

jure hereditario. Respondet Papinianus, integrum legatum retinere: testator enim totum legatum habere voluit, ac ratio juris quae tribuit ipsi legatum partim jure legati, partim jure hereditario non inducit divisionem voluntatis, sed aolum varietatem possessionis: videlicet id efficit, ut praedium legatum partim possideat ut heres, partim ut legatarius. Quamobrem amissa parte hereditatis, cum non possit amplius possidere partem praedii ut heres, quia heres non est nisi nomine, et hereditatem, etiam antequam ei auferretur a fisco, possideret ut praedo l. praedonis 46. ff. de pet. her. consequens est, ut integrum legatum retineat secundum voluntatem testatoris.

10 Contrarium videtur traditum in l. Marcellus 3. §. quidam et l. in fideicommissariam 18. ff. ad S. C. Trebell. ubi qui rogatus est restituere hereditatis portionem, retinet tantummodo eam partem praelegati, quam accepit a coherede, et jure legati possidet: reliquam autem, quam jure hereditario possidet, restituere tenetur nam in portione ejus etiam praeceptiones continentur. Sed non est eadem ratio ejus qui tacitum ministerium accommodavit testatori jubenti restitui hereditatem indigno. Nam hic licet heres dici possit, si adivit hereditatem l. ex facto 43. §. ult. ff. de vulg. et pup. tamen heres est prohibente lege, cum in fraudem legis fidem suam accommodaverit. Sed quia fecit contra leges solummodo fidem suam accommodans quoad hereditatem et tacitum fideicommissum, non quoad legatum, quod jure percipit: idcirco satis puniatur in eo, quod contra leges fecit: scilicet ablata ei hereditate. Legatum et substitutio salva manent, quia in his nihil actum est contra leges: ut recte monet Paulus in d. l. ex facto. Nec potest videri partem legati habere jure hereditario, cum sit heres sine re, et rem habere non videatur l. si totam 83. ff. de acquir. hered. Contra cum nihil contra legem factum fuit, omnino parendum est voluntati testatoris, qui si

Averanii Tom. III.

jussit institutum restituere portionem hereditatis, totum id, quod cepit ac possidet jure hereditario, quod habet ut heres, restituere voluit: igitur et partem praelegati, quam jure hereditario habet: ita voluntatem et verba testatoris interpretatus est Marcus Imperator d. l. in fideicommissariam 18. Si vero rogaverit institutum restituere portionem suam, voluisse videtur etiam integras praeceptiones eum restituere, quia cum non nominaverit hereditatem, non videtur restricte praefinivisse id quod jure hereditario est consecutus, sed plenius totam portionem, in quam cadunt etiam praeceptiones. Ita rescriptit Imperator, ut monet Ulp. in d. l. Marcellus 3. §. quidam.

His expositis monendum est, propositam regulam obtinere dumtaxat in iis, quae pendunt a nostra voluntate. Nihil enim verisimilitudine, et praesumpta voluntate, quia verisimile non est, agentem aliquid, nolle valere id quod agit, cum id etiam non agendo posset consequi multo expeditius. Quod autem verisimilius, in obscuris sequi debemus l. in obscuris 114. ff. de R. J. Quamobrem si actus esset inutilis, etiam si certum sit agentem id voluisse valere, multo magis inutilis erit, cum ambigua est et incerta ejus voluntas. Plane quam vim non habet certa et declarata voluntas, eam habere non potest incerta, atque praesumpta. Exemplis id explico. In l. qui fructus 25. ff. de usufr. leg. Qui fructus praediorum uxori reliquit, post mortem ejus praedia cum redditibus ad heredes suos redire voluit, imperitia lapsus. Respondit Papinianus, nullum esse fideicommissum tam proprietatis, quam fructuum. Quid ita? quia usufructus hujusmodi legato continetur l. cum ita 41. ff. eod. usufructus autem natura sua fructuarii morte extinguitur, et revertitur ad proprietatem: §. finitur inst. tit. de usufr. l. si cuius 13. in princ. ff. eod. l. 1. ff. usufructuar. quemadmodum cavent, proprietatis autem erat penes heredes etiam viva uxore, cum so-

los fructus praediorum testator ipsi legasset, non ipsa praedia §. 1. *institut. tit. de usufr.* Quocirca non potest valere fideicommissum proprietatis, quia eam jam habent. §. *sed si rem 10. inst. tit. de legat. l. proprias 13. C. cod. l. caetera §. tractari ff. de leg. 1. l. Maevius 66. §. non idem vers. utque ab initio ff. de leg. 2.* Non fideicommissum usufructus, quia heredibus obvenit etiam sine legato d. *l. Maevius §. non idem in fin. l. post. emancipationem 40. vers. quaesitum ff. de leg. 3.* adeo ut non possint a se repellere usumfructum, cum jam habeant proprietatem l. *si Titio 19. ff. de usufr. leg.* Neque ad sustinendum fideicommissum dici potest, uxorem videri rogatam restituere fructus ac redditus, quos ipsa percepit: nam, ut ait Papinianus, *redditus futuri, non praeteriti temporis demonstrati videbantur*: quia cum uxori legaverit usumfructum, omnes fructus, redditus, commoda, legato continentur, eaque omnia ad uxorem pertinent l. *usufructu 7. in princ. et in §. 1. ff. de usufr. l. usufructuarium 62. ff. eod.* Ex quibus apparet, quod, licet verba sint interpretanda, ut actus valeat potius, quam pereat, non tamen propter absona, et a voluntate testatoris aliena interpretatio est recipienda.

- ¹² Cum Papinianus concordat Scaevola, cujus responsum est multo durius in *l. generali 32. §. filios 1. ff. eod. de usufr. leg.* Mulier filios habebat ex primo marito: filiam ex secundo. Omnes ex aequis partibus heredes instituit: et matri suae Dorcadi reliquit usumfructum bonorum quosd vivat, ita ut post obitum ejus pertineret ad liberos, aut ad eum, qui ex his vivet. Imperitia labitur haec mulier, putans non preventurum ad heredes usumfructum ipso jure et natura sua, nisi hoc ipsa praeciperet, adeoque hoc fideicommissum inutile est, ut donet Papinianus in lege, quam modo exposuimus. Omnes adierunt hereditatem: et post aditam hereditatem mortui sunt filii ex primo marito. Deinceps mortua est

avia usufructuaria, superstitie filia testatrix. Quaesitum est, an ad eam integer usufructus deferretur: an ad omnes redigeret, apud quos proprietas esset: nempe etiam ad heredes filiorum praemortuorum, ad quos ipsi transmiserant proprietatem portionum maternae hereditatis. Respondit, Scaevola, usufructum ad eos redire, apud quos proprietas esset. Videbantur potius dicendum, integrum usumfructum ad filiam superstitem reverti: tum quia testatrix praecipit, ut pertineret ad eam, qui viveret ex suis heredibus, vivit autem sola filia: tum quia eo modo fideicommissum sustineret, quod fieri debet etiam tum, cum verba sunt ambigua, et obscura: hic autem clara sunt et perspicua. Difficilis profecto lex, et quae subjicitur. Claudii explicatio multo etiam difficilior. Digna res, de qua separatim agatur.

Propono igitur aliud exemplum, ad ¹³ rem nostram magis accommodatum, petitum ex *l. ubi ita donatur 27. ff. de mort. caus. donat.* Qui donat mortis causa, ut nullo casu revocetur, inter vivos donare videtur, et verba mortis causa magis indicant causam donandi, quam mortis causa donationem. Ita verba illa interpretatur J. C. Haecenus recte ut valeat actus potius quam periret. Sed hinc deducit, hanc donationem inter virum et uxorem non valere. Nimirum, si est donatio inter vivos, consequens est, inter virum et uxorem non valere. Natura donationis causa mortis id exigit, ut transmittatur in donationem inter vivos: ideoque si forte contingerit, ut valere non possit, nullam vim habet ad eam sustinendam regula, quam exponimus. Quotiescumque igitur actus sit irritus repugnante ejus natura, vel ipsa lege, cessat haec regula, quia nemo facere potest, quin leges in sua qualibet dispositione locum habeant l. *nemo 55. ff. de leg. 1. l. 5. §. Julianus ff. de adm. tut. l. testandi 13. C. de testam. l. 7. §. et generaliter ff. de pact.*

Caeterum hujus regulae tanta vis est, ¹⁴ ut praevaleat aliis regulis, quae rectam

voluntatis interpretandae rationem nobis exhibent. Verba generalia generaliter sunt intelligenda l. 1. ff. de legat. praest. l. 1. §. quod autem ff. de aleat. At si actus futurus sit inutilis, restringitur significatio verborum generalium l. si quando 109. ff. de legat. 1. juncto §. ex contrario inst. tit. eod. Idem habetur in l. eum qui calendis 41. ff. de V. O. Quomodo paulo ante declaravimus.

15 II. Non est recedendum a propria significatione verborum l. non aliter 69. in princ. D. de leg. 3. Sed si actus futurus sit inutilis, receditur a significatione verborum, ut in l. Divus 22. in princ. D. de usu et habit. in l. cogi 16. in princ. D. ad S. C. Trebell. in l. un. C. ut action. ab hered. in l. stipulatio ista 38. §. hi qui D. de V. O. in l. si tibi pecuniam 20. D. de reb. cred.

16 III. In ambigua verba interpretanda sunt contra eum, qui potuit apertius dicere l. cum quaeritur 29. D. de reb. dub. l. veteribus 39. D. de pact. l. Labco 21. D. de contr. emp. l. cum in lege 33. D. eod. l. stipulatio ista 38. §. in stipulationibus 11. D. de V. O. l. in contrahenda 133. D. R. J. Sed si actus futurus esset irritus, in favorem proferentis sunt interpretanda, ut in l. cum qui Calendis 41. de qua supra, et in l. inter 83. §. 1. in fin. D. de V. O. Est elegans exemplum in l. caeterum 4. §. 1. D. de usu et habitat. Mulieri autem si usus relictus sit, posse eam et cum marito habitare Q. Mucius primus admisit: ne et matrimonio carendum foret, cum uti vult domo. Prope inutilis foret usus domus, si in ea cum marito habitare non posset. Quocirca si uxor stipulata fuerit: per te non fieri, quominus mihi illa domo uti liceat; committitur stipulatio; etiam si non uxorem ipsam, sed maritum uti prohibens, ne sit inutilis stipulatio, quae quasi dirimit consortium omne vitae inter maritum jam contractum, aut contrahendum, et quodantenus dissolvit individuum vitae consuetudinem contra substantiam matrimo-

nii l. si stipulatus fuero 111. ff. de V. O. Enimvero non esset omnino irrita stipulatio, etiam si mulier deberet in domo seorsim a suo marito habitare: tamen quia hoc ei esset valde incommodum, et impedimento esset matrimonio, lex in favorem mulieris stipulantis interpretatur stipulationem, et pro nihilo habet hanc regulam, ad quam solammodo confugiendum est, cum nulla occurrit ratio interpretandi voluntatem testatoris aut contra-

17 IV. Regula est, quod ea, quae in praefationibus concipiuntur, in stipulationibus repetita creduntur l. Thais 134. §. 1. ff. de V. O. ut in l. triticum 94. ff. eod. Haec tamen regula nullius momenti est, si ea efficitur irrita stipulatio. Quoad repetitionem, alterum exemplum habemus in l. ult. in fin. ff. de fideicom. libert. Conditio quae repetita censeri solet, non repetitur; si per eam infirmetur fideicommissum. Idem traditum in l. servo 113. §. si ab impubere ff. de legat. 1.

CAPUT XII.

Ad L. generali 32. §. 1. ff. de us. et usufr. leg.

SUMMARIUM.

- I. Antiquorum Interpretum occitania.
- II. Cujacii acententia expenditur, et n. 3.
- IV. Antonius Faber confutatur.
- V. Non valet fideicommissum usufructus proprietario relictum.
- VI. Legataris substitui potest, sicut heredibus.
- VII. Si prima substitutio inutilis sit, aliae, quae ab ea pendent, valere non possunt.
- VIII. Usufructus finibus revertitur ad proprietatem, neque ad posteritatem transmitti potest.
- IX. Nuda proprietas inutilis est.
- V. Frustra et inutiliter agens, nihil agere dicitur.
- VI. Verba invicem quid significant et n. 12.

Promissum impleo, fidemque capitis praecedentis exsolvo. In l. generali 32. §. filios ff. de us. et usufr. legato Scaevola proposuit factum huiusmodi. Filios ex Sejo et filiam ex alio marito heres

des instituit æquis portionibus, et matri eam legaverat. *Æliae* Dordadi matri meae dari volo, quod vivat, usufructum bonorum meorum, ita ut post obitum ejus ad liberos meos, aut ad eum, qui ex his vivet, pertineat. Filii post aditam hereditatem decesserunt: quaesitum est mortua matre (scilicet *Ælia Dordade*) supersite filia testatrix, usufructus utrum ad solam filiam, an vero pro portione hereditatis pertineret. Respondit ad eos redire, apud quos proprius esset.

Breve ac perspicuum responsum; sed quis neget adversari verbis testatrix: aut ad eum, qui ex his vivet? vivit autem sola filia: ergo ad eam pertinere debet usufructus. Hoc responsum dum voluit explicare et confirmare *Claudius Tryphonius*, rem obscuram fecit obscurissimam. *Claudius*: non credidit ipsum usufructum invicem portionum hereditariarum inter ipsos datum, eo magis, quod æquis partibus erant scripti. Glossa et veteres nodum potius abscondunt, quam solvunt. Ajunt enim, quod *Claudius* reprobatur sententiam *Scaevolæ*: atque adeo filia totum usufructum est habitura secundum voluntatem et verba testatrix. Decepit eos quod verba junctim, et sine interpunctione legerunt hoc modo: *Claudius* non credidit ipsum usufructum ec. Nec animadverterunt, quod, cum *Claudius* notas ad *Scaevolam* scripserit, nomen hoc *Claudius* interjicitur semper inter *Scaevolæ* responsum et notas *Claudii*, ut hæc separentur, et ab illo distinguatur, et ad allegandum Auctorem subsequentium verborum, quæ a notis *Claudii* depromptæ fuerunt. Atque id perpetuo a juris nostri conditoribus usurpatur. In l. *Lucius Titius* 88. §. *Damæ* 12. ff. de leg. 2. *Claudius*: quia creditur appellatione filiorum eo in l. cum quis decedens 37. ff. de leg. 3. §. nuptura 4. *Claudius*: quoniam in his expressit, ut contentus esset ec. in l. pater 38. §. quindecim 5. in fin. ff. god. *Claudius*: quia non possidentis

persona ec. in l. uxorem 41. §. penult. ff. eod. *Claudius*: post mortem enim utique creditur datum in l. a filio 15. §. 1. ff. de alim. leg. *Claudius*: merito, nam si eodem modo ec. in l. alimenta 16. §. *Basilicæ* ff. eod. *Claudius*: quia destinaverat alimentis ejus usuras. In his nomen *Claudius* jungi non potest cum verbis sequentibus; nec ea regere potest. Si junxeris, pervertes rectam constructionem verborum, et grammatices præcepta cuncta subvertes. Idem eventurum est et in omnibus aliis legibus, quibus *Claudii* notæ interseruntur *Scaevolæ* sententiam explicantes: ut in l. heredes 77. §. ult. in l. *Lucius* 78. §. *Titia* 6. et §. idem quaesit 6. et l. matrem 80. ff. ad S. C. *Trebell.* in l. a testatore 109. ff. de cond. et dem. in l. filiar 88. ff. de solut. in l. qui negotiationem 58. in princ. ff. de admin. tut. in l. *Aurelius* 28. §. *Sücho* 7. ff. de liber. leg. 1. cum apud 20. ff. judic. solvi in l. *Titia* 59. §. puram ff. de manum. testam. l. cum venderet 10. ff. de serv. export. Quidam viri docti refutant opinionem glossæ, quod *Claudius* soleat comprobare *Scaevolæ* sententiam, eique rationem adjungere. Verissimum id quidem; sed non est perpetuum; aliquando enim secus est; ut in l. cum venderet 10. D. de serv. export. in l. filio 88. D. de solut. in l. a testatore 109. D. de cond. et dem. Verumtamen in illis aperte, ac dilucide exposuit, in quo a *Scaevola* dissideret, addita insuper ratione dissensus: in hac autem ne verborum quidem, quod indicet eum a *Scaevola* dissentire. Imo ex verbis apparet voluisse asserre rationem, quamobrem *Scaevola* ita responderit, et glossæ explicatio ea alio trahentis absurda prorsus est, et a significatione verborum penitus abhorrens, utpote quæ non est *Accursii*, sed *Viviani*.

Merito igitur hanc interpretationem recentiores omnes explodunt: sed et inter ipsos sententiis variatur. Unicuique suæ, nemini alterius placet interpretatio.

Cujacius ipse sibi non constat, et quam putavit optimam hujus §. explicationem, in hujus legis interpretatione ad tit. D. de us. et usufr. leg. a se ipso dissidens mutavit in lib. 23. observ. cap. 8. quae tamen, si quid arbitrari possum, non est multo melior prior interpretatione. Mutat enim non solum sententiam suam sed etiam ipsa legis verba: et ita mutat, ut nec verborum constructio, nec legis sententia constet. Non constat constructio verborum, quia putat legendum, scribendumque uno ductu, *invicem* non vero se junctum in *vicem*, ut habent omnia exemplaria: at si repouas adverbium, *invicem*, quid reget genitivum *portionum hereditiarum*? sane recta ratio latini sermonis id nequaquam permittit. At iniqua, illud genitivum a verbo *usufructum* sustinetur. Itaque? sed quis tam inepte loquitur, tam confuse ac permixte verba dispergit? *usufructum invicem portionum hereditiarum post mortem aviae inter ipsos datum*. Claudius non lierele: suboluit hoc Viro, ideoque verbum *invicem* conjunxit cum verbis *inter ipsos*, ut postulant rectus ordo, et constructio verborum.

3 Non constat legis sententia, quoniam inania sunt illa verba, quae subjicit Claudius, et perversa ratio, quam continet: *eo magis, quod aequis partibus heredes erant scripti*. Quid enim facit ad excludendum reciprocum fideicommissum usufructus inter filios, quod aequis partibus fuerint heredes scripti? Num facilius inducitur vice mutua fideicommissum inter scriptos ex partibus aequalibus? Amplius fingit testatricem vocasse ad usufructum eum, qui ex his vivet solummodo eo casu, quo alii liberi defuncti non adierint hereditatem. Sane quidem fingit; nam in testamento nullo omnino verbum, unde id conjicere, aut suspicari possumus. Imo vero contrarium verba generalia testatoris evincunt, ad liberos meos, aut ad eum, qui ex his vivet, pertineat. Comprehendunt haec verba non solum eos, qui decesserunt

ante, sed etiam post aditam hereditatem. Quid si alii decesserint non adita hereditate, alii eadem hereditate jam adita? non pertinebit usufructus ad eum, qui vivet, saltem integer, contra mentem, et verba clara testatricis. Quid si is, qui vivit, non adierit; sed illi, qui decesserunt? is, cui relictus est, nihil habebit; totum illis, qui fuerunt exclusi. Enimvero si putasset Claudius Scaevolam ita respondisse, quod crederet matrem a fideicommissu usufructus solum exclusisse eos liberos, qui non adita hereditate decessissent; id utique planum fecisset; ejusque responsum dilucide, planeque explicasset, non credidit exclusos ab usufructu nisi mortuos nondum adita hereditate. Certe non emendicasset rationem obscuram, intricatam, et ad rem nihil attinentem. Quid enim attinet non fuisse fideicommissum usufructum vice mutua inter liberos si reliquis mortuis datus est ei, qui vivit. Profecto superstes hic filius non obtinet usufructum ex persona fratrum mortuorum, sed directo ex propria persona ex clara dispositione testatricis. Eapropter ipsum consequi deberet etiamsi datus non esset vice mutua inter liberos. Quin imo juxta propositam explicationem fictile, falsumque est Scaevolae responsum. Etenim, si mater vice mutua liberis dedit usufructum, caeteris mortuis solus superstes ipsum habebit: sin secus, omnes liberi pro aequis partibus: his dumtaxat mater reliquit. Contra Scaevola respondit ad eos redire, apud quos proprietas esset. Quid igitur, si proprietas sit apud eos; qui non sint ex liberis testatricis, neque eorum heredes, sed ad eos pervenerit ex legato, donatione, emptione, aliisque ejuscemodi modis? Quo confugiemus, ut Scaevolae responsum tueamur? Porro, ut mea fert sententia, quam paulo post explanabo, unicui est periculum dicere, Scaevolam existimasse fideicommissum a testatrice inutiliter datum fuisse. Neque enim conveniri potest Scaevolae responsum cum dispositione testatricis. Non

semper *surripas parvitas expōrtas*: prima Cujacii interpretatio multo commodior est, et plausibilior.

Antouius Faber libro 1. *conjecturarum* cap. 11. conturbat omnia suo arbitrato atque pervertit. Legem ipse facit, non interpretatur. Mutat *non* in *nam*: modica quidem syllabae mutatio: sententiae vero quam maxima; scilicet negantis in affirmantem. Sine hac mutatione legem explicari non posse pro certo affirmat. Fingit propositionem, quam neque testatrix, neque Scaevola, neque Claudius somniarunt. Ait enim, quod mater, si quis ex liberis portionem suam repudiaverit, in solatium repudiatæ portionis ei usumfructum suæ portionis legavit. Somnium. Nihil tale matrem cogitasse clare demonstrant ipsa matris legantis verba: *ita ut post obitum ejus, ad liberos meos aut ad eum, qui ex his vivet (ususfructus) pertineat*. Ad liberos suos superstites vult pertinere usumfructum, non ad repudiantes hereditatem. O avavam genitricem, quæ præmio illicet filios ad repudiandam suam hereditatem, ad contemnendum honorem, quem ipsis imperit eos heredes instituendo! l. *Julianus* 26. in *princ.* Ibi honore proprio omisso ff. si quis omis. caus. testam. l. 5. §. sed etsi portio 6. l. 3. §. hoc autem 2. ff. de legat. præst. Imo stultam, quæ rationem testandi elegit ad impugnanda sua judicia! l. 3. ff. de testam. miki: nam si quilibet filius præmio, et stolidi pietate matris illectus repudiaret hereditatem, irritum fieret testamentum, ejusque judicia subverterentur §. 1. inst. quib. mod. test. inf. l. 1. ff. de injust. irrit. Verumtamen mulier reprehendi jure non potest, quæ vivos mortuis, non repudiantes adeuntibus anteposuit, nec ad respuendum collatam honorem, et ad despiciatam habendam voluntatem suam proposito præmio filios invitavit. Quid Scaevola? Ne ipse quidem repudiationis ullam mentionem fecit: imo filios post aditam hereditatem decessisse proponit: scilicet quia aditio hereditatis est funda-

mentum, cui sequens responsum innititur. Semper enim secundum ea, quæ proponuntur, Scaevola respondet. Quid Claudius? Hic vero aperte contra sentit: negat enim Scaevolam credidisse usumfructum liberis datum in vicem portionum hereditarium. Cum Claudii auctoritatem defugere nullo modo possit Faber, ad incitas redactus cogitur mutare *non* in *nam*. Si, quod lex affirmat, nobis licet negare, sublatæ sunt omnes juris controversiæ. Nihil tamen minus aliud ex alio impedit interpretem acutissimum, et inexplicabili laqueo abrupto in alium se induit, ut quo se expediat, ignoret. Urgent enim subsequentiæ Claudii verba: *eo magis quod æquis partibus erant scripti*. Respondet, quod ei ex disparibus partibus fuissent instituti, dici posset omnibus liberis legatum usumfructum: nempe tam repudiantibus, quam adeuntibus. Quorsumnam istud? non intelligo, cur ita dici possit: *ut qui in proprietate dispare essent, saltem quumdiu viverent, ex æquis partibus hereditate fruerentur*. Quæso quid hoc est? profecto tenebræ mihi sunt, tenebras offundit Auctor, ut elauculum evadat. Si mater dedit usumfructum filiis in vicem portionum hereditarium, et eorum loco, ut ipse putat, utique habere debent eam partem ususfructus, quam habuissent in proprietate, cujus loco succedit ususfructus. l. si plures 24. ff. de vulg. et pupill. §. etsi ex disparibus 2. inst. tit. de vulg. l. 1. C. de inpub. et al. subst. nisi evidenter aliud testator expresserit id. l. si plures in fin. At ego etiam hoc amplius dico: etiamsi non in vicem portionum hereditarium relicta esset, tamen ex natura ipsius ususfructus rediret ad proprietatem pro portionibus hereditariis. Cum enim finiatur ususfructus l. 3. in fin. ff. quib. mod. usuf. amitt. et ad proprietatem regredi debeat, l. 3. C. de usuf. non potest ad eam regredi, nisi pro portione ipsius proprietatis. Finge plures heredes esse alterum ex quadrante, alterum ex dodrante, et usumfru-

etum omnium honorum Titio legatum fuisse; mortuo Titio revertitur ad heredes; ad primum quadrans, ad secundum dodrans; scilicet utrique pro portione proprietatis, quam habent. Si utrumque rediret pro aequis partibus, neque reverteretur ad proprietatem, neque esset extinctus morte legatarii, sed novus constitutus. Sextans enim usufructus, quem primus habet ultra portionem proprietatis, de novo constituitur, nec conjunctus est proprietati; sed ab ea avulsus, ac separatus. Quo modo et a quo constitutus? Neque testamento, neque conventionem, neque a lego, neque a iudice, quibus modis constitui potest §. 1. *inst. tit. de usufr. l. cum oportet 6. C. de bon. quae liber. §. 1. et 2. inst. per quas pers. cuique acquir. l. usufructus 6. §. 1. ff. de usufr.* Unde igitur novus hic usufructus emergit? Porro morte usufructuarii usufructus extinguitur, et ad proprietatem revertitur, eique conjungitur eo modo, quo erat, antequam ab ea avelleretur: ideoque desinit esse usufructus, et dominus incipit habere plenam proprietatem, et ex re percipit omnem commodum omniemque utilitatem non jure usufructuaria, sed jure domini, *l. uti frui 5. ff. si usufr. pet. l. in re communi 26. ff. de servit. urb. praed. l. fundus 32. ff. de servit. rustico. praed.* Sed malo nimium facilis esse, quam nimium difficilis, ac morosus. Fac, succedere ex aequis partibus in usufructu, etiamsi ex disparibus fuerint heredes instituti. Num ideo ex aequis partibus hereditate fruuntur? An qui habet dodrantem proprietatis et semissem usufructus, aequae fruuntur hereditate, ac ille, qui solum habet quadrantem proprietatis, licet habeat semissem usufructus? Ergo nihil momenti habet proprietas ad percipiendum augendumque commodum, et utilitatem hereditatis? Ac quod est maxime absurdum, subdit: *sed aequis partibus in proprietate factis, ne hoc neque aliud quicquam probabile dici potest: itane vero?* Si habeant aequas partes

tam in proprietate, quam in usufructu, non aequae fruuntur hereditate, si habeant dispartes partes in proprietate, aequas in usufructu, aequae fruuntur hereditate? Quid absurdius? Quid id, quod supra ait: *ei soli, qui superesset, omnium bonorum usumfructum deberi, ut qui proprietatis partem nullam haberet ec.* Nullam partem proprietatis habet, qui ex aequis partibus est institutus? Huiusmodi mera monstra dicit.

Enimvero multo facilius est, aliorum⁵ interpretationes refutare, quam veras, aut saltem verisimiles excogitare. Tamen, ne quis mihi ogganniat illud Martialis lib. 1. epigram. 92. *Capere vel noli non stra, vel ede tua, dicam et ego, quod sentio.* Hoc autem primum statuo. Scaevolam non credidisse validum et utile fideicommissum usufructus liberis a matre relictis, eo quia falsa opinione decepta crediderit usumfructum ad eos non reversurum, nisi hoc ipsa praeciperet; ignorans ipso jure per mortem usufructuarii ad proprietarium deferri, et juris necessitate consolidari cum proprietate, §. *finitur inst. tit. de usufr. l. si cuius 13. in princ. ff. eod. l. 1. ff. usufr. quem cav.* Nullum igitur est ejusmodi fideicommissum *l. qui fructus 25. ff. de usufr. leg.* Ibi: *nullum fideicommissum ec. l. post emancipationem 40. in princ. vers. quaesitum est ff. de leg. 3. lbi: fideicommissum non constituit l. Aurelius 28. §. pen. ff. de liber. leg. lbi: respondit. Si debita fuisset, nullum esse fideicommissum.* Non solum igitur est inutile, sed nullum, quia qui legat id, quod necessitate juris ad aliquem debet pertinere, eique debetur, inutiliter legat §. *ex contrario 14. inst. tit. de legat l. 1. §. si quis creditori 10. ff. ad leg. Falcid. l. legavi 25. in fin. ff. de liberat. leg. l. cum pater 77. §. Curatoris 14. ff. de leg. 2.* Usufructus autem adeo juris necessitate ad proprietarium revertitur, ut, nec si maxime velit, a se ipsum repellere possit *l. si Titio 10. ff. de usufr. leg.* Quamobrem

mortua avia liberi obtinent usufructum potestate juris, non vero ex fideicommisso: et si mortui sint illi, ad quos proprietates pervenerit, cum qua necessario conjungitur vi consolidationis usufructus. Recte igitur Scaevola respondit, usufructum ad eos redire, apud quos proprietates esset. Atque eo etiam magis, quod ea dispositio, in qua testator labitur ignorantia juris, redigi debet ad juris dispositionem, ut sit a Papinianus in *l. qui fructus* 25. ff. eod. et a Modestino in *l. si alii* 19. ff. eod.

6 Verum opponi potest, quod ut heredibus, ita legatariis substitui potest, *l. ut heredibus* 50. in princ. ff. de leg. 2. et id obtinet etiam in usufructu *l. 3. §. 1. in fin. vers. perinde ac si ff. quib. mod. usufr. amit.* Potuit igitur mulier Doreadi matri usufructuariae substituere liberos suos heredes, aut eum, qui post mortem Doreadiae superesset, *l. repeti* 5. in princ. ff. eod.

7 Perfecto id negari non potest: sed Scaevola non credidit id voluisse, ac mandasse testatricem, ut ait Claudius, explicans Scaevolae responsum: non credidit ipsum usufructum post mortem aviae inter ipsos datum. Etenim, ut filia superstes integrum habeat usufructum, duae substitutiones sunt necessariae. Altera, in qua liberi substituuntur aviae in usufructu; et haec non aegre posset admitti, si quidem utilis esset; quod secus est. Altera, in qua filii inter se reciprocè substituuntur, ut per mortem unius ad superstes devolvatur. Haec autem Scaevola omnino reprobavit. Sane recte. Multae enim causae concurrunt, cur probari, et admitti non possit.

Prima, quia cum prima substitutio non subsistat, utpote inutilis; sequitur, ut neque haec, quae ab ea pendet, subsistere possit, *l. cum principalis* 179. ff. de R. J.

8 Secunda, quia cum non fuerit expressa, sitque contra naturam usufructus, qui per mortem fructuarii extinctus ad proprietatem revertitur, omnino refutan-

da est, ut copiose probavimus in superioribus. Est autem hoc adeo de natura usufructus, ut non sit penitus possibile, eum ad posteritatem transmitti, ut ait Imperator in *l. antiquitas* 14. in princ. C. de usufr. Itaque recte putant DD. quod si testator, vel contrahentes expressim declaraverint se velle, ut ad heredes transmittatur, ad primos tantum heredes pertineat, et in illis tantummodo repetitus intelligatur, non in omnibus; licet nomen heredis non primos duntaxat, sed et caeteros deinceps comprehendat *l. heredis appellatio* 65. ff. de V. S. Natura enim usufructus non patitur, ut tamdiu maneat avulsus a proprietate, eaque domino futura sit inutilis. Eo fit, ut si usufructus relinquatur municipio, Reip. universitati, quae numquam moriuntur *l. proponebatur* 76. ff. de judic. quasi ipsae quoque moriantur, centum duntaxat annis doret, quia is finis vitae longaevis hominis est. *l. an usufructus* 56. ff. de usufr. *l. si usufructus* 8. ff. de usufr. legat. Neque cuiquam scrupulum inieciunt illa verba testatrici: aut ad eum, qui ex his vivet: putavit enim haec verba testatricem adieciisse errore lapsam, quod ignoraret usufructum ad proprietatem reverti ipso jure; ac propterea ad liberos suos perventurum; vel illis praemortuis, ad eos, in quos ipsi proprietatem transtulissent. Hoc errore posito ad normam juris est dirigenda dispositio; quemadmodum fit in laudatis *l. qui fructus* 25. *l. si alii* 19. ff. eod.

9 Tertia, quia ad id credendum adductus fuit Scaevola, ut Claudius notat: quia aequis partibus heredes erant scripti. Ex hoc optimum traxit conjecturam Scaevola, noluisse matrem liberos inter se mutuo substituere in usufructu. Etenim si ex aequis partibus eos scripsit heredes, voluit eosdem ex aequo utilitatem, ex sua hereditate percipere; Atqui si eos substituissot invicem in usufructu qui aviae superstes viveret, omnem utilitatem perciperet, praemortui vero nöl-

lam. Nuda enim proprietates, quam vi-
ventes obtinuerunt inutilis est, l. an
usufructus 56. ff. de usufr. et l. si usu-
fructus 8. ff. de usufr. leg. Eo accedit,
quod ipsos non substituit in proprietate:
enim igitur in solo usufructu, in quo mul-
to rariis sit hæc substitutio, repugnan-
te quodammodo natura ipsius usufructus
repugnante voluntate testatorum, qui non
facile adducuntur, ut velint hereditatem
suam propemodum inutilem esse heredi-
bus, quos honorare, et ditare volue-
runt: maxime vero cum agitur de filiis et
de usufructu omnium honorum?

- 10 His expositis, admodum difficilis non
est explanatio verborum Claudii Trypho-
nini, quæ doctissimorum interpretum in-
genium exerceverunt. Non credidit ipsum
usumfructum in vicem portionum here-
ditariorum post mortem aviæ inter ipsos
datum. Non credidit datum, quia fru-
stra, et inutiliter dedit: quin neo præ-
sumitur dare voluisse. Qui dedit imperitia
lapsus, nullum dedit fideicommissum.
Similibus verbis utitur Papinianus in l.
qui fructus 25. eod. tit. de usufr. legat.
Imperitia lapsus nullum fideicommissum
ad eos reverti dedit. Qui frustra, et
inutiliter aliquid agit, nihil agere dicitur
l. sed si quid 25. §. servus 4. et §§.
segg. ff. de usufr. l. non solum 31. ff.
de oblig. et act. l. si decem 52. ff. lo-
cat. l. quoties 15. in princ. ff. de ser-
vit. l. si id quod 7. in princ. ff. de re-
scind. vend. l. si cum uxori 9. in princ.
ff. de don. int. vir. et ux. et l. sed
interim 11. §. si uxor. D. eod. et nul-
lum esse, quod actum est l. si quis
postquam 37. D. de fidejuss. Porro hæc
formula utuntur J. C. in contractibus,
ut constat ex laudatis II. nam in con-
trahendo res inter contrahentes agitur
l. 3. D. de reb. cred. l. Lucius 38. D.
mandat. l. Aristo 18. §. 1. D. de do-
nat. l. cum quaeritur 26. D. de reb.
dub. Contra in legatis et fideicommissis
utuntur verbo dandi, quia res non agi-
tur inter testatorem et legatarium seu
fideicommissarium, cum hi nihil agant,
Averanii Tom. III.

nullamque partem habeant in eodendo
testamento: sed legatum, aut fideicom-
missum detur a testatore l. quod bonis
25. §. penult. D. ad leg. Falcid. l. nec
fideicommissa 36. D. de leg. 3. l. si in
personam 21. C. de fideicom. et dandi
legandi verbis usæ est ipsa lex Falcidia
l. 1. D. ad l. Falcid. Quamobrem quod
nihil agi dicitur in contractibus; non
dari dicitur in fideicommissis l. qui fru-
ctus 25. D. de usufr. leg. Scaevola igitur
non credidit datum usumfructum,
quia inutiliter datus fuit: quia datus
per fideicommissum nullum d. l. qui
fructus 25. et l. Aurelius 28. §. pen.
D. de liberat. leg. Insuper non credidit
datum, deficiente voluntate testatrix,
quam credidit imperitia lapsam et errore
deceptam ita disposuisse, adeoque defi-
cere ejus voluntatem et consensum l.
sed hoc ita 20. D. de aqua et aqu. plu-
v. arc. l. libertas 17. §. error. D. ad mu-
nicip. l. si per errorem 15. D. de ju-
risdict. l. 2. in princ. D. de judic.

Atque hæc plana sunt et expedita: 11
sed turbam concient illa verba; in vicem
portionum hereditariarum. Horum, ut
ego arbitror, duplex est interpretatio.
Prima quod non crediderit usumfructum
datum vice portionum hereditariarum,
videlicet quod cum filiis non substituerit
inter se in portionibus hereditariis, ea-
rum loco substituerit in usufructu. Non
credidit Scaevola, matrem dedisse usum-
fructum pro portionibus hereditariis: ut
portiones hereditarias compensaret: quo
admisso non servaretur æqualitas inter
liberos, ut diximus. In vicem portionum
hereditariarum scilicet in locum portio-
num pro portionibus. Cic. lib. 1. epist.
9. nostram vicem ultus est ipse sese.
Plaut. in Ruden. act. 3. sc. 5.

— si appellabit quampiam.
Vos respondetote istine istarum vicem.

Hoc autem non credidit Scaevola, quia
nulla ratio, nulla causa est, cur molier
si volebat liberos in vicem substituere,

R

non substituerit in portionibus hereditariis, sed solum in usufructu; ut paulo ante probavimus. Imo omnis ratio suadet, eam nec in usufructu substituere voluisse. Altera non assimilis, et ad sensum legis explicandum magis accommodata: quod sicut mater non substituit liberos in portionibus hereditariis, similiter non substituerit in usufructu instar portionum hereditariam. Cum enim liberos instituerit aequis portionibus, in hac portionibus continetur etiam usufructus *l. si quis alii* 19. *D. de usufr.* adeoque filii sunt instituti non solum in aequalibus portionibus proprietatis, sed etiam usufructus; et vi ac potestate institutionis adeuntes hereditatem, non nudam, sed plenam proprietatem acquirunt conjunctam cum usufructu. Verum quia testatrix, legando usufructum matri suae, ipsum ex universa hereditate delibavit; coguntur heredes ipsum avellere a proprietate, et in aviam transferre. Finito autem usufructu per mortem aviae, illam denuo obtinent heredes jure hereditario, sicut initio obtinuerant, nisi testatrix expressim rursus ipsum avellat a proprietate. Hoc autem verisimile non est, ut supra probavimus, et ut credidit ipse Scaevola. Non credidit igitur usufructum datam post mortem aviae inter 12 portiones hereditariae. Verba enim *vice*, in *vicem* saepe numero vim habent comparationis, et similitudinem denotant, ut *quemadmodum, instar, sicut* et his similia. Cic. ad Attic. lib. 10. epist. 7. *Nisi forte me Sardanapali vice in suo lectulo mori malle censueris: quasi in exilio Themistocleo.* Sueton. in Nerone cap. 31. *Praecipua coenationum rotunda, quae perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur.* Columell. lib. 2. cap. 14. *Potest tamen maleolus protinus in vicem vivi radicis conseri.* Plin. lib. 8. cap. 46. *Bos in Aegypto etiam vice numinis colitur.* Cic. 1. de legib. *Hereditum causa justissima est: nulla est enim persona, quae ad*

vicem ejus, qui e vita emigraverit, propius accedat. Usurpant etiam in hac significatione, nostrae leges. In *l. mulierem* 5. in fin. *C. de adoption. ad vicem naturalis, legitimique filii habere permittimus:* scilicet tamquam filium legitimum et naturalem *l. tres denuntiatio-*
nes 9. *C. quomod. et qu. jud. ad vicem edicti peremptorii:* quemadmodum edictum peremptorium, *l. qui negotiationem* 58. §. 1. in fin. ff. de administr. et peric. tut. totum sortis vice fungitur, habetur tamquam sortis, *l. 2. et l. 3. §. is autem in fin. ff. de reb. cred.* ut ille rei pretium haberet in mutui vicem: tamquam ex mutuo, quasi mutuum, *l. 3. in fin. ff. de testam. milit.* *l. 4. §. auctoris* 31. ff. de dot. mal. et met. except. 1. 1. *C. de servit. et aqua l. non solum* 20. ff. rem rat. hab. *l. palam* 43. §. 1. ff. de ritu nupt.

Supersunt postrema verba: *eo magis quod aequis partibus heredes erant scripti.* Haec supra exposuimus, et ostendimus, maxime convenire Scaevolae responsio, nostraeque interpretationi.

CAPUT XIII.

Ad L. turpia legata 54. ff. de leg. 1.

SUMMARIUM.

- I. Demonstratio turpis perimit legatum, ut pro non scripto habetur.
- II. Etiam testator steterit in genere maleolici, ut perieram Barleolus, et Accursius, qui confutantur.
- III. Contraria sunt, testatorem honore simul et contumelia velle aliquem afficere.
- IV. Legatum immerenti dari non repugnat.
- V. Exhereditatio cum concilio fieri potest.
- VI. Et institutio filiofamilias a parentibus.

Superest, ut demonstremus, quando nam demonstratio vitiet ac perimat legatum aut institutionem. Ejusmodi est demonstratio turpis: et demonstratio falsa. Demonstratio turpis, quae adjectur denotandi legatarii causa, adeo perimit ac tollit legatum, ut pro non scripto habetur

1. turpia 54. ff. de leg. 1. denotandi pro notandi: hoc est: ignominia, opprobrio, infamia, contumelia aspergendi: ut in tit. D. de his qui not. infam. l. palam 43. §. penult. D. de rit. nupt. l. tutorem 22. D. de iis, quae ut indign. et passim in jure nostro et apud latinos auctores. Denotandi autem verbum vix usquam invenitur in hac significatione. Denotare enim, est demonstrare, designare, ut in l. nominatim 24. D. de manum. test. Liv. Cic. Haud dubie Icilius denotante Senatu. Cic. pro lege Manil. uno nuncio, atque una litterarum significatione cives Romanos necandos trucidandosque denotavit. Uti tamen Quintil. declam. 19. Omnium maledictis succlamatus, omnium denotatione damnatus est. Igitur demonstratio, quae magis notandi, quam honorandi legatarii causa inseritur legato, efficit, ut pro non scripto habetur. Imo in libertis illud specialiter ab Imperatoribus constitutum fuit, ut etiam legatum liberti rite datum, si in postrema scriptura, pessimum libertum esse adiecisset, vel ingratum, videatur ademptum l. Divi 13. et l. libertus 29. D. de adim. leg. et quidem quaque ratione motus id adjecerit, quibus verbis continetur, omnino ademptum esse; nec de causa ac ratione quaerendum. Non solum autem legatum, sed etiam institutionem vitiat turpis demonstratio l. quoties 9. §. si quis nomen 8. D. de her. inst. Ratio est, quia legatum est honor l. 3. §. hoc autem 2. D. de legat. praestand. l. amicissimos. 36. D. de excus. tutor. Sicut et institutio, et quidem plenior l. filium 5. §. sed etsi portio 6. in fin. D. de leg. praest. l. Julianus 26. D. si quis omitt. caus. testam. pugnantia autem sunt honor et contumelia; ac simul jungi non possunt: alterum ab altero excluditur.

2. Illud probare non possum, quod ajunt Accursius, et Bartolus: quod si testator steterit in genere maledicti, et non progrediatur ad speciem, ut in l. his verbis 48. §. 1. D. de hered. inst. valeat

dispositio. Etenim contrarium liquet ex l. Divi 13. et l. libertus 29. D. de adim. leg. in quibus si testator adjecerit, pessimum esse libertum, vel ingratum, aboletur legatum. Et in l. 3. in princ. D. de lib. et post. cum convicio exheredatus dicitur filius, sive pater dixerit: filius meus non nominandus; sive dixerit: filius meus latro, gladiator, ex adulterio natus. Non distinguitur hac in re maledictum generale, a speciali: utrumque idem praestat, idem valet; utrumque convicium est, et dictum contumeliosum. Imo multo contumeliosius est maledictum generale, quam singulare: hoc enim unicum vitium, illud vel plura vel omnia vitia continet. Non nominandus, est multo deterior, quam latro, aut gladiator, aut spurius. Virgilius lib. 3. Georg. in princ. ut denotaret Busridem effera moribus, et mortalium omnium pessimum deterrimumque fuisse, dixit eum illaudatum.

Aut illaudati nescit Busridis aras? Illaudati, hoc est, non nominandi: 3. laudare in actionibus civilibus significat nominare. Ita versum Virgilii explicant Gell. lib. 2. cap. 6. Macrob. Saturn. lib. 9. cap. 7. In hoc mihi videtur errare, quod putant ejusmodi requiri contumeliam, et maledictum; seu convicium ad infirmandam institutionem, vel legatum; quale ad accusandum condemnandumque reum criminis. Qui accusat, certum crimen deferre debet, et probare l. praetor 7. in princ. ff. de injur. qui maledictum et convicium facit, et contumeliam jacit, famam laedit, etsi nihil certi expresserit, aut probaverit. Recte Cicero pro M. Cael. Sed aliud est maledicere, aliud accusare. Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet; argumento probet, teste confirmet. Maledictio autem nihil habet propositi praeter contumeliam. Ad rem nostram accommodatissime. Sola maledictio, solumque propositum contumeliae infirmit legatum, et institutionem, quia secum ipse pugnat

testator, qui vult aliquem simul et honore, et contumelia afficere. Quicumque aliquid cniquam objicit, quod ad infamiam, vel invidiam ejus spectet, et generaliter sit adversus bonos morea civilis, convicium, et injuriam facit *l. item apud Labeonem 15. §. sed quod adjicitur 3. ff. de injur.* et paenam injuriae meretur: poena autem a lege imponitur, ut sit inutilis actus, quem gessit: reprobatur enim ac damnatur simul injuriam, et dispositionem, cui est adjuncta atque annexa. Idecirco Pomponius ait: odio scribentis. Lex enim omnes injurias odit ac detestatur; maxime vero eorum, qui honorant, ut dedecorent, et notam turpitudinis inurant benevolentiae praetextu.

- 4 Nec illud quidem probo, quod nonnulli ex veteribus putant, eam esse hujus constitutionis rationem, quod legata relinquuntur ob meritum *l. nec adjicit 9. ff. pro soc.* Si ita res esset, non valeret legatum, de quo in *l. cum quis decedens 37. §. Sejam 2. ff. de leg. 3.* Maevio liberto meo de nihil merito dari volo. Non repugnat legato, quod detur immerenti. Legatum est donatio *§. 1. inst. de legat.* Quid obstat, quominus donetur immerenti? donatio proprie appellatur, in qua aliqua dat propter nullam aliam causam, quam ut liberalitatem, et munificentiam exerceat *l. 1. in princ. ff. de donat.* Qui dat, ut merita, ac beneficia compenset, proprie non donat, sed remuneratur. Non repugnat igitur naturae legati, quod detur immerenti, seu de nobis nihil merito; quippe quia donatio est. Illud repugnat, quam quod maxime, quod sit damnosum ac perniciosum legatario, *l. filiusfam. 114. §. apud Marcellum 3. ff. de leg. 1. l. 1. §. si is qui 17. et l. ex facto 18. §. non tantum ff. ad S. C. Trebell.* *§. 1. vers. hoc solum inst. tit. de sing. reb. per fideic. rel.* Quid autem damnosius esse potest, quam honorem, estimationem, famam amittere, quae nullis opibus possunt compensari? sed illud legibus est maxime odiosum, quod testa-

tor praetextu honoris famosum libellum scribit, quem maxime leges abominantur, et a primis usque temporibus capitale esse sanxerunt. Qui autem dicit, legatarium de ac nihil meritum, non laedit ejus famam, sed largitatem et beneficentiam suam osentat: non exprobat ei vitium, nec labem ullam turpitudinis aspergit, sed protestatur, ac non ob ejus merita legare, sed ex sua munificentia. Quae maxime conveniunt patrono, cujus levis injuria nihili penditur *l. Praetor 7. §. praeterea ff. de injur.*

Venio jam ad exceptiones, quae duae 5 sunt. Prima est in exheredatione. Exheredatio cum convicio fieri potest, et quidem turpissimo. Exempla in *l. 3. in princ. ff. de liber. et post.* Exheredatio ipsa per se contumelia est, et ideo, non respuit convicium quantumvis contumeliosum. Corn. Nep. in Themist. a patre exheredatus est: quae contumelia non fregit eum, sed erexit. Et in jure nostro, nota exheredationis dicitur: ut in *l. 1. §. sed etsi 5. ff. de assign. lib. l. 1. ff. de conjung. cum eman. liber. l. si cum 10. C. de testam. milit.* Toleratur in parente etiam grave convicium, quia non probri, aut injuriae, sed emendationis causa factum intelligitur, nullamque poenam meretur *l. aut facta 16. §. causa 2. ff. de poen.* Parentibus enim est mandata filiorum correctio *l. 3. C. de emend. propinq.* Sane hujuscemodi correctio Themistoclis mores penitus immutavit. Subdit Corn. Nep. Nam cum judicasset sine summa industria non posse eam extinguere, totum se dedit Reipublicae diligentius amicis, famaeque serviens. Itaque ergo vitia inruentis adolescentiae magnis sunt emendata virtutibus: adeo ut praefervatur huic nemo, pauci pares putentur.

Altera est exceptio in institutione filiiam. a patre facta. *l. his verbis 48. §. 1. ff. de hered. inst.* Illa institutio valet: filius meus impiissimus, male de me meritis heres esto, pure enim instituitur cum maledicto: et omnes hujus-

smodi institutiones receptae sunt. Hoc etsi dictum sit de parente, qui instituit filium existentem in potestate, ut constat ex illis verbis, *pure enim ec.* tamen traducitur etiam ad alios parentes in postremis verbis, et omnes hujusmodi *ec.* Est enim in omnibus parentibus eadem ratio, quia reprehensionis, correctionis, emendationis vicem obtinet. Licet autem parentibus liberos arguere, increpare, objurgare, insectari; et laudem merentur, non odium, qui liberos aut verbis aut verberibus castigant *d. l. unic.* Sunt quoque haec amoris, et benevolentiae signa: nam qui liberos prudenter amant, desiderant eos esse optimos, ac praestantissimos; atque omnem vel tenuissimam maculam acerbè eos objurgando eluere satagunt. Ergo parentes non contumeliae, sed disciplinae; non denotandi, sed arguendi causa haec verba adjecisse censentur. Conveniunt autem haec solis parentibus; nec ad alios trahi possunt, quod perperam plerique sciunt.

CAPUT XIV.

Ad L. demonstratio 17. et L. falsa 33. ff. de cond. et demonstr.

SUMMARIUM.

- I. Falsa demonstratio non vitiat dispositionem.
- II. Sive erratum fuerit in persona heredis vel legatarii.
- III. Sive in ipsa re. *Exempla. et a. IV. V. VI. VII. VIII. IX.*
- IV. Falsa causa debendi expressa non nocet, vero debito praexistente.
- V. Falsa confessio debiti trahitur ad fideicommissum.
- VI. Loco, in quo sita res est, falso designato, valet legatum.
- VII. Si testator erraverit in officio vel officio servi legati, valet legatum, item si erret in designanda persona legatarii.
- VIII. Si in rei personae qualitate extrinseca; valet legatum.
- IX. Error in quantitate quandoque vitiat legatum.
- X. Si demonstratio partim vera sit, partim falsa, falsum cedere debet veritati.
- XI. Explicatur *L. Titii 19. §. ult. ff. de aur. et arg. leg. et a. XII.*

Averanii Tom. III.

Falsa quoque demonstratio saepe numero vitiat dispositionem. Obtinuit regula contraria, falsam demonstrationem non vitare legatum, et institutionem, aut contractum; sed tamen ab hac saepe receditur. Et regula, et exceptiones separatim sunt explicandae.

Regula ubique tradita. In *l. falsa 33. ff. de cond. et demonstr.* Falsa demonstratio neque legatario, neque fideicommissario nocet, neque heredi instituto *ec.* et hoc ita juris civilis ratione, et constitutionibus Divorum Severi et Antonini cautum est. Juris civilis ratione: quia demonstratio ea de causa adjicitur, ut certo constet de voluntate disponentis: si de ea aliunde constet, superflua est: nam quicquid rei satis demonstratae adjicitur, frustra est *l. 1. §. si quis uxori ff. de dot. praeleg.* superflua autem non nocent *l. testamentum 17. C. de testam. l. quae extrinsecus 65. ff. de V. O.* Requiritur igitur, ut res sit satis demonstrata; ut constet, quid cuique datum fuerit *l. his verbis 48. §. ult. ff. de hered. inst. d. l. 1. §. si quis uxori.* Caeterum nihil interest, qua in re fuerit erratum; in persona legatarii vel heredis demonstranda; an in re ipsa, quae relinquitur.

In persona; veluti si falso demonstrata sit patria heredis aut legatarii *d. l. his verbis §. ult.* vel consanguinitas, et affinitas, veluti si fratrem dixerit, vel sororem, vel nepotem, vel quodlibet aliud, quod vere non sit *d. l. falsa 33. cum seq. ff. de cond. et dem.* Imo etiam in patre erraverit *d. l. his verbis §. ult.* Item si erratum fuerit in demonstratione corporis, vel artificii, vel officii *l. nominatum 34. ff. eod.*

In re ipsa, quae relinquitur, multis modis potest incidere falsa demonstratio: I. Si rem ipsam falso designaverit; veluti si legavero Titio decem, quae ei debeo; nam etsi nihil ei debeam, tamen valet legatum *l. si sic legatum 75. §. 1. in fin. ff. de leg. 1.* Item valet lega-

tum, si is, qui dotalem fundum nullum habeat, ita legaverit: fundum Cornelianum, quem illa mihi doti dedit, ei heres dato: quia cum fundus Cornelianus in rerum natura sit, demonstratio falsa legatum non perimit. l. quibus 40. §. penult. ff. de cond. et dem. l. cum scriptum 6. §. 1. ff. de dot. prael. Simile est exemplum in l. 3. C. de fals. caus. Hae autem demonstrationes tacite causam legandi continent: sed nec falsa causa legatum perimit l. demonstratio 17. §. quod autem ff. de cond. et demonstr. §. longe magis 31. inst. tit. de legat.

4 II. Multo magis si indicata fuerit falsa causa debendi, vero debito praexistente; ut in l. cum filius 76. §. heres meus ff. de leg. 2. Heres meus Titio dato, quod ex testamento Sempronii debetur mihi: cum jure novationis, quam legatarius, idemque testator ante fecerat, legatum ex testamento non debeatur: placuit falsam demonstrationem legato non obesse; nec in totum falsum videri, quod primordio veritatis adjuvaretur. Ia l. Lucius Titius 93. §. Semproniae ff. de leg. 3. Semproniae mulieri meae dari jubeo ab heredibus meis centum aureos, quos mutuos acceperam: quaesitum est; si hanc pecuniam, ut debitam, Sempronia petens victa sit: an fideicommissum peti possit. Respondit posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset, non fuisse ex alia causa debitum.

5 III. Si non legaverit id, quod debet, sed fateatur se debere, quod non debet: ipsa enim debiti confessio quamvis falsa trahitur ad fideicommissum. l. Lucius Titius 88. §. quisquis 10. ff. de leg. 2. Quisquis mihi heres erit, sciat debere me Demetrio patruo meo denaria tria. Respondit Scaevola, etsi non deberentur, peti posse ex fideicommissio, licet peti non possint ex debito, quod nullum est. Poterāt de hoc dubitari, quia cum dixerit testator: protinus reddi, et solvi eis jubeo, reddendi verbum

significat retro dare, et non potest reddere, qui non accepit: sed huic argumento respondet Celsus in l. cum quidam 21. ff. eod. etenim reddendi verbum, quamquam significationem habeat retro dandi, recepti tamen et per se dandi significationem: et in l. verbum 94. ff. de V. S. Reete. Etenim, ut ait Senec. lib. 7. de benef. cap. 19. Reddere est, id, quod debeas, ei cuius est, volenti dare. Reddere etiam dare significat. Liv. lib. 5. nec clamore quidem reddito integri, intactique fugerunt. Sic dieimus reddere epistolam, reddere exequias, reddere poenas, reddere rationem, reddere sonum, sonitum, stridorem, vocem humanam, et his similia sexcenta. Itemque in jure nostro: jus reddere l. pen. ff. de injust. et jur. l. 1. ff. de divers. tempor. reddere actionem l. quia actionum 11. in fin. ff. de praescr. verb. l. cum autem 52. ff. de rei vind. et ubique passim: reddere interdictum l. 1. §. in operis ff. de oper. nov. nunc. l. 3. ff. de rivis l. 1. §. quia autem ff. quod legat. reddere iudicium l. pen. ff. quod cuiusque universitatis l. si vir uxori 12. ff. de praescr. verb. l. Lucio 4. ff. de aq. quotid. et aestiv. et in toto jure iudicium dari, iudicium reddi, idem omnino significant. Animal vestitulum tamen est, quod idem fideicommissum debetur, quia praesumitur testatorem sciuisse, se non debere, et praetextu debiti usum fuisse: ut exponitur in d. l. cum quidam 21. ff. de leg. 2. l. qui uxori 18. in priuc. ff. de aur. et arg. leg. Caeterum si heres probaret; testatorem ignorasse se non debere; et errorem lapsum ea de causa legasse, non legaturum, si scivisset se nihil debere; nec ex fideicommissio peti quequam posset: neque enim valeret, non quidem obstante falsitate demonstrationis, aut causae; sed deficiente voluntate testatoris. l. 1. C. de fals. caus. Nec sufficit qualicumque probatio, sed liquido probare debet ex d. l. hoc est, manifesta, et evidenter: quoniam praesumptio illa le-

gis est adeo fortis, ut recedatur a propria verborum significatione *d. l. 11. ff. de leg. 2.*

6 IV. Si falso locum designaverit, in quo sita res est: veluti si legaverit praedia, quae sunt in finibus Galatiae; ea-que sint in finibus Cappadociae *l. patronus 35. §. 1. ff. de leg. 3. et §. 2.*

7 V. Si in officio vel ministerio vel artificio erraverit: veluti si legaverit Stichum cocus, Stichum autorem: licet neque cocus, neque tutor sit, ad legatarium pertinebit, idemque est, si erraverit in designanda persona legatarii *l. demonstratio 17. §. 1. ff. de condit. et dem.*

8 VI. Idem si erraverit in quacunque alia rei vel personae qualitate intrinseca vel extrinseca: veluti Stichum, quem de Titio emi: fundum Tusculanum, qui mihi a Sejo donatus est: fundum dotalem: vestem purpuream, quae uxoria causa parata est: Sempronio affini meo, cognato meo, filio Titii do, lego: *l. demonstratio 17. in princ. l. falsa 33. et l. seq. ff. de cond. et dem. l. quibus diebus 40. §. pen. ff. eod. §. huic proxima 30. inst. tit. de legat. l. Quintus Mucius 10. ff. de aur. et arg. leg.* Pomponius tamen in hac lege ait multum interesse generaliter an specialiter legetur. Si generaliter: veluti: *quae uxoris causa parata sunt, ei do lego:* legato non continetur nisi quod illius usus causa paratum est: etiamsi ea sint aliena, cum sua esse putaret testator. Si vero specialiter certum corpus sit demonstratum, veluti hoc modo: *vestem purpuream, quae uxoris causa parata est:* licet ea non fuerit uxoris causa parata, nihilominus debetur. Haec tamen distinctio non pertinet ad falsam demonstrationem. Etenim in generali sermone solum demonstrantur ea, quae uxoris causa parata sunt: in alia, praeter haec, nulla cadit demonstratio, neque vera, neque falsa: adeoque certum est, ea non esse legata. In sermone speciali demonstratur certum corpus, neque vestis purpurea: et in hanc cadit falsa demonstratio: quippe

quia non est uxoris causa parata. Posset et in sermonem generalem cadere falsa demonstratio: sed ea legatum perimeret: veluti si legasset ea, quae uxoris causa parata sunt, et nihil paratum fuisset: deficeret enim res legata, sine qua legatum non potest consistere. Itemque si legaret servos suos textores, et nullum textorem haberet: caeterum si aliquos textores haberet, nulla in eos cadit falsa demonstratio: quia illi vere textores sunt, et illi soli demonstrati sunt et legato continentur. *l. 3. C. de fals. caus.*

VII. Si erraverit in quantitate. Hujus 9 falsae demonstrationis duo occurrunt exempla scitu digna: alterum in *l. non solum autem 7. §. sed si debitorem ff. de liberat. leg. Si debitorem decem damnatus sit heres viginti liberare, idem Julianus scribit nihilominus esse liberandum decem.* Alterum in *l. cum scriptum 6. in princ. ff. de dot. prael.* Cum scriptum esset: *quae pecunia propter uxorem meam ad me venit, quinquaginta, tantumdem pro ea dote heres meus dato: quamvis quadraginta dotis fuissent, tamen quinquaginta deberi.* Hoc interest inter unum, et alterum exemplum, quod in hac demonstratio, quamvis falsa sit, anget legatum: nam etiam nihil dotis nomine ad eum venisset, tamen quinquaginta deberentur *d. l. 6. §. 1.* In altero vero legatum non auget: in causa est natura legati, quia nemo potest liberari in eo, quod non debet: liberationem praecedat oportet obligatio, *l. si quis reum 5. §. idem Julianus, et l. seq. in fin. ff. de liber. leg.* Substituto jam, cum de errore in quantitate dudum copiose dixerim.

Quid si demonstratio partim vera sit, 10 partim falsa? Sane quod falsum est, cedere debet veritati: ut in *l. species 15. ff. de aur. et arg. leg. et in l. non solum autem 7. §. sed si debitorem ff. de liber. leg.* Exemplum est in *l. pediculis 32. §. argento, et §. seq. D. de aur. et arg. leg.* Quidam legavit argentum escarium: habebat quaedam vasa, in quibus

et potabat et edebat: haec quoque legato continentur; nam consuetudo patrifamilias spectanda est *la l. scribit 34. §. item scribit D. eod.* Legavit uxori quinque pondo auri, quod ejus causa paratum esset: mortis tempore quatuor tantum librae deprehenduntur: quinque debentur, nisi unam animo minnendi legati testator alienaverit: *nam articulus, est, praesentis temporis demonstrationem in se continet.* In *l. heres 100. in fin. ff. de leg. 3.* Cui testudinea legata essent, ei lectos testudineos pedibus inargentatos deberi Labeo, Trebatius responderunt, quod verum est. Quod verum est in demonstratione, trahit ad se, quod falsum est.

- 11 Nec obstat, quod traditur in *l. Titia 19. §. ult. ff. de ann. leg.* Lucio Titio auri pondo tria, quae viva praestabam. Falsum est, vivam praestitisse auri pondo tria. Praestabat enim quadraginta annua, quoad viveret, et certam summam salarii nomine, et festis diebus certum pondus argenti, aut pro eo pretium. Respondit Scaevola: *eadem ex causa legata, vel fideicommissi praestanda esse.* Etenim cum praestanda sint ea, quae viva praestabat, utique verum trahit ad se falsum. Verum est, eam in vita praestitisse quadraginta annua, et reliqua: falsum, praestitisse tria pondo auri: Si legato continentur quadraginta annua, et reliqua, quae viva praestabat: sequitur, contineri id, quod verum est in demonstratione, omissio eo, quod falsum est. Illud apud me plurimum habet difficultatis, quod mulier legat auri pondo tria. Hoc legatum certum est, et satis demonstratum. Subdit, *quae viva praestabam.* Hoc frustra adjicitur rei satis demonstratae *l. 1. §. si quis uxori ff. de dot. prael.* ac perinde est, ac si non fuisset adjectum *d. l. 1.* quod in omni falsa demonstratione est constitutum, ut superiora exempla demonstrant. Sequitur, ut tria pondo auri praestari debeant: non quae viva praestabat. Non tollit difficultatem, quod legato certo auri pondere

heres liberatur praestando pecuniam numeratam, si in ea pecunia eadem aestimatio fuerit *l. 1. §. ult. ff. de aur. et arg. leg.* Nam potest quidem pro auri pondere pecuniam solvere, non tamen cogitur, et potest, si velit, ipsum auri pondus legatum solvere: et si velit solvere pecuniam, debet solvere pecuniam in eadem aestimatione. At vero in nostra lege ait Scaevola ab heredibus praestari debere, quae testatrix viva praestabat: nec constat, an ea sint ejusdem aestimationis, cujus aurum.

Respondetur: quod cum certum pondus auri legatur, magis quantitas legata videtur *l. cum aurum 19. §. 1. ff. eod.* Illic autem dubitari non potest, pecuniam fuisse legatam, cum testatrix demonstraverit quantitatem pecuniae legatae illis verbis: *quae viva praestabam.* Propterea licet in aliis legatis praestandum sit pretium praesentis temporis *l. cum certum 9. ff. eod.* et aestimatio debeat esse aequalis in auro, et in pecunia *d. l. 1. §. ult.* tamen in hac specie eurandum non est de aestimatione, ac pretio auri, cum testatrix ipsa designaverit ac praefiniverit aestimationem et quantitatem pecuniae vice auri praestandam: quare notat apposite Scaevola, quod festorum dierum nomine certum pondus argenti, aut pro eo pretium praestabat: scilicet, ut ostenderet, omnia ad certam pecuniae summam ab ipsa fuisse redacta. Neque frustra adjecta est illa demonstratio: *quae viva praestabam*: efficit enim legatum annuum, quod, ea non adjecta, semel tantum deberetur. Imo si res accurate perpendatur, nihil falsi est in hoc legato: nam idem est legare tria pondo auri, ac legare ejus aestimationem; et qui hanc praestat, illud praestare videtur *l. quae extrinsecus 65. in fin. ff. de V. O. et l. modo laudatis.*

CAPUT XV.

Ad L. qui duos 13 ff. de leg. 2. et alias.

SUMMARIUM.

- I. Demonstratio est oratio ad rem, vel personam designandam, vel declarandam adscripta.
- II. Falsa demonstratio rei legatae, vel personae legatarii differt a falsa demonstratione legati.
- III. Demonstratio aliquando legatum auget, aliquando minuit: interdum tollit. Explicatur textus nostro et n. IV. V. VI. VII. VIII. IX. X.
- XI. Expenditur l. ut heredibus So. §. si Titius ff. de leg. 2. et n. XII.

Demonstratio est oratio ad rem, vel personam designandam ac declarandam adscripta. Adjicitur plarumque nomini, ad rem clarius exprimendam. Sed et ipsa per se sine nomine ponitur. Demonstratio enim vica nominis fungitur l. certum 6. ff. de reb. credit. l. nominatim 34. ff. de cond. et dem. Itaque si res per nomen satis est demonstrata, frustra adjicitur demonstratio l. 1. §. si quis uxori ff. de dot. praecog. Quocirca valet institutio heredis praesentis etiam sine nomine, aut demonstratione: hic mihi heres esto: l. nemo 58. ff. de hered. inst. praesentia enim pro demonstratione est, et nuncupatione, certo enim designat personam heredem. Eo fit, ut veram existimem Accursii sententiam, valere legatum, etsi alieno nomine reus appellaverit, quam praesentem indicavit: veluti, si cum equus praesens esset, dixerit: hunc bovem Titio do lego. Licet enim, qui aliud dicit, quam vult, neque id dicat, quod vox significat, quia non vult, neque id, quod vult, quia id non loquitur l. 3. ff. de reb. dub. tamen cum sit coram, quod ostenditur, etiamsi nihil dixerit, neque bovem, neque equum, satis declaravit voluntatem suam, ostendendo aequum praesentem. Non verhis, sed re ipsa significavit, quid velit. Hic nihil est loci interpretationi verborum, aut disputationi, de qua in l. Labeo 7. §. Servius ff. de supell. leg. quia non verba legatariorum Tom. III.

tam faciunt; sed rei praesentis demonstratio: quae falsa esse non potest, cum testator rem habet praesentem, etsi falsa sit demonstratio verborum: haec enim cedere debet veritati l. species 15. in fin. ff. de aur. et arg. leg. 1. non solum 7. §. sed si debitorem ff. de liber. leg.

Enimvero falsa demonstratio legati non facit legatum l. cum tale 72. §. falsam 8. ff. de cond. et dem. Sed longe distat falsa demonstratio rei legatae vel personae legatarii, a falsa demonstratione legati. Falsa demonstratio personae, vel rei legatae, non nocet legato, siquidem aliunde constet, quid cuique legaverit l. nominatim 34. in princ. ff. de cond. et dem. vere enim legatum reliquit, et certum est, quid reliquerit, et cui reliquerit. Nulla igitur causa est, cur legatum valere non debeat. Falsa demonstratio non afficit substantiam legati, sed aut personam legatarii, aut rem legatam, quibus officere non potest, quia de illis certo constat. Contra falsa demonstratio legati, afficit legatum ipsum, ejusque substantiam: indicat enim legatum fuisse, quod vere legatum non fuit: et quamvis testator fortasse existimet se legasse: tamen falsa opinio testatoris non potest facere legatum: neque enim quinquam disponit, qui falso putat se disposuisse d. l. cum tale §. ult. facit ad rem l. non solum §. sed si debitorem §. de liberat. leg. 1. Paula 27. §. ult. ff. de legat. 3.

Porro licet demonstratio legatum non faciat, aliquando tamen illud auget: aliquando minuit: interdum etiam tollit, et irritum facit. Haec omnia ordine explicanda. Augetur legatum in l. qui duos 13. ff. de leg. 2. Qui duos reos ejusdem pecuniae habet Titium, et Maevium, ita legavit: quod mihi Titius debet, Maevio heres meus dato; quod Maevius debet: Sejo dato. Heres tenetur tum actiones suas Maevio praestare adversus Titium, tum pecuniam a Maevio debitam praestare Sejo. Idem fere traditum in l. quod si quis 76. ff. de leg. 1. in T

qua non absimile legatum proponitur. Idem omnino in *l. non quocumque* 82. §. *qui Cajum ff. cod.* Sed contrarium videbatur dicendum; nam licet duo rei in solidum singuli teneantur, tamen cum eandem pecuniam debeant, una solutione pecuniae uterque liberatur *l. 1. instit. tit. de duob. reis l. 1. D. cod.* etiam ficta solutione veluti acceptilatione *d. l. 2. et l. 3. §. nunc de effectu ff. de liber. leg.* Quapropter cessis Maevio actionibus nullas amplius actiones habet, quas Sejo cedere possit: liberatus est igitur heres etiam a Sejo, cum is, a quo nomen debitoria legatum est, teneatur tantummodo actiones cedere adversus debitorem *l. si servum filii 44. §. sed etsi nomen D. de leg. 1.* Videtur ergo per cessionem actionum factam Maevio extinctum Seji legatum, quemadmodum extinctum fuisset utriusque legatum, si testator vivens Maevio acceptum fecisset *d. l. non quocumque* 82. §. *qui Cajum vers. si tamen*; quoniam utroque reo liberato nullum esset nomen debitoris, in quo posset legatum consistere; nullae actiones, quae cedi possent *l. si sic legatum* 75. §. *quod 2. D. de leg. 1.*

4 Accursius ac veteres interpretes putant id evenire, quia heres praestando actiones suas Maevio adversus Titium, facto suo Maevium liberat, et perimit actiones, quas habebat, easque Sejo amplius cedere non potest, adeoque ipse tenetur Sejo: quoniam factum proprium heredis ipsi nocere debet, non Sejo *l. factum D. de R. J.* et hoc in nostra *l.* innuit Pomponius illis verbis: *videtur Maevius facto ejus liberatus esse, et idcirco Sejo heres tenetur.*

5 Verum vix defendi potest haec sententia. Etenim heres credit actiones Maevio necessitate legis, et ex praecepto testatoris. *l. non quocumque* 82. §. *qui Cajum D. de leg. 1.* Ibi: *eam conditionem heredi suo constituit, ut is, necesse habeat alteri actiones suas, alteri litis aestimationem praestare.* Praeceptum igitur testatoris imponit heredi necessitatem

utrumque praestandi; non factum ipsius heredis. Quamobrem et si Maevio solvisset aestimationem, non propterea liberatus fuisset ab onere praestandi actiones Sejo. Voluit quippe testator utrumque praestari. Simile est, quod traditur ab eodem Iuliano in *l. quod si quis* 76. *D. de leg. 1.* Qui Stichum aut Pamphilum stipulatus erat Sempronio Stichum, Maevio Pamphilum legavit; *oneratus heres intelligitur, ut necesse habeat alteri actionem suam, alteri aestimationem Stichi, aut Pamphili praestare.* Deficit omnino in hoc exemplo ratio a veteribus allata: et tamen idem omnino constituitur.

Praeterquam, quod ea ratio non tollit difficultatem. Num si una est obligatio utriusque rei; una summa ab utroque debetur: unius solutione tollitur utriusque obligatio *l. 3. in fin. ff. de duob. reis. §. 1. inst. cod.* quid est cur unica actionum cessione heres non liberetur? quid est, cur non possit actiones utrique legatario cedere, ita ut utroque simul eam tantummodo summam consequatur, quam defunctus ipse, si viveret, iis actionibus consequeretur? quam etiam consequeretur ipse heres, si testator non legasset nomen debitoris? Legato nomine debitoris, heres liberatur actiones praestando legatariis, ut diximus; cur in hao specie praestatis actionibus non est liberatus; sed hoc amplius tenetur aestimationem alteri solvere? uno verbo, tenetur hia solvere contra constitutionem Justiniani in *l. un §. ubi autem vers. sin. autem. C. de caduc. toll.* In altera autem specie: *l. quod si* 76. *ff. de leg. 1.* cur non expectatur eventus solutionis? ita ut si debitor elegit solvere Stichum Sempronio, extinguatur legatum Maevii: si elegerit Pamphilum, extinguatur legatum Sempronii: heres autem unica cessione actionis sit liberatus: ut respondit Marcellus in *l. ut heredibus* 50. *§. si Titius ff. de leg. 2.* et in specie non plane dissimili Ulpianus in *l. si sic legatum* 75. *in fin. ff. de leg. 1.*

7 Verissimum est, quod notavit doctissimus Cujacius, in illis legibus agi de legato damnationis, in quo ante Justinianum, si eadem res duobus legata fuisset disjunctim, utrique integra debebatur: hoc est, uni res, alteri ejus aestimatio, ut indicat ipse Justinianus in *d. l. un. vers. sin autem*; et pro certo affirmat Cujas in *insit. lib. 2. cap. 5. §. 5. Si disjunctim*, id est, singulis, quaecumque res per legatum damnationis relicta fuerit, singulis integra debetur: id est, ut unus rem ipsam accipiat, alii aestimationem rei ipsius in pretio ab herede accipiant. Ad rem nostram apte congruenterque. Id ipsum Paulus *lib. 3. recept. sent. tit. 8. §. 3.* et Ulpianus in *fragm. tit. 24. §. 13. quod si disjunctim*, singulis in solidum debetur. Et huc referendum est, quod ait Marcianus in *l. filius familias 114. §. ult. ff. de leg. 1. veluti si alienus (servus) vel proprius, pluribus tamen separatim ita relictus, ut unusquisque in solidum caperet*. Scilicet per damnationem.

8 Haec tamen, etsi verissima sint, non tollunt omnem omnino difficultatem. Ftenim cum Justinianus exaequaverit genera legatorum quocumque modo et quibuscumque verbis relinquantur, et constituerit, ut perinde omnia habeantur, ac si per vindicationem relicta fuissent, in *d. l. un.* non possumus amplius confugere ad antiquam differentiam inter legata damnationis et vindicationis. Imo in laudato *§. ubi autem vers. sin autem* statuit in legato disjunctim relicto uni rem legatam, alteri solidam aestimationem minime deberi; sed rem legatam omnibus concurrentibus pro rata portione singulis acquiri, etiamsi per damnationem legatum fuerit relictum. Et in *l. si pluribus 33. ff. de leg. 1. pro virili portione ad legatum omnes venire, nisi ipse testator ex scriptura manifestissimus est, utrumque eorum in solidum accipere voluisse*; quae verba a Triboniano adjecta fuisse convenit inter verditos, ne proposita a Paulo regula con-

traria esset Justiniani constitutioni in *d. l. unica*. Incredibile est igitur Tribonianum leges tam contrarias inseruisse, et Justinianum approbasse leges, quas suamet constitutione abolevit. Ut dicam, quod sentio, neque Tribonianus, neque Justinianus has leges contrarias esse constitutioni legis unice judicaverunt: ac men quidem sententia vere non sunt, ut breviter exponam.

In laudata *l. unio*. Justinianus excipit: 9 Hoc autem ita fieri sancimus nisi testator apertissime, et expressim disposuerit, ut uti quidem res solida, aliis autem aestimatio rei singulis in solidum praestetur. Exceptio haec legibus nostris apte convenit. In *l. quod si quis 76. ff. de leg. 1.* manifestum est, testatorem voluisse utrumque legare: legat enim Sempronio Stichum, Maevio Pamphilum. Duae sunt res legatae inter se penitus diversae: duo diversi ac separati legatarii: duo igitur diversa legata *l. 2. ff. de leg. 2.* Non concurrent in eandem rem legatarii, nec inter eos est jus accrescendi *l. hujusmodi 84. §. quibus ita ff. de leg. 1.* Neque enim potest inter eos scindi legatum, aut concursu partes fieri, cum non eadem res utrique legata fuit: proinde hoc primum omnium in jure accrescendi necessarium est, ut eadem res pluribus sive conjunctim sive disjunctim legata fuerit. *§. si eadem 8. inst. tit. de leg. 1. si pluribus 33. ff. de leg. 1. l. re conjuncti 89. ff. de leg. 3.* Imo etsi ejusdem rei partes separatim legatae fuerint; veluti; Titio dimidia pars fundi: Maevio altera dimidia pars: non erunt conjuncti, nec pars deficiens alteri accrescet *l. 2. in princ. l. 3. in princ. ff. de usufr. accr.* Et quamvis ei, qui stipulatus est Stichum aut Pamphilum, unus tantum solvi debeat, et antequam solvatur, non uterque simul debeat, sed incertum quid tamen cum uterque per se venerit in obligationem *l. miles 6. §. 1. ff. de re judic.* uterque sit promissus *l. ait Praetor 7. §. etsi sine ff. de minor.* uterque positus ad

obligationem *l. si duo* 128. ff. de V. O. recte testator potuit utrumque tamquam sibi debitum considerare, et tamquam debitum legare. Atque ita eos servos considerasse, et legasse testatorem, apparet ex eo, quod eos separatim legavit duobus, ac duplicavit legatum. Licet autem heres non possit utrumque praestare, quia unus tantummodo ei solvendus est a debitor: alterius praestanda est aestimatio, cum res ipsa praestari naqueat *l. cum res* 47. §. *sed si Stichum* ff. de leg. 1.

- 10 Idem dicendum de exemplo proposito in *l. non quocumque* 82. §. *qui Cajum* ff. de leg. 1. et in *l. qui duos* 13. ff. de leg. 2. Imo in eo multo facilius admitti debet duplicatio legati; tum quia agitur de legato pecuniae, quod multo facilius duplicatur, quam legatum rei; quia eadem res saepius praestari non potest, eadem summa volente testatore multiplicari potest. *l. plane* 34. §. *sed si non corpus*, vers. *ejusque rei* ff. de leg. 1. tum quia duo rei sunt in solidum obligati, et uterque debet integram summam, quam promissit, puta centum, et ab utroque centum peti possunt *l. 3.* §. 1. ff. de duob. reis §. *ex hujusmodi inst. tit. eod.* Quamobrem cum creditor legat Sempronio, quod sibi Cajus debet: legat utique centum, quia vera Cajus centum debet. Similiter cum legat Maevio, quod sibi Lucius debet: legat Maevio centum, quia Lucius centum debet. Nondum enim inter duos reos divisa est obligatio: atque adeo dici non potest, testatorem singulis legasse quinquaginta tantummodo. Quia vero heres, a quo testator legat quod sibi debetur, solummodo tenetur legatario praestare actiones, quas habet adversus debitorem *l. si sic legatum* 75. §. *quod si addiderit* 2. in fin. ff. de leg. 1. §. *tam autem* 21. inst. eod. et praestitis uni actionibus, quas habet, non possit eas alteri quoque praestare, debet alteri praestare aestimationem *d. l. non quocumque* §. *qui Cajum*, et *d. l. qui duos* 13. ejus verba

sunt breviter explicanda, quia eorum vium sensumque veteres non sunt assecuti. Heres Sejo tenetur; quia non potest ei praestare actiones adversus Maevium. Non potest autem praestare, quia nullas amplius actiones habet; quoniam actiones, quas habebat ad consequenda centum sibi debita, Maevio praestitit, qua cessione Maevius est liberatus. Si testator ipse nullas actiones habuisset adversus Maevium; non fuisset ejus creditor, utique heres Sejo non teneretur, quia legatum non valeret *l. si sic legatum* 75. §. 1. et 2. ff. de leg. 1. Sed quia testator erat creditor Maevii, valet legatum, et heres tenetur actiones, quas testator habebat adversus Maevium, praestare Sejo: non potest autem, quia eas amisit, cum praestitit Maevio: idcirco tenetur Sejo ad dauda centum, quae Maevius testatori debebat. Uno verbo, duo sunt legata diversa, atque distincta, et utrumque ab herede praestandum; si posset utrique actiones cedere, ab utroque liberaretur actiones cedendo; sed quia praestitis uni actionibus, nullas amplius actiones habet, quas alteri praestare, ac cedere possit, tenetur ei solvere legatum in pecunia.

Sed omnino contrarium est Marcelli 11 responsum in *l. ut heredibus* 50. §. *si Titius* ff. de leg. 2. et *si diversis*, alii decem, alii Stichus legatus fuerit, ex eventu solutionis legatum valet. Doctissimus Cujacius putat Marcellum a Juliano, ut saepe solet, dissensisse: quod verius ego etiam puto. Quod autem putat, veriorum esse Marcelli sententiam: nam quod ipse Julianus admisit in uno, cur non admittatur in diversis? idem ego non sentio. Etenim qui uni legat Stichum, cum ei debeatur Stichus aut decem; non utrumque legat, nec utrumque vult praestari, nempe Stichum simul et decem: sed solum Stichum legat; solum Stichum praestari vult. Si ex solutione appareat, Stichum debitum non fuisse, extinguatur legatum, quia legatus est tamquam debitus servus, qui

debitus non erat, quia a debitore non fuit electus. Quamobrem nec in servo legatum consistit, quia debitus non est; nec in decem, quia legata non sunt. At vero cum legat duobus; alteri servum, alteri decem, legat utrumque, vult utrumque praestari ab herede, duae sunt res legatae: duo legatarii separati: duo ergo legata. Nec ulla ratio est, cur testator malit consistere legatum unius, quam alterius, aut id egisse, ut ex duobus legatis alterum esset inutile, quod incredibile esse ait Papinianus in *l. Maevius 66. in princ. ff. de leg. 2.* Haec est sententia Juliani expressa in *l. si sic legatum 75. §. ult. et in l. quod si quis 76. ff. de legat. 1.* quae mihi videtur rationi magis consentanea, quam illa Marcelli, qui alterum ab altero casum non distinguit, et in utroque idem juris esse censet.

- 12 Veteres putant in *l. ut heredibus electionem* fuisse debitoris: at in *l. quod si quis* fuisse creditoris, Falsum; nam *l. quod si quis* connectitur et continuatur cum fine legis antecedentis, ubi manifeste agitur de debitore habente electionem; quam semper habet, nisi creditor eam sibi expresso reservet. *§. si quis agens vers. huic autem inst. tit. de act. l. 2. §. Scaevola ff. de eo quod cert. l. plerumque 10. in fin. ff. de jur. dot.* Verum fac ita esse, vide, ne contra te sit. Etenim si testator habet facultatem eligendi, ea transit in heredem *l. si stipulatus 76. in princ. ff. de V. O.* Poterit igitur heres eligere, utrum Stichum an Pamphilum solvat, quoniam testator non elegit, adeoque efficere, ut valeat unum potius quam alterum legatum. Conventientius autem est, hoc arbitrium heredi suo dari a testatore, quam extraneo debitori, quemadmodum datur in lego antecedenti in fine. Ergo quid causae est, cur heres, qui sola electione rem expedire potest, duplici praestatione sit onerandus. Probe errat Chesius, qui *lib. 1. int. c. 50.* conciliat auctores, quasi facultas eligendi transeat ad legatarii Tom. III.

tarium. Plausi illi non possunt habere electionem, tum quia illa a testatore transit in heredem, ut dixi, non in legatarium: tum quia electio non potest dari nisi inter plura. Quid potest eligere Sempronius, cui solus Stichus legatus est? Quid Maevius, cui legatus est solus Pamphilus? Sunt haec absurda. Potius igitur dicendum foret, agi de testatore electionem habente in *l. ut heredibus §. si Titio* quia cum testator ipse non elegerit, devolvitur ad heredem electio, qui eligit solvendo: ac si solvat Stichum ei, cui legatus est, valet ejus legatum, et alterum extinguitur, quia nihil amplius debetur.

CAPUT XVI.

Ad L. ult. §. ult. ff. de trit. vin. et ol. leg.

SUMMARIUM.

I. Demonstratio minuit legatum, seu rem, cui non videtur adscripta. Exempla ei n. II. III.

IV. Explicatur textus noster, et n. V. VI. VII. VIII. IX. X.

XI. Ponderatur *l. 1. ff. de reb. dub.*

Sequitur, ut videamus, quando legatum minuat. Non loquor de legato, cui adjecta est: hoc enim ampliatur, aut restringit, prout dilatat, aut contrahit limites rerum; aut personarum, quae legato continentur. Sed aliquando minuit etiam legatum, seu rem, cui non videtur adscripta. Exemplis perspicue id oportet explicare. in *l. quacitum 78. §. 1. ff. de leg. 3. argentum omne, et supellectilem, quodcumque habeo, tibi dono, et quicquid fundo Semproniano habeo.* Si non adjuncisset demonstrationem fundi Semproniani, utique deberetur etiam argentum, et supellex, quae alibi esset: sed illa demonstratio restringit legatum argenti, et supellectilia, ad argentum, et supellectilem, quam habet in fundo Semproniano, nisi legatarius

4 In *l. ult. §. ult. ff. de tritic. ec.* Dulcibus legatis non solum dulces potiones, sed et dulcia poma debentur, ut in *§. antec.* subiicit: *Quod si ita esset legatam: vinum amphorarium Aminarum, Graecum, et dulcia omnia: nihil inter dulcia, nisi quod potionis, legatum putat Labeo ex collatione vini amphorarii; quod non improbo.* Singularia est haec interpretatio legati: maxime propter illud signum universale *omnia*. Initio legis verbum *omne* tantam vim habuit, ut comprehenderet etiam vinum, quod esset in urnalibus, licet legatum esset omne vinum, quod esset in amphoris: hic autem verbum *omnia* ne quidem comprehendit poma dulcia, et restringitur ad solas potiones ex collatione vini amphorarii. Ibi verbum *omne* extendit legatum ad ea, quae verbis non comprehendebantur: hic ne comprehendit quidem ea, quae verba ipsa, sui natura, et significatione denotarent.

5 Utrumque est explicatu difficile, maxime propter ea, quae DD. in controversiam vocant: an species restringat genus vel praecedens, vel subsequens; de quae quaestione quid sentiam, exposui in superioribus. Quid de legis hujus interpretatione sentiam, modo aperiam. Quod ad initium legis, puto legato vino, quod in amphoris esset, deberi etiam vinum, quod in urnalibus diffusum habebat testator, quia vini amphorarii nomine, etiam id, quod in urnis est, continetur. Siquidem urna, est amphora dimidiata: amphora capit urnas duas. Volus. Maetian. *Quadrantal, quod nunc plerique amphoram vocant, habet urnas duas.* Amphora vini vel aquae, libras octoginta, urna quadraginta pendebat. Amphora Graecis, quia duas ansas habebat, quibus apprehensa transferebatur: quadrantal Latinis, quia ex omni parte quadrata, habens quaquaversus pedem Romanum. Tam amphora quam urna, et mensura erat, et vas: utrumque ut plurimum ficile. Non tamen omnis amphora quadrata, seu potius cubica, tes-

serae forma; non omnis capax octoginta librarum. Conjectio id ex Horatio in *Arte Poet.* sub initium.

— Amphora corpit
Institui: currente rota cur urceus exit?

Corpus quadratum rota formare non potest. Cato *de re rust. cap. 10.* inter utensilia, quae villicum oportet habere, numerat *amphoras ollarias duas: quinquagenariam unam. Ollarias* dictas puto a figura ollae, quae rotunda est, et rota conficitur. *Quinquagenariam*, nempe capacem quinquaginta pondo, vel quinquaginta sextariorum. Amphora, cum pro mensura accipitur, est quadraginta octo. Idem in *cap. 13.* inter instrumenta torcularii pariter numeral urnam quinquagenariam. Urna igitur, cum vas erat, aliquando aequalis amphorae. Ideo amphora, et urna, promiscue accipiuntur a Scriptoribus rei rusticae; et apud nostros vix ejus occurrit mentio; quia, ut arbitror, amphorae nomine urnam comprehendunt. Nominantur quidem urnae aenese a Paulo in *l. tabernae 13. ff. de instr. vel instrum. leg.* sed haec non erant vasa vinaria, in quibus vinum servabatur: sed vascula, quibus vinum, aut aqua infundebatur in crateres et calices: nos dicimus *mescirobe*. Varro *urnulas aequales*. Cato *Urceos aequales*. Juven. *Sat. 3. Urceolos*.

Urceolt sex
Ornamentum abaci.

Satyr. 10. et alibi.

Fiunt urceoli, pelves, sartago,
patellae.

Plin. *lib. 9. cap. 30.* Caliculos urnales. *Acetabulis sive caliculis urnalibus pelvium modo.*

Quod ad mensuram attinet, erat in Capitolio amphora publica, ad quam

et quo Consule natum aut diffusum: et de hoc passim poetae. Ex vetustate vini pretium. De vino Opiuiano Plin. lib. 14. cap. 4. Lucio Opinio Consule etc. ea coeli temperies fuisse, quam cocturam vocant, solis opere, natali urbis 634. durante adhuc vina ducentis fere annis, jam in speciem reducta mellis asperi. Aliter quoad aetatem Vell. Patre. lib. 2. Sed Plinio magis credendum. Ciceronis aetate duraverat annos ad sexaginta.

8 Multo plura, quam vellem, dixi; quo tamen ad explicationem hujus tituli non erunt prorsus inutilia: licet ad exponendam legem nostram multa sint supervacanea, cuius his animadversis facilis est explicatio. Vinum, quod est in amphoris, est illud ipsum, quod vinum amphorarium comprehendit omne vinum, quod e dolio diffusum est vel in amphoras, vel in cados, vel in urnas: nam haec omnia nec nomine, nec qualitate inter se differunt. Qui nominat vinum, quod est in amphoris, intelligit comprehendere etiam vinum, quod est in semiamporis: semiampora autem est urna. Nos ex dolis vinum defundimus aut in oenophora ligneae, quae vocamus bariles metretae capacitate: aut in lagunculas vitreas, quas flasscos dicimus, ventriosas, oblongo collo, ne vini filus eo apiritus evanescat, congio aliquanto minores. Defundimus etiam in semioenophoras seu semimetretas, vel in semilagunculas. Si quis vinum legaret, quod est in barilibus, nemo, ut arbitror, dubitaret legato contineri etiam, quod est in semibarilibus: item legato vino, quod est in flasscis, hoc est, lagunculis, contineri vinum, quod est in semilagunculis. Veteres vinum diffusum dicebant: vino infascato. Illi in amphoras fictiles distuebant: nos in vitreas lagenas. Illi vinum amphorarium dicebant: nos vino infascato aut vino in flasschi. Illud etiam est observandum, quod urnalis est nomen adjectivum, quod refertur ad substantivum, et cum eo jungi debet; quasi di-

Averanii Tom. III.

ixerit J. C. in amphoris urnalibus: hoc est, amphoris urnam capientibus: amphoris quinquagenariis, ut dixit Cato cap. 10. et cap. 13. de rustic. sicut urceos fictiles urnales ibidem nominavit et caliculos urnales. Plin. lib. 9. cap. 30. et lib. 14. cados congiarios: quae adjectiva nihil aliud adiciunt substantivo nisi quod indicant mensuram, et capacitatem vasii aut figuram. Legato igitur vino in amphoris, debetur etiam omne, quod fuisset in amphoris urnalibus, quia credibile est, mentem testantis eam esse, ut hoc quoque comprehenderet; ut in simili ait Ulpianus in l. 3. vers. sed quia ff. d. tritic. ec.

His efficitur, inanem, et ab hac lege alienam, esse disputationem de genere comprehendente species, et de verbo universali omne, quod extendit legatum ad vinum urnale: in quo lapsus est ipse Cujacius, qui in hujus legis explicatione dormitavit. Putat enim testatorem legasse vinum omne, quod habebat in amphoris. Falsum: verbum omne non est testatoris, sed Proculi. Testator legavit simpliciter: vinum in amphoris. Proculus ait: omne quoque vinum, quod in urnalibus fuisset, legatum esse: dixit autem omne, quia proposuerat testatorem habuisse vinum Surrentinum in urnalibus diffusum. Si legasset vinum simpliciter, etiamsi non adiecisset omne, tamen deberetur omne vinum, quod in amphoris, in cadis, in dolis esset l. cui vinum 6 et l. vinum 15. ff. eod. Sed cum legat vinum, quod in amphora; etiamsi adiecisset verbum omne, tamen verba non comprehendunt, nisi vinum amphorarium: vinum quod diffusum est in amphoras.

Veniamus ad §. ult. ejusdem legis. 10 Quod si ita legatum. Vinum amphorarium Amianum, Graecum et dulcia omnia: nihil inter dulcia, nisi quod potionis fuisset, legatum putat Labeo ex collatione vini amphorarii, quod non improbo. Si cui legata fuissent dulcia, etiamsi non fuisset adjectum omnia,

X

tamen continerentur non solum dulces potiones, sed etiam edulia dulcia, ut traditur in *anteced.* §. In hoc autem etiam si adjectum fuerit *dulcia omnia*, tamen solae potiones continentur. Quid ita? quia dulcium duo sunt genera: alterum potionum, eduliorum alterum. Primi generis quatuordecim species recenset Plinius lib. 14. cap. 9. Secundi generis quatuor tantum Proculus; in d. §. sunt aliquanto plures, sed ad numerum potionum paucae. Genus comprehendit singulas species sibi subjectas, non vero complectitur aliud genus, vel species alteri generi subjectas. Quamobrem quoties testator de aliquo genere cogitavit in legando, continentur quidem legato species omnes ejus generis, quod in mente habuit: non vero species alterius generis, etiamsi fuerit genus, quod dialectici subalternum, Cicero formam vocat. Hominum genus in sexu consideratur virile, an muliebre: qui legat hominem, si consideret genus virile, feminae legato non continebuntur, quamvis servia legatis ancillae quoque debeantur l. *servis legatis* 81. in princ. ff. de leg. 3. l. *inter stuprum*. 101. in fin. ff. de V. S. Dulcibus legatis et potiones, et cibi, hoc est, poma dulcia debentur. d. l. ult. §. 1. At si testator ad solas potiones respexerit, esculenta non debentur §. *seq. et ult. ejusdem legis*. Quod autem testator de genere potionum cogitaverit, et ad hoc respexerit, indicat collatio vini amphorarii, ut ajebat Labeo. Hoc est, cum conjunxerit, ac subjecerit vinia dulcia, eaque contulerit cum iis, quae potionis sunt; videtur ea dulcia legasse, quae vinis similia sunt; quae sunt ejusdem generis. Est enim collatio, *oratio rem cum re ex similitudine conferens*, ut definit Cicero in primo de invent. Similia igitur oportet esse dulcia vinis, cum quibus conferantur, ut mulsuum, passum defrutum, et vina, quae recenset Plin. laudato cap. 9. quae sunt etiam multo similia. Maxime vero quia collatio non potest fieri ex similitudine dulcedinis,

cum vinum Aminaeum et Graecum inter vina dulcia non recenseantur: necesse est igitur, ut conferantur ex similitudine potus, perinde ac dixisset testator: *vinum amphorarium Aminaeum Graecum, et omnia dulcia*. Sic enim non recedit a genere potionum, quas ante legaverat. Ita in l. *quaesitum* 78. §. 1. ff. de leg. 3. legaverat testator fundum Sempronianum, et ea, quae alibi erunt: postea epistolam talem emisit, *argentum omne, et supellectilem, quodcumque habeo*, tibi dono, et quicquid in praedio Semproniano habeo. Verba illa universalis *argentum omne, quodcumque habeo*, comprehendunt omne argentum testatoris, ubicumque fuerit: nihilominus cum ex verbis cum epistolae, tum testamenti appareat, cum cogitasse de illis, quae erant in fundo Semproniano; solum argentum, quod in Semproniano fuerit, legato continetur, nisi legatarius probaverit, aliud placuisse testatori. Noto autem et in epistola factam proponi mentionem fundi: aliter enim ex eo, quod testator in condendo testamento cogitaverit de illis, quae erant in eo fundo, conjici non posset de iisdem cogitasse, cum scripsit epistolam.

Ad confirmationem non utor exemplo¹¹ proposito in l. 1. ff. de reb. dub. quo nititur Cujacius. Etenim in eo est longe diversa ratio. Facultas eligendi a testatore data legatario demonstrat ejus voluntatem, et tollit ambiguitatem verborum: nam electio ut plurimum datur a testatore inter paria, aut non multum inter se distantia. Ambiguum ibi est in nomine fundi Maeviani; major ne, an minor legato contineatur: tollitur autem, considerata quantitate fundi Sejanii. Nihil haec ad nostram legem, quae incurrit in eas difficultates, quas modo expendimus.

CAPUT XVII.

Ad L. nam quod 4. §. ult. ff. de pen. leg.

SUMMARIUM.

- I. Legata penus præter vinum, omnis penus debetur excepto vino.
- II. Si ex legato penus excipitur vinum, quod Romae erit, sola penus, quae Romae est, legata censetur.
- III. Relatum quod ad omnia antecedentia referri repugnat.
- IV. Relativum referri debere ad id, quod dispositive ponitur, non vero ad id, quod excipitur, falsum.
- V. Exceptio debet esse de comprehensis in dispositione.
- VI. Refellitur opinio Covarruviae resol. Lib. 2. cap. 5.
- VII. Ictus considerare pro testamentis consulendis veteribus admodum difficile erat.
- VIII. Expenditur ratio textus nostri.
- IX. Exponitur l. quæsitum 12. §. prout. ff. de fund. inst.
- X. Expenditur l. Plautius 8. ff. de aur. et arg. leg.
- XI. Explicatur L. si quis legavit 11. ff. de aur. et arg. leg.

Restat, ut exponamus l. 4. §. ult. ff. de penus leg. cujus perspicua est, et aperta sententia; ratio vero obscurissima, Si cui penus legata sit præter vinum, omnis penus legata videtur, excepto vino. Recte sane. Penus continet ea, quae assui, potuque sunt l. 3. in prin. ff. eod. ergo et vinum. Sed cum testator illud exceperit, deberi non potest. Debetur igitur omnis penus excepto vino. l. servus legatus 65. ff. de leg. 3. l. Titiae textores 36. ff. de leg. 1. Dubitari tantummodo posset, quod vini genus videatur exceptum. Dicendum; omne id quod vini numero testator habebat l. si quis vinum 9. in prin. vers. haec omnia ff. de trit. vin. et ol. leg. l. 2. §. ult. ff. de opt. leg.

Subjicit JC. Sed si ita scriptum sit; omnem penum præter vinum, quod Romae erit: sola penus, quae Romae est legata videtur; et ita Pomponius libro sexto ad Sabinum scribit. Nitetur haec opinio maximorum Jurisconsultorum auctoritate, Pauli, atque Pomponii. Inter nostros est magna dissensio. Pleraque, quae ab his tradita fuerunt, futilia sunt et commentitia.

Nam dicere, relativi quod eam esse vim; ut referatur ad omnia antecedentia, cujuscumque ea sint generis, perquam ineptum est, et absurdum. Repugnat rectae ratio latini sermonis: repugnat ipsa lex l. Plautius 8. ff. de aur. et arg. leg. quae est ejusdem Pauli, qui nostrae legis est auctor. Illud etiam multo absurdius, imo vero aperte falsum, penum neutri generis esse. Dicitur quidem penus omnibus generibus d. l. 4. §. nomen ff. de pen. leg. Gell. lib. 4. cap. 1. Fest. in verb. Penus. Et in genere neutro in l. 2. ff. de trit. vin. Ibi: omne penum. Plaut. in Pseud. sc. 2. in fin. omne huc penus offertur, et in Captiv. sc. 14. sibi penum. aliud ornet. Terent. in Eunuch. penum omne congerbam. Horat. lib. 1. ep. 16. portet frumenta, penusque. In genere masculino vix umquam: Plautus in Pseud. sc. 2. dixit penus annuus, non memini me alibi legisse: nisi huc trahamus illud Ulpiani in l. sed etsi 25. §. quod autem 16. ff. de pet. hered. penum hereditarium exhibet. At in nostra l. non in genere neutro, sed in feminino ponitur a Paulo, ut solet. Non dixit omne penum, ut in d. l. 2. sed, omnem penum: item subdit: sola penus; quae Romae est.

Commentitium quoque est, quod in 4. dubio relativum referri debeat ad id, quod ponitur dispositive, non ad id, quod ponitur exceptive, ut ait Bartolus. Quid hoc rei est? igitur vinum, quod Romae est, legatum erit et debebitur: vinum enim, quod Romae est, a testatore fuit exceptum, seu, ut ipse ait, exceptive positum. Profecto si vera est haec regula: aut vinum non erit exceptum; aut quoad vinum delenda erit haec exceptio: seu potius dicendum erit, quod penus, quae Romae est, non debetur, quod est absurdissimum pariter et falsissimum. Nam quemadmodum, si exceptio Quod Romae erit referatur ad vinum, sequitur non deberi vinum, quod Romae erit: ita si referatur ad penum, consequens erit, non deberi penum, quae Romae erit. Sed

commentitia est illa regula: qua enim lego, qua ratione nititur? quo argumentum probatur? Amplius dico, quod etsi vera esset, tamen ad rem nostram non pertineret, quia verba dubia non sunt, nec ambigi potest, relativum *quod* referri ad vinum, salva ratione latini sermonis, confirmata juris auctoritate in *l. Plautius in fin. ff. de aur. et arg.* Itemque dubitari non potest, verba *omnem penum* comprehendere etiam vinum, quod in penu contineretur, etiam si non fuisset adjectum verbum universale *omnem l. 3. in princ. ff. de pen. leg.*

- 5 Denique et illud falsum est, quod plerique commentii sunt; ideo solum penum, quae Romae est, legato contineri, quia alias exceptio non esset de regula. Penum comprehendit ea, quae esui, potuique sunt *d. l. 3. in princ.* ergo et vinum et quicquid vini loco paterfamilias habuit *d. l. 3. §. poculenta*. Haec est regula: excipitur vinum, quod Romae est: hoc quoque erat de regula, nam hoc quoque in penu legata continebatur: exceptio igitur est de regula. Et hoc perspicue probat Paulus in nostro *§. ult. in princ.* Si cui penus legata sit praeter vinum, *omnis penus legata videtur excepto vino*: igitur exceptio vini est de regula. Nec quicquam interest, quod hic non excipitur omne vinum, sed dumtaxat id, quod Romae est: hoc enim efficit restrictiorem exceptionem, non vero eam non esse de regula. An si quis legaverit penum omnem praeter legumina, vel praeter frumentum, vel praeter hordeum, vel praeter vasa penuraria, dicemus exceptionem non esse de regula; minime: nam haec quoque legato penoris continentur *d. l. 3. §. sive autem cum seqq.* usque ad finem legis. Ac si dixerimus, has exceptiones non esse de regula, et ideo restringendum esse legatum; illud quoque dicamus necesse est; legata penu praeter frumentum, intelligi legatam solummodo penum esulentam: legata penu praeter vinum, intelligi legatam solummodo penum poculentam, quod

falsum est *d. §. ult. in princ.* Ibi: *omnis penus legata videtur excepto vino*. Quotiescumque enim excipitur aliquid, quod in regula comprehenditur, exceptio est de regula. Loquor cum veteribus, qui etiam ea, quae per se perspicua sunt, ineptis verbis plerumque confundunt et obscurant. Dicam planius: Recte excipitur id, quod in generali dispositione comprehenditur, si non exciperetur: vel brevius: exceptio debet esse de comprehensis in dispositione. Si vinum comprehenditur in legato penus, etiam vinum quod Romae est: ejus exceptio recta est, et apta, nec ulla in re disconvenit ac discrepat a propria et usitata natura exceptionis. Hoc, quia perspicue verum est, nihil attinet approbari.

Nec sententiam doctissimi Covarruviae ⁶ *resol. cap. 5. lib. 2.* probare possum, qui putat, hodie iuspecto communi usu loquendi, et disponendi, et animadversa testantium imperitia, et frequenter morbo, curisque praegravantibus oscitantia, hoc responsum a iudicibus admittendum non esse; nec admitti posse abque injuria voluntatis testatoris. Enimvero indigna mihi tanto viro esse videtur tam infirma, tam futilis ratio: quasi vero antiqui illi Romani aut morbis non laborarent, aut curis non premerentur, aut Pomponii et Pauli aetate omnes testatores essent juris periti. Quin hodie multo major est juris peritia in illis, per quos testamenta scribuntur, quam esset tunc temporis. Conficiunt enim testamenta contractusque, Tabelliones, et notarii, qui aut sunt jurisperiti, aut saltem eorum conficiendorum callent artem, cujus exercendae facultatem publica auctoritate consequuntur, a Jurisconsultis diligenter examinati. Hoc autem in usu non erat temporibus Pauli atque Pomponii. Testamenta aut ipsi testatores scribebant, aut dictabant testamentario *l. quoties g. §. 1. et §. idem tractat 6. ff. de hered. inst. l. Divus 15. l. impuberum 22. §. si testamentarius ff. ad l. Cornel. de fals. l. 1. in princ. ff. si quis aliquem*

test. prohib. l. 3. §. ult. ff. ad S. C. Trebell. qui aliquando servus erat. d. l. impuberum §. item non continetur. Nam et Tabellionum officium servis publicis mandabatur *l. non aliter 13. ff. de adopt. l. 2. C. eod. l. 1. §. exigere 15. ff. de magistr. conven.* Et constabit observanti *l. 3. C. de tabul. et l. fin. C. de serv. Reip. manum. Capitolin. in vita Macrini. Macrinum libertinum hominem, prostibulum, iervilibus officiis occupatum etc. ad Africam isse, venatorem primo, post etiam Tabellionem fuisse.* Notariorum ars olim longe diversa. Notarii enim dicebantur a notis, quibus dicta, vel dictata excipiebant, tanta celeritate, ut dicentem scribendo praeverterent. *Manil. lib. 4. Astron.* eos ita describit:

Quippe notis linguam superet, cursinque loquentis.

Excipiens longas nova per compendia voces.

Mart. ep. 208. lib. 14. in Notario.

Currant verba licet, manus est velocior illis:

Nondum lingua, suum dextra pergit opus.

Quidam hoc advocant scribas: sed perperam. Scribae magistratibus ministrabant. *Cic. pro dom. sua. Scribae, qui nobiscum in rationibus, monumentisque publicis versantur.* Et contra Rullum. *Deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, architectis* Et *lib. 3. in Verr.* Scribarum ordinem honestum esse ait; quod eorum hominum fidei tabulae publicae, periculaque magistratuum committuntur. Hinc legimos scribas Pontificum, AEdilium, Quaeistorum; Imperatorum. Ex his intelligimus, cujusmodi esset Scribarum officium: nempe scribebant, et custodiebant publica monumenta, leges, edicta magistratuum, quibus ministrabant, ut exponit Plutarch. in *Averanii Tom. III.*

Catone; et publicas etiam rationes conscribiebant, ut *Cic. loco modo laudato.* Erant Scribarum decuriae: quae a multis emebantur hominibus torpis, aut infimae conditionis. *Cic. d. lib. 3. in Verr. et in orat. pro Cluent.* Scribae nec privatis ministrabant, nec erant jurisperiti. *Jul. Firmic. Math. lib. 2. c. 45. Jurisperitos, seu scribas, vel exceptores.*

Non ignoro, multos in condendis testamentis consuluisse jurisperitos, ut apparet ex *l. Lucius Titius 88. §. Lucius Titius ult. ff. de leg. 2.* Sed quotquotisque erat, qui in tanto populo posset uti consilio jurisconsultorum. Paucissimi illi erant, atque ii vel gerendis magistratibus occupati, vel in consilio Imperatorum. Erant quidem et illi, qui pragmatice vocabantur, qui oratoribus jura suggererebant, de quibus *Cicero lib. 1. de orat. et Quintil. lib. 3. c. 6., et lib. 12. cap. 3. et Ulpian. in l. moris 9. §. nonnumquam ff. de paen.* ubi eos distinguit a jurisperitis et joris studiosis, jungitque Tabellionibus. *Solet autem ita vel juris studiosis interdici, vel advocatis, vel tabellionibus, sive pragmaticis.* Erant enim potius periti ejus juris, quod in ordine jodiciorum, et cautionibus, et formulis versabatur, quam jurisconsulti. Sed, ut fuerint in jure doctissimi, qui poterant tanto populo tam pauci superesse? In sexto Angusti consulatu censa sunt Civium Romanorum capita quadragies centum millia, et sexaginta tria. Sub Claudio Imperatore sexagies novies centena sexaginta quatuor millia. Quis numerus jurisconsultorum aut pragmaticorum suffecerit; si universa haec civium multitudo, testari, contrahere, res suas administrare voluerit consilio jurisperitorum? Neque tum temporis erat haec copia, quae nunc superfluit, legulejorum; quia nondum erant instituta publica gymnasia, in quibus passim, ut nunc usitatum est, ubique gentium Doctores publico salario conducti docerent omnes jurisprudentiam. Sed tam longam disputationem concludamus. Si valere debet

ignorantiae ratio, plerasque juris Romani leges de ultimarum voluntatum interpretatione abolere oportebit, et incerto jure vagari. Ius certum est, et esse debet, et ab omnibus intelligi, nec illud licet ignorare l. 2. ff. de legib. l. leges 9. C. eod. l. constitutiones 12. C. de jur. et fact. ignor. nec multis jura succurrunt l. pen. ff. eod. et vigilantibus scripta sunt l. pupillus 24. in fin. ff. quae in fraud. credit. Si testator clarius non declaravit voluntatem suam, id suae ignorantiae suaeque negligentiae expensum ferre debet d. l. 24. vers. id quod acciperit. Lex enim ita scripta est, et quidem clare, atque perspicue, ut ab omnibus intelligatur, adeoque etiamsi dura esset, nihilominus servanda foret l. prospexit 12. §. 1. ff. qui et a quib. manum. Maxime quia lex nostra nullam poenam, nullum onus continet; sed dumtaxat interpretationem ambiguae voluntatis, a qua lex ipsa recedere permittit, si aliud testator placuisse a legatario probabitur l. quaesitum 78. §. 1. in fin. ff. de leg. 3. Quid igitur causae est, cur asseri non debeat?

Hoc igitur ratum, fixumque sit, legem esse servandam. At enim nulla ratione nititur. Falsum. Ratio posita est in conjectura voluntatis. Verba illa: *praeter vinum, quod Romae erit*. indicant testatorem in animo habuisse penam, quae Romae erit, et de ea sola cogitasse, cum legavit. Ita in simili legato Scaevola respondit: non videri de his reliquis esse cogitatum l. Seja 20. §. praedia 3. ff. de instr. vel instrum. leg. Non absurdum est, imo eadem prorsus conjectura nititur responsum Scaevolae in l. quaesitum 78. §. 1. ff. de leg. 3. verba illa: *et quicquid in praedio Semproniano habeo*, quae videntur addita ad augendum et ampliandum legatum, ipsum restringunt, apparet enim legentem cogitasse de iis, quae erant in fundo Semproniano, quamobrem licet supra legaverit *omne argentum et Supellectilem*; quae verba comprehendunt omne argen-

tum, omnemque supellectilem, ubicumque esset: tamen debetur solummodo argentum, et supellex, quae est in fundo Semproniano, non quae alibi est; nisi legatarius aliud testatoris placuisse approbaverit. His verbis Scaevola demonstrat, se duci conjectura voluntatis, quam nobis suggerunt illa verba: *et quicquid in praedio ec.* Si verba, quae vim habent ampliandi legatum, ipsum extendant; revocata ad hanc conjecturam interpretatione: multo magis cum legato adjecta fuerint verba, quae aliquid excipiunt, adeoque vim habent extenuandi. Simile est etiam, quod a Proculo traditur in l. ult. §. ult. ff. de rit. vin. et ol. leg. quem §. maledictum dicit Bartolus; sed illum maledictione absolvimus in superiore; unde petenda sunt reliqua, quae ad hunc quoque paragraphum explicandum pertinent. Non tamen omitam l. heres 100. §. uxori ff. de leg. 3. quae videtur pugnare cum l. Plautius 8. ff. de aur. et arg. leg. Sed in ea ex toto contextu verborum apparebat, legentem cogitasse de rebus uxoris causa paratis: et ideo verba: *quod ejus causa factum, paratumque ec.* referuntur etiam ad ornamentum, licet repugnet recta ratio latini sermonis. In hac vero contra, ut infra exponemus. Modo, quae opponuntur, confutemus.

Opponit Bartolus l. quaesitum 12. §. penult. ff. de fund. instr. Si quis fundum, ut instructus est, legaverit, et adjecerit, cum supellectili, vel mancipiis, vel una aliqua re, quae nominatim expressa non erat; utrum minuit legatum adjiciendo speciem; an vero non, quaeritur; et Papinianus respondit, non videri minuit: sed potius ex abundanti adjectum. Ex hac lege argoit speciem adjectam non minuer legatum. Verissimum id quidem, cum species non est adjecta animo minuendi legati, sed ex abundanti, ut hic, vel ex imperitia: quia testator putabat speciem illam genere legato non contineri: vel saltem de hoc dubitabat, vel dubita-

ri posse existimabat. Tunc enim tollendae dubitationis causa, non animo minuendi legati species adjicitur. Animo minuendi legati species adjiciuntur primo, quoties plures ad plures enumerantur, ut in *l. cum de lanionis* 18. §. *quidam ff. de instr. vel instrum. leg.* quia non potest credi, testatorem eas species ex abundanti enumerasse; vel in legando genere de iis non cogitasse. Idcirco in *l. quaesitum* 12. §. *pen. ff. eod.* proponitur, testatorem unam tantum rem, unam tantum speciem adjecisse, et concluditur, ex abundanti adjectam fuisse, non vero minutum legatum. Simile exemplum est, in *l. Sejae* 20. in *princ. ff. eod.* Secundo, si non species adjecta sit, sed certus numerus rerum, quae in aliqua specie continentur, legatus fuerit, res illae solummodo genere continentur; species autem generi subducitur; et in ea modus generi datus intelligitur *l. legata* 9. *vers. si tamen et vers. idem ff. de supell. leg.* Exemplum est in *l. cum de lanionis* 18. §. *cui fundum* 11. *ff. de instr. vel instrum.* Aliud in *l. heres* 100. §. 2. *ff. de leg. 3.* Testator duas statuas marmoreas cuidam nominatim legavit: item omne marmor. Nulla statua marmorea praeter illas duas legata videtur: quia marmoris legato non cogitavit statuas legare. Observandum est, quod Javoleni aetate nondum percrebuerat opinio, quae Pauli tempore videtur invaluisse, legato marmore nihil praeter rudem materiam videri demonstratum *l. quaesitum* 78. §. *illud ff. de leg. 3.* Neque contrarium respondit Modestinus in *l. verba* 5. *ff. de alim. leg.* nam ibi sunt duo legata distincta, atque inter se diversa: alterum datum omnibus libertis: alterum tribus nominatis, quibus etiam injunctum est manendi cum heredibus, imo nec ibi generi, et speciei legatur: sed speciei et individuis. Contra si plures species fuerint nominatae, ad eas genus redigitur, et in illa consistit legatum, ut in *l. cum de lanionis* 18. §. *penult. ff. de instr.*

et in *l. Sejae* 20. in *princ. ff. eod.* Haec est vera distinctio a veteribus tradita. Sed haec ad nostram quaestionem non pertinent; sed ad eam: utrum generi per speciem derogetur. Imo legibus modo expensis confirmatur nostra explicatio, quod in legato generis comprehenditur id, de quo testator cogitavit, ut late declaravimus ad expositionem *l. ult. §. ult. ff. de trit. vin.*

Multo difficilior est *l. Plautius* 8. *ff. 10 de aur. et arg. leg. Quisquis mihi heres erit Titiae vestem meam, mundum, ornamentaque muliebria damnas esto dare.* Plautius, Cassius, Javolenus, Paulus existimarunt, omnem vestem legatam videri, non tantum muliebrem. Quid est, quamobrem verbum illud *muliebria* non redigat ad vestem muliebrem, et contrahat genus vestis: sicut verba: *vinum quod Romae erit*: contrahunt genus penoris ad penum, quae Romae erit in *l. 4. §. ult. ff. de pen. leg.* Nimirum quia hic ex verbo *muliebria* non possumus arguere testatricem in animo habuisse legare dumtaxat muliebria. Obstat enim huic conjecturae adjunctum, *meam*, quod vesti testatrix adjecit. Ideo aiebat Cassius *secundum verba testamenti omnem vestem legatam videri*: et subdit Paulus: *verissime est testatricem tantum ornamentorum universitati derogasse.* Idque ex Javoleni sententia Vestis adjecit *meam*: ornamentis adjecit *muliebria*. Utrumque adjunctum afficit, ac definit et circumscribit id, cui adjectum est. Maxime quia illa demonstratio *muliebria* non potest applicari vesti salva ratione recti sermonis: ac propterea non potest restringere legatum vestis.

Opponi etiam potest non minus difficilis *l. si quis legaverit* 11. *ff. de aur. et arg. leg. Si quis legaverit aurum, gemmas, margaritas, quae in auro essent, id aurum, cui neque gemmae, neque margaritae inessent, legasse videtur.* Non legat testator aurum cui insint gemmae, et margaritae: tunc enim solummodo deberetur aurum, cui inessent

gemmae, et margaritae. Sed tria separatim legat: aurum, gemmas, margaritas: anrum in genere sine ulla praescriptione: margaritas et gemmas cum limitatione et modo; eas scilicet, quae auro inessent. Propterea aurum universum debetur: gemmae autem, et margaritae tantummodo auro inclusae. Ita, si cui servi omnia cum peculio legati fuerint, debentur etiam servi, qui peculium non habent *l. si cui servi 52. ff. de legat. 1. l. cui vinum 6. versic. sicuti ff. de trit. vin. et ol. leg.* Item si vinum cum vasis legatum sit, debetur etiam vinum, quod est in doliis, licet dolia non sint vasa vinaria. *l. cui vinum 6. et l. vinum 15. ff. de trit. vin. et ol. leg.* Quae notanda sunt, quia multi in hoc errant, maxime in foro, quos excusandos puto, quia erravit etiam Trebatius, quem Proculus reprehendit in *d. l. vinum 15.*

CAPUT XVIII.

Ad l. Titius 25. §. 1. ff. de liber. et posthum.

SUMMARIVM.

- I. Falsa demonstratio, quae laedit jus commune, vitiat actum, cui adjicitur.
- II. Explicatur textus noster, et num. seqq.
- III. Confutatur sententia Duarenii.
- IV. Expenditur sententia Cujacii et u. V. VI.
- VII. Rejicitur sententia Antonii Fabri et veterum interpretum, et u. 8.
- VIII. Testamentum jure factum dicitur, quod valet jure civili.
- IX. Testamentum, quod Praetor tortur, data bonorum possessione, irritum dicitur et imperfectum. Exempla.
- X. Hereditatem adiri posse, ac peti bonorum possessionem, longe differunt.
- XI. Falsa demonstratio, cum designat quid certum, quod non est in rerum natura, vitiat dispositionem.
- XII. Falsa demonstratio vitiat exheredationem.

Venio ad falsam demonstrationem, quae vitiat ac perimit actum, cui adjicitur. Hujus plura sunt genera. Primum earum, quae quoquo modo laedunt jus commune. Harum duo proferam exempla.

Primum attinet ad institutionem heredis, quod proponitur a Paulo in *l. Titius 25. §. 1. ff. de liber. et post.* Lucius Titius cum haberet neptem ex filia praegnantem rure agentem, ipse in civitate condidit testamentum hora diei sexta, in eoque instituit heredem pro parte, id quod in utero neptis haberet. Neptis nihil in utero tum temporis habebat, quia albescente coelo (nempe primo diluculo, vel ut nos dicimus, *all'alba*) masculum erat enixa. Falsa igitur est illa demonstratio pronepotis, qui in utero amplius non est, sed jam editus: Respondit Paulus, quod nihilominus valet institutio, quia natus est eadem die, qua factum est testamentum, id ignorante testatore: sequitur, ut sit inutilis, si non eadem die factum fuit testamentum. Si instituisset pronepotem non adjecta illa demonstratione, quod in utero haberet, utique valeret institutio quando cumque facta: igitur falsa illa demonstratio vitiat institutionem. Quid ita? quia posthumus alienus, tamquam incerta persona, heres institui non poterat, nec jure civili admittebatur ad hereditatem *princ. tit. instit. de bon. poss. vers. nam si alienus*, quamvis fuerit admissus jure praetorio ad bonorum possessionem secundum tabulas *d. princ. l. 1. §. si filius 12. ff. de ventr. in poss. mitt.* et ita intelligendus *§. posthumus 28. inst. tit. de legat.* Filius autem neptis, de quo in nostra lege, est posthumus alienus *d. §. posthumus 28.* Atque haec quoad quaestionem propositam de falsa demonstratione satis esse possent. Dubito tamen: an veram legis interpretationem attingant; quae multo difficilior est, quam aut veteres, aut recentiores interpretes sint opinati, qui eam minus accurate, ne dicam valde negligenter explicaverunt.

Ait Paulus, *institutionem jure factam 2* recte responderi. Quo jure? civile, an praetorio? Jure quidem praetorio recte factam fuisse, certum est. Sed non est necesse, ut eadem die facta sit; ut ab absente: ut ab ignorante; quae requirit

Paulus, ut recte, et jure facta sit institutio. Etenim jure praetorio valet institutio posthumi alieni sine ulla distinctione, et praetor ex ea dat honorum possessionem secundum tabulas, ut modo dicebamus. Sequitur, ut valeat jure civili. Sed hic impingimus in scopulum inevitabilem. Nam jure civili non poterat Pauli aetate hereditas, aut legatum relinqui alieno posthumus; utpote incertae personae. Ulpian. *in fragm.* tit. 22. §. 4. §. incertis 35. et §. seq. instit. de legat. princ. tit. instit. de bonor. possess. et ipse Justinianus affirmat, se hoc emendasse tam in hereditatibus quam in legatis et fideicommissis d. §. sed nec hujusmodi 27. inst. tit. de legat. Ea tamen constitutio hodie non extat. Indaganda igitur est ratio, cur in hac specie jure facta sit institutio.

Non multis opus est, ut refutemus sententiam Duareni, quam nonnulli etiam veteres tenuerunt. Putat Vir ille summus, quod licet testator expresserit casum, quo pronepos esset in utero, tamen ex conjectura voluntatis censeatur comprehendendi etiam casus, quo natus fuerit. Refutatenim hanc sententiam Pomponius in l. commodissime 10. ff. de liber. et post. ubi statuit rumpi testamentum, si alteruter casus omissus fuerit, eoque casu, qui omissus est, nascatur. A casu expresso ad casum omissum non datur extensio. Hanc sententiam sustulit Justinianus in l. ult. C. de post. hered. inst. sed inquit, in hac specie de casu ad casum extenditur institutio ex conjectura voluntatis, ducta ab absentia, a brevitate temporis, ab ignorantia testatoris. At, quaeso te, quid conferunt haec ad faciendam conjecturam voluntatis? An potius vult utrumque casum comprehendere is, qui posthumum instituit post paucas horas quam natus sit; quam is, qui eum instituit post unum aut alterum diem? Si uterque ignorat, eum natum esse, utique eadem opinione eum instituit, sive paulo ante, sive multo ante institutionem natus fuerit. Non potest immutare cujus

Averanii Tom. III.

squam voluntatem, ac mentem, quod ab eo ignoratur. Absentia quoque confert quidem ad arguendam ignorantem editi partus, non vero ad arguendam diversam voluntatem testatoris ignorantis; quod evenisset. Ignoratio autem editi partus potius obstat voluntati testatoris, quam ipsam adjuvet: voluntas enim non fertur ad ignota, ut ajunt philosophi: et nihil consensui tam contrarium est, quam error l. si per errorem 15. in fin. ff. de jurisd.

Probabilior mihi videtur Cujacii sententia, quam reprobatur Antonius Faber *Conject. lib. 9. c. 2.* Putat ille institutionem valere jure civili: licet enim ea aetate non posset jure civili posthumus alienus heres institui, tamen cum sit institutus eadem die qua natus, paulo postquam natus est, perinde haberi debet, ac si jam natus esset institutus, quia, quod fit uno eodemque die, nullum ex tempore discrimen capit. l. si duas 6. in princ. ff. de excus. tut. l. si fundus §. penult. ff. de pignor. Plus igitur valet, quod in re est, quam quod in opinione.

Vereor tamen, ne non defendi possit 5 haec sententia. Non moveor ea ratione, qua Faber; sed quia vere testator instituit eum, quem nepis in utero haberet, non enim, qui jam natus esset. Quocirca repugnat tum ipsa lex, quae prohibet institui heredem extraneum, qui in ventre est, tum veritas, quia vere posthumus, non jam natus, est institutus, is enim non est in ventre. Recte Paulus notat in nostra lege: *verba quidem testamenti ad eum proneptem directa videri, qui post testamentum factum nasceretur.* Igitur pronepos natus non est institutus, quia ad eum directa non sunt verba institutionis: aut si quis velit eum fuisse institutum, non est institutus, nisi ut posthumus; hoc est, contra legem; adeoque non potest jure civili valere institutio. Nec dici potest, perinde habendam hanc institutionem, ac si institutus esset jam natus: Iluc enim nos

Z

confugere non sinunt tum contraria verba testatoris directa ad eum, qui in utero est: tum legis dispositio, quae casum omissum pro omissu habendum esse jubet *l. commodissime 10. ff. de lib. 3. post.* In qua praeter ea, quae dudum diximus, observandum est, quod ibi agitur de rumpendo testamento: et quoniam publice expedit suprema hominum iudicia exitum habere *l. vel negare 5. ff. testam. quem. aper.* et pro lege habeantur *Nov. 22. cap. 2.* tamen potius rumpitur testamentum, quam contra expressa verba testatoris casus omissus comprehendatur in casu expresso. Quanto magis in nostra lege, in qua nihilominus testamentum sustinetur, quia posthumus pro parte proponitur institutus: atque adeo eo etiam excluso valet testamentum, nec infirmatur, cum ejus portio coheredibus accrescat.

6 Neque me movet, quod eodem die natus sit, et quae eodem die sunt, discrimen temporis non admittant. Nam id verum est, quando non constat, quid ante factum fuerit, quid postea, ut in *l. si duas 6. in princ. ff. de excus. tut.* Item cum de solo ordine ac tempore quaeritur, quod incertum est. In nostra specie quaeritur de facto certo et indubitato: constat enim pronepote multas horas ante testamentum natum fuisse; adeoque tempore testamenti in utero non fuisse. Quaeritur de voluntate testatoris, quam certum est impletam non esse partu jam edito. In hac quaestione spectandum est, tempus de momento in momentum ad servandam voluntatem testatoris. Finge; testator instituit nepotem, si se vivo natus fuerit; ut in *l. commodissime*: certe si nascatur vel momento temporis post mortem testatoris, rumpit testamentum: ipsam enim momentum mortis attenditur. Contra si testator nepotem instituat, si quis sibi post mortem natus erit, ut in *l. si pater filium 26. ff. de vulg. et pupill.* nemo dubitabit rumpi testamentum, si vivo testatore nascatur, eo etiam animam agente: de hoc tantum

dubitari posset, an idem dicendum esset, si nasceretur in ipso mortis articulo; et puto idem dicendum, quia tempus mortis vitae tribuitur. Haec in *l. ult. ff. de cond. inst.* quam alias exposuimus.

Superest sententia Antonii Fabri, *lib. 7. conject. 7. cap. 2.* quae congruit cum sententia veterum. Putat ille institutionem jure Paetorio sustineri, quia inspecta voluntate testatoris, et ex probabili ejus errore, pro non nato haberi debet, qui eadem ipsa die, et paulo ante inscio testatore natus est. Si recte perpendatur, non multum distat ab opinione Cujacii, quam modo refutavimus: atque adeo in eisdem fere difficultates incurrat. Haec in re maxime discrepat, quod Cujacius putat institutionem valere jure civili: hic autem jure praetorio, quod asseverat, quia pro non nato habetur, licet vere natus jam sit a multis horis. Enimvero, quod qui in utero est, pro jam nato habeatur in his, quae ad commodum ejus pertinent, saepe traditum est *l. qui in utero 7. et l. 26. ff. de stat. hom.* quia vere est in rerum natura, qui in utero est *l. intelligendus 153. ff. de V. S.* et hoc si postea nascatur: nam si non nascatur, quod ad jus attinet, numquam fuisse intelligitur *l. utrum ita 7. ff. de reb. dub. l. 3. §. ex his apparet ff. de injust. rupt. irrit.* Quod autem qui jam natus est, pro non nato habeatur, non memini me legisse. Qui in utero est, nasci potest; et quamvis modo non sit in numero hominum, tamen speratur futurus non multo post: speratur nasciturus. Qui natus jam est, non potest in uterum regredi, et fieri non natus. Lex autem non fingit impossibilia *l. adoptio 16. de adopt. §. minorem 4. ff. sed et illud 9. inst. tit. de adopt.*

Ac sane rem conficiant ipsi Pomponii verba: *institutionem jure factam videri recte responderi.* Si jure facta est institutio, utique valet jure civili: nam ut valeat testamentum requirimus, ut factum sit secundum regulas juris civilis *l. si*

quaerimus 4. ff. qui testam. fac. poss. hoc autem valet jure civili. Jure facere dicitur testamentum, qui ita facit, ut valeat jure civili, non solo jure praetorio, ut in l. pen. ff. de lib. et post. in l. 2. in fin. C. quan. provoc. non est nec. Et ex testamento, quod jure factum est, ad nos hereditas pertinet l. 1. ff. de hered. petit. l. si testamento 7. C. de impub. et al. subst. quod valet solummodo tuitione Praetoris, non defert nobis hereditatem, sed tantummodo bonorum possessionem: quoniam Praetor heredem facere non potest §. quos autem inst. tit. de bonor. pos. l. ait Praetor 7. §. sed quod Papin. in fin. ff. de minor. Potest ergo ita concludi. Si jure facta est institutio, defertur ex ea hereditas: at haec non defertur ex institutione, quae sola Praetoris jurisdictione sustinetur: ergo ec. Amplius testamentum jure factum, et testamentum imperfectum invicem opponuntur; et jure factum dicitur, quod valet jure civili: imperfectum, quod Praetoris auctoritate sustinetur l. si duobus 12. §. 1. ff. de bon. poss. cont. tab. Et merito: testamentum enim legis auctoritate nititur ab ea vires firmitatemque mutuatur l. verbis legis 120. ff. de V. S. l. lege obvenire 130. ff. eod. non autem a Praetore. Licet enim Praetor aliquando tueatur aliquos actus, qui jure civili non subsistunt, ut saepenumero evenit in testamentis l. 1. §. ult. et l. seq. ff. si tab. null. ext. l. 1. in princ. ff. de ventr. in poss. mit. l. 3. §. si sub ea ff. de bon. poss. cont. tabul. l. 2. §. 1. ff. de bon. poss. sec. tab. tamen illi non jure facti dicuntur, sed sustineri tuitione Praetoris, ut in l. 1. in princ. ff. quib. mod. usufr. amittit. l. si usufructus 9. §. 1. §. usufr. quem. cav. l. 1. §. pen. ff. quod fals. tut. quod maxime obtinet in testamentis, quia Praetor tueatur voluntates defunctorum l. 1. in princ. ff. si quis omis. caus. testam. Tueatur, non confirmat, non efficit, ut jure facta sint: neque enim Praetor juri potest derogare

l. 1. §. 1. ff. de feriis. Tueatur scilicet dando actionem: dando bonorum possessionem, dando exceptionem, quibus adjuvat exclusos a jure: atque his remediis ex aequitate juris civilis rigorem emendat ac temperat inst. tit. de bon. poss. in princ. Quoad institutionem alieni posthumus, Praetor emendat jus civile princ. tit. inst. de bon. poss. In id, quod jure factum est, non cadit emendatio, sed confirmatio: d. princ. Quamobrem testamentum, quod Praetor tueatur data bonorum possessione, ubique dicitur imperfectum. injustum, irritum, nullius momenti: nusquam vero jure factum pronunciat, ut demonstrant exempla, quae passim occurrunt, quorum haec pauca seligimus.

I. In l. si duo 12. §. 1. ff. de bon. poss. contr. tabul. Si prius testamentum extet jure factum, quo filius exheredatus est: sequens imperfectum, in quo praeteritus sit filius; posteriore testamento praeteritus recte petet bonorum possessionem, si ec. Nota, quod testamentum, in quo filius est exheredatus, jure factum dicitur, licet possit impugnari per querelam inofficiosi: contra testamentum, in quo praeteritus est filius, dicitur imperfectum, licet a Praetore sustineatur, nempe quia illud secundum regulas juris: hoc autem contra regulas juris civilis factum est.

II. Institutio posthumi alieni sustinetur a Praetore per bonorum possessionem secundum tabulas: haec autem institutio non valuisse dicitur a Justiniano in princ. tit. inst. de bon. poss.

III. Ex testamento, in quo institutus est filius sub conditione fortuita, datur bonorum possessio secundum tabulas, et etiam contra tabulas, ut in l. 2. §. 1. ff. de bon. poss. sec. tab. l. 5. §. sed si sub conditione 12. ff. de bon. poss. con. tab. Hoc autem testamentum nullius momenti esse dicitur in l. Lucius 83. ff. de cond. et dem.

IV. Testamentum, de quo in l. si duo 19. ff. de leg. praest. tueatur Praetor:

hoc etiam nullius esse momenti dicitur in l. 1. ff. de injust. rupt. l. ex facto 43. §. Lucius Titius ff. de vulg. et pup. et inutile in l. inter caetera 30. in fin. ff. de liber. et post. princ. tit. inst. de exher. liber. et non valere in l. si quis 16. in fin. ff. de vulg. et pup. et nihil valitutum in l. dum apud 31. ff. de lib. et post. et ipso jure everti in l. maximum vitium C. de lib. praet.

V. In l. posthumus 12. in fine principii ff. de injust. rup. idem et circa injustum, et irritum erit dicendum, si bonorum possessio data fuerit et, qui rem ab intestato auferre possit. Titio Praetoris non efficit quin testamentum sit injustum, aut irritum, aut ipso jure sublatum l. sancimus 27. vers. sin autem C. de testam.

- 10 Alia praetermitto. Illud moneo falsum esse, quod ait Antoonius Faber, eundem esse effectum utrum institutio jure civili valeat, et adiri possit hereditas, an peti bonorum possessio debeat: ideoque recte dici jure factam, licet aolum beneficio Praetoris sustineatur. Multae enim sunt differentiae, et quoad vim et effectum utriusque; et quoad personas acquirentium; et quoad modum acquirendi, adeo ut scire necesse habeat, qui accedit, an possit adire, an vero petere debeat bonorum possessionem. Sed hic locus non est de his disserendi.

- 11 In hac opinionum fluctuatione fluctuque rationum inclinatur animus, ut arbitrer, etiam jure civili valere institutionem. Verumtamen propositam a Paulo quaestionem, non in eo versari, in quo sunt haec opinati; sed in hoc; an falsa illa demonstratio: *id quod in utero haberet vitiet institutionem*. Falsa est haec demonstratio, quia pronepos non est amplius in utero, sed jam editus. Equidem falsa demonstratio neque institutioni, neque legato nocet, ut in superiore demonstravimus. Verum quoties certum quiddam designat, quod non est in rerum natura, vitiet omnem dispositionem, cum desit id, de quo, et circa

quod dispositum est. l. si servus 108. §. qui quinque 10. vers. nam quodammodo ff. de leg. 1. l. item, quod Sabinius 17. §. sed si asse et l. ex facto 19. ff. de hered. inst. et dicemus uberiorius in proximo. Huc referenda verba Pauli: *verba quidem testamenti ad eum pronepotem directa videri, qui post testamentum factum nasceretur*, scilicet verba directa sunt ad eum, qui non est, cum nullus in utero sit. Verumtamen cum testator ignoraret, eum natum fuisse, et putaret, eum adhuc in utero esse, designavit certum corpus, certum puerum, nempe eum ipsum, qui modo fuerat editus. Etenim cum jam nascentus esset, jam erat perfectum animal, nec aliter differt a jam nato nisi loco: et in hoc erravit testator, qui putabat eum in utero esse, cum esset in cunis; quapropter cum constat de re demonstrata, error ille non nocet. l. patronus 35. §. 1. et 2. ff. de leg. 3. Ac licet anitili juris regulae fortasse posset aliud convenire, tamen humanitate suggerente eo decursus est; ut ait Julianus in l. si ita scriptum 13. ff. de lib. et post. Institutionem enim benigne interpretamur, et adjuvamus contra ac faciendum in exheredatione l. cum quidam 19. in fin. ff. eod. Quamquam et in exheredatione admodum dubie respondet Paulus in nostra l. Titius in princ. vers. postea, et favore exheredationis videtur decidere Ulpianus in l. si institutus 27. in fin. ff. de inoff. test. Sed puto verius exheredationem non valere deficiente testatoris voluntate, qui non potest videri sensisse de eo, quem obiisse putabat l. si quis ita 16. §. 3. et 4. ff. de testam. tut. Secus est in nostra specie: constat enim, de eo nepote sensisse, qui eo ignorante natus est: et error tum probabilis est, tum dignus excusatione et propter distantiam loci, et propter brevitate temporis, quae liberant a probando errore apud iudicem. Neque similis est haec institutio generali posthumi institutioni, quae nullum certum corpus

designat, sed in incertum vagatur, complexa quemcumque, qui postea nascetur, sive modo conceptus sit, sive non, sive nascetur ex uxore, quam habet, sive ex alia, quam postea ducet *l. placet 4. et seq. ff. de lib. et post.*

12. Redeo jam ad id, quod initio proposui. Secundum exemplum est in exheredatione, quam vitiat falsa demonstratio, ut in *l. posthumus 14. in fin. cum seq. ff. eod.* benigna enim interpretatione lex arbitratur, eum non fuisse exheredatum, ut in *l. 2. in fin. ff. eod.* quia exheredationes non sunt adiuvandae *l. cum quidam 19. in fin. ff. eod.*

CAPUT XIX.

Ad l. nuper 85. vers. plane ff. de leg. 3. et l. Stichus 6. ff. de leg. 1. et alias

SUMMARIUM.

- I. Falsa demonstratio habens vim conditionis, reddit actum inutilem.
- II. Falsa demonstratio cognitionis et affinitatis non vitiat.
- III. Aliud falsa demonstratio, aliud causa, vel conditio.
- IV. Exponitur *L. si pater 4. C. de hered. instit.*
- V. Cognatio et affinitas per se plenam non faciunt probationem testatorem alias legatarum non fuisse.
- VI. Falsa causa meritorum legatum non perimit.
- VII. Falsa demonstratio cognitionis poterit fortasse vitare institutionem cognati proximi, ut est filius et frater.
- VIII. Explicatur *l. nec apud 7. C. de hered. instit.*
- IX. Exponitur *l. cum proposita 3. C. de hered. instit.*
- X. Causam remanens non vitare tradit Bartolus, causam vero proximam vitare.
- XI. Impugnatur distinctio.
- XII. Causa etiam obligatoria, si falsa sit, legatum non vitiat.
- XIII. Respondetur *L. 1. C. de fals. cass.*

En alterum genus falsae demonstrationis, quae nocet. Quoties falsa demonstratio vim habet conditionis, actum reddit inutilem eodem modo, quo deficiens conditio. Vim autem conditionis habet demonstratio, quae in futurum concipitur *l. nuper 85. vers. plane ff. de leg. 3.* Quapropter si quis ita legaverit: *Stichum, qui meus erit, cum moriar, heres dato.* Si Stichus non fuerit testator Averanii Tom. III.

ris tempore mortis, legatum extinctum est, quasi deficiente conditione. *l. Stichum 6. ff. de leg. 1. d. l. nuper 85. l. 1. in fin. ff. de cond. et dem. l. quoties 11. ff. de reb. dub.* Verum si alius sit Stichus tempore mortis, ab eo, qui erat tempore testamenti, non deficit conditio *l. filiae 28. in fin. ff. de cond. et dem.* Quod si testatoris fuerit pro parte, valebit pro ea parte legatum quia extitit pro ea parte conditio *d. l. 6. in fin.* Item si ita legatum fuerit: *aurum quod uxoris causa paratum erit.* Si testator alienaverit partem auri uxoris causa parati, in ea parte legatum extinguitur: si totum, in toto: nec distinguendum erit, utram sponte, an necessitate coactus alienaverit: utrum animo minuendi vel adimendi legati, an non; quemadmodum distinguitur, cum demonstratio vim conditionis non habet; scilicet cum in praesens tempus concipitur *l. scribit 34. §. penult. et ult. ff. de aur. et. org. leg.* Verumtamen si post alienationem alium ejusdem nominis emerit: aut aurum aliud uxoris causa, non debetur *l. d. filiae 28. in fin.* Facit igitur conditionem demonstratio in futurum tempus concepta *l. 1. §. ult. ff. de cond. et dem.* quae conditio deficit, si falsa fuerit demonstratio: ac deficit pariter res legata, sine qua nequit subsistere legatum.

Bartolus et alii invehunt aliud genus hujuscemodi falsae demonstrationis, existimantes falsam demonstrationem cognitionis, et affinitatis vitare institutionem. Nuntuntur auctoritate Imperatorum in *l. si si pater 4. et in l. nec apud 7. C. de hered. inst.* Sed hanc sententiam falsam esse, non dubito. Perspicue contrarium definitum est in *l. falsam 33. in princ. ff. de cond. et dem.* Falsa demonstratio neque legatario, neque fideicommissario nocet: neque heredi instituto: veluti si fratrem dixerit, vel sororem, vel nepotem, etc. et in *l. nominatim 34. in princ.* Ibi: *vel necessitudinis vel affinitatis.* Exemplis necessitudinis, cognitionis, affinitatis utuntur, quia de his magis dubitari

poterat: quam de alio quocumque genere demonstrationis.

- 3 Nec contrarium probant adductae leges. In his enim non de falsa demonstratione agitur, sed de falsa causa. Quamvis enim falsa causa non vitiet institutionem, aut legatum; quemadmodum falsa demonstratio *l. demonstratio* 17. §. *quod autem ff. de cond. et dem. l. cum tale* 72. §. *falsam causam ff. eod. §. longe magis* 31. *inst. tit. de legat.* tamen inter falsam demonstrationem, et falsam conditionem, sive causam multum interest, ut ait Papinianus in *l. si sic legatum* 75. §. *quod si ff. de leg. 1.* Nam quoties causa ejusmodi est, ut testatorem induxerit ad legandum, vel instituendum aliquem heredem, cum deficiente illa causa non fuisset legaturus, vel instituturus, habet vim conditionis, et ideo ai falsa sit, vitiat dispositionem *l. cum tale* 72. d. §. *falsam causam ff. de cond. et dem.* Sed ad heredem pertinet probare cum legaturum non fuisse, si scivisset causam falsam esse. Datur enim heredi exceptio doli quam ipse probare tenetur. *l. si pactum* 9. *l. in exceptionibus* 19. *l. cum de indebito* 25. §. *sed hanc ita in fin. ff. de probat.* His positis facilis est explicatio legum contrariarum. Pater falsa opinione ductus instituit heredem quasi filium suum, qui filius non erat; non instituitur, si alienum nosset: manifestum est, hic agi de falsa causa, qua inductus fuit ad instituendum, quem non fuisset instituturus, si scivisset, non esse filium suum. Recte igitur Gordianus Imperator in laudata *l. si pater* 4. ex Divorum Severi, et Antonini placitis rescripsit, auferendam ei successionem: scilicet a fisco, tamquam indigno, cum suppositus esset ostensus *l. auferetur* 46. *in princ. ff. de jur. fisci.* Observandum autem est, quod eorundem Severi, et Antonini auctoritate nituntur tam Imperator in hac lege, quam J. C. in *l. falsa* 33. *in princ. ff. de cond. et dem.* atque adeo non possunt inter se esse contrariae, ac necesse est, species, de

quibus rescripserunt Imperatores, fuisse omnino diversas ac discrepantes. Discrepant autem in hoc, quod in *l. falsa* 33. egitur de falsa demonstratione cognationis, et definitur, eam non obesse legato: idque tum juris civilis ratione, tum constitutionibus Divorum Severi, et Antonini cautum fuisse, *l. 4.* agitur de falsa causa, quae induxit patrem ad instituendum filium, quem alias non fuisset instituturus, si alienum nosset. Requirit Imperator in hac lege, ut instituerit quasi filium, et ut non esset instituturus si alienum nosset. Si hoc requiritur in conjunctione patris et filii: qua nulla major potest esse conjunctio ac necessitudo; quanto magis requiretur in laxioribus conjunctionibus? Propterea generaliter et sine exceptione Papinianus in *l. cum tale* §. *falsam causam ff. de cond. et dem.* statuit, falsam causam non obesse legato: et hanc unicam exceptionem adjungit: *si probetur alias legaturum non fuisse.* Hoc igitur est, quod probari debet ab eo, qui contendit, falsam demonstrationem, sive causam obesse dispositioni. Ratione id ipsum confirmat: quia ratio legandi legato non coheret: quae pariter generalia est, et vera, et ad omnia legata pertinens. Etenim cum legatum ait donatio *l. legatum* 36. *ff. de leg. 2. §. 1. inst. eod.* In donatione subest semper causa liberalitatis *l. 1. ff. de donat. in princ.* quae donationem sustinet, remota, aut deficiente quacumque alia causa *l. damus* 52. *l. in summa* 65. §. *id quoque ff. de condict. indeb.* Semper enim verum est, donatorem donare voluisse *d. §. id quoque* nisi is, cujus interest, probet donatorem alias donaturum non fuisse: testatorem alias non fuisse legaturum; tunc autem corrupt donatio aut legatum propter defectum voluntatis in donante aut legante, non propter falsitatem causae, aut demonstrationis: sicut evenit cum demonstratio, et causa conditionaliter adjiunguntur *d. §. longe magis* 31. et *l. demonstratio* 17. §. *pen. ff. de cond. et dem. l. Stichum* 6. *ff. de*

leg. 1. Idcirco hanc esse voluntatis quaestionem ait Imperator Alexander in l. 3. C. de hered. instit. Ad probandam autem hac in re voluntatem liquidæ probatione requiruntur ab Imperat. Antonino in l. 1. C. de fals. caus. Obstant enim et regula juris, et ratio, et constitutiones Divorum Severi et Antonini l. falsas 33. in princ. juncta l. demonstratio 17. §. quod autem ff. de cond. ei dem. 5 Enimvero ejusmodi non est sola conjunctio sanguinis, maxime si non proxime attingat testatorem: et multo minus afinitas; quæ etsi præstent aliquam conjecturam, tamen solæ per se plenam perfectamque non faciunt probationem, eum aliis legaturum, non fuisse. Numquid enim solis consanguineis hereditates et legata relinquuntur: ut ex consanguinitate certum duci possit argumentum, testatorem non fuisse relicturum, si scisset, eum non esse consanguineum? An non sunt complures, quos fraterna, imo et paterna charitate diligimus, ac multo ferventius, quam consanguineos, et fratres, ac parentes appellamus l. nemo 58. §. 1. ff. de hered. instit. Cic. in orat. post rehit. in senat. de Cn. Plancio: qui si milis quaestor imperatori fuisset; in filii loco fuisset, nunc certe: erit in parentis etc. et paulo post: sed unus frater, qui in me, pietate filius, consiliis parens: amore (ut erat) frater inventus est. et lib. 5. epist. fam. ep. 8. de P. Crasso: sicut alterum parentem et observat, et diligit. Plane si exempla legatorum in jure nostro proposita attentius consideremus, plura extraneis, quam cognatis relictis invenimus. Legata enim non propter consanguinitatem necnon et donationes, et plerumque etiam hereditates; sed ob merita relinquuntur l. nec adject 9. ff. pro soc. Cicero in 2. Phil. de se ipso: ego amplius LLS ducenties acceptum hereditatibus retuli; sunt quingenta millia nostrorum scutorum. Hanc immanem summam non ab propinquis, sed ab amicis ob ingentia merita accepit. Quam fallax igitur est illa

regula: si scivisset eum non esse cognatum; non esse affinem, sicut falso putabat, nihil ei reliquisset? O regulam liberalitatis, amicitie; munificentiae erga bene meritos expultricem, et exterminatricem!

Non omitam, quod licet legata relinquuntur ob merita d. l. g. ff. pro soc. tamen falsa causa meritorum non perimit legatum. Quod enim majus meritorum esse potest, quam liberare aliquem a capitali crimine, et tamen si quis ita legaverit: Titio, quia patrocinio ejus, capitali crimine liberatus sum, Stichum do, lego: valet legatum, licet patrocinio ejus liberatus non sit. §. longe magis 31. inst. tit. de legat. Si non nocet legato falsa causa amplissimi meriti, ac beneficii incomparabilis, quod falso putat se accepisse testator a legatario, quem credit sibi vitam, libertatem, civitatem, existimationem, bona fortunæque conservasse: quanto minus nocet causa falsa consanguinitatis: Certe Cicero in laudata oratione in princ. hoc insigne promeritum parentum meritis, ac beneficiis longe antepont.

Quod si quis fuerit adeo religiosus, 7 ut nefas putet a communi opinione recedere, poterit fortasse ea defendi in heredis institutione: non tamen cujuscumque cognati, sed admodum proximi, cujusmodi est filius, et frater. Certe exempla ex jure deprompta, quibus interpretes nituntur, ut fundent opinionem suam, agunt de heredis institutione: nec ullum de legatis occurrit usquam exemplum. Neque generaliter de quacunque institutione disponent, sed solum de institutione filii, et fratris. Non eadem est ratio hereditatis, ac legati. Plerique hinc temporibus, quibus vix quicquam momenti habet amicitia, instituunt heredes sanguine conjunctos, maxime agnatos, ut bona maneat in familia. Hæque suffragatur ipsa lex, quæ hereditatem ab intestato defert primum suis heredibus, deinceps agnatis l. verbis legis. ff. de V. S. Non tamen defert omnibus, sed so-

lum proximis, atque his usque ad certum gradum. Ergo in his est aliqua ratio singularis, quae alias non convenit.

Verumtamen, ut mea fert opinio, neque haec sufficit ad probandum, testatorem non fuisse institutum, si novisset eum non fuisse filium, aut fratrem. Etenim, ut paulo ante diximus, Severus et Antoninus, ut auferrent filio supposito hereditatem, requirunt, ut eum testator non fuisset institutus, si alienum nosset. Quod multo magis dicendum de fratre in *l. nec apud 7. C. de hered. inst.* Nam si ille, qui vult auferre hereditatem filio, probare debet, eum non esse filium, et patrem, si hoc scivisset, non fuisse institutum: multo magis haec probare debebit, qui vult auferre hereditatem fratri: at enim lex necessitatem instituendi liberos parentibus imponit, ac propterea videri potest eum instituisse, ut legi naturae, et praeceptis juri obtemperaret, alias non institutus; fratrem autem instituendi necessitatem nulla lex injungit. Ratio autem, cur etiam in filio ac fratre excludendo ejusmodi probatio sit necessaria, est, quia pater, qui filium suppositum tamquam a se genitum aluit, et educavit, eumque semper pro filio habuit, et, ut patrem decet, omnibus rebus commode recteque tractavit: admodum probabile est, eum paterno amore consequi, maxime si tamquam filium semper habuit obsequentem: quocirca probabile pariter est, eum nihilominus fuisse institutum. Eadem, imo major ratio in fratre, de quo in *l. nec apud 7. C. de hered. inst.* Peregrinus Titium adoptavit in fratrem, putans licere inter peregrinos fratrem sibi per adoptionem facere: eundem veluti fratrem moriens pro parte heredem instituit. Adoptans Titium in fratrem manifeste demonstrat se Titium fraterno amore diligere. Heredem veluti fratrem instituens, confirmat se eum usque ad mortem fraterno amore dilexisse; et Titium pro fratre se gessisse, meritisque et obsequio devinxisse testatorem. Quid causae igitur est,

cur credi certo debeat, eum non fuisse institutum Titium si acivisset inutilam fuisse adoptionem, ac Titium vere non esse fratrem adoptivum? Plane, etsi vire fuisset frater adoptivus, non tenebatur instituire: instituit igitur fraternam charitate, et meritis ejus illectus, et valet institutio; nisi is, qui ab eo vult auferre portionem hereditatis, eviderenter probet, eum non fuisse institutum, si nosset eum non esse fratrem *l. nemo 58. §. 1. ff. de hered. inst. l. falsa 34. in princ. ff. de cond. et dem.*

Similis quaestio voluntatis proponitur in *l. cum proponas 3. C. de hered. inst.* Miles existimens Julianum esse libertum suum, heredem instituit, eique vulgariter substituit hoc modo: *Julianus libertus meus heres est; et si hereditatem meam adire nolueris aut non potueris, in locum tuum substituo Vitalem.* Mortuo milite apparuit Julianum esse servum communem militis, et Zoili fratris ejus. Si valet institutio, tota hereditas ad Zoilum fratrem pertinet *l. Plautius 49. in princ. vers. communi autem ff. ad l. Falcid. l. verum 63. §. si servo 9. ff. pro soc.* Juliano Zoili jussu adeunte expirat substitutio *d. l. 3. in fin.* Inutilis autem est institutio, et substitutus admittitur, si miles voluit ad solum Julianum pertinere hereditatem, non institutus, si scivisset eum esse servum: si bique hereditatem acquirere non posse, extat enim conditio substitutionis, cum non possit Julianus adire hereditatem, si bique acquirere *d. l. 3. in princ.* Ergo Vitalis substitutus probare debet, militem alias institutum non fuisse Julianum, si scivisset eum esse servum: nec ad eum excludendum sufficit error testatoris, et falsa demonstratio adjecta institutioni. Porro maxima est inter patronum libertiniquae conjunctio, ut apparet tum ex operis, quas patrono libertus debet *toto tit. ff. de oper. libert. tum ex successione tot. tit. instit. de success. libert.* maxima affectio ac necessitudo, ut apparet ex innumeris legatis, quas patroni libertis

suis relinquebant, quorum in jure nostro sunt exempla frequentissima. Eo accedit, quod in nostra specie testator adeo dilexit Julianum quem suum credebatur esse libertum, ut fratri ipsi praeponebat in successione: tum etiam, quod fratri praetulit etiam Vitalem substitutum: quas satis aperte videntur ostendere testatorem voluisse bona sua ad Julianum pervenire; et si Julianus nollet, aut non posset a sibi acquirere, potius ad Vitalem, quam ad fratrem pertinere. Et tamen nisi Vitalis probaverit, testatorem ad solum Julianum voluisse hereditatem suam pervenire, non institutus, si scripsisset eum esse servum, atque adeo eam sibi acquirere non posse, ad fratrem Zoilum perveniet. His consequens est, cujuscunque generis sit falsa demonstratio aut causa, eam non nocere institutioni, vel legato, nisi probetur, testatorem alias id relictum non fuisse.

- 10 Praeter hoc, aliud quoque genus falsae demonstrationis aut causae legatum perimentis Bartolus invenit. Ait enim, quod licet causa remota, et non coherens legato, ipsum non vitiet, si falsa sit: tamen causa proxima legato coherens, ipsi nocet, si falsa fuerit. Proximam et cohaerentem legato definit esse causam obligatoriam, scilicet eam, quae si vera esset, obligaret testatorem. Proponit autem exemplum hujusmodi: *quia centum mihi mutuasti, lego tibi centum*. Et hunc verum esse intellectum hujus materiae a gloss. et Doct. intactum gloriatur in explicatione *l. demonstratio §. quod autem n. 13. ff. de cond. et dem.*

- 11 Ego tamen contra sentio, et hanc distinctionem arbitror esse commentitiam. Certe Papinianus in *l. cum tale 72 §. falsam causam ff. de cond. et demonst.* definit sine ulla distinctione, falsam causam non obesse legato, quia ratio, legati legato non cohaeret; et hanc solam exceptionem adiecit: si probetur, testatorem alias legaturum non fuisse. Equidem me Papiniani magis, quam Bartoli, Doctorumque omnium movet auctoritas; tum ma-

xime quia vim legis habet, et rationi est apprimè consentanea. Etenim ad sustinendam donationem sufficit sola ratio liberalitatis, atque adeo qui donare voluit, adjiciendo falsam causam, nihil detrahit ac derogat donationi *l. damus 52. et l. in summa 65. §. id quoque ff. de conduct. indeb.* Sequitur igitur, ut nisi heres probet testatorem alias legaturum non fuisse, subsistat legatum, subsistente ratione liberalitatis, quae est propria, ac vera ratio, et causa legandi. Movet etiam auctoritas Ulpiani in *l. si sic legatum 75. §. 1. ff. de leg. 1. Si decem, quae Titio debeo, ei legavero: nec quicquam Titio debeam, falsa demonstratio legatum non perimit*. Quamvis autem haec sit potius demonstratio, quam causa, tamen ejusmodi demonstratio tacite in se continet causam, qua testator ad legandum adducitur: et illud est indubitatum, quod juris est in falsa demonstratione, hoc vel magis esse in falsa causa, ut ait Cajus in *l. demonstratio 17. §. quod autem ff. de cond. et dem.* et Imperator in *§. longe magis 21. inst. ut. de legat.* qui addit: longe magis non nocere falsam causam, quam demonstrationem. Quamobrem inanis est inepta quorundam distinctio, qui putant legatum valere: *centum, quae mihi Titius mutuo dedit, ei lego*: non valere autem si dixerit: *quia mihi centum mutuavit, lego centum*. Nam secundum regulas juris magis est, ut hoc, quam illud valeat, tum quia minus legato nocet falsa causa, quam falsa demonstratio: tum quia in illo videtur quodammodo designatum certum corpus eorum centum, quae mutuo acceperat, quod in rerum natura non est, cum nihil acceperit: quod dubitationem posset afferre, an valeat legatum, argumento *l. si ita legatum 65. in princ. ff. de leg. 1. l. legavi 25. ff. de liberat. leg. l. item quod Sabinus 17. §. sed si ase l. ex facto 16. l. qui non militabat 38. §. ult. l. Clemens 81. §. ult. ff. de hered. inst.*

- 12 Sed ut quominus congruamus: an non negotiorum gestio est obligatoria? §. 1. *Inst. de oblig. quae ex quasi contr. l. si quis absentis* 5. ff. de obl. et act. l. 2. ff. de negot. gest. et tamen valet legatum adjecta falsa causa: quia negotia mea curavit d. §. longe magis 31. de legat. et d. l. demonstratio 17. §. quod autem ff. cond. et dem. Quid? quae potest esse causa magis efficax proxima, et cohaerens legato, quam illa, de qua in d. §. longe magis 31. quia patrocinio ejus capitali crimine liberatus sum? et tamen falsa non vitiat. Item illa, de qua in d. §. quod autem. Titius filius meus praecipio fundum, quia frater ejus ex arca tot aureos surripuit: quae ad exequendam conditionem filiorum adjoicitur l. si ita 12. ff. eod. et ne ipsa quidem, si falsa sit, nocet d. §. quod autem.
- 13 Nec ad rem pertinet l. 1. C. de falsa cans. quae assertur a Bartolo: nam ibi agitur de liberatione legata: de eo, qui legat, non quod ipse debet, sed quod sibi debetur: cujus legati est longe diversa ratio l. sic legatum 75. §. 2. ff. de leg. 1. et inferius uberius exponemus.

CAPUT XX.

Ad l. item quod Sabinus 17. §. sed si asse ff. de hered. instit. et alias.

S U M M A R I U M.

- I. Falsa demonstratio institutionem perimit, cum heredi partem datam demonstrat, quae nulla est. Exemplum ei 2. II.
- III. Perimit legatum, si designat certum corpus, quod in rerum natura non sit, vel rem incorporalem, quae non sit.
- IV. Res aliena recte legatur. Exponitur l. si ita legatum 65. ff. de leg. 1. et n. 5. 6. Res aliena per vindicationem legari non poterit. Nullus vero legari potest in quocumque legato indistincte.
- VII. Concillitur l. quidam testamento 96. ff. de leg. 1. cum l. Serrus 108. §. quinque ff. eod.
- VIII. Demonstratio conditionem non facit, nisi sit in futurum collata.
- IX. Exponitur l. quidam 7. §. 1. ff. de trik. viz. et ol. leg.

Explosa communi veterum interpretum sententia, superest tertium genus explicandum falsae demonstrationis, quae adjecta perimit tum institutionem, tum legatum.

Institutionem perimit cum heredi partem datam demonstrat, quae nulla est. Exemplum in jure nostro proposita haec sunt. In l. item quod Sabinus 17. §. sed si asse ff. de hered. inst. Si quis expleto asse ita scripserit: Titius ex reliqua parte heres esto: cum nihil reliquum sit, ex nulla parte heres institutus est, et ideo heres non erit. Enimvero si expleto asse simpliciter adjecisset: Titius heres esto: fieret transitus ad dupondium, et heres esset in diuidia hereditate d. §. in princip. et §. si plures inst. tit. eod. Sed demonstratio illa: ex reliqua parte quae designat partem, quae nulla est, cum nihil sit reliquum asse iam expleto, perimit institutionem ejus heredis; quoniam qui ex nulla parte est institutus, heres esse non potest. Et hic notandum, quod ille, cui pars a testatore non fuit assignata, nihilominus heres est, quia ipsa lex assignat. d. l. item quod Sabinus 17. per tot. et l. seq. et d. §. si plures cum duobus seqq. At cum testator assignat partem, quae nulla est, non potest ille heres esse: non ex parte assignata a lege, quia lex partem non assignat, cum eam testator assignavit. Lex enim non disponit, ubi testator ipse disposuit l. quamdiu 39. ff. de acquir. hered. quia quod disponit testator, lex ipsa confirmat, et tanquam legem jubet observari l. verbis legis 120. ff. de V. S. Novell. 22. cap. 2. versic. disponat. Eo fit, ut nec bonorum possessionem petere possit heres, cujus portio, ex qua sit institutus, non invenitur, licet eam etiam pendente conditione petere possit institutus sub conditione: quoniam hujus institutio valet, licet in incerto sit, et pendeat ab eventu conditionis: illa vero ab initio inutilis est, et nulla l. ult. ff. de bon. poss. sec.

tab. in qua proponitur hujusmodi species; Titius quanta ex parte eum priore testamento scriptum habeo, heres esto: vel Quanta ex parte codicillis scriptum eum habeo, heres esto: vel Quanta ex parte codicillis scriptum eum habeo, si scriptus non inveniatur, heres non est, utpote nulla ex parte institutus. Idem traditum est in l. 2. §. ult. ff. de hered. inst. et in princip. vers. aliter atque. Imo nec si fuerit aliqua pars vacans, heres videbitur in parte vacante institutus l. ex facto 19. ff. eod. Testator relicta parte hereditatis vacua, ita Sempronius heredem instituit: si mihi Sejus heres non erit, Sempronius heres esto. Sejum autem heredem non instituerat. Pegasus existimabat Sempronium in partem vacantem vocatum. Contra eum heredem non esse Aristo, Javolenus, Arrianus, Pomponius, Ulpianus existimaverunt, quia ei pars esset data, quae nulla esset. Simile exemplum proponit Papinianus in l. qui non militabat 78. §. ult. ff. eod. Maevium ex parte, quam per leges capere possit, heredem Sejus instituit, ex reliqua Titium. Si Maevius solidum capere poterit, Titius heres non erit, nec tamquam adjectus, nec tamquam substitutus: non tamquam substitutus, quia Sejus eum primo non secundo loco, et gradu vocavit: non tamquam adjectus, quia data est ei pars, quae nulla est. Aliud exemplum proponit Paulus in l. Clemens 81. ff. eod.

8 Legatum perimit falsa demonstratio, si designet certum corpus, quod in natura non sit: aut etiam rem incorporalem, quae non sit. De certo corpore res est manifesta, nec habet dubitationem. Species nominatim legatae, si non reperiuntur, nec dolo heredis deesse probentur; peti ex eodem testamento non possunt, ait Modestinus in l. omnia 32. alias l. cum ita §. species ff. de leg. 2. Minuit etiam legatum; hoc est, perimit in ea parte, quae non invenitur. Si quis legaverit ex illo dolo amphoras decem; etsi non decem, sed

pauciores inveniri possint, non extinguitur legatum, sed hoc tantummodo accipit, quod invenitur, l. si quis servum 8. §. si quis legaverit ff. de leg. 2. Idem responsum est; si quis legaverit decem, quae in arca habet, si quinque tantum in arca habeat: In reliquis quinque, quae in arca non sunt, legatum extinguitur; quia quodammodo certum corpus, quod in rerum natura non sit, legatum videtur, l. si servus 108. §. quinque 10. ff. de leg. 1. Quamvis enim pecunia numerata non deducatur in obligationem tamquam corpus, sed tamquam quantitas; tamen cum designatur pecunia certo loco circumscripta, fungitur vice corporis, et tamquam corpus consideratur l. sed si certos 51. ff. de leg. 1. Majori animadversione dignum est legatum, quod proponitur in l. si ita legatum 65. in princ. ff. de leg. 1. Sejo servos decem do lego praeter eos decem, quos Titio legavi. Si decem tantum inveniantur in hereditate, Seji legatum inutile est, quia non est in natura, quod ei legatum est: si praeter eos decem, quos Titius elegit, aliqui super sint; in his valet legatum, sed non in ampliores, quam decem.

Hic, quae diximus, dubitationem multa videntur asferre. Primum, quod nihil causae esse videtur, cur Sejo decem servi non debeantur, etiamsi non inveniantur in hereditate, et sit inutile legatum: aut si minus sit in hereditate, solummodo in his valeat legatum. Etenim etiam res aliena recte legatur, l. cum servus 39. §. constat 7. ff. de leg. 1. l. si pecunia 12. ff. de leg. 2. l. cum alienam 10. C. eod. §. non solum autem 3. inst. eod. Etsi res legata non sit in hereditate, non propterea heres liberatur a praestando legato d. l. si pecunia 11. sed vel eam redimere debet, vel si commode non possit, praestare aestimationem d. §. non solum l. non dubium 13. §. qui constituitur ff. de leg. 1. Item servi generaliter legari possunt l. legato 37. l. si

servus 108. §. *cum homo ff. de leg. 1. §. si generaliter* 22. *inst. eod.* Et homo incertus *l. cum incertus* 15. *ff. eod.* et valet legatum, etiamsi testator hominem non habeat, ad differentiam domus, et fundi in *l. si domus* 71. in *princ. ff. eod. l. cum post.* 69. §. *gener ff. de jur. dot. l. ita stipulatus* 115. in *princ. vers. vel fundum ff. de V. O.*

- 5 Sed facilis est, et prompta responsio. In laudata *l. si ita legatum in princ.* non potest dubitari, legatos fuisse servos per vindicationem. Id verba ipsa legati *do, lego* a Cajo relata demonstrant: sunt enim verba propria legati per vindicationem. Ulpian. in *fragm. tit. 24. de legat. §. 3.* Per vindicationem autem legari non poterant res alienae: sed illae tantum, quae fuerunt testatoris tum tempore conditi testamenti, tum tempore mortis. Ulpian. *d. tit. 22. §. 7.* Tempore mortis, quia in legato per vindicationem recta via dominium rei legatae a testatore transferebatur in legatariam, isque rem legatam vindicabat jure domini *l. legatum* 80. *ff. de leg. 2.* Dominium autem, quod non erat penes testatorem, non potest recta via in legatarium transferri *l. nemo plus juris ff. de R. J.* Tempore facti testamenti, quia Regula Catoniana jobsisteret legato *l. 1. ff. de Reg. Caton.*

- 6 Quid autem dicendum post Justiniani constitutionem in *l. 1. C. commun. de legat.* qua usam eandemque legis omnibus naturam imposuit, et actiones communicavit? An naturam legati per vindicationem, an per damnationem sequeretur? Puto adeo commixta, et invicem communicata fuisse quaecumque erant propria cujusque legati, ut omne legatum particeps sit omnium, quae in plura legatorum genera erant distributa. Itaque cum in legato damnationis posset heres rem alienam legare, non in legato vindicationis; potest hodie rem alienam legare generatim in quocumque legato indistincte §. *non solum* 4. *inst. tit. de legat.* In legato per vindicationem electio

erat legatarii: heredes autem in legati per damnationem: hodie in omni legato indistincte tribuitur legatario. §. *si generaliter* 22. *inst. eod.* Rei vindicatio olim non dabatur legatario per damnationem; hodie cuicumque dantur omnes actiones; vindicatio, actio ex testamento et hypothecaria *d. l. 1. et §. sed olim* 2. in *fin. inst. tit. de leg.* Constat igitur Justinianum omnia in unum cumulare voluisse, et, quod amplius erat in legato per damnationem, transulisse in legatum per vindicationem, ei vice versa; cupientem validiores esse defunctorum voluntates, ut ipse ait in *d. §. optimum* autem jus erat legati per damnationem, ut ait Ulpian. *d. tit. 24. §. 11.* utpote, quod erat laxius: multa enim legari poterant per damnationem, quae non poterant legari per vindicationem *d. tit. 24.* Non potest igitur dubitari, quin Sejo decem servi debeantur, etiamsi non tot aint in hereditate. Porro si testator legaverit Titio decem servos ex sua familia, vel ex suis servis, et postea leget Sejo decem alios, praeter eos, quos Titio legavit; existimarem Sejo non deberi, nisi eos, qui aint in hereditate supra decem Titio legatos; quia apparet testatorem voluisse in utroque legato comprehendi solummodo aervos suos, servos suae familiae, non servos alienos: et hoc indicant verba illa *praeter eos cc.* Praeterquam quod unusquisque potius, quod habere se crederet, quam quod onerare heredes vellet, legasse praesumenda est, *l. Stichus* 36. in *fin. ff. de usufr. leg. l. unum ex familia* 67. §. *si rem tuam* 8. *ff. de leg. 2.*

Secundo, quod attinet ad *l. si servus* 7 108. §. *quinque ff. de leg. 1.* Africano videtur adversari Julianus in *l. quidam testamento* 96. in *princ. ff. eod.* Quidam ita legavit: *aureos quadringentos Pamphilo dari volo, ita ut infra scriptum est. Ab Julio actore aureos tot, et in castris, quos habeo, tot: et in numerato, quos habeo tot.* Has summas ante mortem in alios usus transtulit: nihilo-

minus fideicommissum debetur. Ergo falsa illa demonstratio: in castris quos habeo: et in numerato quos habeo: non vitiat legatum. Ratio differentiae indicatur in hac ipsa lege. In illa proponitur legatum certum corpus nummorum arca circumscriptum, quo deficiente legatum quoque deficiat necesse est. Non potest enim subsistere legatum, si nihil sit in legato; scilicet, si legetur res, quae non est, *d. l. si servus 108. qui quinque vers. nam quodammodo, l. omnia 32. §. species ff. de leg. 2.* Quamobrem legatum certi corporis aut speciei nominatae tacitam in se habet conditionem, si ea reperitur in hereditate: quemadmodum in re nascitura inest conditio, si nascetur *l. cum illud 25. §. 1. ff. qu. di. leg. ced. et l. 1. §. ult. ff. de cond. et dem.* Contra in hac non proponitur certum pecuniae corpus; sed certa quantitas, nempe auri quadringenti: hi autem deesse non possunt quia genus numquam deficit. Idcirco non inest in hoc legato conditio: si reperitur in hereditate. Nec videtur conditionem injecisse testator demonstrando, unde eam quantitatem sumere deberet: *a Julio actore tot, in castris quos habeo tot. ec. voluit enim demonstrare potius heredi, unde quadringentes sine incommodo rei familiaris contrahere posset, ut ait in hac lege Julianus.* Atque ita simile legatum interpretatus est Severus Imperator, ut refert Paulus in *l. Paula 27. in fin. ff. de leg. 3.* Recte dixit Julianus, non videri testatorem fideicommissum, quod initio pare datum erat, conditionem injecisse demonstrando heredibus rationem conficiendae solvendaeque pecuniae. Etenim quando non ad demonstrandam rem legatum ejusque substantiam, sed ad modum exequendi, solvendique legati pertinet id, quod adjicitur, non injicit legato conditionem: cum non afficiat ipsum legatum, sed rationem ejus consequendi. Est id pluribus legibus constitutum *l. ut heredibus 50. alias l. si Titius §. ult. et l. cum pater 77. §. ult. ff. de legat.*
Averanii Tom. III.

2. l. pen. C. de instit. et substit. l. si quis l. qui ex fratribus 24. ff. de cond. et dem. Idem obtinuit in die incerto qui licet natura sua conditionem faciat *l. dies incertus 74. ff. de cond. et dem. l. si Titio 22. in princ. quando di. leg. ced.* tamen, si adjiciatur executioni ac solutioni legati, non facit legatum conditionale, *l. ex his 5. C. qu. di. leg. ced. l. Sejus Saturninus 46. in fin. l. a filia 62. §. ult. ff. ad S. C. Trebell. l. Firmio Heliodoro 26. in princ. ff. quand. di. leg. ced.*

Verumtamen observandum est, quod demonstratio vere non facit conditionem, nisi fuerit in futurum. collata. Nam si falsa sit, statim perimit actum: si vera, statim actus valet; nec umquam est in suspensio. Nihilominus in *d. l. quidam 96.* dicitur non injecisse conditionem ex voluntate defuncti, quia demonstratio vi ipsa efficit, ut quodammodo. insit in actum, cui adjicitur conditio: valet enim actus, si vera sit: si autem falsa sit, non valet: sed proprie non quia deficit conditio, sed quia deficit res, in qua debet actus subsistere. Idcirco non perit actus in totum, sed solum ex ea parte, ex qua deficit res demonstrata *d. l. 108. §. qui quinque* et alii: nisi ea cogitatione adjectam fuisse appareat, ut si vel deficiat in parte, perimat actum in totum *l. si ita stipulatus 120. ff. de V. O.*

Expositis duabus legibus, et quae ex contraria parte dicebantur, refutatis, quod coepimus proseguamur. Occurrit elegans Javoleni sententia ex Ofilio, et Labeone in *l. quidam 7. §. 1. ff. de trit. vin. et ol. leg.* Quidam legavit tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendebant: non valet legetum, quia ejusmodi triticum in rerum natura non esset. Ita sane Plin. *lib. 18. cap. 7.* ubi pondus tritici cujuslibet regionis refert accuratissime, sit: *Levissimum est Gallicum, et e Chersoneso advectum; quippe non excedunt in modum vicenas libras.* De Italico ita scribit: *Italico nullum equi.*

dem comparaverim candore, et ponderare. Infra vero subdit: In transpadana Italia scio vicenas quinas libras farris modios pendere. Non est igitur in rerum natura ejusmodi triticeum. Animadvertendum hic, quod falsa conditio, utpote impossibilis non vitiat L. cum tale 72. §. falsam conditionem ff. de convl. et dem. Detrahatur enim quia impossibilis l. obtinuit 3. ff. eod. Falsa autem haec demonstratio, quae dicitur conditio falsa in l. si sic 75. §. 9. quod si ff. de leg. 1. vitiat legatum, nec a jure detrahatur; detracta enim illa demonstratione: qui singuli pondo centum pendeant: legato nihil obsteret. Nimirum falsa demonstratio tollit rem legatam, qua sublata deficit substantia legati: conditio impossibilis non item. Dicitur autem falsa conditio in d. §. quod si quia ei tacite videtur inserta conditio l. cum illud 25. §. 1. ff. qu. di. leg. ced. ut supra dixi. Caeterum differt a conditione demonstratio l. nominatim 34. §. 1. ff. de cond. et dem.

CAPUT XXI.

Ad L. si sic legatum 75. §. 1. ff. de leg. 1.

SUMMARIUM.

- I. Res incorporales legari possunt.
- II. Legato alieni, quod sibi alter debet, non adjecta quantitate, si nihil debetur, non valet legatum.
- III. Idem est et adjecta quantitate; et quare.
- IV. Contraria recensentur, et n. V.
- VII. In legato damnationis disjunctum relicto, alteri res, alteri aestimatio praestanda erit.
- VII. Exponitur l. ut hereditas 50. §. 1. de ff. leg. 1. et n. VIII. IX. X. XI. XII. XIII. XIV.
- XIV. Exponitur l. un. §. si autem C. de cad. toll.
- XV. Stipulatio alternativa est unica stipulatio, et unicam parit obligationem.
- XVI. Si quis legat id, quod sibi debetur, vel alterius rem, heres tenetur tantum actiones praestare.
- XII. Si vero uni res, alteri alia legetur, quo sunt legata.
- XIII. Eodem re duobus in solidum legata, alter rem, alter aestimationem consequitur.
- VIX. Legatis duobus quantitate, quam duo coram debebant, alteri actiones praestandae; alteri litis aestimatio solvenda est.

XX. Leges explicatae non adversantur constitutioni Justi nimis tollentis differentiationem inter legatum damnationis et alia legata.

XVI. Demonstratio d. citi naturalis, re mere civili, non est falsa.

Superest legata rerum incorporalium, quibus adjectur aliquando falsa demonstratio. Res incorporeales non minus, quam corporales legari possunt §. tam autem 21. inst. tit. de legat. ut sunt obligationes, actiones, jura omnia, et quae in jure consistunt §. 1. instit. tit. de reb. corp. et incorp. Quoad obligationes et actiones, facile potest evenire, ut his legatis adjecta sit falsa demonstratio: idemque omnino jus in his servatur, quod in legatis rerum corporalium; majori famen cura, animique attentione opus est in his, ut intelligamus, quandenam demonstratio designet id, quod non est, et praestari non potest; adeoque perimat legatum. Ut dilucide, distincteque rem explicem, ita in partes divido atque discerno. Aut creditor legat, quod sibi debetur: aut debitor legat, quod ipse debet. Rursus in primo causa ita distinguo. Cum creditor legat id, quod sibi debetur: aut id legat debitori suo, aut alteri.

Si quis Cajo legaverit, quod sibi Titius debet; siquidem non adjecerit certam quantitatem, et Titius nihil debeat; indubitate non valet legatum, quia nihil est, in quo legatum possit consistere: non debitum, quia nullum est: non corpus, aut quantitas, quia nulla certa res, aut quantitas expressa est et legata. Nihil igitur legavit: falsa enim est demonstratio tam ratione debiti et obligationis, quae nulla est: quam ratione quantitalis, quae pariter nulla est, quia nihil debetur, l. si sic legatum 75. §. 1. ff. de legat. 1.

Sed et si quis expressa quantitate ejus, quod sibi debetur, legaverit, veluti: decem, quae mihi Titius debet, Cajo do, lego: videretur dicendum valore legatum in decem. Posset enim consistere in decem, quia haec sunt in rerum natura:

nec interest, quod non debeantur, quia falsa demonstratio legato non nocet: saepe laudata l. *demonstratio* et l. *falsa ff. de cond. et dem.* et l. *nostra in §. vers. cum si decem.* Propterea si decem, quae Titio debeo, legavero, licet nihil Titio debeam, nihilominus legatum valet: quia falsa illa demonstratio, quae Titio debeo: legatum non perimit; utpote quae non tollit, non destruit rem legatam: nempe decem, in quibus consistit legatum d. §. 1. *vers. cum si decem.* Verum in proposita specie contrarium respondit Ulpianus in nostra l. *si sic* §. 2. nam et hoc in exemplo sine dubio nihil ait esse in legato. Ratio tamen in proclivi non est, quam in superiore. Ea autem est, quia hujusmodi legato non continentur decem, quae utique sunt in rerum natura, et possunt deberi ex legato, et legatario ab herede praestari: sed continetur debitum, obligatio, et actio, quae non sunt, cum Titius nihil debeat; atque ideo non possunt cedi, ac praestari. Cajo: hoc nostro §. in fin. *leg. legatum ita* 105. *ff. de leg.* 1. §. *tam autem* 21. *inst. eod.* Ergo debet esse Titius debitor, ut aliquid legatum sit: alioqui nihil est in legato, deficit res legata. Neque enim legata sunt decem in genere; sed ea decem, quae a Titio debentur: haec autem nusquam gentium sunt. Quemadmodum si legentur decem, quae in arca sunt; decem quidem sunt in rerum natura: secus autem ea decem, quae legata sunt; siquidem nihil in arca reperitur; ac propterea deest res legata, et nullum est legatum, ut in superiore diximus ad l. *si servus* 108. §. *qui quinque* 10. *ff. de leg.* 1. Quemadmodum autem si quinque essent in arca, deberentur ea quinque, quia in illis non deficeret substantia legati d. §. *quinque*: et falsa illa demonstratio numeri decem non perimit legatum: ita et si Titius deberet tantummodo sex aut quinque, in illis legatum consisteret: horum enim debitor est. His consequens est, ut si Titius quidem tempore facti testamenti

debitor decem fuisset; initio quidem constitisset legatum; sed si testator ea vivus exegisset, legatum fuisset extinctum, re legata perempta ac deficiente substantia legati; et si partem exegisset, in ea parte fuisset extinctum d. l. *si sic* 75. §. 2. *vers. nam etsi*, et l. *si id quod mihi* 21. in princ. *ff. de liber. leg.* Idem dicendum, si alio modo extincta fuerit obligatio Titii veluti acceptilatione, aut confusione. Nam si creditor heres extiterit Titio debitori suo, et postea decesserit, legatum extinctum est, quin confusione perinde extinguatur obligatio, ac solutione d. l. *si id quod* 21. §. 1. et l. *matrem* 80. in fin. *ff. ad SC. Trebell.* l. *Stichum* 95. §. *aditio ff. de solut.* Contra, si legatum fuerit sub conditione, et pendente adhuc conditione heres exegerit, legatum non extinguitur: neque potest heres privare legatarium commodo legati, aut alium, ad quem legati commodum est perventurum d. l. *si id quod* §. ult.

Sed his, quae diximus, multae leges adversari videntur.

I. *Lex quod si quis* 76. *ff. de leg.* 1. *Si quis Stichum aut Pamphilum stipulatus, Sempronio Stichum legasset, Maevio Pamphilum; oneratus heres intelligitur, ut necesse habeat alteri actionem cedere: alteri aestimationem Stichi aut Pamphili dare.* In obligatione alternativa una re soluta, tollitur tota obligatio l. *si unus* 27. §. *sed si stipulatus ff. de pact.* sicut in obligatione generis l. *et per iusjurandum* 13. §. *si is qui in hominem ff. de acceptil.* ergo si heres stipulatoris Sempronio Stichum solverit, aut actiones cesserit, liberatus erit a tota obligatione; neque hoc amplius tenebitur aestimationem Stichi aut Pamphili dare.

II. *Lex non quocumque* 82. §. *qui* 5. *Cajum ff. de leg.* 1. Qui Cajam et Lucium ejusdem pecuniae reos habebat, damnavit heredem, ut quod Cajus sibi deberet, Sempronio daret: quod autem Lucius, daret Maevio. Respondit Julianus, heredem necesse habere alteri

actiones suas; alteri litis aestimationem praestare. Ex duobus reis uno solvente, alter etiam liberatur, et tota obligatio perimitur, l. 2. et l. 3. §. 1. ff. de duob. reis, §. 1. inst. eod. et ideo, si testator vivus accepto tulerit Cajo, inutile est tam Sempronii, quam Maevi legatum d. l. 82. §. Qui Cajum vers. si tamen: deficit enim utriusque Caji et Lucii obligatio, qua deficiente neutrum legatum potest subsistere. Quidni igitur idem dicamus, si deficiat opera heredis? nihil enim refert, ipse debitor, an alius pro eo solvat, l. solvendo 39. ff. de negot. gest. et l. solvere 53. ff. de solution.

III. Simile omnino est Pomponii responsum in l. qui duos 13. in princ. ff. de leg. 2.

6 Non adversantur autem, si rationem habeamus ejus juris, quod obtinebat id temporis, quo scripsere veteres Jurisconsulti. Erant tum in usu juris notissima quatuor genera legatorum, de quibus Imperator in §. sed olim 2. inst. tit. de legat. In legato damnationis observabatur, quod refert Cujas inst. lib. 2. tit. 5. §. 5. Inter legatum vindicationis, et damnationis ista distantia est, ut si disjunctim, id est, singulis quaecumque res per legatum damnationis relicta fuerit; singulis integra debeatur: id est, et unus rem ipsam accipiat, alii aestimationem rei ipsius in pretio ab herede percipiat. Nihil aptius dici poterat ad has leges explicandas. Neque enim dubitari potest, in his agi de legatis damnationis. Verba legatorum ipsa manifeste declarant: *damnas esto dare, heres meus dato*: sunt verba legati per damnationem. Cujas ibid. §. 2. Ulpian. fragm. tit. 24. §. 2. In prima lege non sunt inserta legati verba, unde appareat, illud etiam esse legatum damnationis, sed ejusmodi esse, res ipsa demonstrat. Legatur enim res aliena, quae per vindicationem legari non poterat; sed per damnationem. Cujas d. tit. 5. §. 3. Nequidem sinendi modo poterat res aliena legari, sed solummodo res testatoris et

heredis: clare Ulpian. d. tit. 24. §. 10. et formula ipsa legati satis ostendit. Itaque addenda est negatio in §. penult. Caji tit. 5. et omnino legendum non alienam. Formula quoque legati per praecceptionem ostendit, in eo legato non potuisse relinqui rem alienam, sed solum propriam; quo modo enim poterat ex hereditate praecipere sibi rem alienam? A formula pendebat natura, et vis tota legati. Non potest igitur in ea lege agi nisi de legato damnationis: atque adeo cum disjunctim legatum sit duobus, id quod debetur, utrique in solidum praestandum est, alteri actio, alteri aestimatio.

Contradicit Marcellus in l. ut heredes 7. dib. 50. §. si Titius alias l. si Titius 51. ff. de leg. 2. si Titius mihi Stichum aut decem debeat, et legavero Stichum, quem mihi debet; placet extinguí legatum decem solutis et si diversis, alii decem, alii Stichus legatus fuerit: ex eventu solutionis legatum valet. Videlicet, ut omnes interpretantur, si debitor solverit decem, valet legatum primi, cui legata sunt decem: si solverit Stichum, valet legatum secundi, cui legatus est Stichus, et extinguitur legatum primi.

Doctissimus Cujacius putat, Marcellum, qui est perpetuus Juliani adversarius, hac in re a Juliano dissensisse; ac vero propiorem esse Marcelli sententiam. Nam quod Julianus admisit in uno in l. si sic legatum 75. §. ult. ff. de leg. 1. cur non admittetur in diversis? Haec ratio, pace tanti viri dixerim, inspecto jure, quod eo tempore in usu erat, infirma est, imo nulla. Etenim ille, cui Stichus aut decem debentur, legando Stichum, legat jus, quod habet in Stichus. Si promissor solvat Stichum, is praestandus est legatario: sin autem solverit decem, extinguitur legatum, quia neque testator, si viveret, neque eo mortuo heres ullum jus habet in Stichus; ideoque deficit substantia legati. At vero qui per damnationem uni legat decem, alteri Stichum, vult multiplicare lega-

tum, et utrumque deberi, ut hujusce legati natura postulat: propterea heres alteri actionem, alteri aestimationem Stichum praestare debet *d. l. quod si 76. ff. de leg. 1.* His rite perpensis non facile adducor, ut credam, Marcellum hac in re a Juliano dissensisse.

9. Accursius, cum aliter hos ad concordiam redigere non posset, distinctione conciliavit. Ait enim in *l. 76. electionem fuisse creditoris in l. ut heredibus §. si Titio*, fuisse debitoris. Hanc distinctionem et interpretationem probarunt fere omnes Accursio obsequentes: in postremo. Barth. Chesius *interp. lib. 1. cap. 50. num. 44.* qui etiam in hanc opinionem frustra conatur Cujacium trahere contra sententiam. Etenim in explicatione *l. 76. de legat. quam* adjungit, et inserit explicationi legis antecedentis, diserte ait errare Accursium, et in *d. l. 76. electionem fuisse promissoris*. Vero ac recte, mea quidem sententia. Electio semper est promissoria ac debitoris, nisi eam sibi stipulator ac creditor reservaverit, *l. plerumque 10. in fin. ff. de jur. dot.* requiritur autem, ut expresse sibi reservet, quemadmodum in *l. si quis stipulatus 112. ff. de V. O.* In nostra *l. 76.* nec ullum verbum, nec ullum est indicium, ex quo appareat, creditorem sibi electionem reservasse. Profecto culpendus esset Julianus, si factum proposuisset omnia praecipua qualitate obligationis, ex qua pendet solutio propositae quaestionis, et in qua fundatur decisio juris. Maxime vero, quia haec qualitas non est de natura obligationis, nec potest intelligi nisi exprimat. Quin imo satis perspicue apparet. Julianum agere de eo testatore ac creditore, qui non habebat electionem, ex uno contextu et continuatione sermonis. In antecedenti lege in fine agitur de eo herede ac creditore, qui non habet electionem, sed, ut solet, electio est debitoris: hic, cum ei deberetur Stichus aut decem, legavit Stichum. In *l. sequenti*, quae superiori jungitur ac necitur illis verbis: *quod si Averanii Tom. III.*

quis: proponit, eum creditorem non unam tantum ex rebus disjunctim debitis legasse, sed utramque, unam Sempronio, alteram Maevio: quis dubitet in hac pariter agi de creditore non habente electionem, sicut sgitur in antecedenti, cum qua coheret, et continuat, non variato casu, nisi quoad multiplicationem legati?

Sed nolo videri acerbior in disputando. Fac ita esse. Quid interest; habest electionem debitor ne, an creditor nempe heres? Nihil profecto, quoad onerandum heredem duplici legato. At, inquit, Bartholom. Chesius cum electio fuerit testatoris, ea transit in legatarios: nulla autem ratio est, cur potius hic, quam ille eligat: itaque ea accipitur interpretatio, ut legatum in utroque valeat, et uni actio, alteri ejus aestimatio praestetur. Verum in eandem difficultatem impingimus: nulla enim est ratio, cur uni potius, quam alteri res praestetur, aut aestimatio. Qui potest eligere, utri danda sit actio, utri danda sit aestimatio, cum utraque praestanda est: poterit etiam eligere, uter habere debeat actionem, si una tantum praestanda sit; videlicet solummodo actio. Quid impedit, quominus heres, qui habet actionem et obligationem, cui annexa est et inserta facultas eligendi, eligat, unde constat, quid sit praestandum, et consequenter, quis sit legatarius Sempronius, an Maevius? Praeit nobis idem Ulpianus in *d. l. 75. §. ult.* ubi ex sententia Juliani statuit Ulpianus, quod si Stichum legavit is, cui Stichus aut decem debebantur: legatarius incerti actione compellit experiri adversus debitorem, qui habebat electionem; et si ille solverit heredi Stichum, heres eum legatario praestabit: si solverit decem, nihil legatarius consequetur, et erit inutile legatum re legata deficiente; subjicit: *secundum quod erit in arbitrio debitoris, an sit legatarius is, cui Stichus legatus est.* Quid causae est, cur idem non posset statui in casu nostro? scilicet: *nogendum heredem ex-*
D d

periri, et potere servum, quem voluerit, eumque praestare, ei cui legatus est? Quo fiet, ut alterius extinguatur legatum deficiente re legata. Si est in arbitrio debitoria extranei, ad quem nihil attinet legatum, an illud valeat, an non: cur non potest esse in arbitrio heredis, propter facultatem eligendi quam habeat, decernere, utrum hoc, an illud legatum valeat? At testator non elegit, eligere igitur poterit heres ejus, *l. si stipulatus 76. in princ. ff. de V. O.* At utramque rem legavit. Falsum. Legavit nomen debitoris, legavit obligationem, legavit actionem *§. tam autem 21. inst. tit. de legat. l. si sic, legatum 75. §. quod si in fin. ff. de leg. 1.* Actio autem, quam cedere tenetur heres, unam tantum rem persequitur, qua soluta tota extinguitur obligatio *l. si unus 27. §. sed si stipulatus ff. de pact.* Legatum igitur non duae, sed unam tantummodo rem complectitur. Ac si duas res comprehenderet, duas illas res praestare teneretur heres; non vero alterius actionem, alterius aestimationem: eoque amplius duae res essent in obligatione, etiam cum electio debitoris, contra *d. l. ut heredibus §. si Titio* in qua pariter utraque res disjunctim debita legata proponitur.

- 11 His omnibus efficitur, infirmum esse fundamentum innixum commentitiae distinctioni electionis rei legatae. Alia igitur ratio quaerenda est, in qua Juliani sententia fundatur. Ea autem est certa, atque perspicua, quod in legato damnationis una re legata duobus separatim, utrique tota debebatur: scilicet uni res, alteri aestimatio; ut initio probavimus, et de hoc nulla est controversia. Sed in aumnas angustias nos conjecit Marcellus, qui cum probe nosset naturam legati per damnationem, usumque juris, respondit in *d. l. 50.* non utramque rem deberi legatarii in solidum, sed eam tantummodo, quae soluta fuisset a debitore; et ex eventu solutionis valere legatum: et Justinianus, qui sciens hanc differen-

tiam fuisse ante ac semper observatam inter legatum damnationis, et alia legata, ut indicat in *l. unic. §. sin autem 12. C. de caduc. toll. eaque aublata*; nihilominus eas leges *75. et 76. de leg. 1. et 13. de leg. 2.* in Pandectas inseri mandaverit. Enimvero quia me expediam, nescio: consor. tamen: utinam succedat ex voto.

Quantum attinet ad Marcellum aucto-¹² rem *l. ut heredibus 50. §. si Titius ff. de leg. 2.* existimaverim, eum agere de solutione facta testatori viventi: ait Marcellus: *placet extingui legatum decem solutis.* Eadem forma loquendi utitur Ulpianus in *l. si sic 75. §. 2. ff. de leg. 1. nam etsi vivus exegissem, extingueretur legatum*, et in *l. si id quod mihi 25. in princ. ff. de liberat. leg.* Observo etiam verbum *illud placet* quo uti solent Jurisconsulti, cum proponunt aliquam sententiam aut prudentum auctoritate probatam, usuque receptam; aut rescriptis Imperatorum confirmatam, ut in *l. tutor. 7. §. penult. ff. de admin. tut. in l. si tertius 6. §. 1. ff. de ag. et aquae plu. in l. 4. in princ. ff. de pact. in l. 4. ff. de jur. codic. in l. 3. in princ. ff. de liber. agn. l. si Titio 55. §. 1. ff. de leg. 2. l. si servus 61. in princ. ff. de furt. et passim.* Cum autem res non est ab omnibus recepta, et introducta: *plerisque placere* ajunt, aut *magis placere*, et in *l. si aedibus 32. ff. de damn. inf. et in l. si Titio 55. ff. de leg. 2.* Vel si alienius opinione tantum nititur, ipsum solent nominare: veluti, *Trebatio placuit l. sed si 17. §. servus ff. de injur. Julianus placuit l. statu liberum 11. in fin. ff. de leg. 2. Aristoni placet l. ei quoque 13. in fin. ff. ut legat.* Caeterum cum simpliciter pronunciant *placet*, de jure non controverso, et communi consensu prudentum recepto respondent. Atqui non solum non erat receptum eo tempore; quod si divarsis legatae fuissent res disjunctim debitaе, valeret solummodo legatum ejus rei, quae a debitore soluta

fuisse heredi; alterum autem extinguetur: sed contrarium potius receptum erat; ut ostendimus hactenus: ergo non potest intelligi de solutione facta post mortem testatoris, sed de debitore solvente ipsimet testatori.

13. Neque quisquam reprehendat hanc interpretationem, quod secundum eam de jure aperto respondisset Marcellus, quod de nomina reprehenditur a Claudio Scaevola in *l. a testatore* 109. ff. de cond. et dem. Etenim necesse erat hoc a prudentibus definiri, an testatore exigente id, quod sibi debetur, aut recipiente solutionem, extinguatur legatum. Quoniam qui recipit solutionem rei debitas, alienat obligationem, quam legavit; cum solutione ejus, quod debetur, omnis tollatur obligatio princ. tit. instit. quib. mod. toll. obl. alienatione autem rei legatæ extinguitur legatum: idque receptum cum distinctione, de qua in *l. scribit* 34. §. 1. vers. si in hoc ff. de aur. et arg. leg. et in *l. rem legatam* 18. ff. de adim. leg. Quocirca statuendum erat, an idem servandum in exactione debiti, et cum eadem distinctione, quod examinatur ab Ulpiano in *l. fideicommissa* 11. §. si rem 12. cum §. seq. ff. de leg. 3. Maxima vero id erat necessarium, cum duæ res disjunctim testatori dabantur, et una ex his, vel utraque duobus legatur: an una his exacta, legatum etiam alterius perimatur. Et quia solutione unius rei tota perit obligatio, et ut ait Ulpianus in *d. l. 11. §. ergo* 13. *extinguitur ipsa constantia debiti*; placuit omnino legatum extinguí, perempta ao deficiente re legata: seclusa etiam distinctione, quæ in aliis alienationibus est recepta. Et hac de re agit Marcellus in *d. l. ut heredibus* 50. Simile est, quod Julianus statuit in *l. non quocumque* 82. §. qui Conj. ff. de leg. 1. quam supra exposuimus. Ait enim: eam conditionem heredi suo constituit, ut is necesse habeat alteri actiones suas; alteri liti aestimationem prae-

stare. Si tamen vivus testator Cajo acceptum fecit; necesse est, ut Sempromii, et Maevii legatum inutile sit. Junge *l. 76. ff. de leg. 1.* quæ ejusdem est Juliani, cum nostra *l. ut heredibus* 50. et intelliges, utramque simul junctam idipsum comprehendere, quod hæc una: nempe et regulam, et exceptionem. Si non fuerit solum vivo testatori, ab herede præstanda est actio et aestimatio, si solum fuerit; neutrum: quia inutile est legatum et pendet ab eventu solutionis, utrum testatori facta fuerit an non. 14

Quantum attinet ad Justinianum, non ausim credere consarcinatores Pandectarum hujus rei fuisse incursos, cum docti interpretes ad unum omnes animadverterint: *l. si pluribus* 33. ff. de leg. 1. eorum opera et correctione fuisse accommodatam Justiniani constitutioni in laudata *l. un. §. ubi autem* 11. C. de cad. toll. Itaque puto, eas leges huic constitutioni non esse contrarias, et utrique solidum deberi, non ex natura legati damnationis, sed ex voluntate testatoris. Quamvis enim Imperator, sublata¹ differentia inter legatum damnationis, et alia legata, omnibus eandem naturam imposuerit: tamen si testator utrumque legatarium solidum habere voluerit, utrique solidum deberi sanxit in *d. l. unic. §. sin autem*: et confirmat in *l. duos* 14. ff. de usufr. leg. in *l. si pluribus* 33. in *l. filiusfamilias* 114. §. ult. ff. de leg. 2. Et licet in *d. l. unic.* et in *l. pluribus* 33. ff. de leg. 1. requiratur manifestam voluntatem; tamen verisimile est, eos, qui Pandectas composuerunt, judicasse, certo constare de voluntate testatoris, quoties duæ res sibi debitas separatim duobus legat, unicuique suam. Et quidem certa ratione. Primum enim, cur testator separatim legavit? nam si contrarium volebat, nulla erat difficultas, ea conjunctim disponere. In simili quaestione hoc utitur argumento ipse Justinianus in ead. *l. un. §. ubi autem* 11. in fin. versic. sed ut varietatis. Qui

enim legat separatim duobus; unicuique solidum assignat, et inter eos proprie non datur jus accrescendi, sed jus non decrescendi; quoniam altero deficiente alter solidum accipit, quasi suum, sibi-que relictum a testatore, non quasi partem deficientis, suae accrescentem, et adjunctam; utpote vacantem. Haec idem Justinianus in *ead. l. unica*: noluit tamen id sufficere ad impediendum jus accrescendi inter disjunctos, sublata omni distinctione ac differentia legatorum. Provenit igitur hoc a dispositione legis, non a voluntate testatoris. At non putavit Justinianus, ex hoc solo manifeste constare de voluntate testatoris; nam cum manifesta est voluntas testatoris, ipse quoque approbat ntrique legatario solidum deberi, ita sane. Sed Justinianus non loquitur de specie proposita a Juliano in nostra *l. 76.* et ejusmodi caeteris: loquitur de jure accrescendi: loquitur de una re eademque, duobus, aut pluribus legata. Contra in *l. 76.* non agitur de jure accrescendi: non de unica re duobus legata, sed de duabus rebus singillatim legatis: hoc est, de Stichum, qui legatur Sempronio, et de Pamphilo, qui legatur Maevio. Inter Sempronium et Maevium non esse jus accrescendi, quia non concurrunt in eundem servum, constat, et Sempronio Stichum, Maevio Pamphilum deberi. *l. hujusmodi 84. §. pen. ff. de leg. 1.* Eadem enim res legata esse debet pluribus, ut quaeri possit, an scindi debeat legatum, et concurren partes fieri. *§. si eadem 8. instit. tit. de legat. In d. l. 76.* nominatim testator legat Sempronio Stichum, Maevio Pamphilum: non pertinet igitur hujusmodi legatum ad jus accrescendi: adeoque neque nec ad dispositionem Justiniani in *d. l. unica*: clara enim est, et expressa voluntas testatoris, jubentis utrumque legatarium habere solidum: videlicet totam rem sibi nominatim legatam: quo casu etiam ex Justiniani constitutione utrique solidum debetur *d. §. ubi autem versic. hoc autem,*

et in *l. si pluribus 33. vers. scilicet ff. de legat. 1.* Imo nulla ratione potest constitutio Justiniani ad hujusmodi legatum traduci: non solum enim nominatim in ea excipitur, sed. etsi non exciperetur, tamen in ea non comprehenderetur, quia non est de genere legatorum, de quibus ibi disponit Imperator. Hic enim duo sunt legata disjuncta, ac separata; inter quae nulla est conjunctio, ac communicatio. Duas sunt legatariorum personae disjunctim ac separatim vocatae: duae res diversae, singulae singulis separatim legatae. Quid causae igitur est, cur singuli non habeant rem, quae cuique legata fuit; et quidem totam, sicut fuit legata.

Verum opponi potest, illud falsum¹⁵ esse, quod posuimus, duas res fuisse legatas: nam cum testator legat id, quod sibi debetur, legare videtur actionem, quam habet ad consequendum id, quod sibi debetur: nec heres tenetur praestare rem debitam, sed tantummodo actiones ad eam consequendam. Atqui cum aliquis Stichum, aut Pamphilum stipulatur, unica est stipulatio; unica obligatio, quae ex ipsa nascitur: unica actio ad petendum Stichum, aut Pamphilum, non autem utrumque simul. *§. si quis agens 33. vers. huius autem inst. tit. de action. l. si quis servum 10. C. de cond. ind.* Ergo is, cui debetur Stichus aut Pamphilus, cum legat id, quod sibi debetur, unam tantum rem legat: nempe actionem, quam habet ad alterutrum consequendum.

Resp. id verissimum esse, si legaverit¹⁶ id quod sibi debetur: aut legaverit Stichum aut Pamphilum: imo etsi legaverit Stichum et Pamphilum, heres solum praestare tenetur legatario actionem, quam habebat defunctus ad petendum Stichum, aut Pamphilum: quoniam licet non legaverit actionem nominatim, aut obligationem, sed servos ipsos ditatos: tamen lex praesumit, eum voluisse legare id, quod suum erat in re legata, et jus, quod in ea habebat. Cum igitur in Sti-

cho, et Pamphilo nullum aliud jus habeat, quam actionem ad alterutrum consequendum; hanc ipsam legare voluisse praesumit, l. 5. in fin. et l. 6. in fin. ff. de leg. 1. l. quibus diebus 40. §. dominus ff. de cond. et dem. l. cum illud 23. ff. quan. di. leg. ced. Secus autem est, cum legat nominatim ac separatim Sempronio Stichum, Maevio Pamphilum; tunc enim non potest praesumi, eum voluisse legare solummodo actionem ad petendum et consequendum unum ex his, cum utrumque nominatim leget, unum Sempronio, alterum Maevio: et duo legata disjuncta ac separata relinquat: quo clare demonstrat, ad utrumque legatum pervenire velle ejus servi, quem ipsi legat. Quamvis autem in stipulatione alternativa una res tantummodo ponatur ad solutionem, quia una tantum solvi debet: tamen, utraque ponitur ad obligationem l. qui duos 128. in fin. ff. de V. O. l. cum hereditas 5. in fin. versic. multum interest ff. qui et a quib. manum. lib. non sunt. l. qui decem 72. §. Stichum ff. de solut. l. hujusmodi 84. §. si Titio 11. ff. de leg. 1. Si igitur tam Stichus, quam Pamphilus est ad obligationem et in obligatione, potuit a testatore considerari uterque tamquam debitum ante solutionem, perinde ac si stipulatus fuisset Stichum, et Pamphilum: propterea potuit tam Stichum, quam Pamphilum eodem modo duobus singulatim legare; quemadmodum si deberetur ei Stichus et Pamphilus. Discrimen enim inter duas stipulationes potius respicit petitionem, et exactionem, ac solutionem, quam obligationem.

Exemplis, quod dixi fortasse paulo obscurius, dilucidum certumque reddo. Qui legat fundum, aut aliam quamcumque rem duobus in solidum; fundum illum considerat, quasi duplicem, quasi duplex ejus haberet dominium, quod posset in solidum transire. Hujusmodi legatum jus non improbat; et ad servandam voluntatem testatoris, quia non possunt ambo totum fundum habere,

ejusque in solidum domini esse: l. si ut certo 5. §. ult. ff. commodati, atque, ut alter consequatur fundum, alter ejus aestimationem, l. si pluribus 53. ff. de leg. 1. Naud aliter in casu nostro: testator legat uni Stichum quasi debitum, alteri Pamphilum item quasi debitum: legata videtur actio, quam habebat testator, et in heredem est translata: hanc autem non potest heres utrique praestare, quia unica est, et unicum servum consequi potest est; idcirco jus statuit, heredem uni actionem, alteri pretium dare debere d. l. quod si quis 76 et d. l. unic. §. ubi autem vers. hoc vero. Atque hoc multo magis in hoc casu fuit admittendum; quia ibi testator unam tantum rem legat duobus, et mandat id, quod est impossibile: nam fundus duplicari ac geminari non potest, ut duobus in solidum praestetur: tamen jus, quia publice expedit suprema hominum judicia exitum habere l. vel negare 5. ff. testam. quent. aperian. statuit servari voluntatem defuncti eo modo, quo potest; nempe uni dari, rem, alteri pro re ejus aestimationem. Hic autem duae res legatae sunt, uni Stichus, alteri Pamphilus: itaque nihil obstat, quominus servanda sit voluntas testatoris: licet enim non sint ejus servi legati, tamen etiam res aliena legari potest, §. non solum 4. inst. tit. de legat.

Aliud exemplum ad rem explicandam¹⁹ aptissimum duco ex l. non quocumque 82. §. qui Cajum ff. de leg. 1. Testator habebat Cajum et Locum ejusdem pecuniae reos: puta stipulatus erat ab iis centum: una est obligatio, una summa debetur, et si ab altero solvatur, alter quoque liberatur, et tota solvitur obligatio l. 2. et l. 3. in fin. §. de duob. reis §. 1. inst. tit. eod. Itaque testator cum haberet utrumque in solidum obligatum; ita legavit: Quod mihi Cajus debet, id heres meus Sempronio damnas esto dare: quod mihi Lucius debet, id heres meus Maevio damnas est dare; ait Julianus, conditionem heredi suo consti-

tuit, ut is necesse habeat alteri actiones suas, alteri liti aestimationem praestare. Una quidem tantummodo testatori summa debebatur, unam exigere poterat; una exacta tota solvebatur obligatio, et uterque liberabatur; sed ipse legavit duas summas sibi debitas, quasi Cajus deberet centum, et alia centum deberet Lucius; quamvis uterque deberet eadem centum. Ad servandam autem voluntatem testatoris heres utramque summam praestare tenetur; nempe uni actiones, quas habet, alteri liti aestimationem. Idem omnino praestare tenetur in specie proposita in d. l. 76. quia licet unus tantum servus peti posset, et uno soluto tota tolleretur obligatio; tamen testator utrumque separatim legavit duobus, uni Stichum, alteri Pamphilum; quasi uterque solvi sibi deberet.

20 Concludo jam totam hanc disputationem. Nec veteris juris ignoratione, nec incuria, aut oscitantia juris compositores has leges Pandectis inseruerunt; sed quantum arbitror, his argumentis adducti putarunt, eas non esse contrarias constitutioni Justiniani abolentis vetus discrimen a Juriconsultis introductum inter legatum damnationis, et alia legata. Existimant enim, has leges pertinere ad exceptionem ejus constitutionis, quam inseruerunt in l. si pluribus 33. ff. de leg. 2. nempe in illis liquido constare de voluntate testatoris dandi utrique solidum. Eo fit, ut etiam hodie post sublatam legatorum differentiam statuendum sit, eo casu utrique solidum deberi, eo modo, quo laudatae leges praescribunt.

21 Ut finem imponam huic disceptationi, restat ut admoneam, falsam non judiciari demonstrationem debiti, ita ut legatum perimat, si aliquo modo sit debitum etiam ex obligatione mere naturali: veluti si dominus legat servo pecuniam, quam in tabulis ipsi debet, ut in l. quibus diebus 40. §. dominus ff. de cond. et dem. vel si quis legaverit alicui, quod pupillus acceperat sine tutoris auctoritate neque locupletior factus fuisset, ut in l.

cum illud 25. §. 1. ff. qu. di. leg. ced. Idem dicendum puto de obligatione mere civili, quae licet dicatur nulla in l. si dari 25. ff. de V. O. tamen nihil etiam debere pupillus dicitur in d. l. cum illud; nihilominus valet quasi sub conditione, si solverit: haud aliter hoc valebit sub conditione, si debitor conventus non opposuerit exceptionem.

CAPUT XXII.

Al l. legavi 25. ff. de liberat. leg.

SUMMARIUM.

- I. Legari potest debitori suo, quod sibi debetur.
- II. Si nihil debetur, et summa expressa non fuerit, falsa demonstratio legatum perimit.
- III. Si summa vel res expressa sit, magna questio an legatum valeat. Explicatur textus noster.
- IV. Debitor inutiliter legat id, quod debet creditori suo nisi amplius debiti emolumentum. Quando amplius contingat, et n. V.
- VI. Hoc legatum non valet si vera fuerit demonstratio; valet si falsa sit.

Series rerum propositarum postulat, ut dicamus de creditore, qui legat debitori suo, quod sibi ab eo debetur. Hujusmodi legatum valere, dubium non est; eoque potest remitti totum debitum, vel ejus tantummodo pars, ut creditori placuerit, l. non solum 7. in princ. ff. de liberat. leg. Et potest quibuscumque verbis legari, veluti: Titio, quod mihi debet, do lego; a Titio, quod mihi debet, peti nolo; heres meus damna esto non petere, quod mihi Titius debet, l. quod mihi 22. et l. legavi 25. ff. eod. Effectus autem est; quod si a Titio petatur id, quod debet, possit uti exceptione, et eaque se defendere: si non petatur, possit agere actione ex testamento, ut ab herede per acceptionem ab obligatione liberetur, l. 3. §. nunc de effectu ff. eod. Verumtamen acceptione liberandus est, quando testator tollere voluit totam obligationem: secus, pacto liberandus est. Exemplis id explico.

Tastatori debebantur, Stichus, aut decem: damnavit heredem Stichum non petere, liberandus est debitor acceptilatione; ut liberetur etiam a daodis decem: quemadmodum liberaretur Stichus solutione, *l. non solum 7. §. 1. ff. eod.* Quod si duo fuerint rei promittendi, et creditor uni tantummodo consultum voluerit, pacto liberandus est: nam si acceptilatione, liberaretur etiam correns contra voluntatem defuncti. Verumtamen si socii fuerint, acceptilatione liberandus erit, ut liberetur etiam correns, ne si ab eo petatur, ipso quoque inquietetur *d. §. nunc de effectu.*

2 His praecognitis videamus, quandom falsae demonstratio perimat hujusmodi legatum. Perimit, cum nullum subest debitum, quod remitti possit, quod falso demonstravit testator. Si non expressit summam, vel rem debitam, utique legatum est inutile, si nihil debeatur: non tam quia ignoratur, quid legato contineatur, quam quia deficit debitum falso demonstratum, in quo possit consistere legatum: nam si vere subesset debitum, etiam non adjecta summa, vel specie, legatum valeret *l. legavi 25. ff. eod.* Esse enim debitor debet *l. si sic legatum 75. §. quod si ff. de leg. 1.* quod si debitor sit, ex summa, vel specie debita astis apparet, quid sit legatum: si autem nihil debeatur, non potest valere legatum, sive de re legata constet, sive non constet; quis non potest ab obligatione liberari, qui non est obligatus. Imo etsi fuerit obligatus, sed mere civiliter; hoc est, si exceptione perpetua tueri possit; nullius momenti legatum erit, *l. si creditor 13. ff. de liber. leg.* Quamvis enim quoad jus civile sit obligatus: tamen quoad juris effectum obligatus non est, obstante exceptione perpetua: *l. si dari 25. ff. de V. O.* Multo minus potest valere legatum, si a testatore, dum viveret, fuerit exactum debitum legatum: nam si erat jam exactum tempore conditi testamenti, utique nullum fuit ab initio; si postea, legatum evanescit *l.*

non solum 7. §. liberatio ff. de liber. leg. et si partem exegerit, pro ea parte legatum extinguitur l. ult. in princ. ff. eod.

Atque haec certa sunt. De eo apud 3 doctissimos homines est magna dissensio: an si fuerit expressa summa aut species debita, valeat legatum, quamvis ea debita non sit, et possit eam petere, et consequi legatarius. Proposita fuit haec quaestio Paulo in *l. legavi 25. ff. de lib. leg.* aed ille verborum ambagibus involvit magis, quam explicavit: adeo ut doctissimi viri eam legem putent esse corrigendam, et eorum aliqui addant, alii vero detrahant verba, tamquam ab inscio scriptore adjecta. Verba Pauli sunt: *Quod si etiam centum aureorum, vel fundi debiti mentionem fecit, si quidem debitor fuisse probetur, liberandus est: quod si nihil debeat; poterit dici, quasi falsa demonstratione adjecta, etiam peti, quod comprehensum est. Sed poterit hoc dici, si ita legavit: centum aureos, quos mihi debet, vel Stichum, quem debet, heres meus damnus esto non petere. Quod si sic dixit: heres meus centum aureos, quos mihi Titius debet, damnus esto ei dure; etiam illud tentari poterit; ut petere possit, quasi falsa demonstratione adjecta; quod mihi nequaquam placet, cum dandi verbum ad debitum se referre testator existimaverit.* Obscurum sane, perplexumque responsum. Enimvero Cujacius adjecta negatione id expedit, et explicat planissime: *sed non poterit hoc dici*, legendum ait. Ac si mihi religio non esset sacrosantas leges violare, ac temerare corrigendo, in ejus opinionem non invitus adducerer. At nulla nos non premit necessitas, ut legem emendare debeamus. Proposita fuit Paulo quaestio: an in hoc legato, *Titio centum, quae mihi debet*: requirendum sit, an debeat. Respondit, quod si nihil debeat; dici poterit, quasi falsa demonstratione adjecta, etiam peti posse centum. Ait *dici posse*, non tamen ipse hoc af-

firmat: sed solum proponit, quod dici posset secundum tritam jura regulam; quod falsa demonstratio legatum non vitiat. Non solvit igitur hic quaestionem propositam. Imo distinguit duas legati formulas inter se diversas: *centum aureos, quos mihi debet, heres meus damnas esto non petere*; et alteram; *centum aureos, quos mihi debet, damnas esto ei dare*. Quoad primam jam exposuerat, dici posse: quoad hanc, *tentari posse*. Quoad utramque igitur nihil haecenus decidit, nihil certi atstuit, sustinet se: nec approbat, nec reprobat: quod de falsa demonstratione dixit. Modo vero aperit, quid ipse sentiat, quid aibi placeat, illis responde: *quod mihi nequaquam placet; cum dandi verbum ad debitum se referre testator existimaverit*. Ut ostendat totam quaestionem in controversia falsae demonstrationis versari, in utraque legati formula ait dici et tentari posse falsa demonstratione legatum non periri. Deinceps id reprobat, et ait aibi non placere; quod ad utrumque locum pertinet, ubi hoc dixerat. Tollit autem difficultatem, quas immergere potuisset ex secunda legati formula; quoniam haec ejus sententiam omnino videtur evertere. Etenim cum testator jubeat heredem dare Titio centum aureos, parum interesse videtur, an eos debeat, an non debeat; quemadmodum si legem centum, quae Titio debeo, valet legatum, etiamsi nihil Titio debeam; quia cum ait legata certa quantitas, legatum non perimit falsa demonstratio. Ita Ulp. in *l. si sic legatum* 75. §. 1. *vers. cum si decem ff. de leg. 1.* Maxime in proposito cum testator usus sit verbo dandi, dari enim cuiquam intelligitur id, cujus dominium in eum transfertur. §. *sic itaque* 14. *inst. de act. l. ubi autem* 75. §. ult. *ff. de V. O. l. non videntur* 167. *ff. de R. J.* Aliud igitur est dare alieni: aliud cum a debito liberare. Scite Senec. 5. *de benef. c. 10. Dare, aliquid a se di mittere est; et id, quod tenueris, habendum alteri tradere*. Ad

hoc respondet Paulus, quod testator dandi verbum ad debitum se referre existimavit: non ad dominii translationem. Quemadmodum igitur cum lego id, quod mihi debetur, alteri; non oneratur heres ad id praestandum legatario: sed solummodo ad praestandum ei actionem, quam habet: ita cum lego id, quod mihi debetur, ipsi debitori, non oneratur heres ad id ei praestandum; sed ad remittendam ei actionem, quam habet ad exigendum, et ad liberandum cum ab obligatione. Haec est vera Pauli sententia: nec ad eam clarius exponendam opus fuit speciatim agere de prima forma legati. Cum enim falsam demonstrationem nocere responderit huic secundo legato, quod plurimum habet dubitationis: utique supervacaneum fuisset, adicere eandem nocere etiam primo, quod fere nihil habet dubitationis. Etenim in eo neque legavit centum aureos, neque jussit heredem dare centum: sed solum damnavit, ne peteret: itaque non petendo, aut liberando Titium implet voluntatem testatoris: non potest autem liberare enim qui non est obligatus, nec ab eo petere potest deficiente obligatione, et actione; ergo est inutilis prohibitio testatoria, inutile legatum. Summa ait. Falsa debiti demonstratio quocunque modo legatum vitiat: hac nostra *l. legavi l. si creditori* 13. *l. ult. in princ. ff. de liber. leg.* nisi probetur, testatorem voluisse legare quantitatem quondam debitam; non vero jura liberationis, ut in *d. l. ult. vers. prius quidem*.

Veniamus modo ad debitorem, qui legat creditori suo, quod debet: de quo agit Paulus in nostra *l. legavi in fin. vers. contra*, et ait inutile prorens esse; nisi in his speciebus, in quibus emolumentum debiti ampliatur, quod confirmatur in *l. si debitor* 11. *vers. quod debitor ff. eod. l. 1. §. si quis creditori* 10. *ff. ad leg. Falcid.* Ampliatur autem quatuor modis, totidemque fit, ut sit utile legatum, modo, tempore, conditione, et loco, *l. si autem* 29.

ff. de legat. 1. Modo: si legetur debitum, cui perpetua obstat exceptio, haec enim remissa videtur *l. si creditori* 28. *in princ. ff. de leg. 1.* Si legetur id, quod actione honoraria debetur; actio enim ex legato civilis est, atque adeo plenior *d. l. si creditori*, juncto *princ. tit. instit. de perpet. et temp. act.* Si leget rem, quam ex stipulatu debet *d. l. si creditori* §. 1. hoc enim commodum ex legato sentit creditor, quod dominium rei nanciscitur statim, non expectat ex stipulatu actionem *l. 3. §. si rem ff. de leg. 3.* Nam rei legataque dominium statim a morte testatoris recta vis transit in legatarium *l. a Titio* 64. *in fin. ff. de furt.* At vero si ex stipulatu agere deberet, non nisi post rem judicatam, et per traditionem ipsius debitoris dominium rei debitas nancisceretur, *l. traditionibus* 20. *C. de pact.* His consequens est, dicamus omnia propemodum legata rei debitas post Justiniani constitutionem in *l. 1. C. commun. de leg.* in qua legatariis tribuit tres actiones, personalem, in rem, et hypothecariam, utilia esse: quoniam vix est, ut commodum non asserat legatario tres haec actiones tribuendo, quibus pro arbitrio possit experiri, cum in aliis debitis hae actiones non concurrant et contra rationem juris ab Imperatore concedantur legatariis. Quantitate quoque ampliatur emolumentum *l. si quis agens* 33. *vers. plus autem inst. tit. de act.* et ideo valet legatum, sed solum in excessu, et ex eo solum Falcidia detrahitur *l. verbis* 5. *ff. ad l. Falcid.*

- 5 Tempore, et conditione ampliatur, si pure legetur, quod in diem, vel sub conditione debetur, §. *ex contrario* 14. *inst. tit. de legat.* In hoc illud speciale, quod totum valet; totum actione ex testamento petitur *l. debitor* 82. *ff. de leg. 2. d. l. 5. ff. ad leg. Falc.* et quod, etiamsi dies conditio vivo testatore supervenerint, legatum non extinguitur, nec sit irritum; quod semel competit, ut ait Papinianus in *d. l. 5. in fin. ejus sententia Averanii Tom. III.*

tentiam probavit Justinianus in §. *ex contrario* 14. *inst. tit. de leg. repudiata* Pauli sententia contraria, quae relata est in *l. debitor* 82. *ff. de leg. 2.* adeo ut mirer plerosque interpretes conari has inter se conciliare; cum Justinianus ipse contrarias esse perspicue doceat: assert enim utriusque rationem, ita ut nequeat dubitari de his ipsum loqui. Loco quando ampliatur commodum, late docet idem Imperator in *d. §. si quis agens vers. loco plus petitur.* et hoc casu totum legatum loco a testatore destinato peti poterit, locum tamen non habebit Falcidia, nec poterit fideicommiti, ut in *l. 3. §. si rem ff. de leg. 3.*

Exceptis his casibus legatum est inutile. Et, quod mirum est, non valet, si vera fuerit demonstratio: valet, si falsa. *l. si sic legatum* 75. §. 1. *vers. cum si decem ff. de leg. 1. l. legavi in fin. vers. quod si centum ff. de liberat. leg. §. sed si uxori* 16. *inst. tit. de leg. l. cum scriptum* 6. §. 1. *tit. de dot. prael.* Ratio autem est, quia, cum vera est demonstratio, legatum nullam asserit utilitatem, nullum lucrum, ideoque valere non potest: nostra *l. legavi* 25. *vers. contra*, et *l. 1. prope fin. vers. cum enim*, non aliter *C. commun. de legat.* Cum vero falsa est demonstratio, quis nihil debetur, aut minus debetur, asserit legatario utilitatem, lucrumque vel totius legati, si nihil debetur; nihil enim secluso legato posset exigere, quia nihil debetur: ex legato autem, quod ipsi relictum est, consequitur, cum falsa illa demonstratio legatum non perimat *d. l. legavi* 25. *in fin. l. 1. §. si quis uxori ff. de dot. prael.* Quod si minus debetur, valet legatum propter emolumentum excessus *l. cum scriptum* 6. *ff. eod. et d. l. verbis* 5. *ff. ad leg. Falcid.* Imo etsi pro re debita pecuniam legaverit, valet legatum etiam re vivo testatore preempta *l. vir uxori* 8. *ff. de dot. prael.* Item quamvis reddendae dotis causa quadraginta legata fuerint uxori, dote jam ei reddita sciente marito, legatum valet;

F 1

quia licet reddendi verbum significationem habeat retro dandi; recipit tamen et per se dandi significationem *l. cum quidam 21. ff. de legat. 2. l. heres 100. ff. de leg. 3.*

Nemo inter cura, et seria duxit habendum,

Qualis in oceanis fluctu testudo naret

Clarum Trojugenis factura, et nobile fulcrum.

CAPUT XXIII.

Ad l. heres 100. §. ult. ff. de leg. 3.

SUMMARIUM.

- I. Demonstratio partim falsa legatum non vitiat, nec impedit, ne legato generali contineatur. Exemplum et n. II.
- III. Vasa plurima et pretiosa veteres habere solebant in convivis.
- IV. Exponitur *L. cum aurum 16. §. sed cui vasa 10. ff. de aur. et arg. leg. et n. V. VI.*
- VII. Exponitur *L. pediculis 32. §. quidam ff. de aer. et arg. leg.*
- VIII. Si demonstratio pro parte falsa sit ob diminutionem rei legatæ, quid juris sit.

Tres alias quaestiuenculas de falsa demonstratione libet adiungere. Quid juris sit, si partim vera sit, partim falsa: si nondum conveniat rei legatæ: denique si amplius non conveniat.

Demonstratio pro parte falsa non solum non vitiat legatum, sed nec impedit, ne legato generali contineatur. Exemplis id explico. Testator Titio legavit testudinea: debentur etiam lecti testudinei, qui habent pedes inargentatos *l. heres 100. §. ult. ff. de leg. 3.* Fallitur Bartolus, qui putat id a Labeone, Trebatio, Javoleno responsum, quia principale trahit ad se accessorium etiam pretiosius. Neque pedes inargentati sunt accessorium lecti: sed pars essentialis: neque sunt pretiosiores testudineis, seu lectis testudine vestitis. Plinius *lib. 9. c. 11. Testudinum putamina secare in laminas, lectosque et repositoria his vestire Caribilius Pollio instituit prodigi, et sagacis ad luxuriae instrumenta ingenii* Juven. *Sat. 11. ves. 93.* demnat luxuriam sui saeculi,

Dubitationem igitur faciebat, an numero testudineorum contineantur lecti, qui toti non erant testudinei; quoniam habebant pedes ligneos inargentatos. Haud aliter in eadem lege *io §. cui Corinthia.* disceptatum fuit inter Trebatium, Labeonem, et Proculum, an cui legata erant vasa Corinthia, deberentur etiam bases eorum vasorum collocandorum causa paratae: et obtinuit Proculi distinctio: deberi, si Coriothia sint: secus si aeneae. Et hic errat Bartolus, tum quod putat bases esse repositoria: tum quod putat aeneas ideo non deberi, quia sunt vilioris materiae. Utrumque falsum. Basis non est vas, in quo aliud vas reponitur: sed fulcrum, in quo vas collocatur, ut emineat, et conspiciatur, et commode tractetur, ut sunt bases statuarum, quibus vel affixae sunt, ut in *l. penult. ff. de V. S. vel non affixae, ut eae, quae in basibus structilibus erant collocatae, veluti in columellis. Placoe Cicero Tuscul. 5. columellam, in qua inerat sphaerae figura et cylindri in Archimedis monumento, basim vocare videtur: nempe basim sphaerae et cylindri, quae supra eam non multum à dumis eminentum erat collocata.*

Sed quoniam in haec incidimus, explicandae latius hae duae leges, haec nostra simul cum *l. cum aurum 18. §. sed cui vasa 10. ff. de aur. et arg. leg.* Apud Romanos magno in pretio habebantur vasa Corinthia, et Deliacæ. Praestabant Corinthia; proxima laus Deliacæ. Plin. *lib. 34. cap. 2.* His domum ornabant. Cic. *pro Rosc. Amer. Domus referta vasis Corinthiacis, et Deliacis.* Haec certe humi non jacebant, sed bases eminentes habebant ad ornatum domus, et conspectum adeuntium, ut ea possent

manibus tractare, mirari artificium, quod saepe praestabat materiae. Plin. d. cap. 2. *Quondam aes confusum auro, argenteoque miscbatur, et tamen aq. pretiosior erat.* Cic. lib. 4. in Verr. Iste (Verres) unumquodque in manus sumere, laudare, mirari. Quaeritur igitur in nostra lege, an cui Corinthia vasa legata essent, etiam hae bases eorum collocandorum causa paratae deberentur: et responderetur deberi, si Corinthiae quoque illae sunt; non vero si aenae, aut ex alia materia. Ratio hujus distinctionis non ea est, quod haec materia sit vilis: nam vilitas materiae potius efficiere debet, ut eas cederent vasis multo pretiosioribus, quorum causa paratae fuerunt: ut in simili quaestione de litteris et pictura obtinuit l. qua ratione 9. §. 2. ff. de acquir. rer. dom. §. si quis in aliena 34. inst. eod. Ratio igitur est, quia cum bases quoque Corinthiae sunt, testator, qui Corinthia vasa legat, de his etiam videtur cogitasse, quasi sint quaedam portio vasorum, et sine illis ad ornatum domus, aut triclinii disponi, et collocari vix possunt; quia de causa fuerunt comparata tum vasa, tum ipsae bases; faciunt ad rem l. quaesitum. 12. §. fistulae 24. et l. cum de lanionis 18. §. item cacabos ff. de fund. inst. et l. pediculis 38. §. 1. ff. de aur. et arg. leg.

Non solum enim ad ornatum domus, sed tum maxime ad ornatum triclinii et coenationis, vasa, pretiosa, argentea, aurea, quandoque etiam gemmis distincta, quin imo gemmes habebant; etaeque exponebant in triclinio, cum lauto ac splendido convivio aliquem exiciebant. Collocabant autem, et exponebant in abaco. Cic. lib. 4. in Verr. *Diocles est Pamphili gener, illius a quo hydria ablata est, Popillius cognomine: ab hoc vasa omnia, ut exposita fuerant, abstulit.* Et infra. *Ipsam Regem ad coenam vocavit, exornat ample, magnificeque triclinium: exponit ea, quibus abundabat, plurima, ac pulcherrima*

vasa argentea: namque haec antea nondum fecerat: omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium. Et postmodum. *Vocat ad coenam deinde ipse Praetorem: exponit suas copias omnes: multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius, et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex una gemma praegrandi trulla excavata cum manubrio aureo.* Et lib. 5. Tuscul. Collocari iussit (Dionysius Siciliae tyrannus) hominem in aureo lecto strato pulcherrimo textili stragulo magnificis operibus picto: abacosque complures ornavit argento, auroque caelato ec. Plin. lib. 37. cap. 2. de tertio triumpho Pompeji. *Vasa ex auro, et gemmis abacorum novem. Qui non habebant, ab amicis utenda accipiebant; unde quaestio proposita ab Ulpiano in l. 5. §. si de me 14. ff. commodati.* Abacus, mensa coquinaris, quasi mensa sine pede, a genitivo graeco ἀβάκxu erat enim tabula, quae muro applicabatur, ita ut elevari, ac demitti posset, ubi vasa exponebantur ad ornatum vel usum convivii, et apud pauperes etiam in usu erat. Juv. Sat. 3. vers. 293.

Lectus erat Codro Procula minor; urceoli sex:

Ornamentum abaci; nec non, et parvulus infra

Cantharus, et recubans sub eodem marmore Chiron.

Ita et plebs nostra ad ostentandas copias omnia vasa aenae, quaecumque possidet, in abacis ordine disposita solet detinere. Homines autem capiosi et locupletes, ornandi triclinii, causa in abacis exponebant vasa argentea, et aurea; crystallina; murrina. Crystallina magno in pretio: trullam unam centum quinquaginta millibus HS. a matrefamilias nec divite mercatam refert Plin. lib. 37. cap. 2. Coenabat apud Vedium Pollionem Au-

gustus; exposuerat sua crystallina: aer-
vum, qui crystallinum fregerat, Veditus
rapi jussit, et objici muraenis depascen-
dum: confugit ad Caesaris pedes non
deprecans mortem, sed ut ne esca pi-
scibus fieret; tum Caesar illum quidem
mitti; crystalli autem omnia coram se
frangi jussit, complerique piscinam. Se-
nec. *de ira lib. 3. cap. 40.* Hem quan-
ta crystallinorum copia? Non minori in
pretio erant murrina: ideoque tam de
his, quam de crystallinis dubitatum
fuit, an supellectili deberent adnumera-
ri in *l. 5. §. de murrinis ff. de supel-
lect. leg.* et quia etiam, quae magno
in pretio sunt, in supellectili sunt *d. l. 3. §. vitrea.* respondit Paulus, mur-
rina quoque, et crystallina in supellecti-
li esse in *d. §. de murrinis*; et Javole-
nus in *l. vasa 11. ff. eod.* Murrina pri-
mus Romam induxit Pompejus in tertio
triumpho, et sex pocula Jovi Capitolino
dicavit. T. Petronius trullam murrinam
emit trecentis sesteritis; hoc est, septem
millibus quingentis coronatis: eamque
fregit moriturus, ne ad Neronem perve-
niret. Vid. Plin. *d. lib. 37. cap. 2.* qui
addit: *ea protinus ad hominum usum
transiere, abacis etiam, escariisque
vasis inde expetitis.* Eo deventum est,
ut Heliogabalus in murrinis iningeret,
ut refert in ejus vita Lampridius. In
abacis igitur visenda exponebant vasa pre-
tiosa: neque credibile est, in iis concina-
sae, ut ait Plautus in *Menaech.*
Scen. 1. struces patinarias, sed ea or-
dinate, ac scite disposuisse: et aut in
basibus suis collocasse: ut extarent, at-
que eminent, quo conspectiora essent,
et non solum oculis, sed etiam manibus
posset contractari, Cic. *de Verr.* ad
coenam vocato ab Antiocho: *iste unum-
quodque vas in manus sumere, lauda-
re, mirari*; aut in gradibus aliis supra
alios eminentibus in conspectu convivarum
ordine cuncta locasse: ut hodie solemus
in publicis ac solemnibus epulis appa-
rare convivium proposito argento, crystal-
linis, murrinis, quod Hetrusce dicimus:

*la credenza d'argento: la credenza
de' cristalli: la credenza delle porcel-
lane.* Gradus autem illos quid vetat ba-
ses vasorum dicere? Verumtamen existi-
mo, eos saltem, qui vasa aut a claris
artificibus caelat, aut gemmis distincta
habebant, singula in suis basibus expo-
suisse, ut convivae possent. unumquod-
que vas in manus sumere atque mirari.
Ac si bases arbitretur ipsos abacos acci-
piendas esse in nostra lege, non valde
repugnabo. Maxime quia non solum aba-
ci erant, quibus ad aspectum vasa pre-
tiosa exponebantur: sed etiam abaci par-
vi, similea, ut arbitror, nostris abacis,
quos dicimus *Passoi*, quos conficimus
ex tabulis circumcirca marginatis: et sunt
in usu apud parosque, praesertim ad
collocanda et ministranda pocula serven-
tium potionum, quae vel interdiu, vel
in secundis mensis appoui solent: qui
usus jamdiu invaluit ubique gentium. Te-
stis Plinius *lib. 37. c. 2.* ubi de murrinis:
*Quae protinus ad hominum usum
transiere, abacis etiam, escariisque
vasis inde expetitis*: et paulo post: *am-
plitudine nusquam parvos excedunt aba-
cos: crassitudine raro, quanta dictum
est, vasi potorio.* Erant etiam abaci ma-
jores ad eundem usum destinati, in qui-
bus vasa potoria, et escaria reponeban-
tur, et in mensam inferebantur: atque
ideo repositoria, et fercula dicebantur.
Haec proprie bases collocandorum vaso-
rum causa paratae dici possunt: quoniam
vasa et obsonia sustinent. Plin. *lib. 33.
cap. 11.* Jam vero et *mensas reposito-
riis imponimus, et ad sustinenda ob-
sonia interraddimus latera*; ait *mensas*,
scilicet cibos mensis impositos. Poll. *cap.
12. de mensis* (frustra igitur vir doctus
addit: in mensas) Servius ad illum Vir-
gilii veraum *lib. 7. Aeneid. vers. 111.*
et cereale solum etc. *panicis mensas*:
*id est, epularum sustentaculum solum
vocavit.* Sunt etiam vasa, quia habent
circumquaque latera prominentia ne dila-
bantur, et effluat, quod in iis colloca-
tur. Recte igitur dixit Proculus, legatus

vasis Corinthiis deberi etiam bases, scilicet repositoria Corinthia, non vero aenea: ita legatis vasis argenteis deberentur etiam argentea repositoria. Sane Plinius inter argentea vasa recenset etiam repositoria argentea.

4 Quoniam vero, ad repositoria devenimus, operae pretium est, fusius explicare simile responsum in *l. cum aurum* 19. §. *sed cui vasa* 10. ff. *de aur. et arg. leg.* quod hactenus nemo eorum, quos viderim, recte dilucideque explicavit. Est autem hujusmodi, *Sed cui vasa sunt legata, non solum ea continentur, quae aliquid in se recipiant edendi, bibendique causa paratum, sed et quae aliquid sustineant: et ideo scutellas, vel promulsidaria contineri. Repositoria quoque continebuntur: nam vasorum appellatio generalis est.* En! repositorium inter vasa: en! etiam inter bases. Numeratur enim inter ea, quae aliquid sustinent. Probe errant, qui putant haec omnia a Javoleno recenseri inter ea, quae aliquid sustinent. Scutellae, et promulsidaria edendi, bibendique causa parata sunt; repositoria, sustinendi. Scutellae bibendi causa Cic. in 3. *Tuscul. Collocamus in culcitra plumea; psalterium adducamus: cedrum incendamus: demus scutellam dulciculae potionis: aliquid provideamus et cibi.*

5 Promulsidaria autem sunt vasa, quae tam esculenta, quam poculenta continent quae ad promulsidem parantur. Promulsis dicebatur, quae in principio coenae apponebatur, inde dicta, quod initio mulsum daretur. Prima potio ex mulso: rationem reddit Horatius *Sat. lib. 2. Satyr. 4.*

— quoniam vacuis committere venis

Nil nisi lene decet: leni praecordia mulso

Prolueris melius.

Idcirco Graeci hanc primam coenae partem *πρόσπον* et *ἀρχαία προσέλας* vocaverant *Tom. III.*

hant, nos dicimus: *i freddi*, aut *antipasti*: Latini vero *autocoenia*, ut *Apul. lib. 2. As. aur.* vel ante coenam, ut *Macrobi. lib. 3. cap. 13.* vel *gustationem*, ut *Petron. allata est tum gustatio valde lauta: vel gustum*, ut *Martial. lib. 11. ep. 36. Gustu protinus has edes in ipso et ep. 52. Haec satis in gustu.* Quae autem in hac prima coenae parte solerent apponi, videre potes apud *Athen. lib. 2. Dipnos. Mart. d. ep. 52. Petron. in convivio Trimalcionis. Macrobi. d. cap. 13. in coena Pontificali Metelli. Scito Cic. lib. 9. ep. 16. Aut meum adventum fama ad te de mea lautitia veniet: eam extimesces. Neque est, quod in promulside spei ponas aliquid, quam totam sustuli. Solebam enim antea delectari (vel, ut aliqui legunt; debilitari) oleis, et lucanicis tuis. Et ep. 20. At quem virum? non eum, quem tu es solitus promulside conficere: integram famem ad ovum affero. Ita usque ad assum vitulinum opera perducitur. Promulsis igitur grant cibi, qui in principio coenae apponebantur: quos dicimus *antipasti*; *principii*, *freddi*. Promulsidaria autem vasa et lances, ad hos continendos, et inferendos in mensam parata. Tertullianus tamen usurpans continens pro contento in libro *de Pullio* lancem ipsam vocavit promulsidem pro promulsidari. Vereor sane ne parva sit ista trutina, cum *Drusillanus*, et *quidem servus Claudii*, quincenariam promulsidem aedificat suprascriptis fortasse mensis necessariam cui si officina exstructa est, debuit et triclinium. Narrat hoc *Plin. lib. 33. c. 11.* qui ait, quincenariam lancem cui fabricandae officina prius aedificata fuerat. Ergo hano lancem argenteam quingentarum librarum promulsidem appellat *Tertullianus*, figura passim usitata, ab eo, quod continetur, denominans id, quod continet. Enimvero miror doctissimum *Salmasium* adductum hujus loci auctoritate, et *Petronii* verbis prave detortis, et haec nostra *l. cum aurum* non intellecta,*

G g

pro certo affirmasse omnem antiquitatem semper pro vase aut lance gustationem continente *promulsidem* usurpasse, et *promulsidarium* vel *promulsidare* pro eo, quod sustinet vasa et lances; scilicet ipsam *promulsidem*: contra clarissima Ciceronis verba, quae modo attulimus, et alia, quae posent afferri. Sed non est hic locus confutandi opinionem a vero adeo abhorrentem. Venio igitur ad repositoria. Post Vasa, quae recipiunt aliquid edendi, bibendique causa paratum, transit Ulpianus ad vasa parata ad liquidum sustinendum, nempe ad repositoria, in quibus lances, et pocula, quae cibos potionesque continebant, locabantur ordine disposita: et a servis allata mensae imponebantur. Repositorium, in quo erat gustatio, scilicet *promulsis*, a Petronio dicitur *Promulsidare*: allata est tum gustatio valde laudata ec. Caeterum in *promulsidari* erat *asellus Corinthius*. ec. quia in repositorio apposita erat gustatio, seu *promulsis*: sicut a Plinio in *epist.* 6. *lib.* 5. videtur appellari *gustatorium*; sic et magides dicuntur a Polluce repositoria in c. 12. de *Mensis*. Tam et mensae, quae apponi, tollique solebant, quae nunc *magides* vocantur. *Magides* a lancibus superpositis, quae *magides* dicebantur. Plin. d. cap. 11. *lances*, quas antiqui *magidas* appellaverant. Dicuntur autem mensae, quae apponi tollique solebant, id est, repositoria. Sic apud Virgil. 1. *Aeneid.* vers. 723.

Postquam prima quietes epulis, mensaeque remotae. Remota erant repositoria non mensae: subdit enim:

— in mensa loticum libavit honorem.
Cic. ad Atticum lib. 14. ep. 6. Haec ad te scripti apposita secunda mensa. Secunda mensa apponebatur, cum inferrebat repositorium continens poma, hellaria, et alia, quae erant secundae mensae. Item cum legimus cuilibet convivae suam mensam appositam, intelligendum puto parum expositorium, seu abaeum epularum appositum suum unicuique. Mensae igitur dicebantur etiam vasorum

repositoria. Erant enim instar mensae ligneae, rotunda, solida, aut quadrata, acere operita, aut citro, aut testudine vestita, quod Carbilus Pollio instituit; denique argentea, quae totam mensam cooperiebant. Plin. lib. 9. c. 11. et lib. 33. c. 11. et apponebantur, ac tollebantur. Petron. *Gustantibus adhuc nobis repositorium allatum est*. Post deinde. *Gustatoria pariter a choro cantante rapiuntur*. Plin. lib. 23. c. 2. prope fin. *Bibente convivae mensam vel repositorium tolli inauspicatissimum judicatur*; et paulo post: *Nam sternutamento revocari ferculum, mensanive, si non postea gustetur aliquid, inter diras habetur, aut omnino non esse*. Ferculum a ferendo appellatum, repositorium lancibus, ac dapibus plenum. Petron. c. 35. *Laudationem ferculum insecutum est, plane non pro expectatione magnum*. *Novitas tamen omnium convertit oculos*. *Repositorium enim rotundum duodecim habebat signa, ec. et infra superioremque partem repositorii abstulerunt: quo facto videmus infra, scilicet in altero ferculo altitia, et summa ec.* Repositorium magis notat vas ipsum, quam epulas in eo locatas; ferculum designat potius epulas, quam ipsum vas, quo mensae inseruntur. Plin. lib. 18. cap. ult. in fin. *In conviviis mensisque nostris, vasa quibus esculentum additur, sudorem repositoriis linquentia, diras tempestates praenunciant*. Illic thecam ipsam vasorum designat. Ferculum solas dapas apud Juven. Sat. 1. vers. 94.

— Quis fercula septem
Secreto coenavit avus?

Svet. in August. c. 74. Coenam ternis ferculis, aut cum abundantissime, senis praebebat, ut non nimio sumptu, ita summa comitate. Posterior aetas a mittendo missus dicebat Capitolin. de Pertinace: *Novem libras carnis per tres minus ponebat*. Lamprid. de Heliogabalo. *Numquam picta mantilia in men-*

sam mittebat his edulibus picta, quot missus esset habiturus, ita, ut de acu, aut de textili pictura exhiberentur. Nos dicimus Italice portata vel potius servito. Romani veteres repositorium dicebant *incitegam* a verbo Graeco *ὑποτίνα* vel *ὑποτίνα*. Vide Casaub. in *Athen. lib. 5. cap. 13*. Si de his repositoriis sensisset Bartolus, non posset reprehendi.

CAPUT XXIV.

Ad L. Legatis 65. §. ornatricibus ff. de leg. 3.

SUMMARIUM.

- F. Si nondum conveniat rei legatæ demonstratio, cum convenire coeperit, ea tamen res legato continetur. Exemplum, ut n. 3. 8.
- II. Explicator testis noster.
- III. Exponitur l. cum aereum 19. §. infecti ff. de aer. et ar. lrg.
- IV. Destinatio testatoris non efficit, ut in legato generis comprehendatur res, quam testator sacre destinavit, nisi incepit facere.
- V. Exponitur l. cætera, 41. in fin. ff. de leg. 1.
- VI. Non sufficit tamen rem legatam quoquo modo ceptam fuisse.
- VII. Non ab eo genere, quo comprehendatur exemplum, animo in eo reponendi, legato ejus generis continetur, licet repositi incerta non fuerit.
- VIII. Legata liberatione Patri, contra quem de peculio actio competit, valet legatum, cum demonstratio nondum plene conveniat rei legatæ.

7 Expositis duabus hisce legibus, eo, unde discessimus, revertamur. In l. pediculis 32. §. quidam ff. de aur. et arg. leg. hujusmodi proponitur legatum. Quidam uxori suæ argentum escarium legaverat: in argento suo vasa habebat, quibus et potabat, et edebat. Scaevola respondit, hæc quoque legato contineri. Non sunt omnino escaria; sed partim escaria, partim potoria juxta usum patrisfamilias: tamen continentur argenti escario, quia verum est escaria esse, sicut continentur etiam argenti potorio, si argentum potorium legasset: quia in hoc usus patrisfamilias attenditur, d. l. pediculis §. argento. Quod si uni vasa escaria, alteri potoria legasset, quæ sunt escaria et potoria utriusque communia essent; l. Titiae textores 36. in princ. ff. de leg. 1. l. servis urbanis 99. in fin. ff. de leg. 3.

8 Quod si demonstratio pro parte falsa sit propter diminutionem rei legatæ factam a testatore, distinguendum est, ut in l. scribit 34. §. pen. et ult. ff. de aur. et arg. leg. Si res demonstrata sit per verba præsentis temporis, tota debetur, qualis erat tempore facti testamenti, nisi testator partem alienaverit animo minuendi legata. Si per verba futuri temporis, debetur id, quod superest tempore mortis, d. l. scribit §. ult. et l. falsa §. ult. ff. de cond. et dem.

Duas reliquas quaestiones expediamus. Si nondum conveniat rei legatæ demonstratio, quæ usus est in legando testator; nihilominus ea res legato continetur, si quidem coeperit ei convenire. Patet ex l. legatis 65. §. ornatricibus ff. de leg. 3. Legatæ erant ornatrices. Dubitatum fuit, an illæ, quæ duos tantum menses apud magistrum fuerunt, legato continerentur, negabat Celsus: alii contra; inter quos Marcianus hujus legis auctor, ea ratione, quia omne artificium habet incrementum, et omnes adhuc discere possunt: adeoque nulla contineretur, si perfectam hujus artis notitiam requireremus. Solon gloriabatur, se quotidie aliquid addiscentem senem fieri. Cic. de Seneca. Optimus text. in l. apud Julianum vers. an hæc vera ff. de fideicom. libert. Est igitur humanæ naturæ congruum, ut ornatricis nomina comprehendamus etiam eas, quæ adhuc discunt, ut ait hic Marcianus. Nec est, quod cum Bartolo opponamus, appellatione Doctorum non comprehendendi scholares: aut quod cum eo respondeamus, favore legati hoc responsum fuisse a Marciano, in quo sit latior interpretatio, l. in te-

stamentis ff. de R. J. Inepta est oppositio: falsa responsio. Doctoris appellatio designat gradum, ac dignitatem, quae praevis doctrinae examine publica auctoritate confertur: ea propter non comprehendit, nisi eos, qui hunc gradum ascenderunt, et publica auctoritate fuerint hanc dignitatem consecuti. Quamobrem etiam in legatis non continerentur scholares, si Doctoribus aliquid legatum fuisset. Neque Marcianus movetur favore legati ad respondendum contra Celsum, ut ipse perspicue declarat; sed quia id humanae naturae congruum est, a qua hominum mentibus insitus est amor cognitionis et scientiae, ut recte ait Cicero; quique numquam expletur, quia multa semper restant addiscenda. Eo potius hanc legem deducere; legatum relictum Doctoribus debere etiam iis, qui nondum in foro causas agunt, sed earum tractationem apud aliquem Jurisperitum addiscunt: qui nondum medicinam faciunt, sed medicum magistrum affectantur, ut aegrotis curationem discant adhibere.

2 Atque ut hanc legem planius exponamus, et ornatus: ornatrices erant ancillae, quae dominas ornabant. Magni artificii res, et intentissimae curae: maxime in comendis, fingendisque, et ornandis comis. Ulpian. in l. item legato 49. in princ. ff. eod. ita describit: puellae, quae sibi comas mulieres exornant, ut recte legit Cujac. lib. 11. obs. cap. 16. Haud aliter Ovid. Amor. lib. 2. el. 7.

*Ecce tuum solers caput exornare
Cypassis*

Et paulo post:

*Addere quod ornandis operosa est illa
capillis,
Et tibi per doctas grata ministra manus.*

Omnium autem luculentissime Tertullian. de cult. feminin. c. 7. exprobrans femi-

nis ornandi capitis onerositatem. *Quid crinibus vestris quiescere non licet, modo substrictis, modo relaxatis; modo suscitatis, modo elisis? Aliae gestiunt cincinnis coercere: aliae, ut vagi et volucres elabantur non bona simplicitate ec.* Rursus Ovid. eleg. 8.

*Ponendis in mille modis perfecta
capillis*

Comere sed solas digna Cypassideas.

Ut hanc artem tam multiplicem, tam variam, tam operosam addiscerent ancillae, mittebantur ad magistros, a quibus edocerentur, planeque et perfecte erudirentur. Idcirco Celsus non putabat ornatrices dici posse eas ancillas, quae duos tantum menses apud magistrum fuissent. Hinc apparet, matronas romanas solitas fuisse multo diutius ancillas suas apud magistros detinuisse. Erant enim hac in re delicatissimae, ac fastidiosissimae: adeo ut si quid errassent, eas severissime punirent. Martial. lib. 2. ep. 66. in Lalage.

Unus de toto peccaverat orbe comarum

Annulus, in certa non bene fixus acu.

Hoc facinus Lalage speculo, quo viderat, ulta est;

Et cecidit sectis icta Plecusa comis.

Vide severitatem, imo crudelitatem matronae in miseram ornatricem. Nec multo humatiores aliae. Juven. Sat. 6. v. 492.

*Altior hic quare cincinnus? taurea
punit*

*Continuo flexi crimen: facinusque
capilli.*

Flagellis punitur infelix ornatrix Psecae, et cogitur componere crimen dominae; laceratis ipsa capillis, nuda humeris, nudisque mamillis. Nimirum mulieres omni aevo de formae decore ac venusta-

te vehementissime sollicitae fuerunt. Scit-
te ibi Juven.

— *tumquam famae discrimen agatur,*

Aut animae: tanti est quaerendi cura decoris.

Propterea et artis perfectionem desiderabant in ornatricibus; et non contentae non erant: sed plures habebant, quarum in consilio de ornatu decernebatur, *vers. 498.* Quocirca de feminis recte Terentius *Heautont. act. 2. sc. 2. vers. 11.* Dum moluntur, dum comuntur, annus est. Plures ornatrices habuisse constat atiam ex nostra lege. Ibi: *ornatricibus legatis.* Haec uberius, quam par erat, tractavimus illecti amoenitate quaestionis, ut quibus initiis ac fundamentis fuerit inter veteres jurisconsultos excitata hujusmodi controversia, luculenter ostendemus. Revertor modo ad propositam quaestionem.

- 3 In *l. cum aurum 19. alias l. etsi non sunt 20. §. infecti ff. de aur. et arg. leg.* duo alia exempla proponuntur demonstrationis, quae rei plane non convanit. Legatum fuerat argentum factum: argenti vel anri facti legato contineri solum id, quod commodum uti possumus (hoc enim esse aurum vel argentum factum Servius existimabat, *l. Quintus 27. §. cui aurum ff. cod.*) dicendum videretur. Nihilominus responsum est contineri etiam argentum coeptum fabricari; licet nondum fuerit perfectum. Item legato argenti caelati continetur etiam argentum, quod caelari coepit. Sio etiam vestis nomine in legato continetur tela, quae est in textrina, nondum a textore desecta, ac recisa *l. vestimentum 22. ff. cod.* Et libris legatis continentur libri perscripti nondum malleati, neque conglutinati et ornati, et sed necesse emendati *l. librorum 52. §. unde ff. de leg. 3.* sed hio ad clariorem hujus quaestionis explicationem, uberioremque doctrinam tria sunt admonenda.

Averanii Tom. III.

Primum, quod hoc loco non est quaestio de rei destinatione: quo perperam trahunt *d. l. cum aurum* Bartolus et alii veteres, eamque luculenter tractant in *d. l. cum aurum*, et in *l. caetera 41. in fin. ff. de leg. 1.* Non recte meo iudicio. Sola enim destinatio testatoris non efficit, ut in legato generis, res, quam facere testator destinavit, comprehendatur; nisi saltem coeperit facere. Quaritur igitur hoc loco, an demonstratio generalis complectatur solummodo res jam perfectas, an etiam inchoatas, quibus non videtur convenire generis demonstratio: ut perspicue apparet ex legibus, et exemplis hactenus explicatis. Caeterum destinatio testatoris hanc vim habere procul dubio nequaquam potest. In *l. ligno 55. §. lignum 7. ff. de leg. 3.* quaeritur, an ligna parata ad carbonis coquendos, atque conficiendos, carbonis legato continentur: et contineri responsum est. Haec lex repetita est in *tit. de P. S. l. carbonum 167.* Quaesitum est etiam, an legato librorum continetur libri nondum perscripti, pariterque responsum non contineri in *l. librorum 52. §. unde ff. de leg. 3.* Similiter veste legata neque subtem neque staman continetur, nisi de-textum sit *d. §. unde, et l. vestimentum 22. in fin. ff. de aur. et arg. leg.* Item massa argenti rudis, licet ad fabricanda vasa parata fuerit, aut destinata, non continetur argenti facti legato, nisi coepta sint fabricari, *d. l. cum aurum §. infecti.* Quocirca hinc nostrae legi *cum aurum* non adversatur Ulpiani responsum, quod passim obijcitur, in *l. caetera 41. in fin. ff. de leg. 1.* Nam in ea agitur de rebus paratis, ut aedibus jungerentur, non de coeptis jungi. Pertinet igitur ad quaestionem destinationis; non solum ad hanc nostram. Quamquam nec in ea quidem quaestione quicquam momenti. Nititur enim peculiari ratione, hujus legati propria. Senatusconsulto vtitum est legare ea, quae aedibus juncta sunt *d. l. caetera §. 1.* ne quis cogatur aedes suas diruere, quod etiam le-

H h

gibus duodecim tabularum fuerat interdictum *l. 1. ff. de tigno juncto* §. *cum in suo 29. inst. tit. de rer. div.* ne ruinis urbs deformetur *l. praeses 7. ff. de off. praes. l. praetor ait 20. §. hoc interdictum ff. de oper. nov. nunc. l. 2. §. si quis 17. et l. ult. ff. ne quid in loc. publ.* Ea autem, quae parata sunt ad aedificandum, vel transferendum in aliam domum, neque juncta sunt aedibus: neque iis legis diruendae sunt aedes; neque urbs deformatur: propterea legari non prohibentur: licet autem legatum valeat, tamen si postea testator ea junxerit aedibus, legatum extinguitur, *d. l. caetera in fin.* Nihil igitur ad rem nostram pertinet hujusmodi lex.

6 Secundum, quod notare oportet, illud est, quod non sufficit quoquo modo rem inchoatam fuisse: et, ut ita dicam, adumbratam, ut recte sensit Bartolus in *d. l. caetera in fin.* quamvis lex, qua movetur, nihil probet; nam ibi non continentur *coepti scribi libri* quia legatae fuerant chartae purae; licet igitur nomine chartarum voluerit testator comprehendere etiam libros, tamen coepti scribi non possunt contineri, quia puri non sunt. Probatur igitur ex eadem *l. librorum 52. §. unde ff. de leg. 3.* ubi licet legato librorum contineantur etiam illi, qui neque sunt emendati, neque malleati, neque consuti et conglutinati, aut ornati et pumice expoliti, ut fieri solebat: tamen, si nondum perscripti sint, non continentur. Item ex *l. vestimentum 22. ff. de aur. et arg. leg.* ubi vestis legato continetur quidem tela, etiamsi nondum a textore recisa, sed eam de-textam jam esse oportet *d. l. 1. et d. l. librorum §. unde.* Simili modo legatis ornatricibus continentur quidem etiam illae, quae adhuc sunt apud magistrum *l. legatis §. ornatricibus ff. de leg. 3.* sed controversia existit inter veteres de illis, quae saltem duos menses apud magistrum fuerunt: non de illis, quae modo discere coeperunt, quas non contineri compertum erat. In *l. cum aurum 19.*

§. *infecti ff. de aur. et arg. leg.* etsi argenti infecti legato contineri dicatur *argentum coeptum fabricari*; tamen addit; *nondum perfectum*, ut ostendat id intelligendum non de argento, cum primum incipit fabricari, veluti cum decoquitur, et purgatur; sed de argento nondum perfecto, veluti si fusa sint vasa, sed nondum abrassa ab aurifice, et expolita.

Tertium est: quod si res aliqua antea ⁷ comprehendebatur in aliquo genere; etsi exempta fuerit: eo tamen, ut in eo reponatur: legato continetur, licet nondum coeperit testator eam ad antiquum statum reducere. Exemplo res clara fiet. Proponit id Ulpianus in *l. argumento 25. §. margarita ff. de aur. et arg. legato.* Rudes lapilli, vel margaritae, vel gemmae ornamentorum loco non sunt: ideoque ornamentis legatis non deberentur: nondum enim apta sunt, et accommodata ad ornandam mulierem. Tunc autem ornamentorum loco sunt, cum composita sunt, et ad muliebrem ornatum disposita, veluti auro argentove inclinae. Sed si in hoc resoluti sunt, ut componantur: ornamentorum loco sunt. In *l. fundi 17. §. penult. ff. de act. empt.* Ea, quae ex aedificiis detracta sunt, ut reponantur, aedificii sunt: at quae parata sunt, ut imponantur, non sunt aedificii. Observa differentiam. Rursus in *§. ult. Pali, qui vineae causa parati sunt, antequam collocentur, fundi non sunt: sed qui exempti sunt hac mente, ut collocentur, fundi sunt.* Item de tegulis respondit Javolenus in *l. granaria §. ult. ff. eod.* Quamobrem, licet argenti facti legato non contineatur argentum fractum, aut collisum. *l. Quintus Mucius 27. §. cui aurum ff. de aur. et arg. leg.* tamen si fractum, aut collisum fuerit ea mente, ut reficiatur, sicut plerumque accidit, non dubito ipsum quoque contineri.

Supereat aliud exemplum, quod proponitur in *l. videamus 27. ff. de liber. leg.* Testator legavit patri, cum quo de

peculio actio est, liberationem: cum dies legati cedit, nihil est in peculio. Videbatur, dicendum inutile esse legatum, quia demonstratur id, quod non est. Actio enim de peculio eatenus datur, quatenus est in peculio: nec pater obligatur de peculio nisi filius peculium habeat. Nam ex contractu filii pater ipso jure non obligatur §. *actiones* 10. *inst. de action. et §. praeterea inst. tit. quod cum eo oc.* Non potest autem esse liberatio, ubi non est obligatio, a qua quis liberetur. Quamvis autem pater *nondum debitor* fuerit, ut in hac lege habetur, tamen valet legatum, et in pendenti est, quasi pater sit debitor conditionalis, quia potest filius ex causa peculii aliquid acquirere, at tunc pater incipiet obligari, et ope legati liberabitur. Si filius nullum peculium haberet, utpote cum ei pater non concessisset, utique frustra patri liberatio relinqueretur. Sed cum peculium habeat, quamvis nihil sit in peculio, tamen tenet actio de peculio adversus patrem; qua creditor agere potest: adeo ut si tempore rei judicatae aliquid sit in peculio, in id pater sit condemnandus. *l. quaesitum 30. in princ. ff. de pecul.* Idcirco, quod ad rem nostram attinet, etsi demonstratio nondum plene conveniat rei legatae, tamen legatum valet. Imo potest pater statim exigere, ut pacto liberetur: nam ex hoc legato securitatem pater consequi debet, et parvi refert, si sit aliquid in peculio die legati cedente, necne. *l. si quis reum 5. §. idem Julianus ff. de liber. leg.* Est igitur in pendenti, an pater, cui legata est liberatio, sit et legatarius: quia incertum est, an ullum emolumentum ex legato sit consequuturus, *d. l. videamus in fin.* non vero est in pendenti, an pater sit liberandus, quia ei securitas pacto praestanda est, ne possit utiliter etiam in futurum conveniri *d. l. si quis reum 5. §. idem Julianus.*

CAPUT XXV.

Ad l. *legatis* 65. §. 1. 2 ff. de leg. 3.

SUMMARIUM.

- I. Legato aliquo genere, non continetur res illa, cui non amplius convenit ejus generis demonstratio
- II. Legata certa re, quaeritur, an eam testator motaverit animo adimendi legati.
- III. Legato genere, si testator aliquam speciem immutat, minuit legatum, sed non recedit a priore voluntate.
- IV. Res legata detrahitur a genere, quod legatum est, si qualitas rei fuerit immutata.
- V. Legatis servis, si quis ex officio ad artificium transeat, legato eximitur, non item, si ex officio transeat ad officium. Exemplum.
- VI. Servorum ministeria plurima: et in multis veteres Juri haesitabant, officium an artificia essent.
- VII. Lectoriorum non officium, sed artificium erat: Lectorii lecticam gestabant, non fabricabant.
- VIII. Et coquorum.
- IX. Explicatur testas coctae, et n. X. XI.
- XII. Expenditur L. falsa 35. §. si cui ff. de cond. et dem. et n. XIII.
- XIV. Exponitur L. praedis 27. de instruct. vel instrum. leg.

Reliquum est, ut de tertia quaestione verba faciamus; cum demonstratio non amplius convenit rei legatae; quam ut explicite, distincteque solvamus, in duas partes est dividenda; nam aut genus legatum est, aut certa aliqua species.

Prima igitur pars hujus quaestionis pertinet ad legatum generis. Quaeritur enim, an si testator legaverit aliquod genus, legato contineatur etiam res illa, cui non amplius convenit generis demonstratio; nec amplius generi legato subijcitur. Non quaerimus hic de re, quae amplius non extat; haec enim, sive in genere, sive in specie legata fuerit, non debetur: est enim inutile legatum, cum ea praestari non possit: ut copiose, perspicueque demonstravimus in superioribus, cum de falsa demonstratione, quae legatum vitiat, ageremus. Quaerimus autem de re, quae extat, sed ita mutata est, ut non subijciatur amplius generi, quod demonstratum est. Finge, testator legavit aurum, vel argentum factum: paropsis, aut scyphus argenti facti nomi-

ne continentur: sed si haec aut similia vasa fracta sint aut collisa, non incidunt amplius in definitionem argenti facti, sed infecto continetur. Testator legavit lanam, ex quadam lana vestis facta est, ea non pertinet amplius ad genus lanae, sed vestimentorum *l. vestimentum cum seq. ff. de aur. et arg. leg.* In his legatis certo constat rem, cui non convenit amplius demonstratio, non contineri legato, perinde ac si periisset. *l. Quintus Mucius 27. §. cui aurum ff. cod. l. lana 88. ff. de leg. 3.* Nam qui genus legat, solummodo legat ea quae illo genere continentur: non ea, quae in aliud genus transierunt. Neque enim fieri potest, ut legatum vel fideicommissum durare existimetur, cum id quod testamento dabatur, in sua specie non permanserit, ut docet Marcellus in *l. Seja 6. §. 1. ff. de aur. et arg. leg.* Quamobrem

2 puto in his legatis quaerendum non esse de voluntate testatoris: nempe quod voluntate rem mutaverit, et ex genere legato exemerit. Hoc enim ipso, quod genus diminuit, constat eum voluisse legatum minuire. Alia certe ratio est legati generis: alia rei certae legatae. Cum res certa legata fuit, an permutatione rei legatae extinguatur legatum, et testator omnino recedat a pristina voluntate, non est admodum probabile: saltim non est adeo certum; ut quaeri non debeat, quia voluntate rem legatam mutaverit, et in aliam speciem converterit; ntrum scilicet habuerit animum adimendi legati, necne *l. servum 44. §. si pocula ff. de leg. 1.* Quemadmodum cum rem legatam alienavit, oportet inquirere, ntrum animo adimendi legati eam alienaverit: quae in re adhibetur ea distinctio, quae proponitur. a Modestino in *l. rem legatam 13. ff. de adim. leg.* Secundum quam distinctionem intelligimus, facilius extinguatur legatum per mutationem rei, quam per alienationem: quoniam ratum est, et infrequens, cogi aliquem mutare rem suam, et in aliam speciem convertere. Quamobrem Marcellus in laudata *l. Seja. 6. §. 1. in fin.*

non dubitat, quin permutatione tali voluntas quoque videatur mutata.

Contra cum testator genus aliquod legavit; veluti argentum factum, cum complura haberet vasa argentea: si postea vasa aliquod comminuat, frangat, collidat; non admittit legatum, non recedit a priori voluntate: neque enim extinguatur legatum, sed manet legatum generis: sicut ab eo relictum fuerat *§. si grex 18. inst. tit. de legat. l. si grege 22. ff. de leg. 1.* Est enim unum legatum, non plura, cum relinquatur argentum, vestis, peculium, grex, armentum *l. grege 6. ff. de leg. 2.* at, quamdiu ex his superest aliquid, legatum subsistit: et, quod superest, potest vindicari *l. si grege 22. ff. de leg. 1. l. peculium 65. ff. de leg. 1.* Quemadmodum igitur diminuto grege, vel armento, vel peculio, non inquiritur causa; nec quo animo testator minuerit, aut minui passus fuerit: ita et diminuto legato argenti, aut vestis, aut familiae, quaerendum non est de causa ac voluntate, qua fuerit diminutum. Neque enim testator legavit singula vasa: singulas vestes: singula mancipia: sed uno legato comprehendit omnia vasa, omnes vestes, omnia mancipia, idemque est legatum, sive plura, sive pauciora ejus generis corpora contineat *d. l. grege de leg. 2.* Eo fit, ut si auctus sit numerus corporum legato contentorum, augeatur etiam legatum *d. §. si grex inst. tit. de legat. l. grege 21. ff. de leg. 1. l. peculium 65. in princ. ff. de leg. 2.* sicut autem in augmento non quaerimus, cur auctum fuerit: ita nec in decremento quaerere debemus, cur decreverit: eadem enim in laudatis legibus habetur ratio tum augmenti, tum decrementi: eaque est, quod testator voluit legare ea omnia corpora, quaecumque et quotcumque, et quantatenusque fuerint ejus generis, cum morietur. Atque haec, ut ego arbitror, certa sunt.

Illud habet dubitationem, an a legato deducantur ac detrahantur solummodo ea, quae in aliam speciem sunt transformati, an vero qualitate mutata esse sufficiat.

Et puto hoc sufficere, dum tamen ejusmodi qualitas mutata fuerit, cujus mutatio rem eximat ex genere legato, eamque in diversum genus transferat. Id satis probatur ex *l. Seja* 6. §. 1. ff. de aur. et arg. leg. Ibi: in aliam speciem ornamenti convertisse. Sed maxime vocantur in discepcionem legata servorum, quorum ministeria, et officia saepe mutantur. In his distinctio Marciiani recepta est: ut si quis ex officio ad artificium transierit, in eo legatum extinguatur: secus autem e contrario, si ex artificio transierit ad officium, *l. legatis servis* 65. §. 1. ff. de legat. 2. Haec distinctio difficilis habet explicatus: neque enim facile dignoscitur, quale sit artificium: quale officium. Artificium est, quod scientia constat, et animi perceptionibus ad opus aliquod molendum comparatis: cujusmodi exercent, textores, pistores, fulloes, et similes. Officium est, quod in persona domini exhibetur ad eam tuendam, curandamque, et pro dignitate colendam: cujusmodi exhibent cubicularii, ostiarii, unctores, vestispici, flabelliferi, et alii, quos nominat Plautus in *Trinum. act. 2. sc. 1.* et qui dominum comitantur: de quibus Ulpian. in *l. item apud* 15. §. comitem 19. ff. de injur. Igitur si legati fuerint textores omnes, et unum ex his testator fecisset ostiarium, hic quoque legato continetur: quia de artificio ad officium transductus est, *l. textoribus* 61. ff. de leg. 3. Contra, si ex ostiario factus sit textor, *d. l. legatis* 65. §. si ex officio. Ratio est, quia officium artificio mutatur: artificium autem non mutatur officio. Quid ita? quia cum artificium constet scientia, et praeceptis artis; ex animo, cui impressa et insita sunt, non avelluntur, neque delentur, quod ille ad officium transeat. Propterea, qui textor est, non desinit esse textor, quod ostio, vel atrio autodiendo praepositor; neque enim texturam dediscit. Quod si ex ostiario, vel atriensi fiat textor, aut fullo, statim desinit esse ostiarius, et atriensis: quia hoc officium non

Averanii Tom. III.

constat scientia, et cognitione animo insita, sed custodia atrii, vel ostii, qua derelicta perit, ac cessat officium.

Haec etsi perspicua, et plana videantur in magnas tamen difficultates incurrun, quoniam innumerabilia fere fuerunt servorum ministeria: et in multis ipsi Jurisconsulti veteres videntur haesitasse. Ecce Marcianus in nostra *l. legatis* §. ex officio videtur docera coquum officio fungi. Ibi: non idem e contrario: cum lecticarius coquus postea factus est. Idem tamen in §. seq. coquum ait artificio fungi. Sibi igitur non constat, et a se ipso dissidet Jurisconsultus. At hoc dici non potest, quod tribus aut quatuor verbis interpositis contrarium proferat, et pugnantia dicat in eodem verborum complexu. Idcirco duplex distinctio est excogitata: quod coqui minus periti sit officium, peritioris artificium: vel quod coquus, qui soli domino operam dat, officium praestet, qui aliis quibuscumque, a quibus vocatur et conducitur, officium exercent. Inanis utraque, tum vero falsa. Perspicuum est agere J. C. de eadem specie coquorum, et non distinguere inter diversa exercitia, aut peritiam minorem, majoremve; nisi velimus tenebras offundere veritati. Ac si hae distinctiones in cognis sunt recipiendae: cur non in lecticariis, in textoribus, in pictoribus, in aliis artificibus? discernendum igitur erit officium ab artificio ex majori minoreve peritia: ex servitio, quod praestetur soli domino, vel pluribus aliis? Quis hoc fando umquam audivit? Ergo etiam fabriles operae ab officialibus eodem modo erunt distinguendae: quid absurdum? Officiales quidem operas a liberto nonnisi patrono deberi possunt *l. opera* 9. §. 1. ff. de oper. libert. sed hoc ideo, quia patrono natura debentur *l. si non sortem* 26. §. libertus 12. ff. de condit. ind. Obsequium enim et officium patrono natura debet propter inestimabile beneficium libertatis, quam a solo patrono, non ab alio accepit; adeoque patroni personam egredi non possunt §. 1. inst. de assignat.

libert. Caeterum fabriles, etsi jubente patrono alteri praestari possent: tamen si soli patrono praestitissae fuissent, non idcirco fiebant officiales. Redeamus ad operas serviles. Dubitari non potest, aliquando servos locasse operas suas, non soli domino eas praestitissae l. 2. ff. de usufr. leg. l. suos 73. §. proinde ff. de leg. 3. l. sed etsi quid 25. §. si operas et l. si operas 26. ff. de usufr. non tamen inde est, quod cum soli domino operas praestabant, ut plerumque solebat evenire (nam eorum solummodo operas dominus locabat, quos quaestus causa habebat), quae in artificio erant, in officium transferrentur. Qualitas enim et conditio ministerii, non persona, cui exhibetur, artificium seceruit ab officio. Exemplum in lecticariis, ne a nostra lego recedamus. Hilecticam gestabant, non fabricabant, ut credit glossa, qua dominus portabatur, vel uxor, cujus causa parati erant: ut in l. item legato 49. in princ. ff. de leg. 3. Feminis in nam quotidiano tum in agris, tum in urbe: viris tantummodo in agris ac peregrinationibus; tum etiam in urbe senibus, valetudinariis, otiosis, ac delicatis. Cum autem usushio invalesceret, Caesar, nisi certis personis, et aetatibus, perque certos dies, ademit. Suetonius. cap. 43. in vita. Jul. Caes. sed lex non diu fuit observata. Constat autem hos lecticarios solum dominum aut dominam gestasse d. l. item 49. et passim Latini auctores. Hi tamen non in officio, sed in artificio erant ex nostra l. legatis 65 §. si ex officio et §. si unus, et l. servis urbanis 99. §. servus ff. de legat. 3.

7 Verum argumentis opus non est, cum liqueat, compertumque sit, tam lecticariorum, quam coquorum artificium fuisse. De lecticariis res dubia non est in iure nostro propter modo laudatas leges. Sed quia praeter Accursium, et plerumque veteres, nonnulli etiam recentiores Jurisconsulti apprimè eruditè existimarunt lecticarios intelligendos, qui lecticas fa-

bricant, quorum sine dubio est artificium, est ars: idcirco hac de re ad explicationem nostrarum legum pauca breviter attingam. Lecticarius est, qui lecticam gestat, non qui fabricat: sicut carrucarius, et cisarius est, qui carrucam, et cisium docit; non qui fabricat: navicularius, qui navem ducit, l. item quaeritur 13. in princ. et in §. 1. ff. locat. et carrucarise mnlæ, quae carrucam vehunt l. aediles 38. §. quaesitum 8. ff. de Aedil. edict. Rhedarius, qui rhedam regit, auriga. Cic. pro Milon. statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum, adversi rhedarum occidunt. Rhedarii mnlæ, qui rhedam vehunt apud Varronem de re rust. lib. 3. c. 17. Nec alia est horum verborum significatio, tum apud veteres Ictos tum apud Latinos Auctores: nisi forte adjectum sit verbum *faber*, quod haud scio an usquam reperitur adjectum verbo *lecticarius*. Sed ad jus nostrum revertamur, In l. si ex toto 8. §. ult. ff. de leg. 1. proponuntur legati octo lecticarii: hoc aperte ad lecticam octophoron, quae ab octo servis ferebatur. In l. scire debemus 29. in fine princ. ff. de V. O. itemque quadrigae, aut lecticariorum stipulatio una est. Optime jungit quadrigae lecticarios, nam ut quadrigam constituebant quatuor equi iuncti ad currum asportandum, et ideo considerator tamquam unum corpus, et unam faciunt stipulationem, unum legatum d. l. scire debemus et l. peculium 65. ff. de leg. 2. ita quatuor, aut sex, aut octo servi, qui ad ferendam lecticam erant destinati l. si ex toto 8. §. ult. ff. de leg. 1. Lectica enim a quatuor servis gestari solebat: locupletiores hexaphoro utebantur; nempe laxiore lectica, quam sex servi ferebant: matronae et potentiores, ac delicati, octophoro utebantur, quam octo servi ferebant. Svet. in Calig. c. 43. Iter confecit modo festinanter, et rapide, etc. interdum adeo segniter, et delicato, ut octophoro veheretur. De his omnibus apud Juvenalem, Martialem, Cicero-

nem, et alios: sed prae omnibus videndus Lips. *Elect. Nb.* 1. c. 19. Quod ad rem nostram attinet, omnem controversiam tollit Ulpianus in *l. item 49. in princ. ff. de leg. 3.* Ibi: *Lecticarii, qui matremfamilias portabant.* Igitur, non faciebant lecticarii. Qui contra sentiunt, nullum habent auctorem idoneum. Citant notitiam, seu brevem indicem, subditum *l. 1. C. de excusat. artificum.* Ibi *statuarii: marmorarii, lecticarii, seu arcarii ec.* Sed haec lectio apud doctores valde controversa. Cujacius *ex vet.* sic emendat: *Lectarii, seu laccarii, et ita explicat Lectarii sunt, qui fabricant lectos: Laccarii, qui fossas, vel puteos fodiunt.* Non possum adduci, ut assentiar: quid enim commune habent, qui fabricant lectos, cum iis, qui fossam vel puteos fodiunt? quae inter hos similitudo? immane quantum discrepant? Puto igitur legendum *laquearii seu lacunarii.* Deprompta est haec lex ex Codice Theodosiano sub eodem titulo: in *l. autem secunda C. Th. Architecti, laquearii, albarii, tignarii etc.* *Legis* verba eadem omnino sunt in utroque Codice: subjecta autem artificum nomina transposita, et plurima omisa a Justiniano in suo Codice, quaedam etiam adjecta, quaedam etiam explicata. Puta in *C. Theod.* nominantur *Albarii*; in *Justinian.* *Albini*, quos Graeci *αλευριται* appellant: In *C. Theod.* structores in *Justinian.* Structores, id est aedificatores, In *Theod.* Quadratarii, In *Justin.* Quadrigarii vel quadratarii, quos Graeco vocabulo *τετραδ*, appellant. Sane non intelligo, quae convenientia conjunctione sit quadrigarii, et quadratarii. Quadrigarius, qui quadrigam agit; vel si mavis, fabricat: quadratarius, qui saxa et marmora caedunt, expoliunt. Haec autem duo *laquearii* et *lacunarii* optime conveniunt, et alterum altero explicatur. *Laquear*, et *laccnar* idem significant: ab illo *laquearii* qui struunt et ornant laquearia; ab hoc *lacunarii*, qui struunt et ornant lacunaria. Neque novum videri

debet hoc verbum, cum Ovid. *Metam. vers. 563.* *lacunare dixerit.*

Summa lacunabant alterno murice conchae.

Cogitabant, an retineri posset nomen illud *Arcarii*, ac *legilaquearii* seu *Arcarii.* Movebat verbis Vitruvii lib. 6. c. 4. *Altitudo eorum, quanta longitudo fuerit, quarta dempta, sub trabes extollatur, reliquum lacunarium, et arcae supra trabes ratio habeatur.* Arcas videtur appellare cava, et interstitia tignorum, ad formam arcae inversae, seu lacunae; unde lacunar appellatum. Has picturis, caelaturis, auro exornabant, Isidor. *xix. 12.* *Laquearia sunt, quae camerum subtegunt, et ornant; quae et lacunaria dicuntur, quod lacus quosdam quadratos, vel rotundos ex ligno, vel gypso vel coloribus habeant pictos.* Ex arcis haece, potuit commode Tribonianus ducere nomen *Arcarii.* Verum illud puto rectius *laquearii, seu lacunarii.* Arcarius enim in jure nostro dicitur, non auctor laquearium, sed custos arcae, in qua pecunia, aurum, argentum, conditur et clauditur, et asservatur: praepositus pecunia, ut in *l. Thais §. ult. ff. de fideic. libert.* et in rubrica *C. de suscept. praeposit. et arcar.,* et in *l. ult. ejus tit.* et ab ipso Justiniano in *Novell. 147. cap. 2.* Sed de his vide *l. singulis 14. C. Theod. de suscept.* et Gothofred. copiose de his disserentem. Enimvero nullum invenies auctorem, qui lacunatorem appellet arcarium. Sed a Justiniano tam exacta in confingendis vocabulis diligentia fortasse non est exigenda.

Coqui quoque non officio, sed ex artificio permagni aestimabantur. Liv. *Tum 8 coquus vilissimum antiquis mancipium, et aestimatione, et usu, in pretio esse, et quod ministerium fuerat, ars haberi coepta.* Cic. *pro Sex. Roscio.* *Mitto hasce artes vulgares, coquos, pictores, lectuarios.* Aequae artem profitentur oo-

qui, et lecticarii. Martial. lib. xiv. ep. 220.

Non satis est ars sola coquo servire palato.

Namque coquus domini debet habere gulum.

Quintil. lib. 2. inst. c. 15. Platonis sententiam referens: *Adulationem autem medicinae vocet, coquorum artificium.* Quanti autem aestimarentur coqui, docet Plin. lib. IX. c. 17. *At nunc coqui triumphurum pretiis parantur, et coquorum pisces. Nullusque prope jam mortalis aestimatur pluris, quam qui peritissime census domini mergit.* Observe, quod hic agitur non de coquis conductitiis, sed de servis ministrantibus domino. De servis coquis pariter agitur in jure nostro, eisque tribuitur artificium, ut in l. si quid venditor 26. §. 1. ff. de Edilit. edict. *Venditor, qui optimum coquum esse dixerit, optimum in eo officio praestare debet.* et in nostra l. legatis 65. §. si unus. Ibi: *plura artificia sciat, et rursus: in quo officio plerumque versabatur.*

- 9 His probatis videtur a seipso discordasse J. C. in nostra l. legatis. Absit ut hoc dicam. Quid igitur dicendum? Profecto haeret res. Verumtamen non reprehenderem, si quis ita legem explicaret. Quae in hujusmodi legatis cadere solent in disceptionem, quatuor fere sunt: eaque in suis institutionibus exposuit, ac decidit hoc loco Marcianus. Primum, an legato contineatur servus, qui ex officio transivit ad artificium; et ex multorum sententia respondit, non contineri: quia officium artificii mutatur. Secundum, an contineatur, qui ex officio transivit ad officium; et respondit contineri, quia artificium officio non mutatur: quae paucis verbis complectitur: *non idem e contrario.* Haec sola satis clare exprimunt, oppositum esse dicendum in hoc casu contrario: et inepte huic adjunxisse exemplum, cum superiorem casum contrarium,

nullo addito ad eum declarandum exemplo, definiverit. Succedit modo tertium, an contineatur is, qui ex uno officio ad aliud artificium transivit, veluti cum lecticarius factus est coquus. Et hoc proponitur illis verbis: *cum lecticarius, coquus postea factus est:* et solvitur eodem modo, quo secundus casus; imo iisdem verbis. Nam verba illa, *non idem complectuntur* utrumque casum: et cum ex officio transivit ad artificium: et cum ex officio ad artificium. Igitur hoc exemplum non est adjectum ad declarandum secundum casum, sed ad proponendum ac decidendum tertium casum. Dicam rectius: decidendam alteram partem secundi casus: nam cum servus transivit ad aliquod artificium, in quo non versabatur ante testamentum: aut ad illud transivit ex officio, aut ex officio. Igitur unus est casus, qui considerato termino a quo servus recedit, in duo membra, in duas partes dividitur. Hunc casum, quoad utramque partem, simul decidit J. C. quia in utraque idem jus l. textoribus 61 ff. de leg. 3. Ad primum membrum respondet illis verbis: *non idem e contrario:* quae mentem J. C. perspicue demonstrant propter verba antecedentia, quibus contrarius casus exponitur. Secundum autem membrum proponit exemplo lecticarii, qui postea factus est coquus; nempe qui ex officio transivit ad aliud artificium. Ac si adjecisset, et inseruisset particulam *et hoc modo: et cum lecticarius ec. res esset indubitata.* Nihilominus perspicua est; quia statim subjicit tam lecticarium, quam coquum in officio versari, quo demonstrat se ante egisse de servo, qui ex officio ad artificium transivit. Et hoc meo iudicio certum est, nec me turbat omisio copulae *et*, quae saepenumero omititur ab optimis quibusque scriptoribus: quandoque etiam incuria amanuensium. Quartum est, cujus artificii ratio sit habenda, si quis plura sciat artificia: et respondetur, quod ejus artificii, in quo plerumque versabatur. Hic quartus casus

tertio simillimus est: in eo agitur de servo; qui ab uno ad aliud artificium a testatore transfertur: in hoc, de servo, qui in utroque artificio versatur: ille exponitur exemplo: eodem et hic.

- 10 Nec obstat, quod falsum videatur, idem juris esse in eo, qui ex officio transit ad artificium; et in eo, qui ex artificio transit ad aliud artificium. Etenim officium cessat, ac perit statim, ac ex destinatione domini recedit ab officio, eoque omisso transit ad artificium: secus vero artificium, quod cum in animo et artis cognitione, ac peritia ejus exercendae consistat, non amittitur transeundo ad aliud artificium: ut fusius initio est explicatum. Nam respondetur, quod licet ille non amittat peritiam artis; nec qui textor erat, desinat esse textor, si fiat coquus; quoad peritiam artis, quam non amittit; desinit tamen, quoad exercitium artis, quam amplius non exerceat. Scit quidem utrumque artificium, sed praevallet id, quod exerceat. Nam non solis animi perceptionibus ars constat: sed et exercitatione. Scite Quintil. instit. orat. lib. 2. c. 18. *Artem constare ex perceptionibus consentientibus ex coexercitatione ad finem vitae utilem*, et paulo post. *Quid? quod et inspectione, et exercitatione, ut artes caeterae constat?* Propterea, si idem servus plura sciât artificia, spectandum est, in quo officio plerumque versatur *d. l. legatis §. si unus*, multo magis igitur, praevalere debet artificium, in quo solo se exerceat, ad ipsum a domino traductus; in comparatione ejus cujus omisit exercitationem, idque indicatur in *l. textoribus §. ff. de leg. 3.* illis verbis, *non enim ad aliud artificium, sed ad alium usum traductum esse*, quasi dicat futurum, ut non contineretur, si ad aliud artificium traductus esset. Ergo comparate ad officium attenditur artificium, etiamsi in praesens non exerceatur: comparate vero ad aliud artificium, attenditur solum illud, quod servus exerceat.

Averanii Tom. III.

Post haec scripta, mihi venit in mentem, inspicere librum Zoannetti, in quo multa juris loca praeclare et erodite restituit: et occurrit mihi hujus legis restitutio; quae habetur in *cap. 7.* ubi ex suo Codice familiari nostram legem ita corrigit: *Non idem e contrario, §. Cum lecticarius coquus postea factus est: sicque unus servus plura artificia sciât, et alii coqui legati etc.* Sane non potest emendari rectius: hac enim levi mutatione admissa res omnis est in vado.

Exposita hac lege, reliqua, quae ad propositam quaestionem pertinent, expeditius Contrarium videtur rescriptum a Severo et Antonino, ut idem Marcianus notat in *l. falso 33. §. si cui ff. de cond. et dem.* Legatum fuit libertis: postea quidam ex his jus aureorum annulorum ab Imperatore impetravit. Imperatores rescripserunt, eum quoque inter libertos admittendum esse ad legatum. Videtur mutata ejus conditio, et de uno genere in aliud translatus. Duo enim sunt genera liberorum hominum, libertini, et ingenui, *§. ult. inst. tit. de jur. person.* Is autem, qui jus aureorum annulorum impetravit, ut ingenuus habetur *l. is qui 5. ff. de jur. aur. ann.* Confirmatur, quia in servorum conditione nulla est differentia *d. §. ult.* et tamen, si servus ex officio transeat ad artificium, extinguatur legatum, quia officium artificio mutatur, nostra *l. legatis §. 1.* non mutat servus conditionem, sed ministerium. In liberis multae sunt differentiae; quarum praecipua est, quod alii sunt ingenui, alii libertini, et haec differentia constituit diversam conditionem personarum *d. §. ult.* ergo multo magis debet extingui legatum mutata conditione personae.

Respondeo diversam esse conditionem¹³ libertini, et ingenui; scilicet ejus, qui ingenuus natus est, et vere ingenuus est, quia nunquam servitatem servivit: non vero ejus, qui vere est libertinus, et jus aureorum annulorum ab Impera-

J j

tore impetravit. Illic enim non est ingenuus, sed pro ingenuo habetur *l. is qui 5. et l. ult. ff. de jur. aur. ann.* et quidem non in omnibus, nam quoad patronum non desinit ejus esse libertus *l. 1. ff. eod. l. sed si 10. §. sed si jus. ff. de in jus voc. l. 3. in princ. ff. de bon. libert.* Illic non mutat conditionem; nam honor ejus auctus est; non conditio mutata: ut ait J. C. in *d. l. falsa*, §. *sed si cui. Honor ejus auctus est*: nam ad equestrem ordinem promovebatur. Tacit. *histor. lib. 1. c. 13. Iceto Galbae liberto, quem annulis donatum equestri nomine Martianum vocitabant.* De hac etiam Sveton. in *Galba c. 14. Idem in Vitellio cap. 12. Ac primo imperii die (Asiaticum) aureis is donavit annulis super coenam, cum mane rogantibus pro eo cunctis detestatus esset severissimam talem equestris ordinis maculam.* De eodem Tacit. *hist. lib. 2. cap. 57. Non conditio mutata. Recte*: Nam hoc jus, *libertinitatis, quoad vivunt, imaginem, non statum ingenuitatis praestat, l. 2. C. de jur. aur. an.* Est quidem aliqua diversitas conditionum *l. cum ex oratione 44. §. 1. ff. de excus. tut.* non tamen, quoad patronum, ejus deteriori conditionem non facit *l. si is qui 42. ff. ad leg. Jul. de adult.* adeoque, si hoc jus patrono non nocet: aequum non est, ut noceat liberto.

14 Videtur etiam contrarium respondisse Scaevola in *l. praedia 27. ff. de instrum. leg. in princ.* Sed non est ita: nam ibi non erant legati servi piscatores: ut dici possit eos transisse ab artificio ad officium; sed legati erant servi, qui ibi erunt et omne instrumentum etc. Servi autem illi, de quibus quaeritur, nec erant in praediis tempore mortis testatoris: nec continuebantur instrumento fundi; quia solebant in ministerio testatoris esse, et ubicumque eum sequi. Instrumento enim sunt, qui agri gratia ibi sunt *l. quaesitum 12. §. Alfenus 2. ff. eod.* Quocirca Scaevola non ait legatum in

ipsis extingui, sed eos non esse legatos: neque enim quaestio erat de mutatione ministerii, et artificii; sed an legato continerentur illis verbis expresso.

CAPUT XXVI.

Ad l. quid tamen 10. ff. quib. mod. ususfruct. amitt. et alias.

SUMMARIUM.

- I. Mutatione rei legatae facilius extinguitur legatum ususfructus quam rei. Quae mutatio illud extinguit.
- II. Exempla et n. III. IV.
- V. Conciliatur *l. qui ususfructum 36. ff. de usufr.* cum *l. quid tamen 10. §. agri*, et *l. si ager 23. ff. quemad. usufr. amitt.*
- VI. Alia exempla, et n. VII. VIII. IX.

Disentienda nunc est altera pars propositae quaestionis: nempe cum certa aliqua species legata est, eaque postea est mutata, adeo ut ei amplius non conveniat demonstratio testatoris. Qua in re discernendum est legatum ususfructus a legato ipsius rei.

Legatum ususfructus facilius extinguitur, quam legatum ipsius rei. Ususfructus, utpote servitus, est jus, est qualitas inhaerens rei servienti *l. qui fundum 12. ff. quemadm. servit. amit.* qualitas autem ex philosophorum sententia adeo cohaeret subjecto, ut de subjecto in subjectum transferri non possit. Quamobrem omnis mutatio, non solum, quae rem transformat, aut substantiam rei transmutat; sed etiam quae ipsam alterat, ut non sit amplius talis, qualis antea erat, extinguit ususfructum, ejusque legatum. Subobscura definitio nisi exemplorum luce collustretur.

Legatus fuit ususfructus areae. In ea 2 positum est aedificium: extinguitur legatum, quia non est amplius area, qualis erat cum legata fuit: tunc erat area per se subsistens: nunc domus est, cujus pars est area: tunc area erat quid totum ipsa per

se; nunc totum est domus, nec ab ea separari potest area sine destructione, et eversione domus totius: propterea eo redacta est, ut ipsa fructuarius amplius uti, fruique non possit, *l. repeti* 5. §. ult. ff. quib. mod. ususfr. amit. *l. si eo loco g. vers. fructuarius ff. si serv. vindic.* Quid si vivo testatore decidit domus, vel deusta est? debetur legatum: quia cum constituendus est in area ususfructus, ea talis est, qualis erat, cum legaretur, *l. qui ususfructum* 36. in princ. ff. de ususfr. Quod si heres ipse posuerit aedificium, licet extinguatur ususfructus, quia non est amplius area, cui possit imponi, tenetur heres actione ex testamento, quanti interest legatarii: vel si jam impositus erat, actione de dolo: et si vi, aut clam aedificavit, interdicto quod vi, aut clam *d. l. repeti* 5. in fin. cum duab. seqq. et *d. l. si eo loco g.*

3 Legatus fuit ususfructus insulae: diruta est, aut deusta insula: ne areae quidem ususfructus debetur, quia non est amplius insula: sed tantum area, quae diversa est ab insula *l. quid tamen* 10. §. 1. ff. quib. mod. ususfr. amit. Omnino igitur extinguitur ususfructus: atque adeo, ut non reviviscat, etiamsi ex eisdem caementis insula fuerit iterum aedificata: quia nova est insula; non vetus illa, quam testator in legato demonstravit: illa enim non est amplius in rerum natura, cum ruina, vel incendio fuerit absumpta, *d. l. quid tamen* §. 1. et §. pen. et *l. qui ususfructum* 36. in princ. vers. contra ff. de ususfr. Neque ad rem facit, quod superfuert area, superfuert caementa; nam nec in area, nec in caementis manet ususfructus *l. repeti* 5. §. rei mutatione ff. quib. mod. ususfr. am. *l. servitutes* 20. §. si sublatum ff. de servit. urb. praed. Separatis enim corporibus universis aedium intelligi non potest *l. cum qui aedes* 23. in princ. ff. de usurp. et usuc. et aliud sunt aedes, aliud singulae res, ex quibus aedes constant *d. l. 23.* quocirca et si dirutis aedibus retineret ususfructum

areae, et caementorum: ipsum amitteret aedibus de novo aedificatis; licet super illa area eisdem caementis aedificarentur, ex legibus modo allegatis. Contrarium, tamen dicendum esset, si aedes per partes reficerentur, *d. l. quid tamen* §. pen. Qui rem reficit, non eam destruit, sed conservat: ideoque semper manet eadem res, quamvis progressu temporis nihil amplius extet eorum, quae olim ipsam componebant, ut eleganter multis exemplis probat Aferus in *l. proponebatur* 76. ff. de iudic. Quae de insula atque aedibus diximus, obtinent et servantur in navibus. Ftenim legato navis usufructu, si navis fuerit dissoluta, legatum extinguitur: nec reviviscit tamen si navis eisdem tabulis fuerit restaurata, nulla praeterea addita *d. l. quid tamen* 10. §. pen. Quod si per partes reficiatur, non interit ususfructus; quia manet semper eadem navis *d. §. penult.* et interempta, aut destructa aliqua parte, non interit ususfructus, qui residet in tota re totamque afficit. Quare si legatus sit ususfructus fundi, non extinguitur diruta villa, et durat non solum in reliquis fundi partibus, sed etiam in eo solo, in quo fuit villa: sive villa fuerit accessio fundi; sive fundus accessio villae *l. fundi* 8. cum duab. seqq. ff. quib. mod. ususfr. am. Neque quem turbet, quod diruto aedificio, nec areae quidem ususfructus debetur, ut diximus; nam fructuarius eo solo fructur, non tamquam area villae jam dirutae, sed tamquam solo ipsius fundi parte, in quo subsistit: et manet integer ususfructus.

4 Simile est, quod de massa aurea vel argentea traditur in *d. l. quid tamen* §. si massae ff. quib. mod. ususfr. et in *l. qui ususfructum* 36. in princ. ff. de ususfr. Legatus erat ususfructus massae argenteae: ex ea conflata sunt vasa, scyphi, lauceae vel alia huiusmodi; extinctus est ususfructus, extinctum legatum: desiit enim esse massa: non convenit amplius ei nomen, et demonstratio massae. Legata est massa, non vasa. Quid si ite-

rum fusa fuerint vasa, et in massam redacta? Puto legatum et usufructum reviviscere exemplo ejus, quod de area traditum est, cui jungitur et comparatur massa in laudatis legibus. Contra legato usufructu vasorum, si ea in massam redigantur, massae usufructus non debetur *d. § si massae*: imo nec vasorum, etiamsi iterum vasa facta fuerint: *licet enim pristina qualitas scyphorum restituta sit: non tamen illos esse, quorum usufructus legatus est* ait Africanus in *d. l. qui usufructum*. Reete, nam novi scyphi, etsi prioribus similes, tamen illi non sunt, quorum legatus fuit usufructus. Neque contrarium est, quod de area diximus ab Africano traditum in laudata *l. 36. in princ.* et quod tradit Ulpianus et Pomponius in *l. quid tamen 10. § agri*, et *l. si ager 23. ff. quib. mod. usufr. amitt.* quod si ager flumine vel mari inundatus fuerit, amittitur usufructus; sed eo reedente restituitur: nam ager, flumine vel mari reedente, idem ager est, qui fuerat, antequam inundaretur; et area similiter diruto aedificio remanet eadem area, quae antea fuerat: at vero hic nova species fit, et destruetis ac fuis pristinis scyphis, novi conflantur, qui non sunt iidem, ac illi, qui jam perierunt, et in massam, vide-
3302 in aliam speciem transierunt; quemadmodum aedificium, etsi post incendium aut ruinam iisdem elementis iterum fabricetur, non est idem ac vetus aedificium, quod dirutum fuit, aut deustum, illud enim jam perit, et destructum est, et aliud ejus loco constructum: quemadmodum est navis iisdem tabulis denovo compacta *l. quid tamen § in navi* et *d. l. qui usufructum 36.*

- 6 Occurrunt et aliae mutationes, quibus fit, ut res in aliud nomen transeat, et ideo pereat legatum usufructus, perempta specie, in qua erat constituendus. Ecce legatus est usufructus quadrigae, mortuo uno equo, desinit esse quadriga, et ideo non potest amplius constitui usufructus in quadriga, quae nulla est: imo

et jam constitutus extinguitur *d. l. quid tamen § ult.* nisi alius ante diem legati cedentem fuerit substitutus *l. nisi 11. ff. eod.* Et hoc non ea ratione, quod videatur convenire voluntati testatoris, ut substituto equo in locum mortui eadem videatur quadriga; sed quia re vera eadem est: quod enim reficitur per partes, ac reparatur, idem semper manet, ideoque non extinguitur usufructus *d. l. quid tamen § in navi*. Idem evenit in grege, cujus legatus fuit usufructus. Si ita diminuat, ut non constet amplius eo numero ovium, qui requiritur ad constituendum gregem, extinguitur legatum, extinguitur usufructus *l. ult. ff. quib. mod. usufr. amitt.* sed si in locum demortuorum aliae substituantur, ita ut non sint pauciores decem, valet legatum, quia non desit esse grex *l. ult. in princ. ff. de abig. l. si grege 22. ff. de leg. 1.* Grex, armentum, equitum non aliter possunt conservari, quam si in locum capitum demortuorum alia subinde subrogentur: idemque necessario evenit in quadriga. Finge rursus aliam speciem mutationis. Legatus est usufructus agri vel loci alienius: si a flumine, vel mari, sit inundatus, non perit penitus usufructus; nam aqua reedente convalescit, ut diximus: sed si fiat stagnum, vel palus, omnino perit, quia desinit esse. Idem ex contrario si stagni vel paludis usufructus legatus fuerit, eaque exaruerint: atque illud stagnum esse desierit: haec desierit esse palus, *d. l. quid tamen § sed etsi stagni*. Vel si caesa sit sylva, cujus legatus erat usufructus, atque ibi sationes factae: secus si in arvo vinea posita, vel contra *d. l. § non tamen*. Quid ita? unde haec differentia? scilicet, arvi demonstratio etiam vineam comprehendit: sylva autem specie differt ab arvo. Isidor. *orig. lib. 15. cap. 13. Omnis autem ager, ut Varro docet, quadrifarius dividitur. Aut enim arvus est ager, id est, sationalis: aut consitus, id est, aptus arboribus: aut pascuus, qui herbis tantum, et animalibus vacat; aut*

florens, quod sunt horti apibus congruentes, et floribus. Eadem verba refert Servius initio *Georgic. Virgilii*: eadem et Cerda *ibid.* Sed an sint Varronis valde dubito. Illud pro certo habeo, has quatuor species diversas esse, atque inter se distinctas. Plaut. in *Truculent. sc. 2.* Non arvus luc, sed pascuus est ager Sallust. Numidae pabulo pecoris magis, quam arvo student. Varro lib. 1. de ling. Lat. Arvum, et arationes ab arando etc. Prata dicta ab eo, quod sine opere purata. Erant etiam viueae, arva: arabantur enim. Id. Varro de re rust. lib. 1. c. 8. Vineae altitudinis modus, longitudo hominis. Intervals pedamentorum, qua boves juncti arare possunt. Contra sylva toto genere differt ab arvo, sive glandaria sit: etenim hae neque arabantur, neque colebantur. Varro *ibid.* Quos agros non colebant propter sylvas, aut id genus, ubi pecus possit pasci, et possidebant, ab usu suo saltus nominarunt. Sed ne abeamus a nostris Jurisconsultis: Aelius Gallus, qui duos libros acripit de Verborum Significatione, quae ad jus pertinent, ita scripsit in lib. 2. ut Festus refert in verbo saltus: Saltus est, ubi sylvae, et pastiones sunt, quarum causa casae quoque. Si qua particula in eo saltu pastorum, aut custodum causa aratur, ea res non perimit nomen saltus: non magis quam fundi, qui est in agro cultus et ejus causa habet aedificium si qua particula in eo habet sylvam. Observa: quod si saltus araretur, et coleretur, nomen saltus perimeretur: non esset amplius saltus. Multo magis id de sylva dicendum. Sylva tota arboribus consistit. Saltus multa habet loca vacua, herbidia, virgultia, sentibus, dumis referta, quae facile arari, colique possunt ad pecorum pastiones aptissima. Vir. Georg. lib. 3. Saltibus in vacuis pascunt. Hinc saltus pascuus in l. sed addes 19. §. 1. ff. loc. cond. et ex multis saltibus pastione fructus percipitur l. si quis unas 32. ff. de Usufr. l. de grege 9. ff. de instr. leg. l. penult. §. 1. ff. si serv. vind. Gaet. Averanii Tom. III.

rum in l. quid tamen, existimaverim agi de sylva caedua: quod et verba illa sylva caesa, et res ipsa indicat. Rarum enim est, necdum prorsus inusitatum, ut quis quercetum, aut castanetum, aut ejusmodi sylvam excindat, eruat, ut illic sationes faciat. Sylva autem caedua, quae a caedendo dicitur, in hoc habetur, ut caedatur; et ut recisa rursus ex stirpibus, aut radicibus renascatur l. sylva 30. in princ. ff. de V. S. ubi renata fuerit, et adoleverit, utique caedi debet: hic enim est ejus fructus l. divortio alias l. fructus 7. §. si fundum ff. sol. matr. Sunt autem hujus duo genera: alia est sylva palaris: alia gremialis. Sylva palaris, ex qua pali, ac pedamenta ad fulciendas ac sustinendas vites aucciduntur: gremialis, quae gremia producit, aeu gremiales arbores, ad comburendum paratas. Sunt enim gremia, tenuia ligna, arbusculae, virgulta, faciendo igni destinata. Columel. lib. 12. c. 19. Levique primum igne, et tenuibus admodum lignis, quae gremia rustici appellant, fornacem incendimus, l. ligni 55 §. lignis cum seq. ff. de leg. 3. d. l. divortio §. si fundum ff. sol. matr.

Haec in agris: idem in aedificiis. Balnei, vel tabernae usufructu legato, si postea testator ex balneo habitationem; ex taberna diaetam fecerit, legatum extinguitur l. si cui balnei 12. in princ. ff. quib. mod. usufr. am. Tabernae nomen hic accipi non debet, ut significet omne aedificium utile ad habitandum; quemadmodum Ulpianus definit in l. tabernae 183. ff. de V. S. In hac eadem significatione accepisse Ciceronem puto in *epist. 9. ad Attic. lib. 14.* Tabernae mihi duae corruerunt: reliquae rimas agunt: itaque non solum inquilini, sed mures etiam migraverunt. Initio enim tabernae dicebantur aediculae parvae tabulis compactae, plebeiorum habitationes, ut recte notat Isidor. Orig. lib. 15. cap. 2. in fin. Atque hinc contubernium, et contubernales, et tabernaculum l. inde 184. ff. de V. S. postea hoc nomen

K k

usus extendit ad omne aedificium utile ad habitandum. *d. l. tabernae ff. eod.* Proprie tamen accipitur pro aedificio, in quo habentur merces venales, negotiationis causa; cujusquomodi illae sint. Ita omnea Latini scriptores. Cic. 4. in *Caecilin.* Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt etc. quorum si quae-stus occultus tabernis minui solet; quid tandem incensis futurum est? Alios omitto. Nam quid iuris sit quaeritur; non quid postulet Latini sermonis integritas. Id etiam nostri jurisconsulti semper acceperunt: ut in *l. si pendentes 27. §. 1. ff. de usuf. l. si ita testamento 15. in princ. ff. de instr. vel instrum. leg. 1. qui habebat 13. §. ult. ff. de instit. act.* Imo saepenumero accipiunt pro ipsa mercium universitate, quas apotheca continentur, ut in *d. l. qui habebat.* et in *l. cum tabernam 34. in princ. ff. de pignor.* Ulpianus in *l. instructam 185. ff. de verb. signif. Instructam autem tabernam sic accipimus, quae et rebus et hominibus ad negotiationem paratis constat.* Pro loco et apotheca accipitur in *l. 2. §. 2. ff. si quidrup. paup. fec. dic.* et in *l. sicut autem 8. §. Aristo ff. si serviz. vindic.* et in *l. tabernae, 13. in princ. ff. de instr. vel. instrum. leg. i. ibi. ut tabernae, non nisi loci instrumenta sint.* et distinguit tabernam cauponiam a caupona; ut hoc sit nomen negotiationis; illud loci: non aliter accipitur in *l. tabernam 7. ff. eod.* et in *l. palam 43. in princ. ff. de ritu nupt.* Enimvero hoc discrimen inter cauponam, et tabernam cauponiam subtiliter magis, quam ex veritate videtur a Paulo excogitatum. Etenim caupona non videtur a taberna cauponia differre: nec minus haec, quam illa, locum ipsum designare, ubi negotiatio exercetur. Cauponam esse aedificium, locumque, ubi caupo exercet negotiationem, evidenter demonstrat *l. 5. §. ult. ff. de oblig. et act. ibi: de damno, aut furto, quod in nave, caupona, aut stabulo factum sit, l. 3. §. 1. in fin. vers. Idem erit dicendum si in*

stabulo, aut in caupona etc. ff. naucae caup. stabul. l. 5. in princ. ibi: caupo ut viatorem manere in caupona patietur, et l. 6. in princ. et in §. sed si damnum, et in §. seq. ff. eod. Cic. in *Pison.* Nonne tibi nox erut pro die? non solitudo pro frequentia? caupona pro oppido? et in *Philipp. 2.* Cum hora diei decima fore ad saxa rubra venisset, delituit in cauponula; atque ibi se occultaus perpotavit ad vesperum. *Horat. lib. 1. epist. 11. vers. 12. volet in caupona vivere. Plin. lib. 16. c. 36. strata cauponarum.* Constat igitur, non minus loci nomen esse cauponam, quam tabernam, licet utraque sit etiam nomen negotiationis. Quare non apparet ratio, cur a sententia Neratii Paulus recesserit. Nec illud quidem compertum habeo, cur legato instrumento cauponio, neget contineri ministros in *lib. 3. Sentent. cap. 8. de legat. §. 64.* Nam cauponium instrumentum, a caupona dicitur, non a taberna; est instrumentum cauponae; ergo etiam admissio discrimine, de quo in *d. l. tabernae*, verius videtur, quod Maecianus statuit in *l. pictoris 17. §. ult. ff. de instr. leg. instrumento cauponio legato institorem contineri, quia sine hoc, et sine ministris caupona usum praebere non potest.* Id ipsum generaliter de taberna statuit Ulp. in *l. instructam 185. ff. de V. S. instructam autem tabernam sic accipimus, quae et rebus, et hominibus ad negotiationem paratis constat.* Neque ab Ulpiano nomine tabernae indicari etiam cauponam dubitandum est, cum tabernae nomen praecipue conveniat cauponae, secundum usum veterum Scriptorum: ac sine adjuncto. tabernae nomine intelligatur caupona: ut notant eruditi. Quod et apud nos obtinet: *Taverna* enim nihil aliud significat, quam cauponam: *Ostera Taverniere*, qui cauponas frequentat. Sed haec in transcurso redeo in tabernam, quam testator transformavit in diaetam.

Diseta, etiam zeta dicta fuit, non solum a Plinio in epistolis, et a Lampri-

dio in Heliogabalo, sed etiam a nostris J.C. Nam quos Ulpianus diaetarios appellat in *l. quaesitum* 12. §. *idem respondit, domo ita ut 42 ff. de instr. vel inst. leg.* Paulus in *lib. 3. sent. tit. 80. de leg.* §. 61. zetarios appellat. Erat autem diaeta habitatio, seu contiguatio: et conclave in superiore domus parte: aut in horis voluptatis causa aedificata. Qui coenationem fuisse ajunt, non bene, ut arbitror: rectius, qui coenaculum Nam licet coenaculum esset locus, ubi coenabant; tamen postes quum in superiore parte coeuitare coeperunt, superioris domus universa, coenacula dicta: ut docet Varro *de ling. lat. lib. 4. §. 33.* et in hac significatione passim usurparunt Latini Scriptores: et nostri etiam, ut in *l. si vero* 5. §. 1. et 2. *ff. de his qui effuder. vel defecer. l. si cujus* 12. *alias l. aequissimum §. sed si domus ff. de usufr. l. saccularii* 7. *ff. de extraord. crim.* Item dicendum de diaeta. Diaeta proprie est, in qua coenabant. Varro diaetam dici putat, quod in ea; per diem edatur: ego potius a Graecis hanc vocem sumpsisse Romanos existimo, qui diaetam dicunt moderatam victus rationem. Sidon. Apoll. *lib. 2. ep. 2. Ex hoc triclinio fit in diaetam seu coenatiunculam transitus* *l. 1. §. eodem autem* 27. *ff. de S. C. Syllan.* Inde diaetae hypocaustae in *l. lignii* 55. §. *lignis ff. de leg. 3* Coenationem enim hybernā vel igne subiecto calefaiebant. Postea sicut caenaculi, ita et diaetae nomen latius patere coepit, et pro habitatione accipi. In *l. codicillis* 34. in *princ. ff. da usu et usufr. leg.* Pactiae et Trophimae diaetae omnes; quibus uti consuevit, habitet. In *l. uxori* 41. §. 1. *ff. de leg. 3. diaetam, quam habitabam: item cellarium junctum eidem diaetae.* In *l. Lucius* 32. *ff. de donat. superioribus diaetis omnibus utaris.* Imo latius patet diaetae, quum coenaculi nomen. Nam diaetae etiam in hortis habebant amoenitatis et voluptatis causa *l. senatus* 43. §. 1. *ff. de leg. 1.*

l. Seja 66. §. 1. *ff. de don. int. vir. et ux. l. si cujus* 13. §. ult. *ff. de usufr.* Hanc exposui fortasse nimis copiose, non tam ut ratio constaret, cur testatore tabernam transformante in diaetam legatum ususfructus extinguatur: sed etiam ne DD. tenere haec producant ad consequentias abutentes auctoritate *l. non possunt* 12. *cum seg. ff. de legib.*

Eat aliud exemplum in laudata *l. 12. §. 1. ff. quib. mod. us. am.* Proinde et si histrionis reliquerit ususfructum, et eum ad aliud ministerium transtulit, extinctum esse ususfructum dicendum erit. Ara histrionica olim in pretio. Quanto fuerint aestimationis, Cicero declarat in *primo de Orat.* et alibi passim. Quibusdam etiam stutuae positae. Augustus coercionem in histrionibus magistratibus admittit: immunes verberum esse decrevit: quod sub Tiberio fuit a senatu confirmatum. Svet. in *Aug. c. 45.* Tacit. *Anna. lib. 1. c. 77.* et ibi Lips. Conviviis etiam adhibebat. Id. Svet. *c. 74.* sed et privati. Marius apud Sallust. in *Agurt. sortidum me et incultis moribus ajunt, quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ullum, neque plaris pretii coquum, quam villicum habeo.* Videas, sortidum hominis fuisse, histriones in conviviis non adhibere. Hanc artem plerumque servi, aut liberti exercebant, et aliquando in munitione jurejurando promittebant patrono. Dominus autem a servo, vel patronus a liberto operas exigebat: easque vel locabat, vel sibi praestare cogebat, etiam si puer esset *l. servos* 73. §. *proinde ff. de leg. 3. l. ult. in fin. ff. de le. 3. l. ult. in fin. ff. de liberali caus. l. ut jurisjurandi* 7. §. *dabitur ff. de oper. libert.* Itaque si dominus legaverit ususfructum servi histrionis, et postea eum transtulerit ad aliud ministerium, veluti pistoris, perit legatum, mutata rei legatae qualitate.

CAPUT XXVII.

Ad l. servum 44. ff. de leg. 1.

SUMMARIUM.

- I. Legata area et impositio postea aedificio non extinguitur areae legatum.
- II. Exponitur l. si chorus 79. §. penult. ff. de leg. 3. et conciliatur cum l. qui res 98. §. ult. ff. de solut. et n. 3.
- IV. Aedificio; quod areae superimpositum erat, diruto, vel exusto, area legatario debetur.
- V. Legata dono, eaque postea destructa casu vel vi majore; debetur area.
- VI. Si vero testatore destructa sit, petiti legatum.
- VII. Legata nave et postea dissoluta legatum extinguitur; qua reflecta, si eadem maneat carinas, legatum redintegratur.
- VIII. Legata poculis, si manas fusi, vel e contra, manet legatum, et debetur id, quid superest.

Mutatione rei facilius extinguatur legatum usufructus, quam legatum ipsius rei, diximus in superiore. Cujusmodi mutatio legatum usufructus extinguit, exemplis ibi demonstravimus. Modo eadem fere exempla legatorum rei ipsius exponemus, ut in comparatione vis utriusque legati cernatur.

Legata est area: postea ipsi fuit impositum aedificium: non extinguitur areae legatum l. servum filii 44. §. si area ff. de leg. 1. Manet enim area, quae pars est aedificii, et quidem maxima l. qui res 98. §. ult. ff. de solut. potentior est. Trahit enim ad se aedificium, et qui dominus est areae, fit etiam dominus aedificii: aedificium enim solo cedit, §. cum in suo 29. inst. tit. de rer. divis. adeo 7. §. cum in suo 10. ff. de acquir. rer. dom. l. qui domum 50. ff. ad leg. Aquil. l. si solum 39. ff. de usucap. Quocirca non solum legatario debetur area legata, sed etiam aedificium super aream constructum l. si areae 39. ff. de leg. 2. Non ita res se habet in stipulatione. Si areae promissae impositum sit aedificium, non extinguitur quidem areae stipulatio: non tamen debetur etiam aedificium impositum. Peti quidem potest area, et aestimatio ejus debetur: non item d. l. qui res 98. §. ult. ff. de so-

lut. Cur id tam varie? Legatum transfertur recta via dominium rei legalae in legatarium, l. a Titio 64. ff. de furt. l. legatum 80. ff. de leg. 1. l. 1. in fin. ff. de Publician. in rem act. Translato dominio areae, transferatur etiam aedificii. ex superiore regula d. §. cum in suo 29, et aliis modo allegatis. Et haec est natura legati: ad quam voluntatem suam conformasse testatorem, pro certo habendum; nisi aliter esse constet. Stipulatio parit tantummodo obligationem, non transfert dominium rei promissae nisi per traditionem l. traditionibus 20. C. de pact. nec area tradi potest constructo aedificio: prohibente id lege XII. tab. l. 1. ff. de tign. juncto. Superest igitur sola obligatio dandae areae, quae nec potest, ad se trahere dominium aedificii l. qui res 98. §. aream ff. de solut. nec potest extendi ad aedificium, quod promissum non fuit l. quicquid 99. ff. de V. O.

Sed repugnat Celsus in l. si chorus 79. ff. de leg. 3. qui in §. penult. ait: area legata, si inaedificata medio tempore fuerit, ac rursus area sit: quamquam tunc peti non poterat, nunc tamen debetur. Durante igitur aedificio inutile fit legatum, cum nec area, nec aedificium peti possit. Minus hic tribuit legato Celsus, quam Paulus stipulationi in d. l. qui res 98. ff. de V. O. ac multo minus quam legato tribuat Javolenus in d. l. si area 39. ff. de leg. 2.

Constat inter omnes dissidium hac de re fuisse inter Cassianos, et Proculianos. Javolenus scribit ex sententia Cassii. Liquet ex inscriptione ipsa legis: Javolenus libro tertio ex Cassio, Celsus ex sententia Proculi. Erat enim Proculianus. Cassius ingenii certamen exercuit cum Proculo. Hujus disciplinam amplexus Pegasus in Celsum patrem eam traduxit: hic in Celsum filium. Ex libro nono digestorum Celsi filii deprompta est d. l. si chorus Haec secundum sectam Proculi; illa Cassii. Quenam igitur debet praevalere? Sane Paulus in d. l. qui res §. ult. Celsi sententiam acerrime

impugnat, at reprobatur: satis igitur est, eam et a nobis repudiari. Optimum autem est Ulpiani temperamentum, quod nobis exhibet in l. si servum 44. §. si areas ff. de leg. 1. ut si probetur testatorem, aedificando super area legata, mutasse voluntatem, extinguatur legatum, ac neutrum debeatur: sin aecus, utrumque debeatur. Mutasse autem voluntatem heres probare debet, qui recusat solvere legatum l. 3. ff. de probat. l. Statius Florus 48. vers. rescripserant ff. de jur. fisci.

De eo nulla fuit inter veteres controversia: quod diruto, aut exusto aedificio, area legataria deberetur. Nam hoc et Cassius, et ejus assecla Celsus probat in laudata l. si choros §. si area: et non reprobatur Paulus in laudata l. qui res §. ult. Solum impugnatur et confutatur Celsum; quod potaverit similia exempla areae diruto aedificio, quod in ea positum erat; et servi manumissi, si iterum in servitutem revocetur. Area, posito aedificio, eoque dein diruto; eadem est area, quae fuerat antequam aedificium in ea poneretur: servus qui manumittitur, et postea lege aliqua servus effectus est, non est idem homo, idemque servus, qui antea fuit: novus homo esse videtur l. servus 27. in fin. ff. de adim. leg. Nam manumissio mortis similis est l. si mihi alienum 22. ff. de solut. Extinguitur enim servitus per manumissionem per quam desinit esse servus, et fit novus homo acquisita libertate; quae ipsi tribuit caput, personam, statum, jus, quae non habebat, cum servus erat l. 3. in fin. ff. de capit. minut. §. servus. 4. inst. tit. de capit. dimin. l. si Pamphilo 10. vers. licet enim ff. de opt. leg. l. non minus 31. in princ. ff. de hered. inst. Imo tribuit ipsi, ut sit homo, quia prius pro nullo habebatur l. quod attinet 52. ff. de R. J. et quadrupedibus comparabatur l. 2. §. ut igitur ff. ad leg. Aquil. Igitur servus, qui manumittitur, quod attinet ad libertatem, quam consequitur, quodammodo nascitur, et incipit

Averanii Tom. III.

esse homo: quod autem attinet ad servitutem, moritur, quia desinit esse servus, et quidem in perpetuum, quia libertas semel data non potest amplius revocari, et adimi l. si servo 26. §. 1. ff. de adim. leg. l. si ex causa 9. in fin. ff. de min. l. uxorem 29. in fin. l. Stichus 39. l. Imperatores 52. ff. de manum. test. l. liberis 10. C. de liber. caus. Recte igitur mortis similis dicitur manumissio: scilicet quoad servitutem, quam penitus tollit, interimit, extinguit. Rursus moritur, cum recidit in servitutem. Servitus enim mortis assimilatur. l. intercidit 59. in fin. ff. de cond. et dem. l. servitutem 209. ff. de R. J. l. verum 63. §. ult. ff. pro soc. princ. instit. quib. mod. jus patr. pot. solv. l. sed si alia 5. in princ. ff. de bon. damn. Bis igitur interit, qui ex servitute ad libertatem pervenit, et iterum a libertate recidit in servitutem: at propterea non potest videri idem homo, qui antea fuerat, semel etque iterum multa conditione, statuque, atque persona. Neque illud diei potest, cum ad pristinum statum rediisse, quemadmodum area diruto et sublato aedificio in pristinum restituitur. Nam servitus superveniente libertate, penitus tollitur, et extinguatur: ideoque servitus, quae supervenit amissa libertate, est nova servitus, non ille ipsa, quae per libertatem sublata omnino fuit, ac perempta. Novus igitur servus est, et novus homo. Aliud dicendum si servus non fuerit manumissus; sed ab hostibus captus, et postliminio revertatur: hic enim postliminio reversus recidit in eandem servitutem, quae cessaverat per captivitatem, non extincta, sed pendens, et manens in suspensio, quamdiu apud hostes fuit: eo autem reverso recuperatur a domino omne jus et potestas in eum, perinde ac si numquam apud hostes fuisset §. si ab hostibus §. inst. quib. mod. jus patr. pot. solv. vers. ipse quoque l. in bello 12. §. caetera 6. ff. de capt. et postlim. rev. Imo etiam apud hostes fuisset manumissus, eumque dominus naetus esset

L 1

intra praesidia Romanorum, quamvis non fuisset reversus animo ibi permanendi, sed ad hostes revertendi: tamen dominus tamquam suum servum potest retinere, et adducere: quia manumissio apud hostes facta, non potuit tollere jus domini, quod habet versus dominum, quantumvis captivitate suspensus, *d. l. in bello* 12. §. *manumittendo* 6: *vers. certe*. Atque haec dicta sint ad defendendum Paulum, qui de his scite, copioseque disputat tum in *d. l. qui res*, §. *ult.* tum in *l. inter* 33. §. *sacram* ff. de *V. O.* Modo veniamus ad legatum domus et uavia.

Legata sunt domus; et aequae postea destructa est: an debeatur area, quaeritur. Non convenit amplius illi nomen, et demonstratio domus, quemadmodum eam testator nominavit, ac designavit in dando legato: nam domus destructa, non est amplius domus: nec legata est area, sed domus. Distinguendum tamen est. Si domus casu corruerit, vel incendio combusta sit, vel vi majore dejecta: debetur area, quae superest; quaeque erat maxima pars domus legatae *l. si grege* 22. ff. de *leg. 1.* Etenim quodcumque superest ex re legata; licet ejusmodi esse desideret, cujusmodi erat cum legata fuit, debetur. Argumento est legatum gregis, si grex ad unam ovem vel unum bovem redactus sit, sic desinit esse grex *d. l. si grex* *vers. quamvis* *l. ult. in princ. ff. de abig.* nihilominus ovis illa, quae superest, aut bos vindicari potest a legatario *d. l. si grege* 22. Quo argumento dicebimus est, domo diruta non solum aream, sed etiam caementa deberi. Contrarium respondit Paulus de animali mortuo in *l. mortuo bove* 49. in *princ. ff. de leg. 2. mortuo bove, qui legatus est, neque caro debetur*. Etenim bos mortuus, non est bos. Bos est animal; et qui bovem legat, animal legat: bos mortuus non est animal, cum anima careat; habet idem nomen non eandem essentiam, ac formam. Figura externa eadem prope est, aut quodammodo similis, propter quam eodem modo nomina-

tur. Non aliter bovem, aut hominem dicimus etiam marmoreum, aut aereum: ut Alexandrum Lysiippi, Venerem Phidiae, et Praxitelis, et alia, de quibus Iete Plin' *lib. 34. c. 8. et lib. 36. c. 5.* quia eorum imaginem referebant. Non eadem est ratio gregis, et domus. Bos unus, utique grex non est: sed ab eo differt tantummodo numero, ac nomine, non substantia. Numerus autem arbitrio hominum, non natura constitutus est, *l. ult. in princ. ff. de abig.* Plurimum refert, utrum res hominum arbitrio, an natura definiantur et circumscribatur: ut liquet exemplo legati hominis, et domus aut fundi: jungendo *l. si domus* 71. in *princ. ff. de leg. 1. et l. cum post* 69. §. *gener. vers. quod fundo* ff. de *jur. dot. l. cum heredes* 25. §. *si incerto* 17. ff. *fam. ercisc. et. l. cum incertus* 13. ff. de *leg. 1.* Gregis nomen plures boves continet, sed substantia, formaque, et natura, plures ab uno non differunt: sicut differt bos vivus a mortuo. Haec mutatio substantialis est: illa accidentalis: propterea haec perimit legatum illa non item. Mors non solum naturalis, quae animal omnino destruit: sed etiam civilis, quae naturam et formam hominis non mutat, legatum perimit: ut paulo ante ex Paulo docuimus in servo, qui liber factus, denuo recidit in servitutem. Notandum tamen est, quod si bos perierit, postquam legatarius ejusdominium acquisivit: ad eum pertinent etiam corium, et caro: et quicquid ex bove superest, vindicare potest, ejus enim sunt *l. si servus* 14. §. *boves ff. de condic. furt. l. solum* 49. §. 1. ff. de *rei vindic.* Multo difficilius est explicatu, quod Papinianus scripsit in *l. peculium* 65. §. *quadrage* ff. de *leg. 2.* Sed quis lex illa a nemine edhuc satis enucleata longiorem requirit disputationem; separatim eam exponemus.

Modo regredior domum. Si domus destructa fuerit ab ipso testatore, perit legatum, quia domum legatam destruendo videtur mutasse voluntatem, et adi-

mere voluisse legatum. *l. si ita legatum 65. in fin. ff. de leg. 1.* Verumtamen cum quaestio sit voluntatis; si legatarius probaverit testatorem non mutasse voluntatem, non abiecit animum legendi: et debebit area domo destructa; et debebit novum aedificium, si eidem areae domum inaedificaverit *d. l. si ita legatum 65. et l. servum 44. §. si areae ff. rod.* Aliud receptum in pignore *l. Paulus respondit 29. §. domus ff. de pignor. et hypoth. l. domo ff. de pign. act.* quia in pignus non cadit quaestio voluntatis: neque enim potest debitor, aut quilibet alius revocare jus pignoris quaesitum creditori; sicut potest testator revocare legatum, non solum expresse, sed etiam tacite. *l. 3. §. ult. et l. sicut 5. ff. de adm. leg.*

- 7 Nave legata, et postea dissoluta, legatum extinguitur *l. lana 88. §. nave ff. de leg. 3.* sed eadem manente carina, si navis resecta fuerit, legatum navis redintegratur *l. quod in rerum 24. §. ult. de leg. 1.* quia navis carinae causam sequitur *l. Minicius 62. in fin. ff. de rei vindic. sicut domus area, vel superficies soli. l. qui res 98. §. ult. vers. non est his ff. de solut. l. si solum 39. ff. de usucap.* Quid si navis resecta non fuerit: debebiturne legatario carina, quae superest ex nave dissoluta? Non puto deberi; si a testatore ipso fuit dissoluta; argumento domus dirutae a testatore, de qua modo diximus. Verum quia et hic est quaestio voluntatis, si legatarius probaverit testatorem dissolvissse navem non animo adimendi legati: sed ut quassatam, vel ad navigandum incommodam reficeret, carinam vindicare poterit; ut de area diximus. Quod facilius admittere debet in navi, quam in domo. Nam quid causae est eur carinam etiam non dissolverit, si ea uti noluit adreficiendam navem? Destructa domo necessario ipsa per se manet area, et ex natura sua, non ex voluntate testatoris: caementis enim non est compacta, ut simul eum superficiei destrui possit. Propterea areae con-

servatio nullum praebet argumentum, voluisse testatorem domum destructam rursus inaedificare, quod recte desumitur ex conservatione earinae, quae tabulis est compacta, sicut navis, eademque facilitate dissolvitur. Quod si tota navis fuerit dissoluta, distinguendum est. Aut testator eam dissolvit ea mente, ut iisdem tabulis ipsam reficeret; et legatum non perit. Aut ea mente dissolvit, ut tabulas in alios usus converteret; deinde mutato consilio, ex illa navem rursus aedificavit: et tunc legatum extinguitur; quia haec alia navis est, non ea, quae legata fuit. Habetur haec distinctio a Paulo in *l. qui res 98. §. ult. ff. de solut.* et in *l. inter 83. §. suam vers. sed si navem ff. de V. O.* Cui vero inebat onus prohibendi mutatam, vel non mutatam fuisse voluntatem testatoris, ita distinguendum puto. Si testator ex iisdem tabulis navem refecerit: herea probare debet dissolutam fuisse navem animo convertendi tabulas in alios usus, et deinde mutato consilio navem refecisse. Praesumptio enim est contra heredem, et eaque provenit ex facto refectionis. Contra heredem pariter est regula juris, qua definitur eandem esse navem, quae resecta et compacta fuit iisdem tabulis *l. qui res 98. §. ult. vers. ut si navem ff. de solut.* Quod si non refecerit ante mortem: aut non refecerit ex iisdem tabulis; legatarius probare debet eum habuisse animum reficiendae navis: et nave dissoluta non abiecit animum conservandi legati: nam praesumptio, et regula juris est contra legatarium *l. lana 88. §. nave ff. de leg. 3.*

Alia ejusmodi legata habentur in *l. servum filii 44. §. si pocula, et seqq. ff. de leg. 1.* Massa argenti, vel auri legata est, postea testator ex ea fecit pocula, vellances, Item contra legatum est, vel poculum, vel lanx, eaque postea a testatore confecta, et in massam redacta. Rursus legata lance, ex ea facta est massa; tum ex massa poculum. Julianus scripsit, *legatum in omnibus superscriptis consi-*

sistere, et debet, quod extat. Sed obstat regula juris a Marcello tradita in l. 6. §. 1. in fin. ff. de aur. et arg. leg. Nam qui fieri potest, ut legatum, vel fideicommissum durare existimetur: cum id, quod testamento dabatur, in sua specie non permanserit? Cui et aliam subijcit: quod dissolutione, ac permutatione voluntas videatur mutata. Obsant etiam exempla in hac lege a Marcello proposita: obstat l. si cui lana 70. ff. de leg. 3. obstat, l. lana 88. ff. eod. Si omnes hae leges inter se conferantur, perspicue apparebit, non convenisse inter veteres J.C. et Julianum in hac controversia multo remissiores fuisse, quam posteriores, qui non accuratius, et exquisitius disputant, quomobrem Ulpianus in hac opinionum discrepantia ad voluntatem testatoris, refugit et Juliani sententiam veram putavit, si modo non mutaverit testator voluntatem. Actus quidem dissolvendi, mutandi, pervertendi rem legatam, indicat testatorem mutasse voluntatem: atque adeo revocasse legatum d. l. 6. §. 1. in fin. ff. de aur. et arg. leg. Sed si legatarius probaverit, testatorem non habuisse animum revocandi legatum, nec a priori voluntate recessisse; sed in ea permansisse; utique legatum consistet. Legatarius autem probare debet, contra quem est juris regula atque praesumptio. Judex autem pro qualitate mutationis, leviores, aut potentiores probationes exigit. Finge: testator massam legavit; postea confecit ex ea poculum; cum maneat idem aurum; vel argentum, modica mutatio est, quae nec dominio quidem officit, l. in omnibus 24. ff. de acquir. rer. dom. leves etiam probationes non mutatae voluntatis admittet. Sed si lancem legavit; postea conflavit: tum deinde poculum fecerit: evidentes probationes erunt exigendae. Hoc amplius observandum, quod in d. l. 6. §. de aur. et arg. leg. duae regulae distinctae, ac separatae constituuntur. Prima, quod non potest durare legatum, cum res legata in sua specie non permanserit. Altera, quod dissolutione, ac permutatione voluntas mu-

tata videatur. Prima est inuito valentior: nam deficiente re legata, ipsum per se legatum deficiat, et extinguatur necesse est, l. si ex legati 23. ff. de V. O. I. itaque non est exquirenda voluntas testatoris perempta re legata, cum legatum, seclusa etiam voluntate testatoris, suscite natura corruat. Verum quia specie non permanente, et in aliam speciem translata, res omnino non perit; sed species dumtaxat: veluti si ex lana legata facta fuerit vestis; vel ex tabulis, navis: idcirco potest admitti voluntatis quaestio. Sed evidentes probationes requiruntur: lana enim, et tabulae extinctae sunt §. si tamen 26. inst. tit. de rer. divis. et ideo vindicari non possunt d. §. Nec peti potest vestis, aut navis, quia legata non fuit. Probandum est igitur, non solum non mutasse voluntatem, sed eam extendisse ad vestem, et navem: probanda scilicet est quodammodo nova voluntas; nempe, quod cum vestem aut navem fecit, voluerit vestem, aut navem legato contineri: quod probatu difficillimum est. Proprie igitur voluntatis quaestio cadit in secundam regulam: atque adeo in hac potissimum de voluntate quaerendum est; et leviores probationes sufficient, maxime si res ad priorem statum reduci facile possit, ut poculum, vel lances ad massam.

CAPUT XXVIII.

Ad l. si cui lana 70. ff. de leg. 3.

SUMMARIUM.

- I. Legatum lanae extinguitur, si ea tincta fuerit, et si ex ea vestis fuerit facta.
- II. Expenditur l. pediculis. 32. §. Labeo 6. ff. de aur. et arg. leg.
- III. Expenditur ead. l. pediculis §. Titius. 7.
- IV. Paulus et Ulpianus inter se contrarii.
- V. Pauli sententia probatur, quod lana legata, versicoloria legato cedit.
- VI. Sententia Ulpiani locum habet ex voluntate testatoris.
- VII. Expenditur textus noster, et probatur Ulpianum a se ipso non dissidere et n. VIII.
- IX. Lino legato, contingitur, quod tinctum est, quodque in tela est, et quare.

Supersunt alia duo legata, lanae, et quadrigae: de quibus separatim agere conati sumus, et luculenter explicemus duas leges perdifficiles et obscuras, indiligerenter hactenus expositas.

1 Lana legata, si postea secta sit, vel neta, veluti stemen vel subtemen sectum; legatum non extinguitur: quis legato lanae tam lota, quam succida, tam secta, quam infecta, tam neta, quam non neta, continetur: et eatenus extenditur, quoad telam pervenerit *l. si cui lana 70. §. 1. et 4. seqq. ff. de leg. 3.* Duobus casibus mutatione lanae huiusmodi legatum extinguitur: si lane tinete fuerit; et si ex ea vestis facta. Si tineta fuerit a testatore, videtur ab eo revoce- tum legatum; quia legato lanae, quae tineta est, non comprehenditur; sed ea tantum, quae nativum retinet colorem *d. l. si cui lana in princ. et §. et sciendum 4. Si texta fuerit: multo magis, l. lana, 88. in princ. ff. de leg. 3.* Sed his casibus exinguitur legatum solummodo, si testator mutaverit voluntatem; quam mutasse praesumitur lanam tingendo; aut ex ea vestem faciendo: quo facto lanam redigit ad eum statum; in quo exempta a legato. Caeterum si probetur eum non mutasse voluntatem; debetur et lana tineta: et tela detexta, *l. servum 44. §. si pocula ff. de leg. 1.* Probandi eum voluntatem non fuisse mutatae onus incumbit legatario, contra quem est praesumptio, et regula juris *d. l. lana 88. in prin.*

2 Setis plana haec, et certa videntur; sed magna sunt obsita difficultatibus. Videtur enim Ulpianus tum a Paulo, tum a se ipso dissidere. A Paulo aperte dissentit. Hic enim in *l. pediculis 32. §. Labeo 6. ff. de aur. et arg. leg. ait*, testatorem non necessariis verborum multiplicatione usum, qui, cum lanam legasset, addidit versicoloria: quasi desierit lana tineta, lana esse: detractoque verbo versicolorio, nihilominus etiam versicoloria debebantur. Legata la-

na debentur etiam versicoloria, quae lana tineta non desinit esse lana. Nihil verius. Confuginnt interpretes ad vim verborum generalium, quibus non semper aequipollent indefinita. Et huc intrudunt quaestionem, an oratio indefinita aequipolleat universali; qua nihil est ab hac lege alienius. Non enim hoc agitur a Paulo, qui potius reprehendit testatorem, quod tot verbis superfluis expresserit voluntatem suam, de qua satis constabat ex solo verbo *lanam*, cum etiam lana tineta, sit lana; et ideo lanae nomine continetur. Illud potius quaeritur a Paulo, an denominatio specierum retringet genus; et respondet: non mutare substantiam rerum, multiplicationem verborum non necessariam. Caeterum, quod ad rem attinet, Paulus ait legato lanae tinctam contineri, quae lana esse non desinit: quod negat Ulpianus in *l. si cui lana 70. in princ. D. de leg. 3.* Nec dubitari potest in ea fuisse sententia Paulum, cum ipsemet eandem in sententiam scripserit *lib. 3. sent. rec. tit. 8. §. 86. lana legata; sive succida, sive lota sit, sive praetinata, sive versicoloria, legato cedit. Purpura vero, aut stamen subtemenve hoc nomine non continentur. Lana versicoloria, est lana tineta: ita accipitur ab eodem Paulo in d. l. pediculis 32. §. Labeo: et in l. quaesitum 78. §. coccum ff. de leg. 3. et ab Ulpiano in d. l. si cui lana 70. §. versicoloribus ff. eod. Atque hoc nomine veteres JC. comprehenduntur a Valle *eleg. lib. 6. c. 53.* quia versicolor apud Latinos est, quod colorem mutat, ut plumae colombarum. Cic. 3. *de fin. bon. et mal. nulli morientes.* Plin. *lib. 9. c. 17. Mullum exspirantem versicolori quadam et numerosa varietate spectari procures gulae narrant; rubentium squamarum multiplici mutatione pallescentem: utique si vitro spectetur inclusus.* Aut diversos habet colores, ut apud Virgil. *Aeneid. 10. versicoloribus armis*, id est, depi-*

M m

ctis: et apud Plinium saepe numero. Sed observandum, quod apud nostros versicolor dicitur lana, quae tincta est, quia colorem nativum mutavit, ac convertit in eum, quo tincta est: cum in lanam non cadat illa varietas et mutatio colorum, de qua modo diximus. Caeterum cum agunt de tela, aut veste, quae illam varietatem colorum recipere potest, in eodem sensu hoc verbum accipiunt.

- ³ Ita interpretor Pauli verba in *d. l. pediculis §. Titia ff. de aur. et arg. vestem tam coloriam, quam versicoloriam: coloriam*, quae unius tantum coloris: *versicoloriam*, quae varii coloris. An adverto enim ibi agi de legato mundi muliebris a matrona relicto: matronae vestibus coloratis utebantur. Legendus Ovidius *lib. 3. de art. aman.* qui a *vers.* 168. usque ad 200. puellae instruit, quibus coloribus imbutas vestes induere debeant in publicum procedentes ad conciliandum amorem. Septicia igitur legato mundi muliebris putabat contineri vestem tam coloriam, quam versicoloriam. Cujus ad Pauli recept. *sentent. colorias* putat esse vestes non tinctas, nativi coloris; quo nomine reprehenditur a Salmasio in *Vopisc. in vita Aureliani*. Salmasio assentior: neque enim adduci possum, ut credam coloria dici, quae tincta non fuerit: et coloreas vestes; quae nullo colore fuerunt imbutae. Certe nos dicimus: *vesti colorate: vesti di colore*, quae colore aliquo infectae fuerunt. In eo ausim ab eo dissentire, quod putat coloreas esse, quae sunt varii coloris *ταχιδέχουσα*; idem enim significat coloria, et *versicoloria*: quae distinguuntur in nostra lege. Atque absurde diceremus, ut arbitror, vestia coloriae legato comprehendendi vestem varii coloris: *versicoloriae* autem, quae unius est coloris: repugnat enim usus Latini sermonis. Nec me movent verba testamenti Augusti: *gausapes lodices purpureas: et coloreas meas*: quae, ut ait, manifesto ostendunt coloreas esse, quae sunt varii coloris: aliter enim non video (in-

quit) *quare debuerit Augustus purpurearum gausaparum meminisse; nam coloreas dicendo, utique et purpureas complexus esset*. Sane ego video, aut videre puto: nam coloreas purpureas non continebant; aut saltem dubitari poterat, an continerentur. Etenim etiam in legato, versicolorium, quod apud J.C. ut diximus, omnem lanam tinctam quocumque colore comprehendebat, tamen purpuram non complectebatur ex sententia Pauli *d. lib. 3. sent. tit. 8*. Non sine causa igitur purpurearum gausaparum meminit Augustus; quia propter excellentiam purpurae, et immane pretium mentio ejus facienda erat. Augusti tempore, ut notat Plin. *g. c. 39. dibapha Tyria mille denariis in libras emi non poterat*: et Ovid. loco laudato.

Dum tot prodierint pretio leviores colores;

Quis furor est census corpore ferre suo?

Praeterquam quod tum a Julio Caesare, tum ab ipso Augusto purpurae usus fuerat privatis interdictus. Sveton. in *Sul. Caes. c. 43*. Dio in *Augusto*. Quocirca mentio purpurae erat prope necessaria; purpureae enim vestis coloreas opponebatur. Vopiscus in *Aureliano*: *Idem concessit, ut blatteas matronae tunicas haberent, et caeteras vestes, cum antea coloreas habuissent, et ut multum oxy-paederotinas*. An vero non habuerunt vestes unicolores? Hoc facillime probari posset: sed non est huius loci haec accuratius examinare: hoc tantum dico; in nostro §. *Titia*: in quo vestes coloriae distinguuntur ac secerantur a versicoloribus, prorsus absurde perverti verborum significationem, exponendo colorias esse versicolorias: et contra versicolorias esse unicolores.

Redeo ad dissidium Pauli et Ulpiani. Multa sunt, in quibus discordant.

1. *Lana legata; id legatum videtur; quod tinctum non est, sed atropis*, ait Ulpian in *l. si qui lana 70 in princ. et*

§. et sciendum ff. de leg. 3. Lana legata, versicoloria legato cedit. ait Paulus lib. 3. rec. sent. tit. 8. §. 86. et confirmat in l. pediculis 32. §. Labeo D. de aur. et arg. leg.

II. Legata lana stamen, subtemenve contineri, ait Ulpianus ex sententia Sabini in d. l. 70. §. quaesitum. Negat Paulus in d. §. 86. Stamen, subtemenve hoc nomine non continentur.

III. Versicoloribus legatis, purpuram et coccum quoniam nihil nativi coloris sunt, contineri arbitror ait Ulpian. in d. l. si cui 70. §. versicoloribus. Contra Paulus in d. §. 86. Lana legata, versicoloria legato cedit, purpura vero non continetur.

Non solum a Paulo, sed etiam a se ipso dissidet, secumque discordat Ulpianus in laudata l. si cui 70. Initio legis ait lana legata, id quod tinctum non est, legatum videri. Contra in §. versicoloribus ejus l. ait, lanae appellatione ea omnia videri legata, quae tincta sunt, et nota. Illud quoque ipsum arguit inconsistentias, quod ait in §. lino quidem si tinctum lino sit, credo, lino continebitur. Si lana tincta non continetur legato lanae: cur lino tinctum continetur legato lini? Nec ipse rationem attulit: nec, ut arbitror, satis idonea potest affeceri. Rursus lino, quod in tela est, ait contineri: lanam autem, quae in tela est, non contineri ait in superiore §. lanae appellatione.

5 Quodammodo scopulosa haec et abrupta praetervehemur? Enimvero dissidium inter Paulum et Ulpianum dissimulari componique non potest. Et quidem quantum attinet ad ea, quae secundo et tertio loco sunt exposita, non est necesse ingenii nervos intendere ad conciliandas contrarias utriusque sententias. Nam cum sola Ulpiani sententia in nostras Leges fuerit relata, ea sola vim legis habet, utpote a legislatore probata; explosa rejectaque contraria. Quantum autem attinet ad primum: cum utraque sententia Pandectis inserta sit; videndum, quae

ait probabilior. Plane probabiliorum esse Pauli sententiam nullus dubito: cum ab eo evidenti ratione confirmetur; quod lana tincta nec desinit esse lana. Tinctura non mutat lanae formam: non transfert in aliam speciem; igitur juxta regulam juris non perimit legatum. Porro mirari subit Ulpianum, qui lanae appellatione putavit contineri lanam netam, stamen, subtemen, pelles lanatas: et hoc amplius, lanam leporinam, et anserinam: et lanuginem ligno decerpit; nempe gossipium, seu xylon, negare contineri lanam tinctam, quae vere lana est: cum illae per quamdam similitudinem lanae dicantur. *Ἐπίσχυας* lana lignea vere lana non est: lino similior est; imo lino maxime similem dicit Pollux; eamque inter lina recenset lib. 7. cap. 17. itemque Plin. lib. 19. cap. 1. *Superior pars Aegypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossipium, plures xylon, et ideo lina inde facta xylyna: et lib. 12. c. 11. Juba circa frutices Lanugines esse tradit; linteaque ea Indicis praestantiora.* Arrianus in *Indicis: ἰστέρι τι Ἰνδοῦ λίνου χυρίστου*, etc. *λίνο τὸ ἐν τῷ Ἰνδῷ. Veste linea utuntur Indi: ex lino, quod ex arboribus colligunt.* Curtius lib. 8. cap. 9. in descriptione Indiae: *Terra lini ferax: inde plerisque sunt vestes: et deinde: Corpora usque pedes carbasa velant* Rursus de Rege. *Distincta sunt auro et purpura carbasa, quae indutus est.* Hinc Propert. lib. 4. eleg. 13. *prope fin. Raptaeque odorato carbasa lina Duci.* Philostratus quoque lino vocat, quo Indi utuntur. De hoc lino Plin. d. c. 1. *Vestes inde sacerdotibus Aegyptiis gratissimae.* Propterea *linigeri* dicebantur, et hoc nomine designabantur. *Linigeros* dicit Martialis lib. 12. ep. 29. *linigeram turbam* appellat Ovid. *Metam. lib. 1. Isis sacerdos: et linigeram* Isim lib. 2. *Amor. eleg. 2. vers. 25. alii legunt niligenam.* Gregem linigerum vocat Juvenc. *Satyr. 6. vers. 534.* Ulpianus noster *erioxylo* nominavit, et hujus nominis

significatione seductus tradidit eam quoque legato lanae contineri; nam *erion* a graecis lana dicitur. Neque curavit, quod Graeci etiam linum non raro *erion* dicunt. Hesych. *κίον* *ἴριον* linum *erion*, maxime eum de gossipio agunt, quod promiscue linum, et lanam vocant, quia utrique simile est: lino autem similis. Suidas in verbo *Παμβάξ* vulgo a Graecis vocari *βραμβάξιος*: unde nos diximus *bambagia*, vel a bombyce. Plin. lib. 19. cap. 1. *cujus ex interiore bombyce lanugo netur*. Id lib. c. 12. *Ferunt mali cotonei amplitudine cucurbitas, quae maturitate ruptae ostendunt lanuginis pilas, ex quibus vestes pretioso linteo faciunt*. Hinc ad nos derivatum est nomen *Cotone*. Lanuginem uon netam dicimus *cotone*: uetam vero *bambagia*. Nemo tamen cum lanam nominat sentit de *cotone*, aut *bambagia*. Usus scriptorum, et consuetudo loquendi semper haec a lana distinguit. Itaque legato lanae apud nos haec non continerentur. Multo minus contineretur lana anserina, quae certe lana uon est, sed pluma anserum, aut anatum. Pluma semper appellatur, ut a Plin. lib. 10. c. 22. Atque haud scio, an ullus veterum umquam lanam vocaverit: nam neque netur, neque vestes ex ea fieri possunt. Tomentum tantummodo praestat ad faciendas culcitas, pulvinaria, pulvinos. Tomentum tamen nomine lanae non continetur auctore ipso Ulpiano in *d. l. si cui §. lanae appellatione*. Eadem fere dici possunt de lana leporina, quae pilus est, non lana. Si pilus leporum lanae appellatione continetur; multo magis pilus cuniculorum, qui mollior est, et lanae similior: cur non et vulpinus? Sed hi omnes pili dicuntur, non lana: et potius capilli, ut praetice Catullus: *epigr. 25. mollior cuniculi capillo*.

6. Quo confugiendum? Lex enim ita scripta est. Unicum perfrugium est testatoris voluntas, ad quam confugit ipse Ulpianus in *§. versicoloribus in fin.* Ibi: *nisi aliud sentit testator*. Sed illud quae-

ritur, cuinam incumbet onus probandi voluntatem testatoris. Si legata fuerit lana, et legatarius petat etiam gossipium, pilum leporinum, plumam anserinam: dici potest eum probare debere, testatorem ea quoque legare voluisse; neque enim ex verborum significatione continentur. Verum, quia lex ipsi favet, leues etiam probationes sufficere crediderim. Quod si legata lana heres recuset dare lanam tinctam, ipse probare debet testatorem haec noluisse comprehendere: obstat enim heredi et verbi significatio, et auctoritas Pauli in *d. l. pediculis §. Labeo ff. de aur. et arg. leg.* Quemadmodum legatis versicoloribus, si heres uret purpuram contineri, ipse probare debet aliud sensisse testatorem. Non diffiteor, in his quaedam occurrere, quae aliquo modo generalibus juris regulis repugnant: sed ut syrtis oppositas praeternavigemus, haec mihi videtur esse via tutissima.

Venio ad ea in quibus a seipso dissidere videtur Ulpianus. Initio legis ait, lanam tinctam legata lana non contineri: in *§. versicoloribus* ait lanae appellatione ea omnia videri legata, quae tincta sunt et neta. Sunt haec contraria. Doctissimus Petrus Faber putat textum esse corruptum, eumque ita emendat: *et constat apud veteres lanam appellatione versicolorum non contineri; sed ea omnia etc.* Probatur a Cujacio: nec quicquam potest sententia Ulpiani convenientius excogitari. Verum si quis ab omni legum emendatione abhorreat, poterit commode legem ita explicare.

In laudato *§. Ulpianus* duas quaestiones de versicoloribus suscipit explicandas quando in legato continentur: et quid ipsa contineant. Proponit enim generaliter videre de versicoloribus. De his autem haec duae occurrunt quaestiones. Ad primam respondet: *constare apud veteres lanae appellatione versicoloria non contineri*. Ad secundam; legata lana versicolori ea omnia videri legata, quae tincta sunt et neta, quae neque delecta

neque contexta sunt. Subjicit deinde quaestionem de purpura: et eam quoque hoc legato contineri putat contra Paulum, ut diximus. Animadvertendum autem est, Ulpianum loqui de lana versicolori, ut demonstrant illa verba: *quae tincta sunt, et neta quae neque detexta, neque contexta sunt.* Si ageret in genere de legato versicolorum, etiam detexta, aut contexta continerentur. Sensus igitur ejus legis est. Lanae appellatione versicoloria non contineri: sed lanae versicoloris appellatione ea omnia videri legata, quae tincta sunt, et neta Concisa brevitate, ut solent J. C. non repetit verba illa: *lanae versicoloris*, quae suppleri facile possunt ex antecedentibus; ex quibus aperte constat eum agere de lana, et speciatim de lana versicolori.

9 Multo difficilior est explicare, cur legato lino debeatur etiam, quod tinctum est, quodque in tela est *d. l. si cui 70 §. lino autem ff. de leg. 3.* cum in legato lanae supra fuerit contrarium constitutum. Plane videtur confugiendum ad *l. non omnium 20. ff. de legib.* nisi dicamus, Ulpianum, qui lanae legatum retrinxit ad lanam non tinctam contra multorum opinionem ex Sabini sententia noluisse eam ad linum producere, de quo fortasse Sabinus non loquebatur: ea ipsa ratione, qua movetur Paulus in *d. l. pediculis*, quod linum tinctum, linum est. Quae ratio etsi non minus lanae, quam lino conveniat; tamen apud Ulpianum plus quam ratio, valuit auctoritas Sabini, cujus commentarios illustrabat, et exponebat in ea lege. Neo arbitror improbabile, linum a lana separasse propter assiduum lanae in vestibus usum, eamque mille coloribus inficiendi consuetudinem: lanificium omnium feminarum opus. Notat Sveton. in *Augusto c. 64. Filiam, et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret.* De colorum varietate, quibus lana tingatur, supra dixi. Nunc subijcio versus Ovid. *lib. 3. de art. am.*

Averanii Tom. III.

Quot nova terra purit flores: cum vire tepenti.

Vitis agit gemmas: pigraque fugit hyemis.

Lana tot, aut plures succos bibit: elige certos;

Nam non conveniens omnibus unus erit.

In his multi erant pretiosi. Pretium igitur et ingens copia potuit adducere Ulpianum in sententiam Sabini: legato non comprehendi, nisi esset expressa. Non ita se res habet in lino. Rarus in vestimentis lini usus. Vide Ferrar. *de re vest. lib. 3. cap. 3. part. 1. et part. 2. lib. 3. cap. 11.* Triplex erat communis lini usus. Ad vela navium. Late Plin. in *Præfat. lib. 19:* Ad retia. Hinc tam Latini quam Graeci Scriptores lina pro retibus dixere. Virgil. *1. Georg. vers. 142,*

— pelagoque alius trahit humida lina.

Ad loricas et thoraces. Corn. Nep. in *Iphicrate:* Genus loricarum mutavit, et pro ferreis atque aeneis, lineas dedit: quo facto expeditiores milites reddidit. Sveton. in *Galba c. 19.* Loricae tamen induit lineam, quamquam haud dissimulans, parum adversus tot mucrones profuturam. Plin. *lib. 19. c. 1.* Virg. *Aeneid. lib. 10. vers. 784.* Sil. Ital. *lib. 4. vers. 292.* Quomodo eas compingerent, inter doctos est magna dissensio. Vide Ferrar. *de re vest. part. 2. lib. 4. cap. 11.* Quod ad nos atinet apparet veteres raro linum tinxisse: nam et tunica interior, quae nudis carnibus admovebatur, tincta non erat. Itaque nulla causa erat ipsum excludendi a legato lini.

CAPUT XXIX.

Ad l. peculium 65. §. quadrigae ff. de leg. 2

SUMMARIUM.

- I. Quadrigae legatum perit mortuo equo, qui quadrigam demonstrat.
- II. In quadrigis Circensibus unus equus praecellebat et toti quadrigae nomen dabat.
- III. Equi Curules proprium nomen habebant.
- IV. Ex nomine, patria, et genealogia aestimabantur.

Promissa jam absolvemus. Exposita hac lege promissi munus omnia confecero. Sed ea multo difficilior est, quam plerique fuerint opinati. Verba Papiniani sunt haec: *Quadrigae legatum, equo postea mortuo, perire quidam ita credunt, si equus ille decessit, qui demonstravit quadrigam: sed si medio tempore diminuta suppleatur, ad legatarium pertinebit.* Quis est equus, qui demonstrat quadrigam? In Basilicis dicitur equus praestantissimus. Sed cur equus praestantissimus demonstrat quadrigam? Quid significat istiusmodi locutio? Quid est demonstrare quadrigam? Cur equus, qui quadrigam demonstrat, caeteris praestantior est? Cur eo mortuo perit quadrigae legatum? An legatum equitii extinguitur mortuo equo praestantissimo, vel legatum gregis mortuo bove optimo, ac pinguisimo? Minime vero l. gregis legato 21. et seq. ff. de leg. 1. §. si grex 18. inst. tit. de legat. Quid causae fuit, cur id singulariter constitueretur in quadriga? Haec omnia ad explicandum impeditissima expediunt, ut spero, commodissime, paucis praemissis, et animadversis.

2 I. Haec lex intelligenda, non de omni quadriga, sed de quadrigae Circensium: de quadriga, quae in ludis Circensibus cursu decertabat. At proposuit a Papiniano generatim legatum quadrigae. Ita profecto. Sed non ait extingui legatum mortuo uno equo quadrigae; imo indicat mortuo uno equo, non extingui legatum quadrigae, sicut non extinguitur legatum equitii per mortem unius equi. Et hoc verum est ge-

neratim in quacumque quadriga. Verum quia in quibusdam quadrigis praecellit unus inter omnes, isque demonstrat quadrigam, eo casu per mortem ejus equi legatum quadrigae dissolvitur. Hoc autem eveniebat in quadrigis Circensibus, quas unus equus demonstrabat, cum toti quadrigae nomen daret; ut mox dicemus. Quod si et inter quadrigas militares ejusmodi equus fineret, qualem modo describemus, vel in quadriga triumphali: si quis velit eam quoque hac lege comprehendere, non repugnabo. Sed in his ejusmodi equus a scriptoribus non memoratur; sed solum in Circensibus, in quibus erat proprius necessarius. Etiam hoc amplius: quadrigae nomine *πρῶτος* plerumque Circensibus quadriga a scriptoribus significatur: ut a Svelto, in Tib. Claudio c. 21. et in Domitiano e. 4. a Symmacho epist. 21. lib. 9. et aliis: Sicut equi curules dicuntur equi Circenses, ut in rubr. et tit. C. Theod. de equis curul. et in d. ep. 21. Excelebant enim supra omnes, ex quacumque orbis parte; quae veloces ac generosos equos produceret, Romam trahebant, ab Imperatoribus et magistratibus distribuebantur quatuor factionibus, a quibus nec poterant ad vicinos populos transmitti, nec ad alios usus transferri l. 2. C. Theod. de equ. Curul. l. 6. de scenic. l. 19. de praetor. et quaest. eod. C. Symmach. lib. 9. ep. 20. et 22. Nec poterant a magistratibus donari nisi permittente Imperatore. Capitolin. in Gord. de Gordiano Seniore Consule. *Equis Siculos centum: Cappadoces centum, permittentibus Imperatoribus, factionibus divisi.* Et per haec populo aitia carus, qui semper talibus commoveatur. Ita sane de populo Romano Juven. Sat. 10. v. 80.

— atque duas tantum res anxius optat
Panem, et Circenses. —

Tam anxie autem, tam avidè, tum curiose quadrigarum cursum spectabat, ut Martialis lib. 7. ep. 7. ad exaggerandum

amorem, ac desiderium populi erga Domitianum absentem, ita fuerit ipsum allocutus :

Adeoque mentes omnium tenes unus ;

*Ut ipsa magni turba nesciat Circi :
Utrumne currat Passarinus, an
Tigris.*

Passarinus, et Tigris tum temporis duae celebres quadrigae, ut paulo post dicemus. Tautus autem erat populi favor aliis ad alios equos, factionesque propensis, atque eo temeritatis, ac furoris aliquando processit, ut seditiones conciverit. Vide Cassiod. lib. 1. ep. 20. 27. 31. et 32. imo et bellum civile. Paul. Diacon. lib. 4. cap. 11. *Hujus* (Phocae Imperatoris) *tempore Prasini, et Veneti per Orientem et Egyptum civile bellum fecerunt, ac se mutua caede prostraverunt.* De equorum curulium gloria, nobilitate, laude in lib. 6. C. Th. de Scenic. et apud Symmach. lib. 4. ep. 79. et seq. et ep. 63. De cura, maximeque sollicitudine tum Imperatorum, tum magistratum circa ludos circenses, equosque curules passim Suetonius, et historiae Augustae Scriptores : necnon Symmach. in epistolis modo laudatis ; itemque Cassiodorus et Cod. Theodos. in tot. tit. de Equis Curul. et in l. 1. et tribus seqq. et aliis fere omnibus tit. de Praetor. et Quaes. at l. 6. de Scenic. Quocirca non mirum, si equorum curulium et quadrigarum nomen ad Circenses saepe numero referatur.

II. Singuli equi curules, ad certandum in Circo destinati, proprium nomen habebant, ipsis inditum vel a velocitate, vel a calore, vel a natura ipsius equi, vel a celeberrimis apud Poetas equis, vel ab aliis rebus arbitrio domini, vel aurigae. A velocitate dicti : Tigris, Volucris, incitatus. A colore : Phoenix, Badius, Nitidus, Floridus. A patria : Caucasus, Polorus, Tuscus, Maurus. A natura equi : Pertinax, Petulans,

Fastidiosus, Hilarus. Ab equis veteribus : Arion, Pegasus, Cyllarus. Alia prope infinita nomina recensentur in inscriptione, quam edidit doctissimus Panvinus in lib. 1. de Lud. Circens. cap. 13. ad cujus explicationem adiecit catalogum equorum ; alia a poetis, Statio lib. 6. Thobaid. Sil. Ital. lib. 16. Puniceor. Aeson. in Epit. v. 35.

Haec equorum curulium nomina mutari vetuerunt in l. 1. de equis Curul. C. Theodos. *Illud quoque sinceritas Tua praecipit observari, ne Graecorum Equorum nomina, qui hinc missi fuerint, commutentur.* Prohibitio eo spectat, ne emptores, aurigae, factiones, in fraudem illicerentur. Ex nomine enim tum ipsius equi, tum ejus patriae et originis aestimabantur ; populi favorem aucupabantur ; praemia consequabantur. Itaque in hac lege Palmaria, et Hermogeniana equis ex horreis fiscalibus alimonia decernitur. Symmach. mandat Patruino *adhibere custodiam, ne qua eos (equos curules) fraus avara cummutet.* Sil. Ital. lib. 16. vers. 330.

*Hos patriae favor : hos accendit nobile nomen
Antiqui stabuli.*

Stat. lib. 5. Syl. in Protrep. ad Crispin. vers. 22.

— *Romulei qualis per jugera
Circi
Cum pulcher visu, titulis generosus
avitis
Expectatur equus, cujus de stemmate longo
Felix emeritos habet admittura parentes.*

Scite dixit emeritos : certabant enim usque ad vicesimum annum : post vicesimum annum mittebantur ad sobolem reparandam. Plin. lib. 8. c. 42. Equorum genealogias non minoris aestimabat, quam hominum, et familiarum. Etenim,

ut ait Horatius, *est in juvenis, est in equis patrum, virtus*; eaque prava educatione non depravatur; ut saepenumero contingit in hominibus. Quamobrem poetas in describendis ludis Circensibus, praeter nomen equorum, patriam etiam et originem, et genus adjiciunt. Hinc apud Silium: *Callacius Lampon; Astur Panchates*. Plin. lib. 8. c. 48. *In eadem Hispania Gallaica gens et Asturica, equini generis etc.* Et de Peloro Sil. Italic. vers. 365.

*Nullus erat pater: ac Zephyri no
va stammina campis
Vectonum eductam genitrix effudo-
rat Harpe.*

De hac genitura Plinius loco laudato. *Constat in Lusitania circa Ulyssiponem oppidum, et Tagum amnem, equat Favonia stante obversa animalem corripere spiritum, idque partum fieri, et gigni perniciosissimum, etc.* et fusius Virg. lib. 3. Georg. vers. 273. *Constat*, inquit Plinius: na quis eum reprehendat: communis enim erat, et antiquissima opinio ab Homero usque deducta, qui lib. 16. *Iliad.* Achillis equos ex Zephyro vento genitos ait. Homerum secutus est Calaber lib. 3. lib. 4. et lib. 8. Id. Sil. lib. 3. *Vers* 379. et quod magis mirare, etiam Philosophi, Historici, et scriptores Geoponici id retulerunt. Aristot. *Hist. Animal.* lib. 6. c. 18. siquidem id voluit significare verbo *ἔκφυτον* ut, quidam putant. Solin. cap. 45. et cap. 23. Martian. *Capella* lib. 5. Columel. lib. 6. c. 26 ubi ait id esse notissimum. Varro de *Re Rust.* lib. 2. c. 1. ubi ait rem incredibilem esse, sed veram. Nec abnuunt nostri. Lactant. lib. 4. c. 12. *Quod si animalia quaedam caecos dedisse quorundam equorum singularem velocitatem, qui cursibus auras anteire dicuntur: propterea apud Sil. vers. 427. auriga Pelorum incitat,*

— Genitore, Pelore,
*Te Zephyro eductum, nunc nunc
ostendere tempus.*

Multo antiquiorem originem Caucaei narrant ibi Silius vers. 369.

*Ipsam, Etola vago Diomedes con-
dita Tyde
Miserat: exceptum Trojana ab ori-
gine equorum
Tradebant; quos Aeneas, Simoentis
ad undas
Victor Tlades magnis abduxerat
ausis.*

Quos versus perperam exagitat Salmassius in Exercitationibus Plinianis. Majore apparatu et exuberanti quadam redundantia ad fastidium usque persequitur curulium equorum genealogiam Statius *Thebaid.* lib. 6. a versu 230. Tanti faciebant nomina, stirpemque et genus equorum non ignotare. Haec ad explicationem laudatae legis satis. Redeo jam unda diaceasi.

III. Quamvis singuli proprium nomen habuerant, ut ostendimus; tamen quadrigae proprium nomen non habebant: sed illud mutabantur ab equo praestantissimo, qui quadrigae dux erat, et auctor victoriae censebatur. Erant quidem quatuor Romae factiones a coloribus nominatae; Prasina a viridi: Russae vel Russata a rubeo: Veneta a caeruleo; Albata, ab albo: easque ad quatuor anni tempora refert Cassiodorus lib. 3. epist. 51. et ab his factionibus tum equi, tum quadrigae nomen accipiebant. Sed hoc erat nomen generale: nam omnes quadrigae, omnes equi factionis albatas dicebantur *albati*: ut apud Plin. lib. 8. c. 42 *excurso in carceribus auriga albati equi palmam occupavere*: item *Russati*, qui erant factionis russatae, atque ita caeteri. Imo etiam Aurigis hoc nomen communicabatur. Plin. lib. 7. c. 53. *in fin. Invenitur in actis Felice russato auriga elato, in rogam ejus unum e faventibus jecisse sese.* Igitur nomen

generale dabat quadrigae factio: nomen speciale equus, a quo potissimum victoria pendere credebatur. Hujus nomine totam quadrigam designabat Auriga: hunc compellabat, hortabatur, incitabat ad cursum: huic palmae gloriam acceptam referebat. Quis autem esset in quadriga equus demonstrator, ac designator quadrigae, operae pretium est explicare.

- 6 In quadrigis veterum, cum omnes ad latera jungerentur, ut aequata fronte procederent, duo interiores, qui jugo juncti erant, *jugales* dicebantur: duo autem exteriores, qui hinc, et inde funibus aut loris a dextra, laevaquo jugilibus adnectebantur, *funales* appellabantur. Funales digniores, ac praestantiores jugalibus: quoniam plurimum ad victoriam conferebant. Ad funem enim locabant equos, qui exercitatione, disciplina, robore, velocitate praecellabant: quia ipsi et cursum circumflectere et adversarius se opponere, acuiolos effundere, currus evertere, excutere aurigas: atque his artibus victoriam debebant adipisci. Funisium praestantissimus erat sinister, quia in ipso maximum erat ad victoriam momentum. Ipso enim apposite metam stringere debebat: ita ut nec in eam impingeret; nec ab ea longius deflecteret: adeoque longiorem cursum conficere cogeretur. In hoc maximum, ac pene unicum ad vincendum momentum esse veteres existimabant. Nestor apud Homerum *Iliad lib. 23. vers. 319.* cum multis sequent. Theocr. *Idyll. 24. vers. 117.* Nonn. *Dionys. lib. 37. vers. 201. etc.* Non puto tamen hoc perpetuum fuisse: nam si equus primarius esset nimio plus audientior, verberum, fraenique impatiens ferus, indocilis, cujusmodi est Arion apud Statium, perverse locatus fuisset ad laevam funalis. Necesse enim est, ut sinister funalis docilis sit fraeni, et docilis parere Aurigae regenti, quemadmodum describitur Pelorus e Silio *vers. 359.* Quamobrem apud Homerum Nestor filio praecipit, ut dextrum quidem equum laxatis habenis, et stimulis
- Averanii Tom. III.*

et voce incitat ad cursum: sinistram vero inflectat ad metam caute: ne, si praecipis feratur, in eam impingat, et cursum frangat, et equos debilitet. Apud Nonnum quoque pater admonet filium, ne utrumque stimulet, et pingat, sed dextrum tantummodo impellat. In flexu enim dexter inulto velocius currere debet, cum longius iter ab eo sit peragendum, sinister autem lentare cursum, ac leniter se torquere debet, ne aut haerens currus ad metam, aut ab ea longe directat. Quocirca, mea sententia acite Statius Arionem ferum, indocilemque, et fervere ac ferocitate exultantem equum (ut ipse narrat a *vers. 301.* usque ad 320. et infra a *versu 501.*) collocavit inter jugales, ut ab aliis circumjunctis effraena ejus impetus reprimeretur, ardorque restingeretur. Eadem de causa, et a Neptuno fuerat locatus inter jugales auctore eodem Statio *vers. 306.*

Saepe per Jonium, Libicumque nantibus ire

Interjunctus equis.

Scilicet in medio inter utrumque funalem junctus ad jugum. Plane cum haec non animadverterit Salmasius, in maximas angustias: coniectus a Statio se expedire non potuit. Scidit modum, non solvit. Sane quod equi illi primarii, et duces quadrigae in medio collocarentur aliquando ad jugum, constat ex veteri tabula et inscriptione a Panvinio edita. Ibi *duobus introjugis equis Cotyno et Pompejano*: et infra: *Pompejano et Lucido duobus introjugis.* Notat hoc inscriptio quasi singulare in eo cursu, quia Pompejanus solebat ad funem currere. In *pompejano victor fuit* c. l. i. ergo Pompejanus funalis. Item: *in abigeo Victor eminusit.* Abigeus funalis: et tamen in certaminibus, quibus septem junxit equos, Abigeus et Pompejanus inter jugales positi: Ibi: *Cotino, Galata, Abigeo: Lucido, Pompejano, introjugis quinque.*

Invitus etiam admitto arbitrarium ejusdem Salmasii correctionem versuum Au-

O o

sonū in *epitaph.* 33. cum etiam retenta vulgata concludi possit, quod Salmasius intendit, hoc ordine constituto. Phosphors esto sinister funalis: huic succedat ad dextram Pegasus jugalis: tertius Ariou, quartus Cyllarus equus Castoris funalis dexter, ad cuius laevum latus junctus est Aricon: ideoque dicitur *Laevus Arion*: Laevus Cyllaro, non Phosphoro, aut Pegaso, quibus nonnisi dexter esse potest. Distinguendo equos, quemadmodum ab ipso temone distincti sunt, ac separati, duo sunt ad laevam temonis: duo ad dextram, ad laevam Phosphorus funalis, atque ipsi dexter Pegasus jugalis: ad dextram autem Cyllarus dexterior funalis, eique laevus Arion alter jugalis.

Quod si quis opinaretur primum equum interdum fuisse dextrum, non laevum funalem, posset tueri opinionem suam illis Silii verbis *vers.* 356.

*Tertius aequata currebat fronte Peloro
Caucasus.*

Si Caucasus est funalis sinister, necesse, ut Pelorus, qui aequat cum eo frontem, sit funalis dexter. Nisi dicamus, quod nomine *Caucasi*, non solum equum Caucasum, sed tertiam quadrigam intelligit: itemque nomine *Pelori* quartam. Illud certe falsum est, quod scripsit Salmasius, Caucasum, et Pelorum ejusdem quadrigae funales fuisse: alterum sinistrum, alterum dextrum. Duae erant quadrigae, Caucasus, et Pelorus. Pelori Auriga Durius, *Caucasi* Atlas. Manifesto Silius *vers.* 366.

*Nobilis hunc Durius stimulabat in
aequore currum
Caucasus antiquo fidebat Atlante magistro.*

Hunc, nempe Pelorum, quem paulo ante nominaverat, et *vers.* 378.

At postremus Atlas: sed non et senior ibat

Postremo Durius: pacis de more putares

Aequata fronte, et conoordi currere fraeno.

En! duos anrigas, duos currus, qui aequata fronte currebant. Sentio jam cum Arione me a meta deflexisse, et exersasse: nunc ad metam redeo. Uter fuerit equus primarius, sinister, an dexter, funalis, an jugalis, ad rem nostram nihil atinet. Illud magni refert, quod certum est, et non controversum, ab illo equo praecipuo ac primario, demonstratam fuisse quadrigam: ejusque nomine totam quadrigam solitam comprehendit.

Quamvis de hoc nulla sit inter doctos controversia, tamen id probare ad explanationem nostrae legis plurimum conferet. Silius Ita: laudato *lib.* xvi. *Punic.* in ludis Circensibus a Scipione celebrata quatuor quadrigas, ut moris erat apud Romanos, inducit in Circum: et Singulas designat nomine ejus equi, qui in ea primas agebat; primam nomine *Lamponis* equi: secundam *Panchatis*: tertiam *Caucasi*: quartam *Pelori*. Et cum secunda quadriga vicisset, *Panchati* victoria tribuitur: *vers.* 441.

*Interea metis certus jam laudis
agebat
Sese Panchates, et praemia prima
prtebat
Arduus.*

Haud aliter Stat. *lib.* 6. *vers.* 527.

*Forsitan et victo prior isset Arione
Cygnus
Sed vrtat aequoreus vinci pater: hinc
vice justa
Gloria mansit equo.*

Ausonius *epitaph.* 35.

Phospore, clamosi spatiosa per aequora Circi
Septenas solitus victor obire vias

Martialis quoque nomine Tigris, et Passerini praestantius eorum, duas quadrigas designat lib. 7. ep. 6.

Ut ipsa magni turba nesciat Circi,
Utrumne currat Passerinus, an Tigris.

Antiqua tabula Romae inventa, qua Diodorus celeberrimi aurigae epitaphium, et acta describuntur: saepe nomen equi victoris usurpat pro ipsa quadriga, veluti; in Victore Tusco: in Bubalo vicit: in Pompejano victor fuit: in Abigeo victor eminuit, et sine flagello: vide Panvin. de Lnd. Circen. lib. 1. cap. 14.

His praemonitis clara res est; et manifesta Papiniani sententia. Mortuo equo, qui demonstravit quadrigam: ait Papinianus. Hic est equus princeps, et dux quadrigae, in quo sita erat spes victoriae: in quo vincere agitator quadrigae dicebatur. Is enim quadrigae nomen dedit, quo ab aliis quadrigis distinguebatur. Finge: legata erat quadriga, Tigris vel Passerinus: mortuo equo Tigris, vel equo Passerino legatum extinguitur; non ea de causa, quod desinat esse quadriga: nam desinit esse quadriga etiam mortuo alio quocumque equo, qui quadrigam componeret. Quemadmodum autem non extinguitur legatum domus, ea diruta aut exusta, licet desinat esse domus; non extinguitur legatum gregis eo ad unam ovem redacto, licet grex esse desierit, ut supra expositum est: ita non extinguitur legatum quadrigae, licet uno equo mortuo desierit esse quadriga. Igitur haec sola causa non sufficit ad tollendum legatum; nisi illud quoque accedat, ut moriatur equus, qui quadrigam demonstravit. Hoc interempto, videtur quodammodo tota interiisse quadriga, quasi fuerit spiritus, et anima totius quadrigae: ejusque contemplatione testator quadrigam

legasse videatur: sicut mortuo bove neque corium, neque caro debetur, quia sublato spiritu animaeque, et immutata forma, non est amplius bos, quem voluit legare testator. Ab illo equo pendeat victoria: causa autem vincendi quadrigae comparabatur, et alebatur. Victorum maxima erat praemia. Martial. lib. 10. ep. 74. ad Roman.

Cum Scorpus una quindecim graves hora

Ferventis auri victor auferat saccos.

Scorpus celebris Auriga, cujus epitaphium idem Mart. ep. 50. et laudes scripsit ep. 53. ejusd. libri. Juven. Satyr. 7. v. 114.

— veram deprehendere messem

Si libet: hinc centum patrimonium caudicorum.

Parte alia solum runatipone Lacernae. Sed et equo praemia. Capitolin. in Vero. In hujus equi gratiam (Volucris) primum caeperunt equis aurei, vel bravia postulari. In tanto autem equus ille honore fuit, ut ei a populo Prasinianorum saepe modius aureorum postularetur. Idem narrat Dio in Caracalla, et in Nerone lib. 61. Proponit Nero equis praemia, et peractus est cursus Circensis. Qui plura volet, adeat supra laudatam tabulam a Panvinio editam et explicatam, ex qua apparet, Dioclem Agitatorem immensas opes coegisse.

Accedebat immoderata, et saepe ad insaniam usque profecta dominorum affectio. Caligula Lucitato equo praeter equile marmoreum et praesepe eburneum, praeterea purpurea tegumenta, ac monile e gemmis; domum etiam, et familiam, et suppellectilem dedit, quo lautius nomine ejus invitati acciperentur: consulatum quoque traditur destinasse haec et plura vide apud Svetium in Caligula c. 55. et Dionem lib. 59. in fin. ubi addit hunc equum collegem sibi in sacerdotio sui ipsius cooptasse. Commodus etiam Pertinacem equum ef-

flicem amavit. Dio lib. 73. in *Pertinace*. De Vero caetera optimo Imperatore Capitolin. Nam et Polucris equo Prasino aureum simulacrum fecerat, quod secum portabat. Cui quidem passas uvas, et nucleos in vicem hordei in praesepo ponebat: quem sagis fucotinctis coopertum in Tiberianam ad se adduci jubebat: cui mortuo sepulcrum in Vaticano fecit Adrianus quoque Augustus et alii multi. Equae sepulcrum posuere. Spartian. in *Adrian*. Auson. epitaph. 35. Plin. lib. 8. c. 42. Aelianus, et alii. Aecedebat gloria immortalis et fama, quam victores consequuebantur. Notum est illud Horatii: *metaque servidis evitata rotis terrarum dominos evexit ad Deos*. Pro omnibus ait Pindarus.

His observatis manifesta eat ratio, cur quidam crediderint, mortuo equo, qui quadrigam demonstrabat, quadrigae legatum extingui. Quod si diminuta quadriga medio tempore suppleatur, ad legatarium pertinebit: scilicet ex voluntate testatoris, qui supplendo quadrigam, tacite declarat, ac velle debere legatum.

Iis, quae haetenus diximus, consequens esse videtur, non facile hanc legem ad alia legata esse producendam; quandoquidem vix est ut in alio legato his ipsis similia concurrant.

CAPUT XXX.

Ad l. si filius familias 16. ff. de liber. et post.

SUMMARIUM.

- I. Sui heres accepto vulgari substituto, non fit voluntarius, sed manet necessarius. Exponitur l. ex contractu 44. ff. de re jud.
- II. Exponitur l. Lucius 45. ff. de vulgar. et pup. substit.
- III. Necessarius, si instituitur sub conditione, si vult, fit voluntarius.
- IV. Institutio sub conditione si vult, longe differt ab institutione, cui subjecta est substitutio vulgaris.
- V. Condicio si vult longe differt a conditione, si heres non erit.
- VI. Substitutio non eo animo fit, ut ad eundem necessarius nullatenus instituto.

VII. Praetor dando liberis be officium alienum si non facit eos voluntarios.

VIII. Praetor vult liberos ab oneribus non sponte acceptis liberare; non defunctorum voluntates evincere.

IX. Heredem suum institui sub conditione potestativa idem non est, ac si dari vulgarem substitutum.

X. Sui heres non fit voluntarius, ex quo sub potestativa conditione institutus sit.

XI. Substitutio vulgaris non est levis, etsi suus heres institutus maneat necessarius.

XII. Exponitur l. 1. §. 3. si propositior ff. si quis omnia. causa. testam.

XIII. Explicatur tractus noster, et n. 17. 28. 29. 20. 21.

XIV. Hereditatem, antequam deferatur, neque suus neque extraneus acquirere potest.

XV. Momentum mortis vitae tribuitur.

XVI. Conditionum potestativarum aliae impleri possunt ultimo vitae momento; aliae non possunt.

Quaestio, quae hac in lege ab Africano proponitur, aliam quaestionem excitavit perdifficilem, ac subobscuram: an suus heres, cui datus est vulgari substitutus, de necessario fiat heres voluntarius. Quaestio nata ex perversa hujus legis interpretatione, qua nullam in toto Infortiatio difficilem se invenisse Bartolus profitetur. Antequam hanc legem interpretemur, eamque non esse adeo difficilem ostendamus, pauca de proposita quaestione sunt delibanda.

Quod suus heres accepto vulgari substituto non fiat heres voluntarius, sed maneat necessarius, et statim a morte patris ipso jure acquirat hereditatem, probatur auctoritate Scaevolae in l. ex contractu 44. ff. de re judic. Pupilla tutore auctore ex contractu paterno condemnata, eodem auctore abstinuit bonia paternis; et ita bona defuncti ad substitutum, vel coheredea pervenerunt. Respondit Scaevola, eos ex causa iudicati teneri, atque in eos dandam actionem. Duo hic sunt animadvertenda. Primum, quod pupilla iudicium auspicando adversus creditiorem paternum hereditati paternae se immiscet: nam suava pro herede gerendo se immiscet hereditati l. pro herede 20. in princ. et §. 1. et per tot. ff. de acquir. vel. om. her. l. cum quidam 14. in fin. ff. de bonor. posses. Pro herede autem gessit pupilla, quia id citra jus,

et nomen heredis facere non potuit: con-
venta enim fuit tamquam heres patris,
neque enim alio titulo potuisset a patris
creditor conveniri: tamquam heres ju-
dicii tutore auctore suscepit, tamquam
heres fuit a iudice ad solvendum condem-
nata. Pro herede igitur gessit, neque
immiscuit hereditati. Verum quia hoc in
pupillis est singulare, ut possint abstinere,
etiam postea quam se immiscuerint
l. necessarii 57. ff. de acq. vel omit. hered. ideo opportune monuit Scaevola
heredem fuisse pupillam, neque enim
aliter potuisset post immisionem amplius
abstinere. Præterea observandum quod
ait pupillam abstinuisset hereditate, non
eam repudiasset. Repudiant heredes volun-
tarii: abstinere necessarii *d. l. necessarii*.
Haec omnia, quae hac lege conti-
nentur, propria sunt heredis necessarii;
repugnant heredi voluntario. Heres enim
voluntarius aditam hereditatem amplius
repudiare non potest *l. 4. C. de repud. hered.* Necessarius abstinere dicitur heredi-
tate, non voluntarius: solis enim ne-
cessarii Praetor dedit abstinendi benefi-
cium non voluntariis *§. sui autem in 4m. inst. tit. de hered. qual. et diff. l. impuberibus 11. et seq. l. necessarii 57. ff. de acquir. vel omit. hered.* Item
abstinendi hereditate postquam se immi-
scuerint privilegium solummodo pupillis
heredibus necessariis datum est *d. l. 11. et l. 57.* non autem voluntariis, qui ni-
si impetraverint restitutionem in inte-
grum, aditam hereditatem repudiare non
possunt *l. ult. C. de repud. hered.* His
animadversis patet in ea lege pupillam
fuisse heredem necessariam, licet ei da-
tus fuisset substitutus. Illud etiam de-
monstrat hoc ipsum, quod Scaevola nul-
lum discrimen constituit, sive pupilla
habuerit substitutum, sive coheredem.
Atqui si coheredem habebat suus heres,
non desinit esse necessarius *l. 3. C. de jure delib.* neque quicquam dixerit suum
heredem pro parte institutum, non esse
heredem necessarium: quod nemo um-
quam vel juriconsultorum vel Imperato-

Averanii Tom. III.

rum dixit. Et quamvis aliqui existiment,
dato coherede filio instituto; per ipsum
non confirmari secundas tabulas juxta
opinionem Juliani, quam refert, et probat
Ulpianus in *l. apud Julianum 11. §. idem Julianus ff. ad S. C. Trebel.* tamen id
falsum est *l. ita tamen 27. §. qui suspectum 2. ff. eod.* quae est ejusdem
Juliani. Neque contrarium est, quod ex
eodem Juliano refert Ulpianus in *d. l. 11.* Nam id intelligendum de filio exhe-
redato, de quo agit Julianus in hac ead-
em *l. ita tamen §. quod si duo 5.* Hoc
autem silentio praetermisit Ulpianus, quia
id expresserat manifeste Julianus, cujus
sententiam referebat. Suus autem exhe-
redatus non potest secundas tabulas con-
firmare, cum heres non sit.

Secundo comprobatur auctoritate Pau-
li in *l. Lucius 45. ff. de vulg.* Titius
duos filios reliquit, Titianum impuberem
legitimum in potestate existentem: Titium
filium naturalem. Ambo heredes instituit,
et invicem substituit. Titianus anniculus
erat moriente patre, et post mortem pa-
tris mortuus est. Titius petebat ejus
hereditatem tamquam ei substitutus: ma-
ter eandem petebat tamquam heres filii
ab intestato. Respondit Paulus heredita-
tem legitimi filii ad matrem pertinere:
quia vulgaris est substitutio, quae locum
habet solummodo in primum casum: si
institutus heres non erit, *princ. tit. inst. de vulg. subst. l. 1. §. 1. ff. de vulg. et pupillar.* Ideo autem vulgaris est; quia
cum in filio naturali, qui non erat in
potestate, non possit esse nisi vulgaris;
in utroque vulgaris est *l. 4. §. sed si alter ff. eod.* Ergo Titianus, fuit heres
patris; neque enim excluderetur substi-
tutus, nisi heres fuisset. Mariolantur in-
terpretes, qui ut vim hujus responsi
declinent, ajunt Titianum adivisse heredi-
tatem, et ideo exclusum fuisse substi-
tutum. Enimvero non ferendam negligetiae
notam inurunt Paulo, qui in facto
referendo fuit diligentissimus. Non prae-
termisit nomina heredum, non eorum
qualitatem: aetatem etiam filii defuncti

P p

descripsit. Exposuit etiam paulo verbosiora rationem, ear verbum commune substituo solam vulgarem contineret: quod erat fortasse minus necessarium, cum hac de re extaret Severi, et Antonini constitutio, de qua in l. 4. §. *sed si alter ff. eod.* Imprudentissime autem id, quod erat maxime necessarium in facti narratione praetermisit: puerum anniculum adivisse hereditatem. Verum meo iudicio praetermisit prudentissime, cum puer anniculus hereditatem adire non posset. l. *pupillus 9. ff. de acquir. vel. omit. hered.* Illud etiam prudentissime significavi, puerum anniculum, ut intelligeremus eum fuisse heredem necessarium, et hoc ipso exclusum fuisse substitutum, nec ad eum excludendum necessarium fuisse aditionem l. *in suis 14. ff. de suis et legit. hered.*

Quibus contraria arridet sententia, hoc se tuentur argumento. Necessarius heres sub conditione, si volet, institutus, de necessario fit voluntarius. l. *Cornelius 69. in fine t. jam dubitari 86. in princ. et in §. 1. ff. de hered. instit. t. verba 12. ff. de condit. instit.* Atqui in vulgari substitutione, quae sit sub conditione: si suus heres non erit, continetur illa conditio si voluerit heres esse: ergo in ejus potestate positum est, utrum velit an nolit suscipere hereditatem: ejus enim est nolle, qui potest velle l. 3. ff. de R. J. Ac ne quis eo confugiat: conditionem si vellet continere voluntatem expressam: conditionem vero, si heres non erit tacitam tantummodo voluntatem comprehendere: propterea idem juris non esse in uga atque alia conditione, ut notat Modestinus in l. *nonnumquam 52. ff. de cond. et demonst.* Nullum est hac in re hujusmodi perfugium, nam etiam conditio potestativa facit voluntarium d. l. *jam dubitari in fin.* et si pareat conditioni, heres erit: sin minus heres non erit l. *suis 4. in princ. et in fine ff. de hered. instit.* Quamvis in hac conditione nominatim non sit expressa volun-

tas, sed tacito continetur d. l. *nonnumquam ff. de cond. et dem.*

Hoc argumentum, quod adeo firmiter corroboratum, videtur esse fortissimum, pro nihilo habendum. Etenim nihil commune habet institutio facta sub conditione si volet cum institutione, cui subjecta est substitutio vulgaria. Primum enim illa est conditionalis, haec autem pura, quoniam conditio, si volet, adjecta est institutioni, conditio autem si heres non erit, adjicitur substitutioni. Et quamvis conditio si volet adjecta institutioni extranei non faciat institutionem conditionalem, sed supervacua sit, quia extraneus heres non est, nisi voluerit; ac propterea haec conditio etiam non adjecta inest ex natura aua l. *Cornelius 69. ff. de hered. instit. t. verba 12. ff. de cond. instit.* tamen in institutione heredis necessarii non est supervacua: tollit enim necessitatem, quauis, adstringitur, ut velit, nolit heres esse cogatur a lege duodecim tabularum §. *sui autem instit. tit. de hered. quat. et differ.* neque enim necessitate adstrictus est et obligatus; qui facere aliquid debet, si voluerit l. *sub hac 8. ff. de oblig. et act.* Praeterea institutio adjectam habet conditionem affirmativam si volet: substitutio autem conditionem negativam, si heres non erit. Non est autem utriusque conditionis eadem vis, non idem effectus, etiam si in utraque voluntas exprimeretur. Ecce tibi fideicommissum sub conditione, si heres voluerit, neque conditionale est, neque subsistit l. *fideicommissa 11. §. quamquam 7. ff. de leg. 3.* Ratio potenda ex laudata l. *sub hac ff. de oblig. et act.* Fideicommissum autem relictum sub conditione: nisi heres noluerit: et valet, et conditionale est d. l. *fideicommissa 11. §. sic fideicommissum 5.* At enim apud Latinos duso negationes affirmant: Ita sane: sed in primo legato testator dirigit iudicium suum ad voluntatem heredis, nempe debitoris, quod repugnat substantiae obli-

gationis, quae est vinculum, quod adstringit necessitate. *princ. tit. inst. de obligat.* adcoque destruit, et evētit obligationem d. l. sub. huc et l. vendentis.

13. C. de contr. empt. l. stipulatio 17. l. a Titio 108. §. 1. ff. de P. O. l. Senatus 43. §. penult. ff. de legat. 1. In secundo legato iudicium suum testator directo non confert in voluntatem heredis; sed in actum nolendi, in repugnantiam heredia: quocirca ut legatum debeatur, non exigit, ut heres velit: sed sufficit si non repugnet; si cumprimis poterit, non declaraverit se nolle legatum solvere: si id omiserit confestim obligatur d. l. fideicommissi §. 5. Sinon censetur remissa ac sublata necessitas a lege imposita, per conditionem nisi noluerit, quanto minus per conditionem si heres non erit, in qua non solum testator non dirigit iudicium suum admodum voluntatem heredis, sed ad substitutionem, et substituenda solum cogitat de habenda herede, si deficiat substitutus, qui multis de causis deficere potest, ut modo dicemus.

5 In conditionibus quoque nihil fere est unius cum altera commune. Altera enim adjecta est institutioni; altera substitutioni. Altera meram voluntatem continet: altera complectitur multa a mera voluntate diversa. Altera affirmat: altera negat: altera voluntatem requirit: altera excludit. Dicam clarius; Multis modis fieri potest, ut filius a patre institutus non sit heres, ita ut locus fiat substitutioni. Potest mori ante patrem: potest fieri incapax: potest abstinere patris hereditate. Licet enim etiam si abstinuerit, heres maneat jure civili inspecto, et oneribus hereditariis sit obnoxius l. necessariis 57. in princ. ff. de acquir. vel omit. hered. l. 2. ff. de condit. furt. tamen jure praetorio, et re ipsa atque effectu, et quoad bona hereditaria, quae abstinendo dimittit, pro herede non habetur: ea enim ad substitutum deferuntur, aut a creditoribus distrahuntur nomine ipsius patris,

non vero filii, cuius famae parcitur l. paterfamilias 28. ff. de reb. auctor. jud. possid. §. sui autem in fin. inst. tit. de hered. qual. et differ. Quamobrem in quocumque casu admitteretur substitutus, si filius institutus esset heres voluntarius, admittitur etiam si sit necessarius. Imo in accessorio occurrit amplius quartus casus, si a patre post conditum testamentum emancipetur: et patri supervixerit; tunc enim poterit, si velit, hereditatem repudiare, et locum facere substituto. Igitur verba substitutionis eadem vi atque effectu potiuntur sive sit necessarius, sive voluntarius: et etiam testator idem consequitur, ac si esset voluntarius. Quorum igitur dicendum est, eum voluisse efficere de necessario voluntarium? quae causa illum impellere debuit, ut tolleret necessitatem inunctam a lege? plane nulla.

At enim qui substituit, vult admittere substitutionem, si heres institutus vel non potuerit, vel non voluerit heres esse. Sane non dissiteo. Sed hoc ipsum consequitur testator: etiam si filius maneat necessarius. Nam cum abstinet, heres esse non vult. Voluntarius declarat se nolle heredem esse repudiando: necessarius abstinendo. Quid inter haec duo interest? Scito Julianus in l. nam. neo emancipatus 89. ff. de legat. 1. praetor enim permittendo his, qui in potestate fuerint, abstinere se hereditate paternam, manifestum facit, jus se in persona eorum tribuere, quod futurum esset, si liberum arbitrium adeundae hereditatis habuissent. Quid attinet igitur sine ulla causa conjectare testatorem substituendo filio voluisse necessitatem a lege inunctam tollere: si hoc ipsum ei praestat ipse Praetor suo beneficio, quo liberos ab oneribus hereditariis liberat. Porro testator ad substituendum inducitur, vel honorandi substitutioni gratia: vel ut certior sit heredia habendi, vel vitandae ignominiae causa, ne suo nomine bona a creditoribus distraherentur §. 1. inst. tit. de hered. qual. et differ. §. 1. inst. tit. quib. ex caus.

1. filius 42. ff. de acquir. vel omit. manum. non licet. Non autem eo consilio substituit, ut heredem de necessario voluntarium faciat. Argumento est quod heredibus etiam voluntariis testatores substituunt, ut quidem aepissime.

Amplius dico: ne Praetor quidem, quamvis ipsi propositum esset sublevare liberos ab onere, quod eis leges injunxerant, ipsos de necessariis voluntarios fecit. Qui contra sentiunt, magno in errore versantur. Proponit quidem ipsis beneficium abstinendi, quo si utantur, ab oneribus hereditariis liberantur, sicut illi, qui, cum necessarii non sint, hereditatem repudiaverunt: et ideo dicitur ipsis tribuere jus, quod habituri fuissent, si liberum arbitrium adeundae hereditatis habuissent. in l. nam nec emancipatus 89. ff. de legat. 1. In hoc tamen differunt, quod voluntarii antequam adeant hereditatem, neque eam acquirunt: neque in ea jus ullum habent, neque heredes sunt: sed habent solummodo jus deliberandi, et adendae hereditatis. Contra necessarii sunt heredes ipso jure statim a morte testatoris, et acquirunt hereditatem etiam ignorantes, et inviti, et in eos dominium continuatur, non autem de novo ipsum acquirunt. Atque haec non sunt sublata Praetoris edicto, eaque retinuerunt etiam postquam a Praetore fuit introductum beneficium abstinendi, et necessarii heredes manserunt §. sui autem instit. tit. de hered. qual. et differ. §. sui autem 3. de heredit. quae ab intest. l. necessariis 57 ff. de acquir. hered. l. in suis 11. ff. de liber. et post. l. in suis 14. ff. de suis et legit. hered. et sexcentis aliis locis. Quae leges conditae fuerunt post edictum propositum da beneficio abstinendi: Optime Ulpianus in l. 1. §. qui sunt 7. ff. si quis omis. caus. testam. Qui sunt in potestate statim heredes sunt ex testamento, nec quod se abstinere possunt, quicquam facit. Igitur Praetor concedendo ipsis beneficium abstinendi non impedit, quominus statim, et ipso jure heredes

sint, et quidem inviti l. lege Cornelia 12. ff. de testam. Ibi: invitus hereditati obligatur l. si filius 12. ff. de vulg. Ibi: jus dicenti propositum est liberis ab oneribus non sponte susceptis liberare, non invitos ab hereditate remove. Ergo sui heredes non sponte sed inviti suscipiunt onera hereditaria, a quibus eos liberat Praetor, cum abstinere abstinere autem si velint; neque enim invitos removeat ab hereditate. Imperator in §. sui autem in fin. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnino sive velint, sive nolint, tam ab intestato, quam ex testamento ex Lege XII. tabularum heredes sunt. Sed his Praetor permittit volentibus abstinere Etc. Igitur volentes abstinere: volentes etiam sunt heredes. Hoc ipsum demonstrant etiam effectus: nam heredes manent etiam postquam abstinuerunt, et manent obligati, etiam si Praetor in eos actiones non det l. 2. ff. de condic. furt. l. cum quasi 30. §. sed et si suus 10. ff. de fideicom. liber. Ibi: tametsi non est sine herede, qui suum heredem habet licet abstinentem se. Ergo etsi eo animo sit suus heres, ut nolit hereditatem; atque adeo abstineat, tamen heres est: igitur etiam invitus. Si Praetor (ut ad rem redeam) quantumvis eo consilio liberis dederit beneficium abstinendi, ut eos liberaret ab oneribus hereditariis; tamen de necessariis non facit eos voluntarios: quanto minus id efficit testator, qui non eo proposito substituit, sed solum eo animo, ut ipse heredem habeat instituto deficiente? Deficit autem institutus, si abstineat hereditate. Licet, quoad sustinendum testamentum pro herede habeatur; quod attinet ad libertates d. §. sed et si suus: ad fideicommissum l. ita tamen 27. §. si pater ff. ad S. C. Trebell. ad substitutionem pupillarem l. si pupillus 42. ff. de acquir. vel. omit. hered. l. poterjam. 27. ff. de reb. auct. jud. possid. (alias l. 12 ff. de Priv. Cred.) tamen quod attinet ad substitutionem vulgarem, pro herede non habetur, etsi succedit substitutus hered.

8 Cur haec tam varie? nempe ut defuncti voluntas sustineatur. Praetori enim propositum est liberos ab oneribus non sponte susceptis sublevare, non evertere voluntates defunctorum *l. sed filius 12. ff. de vulg. et pup.* Quocirca cum substitutio pupillaris fiat sub conditione: si heres erit, Praetor eum pro herede habet, etiamsi abstinuerit, ut substitutio sustineatur. Et in hoc legem sequitur, et voluntatem testatoris, ut solet *l. cum sponsus 12. §. si res ff. de Public. in rem act. l. factum 63. §. si sub conditione ff. ad S. C. Trebell.* Etenim testator eum heredem esse voluit, si heredem instituit, et voluit testamentum, quod pro ipso fecit, valere: lex autem ipsum heredem facit etiam invitum, ut diximus, et etiam abstinens heres manet, quia qui semel heres, nunquam esse desinit *l. cum quasi 30. d. §. 10. ff. de fideicom. libert. l. ei qui solvendo 88. in fine ff. de hered. instit. l. ait praetor 7. §. sed quod Papinianus in fine ff. de minor.* Contra substitutio vulgaris fit sub conditione, si heres non erit. ac propterea ad eam continendam necesse est, ut pro herede non habeatur. Praetor igitur qui suum abstinentem in aliis omnibus pro herede non habet, in hoc maxime non habet pro herede, ut voluntatem defuncti tueatur, qui voluit sibi cavere substituendo, ne sine herede decederet, et ne bona suo nomine a creditoribus distraherentur: et simul ne substitutus excluderetur, qui ad hereditatem vocatus est, a testatore similiter pro herede habetur, ne interdicat fideicommissum *l. ita tamen 27. §. si pater ff. ad S. C. Trebell.* et Praetor ipse cogit eum se miscere hereditati; ut possit illam restituere *l. recusare 6. §. sed et ad filium ff. eod.* Item pro herede habetur, ne interdicant libertates *d. l. cum quasi §. 10.* Et haec Senatusconsulto fuerunt constituta, ut habetur in laudatis legibus. Dum enim cursum commodum liberorum, non debemus omnino

Averanii Tom. III.

negligere commodum et voluntatem testatoris, quae nititur legis auctoritate.

Ad id, quod diximus de suo herede 9 instituto sub ea conditione, quae in ejus potestate est, facile respondetur; neque enim quicquam commune habet eum substitutione. Qui heredem instituit sub conditione, vult eum heredem esse, si conditionem impleverit: et cum id pendeat ab ejus voluntate, quodammodo ponit in ejus voluntate hereditatis acquisitionem: atque ea suspenditur ab ejus voluntate, si enim noluerit eam implere, nunquam heres fiet. Haec est propria natura conditionis, actum suspendere *§. sub conditione instit. tit. de V. O l. cedere diem 213. ff. de V. S.* quando autem eventus pendet a voluntate ejus, qui debet eam implere, suspendit quoad ipse voluerit: et si statim impleverit, statim poterit hereditatem consequi: si nunquam impleverit, nunquam heres fiet. Nihil simile in substitutione: nam conditio: si heres non erit non ponit in voluntate ac potestate hereditatis acquisitionem: respicit enim personam substituti, et in ejus persona fortuita est, et a casu pendet, videlicet a facto heredis instituti. Hoc autem factum ne a voluntate quidem instituti pendet, potest enim non posse, etiamsi velit: imo fieri potest, ut non habeat voluntatem, ac nequeat velle, aut nolle, ut ostendimus, et potest velle, etiamsi sit necessarius, beneficio Praetoris. Quid si quis negaverit suum heredem institutum sub conditione potestativa de necessario fieri voluntarium. Ego sane id pro certo non ausim 10 affirmare. Moveor auctoritate Marcelli in *l. si ejusmodi 6. ff. de hered. instit. et Papiniani in l. ult. ff. de condit. instit.* Statuunt ambo suum heredem sub ea conditione institutum, quae ultimo vitae momento impleri non potest, patri heredem esse ab intestato. Falsum hoc: siquidem pater adscribendo conditionem fecit ipsum heredem voluntarium: neque enim ultimo vitae momento potest adire

Q q

hereditatem. Voluntarii autem sine additione hereditatem non acquirunt. §. *extra-neis inst. tit. de hered. qual. et differ. l. si is 22. et passim ff. de acquir. hered. l. 3. l. quoniam sororem 7. l. si infanti §. sin vero C. de jur. delib.* Quomodo igitur acquirit hereditatem, si eo momento quo moritur, nihil agere potest: nempe juris necessitate, quae non requirit ejus voluntatem, sed velit, nolit, heredem facit §. *sui autem in fin. inst. eod.* Ac ne quis putet id solum fuisse constitutum deficiente conditione, cum suus ab intestato succedit; id ipsum respondit Paulus expleta conditione in *l. 5. ff. de cond. et dem.* Ibi: *nec quem moveri quod expleta conditione necessarius heres aliquando esse potest: nam hoc jure potestatis fieri non expletac conditionis.* Et est adeo necessarius, ut nec beneficio quidem abstinendi gaudeat *l. jam dubitari 86. in fine ff. de hered. instit.* Condicio igitur non tollit necessitatem fundatam in jure patriae potestatis: sed eam suspendit, quamdiu pendet. Non fit igitur heres voluntarius, sed solum in ejus voluntate ponitur implere, vel non implere conditionem. Neque enim testator institutionem contulit in voluntatem filii, sed in factum, quod posuit in conditione. Argumento est, quod etiamsi filius heres esse volnerit, tamen heres non fiet, nisi fecerit id, quod testator posuit in conditione: ergo conditionem non implet voluntate, sed facto §. *sub conditione inst. tit. de V. O.* Quocirca recte ibi dicitur sub conditione fieri, cum in casum defertur obligatio. Haec quoque conditio in casum differt acquisitionem hereditatis; multa enim accidere possunt, ut non faciat id, quod fieri debet, ut impleat conditionem, et si factum illud sit in ejus potestate. Quamobrem supervacua est conditio; si velit, uter velit adjecta institutioni *l. Cornelius 69. in princ. ff. de hered. inst. l. verba 12. ff. de condit. insti.* ut conditio potestativa utiliter adijcitur, eaque non impleta nihil debetur *l. ei qui*

13. ff. eod. et per totum tit. Ita etiam non valet legatum sub conditions: si *Maevius velit*; valet autem sub conditione si in capitolium ascenderit *l. nonnumquam 52. ff. de cond. et dem.* Non est igitur eadem vis, non idem effectus utriusque conditionis.

Reliqua jsemprosequimur. Ajunt, quod¹¹ si suus esset heres necessarius ita cum accepit substitutum, inutilis esset substitutio, quia statim ac heres institutus acquirit hereditatem, substitutio vulgaris expirat *l. post. aditum 5. C. de impub. et al. substit.* Nugae. Suus heres fit heres ipso jure, velit, nolit: nec tamen inutilis est substitutio, quia potest beneficio Praetoris abstinere, quo casu admittitur substitutus: sicut admittitur cum heres voluntarius repudiat hereditatem. Praeterea etiam omnes casus impotentiae, ut nostri ajunt, sunt communes necessario aequae ac voluntario. Quocirca iisdem casibus in utroque substitutus admittitur, ut paulo ante luculenter ostendimus. Non est igitur inutilis substitutio.

Opponi rursus potest Ulpiani responsum *l. 1. §. si proponatur ff. si quis omiss. caus. testam. Si proponatur idem et institutus, et substitutus, et praetormiserit institutionem: an incidat in edictum, quaeritur: et non puto, incidere, quasi testator hanc ei dederit facultatem, qui eum substituit*

Nihil ad rem attinet. Neque agitur hic de suo herede: neque de instituto, cui datus sit vulgaris substitutus: sed de eo, qui sibi fuit a testatore substitutus. Explicat in hac lege Ulpianus edictum Praetoris, quo subvenit legatariis, et fideicommissariis, et libertatilibus; cum heres institutus, ut hos fraudaret, omisit, et repudiavit hereditatem ex testamento, ut sibi deferatur hereditas ab intestato, quae adita non teneatur praestare, quae relicta sunt in testamento *l. eam quam C. de fideicom.* Quaerit igitur: an is, qui a testatore institutus est et substitutus incidat in edictum, si omissa institutione adeat ex substitutio-

ne: et respondet non incidere, neque enim hic omittit causam testamenti, cum adest hereditatem ex testamento; neque fraudat legatarios, aut frustratur voluntatem testatoris, qui ei dedit hanc facultatem, cum ipsum substituit. Quid haec ad rem nostram? Asinus ad Lyram.

- 13 Superest responsum Africani in *l. si filius* 16. ff. de liber. et posthum. quod est Achilles pro contraria opinione pugnantium. Quamobrem paulo accuratius, et luculentius est exponendum, eademque opera explicabimus *l. ult. ff. de condit. instit.* quam crucem studiosorum esse ait doctissimus Cujacius. Ut autem utraque lex perspicue explicetur, ita ut ab omnibus vel leviter tinctis possit comprehendere, tria sunt praemittenda.

- 14 Primum, quod nemo sive suus heres sit, sive extraneus, acquirere potest hereditatem antequam ei deferatur *l. delata ff. de V. S. l. is qui heres* 18. ff. de acquir. hered. *l. liber homo* 59. §. si ita scriptum 6. ff. de hered. instit. In hoc sui differunt ab extraneis: quod sui eodem momento acquirunt hereditatem, quo ipsis deferitur, extranei non item; tempus delationis distinguitur a tempore acquisitionis: neque enim eam acquirunt, nisi adeant: additione, et pro herede gestione extraneis hereditas acquiritur. De suis in *l. in suis* 14. ff. de suis et legit. hered. De extraneis in *l. is qui heres* 13. in princ. juncta *l. is. potest* 18. *l. pro. herede* 20. et tototit. ff. de acquir. vel omittenda hered.

- 15 Secundum est, quod licet apud Platonem in controversiam vocetur, vivine, an mortui moriamur: tamen in jure nostro pro certo habetur, nos mori cum adhuc vivimus; et momentum illud, quo morimur, vixse tribuendum esse: non morti, saepenumero fuit constitutum *l. qui duos* 18. §. 1. et *l. ult. ff. de manum. test.* et ideo potest heres institui sub conditione, cum morietur *l. extraneum C. de hered. instit.* et postea eodem modo legatum relinqui *l. heres meus* 78. §. 1. ff. de cond. et dem. *l. hujusmodi ff. quan-*

di. leg. ced. Quocirca conditionem, quae impletur aut deficit ultimo tempore vitae, in vita impleri, aut deficere certum est *d. l. heres meus, et l. si ejusmodi* 5. ff. de hered. inst.

Tertium, quod duo sunt genera conditionum: quae sunt in potestate ejus, cui adjectae sunt, quique eas implere debet. Aliae impleri possunt etiam ultimo vitae momento: aliae non possunt *d. l. si ejusmodi* 5. et *l. ult. ff. de condit. instit.* Ultimo vitae momento impleri possunt, quae in dando consistunt: ut conditio illa: *si decem dederit*; Ea enim dari possunt etiam ab alio, atque adeo, cum dari possint ab eo, etiam eo momento, quo moritur, etiam tum impleri potest. conditio. Quae vero consistunt in faciendo, non itidem, veluti: *si Alexandriam ierit*: neque enim moriens Alexandriam ire potest. Haec omnia in modo laudatis legibus. Quocirca prima species conditionis deficit post mortem: quia quamdiu vivit potest implere. Altera species deficit in vita, quia ultimo vitae tempore amplius impleri non potest, adeoque vivente eo, qui debebat implere, deficit; vivit enim cum moritur. Ultra progrediamur. Suus heres potest institui sub qualibet conditione, quae sit in ejus potestate *l. suus* 4. ff. de hered. instit. *d. l. ult. ff. de cond. instit.* Si sui heredis institutioni fuerit adjecta conditio ex prima specie, quae deficit post mortem, ille numquam fuit heres, quis eo vivente conditio numquam existit, *l. un. §. sin autem aliquid sub conditione C. de caduc. toll. l. liber homo* 59. §. si ita scriptum 6. in fine ff. de hered. instit. et hereditas ad substitutum deferatur, si ei datus sit substitutus *d. l. unic. §. sin autem aliquid in fine, et d. l. ult. ff. de condit. instit.* Si non habeat substitutum, succedunt heredes legitimi *d. l. ult. ff. de condit. instit.* In secunda specie conditionis, quae deficit vivente filio, quia in ipso mortis articulo impleri non potest, defecta conditione destituitur testamentum prin. tit. instit. de hered. quae ab intest. *l. 1. ff.*

de injust. rupto. Destituto testamento deferitur hereditas ab intestato, eaque statim filio acquiritur licet ignorant, cum ait suus, et necessarius heres patri l. in suis ff. de suis et legit. l. in suis 11. ff. de liber. et post. Quod si filio datus est substitutus, cum vivente adhuc filio appareat eum ex testamento heredem esse non posse, eo vivo admittitur substitutus, cui hereditas relicta est, si institutus heres non erit d. l. ult. vers. nam su-

17 perior.

His praemissis, ac probe constitutis, nostrae legis explicatio facilis est, et expedita. Africanus in ea duas quaestiones proponit. Prima est hujusmodi. Pater, qui filium habebat, et ex eo nepotem, nec non etiam uxorem praegnantem, praeterito posthumo instituit heredem filium: eique substituit nepotem. Nondum nato posthumo filius moritur. Ait Africanus nepotem tam patri, quam avo suum heredem futurum. Altera est. Pater praeterito posthumo filium jsm natum instituit: nec quemquam ei substituit. Moritur filius nondum nato posthumo. Ait Africanus, filium cum moritur ab intestato patri succedere, et hereditatem ad nepotem transmittere. In utraque specie eadem omnia; nisi quod in prima filio substitutus est nepos; in secunda non item. Qua de causa Bartolus adductus fuit ad credendum, dato substituto filium de necessario herede factum fuisse voluntarium atque adeo non acquisivisse hereditatem, quam ultimo vitae tempore non potuit adire: et sine additione non poterat heres fieri, utpote voluntarius. Sed quominus hanc interpretationem amplectur, facit ipse Africanus, qui longe aliam rationem affert. Quis autem melior interpres potest desiderari ipso Africano, qui sui ipsius interpres, cur ita sentiat, dilucide explicat his verbiis. *Tunc quia eo tempore, quo is moriatur, certum esse incipit, neminem ex eo testamento heredem fore, ipse filius intestato patri heres existat: sicut evenire solet, cum sub ea conditione, quae in ipsius potestate*

erit, filius heres institutus, priusquam ei pareret, moriatur. Haec verba perspicue demonstrant, quae causa, quae ratio moverit Africanum, ut in utraque specie idem non responderet, sed omnino contrarium. Scilicet in secunda specie certum esse incipit moriente filio, hoc est, eo adhuc vivo, neminem ex eo testamento heredem esse posse: secus autem in prima. Sed haec uberius, et clarius explicanda.

In prima specie viventi filio instituto 48 numquam delata fuit hereditas, neque ex testamento, neque ab intestato, adeoque nec eam acquisivit, nec potuit transmittere. Non fuit ei delata hereditas ex testamento, quia quandiu testamentum rumpi potest agnatione posthumi, deferri nequit hereditas ex testamento & ventre praeterito 84. ff. de acquir. vel omit. hered. l. cum quidam 30. §. 1. et 2. ff. eod. Non ab intestato, quia quamdiu potest ex testamento deferri, non deferitur ab intestato l. quandiu ff. eod. Non potuit igitur filius heres esse, dum vixit, quia posthumus nasci potuit ultimo vitae momento: adeoque conditio, qua filius excluditur ab institutione patris, ultimo vitae tempore poterat impleri l. si ejusmodi 5. ff. de hered. instit. l. ult. in fin. ff. de cond. inst. Filius igitur excluditur ab hereditate, non quia accepto substituto evaserit voluntarius, eique necessaria fuerit additio, quam ultimo vitae momento implere acquiverit: sed quia ei dum viveret, delata non fuit hereditas, quam ipso jure posset adquirere, et ad nepotes transmittere.

In secunda specie, in qua nullus filio 9 fuit substitutus, nec datus coheres, sed solus ipse institutus fuit, ultimo vitae momento fit heres patri ab intestato, quia tunc certum esse incipit neminem patri ex testamento heredem fore. Quid ita? quia aut nascetur posthumus, aut non nascetur. Si nascetur, rumpet testamentum patris, in quo fuit praeteritus §. 1. instit. tit. de exhered. liber. l. 1. C. de post. hered. inst. l. 1. ff. de injust. rupt.

Si non nascetur, testamentum destituetur moriente filio, qui solus fuit institutus, et irritum constituitur *d. l. in fin. ff. de injust. rupt.* Certum igitur est filio moriente ex eo testamento neminem heredem esse posse; adeoque defertur hereditas ab intestato eidem filio morienti, quia, cum moritur, vivit, ut diximus. Quemadmodum si institutus fuisset sub conditione, quae ultime vitae momento impleri non potest. Cum enim eodem momento certum fiat, eum ex testamento heredem esse non posse: fit heres ab intestato. Laudata *l. si ejusmodi 5. ff. de hered. inst. et. l. ult. ff. de cond. inst.* Etenim statim ac certo scimus id aliter evenire non posse, defertur hereditas perinde ac si evenisset. Elegantissimum exemplum proponit Celsus in *l. liber. homo 59. §. si ita scriptum ff. de hered. inst. Titius ex parte tertia, Maevius ex parte tertia heredes sunt: Titius, si intra tertias calendas navis ex Asia venerit, ex reliqua parte heres esto.* Respondit Celsus Titium statim ex somisse heredem futurum, licet enim incertum sit, an ventura sit navis ex Asia, tamen certum est sextantem, hoc est dimidium reliquae partis, quae sub ea conditione Titio relicta fuit, ad eum perventurum. Etenim si conditio extiterit, integram trientem Titius habebit ex institutione, in quo et sextans continetur: si vero defecerit, sextantem habebit jure accrescendi. Igitur ille sextans, sive existat, sive deficiat conditio, ad Titium certo perventurus est: ne propter statim ei defertur, licet interim pendeat conditio. Idem in specie superiore.

20 Concludamus igitur. Inter primam, et secundam speciem hoc interest, quod in prima specie a substituto testamentum sustinetur, quia substitutus impedit, ne per mortem filii testamentum destituatur, et fiat irritum: quoniam si non nascatur posthumus, substitutus admittetur ex substitutione. Propterea, cum testamentum a nepote substituto sustineatur, non potuit filius heres esse ab intestato: sed

Averanii Tom. III.

nec ex testamento, ut diximus, obstat posthumus, qui si nascatur, rumpit testamentum. In secunda specie, in qua neque substitutus, neque coheres testamentum sustinet, cum filius moritur, apparet testamentum subsistere non posse, quod posthumus non nato sit irritum, eo vero nato ruptum. Quocirca filius eo momento fit heres legitimus patris *l. ult. vers. qui si neminem et vers. qui substituti ff. de cond. instit.*

His efficitur, in prima specie nepotem 21 et patri et avo suum heredem fore, ut ait Africanus. Patri, quia est in potestate et proximum locum tenet *§. sui autem instit. de hered. qual. et differ. l. 1. §. 2. ff. de suis et legit. hered.* Avo, quia pater non videtur ei obstitisse, post cujus mortem avi testamentum est destitutum *l. ult. vers. neque enim filius ff. de cond. instit. §. cum autem inst. tit. de hered. quae ab intest. l. 1. §. sciendum ff. de suis et legit. hered. l. scripto 7. ff. si tab. nul. extab.*

CAPUT XXXI.

Ad l. qui duos 9. in princ. ff. de reb. dub.

SUMMARIUM.

- I. Restitutio in integrum adversus aditam hereditatem quando fuerit concessa.
- II. Adversus amissam hereditatis aditionem nemini data, nisi Reipublicae causa absenti.
- III. Explicatur textus noster, et n. 9.
- IV. Ei, qui hereditatem aduc non potuit, subvenitur per restitutionem in integrum.
- V. Ei, qui adire potest, non datur restitutio in integrum ad consequendam hereditatem.
- VI. Inducta reciproca papillari inter fratres impaberes, alter alteri fit heres necessarius.
- VII. In institutione et substitutione directa requiritur expressa voluntas testatoris.
- VIII. Testator heredes necessarios ab intestato non facit, sed lex.
- IX. Substituto postremo morienti substituit omnibus, qui supremi obierunt.
- X. Exponitur *l. si fuerit 10. in princ. ff. de reb. dub. et n. XI.*
- XII. Explicatur *l. ejus 34. ff. ad Sc. Trebellian. et n. XIII.*
- XIV. Substitutione facta ei ex filiis, qui primus moreretur, si simul moriantur, an substitutio valet, et n. XV.
- XVI. Exponitur *l. si iis qui 26. ff. de mort. caus. donat.*
- XVII. Explicatur *l. si inter 8. ff. de reb. dub.*

R r

¹ Doctores restitutionem in integrum adversus aditam, vel omisam hereditatem facillime indulgent: veteres Iuris nostri conditores non item. Restitutionem adversus aditam hereditatem, emergente postmodum grandi aere alieno, quod ante latebat, Divus Adrianus cuidam dedit: sed hoc speciali beneficio, ut ait Imperator in §. *extraneis* 5. *inst. tit. de hered. qual. et differ.* Itaque id non egreditur personam ejus, cui fuit indultum, et ad exemplum trahi non debet *l. 1. §. ult. ff. de const. princ.* Postea Divus Gordianus militibus id concessit *d. §. extraneis* Verum non ut possent aditam hereditatem repudiare: hoc enim nemini permittitur *d. §. extraneis et l. ei, qui solvendo* 88. *in fin. ff. de hered. instit. exceptis pupillis, et minoribus l. necessarii* 57. *ff. de acquir. vel. omit. hered.* sed ut tenerentur solum intra vires hereditarias *l. ult. in princ. C. de jur. delib.* Hoc autem beneficium protendit ad omnes Imperator, dummodo efficiant inventarium servata forma, quam accurate praescribit in laudata *l. ult.* Quamohrem hodie venia digni non sunt, qui damnosam adiverunt hereditatem, contempto Imperatoris indulgentissimi beneficio. Profecto mirandum est, iudices ad concedendam restitutionem adeo esse propensos.

² Porro, multo digniores sunt auxilio praetoris, qui omiserunt adire sibi delatam hereditatem, cum ipsis objiceretur insuperabile aliquid impedimentum. Nihilominus veteres unicum impedimentum absentiae Reip. causa pensi habuerunt. Idque humanitatis causa *l. cum quidam* 30. *in princ. l. Pannonius Avitus* 86. *ff. de acquir. vel. omit. hered.* Praeterea causas ne infantia quidem prodest: ita ut Justinianus, qui semper ad lenitatem solet esse propensior, heredes infantis omnino excludat ab hereditatibus infanti delatis, si tutor eas adire neglexerat, imo et si tutorem infans, cum viveret, non habebat: ac jubeat eas de-

volvi ad eos ipsos, ad quos devolutae fuissent si minima fuissent infanti delatae *l. si infanti §. fin. vero C. de jure deliber.* solummodo suis heredibus permittitur, ut etiam postquam se abstinuerint, impetrare possint tempus ad deliberandum, *l. si quis suus* 8. *ff. de jure deliber.* quam explicat, et latina promovet Justinianus more suo in *l. ult. C. de repud. hered.* Sui enim heredes etiam posteaquam paternae hereditati se immiscuerunt, abstinere possunt: impuberes quidem absolute, minores autem ope restitutionis in integrum *l. necessarii* 57. *ff. de acquir. vel. omit. hered.* Quoniam vero in integrum restituito transit ad heredes *l. non solum* 6. *ff. de integr. rest.* si moriantur illi, qui omiserunt adire hereditatem, eorum heredes poterunt eandem agnoscere non jure transmissionis, ut quidam putant, sed ope restitutionis in integrum, quam impetrare debent, antequam adeant, et acquirant hereditatem.

³ Hanc eandem restitutionem nobis obtrudunt non pauci, ut se explicent et expediant gravissima difficultate, in quam incurrunt in explicatione *l. qui duos* 9. *ff. de reb. dub.* Species ejus legis haec est. Titius habens duos filios impuberes, utrumque heredem instituit: eique, qui supremus mereretur, Cajum substituit. Ambo simul in eadem navi perierunt. Quaeritur, an substitutus ad hereditatem admittatur, et ad cujus hereditatem. Disputat de hoc accurate Tryphonius in ea lege, et tandem concludit utriusque hereditatem ex substitutione Cajo obvenire. Discrepantur interpretes, ut ostendant, qui fieri possit, ut ad utriusque hereditatem substitutus admittatur. Non potuit frater fratris ante defuncti hereditatem adire, et acquirere sine tutoris auctoritate *l. pupillus* 9. *ff. de acquir. hered. l. obligari* 9. *§. hereditatem ff. de auctor. tut.* Nae tutor in navi praesens fuisse supponitur in ea lege: nec si praesens fuisset, de adeunda hereditate potuisset deliberare, eaque diligenter expendere, de quibus in *l. 4. in fin.*

ff. ad S. C. Trebell. Et ut omnia fingamus, quisputet in maximatempestate perturbatione, imminente morte, fracta, submersa navi, de adeunda hereditate quinquam potuisse cogitare. Praeterquam quod utramque simul periisse preponit Tryphonianus. Non potuit igitur alter alterius hereditatem adire. Hereditas autem non adita non transmittitur *l. quoniam sororem C. de jur. deliber. l. unie. §. in novissimo C. de caduc. tol. l. si infanti §. sin vero C. de jure delib.*

quir. vel omit hered. l. delata ff. de V. S. neque transmitti l. liber. homo 59. §. si ita scriptum in fin. ff. de heredib: inst. l. un. §. sin autem aliquid. sub conditione C. de caduc. toll. l. cum in antiquior. C. de jur. delib.

Succedit altera non magis congrua interpretatio, quamvis sit prope omnium communis. Cajus substitutua est in tota hereditate impuberis, qui supremus moreretur. Hac substitutione inducitur reciproca pupillaris inter duos fratres impuberes. Non potest enim succedere intots hereditate ultimi morientis; nisi hic fratri suo praemorienti inccesserit, et tota hereditas pervenerit ad ultimum, cui Cajus ex substitutione succedit, argumento text. in *l. Titia Sejo 87. §. Seja libertis ff. de leg. 2.* Inducta autem inter fratres reciproca pupillari alter alteri succedit ipso jure, alter alterius fit herea necessarina *l. 2. §. prius autem l. si plures 10. §. quos possum 1. ff. de vulg.* Itaque statim ipso jure sine additione frater, qui supervixit, hereditatem praemorientis acquisivit *l. in suis 14. ff. de suis et legiti. l. qui in aliena §. interdum 5. ff. de acquir. vel om. hered.* ac propterea ultimo moriente utriusque hereditas, videlicet tota hereditas, testatoris obvenit substituto.

Haec quoque interpretatio incurrit in easdem difficultates, repugnat enim verbis, et a sententiae legis. Primum enim in lege nostra non proponitur, Cajum fuisse substitutum in tota hereditate: in institutione autem, et substitutione directa, expressa voluntas testatoris requiritur *l. jubemus 29. C. de testam.* licet fideicommissaria etiam ex conjecturis inducatur *l. cum proponebatur 64. ff. de leg. 2.* Nec simile est exemplum fundi ductum a laudat *l. Titia. Sejo* quia (praeterquam quod ibi agitur de fideicommissio) qui substituit in fundo, vult totum fundum ad substitutum pervenire: aliud enim est fundus, aliud pars fundi: et cum legatarios partes suas vendere veluisset, utique voluit eas ad cae-

Tres autem interpretum hac de re sententiae hujusque legis explicationes. *Bartolus*, aliquemque plures putant ad substitutum utriusque impuberis hereditatem pervenire, beneficio restitutionis in integrum. Cum enim alter alterius hereditatem adire non potuerit saeviente tempestate, et fluctibus navem absorbentibus, ei qui postremo mortua fuit, subveniendum fuisse opo restitutionis in integrum, si supervivisset *l. 1. et 2. C. si ut omis. hered.* quam restitutionem transmittit ad substitutum *l. non solum ff. de in integr. restit.* Itaque substitutus obtinebit hereditatem ultimo defuncti, tamquam ex testamento a patre impuberis utriusque vocatus: hereditatem autem primo defuncti jure restitutionis, ultimo competentis.

Sed haec interpretatio tum regulis juris, tum verbis legis omnino repugnat. Regulae juris: quia frater ultimo defunctus, si viveret, nullam haberet restitutionem ad consequendam hereditatem; quia posset eam adeundo consequi: ergo non potest eam ad heredes transferre *l. 1. C. de restitut. milit. l. non solum ff. de in integr. restit.* et in specie nostra id constitutum a Justiniano in *l. si infanti §. sin vero C. de jure deliber.* Verbis legis: quia lex proponit utrumque simul periisse: et alterum alteri non supervivisse. Non potuit igitur frater superviventi deferri hereditas fratris praemortui. Hereditas autem non delata neque adiri potest *l. is qui heres 13. juncta l. is potest. 18. et. l. qui hereditatem 19 ff. de ac-*

teros pervenire, ac denique totum fundum ad substitutos *l. si mihi 21. ff. de servit. praed. rustic. l. qui usumfructus 58. ff. de P. O. juncta l. si Titio fundus 10. et l. si alii 19. ff. de usufr. leg. l. Marcus 66. §. in fundo 4. ff. de leg. 2.* Hereditas autem, sive aucta, sive diminuta, semper est eadem hereditas videlicet successio in universum jus defuncti *l. nihil est aliud 24. de V. S. et l. hereditas 62. ff. de R. J.* Item hereditas vel ex testamento, vel ab intestato defertur *§. ult. instit. tit. per quas person. cuiq. acq.* Quamobrem quod testator voluerit hereditatem fratris ad fratrem pervenire, non consequitur illum fratres reciproce substituisse, cum invicem alter alteri succedat etiam ab intestato. Hoc autem voluisse testatorem aperte tradit JC. in *l. vel singulis 37. ff. de vulg.* Ibi: *vel singulis, qui eorum novissimus morietur heres substitui potest, etc. novissimo si jus legitimarum hereditatum integrum eis custodiri velit.* Ergo qui substituit novissimo ex liberis suis, non ipsos inter se reciproce substituit, sed vult inter eos conservari jus legitimarum hereditatum. Quod maxime obtinere debet in specie nostrae legis, in qua superflua esset substitutio reciproca. Cum enim impuberes neque testamentum condere possint, neque liberos habere, frater fratri praemortuo tum temporis ab intestato successurus erat, etiam seclusa reciproca substitutione: atque adeo, deficientibus verbis aptis ad eam inducendam, temere a nobis induci non debet *l. item apud Labeonem 15. §. hoc edictum 26. ff. de injur.* Praeterea haec responsio est contra expressa legis verba. In illis enim ait JC. utrumque simul periisse, in hac alterum prius, alterum posterius obiisse. Tum maxime, quia Trypheninus ait, quod si alter post alterum decessisset, posterior fratris praemortui fuisset heres ab intestato. quo perspicue excludit reciprocam pupillarem, per quam alter alteri succedit ex testamento, non ab intestato. *l. mater 27.*

ff. si quis omitt. causa testam. Pupillaris enim substitutio est testamentum, quod pater filio facit *l. 2. in princ. ff. de vulg.*

Supereat doctissimi Antonii Fabri interpretatio *lib. 13. conject. cap. 14.* qui putat eos sibi invicem ab intestato succedere: et nihil minus esse heredes necessarios et postremo defunctum ipso jure fieri heredem fratris praemortui, et per eum totam hereditatem ad substitutum pervenire.

Haec quoque pugnat cum verbis, et sententia legis, in qua substitutus non succedit nisi tantum, qui alterius hereditatem obtinuerit: sed utrique. Cum enim simul perierint; aut utrique, aut neutri succedere debet. Praeterea nusquam in jure nostro traditum est, testatorem facere posse necessarios heredes ab intestato. Sola lex hanc potestatem habet. Sola enim lex defert intestatam hereditatem *l. 2. §. ult. ff. unde legit.* Sola lex facit heredes necessarios, et ipso jure, sine ullo facto transfert in eos dominium omnium rerum hereditarium *l. in suis 14. ff. de suis et legit. hered. l. in suis 11. ff. de liber. et post. l. qui in aliena 5. §. interdum 6. ff. de acquir. vel om. hered.* Hoc autem ab homine fieri non potest. *l. traditionibus C. de pactis.* Praeterea, testator substituendo ultimo morienti, vult inter liberos conservare jus legitimarum hereditatum *d. l. vel singulis:* atqui legitima hereditas fratris non defertur invito fratri, quocirca nec eo voluntate testatoris est heres necessarius.

Ego ingentius dicam, quod sentio. Mihi videntur nodum in scirpo quaerere nec satis cepisse questionem a Tryphonino propositam. Quae ritur ibi, an, cum simul perierint, substitutus utrique succedat, an neutri: videretur dicendum neutri succedere, quia postremo morienti substitutus est, neuter autem postremus mortuus est, quia simul uterque decessit. Priusquam autem solvat hanc questionem propositam, solvit alteram: quan-

do alter post alterum obit naturali morte praereptum : quo casu ait fratrem superstitem heredem esse ab intestato fratris ante defuncti : ac dainceps substitutum moriente ultimo ad ejus hereditatem admitti in qua habebit etiam primi hereditatem, quae ad hunc secundum jam fuit devoluta. Hoc evincit omnino falsam esse opinionem eorum, qui fingunt hic reciprocam popillarem. Soluta haec quaestione ad primam revertitur, quam initio proposuit de utroque impubere simul moriente. Ibi : *in proposita autem*. Ait igitur, quod cum neuter alteri superstes fuerit, aut utrique ultimi decesserunt, aut neutri : quia comparatio ultimi decedentis ex facto prioris mortui sumitur. Si dicimus utrumque postremum obisse : utriusque succedet substitutus : si neutrum, neutri succedet. Statuit autem priorem sententiam potius admittendam : videlicet, quod uterque postremus videatur : atque adeo utrique succedat substitutus. Probat duobus exemplis. Qui unicum filium habet, si substituat ei, qui supremus morietur, non inutiliter substituit : Non videtur supremus mori, si cum nemo antecessit. Sed tamen supremus dicitur, quem nemo sequitur l. 1. §. 1. ff. de bon. posses. sec. tab. l. ex duobus 34. ff. de vulg. l. proximus 92. ff. de V. S. Sicut primus dicitur, quem nemo antecedit d. l. 34. Quamobrem in nostra lege recte ait Tryphonianus, quod cum neutri eorum alter superstes fuerit, utrique ultimi, primique obierunt. His verbis indicat idem juris esse, si quis primo morienti substituisse. Alterum exemplum est de proximo agnato. Proximus intelligitur etiam, qui solus est, et neminem antecedit d. l. proximus 92. ff. de V. S. et l. proximi 155. ff. eod. Ad rem aptius videtur exemplum legis XII. tab. quae vocat ad hereditatem proximum agnatum, et quamvis singulari numero usa sit, tamen dubium non est, quin si plures sint ejusdem gradus, omnes admittantur §. si plures 5. instit. tit. de legit. agnat. succes. l. 2. §. hereditas

Averanii Tom. III.

ei §. legitima 4. ff. de suis et legit. hered. Idem in edicto Praetoris, quo vocavit ad bonorum possessionem proximum eogustum; vocatus enim intelligitur, quicumque proximum locum obtinet l. 1. §. si quis igitur 7. ff. unde cogniti. Sic et in casu nostro cum testator supremo morienti substituerit, omnibus, qui suppremi obierunt, substituisse intelligitur. Facilis igitur est, et expedita, et nullis difficultatibus involuta definitio Tryphoniani in hac nostra lege.

Sed contrarium definit Ulpianus in l. 10 si fuerit 10. in princ. ff. de reb. dub. quae hanc subsequitur: ubi ait, quod si legatum relictum fuerit ex cognatis ei, qui primus capitulum ascenderit : si simul duo venisse dicantur, nec appareat, quis prior venerit : neutri legatum debetur, quod et in legato libertatia ait obtinere. Cum enim non apparet, cui datum sit legatum, neutri legatum debetur: idem Ulpianus in l. 3. §. si duobus 7. ff. de adm. leg.

Respondetur, in hoc legato longe aliam esse rationem; cum longe diversa sit voluntas testatoris. Aut legat, ei, qui primus capitulum ascenderit, uni tantum legare vult, etque totum id, quod legat, deberi: neque enim vult scindi legatum inter duos, qui uni legat: neque vult heredem onerare duplici legato, qui semel tantum legat, qui unum tantummodo legatum reliquit. Incerta igitur est persona legatarii a testatore designata, ideoque legatum valere non potest l. qui plures 18. ff. de usufr. leg. l. Paulus respondit 4. et l. si quis de pluribus 27. ff. de reb. dub. sicut non valet institutio, si non appareat, quis fuerit heres institutus l. in tempus 62. §. 1. ff. de hered. instit. Et aptissime quadrat, quod statuit Julianus in l. qui solvendo 42. ff. eod. Qui solvendo non erat, duos Apollonios liberos heredesque esse jussorat. Lex Aelia Sentia unum tantummodo servum heredem instituere permittit §. licet autem instit. tit. quib. ex caus. man. non lic. Ibi: liber fuit, heresque

S s

ei solus, et necessarius l. qui solvendo 50 ff. de hered. instit. Non potest igitur uterque Apollonius liber et heres esse: nec unus tantum, ut in d. l. 60. quia uterque simul nominatus est: neuter primus est, aut secundus. Sequitur; ut neuter sit heres. Ita in specie proposita ambo simul venerunt, testator unum tantum ad legatum voluit admitti: consequens est neutrum admitti.

- 11 Multo aliter atque in legato, res est proposita in substitutione. Non duo sunt substituti, sed unus ex duobus, iisque ita substitutus est a testatore, ut velit utriusque hereditatem ad ipsum pervenire. Si primo morienti substituisset, et ut solet evenire, alter post alterum mortuus esset, ejus tantummodo, qui primus mortuus fuisset, hereditatem ad substitutum pervenire voluisset: sed cum substituerit ultimo morienti, voluit inter eos conservare jus legitimarum hereditatum d. l. vel singulis: ac propterea ad substitutum pervenire totam auiam hereditatem; videlicet non solum partem ultimi, sed etiam partem primi, quae per ejus mortem ad ultimum jam fuerat devoluta. Quocirca cum ultimus, quando moritur, possideat totam patriam hereditatem, totam quoque substitutus obtinebit. Totam quoque obtinere debet utroque simul moriente. Nam ipsi suffragari voluntas testatoria, et verba substitutionis nominis refragantur, argum. l. ab omnibus 104. in fine princ. ff. de leg. 1.

- 12 Sed iterum opponi potest quod ait Marcianus in l. si ejus qui 33. ff. ad S. C. Trebell. Pater ei, qui novissimus ex filiis auiis mortuus esset, mandavit, ut partem hereditatis propinquo suo restitueret, ambo simul perierunt: propinquus ad nullam partem hereditatis admittitur, nisi ostenderit, quia novissimus obierit.

Facilis est et expedita responsio. Si non constet quis novissimus obierit, non constat de parte, quae restituenda est ex fideicommissio; et cum incertum est, quid relictum fuerit, non potest valere

dispositio testatoris l. si sic legatum 75. §. 1. ff. de leg. 1. l. quoties. §. et si in re ff. de hered. instit. l. legavi 25. vers. contra autem ff. de liberat. leg. l. 1. §. sed etsi dotem 7. ff. de dot. praeleg. §. Sed si uxori 15. instit. de legat. l. 2. §. 1. et in fin. ff. de hered. instit. l. Clemens 81. §. 1. ff. eod. et ad rem nostram maxime conveniunt exempla proposita in l. Clemens 81. §. 1. in l. ex facto 19. in l. item, quod Sabinius 17. ff. eod.

Aliter respondent glo. et Bartol. Pri.¹³ mo, quod in l. qui duos. agitur de substitutione directa: hic de fideicommissaria. Obvia, et exposita omnibus solutio, si itidem obvia esset ratio differentiae. Secundo, quod ideo non valet, quia mater est in medio secundum Dymum. Plane nihil absurdius: merito eam reprobat Bartolus, sed futilli ratione: tamen primam putat esse veriore: sed de hoc semper se dubitasse profitetur. Recte: utraque enim longe abest a veritate. Illud a veritate alienum non esse existimarem: quod si pater ex aequa partibus eos heredes instituisset, ita ut certa esset pars obnoxia restitutioni; ac praeterea unus, et idem utrique succederet, cum teneri ad restituendam partem illam propinquo. Etenim hoc casu nec repugnat significatio verborum, quia uterque novissimus mortuus est l. qui duos ff. reb. dub. ut paulo ante diximus, et voluntas testatoris congruit, qui voluit partem illam propinquo suo restitui. Ergo admitenda est haec sententia, ut ait Julianus in l. ab omnibus 104. in princ. D. de legat. 1.

Ad uberius nostras legis explicationem non abs re erit examinare: an ai testator substituerit, non ei, qui supremus, sed ei, qui primus morietur, aequae substitutio asstineatur. Et quidem in nostra l. qui duos videtur indicari, hoc verba sanare, cum utrique et ultimi, et primi mortui fuisse dicantur. Ibi in fine principii. Sicut igitur utriusque hereditas obvenit substituto, quando is sub-

stitutus est supremo morienti, ea ratione, quia uterque supremus mortuus est *d. l. qui duos et l. ex duobus 34. D. de vulg. et pupil. l. penult. in princ. D. de bon. poss. sec. tab.* ita et quando substitutus est primo, quia uterque primus pariter mortuus est.

Contrarium tamen verius puto, quia licet non repugnet significatio verborum, refragatur tamen voluntas testatoris, qui cum primo morienti substituit, vult substitutum admitti ad hereditatem primi, non ad hereditatem utriusque. Qui postremo substituit, vult conservare jus legitimarum hereditatum inter liberos *l. vel singulis 37. in fin. D. de vulg. et pup.* videlicet hereditatem primi morientis ad postremum pervenire: et postremi, in cujus hereditate etiam primi continetur, ad substitutum. Qui vero substituit primo morienti, vult ad solam hereditatem primi substitutum admitti. Non constat autem, quis prior decesserit; nec igitur constat, ad quam hereditatem vocatus fuerit substitutus: ad neutram igitur admitti potest: ut de legato responsum est in *l. si fuerit 10. ff. de reb. dub.* de substitutione fideicommissaria in *d. l. si ejus 34.* Non dubito tamen hanc quoque sustineri posse saltem in vim fideicommissi, si concurrunt conditiones modo propositae in fideicommissaria.

- 16 Sed opponi potest *l. si it.* qui invitum 16. ff. de donat. caus. mortis. Sed ibi constabat de persona donatoris, et donatarii; atque itidem de re donata: exitaque hac parte nihil erat impedimenti, cum utraque donatio valere non deberet. Solum ignorabatur, quis prius obiisset. Sed quia uterque primus, uterque postremus obiisse censetur *d. l. qui duos*: placuit potius admittere eam interpretationem, per quam actus valeant, non pereant, ut semper fieri solet *l. ubi est 2. ff. de reb. dub. l. cogi 16. in fine princ. ff. ad SC. Trebell.* Quomodo modum igitur in *l. qui duos* uterque postremus obiisse censetur ad sustinendam substitutionem:

ita uterque primus mortuus creditur ad sustinendam donationem.

Rursus obstat *l. si inter 8. ff. de reb. dub.* Ad hoc respondet Ulpianus in *l. cum hic status 32. §. si ambo 14. ff. de don inter vir. et ux.* Ratio Antonini Imperatoris confirmabat has donationes, si donatarius donatori supervivisset, infirmabat, si non supervivisset; ambo simul perierint: supervivisse videtur donatarius; ut valeat donatio, ac si mutuas donationes fecerint: uterque donatarius donatori suo supervivisse censetur, et valet utriusque donatio. Fusius haec explicat ibi Ulpianus.

CAPUT XXXII.

Ad l. Paulus respondit 101. §. Paulus respondit ff. de solut.

SUMMARIUM.

- I. Debitor solvens potest imputare in causam, quam voluerit; item et creditor sibi solvens.
- II. Potest debitor in solutione dicere, in quam causam velit imputari, quod solvit; si nihil dicatur solutio credit in graviores causas.
- III. Gravioribus causis quae sint. et n. §. 5. 6. 7. 8. 9.
- X. Hoc non obtinet si in contrarium appareat voluntas contrahentium; haec ex conjecturis deprehenditur. Exemplis et n. 11. 12.
- XIII. Exponitur *l. ex pluribus 89. §. ult. ff. de solut.* et n. 14.
- XV. Creditor potest referre, in quam causam voluerit pretium deductum ex venditione pignoris.
- XVI. Exemplis et n. 17.
- XVII. Si nihil dixerit, in leviores causas codet.
- XIX. Exponitur *l. pupilli debitor 96. §. cum eodem ff. de solut.* et n. 22. 23.
- XX. Explicatur *l. in his 5. §. Imperator ff. eod.* et n. 24.
- XXI. Explicatur *l. si ita stipulatus 35. ff. de fideiussor.* et n. 25.

Verba legis sunt: „Paulus respondit, aliam causam esse debitoris solventis, aliam creditoris pignus distrahentis, nam cum debitor solvit pecuniam, in potestate ejus esse commemorare, in quam causam solverit: cum autem creditor pignus distraheret, licere ei pretium acceptum referre etiam in eam

„quantitatem, quae nōra debetur,
 „et ideo deducto eo debitum peti pos-
 „so „ Propōit hic Paulus discrimen
 inter debitorem solventem debitum cre-
 ditori, et creditorem solventem sibi ipsi
 ex pretio, quod redēgit ex venditione pi-
 gnoris. Quod solvit debitor, cedit in gra-
 viorem causam: quod sibi ipsi solvit cre-
 ditor, in leviozem. In eo tamen similia
 annt, quod sicut est in potestate debi-
 toris solventis imputare quod solvit, in
 causam, quam voluerit: ita est in ar-
 bitrio creditoris sibi ipsi solventis ex pre-
 tium pignoris, id acceptum referre in cau-
 sam, quam ipse eligerit. Ratio tradita
 est ab Ulpiano in l. 1. ff. de solut. illis
 verbis *possimus enim certam legem di-
 cere ei, quod solvimus*. Quod etsi de
 debitore prolatum est, pertinet tamen etiam
 ad creditorem. Etenim unusquisque est
 rei suae moderator, et arbiter, l. in re
 mandata. C. mand. Creditor autem sit
 dominus pretii redacti ex venditione pi-
 gnoris, cum ejus dominium emptor in
 ipsam transferre teneatur l. ex empto 11.
 §. et in primis ff. de action. empt. l. 1. in
 princ. versic. emptor enim ff. de rer. per-
 mutat. Quemadmodum igitur debitor,
 cum debitum solvit, potest legem dicere pec-
 uniae, quam solvit, quia ejus dominus
 est; aliqui enim solvendo non libera-
 retur ab obligatione: l. quod si forte
 14. in fin. ff. de solut. §. sed ex diver-
 so instit. tit. quib. alien. lic. vel non 1.
 Neratius 63. ff. de conduct. indeb. ita
 et creditor, cum sit dominus pretii,
 quod a sibi ipse solvit, potest solutioni quam-
 cumque legem dicere l. in traditionib. 43.
 ff. de pact. Exposita ratione differentiae
 inter solutionem debitoris, et creditoris,
 de utroque jam disseramus paulo accu-
 ratius.

- 2 Potest debitor in solutione dicere, in
 quam causam velit imputari, quod solvit
 l. 1. in princ. ff. de solut. l. 1. Cod. eod.
 Si creditor in eam causam nolit imputa-
 re, liberum est ei non accipere l. 1. ff.
 eod. Si debitor in solvendo nihil dicat,
 convertitur electio ad creditorem d. l. 1.

C. de solut. d. l. 1. ff. eodem, etsi debi-
 tor non consentiat liberum est ei non
 solvere d. l. 2. ff. de solut. Ei haec in
 re praesenti, nempe in actu solutionis
 l. 2. et 3. ff. de solut. Caeterum si ne-
 que debitor, neque creditor in solutione
 voluntatem suam declaraverint: creditor
 acceptum ferre debet in eam causam,
 in quam ipse, si deberet, easet solutur-
 us, l. 1. ff. de solut. hoc est, in gra-
 viorem, et duriorē causam, l. 3. in
 princ. ff. eod.

Gravissima omnium est causa famosa: 3
 adeoque quod solvitur, primum omnium
 cedit in causam famosam l. si quid ex
 famosa 7. et l. cum ex pluribus 97. ff.
 de solut.

Cessante causa famosa, succedit secun- 4
 do loco causa, quae poenam continet l.
 et magis 4. in fin. l. si quid 7. in fin. l.
 cum ex pluribus 97. versic. mox ejus
 ff. de solut. Hujusmodi sunt causae, quae
 adjunctam habent stipulationem poenae,
 et quae inficiatione crescut, et ex qui-
 bus nsurae currunt. Quod si hae simul
 concurrant, dispiciendum erit, quatenus
 sit debitori damnosior; ea enim est gra-
 vior et durior causa, quae gravius damnum
 est allatura debitori.

Tertio loco succedit causa judicati, 5
 quia ex causa judicati pignora capi pos-
 sunt, et nsurae debentur, l. si quid 7.
 §. proinde ff. de solut. Haec autem com-
 paratur obligationi sub poena in laudata
 l. si quid 7. Et sane post quadrimetres
 inducias judicatis a Justiniano concessas
 in l. 2. et 3. C. de usur. rei judic. gra-
 vior censi debet, quam alia simplex
 obligatio sub usuria.

Quartum gradum obtinet obligatio, quae 6
 pignus, aut hypothecam adjunctam habet
 l. cum ex plurib. 97. ff. de solut. quia
 creditor non solum potest convenire, de-
 bitorem, sed et persequi hypothecam,
 eamque distrahere §. Item Serviana in-
 stit. tit. de action l. si creditor 7. in fin.
 cum seq. ff. de distract. pign.

Similia huic obligatio; cui fidejussor 7
 accessit: de qua in l. 4. in fin. ff. de

solut. Satisfactio enim proprie significat cautionem datam fidejussoribus l. 1. ff. qui satisd. cog. l. 1. §. jubet 9. ff. de collat. bon. l. ergo 4. §. addici 10. ff. de fidei-comm. libert. Sed puto graviores causas, quae sub pignore, quam quae sub fidejussoribus. Licet enim in hac debitor a duobus molestiam pati possit, tamen fidejussor vix solet convenire debitorem, nisi postquam ipse coactus fuit ad solvendum, quo casu jam a creditore principali liberatus est; praeterquam quod non modicum commodum recipit debitor, quod possit a creditoribus conveniri fidejussor, ut plurimum accidit. Debitor autem, qui pignus, aut hypothecam obligavit, gravissimum plerumque incommodum sentit ex ejus distractione.

8 Si nihil horum interveniat, gravior censetur id, quod proprio nomine debetur, quam quod alieno, veluti fidejussorio d. l. et d. l. 4. cum ex plurib. 97. non solum quia diligens debitor potius creditur se exoneraturus proprio quam alieno debito, ut traditur in d. l. 1. cum ex plurib. 97. ff. de solut. Sed etiam quia minus periculum molestiae ex hoc debito immittet, cum possit creditor convenire debitorem principalem, imo id facere teneatur, nisi fidejussor beneficio excussionis renuntiaverit *authent. praesente. C. de fidejussor. novell. 4. cap. 1. authent. hoc si debitor C. de pignor. et hyp.*

9 His omnibus deficientibus, id, quod solvitur, cedit in debitum antiquius l. 5. in princ. l. ubi 24. l. cum ex plurib. 97. l. creditor 102. §. Valerius ff. de solut. quia lex praesumit debitorem hac animi aequitate praeditum, ut velit prius dissolvere debitum, quod prius contractum fuit. Quod si dierum, et contractuum par causa sit, ex omnibus summis pro portione videtur solum, l. illud 8. ff. de solut. Disparem autem causam non facit summarum inaequalitas l. si in duobus 104. ff. de reg. jur. idcirco solum cedit in utramque causam pro portione cujuscumque summae.

Averanii Tom. III.

Quae hactenus exposita sunt, obvi-
nent, et omnino servanda sunt, si non
appareat contraria voluntas contrahentium,
quam conjecturis etiam assequi possumus.
Itaque si aliqua sit obligatio, quae diem,
aut conditionem habeat, numquam po-
test videri in eam causam solum l. 3.
§. 1. ff. de solut. Diem enim, et con-
ditionem adijciendo satis manifeste con-
trahentes declarant, se nolle ante diem,
vel conditionem solvi. Eadem ratione non
potest videri solum in eam causam,
quae est in controversia l. 1. D. de so-
lut. qui enim debitum controvertit, eo
ipso declarat se nolle solvere. Non absi-
milis est obligatio naturalis l. 5. §. Im-
perator ff. de solut. neque enim verisi-
mile est, debitorem velle solvere id,
quod naturaliter debet: potius quam id,
quod debet civiliter, cum ad hoc sol-
vendum cogi possit, non vero ad illud
l. juris gentium 7. §. sed cum nulla
ff. de pact. l. naturales ff. de oblig. et
action. Et huc pertinet generalis regula
tradita a Juliano in l. cum ex plurib.
105. ff. de solut. Debitorem solvisse vi-
deri ex ea causa, ex qua tunc, cum
solvebat; compelli poterat ad solvendum.

Hinc promanant definitio Modestini in
l. in liberto 76. ff. de solut. Si libertos
in manumissione operas promisit, et an-
tequam Patrono indicantur, atque adeo
antequam operarum dies cedat (neque
enim debetur, antequam petantur l. si
quis hac lege 13. §. judicium l. cum
Patronus 22. ff. de oper. libert. l. ope-
rae 7. ff. de usufr. leg. l. interdum 73.
in princ. versio. item si operas ff. de
verb. oblig.) cum Patrono debitum con-
traxerit, et deinceps post operas indi-
citas, et non praestitas, summam aliquam
Patrono solverit, solutio cedit in causam
operarum, quae postea deberi coeperunt,
non in debitum antiquius: quia cum
Patronus non fuisset libertatem daturus
sine hac operarum promissione, ac pro-
pterea omne debitum, quod postea con-
traxit liber factus, ab hac promissione

T t

promanet, ac pendeat, satis constat contrahentes voluisse hoc debitum aliis omnibus antiquius haberi.

- 12 Nec alia ratione in usuris a superiori regula recedimus. Quod solvitur prius in usuras, postea in sortem est impn-tandum l. 1. et l. 5. §. ult. et leg. seq. ff. de solut. l. 1. C. de solut. Est hoc grave debitori, commodum vero creditori. Nam si solum accepto ferretur in sortem, debitor liberaretur simul et a sorte, et ab usuris futuris, quae cum sint accessoriae, deberi non possunt extincta sortis obligatione. l. eos in princ. C. de usur. Cum vero accepto feratur in usuras, debitor ab obligatione sortis non liberatur, ac proinde nec a cursu usurarum, quod ipsi est admodum grave, et incommodum. Quid ita? nempe quia cum creditor usuras paciscitur, aut stipulatur, eo animo paciscitur, ut sibi annuum redditum constituat, unde possit quotidianis necessitatibus subvenire; quemadmodum qui fundum emit, eo animo emit, ut fructus percipiat, et annuum redditum sibi constituat. Itaque solebant creditores pacisci, ut si usurae ad diem praestitutum non solverentur, majores usurae deberentur, ut in l. pecuniae g. §. 1. in l. Cajus Srejus 10. in l. cum quaedam 17. in princ. ff. de usur. in l. quamvis 8. in l. si per te g. C. eod. Nec alio animo est debitor, qui spondet usuras, ut pecuniam inveniat, speratque solutis usuris futurum ut a creditore non inquietetur in sortis repetitione. Et hac de causa usurae constituuntur in singulos menses, ut olim, vel in singulos annos, ut postea coepit esse usitatum. Quamobrem rem. ex voluntate contrahentium recedimus a regula superiore, et potius sequimur, quod creditori, quam quod debitori prodest.

- 13 Eadem ratione nititur definitio Scaevolae in l. ex pluribus 89. §. ult. ff. de solut. Titius duabus stipulationibus una 15. sub usuris majoribus, altera 20. sub usuris levioribus Srejum eadem

die obligavit, ita ut 20. prius solverentur, id est, Idibus Septembris. Debitor post diem utriusque stipulationis cedentem solvit 26. neque dictum est ab altero, pro qua stipulatione solveretur. Quaero, an, quod solum est, eam stipulationem exoneraverit, cuius dies antecessit, id est, ut 20. sortis soluta videantur, et in eorum usuras sex data. Respondit magis id accipi ex usu esse. Hic quoque in leviores causam solum accepto fertur, et, quod debitori est incommodum, videtur solum. Expedire enim debitori se potius liberare ab obligatione sub gravioribus usuris, ita enim his usuris gravioribus exoneraretur: contra vero levioribus usuris liberatur. Quemadmodum enim gravior est causa, ex qua debentur usurae, quam ea, ex qua non debentur, ut supra diximus; ita gravior est causa, ex qua majores usurae debentur; sed Scaevolae responsum nititur voluntate contrahentium, qua recedere cogitur a superiori regula, et contrarium decernere. Nam cum ambae stipulationes eadem die contractae fuerint, et inter contrahentes convenerit, ut prius solvatur, quod debetur ex stipulatione 20. quam quod ex altera stipulatione, solum ex voluntate contrahentium debet prius cedere in summam 20. licet causa levior sit propter leviores usuras.

Neque defendi potest veterum inter-¹⁴ pretum sententia, qui putant solum exonerare stipulationem 20. quia continet antiquius debitum, cum dies ejus antea ecesserit: nam tunc solutio refertur ad antiquius debitum, quando pares omnino sunt causae, nec ulla praegravat l. 5. in princ. ff. de solut. Ibi: si autem nulla praegravet, sed omnia similia fuerint, in antiquiorem. l. cum ex pluribus 97. ff. eod. Ibi: si nihil eorum intervenit, vetustior contractus ante solvitur. Ea igitur est superioris definitionis unica ratio, quod inter contrahentes actum fuit, ut prius solve-

tur ex stipulatione 20. quod autem actum est, cum in aliis joris paribus, tum in solutione servari debet. *l. ubi fidejussor 24. ff. de solution.*

- 15 Hactenus de debitore solvente creditori, nunc de creditore solvente sibi ipsi ex pretio pignoris distracti, de qua re agitur in secunda parte nostrae legis. Creditor pignus distrabens potest pretium acceptum referre in quaecumque causam voluerit, etiam levissimam. In nostra *l. Paulus respondit: cum autem creditor pignus distraheret, licere ei pretium acceptum referre etiam in eam quantitatem, quae natura tantum debeatur, et ideo deducto eo debitum peti posse.* Et hoc singulare: nam id semper videtur solum, ad quod solvendum debitor compelli potuit, *l. cum ex pluribus 103. ff. de solut.* Sed hoc debitore solvente, non in creditore pignus distrabente. Cum enim creditor possit retinere pignus etiam pro debito naturali *l. per retentionem 4. et l. pignoris 12. C. de usur.* quia etiam naturali obligationi potest pignus accedere *l. res hypothecae 5. ff. de pignor.* eodem modo potest etiam retinere pretium pignoris, cum non alia de causa pignus detur, quam ut debitore cessante in solutione possit creditor illud vendere, sibi que satisfacere, *l. si creditor 7. §. ult. ff. de distract. pignor. l. si convenit 4. in fin. ff. de pignor. act.*

- 16 Potest creditor pretium etiam in impensas factas acceptum referre *l. si necessarias. 8. in fin. ff. de pignor. act.* in tributa soluta causa praedii pignori *l. in summa 6. C. de pignor. in usuras d. l. si necessarias 8. in fin. et l. cum et sortis 35. ff. de pignor. act.*

- 17 Potest etiam in id, quod solus reus debet, omisso eo, quod satisfato debet, ut eleganter definit Marcellus in *l. ob triginta 73. ff. de solution.* Ob 30. „namque pecuniae creditus fidejussorem „in 20. dedi, et pignus in 10. Ex venditione autem pignoris creditor 10.

„consecutus est. Utrum ex universitate „id decedat, ut quidam putant, si in „solvendis 10 nihil debitori dixisset: „an sicut ego puto, in totis 10 fidejussori, contingit liberatio, quia hoc „dicendo potuit hoc efficere debitor, „ut ubi non dixit, id potius solum „existimetur, quod satisfato dederat. „Magis tamen existimo licuisse creditori in id, quod solus debebat reus acceptum referre. „Miror hic Marcellum haesitasse. Nam cum debitor 30 dederit fidejussorem in 20, et pignus in 10, verisimile est, id egisse contrabentes, ut pignus teneretur pro reliquis 10, pro quibus fidejussores non intervenerunt. Ac propterea pretium pignoris in ea decem esse imputandum, pro quibus pignus erat obligatum. Licet enim pignus possit retineri etiam pro ea pecunia, pro qua non fuit obligatum *l. un. C. etiam ob chirographar.* tamen cum pignus tantummodo 10. venisse proponatur, non potest reliquum cedere in id, quod satisfato debebatur, quemadmodum decretum fuit in *l. fidejussores 68. §. 1. ff. de fidejuss.* Sed nimirum Marcellus voluit definire eam quaestionem, an vendito pignore eligere possit debitor, in quam causam cedere velit pecuniam ex pignoris venditione redactam, an vero creditor, quod eo tempore erat valde controversum, ut apparet ex ipsa lege. Quamobrem posthabita controversia voluntatis, solummodo de potestate controversiam facit.

Constat igitur posse creditorem vendito pignore dicere eo quam causam pretium ex eo redactum accepto ferat. Quod si non dixerit, in levioris causam cedit. Quemadmodum enim cum electio est debitoris, eo non eligente, solutio cedit in graviores, et duriores causas, quia eam praesumitur electurus fuisse *l. 1. et 3. ff. de solut.* ita cum electio est creditoris, eo non eligente cedere debet in leviores, quia praesumendum est, eum in leviores causas acca-

pto laturum fuisse: correlativorum enim par esse causa debet, *l. 1. C. de cupress. lib. 11.*

- 19 Sed contrarium videtur respondisse Papinianus in *l. Pupilli debitor* 96. §. *cum eodem ff. de solut.* Nam si eodem tempore pro duobus contractibus pignus fuerit obligatum, pretium pignoris cedit in utramque causam pro rata portione; si diversis temporibus in antiquiorem. Ibi, „ Cum eodem tempore pignora duobus „ contractibus obligantur, pretium eorum „ pro modo pecunie cuiusque contra- „ ctus creditor accepto facere debet, nec „ in arbitrio ejus electio erit, cum de- „ bitor pretium pignoris consortioni subje- „ cerit. Quod si discretis temporibus, „ superfluum pignorum obligari placuit, „ prius debitum pignori pignorum ju- „ re solvitur, secundum superfluo com- „ pensabitur.

- 20 Ulpianus quoque in *l. 5. Imperator ff. de solut. ex rescripto Antonini Imperatoris* respondit, quod distractis pignoribus pretium cedit tam in usuras debitas, quam indebitas, hoc est, naturaliter tantum debitas, nec potest creditor id totum in has usuras imputare, sed aequaliter in utraque non pro rata portione.

- 21 Paulus quoque in *l. si iis stipulatus. 55. ff. de fidejuss.* recedere videtur a regula, quam statuit in *l. Paulus respondit §. Paulus respondit ff. de solut.* At enim, quod si exequantur bona Seji, qui pro Titio intercesserat pro omnibus summis, quas mutuo foret acceptus; id, quod ex iis redigetur, omnibus summis aequo jure proficere debet. Quod autem ex bonis debitoris redigetur, tenetur exemplo ejus, quod redigitur ex venditione pignorum *l. fidejussores. 68. §. 1. ff. de fidejuss.*

- 22 Non sunt haec contraria illis, quae supra sunt a nobis constituta, sed exceptiones regulae traditae a Paulo in lege quam explicavimus. Sunt enim ejus regulae duae exceptiones; Prima, si repugnet

voluntas contrahentium: quod enim ipsi in contrahendo voluerunt, servandum est de qua diximus etiam in solutione debitoris. Hujus exceptionis duo proponuntur exempla a Papiniano in laudata *l. Pupilli debitor* 96. §. *cum eodem ff. de solut.* Primum si pro duobus contractibus eodem tempore pignus fuerit obligatum. Tunc enim apparet debitorem voluisse pignus aequo obligare pro utroque contractu, et pretium in utramque causam cedere pro portione. Nam cum eodem tempore pro duobus contractibus pignus obligaverit, sine ulla distinctione voluit eos quasi quadam societate, et communione conjungi, ita ut par sit utriusque causa: atque adeo voluit etiam pretium pignoris in utrumque pro rata portione accepto referri, argumento text. in *illud 8. ff. de solution.* Quamobrem animadvertendum est, quod in ea lege Papinianus non negat generaliter, creditorem pignus distrahentem habere electionem, sed eo tantum casu, quo debitor pretium pignoris consortioni subjecerit: hoc est, quo duas obligationes ita conjunxerit, ut in unam pene coalescerent quoad pignoris obligationem. Eleganter *Liv. l. 40*, „ Meliora quoque exempla parte altera „ posui, sociabilem consortionem inter „ binos Lacedaemoniorum reges saluta- „ rem per multa saecula ipsis patriae „ quae. „ Quae fuit inter binos Lacedaemoniorum reges animorum conjunctio et communicatio consiliorum, eam communionem et conjunctionem inter duas obligationes ratione pignoris inducit debitor, proutraque simul obligando pignus, quam, eleganter Papinianus vocat consortionem pignoris: fit enim hoc modo pignus consors, et participes utriusque contractus.

In altero exemplo est multo evidentior voluntas debitoris pignus obligantis. 23 Proponitur enim debitor, qui diversis temporibus pignus obligavit, et pro secundo contractu obligavit tantummodo superfluum, nempe quod superest ex primo contractu: quod reliquum est, et

residuum: quod quantitatem debitam ex primo contractu excedit. Hoc enim dicitur superfluum in pignore, ac pretio pignoris, *l. si autem 7. l. eleganter 24. §. si vendiderit, l. creditor. 42. ff. de pignor. act. l. 1. C. si major fact.* Quamobrem perspicuum est, hac voluntate debitoris, et consensu mutuo creditoris in contrahendo ademptam fuisse creditori electionem.

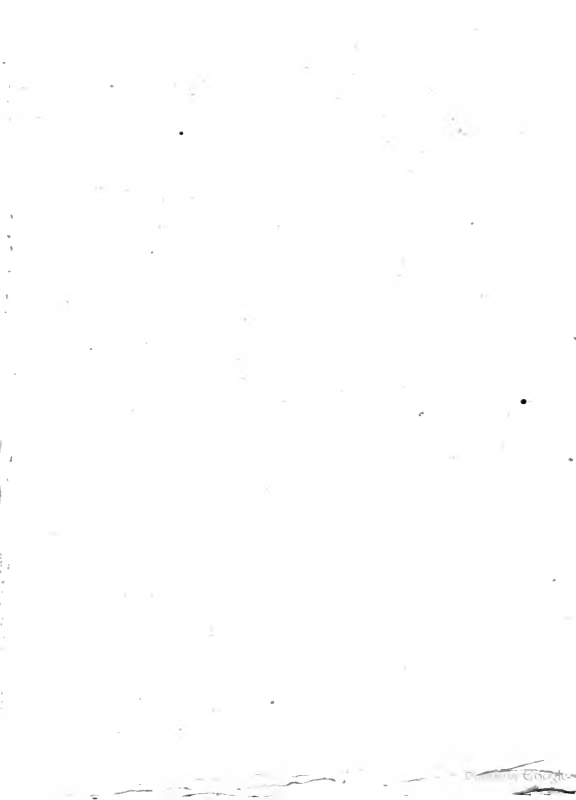
24 Secunda exceptio est, cum agitur de accessionibus, non de poenali obligatione. Accessionum causa tanti non fuit apud veteres jurisperitos, ut idem jus creditori tribuendum existimarent, quod in poenali obligatione, quia quae sunt per consequentia, vix a jure solent attendi *l. 1. et l. quod dicitur 7. ff. de auctor. tut.* Hujus quoque exceptionis duo sunt exempla in jure nostro, et quidem singularia. Primum proponitur in laudata *l. in his et 5. §. Imperator ff. de solut.* in quo illud etiam est omnino singulare, quod non solum pecunia ex distractione pignoris redacta cedit in solutionem, tam usurarum quae naturaliter, quam earum, quae civiliter debentur, sed etiam aequaliter, non pro rata in utrasque accepto debet referri. Non alia ratione, quam quia id placuit Antonino

Imperatorii, qui ita rescripsit, ratus debere creditori sufficere, si pro aequis partibus tam indebitas, quam debitas usuras consequatur: quod assaqui non posset solvete debitor, cujus solutio ad usuras indebitas hoc est, naturaliter debitas non proficeret, *l. in his 5. §. Imperator vers. quod generaliter. l. creditor 102. §. Cum de sorte ff. de solution.* Quidam tamen aliam rationem excogitarunt quod ibi debita erant aequalia, licet summae usurarum essent inaequales. Optimum sane perfugium, si liceret generale rescriptum Imperatoris ad hunc casum non admodum frequentem coercere: aut si ullum in tota illa lege verbum nobis indicio esset ad hoc comminiscendum.

Alterum exemplum proponitur in laudata *l. si ita stipulatus 55. ff. de fidejuss.* ubi in obligatione *Seji* accessoria idem est constitutum, ut non solum distractio pignorum proficiat omnibus summis a poenali debitor debitis, sed etiam omnibus aequo jure proficiat: hoc est, non pro rata, si summae sint inaequales, sed aequaliter in omnes accepto feratur pignorum distractorum pretium. Quod fortasse respondit Paulus adductus auctoritate rescripti Antonini, de quo modo diximus.

F I N I S.

INDEX LEGUM

Quae in hoc Opere explicantur, conciliantur, emendantur.

Primus numerus *Librum*, secundus *Capitulum*, tertius *Sectionem* in margine notatam designat.

Ex Jure Canonico.

- C**ap. ex parte 18. de censibus. *Lib. 4. Cap. 18. Sect. 11. 12.*
C. olim 20. C. cum Canonici puniunt de cens. 3. 12. 11. 12.

Ex Institutionibus

- P**r. tit. Instit. de Justitia et Jure. 3. 6. per totum.
§. praetorum 7. de Jure nat. Gen. et civil. explicatur ex professo.
§. est autem litus 3. de Rer. divis. explicat. 1. 20. per totum.
§. gallinarum 18. eod. 1. 23. 2. et 3. princip. de servitutibus praediorum 1. 30. per totum.
§. aliae 2. de Donation. explicatur. 2. 28. 7. princ. de exher. liberorum. 1. 11. 38.
§. videamus 7. de hered. instituendis. 4. 11. 9.
§. sui autem 2. de hered. qualitat. et different. 1. 9. 39.
§. at hi 10. de hereditat. quae ab intestato 1. 11. 29. et 30.
§. sunt autem 3. de bonor. possession. explicatur ex professo. 1. 7.
§. praeterea 3. quibus modis tollitur obligatio. 2. 14. 12. et 2. 15. per totum.
§. conceptum 4. de obligat. quae ex delict. explicatur. 1. 26. per tot.
§. poena manifesti 5. eodem 1. 25. per totum.
§. si communi 4. de injuriis explicatur. 2. 28. per totum.

Et Digestis.

- L**eg. Juri 1. de Justitia et Jure 1. 10. 51. et seqq.
1. solent 6. princ. de officio Praeconsul. 1. 1. 8.
1. licitas 6. §. qui universas 8. de offic. praesid. *ibid.*
1. Senatusconsulto 16. eodem. 3. 1. 10.

1. 1. de officio ejus cui mandata est jurisdict. 1. 2. per totum et 1. 3. 1. 4.
1. diem 4. de offic. alicuius. 3. 1. 10. et per totum.
1. imperium 3. de Jurisdict. 1. 1. per totum.
1. qui Jurisdictioni 10. eodem, explicat. ex professo. 1. 5.
1. si quis jus dicenti non obtemperav. erit 1. 4. 43.
1. in jus vocari 2. de in jus vocando 1. 4. 11. et seqq.
1. ex hoc 3. §. plane 1. de eo per quem fact. erit. 2. 15. 25.
1. Juris gentium 7. §. adeo 6. de pactis. 1. 14. 15. et seqq.
1. nisi hoc actum 22. eod. 3. 8. 43. et per totum.
1. et post rem 7. §. 1. de transactionib. 4. 21. 6.
1. cum hi 8. §. transactiones, eodem. 3. 3. 15.
1. minor 51. de Procuratoribus, explicatur. 2. 9. per totum.
1. Divos 7. princ. de in integrum restit. 2. 15. 5.
1. quod si minor 24. §. ult. de minor. 2. 10. 6.
1. tutelae 7. de cap. minutis 4. 24 16.
1. ab eo 32. et l. seq. §. 1. ex quib. caus. majores. 3. 1. 13.
1. non potest videri 23. de judiciis. 4. 23. 8. et per totum.
1. non quemadmodum 35. eodem. 4. 23. 9.
1. sed et si 52. eodem. 5. 2. 11.
1. eadem. §. 1. eod. explicatur ex professo 2. 18. per totum.
1. solemus. 61. eodem. 2. 30. per totum.
1. si quis intentione 66. eodem. *ibid.*
1. in privati 77. eodem, explicat. ex professo. 1. 5.
1. si in judiciis 80. eodem. 1. 5. 15.
1. quemadmodum 7. de inoffic. testam. 1. 8. 14. et seqq.
1. Papinianus 8. pr. eod. explicatur ex professo. 1. 8. per totum.
1. nec ullam 12. §. penult. de her. petit. 1. 15. 17.
1. idem Pomponius 5. §. ult. de rei vindicat. 2. 30. 29.
1. si quis 7. eodem. 1. 15. 17.
1. ejus rei 46. eodem 1. 15. 6. et per totum.

1. Proculus 19. de Usufr. 3. 18. 12. et 19. 21.
 1. qui usufructum 26. eodem. 5. 26. 4. 5.
 — §. 1. eodem. 5. 1. 6.
 1. a. §. 1. de usufruct. accres. 4. 19. 2. et seqq.
 1. quid tamen 10. quib. mod. usufruct. amitt.
 5. 26. 3. et seqq.
 1. si tibi 17. eodem. 4. 24. 6.
 1. qui usufructum 3. si usufructus petatur.
 4. 6. 5. in fine.
 1. si plenum. 12. §. equitatis de usu et habit.
 5. 8. 11.
 1. Divus 22. eodem. 3. 19. 7.
 1. pro parte 11. de servitut. 4. 24. 9. et 26. 7.
 1. si servitus 23. de servit. urban. praed. 3. 25.
 1. 27. et per totum.
 1. qui sella 7. de servit. praed. rusticor. 1. 30.
 per totum.
 1. huius scripturae 15. ad leg. Aquil. 4. 24. 13.
 1. inde Neratius 23. §. idem Julianus 3. eod.
 2. 24. 30.
 1. in lege 40. eodem. 4. 23. 10.
 1. Pomponius 8. §. 1. famil. et ciscund. explicatur.
 1. 28. 15.
 1. et puto 16. §. Julianus, eodem. 3. 8. 6. 7.
 1. Neratius, §. quamvis de servo corrupt.
 3. 14. 6.
 1. 3. de rebus creditis 3. 30. 2. et per totum.
 1. cum quid 3. eodem. 3. 10. 1. et per totum,
 et 3. 12. per tot.
 1. certi condicio 9. §. ult. eod. explicatur. 1. 23. 3.
 1. quod si 10. eodem. *ibid.*
 1. si ego pecuniam 18. eod. et 1. 17. et per totum.
 1. si tibi pecuniam 20. eodem. 5. 11. 2.
 1. vinum 22. eodem. 3. 11. 9. et seqq.
 1. pecuniam 36. eodem. 1. 9. 59. 63. et seqq.
 1. ejus qui 41. veru. quas vero pecunias, eodem.
 1. 16. 13. et per tot.
 1. quod pupillus 41. de condic. indeb. 1. 14.
 1. per totum.
 1. servo 18. eodem. 2. 24. 17.
 1. arbitraria 1. §. qui ita stipulatur 6. de co.
 quod cert. loc. 2. 20. 9.
 1. unde quaeritur 7. in fin. commodati. 3. 15.
 4. et seqq.
 1. in rebus 18. §. 1. eodem. 3. 15. 4. 5.
 1. si rem 9. §. 1. de pignorat. action. 2. 19. 24.
 1. solutum. 11. §. solutum 5. eodem. 2. 11. 17.
 — §. per liberam 6. eod. 2. 12. 22. et seqq.
 1. rem alienam 41. eodem. 4. 21. 14. et seqq.
 1. 1. §. licet 20. de exercitor. actione. 2. 13.
 13. et seqq.
 1. depreatio 9. ad leg. Rhod. de jact. 3. 4. 17.
 et per totum.
 1. si quis 3. princ. de senatuscons. Macedon.
 3. 15. 21.
 1. uni ex heredibus 58. de peculio. 2. 28. 9.
 1. ult. §. si mulier, penult. ad senatusc. Vellejan.
 2. 5. per totum.
 1. Lucius Titius 24. Deposit. 4. 12. 15.
 1. si mandavero 21. §. fugitivus 9. mandati.
 3. 9. 16.
 1. servum Titii 49. eodem. 1. 1°. 9. et seqq.
 1. cum duobus 52. §. damna. 3. pro socio. 2. 26.
 per totum.
 1. origo. 1. de contr. empt. 3. 13. 2. 4. 5.
 1. et si consensum 15. §. ult. eodem. 1. 16. 6. 7.
 1. si ita 25. pr. eodem. 2. 2. 18.
 1. si in emptione 34. princ. eodem. 1. 19. 1. et
 2. 2. per tot.
 1. si debitor 39. §. 1. eodem. 1. 27. 13.
 1. Labeo 45. eodem. 1. 19. per totum.
 1. comprehensum 60. eodem. 2. 2. 29.
 1. fistulas 78. §. ult. eodem. 2. 27. 19. et seqq.
 1. ult. de hered. vel action. ven. 5. 1. 5.
 1. emptio 3. de rescind. vendit. 1. 14. 12. et 37.
 1. ex empto 11. §. ult. de action. empti. 4. 12. 17.
 1. si sterilis 21. §. quamvis 2. eodem. emenda-
 tur. 1. 19. 5.
 1. cui res 23. eodem. 8. 9. 18.
 1. si venditor 18. pr. eodem. 2. 27. 6.
 1. si servus penult. §. ult. eodem. 2. 1. 30.
 1. ex conducto 15. §. si nudo 4. locati.
 5. 1. 8.
 1. si in lege 24. §. si domus 2. eodem. 2. 27. 6.
 — §. colonus 4. eodem. *ibid.* num. 0.
 1. in lege 29. eodem. 4. 17. 13.
 1. si quis condixerit 46. eodem. explicatur 1.
 29. per totum.
 1. domus 53. §. 2. eodem. 2. 20. 6. et 7.
 1. qui servandarum §. 1. de praeser. verbi.
 2. 24. 6.
 1. 1. in princ. de pignorib. 4. 22. 14.
 1. si Titio 22. eodem. *ibid.* et seqq.
 1. legati 28. eodem. 3. 9. 12.
 1. 1. princ. qui pos. n. p. g. 2. 12. 8. et seqq.
 1. qui balneum 9. §. sed. et si heres, eodem. 3.
 9. 13. et per totum.
 1. insulam 13. eodem. 4. 9. 2.
 1. Paulus 12. quib. mod. pign. vel hypoth. so. v.
 3. 8. 30.
 1. Atilius 25. §. item sciendum 8. de Atil.
 Edict. 8. 30. 9. et seqq.
 1. bovem 43. §. 1. eodem. 1. 28. 27.
 1. cum de in rem verso 6. de Usuris 5. 5. 8.
 1. 3. de probationibus. 5. 2. 7.
 1. dotis 7. §. si usufructus, de Jur. dot.
 5. 1. 3.
 1. Nuptura 57. eodem. 4. 18. 17.
 1. ubi ita donatur §. de donat. inter vir. et
 uxor. 5. 1. 9.
 1. donationes 31. in pr. eod. 4. 25. 4. et 26. 24.
 1. cum hic status 32. §. si inter 24. eod.
 4. 18. 21.
 1. sed. et si 21. solut. matrimon. 1. 14. 10. et
 seqq. et num. 36.
 1. si Marcia 49. eodem. emendatur. 1. 24. 8.
 1. si tutor 2. §. amplius 1. de administr. tutor.
 2. 3. 1. et per tot.
 1. Nescenius 32. de excus. tutor. 5. 3. 5.
 1. administratores 41. §. eorum, eod. 3. 1. 10.
 1. lege Cornelia 12. quilibet testament. facere poss.
 3. 21. 17.

l. si ita scriptum 13. princ. de libor. et post.
explicatur. 1. 21. 6. et 4. 11. 9.
— §. testamentum, eodem. 3. 30. 6.
l. si filius 16. eodem. 4. 19. 11.
l. Titius 25. §. 1. eodem. 5. 18. 1. et per totum.
l. si filius 28. eodem 4. 29. 16. et per totum.
l. inter cætera 30. eodem. 1. 10. 54. et seqq.
l. si quis filio 6. §. 5. de injust. rupt. 1. 1. 7.
l. posthumus 12. princ. eod. 1. 21. 23. et 26.
l. filio præterito 17. eodem, explicatur ex pro-
fesso. 1. 10. et 11.
l. quoties 9. §. 2. de hered. instit. 4. 16. 1. et
per totum.
— §. si duo 13. eod. 4. 11. 2. et per totum.
— §. si quis ita 14. eodem. 3. 30. 6.
l. Juliaus 15. eodem. 4. 10. 8. 9.
— §. ult. eodem. 4. 11. 9.
l. item quod Sabius 17. §. sed si alio, eod.
5. 20. 1.
— §. ult. eodem. 4. 11. 9.
l. ex facto 19. eodem. 4. 15. 5. et 5. 20. 2.
l. si quis ita 36. eodem. 4. 14. 8. 9.
l. qui filio 32. §. si quis servum, eod.
3. 17. 3. et 5. 3. 1.
l. quidam 46. eod. m. 3. 9. 16.
l. si ita scriptum 47. §. 14. eodem. 4. 11. 9. et 12.
l. tamen 51. eodem. 3. 30. 15. et 4. 29. 5.
l. liber homo 59. §. si ita scriptum eod.
5. 30. 19.
l. ex unclis. 87. eodem. 4. 11. 9.
l. jam hoc jure 4. sed si alter, do valg. et
pup. substat. 3. 16. 1. et per totum.
l. si filius 12. eodem. 1. 9. 81.
l. in substitutione 31. eodem. 4. 21. 20.
l. coheredi 41. §. qui patrem, eodem. 3. 22. 2.
et per totum.
— §. qui discretus 4. eodem. 3. 16. 10.
l. ex facto 43. §. item quæro 1. eod. m.
3. 22. 2.
l. Lucius Titius 45. eodem. 3. 16. 6. et 5. 30. 2.
l. si quis ita 6. de condition. institut. 1. 24. 42.
l. quæ sub conditione 8. §. mortuo, eodem.
ibid. n. 28.
l. filius 15. eodem. 1. 10. 20. et seqq.
l. si Titius 16. eodem. 4. 29. 6.
l. ult. eodem. 4. 28. 11. et 30. 9. et 5. 30. 17.
et seqq.
l. qui in alienâ 6. §. interdum 5. de acquir. vel
omit. hered. 1. 9. 51.
l. ei qui se 12. eodem. 1. 9. a num. 74. ad 79.
l. iæ. poteu 13. eodem. 2. 16. 23.
l. si quis nihil 15. §. si quis 3. eodem. 1. 1. 7.
l. si ego et servus 26. eodem. 1. 12. 13.
l. eum hereditate 55. eodem. 1. 9. 49.
l. necessarius 57. princ. eodem. 1. 9. 39.
l. qui patri 59. eodem. 4. 4. 9.
l. Antistius 62. eodem. 1. 8. 7. et 8.
l. si minor. 66. eodem. 1. 9. 50.
l. si quis in res 72. eodem. 2. 20. 6. et 13.
l. si servus 82. eodem. 4. 21. 14. et 15.
l. ventre præterito 84. eodem. 4. 30. 5. et seqq.

l. Pannonius Avitus 86. eodem. 4. 7. 3.
l. gerit 88. eodem. 4. 22. 17. 17.
l. si pupillus 89. eod. explicatur. 2. 8. per totum
l. per procuratorem 90. princ. eod. 1. 12. 3. et
per totum.
l. a. §. si proponatur 50. si quis omis. cons. tes-
tanti. 5. 30. 12.
— §. qui sunt 7. eodem. 1. 9. 37.
l. excipiuntur 14. ad Senatuscons. Silen.
1. 3. 19.
l. Sticum 6. de legatis 1. 5. 19. 1. et per
totum
l. eum filiusfamilias 11. in fin. eod. 4. 6. 14.
l. si mihi 12. §. si quis servus 1. eodem.
2. 24. 40.
l. si duobus 16. in princ. eodem. 4. 19. 18.
l. qui filius 17. in princ. eodem. 3. 29. 4.
l. a filio 25. eodem. 4. 25. 11. 11. et 26. 27.
l. talis scriptura 30. eodem. 3. 30. 13.
l. si quis 32. eodem. 5. 2. 15.
l. si pluribus 33. eodem. 4. 19. 1. et seqq.
l. plane 34. §. 1. eodem. 4. 27. 1.
— §. si conjunctim 9. eodem. 4. 19. 11.
l. cum servus 39. alius 1. apud Jul. m. 40.
§. si Titius 2. eod. 4. 21. 21.
— §. Scio 6. eodem. 5. 10. 8.
l. cætera 41. in fin. eodem. 5. 21. 5.
l. servum 44. §. si pocula 2. et §. si area 4.
eodem. 5. 27. 1. et per tot.
l. si servus plurium 50. §. ult. eodem. 5. 2.
per totum et pl. seqq.
l. turpia legata 51. eodem. 5. 13. 1. et per tot.
l. si ita legatum 65. eodem. 5. 20. 4. et seqq.
l. servus. 79 §. 1. eodem. 3. 16. 7.
l. si post mortem 68. §. sed si servo, eodem.
1. 9. 48. et 15.
l. si domus 72. eodem. 4. 14. 1. et per totum.
l. si sic legatum. 75. §. 1. eod. 5. 21. 2. et per
totum.
l. quo. si quis 76. eod. 5. 15. §. et 5. 21.
4. et seqq.
l. si fraudum. 81. §. qui fun lum 3. eod. 8. 10. 4.
— §. si pater 7. eodem. 5. 2. 15.
l. non quocumque 82. §. qui Cajum, eodem.
5. 15. 10. et 5. 21. 4. 13. 19.
l. hujusmodi 84. §. 2. eod. exposuit et con-
ciliatur. 2. 24. 21.
— §. si Semprouius 2. eodem. 5. 20. 2.
— §. qui servus 5. eodem. 1. 14. 7.
et per totum.
l. nam nec emancipatur 89. eodem. 6. 9. 13.
l. quidam testamento 16. princ. eod. 2. 27.
per tot. et 4. 9. 3. et 5. 20. 7. 8.
l. si a domino 95. eod. 3. 22. 7.
l. ab omnibus 104. §. in testamento 1. eod.
2. 24. 21.
l. ab omnibus 104. §. eum quidam 6. eod.
5. 3. 7.
l. si servus 108. §. si ita scriptum 7. eodem.
4. 27. 7. et seqq.
— §. qui quinque 10. eod. 4. 16. 8.

1. in arbitrium 1. prince. de legat. 2. lae expon. et conciliat. 2. 22. per totum.
1. cui duos 13. eodem. 5. 15. 3. et per totum.
1. et Proculus 2. eodem. 4. 15. 3. et seqq.
1. omnia 32. alias 1. eum ita §. species 5. eod. 4. 14. 3.
- §. ult. eodem. 3. 27. 3.
1. legatum 33. §. 1. eodem. 3. 23. 14.
1. Titia 34. §. 1. eodem. 5. 11. 8.
- §. qui invita 5. eodem. 5. 10. 10.
1. si ita relicto 43. eodem. 4. 27. 14.
- §. Pegasus 2. eodem. 2. 16. 14.
1. si scripsisset 4°. eodem. 3. 25. 28.
1. Sempronius 47. eodem. 4. 16. 12.
1. mortuo bove 49. §. 1. eodem. 2. 27. 24.
1. ut heredibus 50. §. 1. alias 1. si Titius 51. eodem. 5. 21. 7. et seqq.
1. non oportet 52. eodem. 4. 21. 28.
1. peculium 65. §. quatuordecim 1. eodem. 5. 29. 1. et per totum.
1. unum ex familia 67. §. si sem 8. eod. 5. 10. 9.
1. miles 75. §. 1. eodem. 4. 5. 8.
1. eum pater 77. §. fidei iussu 12. eodem. 3. 21. 7.
1. debitor 82. eodem. 4. 25. 8. et seqq.
- §. ult. eodem. 4. 21. 13.
1. Gaius 86. §. ult. eodem. 5. 3. 10.
1. Titia Sejo 87. eodem. 5. 8. 11.
- §. Seja libertis 2. eod. 5. 31. 7.
1. Lucius Titius 88. §. Lucius 1. eodem. 4. 2. 4. et 5. 8. 3.
- §. quisquis 10. eodem. 5. 14. 5.
1. testamento 89. §. 1. eodem. 4. 27. 4.
- Sejo 2. eod. 5. 4. 15.
1. si deportati 9. de legatis III. 4. 11. 15.
1. fideicommissa 11. §. sic fideicommissum 5. eod. 5. 30. 13.
- §. si cui 12. eod. 3. 2. 21. 25. et seqq.
- §. si servo 16. eodem. 2. 17. 24.
1. si sic locutus 13. eodem. 4. 20. 6. et seqq.
1. ille 25. §. 1. eodem. 3. 18. 4. et per totum.
1. Paula Callinio 27. §. Julianus 2. eodem. 2. 27. 21.
1. nomen debitoris 34. §. uni 2. eodem. 2. 27. 22.
1. patronus 35. prince. eodem. explicatur ex professo. 2. 10. per totum.
1. pater 38. §. fideicommissi. 6. eodem. emendatur. 1. 21. 9. et 10.
1. uxorem 41. §. eodocilla 2. eodem. 3. 21. 11.
- §. testamento 4. eodem. 4. 27. 4.
1. eum Filio familias 50. eodem. 5. 8. 4.
1. liborum 52. §. quod tamen 4. eod. 3. 19. 6.
1. qui filium 64. eodem. 2. 28. 26.
1. legatis 65. §. 1. 2. eod. 5. 25. 5. et per totum.
- §. ornatricibus 2. eodem. 5. 24. 1. et per totum.
1. si cui lana 70. eodem. 5. 28. 1. et per totum.
1. suos 73. §. eum qui 4. eod. 2. 28. 33. et 1° 17.
1. quæsitam 78. §. 1. eodem. 3. 23. 13. et 24.
- §. prædia 2. eodem. 3. 28. 8.
- §. illud 4. eodem. 3. 11. 14.
1. si choros 79. §. his verbis 1. eodem. 3. 28. 14. et seqq. et acet. 25.
- §. penuli. eodem. 5. 27. 23.
- §. ult. eodem. 4. 27. 14.
1. cui Romæ 84. eodem. 2. 28. 22.
1. nuper 85. eodem. 5. 19. 1. et per totum.
1. prædia 91. eodem. 3. 29. 13.
- §. balneæ 4. eodem. 5. 3. 5.
1. Otilius 97. eodem. emendatur. 1. 21. 11.
1. servis urbanis 99. §. ult. eodem. 3. 22. 6.
1. heres meus 100. §. 1. eod. 3. 23. 7. et 24. 5.
- §. ult. eodem. 5. 23. 1. et per totum.
1. legatum 17. §. vim 1. de annuis legat. 2. 27. 10. et seqq.
1. Titia 19. §. qui Marco 1. eodem. 3. 22. 12.
1. si alii 19. de usufr. legat. 3. 18. 5. et 22. 9.
1. uxori 24. eodem. 3. 21. 1. 7. et per totum.
1. qui fructum. 25. eodem. 3. 11. 21.
1. Sempronius Attalus 26. eodem. 5. 1. 2.
1. generali 32. §. filios. 1. eodem. 5. 11. 6. et cap. 17. per totum.
- §. uxori 2. eodem. 2. 28. per totum.
1. uxori 35. eodem. 2. 21. 16. et 17.
1. Stichus 36. §. ult. eodem. 5. 7. 10.
1. uxori meæ 37. eodem. 2. 28. 7.
1. si fundum 3. de servitut. legata. 4. 10. 3.
1. qui dotem 12. de dote prælegata. 2. 24. 26.
1. eum ita legatur 9. de option. legat. 3. 12. 8.
1. si Eros 11. eodem. 7. 22. 7.
1. si cui 3. in prince. de tit. vin. et oleo legat. 3. 21. 13. et 5. 5. 3.
1. eum certus 5. eodem. 2. 27. 13.
1. quidam. 7. §. 1. eodem. explicatur. 1. 23. 9.
1. si quis vinum 9. pr. eod. explicatur. 1. 27. per totum. et 4. 15. 2.
- §. si acetum 1. eodem. 3. 21. 19.
1. ex eo vino 13. eodem. 2. 27. 10.
1. ult. in fin. eodem. 3. 21. 11.
- §. ult. eodem. 3. 16. 8. 23. 8. et 5. 16. 4.
1. quæsitum 12. sed si quis 19. et §. instructo 34. de instruct. vel instrum. leg. 5. 9. 10.
- §. idem res §. idit. 43. eod. 2. 26. 37.
- §. si quis fundum 46. eod. 3. 24. 7. et 5. 7. 9.
1. si ita 15. eodem. 5. 9. 9.
1. eum de lanionis 18. §. cui fundum 11. eodem. 3. 24. 4.
1. si mancipia 19. eodem. 3. 25. 33.
1. Seja 20. eodem. 3. 24. 8.
- §. Gaius 2. eodem. 5. 4. 13.
1. fundi 25. §. 1. eod. 5. 5. 11.
1. prædia 27. eodem. 5. 25. 14.
- §. siliini 1. eodem. 2. 28. 18.
- §. liberti 3. eodem. ibid. sect. 28.
1. denique Pegasus 8. §. interdum 7. de peculio legat. 3. 29. 21.
1. nam. quod liquidæ in fin. 4. de penu legata. 8. 23. 9. et 24. 21.
- §. ult. eod. 3. 16. 9. et 5. 17. 1. et per totum.

1. Labeo 7. §. Servius 2. de fupplectili legat.
3. 18. 8. et 9. et 19. sect. 10.
1. cum qui iam 8. eodem. 3. 19. 10.
1. legata 9. eod. 3. 23. 2. et per tot. et 24. per tot.
1. verba 5. de aliment. legat. 3. 20. 4. et 22.
3. et 23. 3.
1. cum nuns 10. §. ult. eodem. 5. 9. 6.
1. Locius Titius 12. eodem. 2. 27. 16.
1. Mela 14 §. 1. eod. 5. 9. 2. et seq. et 10. per tot.
— §. quidam. 3. eodem. 5. 6. 4.
1. alimenta 16. §. Basilicæ 2. eodem. 3. 23. 4.
1. libertis 18. §. ab heredib. 2. eodem. 8. 17.
per tot. et 2. 21. 12. et 13.
— §. posthumii 3. eodem. 4. 18. 14.
1. Stichus. 20. eodem. 3. 22. 5.
1. de auro et argent. leg. 3. 22. 6.
1. Seja 6. §. 1. eodem. 5. 27. 8.
1. si ita 7. eodem. 4. 27. 1. et per totum.
1. Plantius 8. eodem. 5. 17. 10.
1. cum. certum. 9. eodem. 3. 11. 12. et 13. et 3.
10. 9. 10.
1. Quintus Mucius 10. eodem. 5. 14. 8.
1. si quis legaverit 11. eodem. 5. 17. 11.
1. species 15. eodem. 3. 19. 11.
1. cum. anrum 19. §. sed cui vasa 10. eod.
6. 23. 4.
— §. infecti 11. eodem. 5. 24. 3.
1. qui lancem 31. eodem. 4. 17. 15.
1. pediculis 32. §. quidam 3. eodem. 5. 23. 7.
— §. idem. cum quaeretur 4. eodem. 2. 28.
34. et 36.
— §. Labeo. 6. eodem. 5. 28. 2.
— §. Titius 7. eodem. 5. 28. 3.
1. inter vestem 33. eodem. 3. 19. 9. et 21. 20.
1. Titia 38. §. 2. eodem. 4. 18. 1.
1. si uxori penult. §. cum ita 1. eodem. 2. 28.
18. et seqq.
1. Medico ult. eodem. 4. 27. 1.
— §. ult. eodem. 3. 21. 13.
1. lagavi 25. de liberat. leg. 5. 12. 3. et per totum.
1. videamus 27. eodem. 5. 24. 8.
1. Aorelios 28. §. Titius Seja 2. eod. 4. 27. 4.
— §. Titius 3. eodem. 5. 7. 3.
— §. testamento ita 5. eodem. 3. 23. 15.
1. si quis 3. §. idem dicendum. de adiuvend.
legat. 2. 4. 7. 11. et 8. 6. et 5. 8. 6. et seqq.
— §. si duobus 7. eodem. 4. 13. 12.
1. de Rebus dubiis. 5. 2. 4. et 16. 11.
1. si inter 8. eodem. 5. 31. 17.
1. qui duos 9. eodem. 5. 31. 3. et per totum.
— §. cum lelle 1. eodem. 2. 9. 24.
— §. ult. eodem. 4. 4. 12.
1. si fuerit 10. in princ. eod. 5. 31. 10. 11.
— vers. sed et si; eod. 4. 13. 11. et seqq.
1. quoties 12. eodem. 5. 11. 1. et per totum.
1. ubi est. 21. eodem. 5. 1. 1. et per totum.
1. in princ. et §. ult. de Reg. Caton. 4. 21. 12.
1. que 2. de his que pro non script. habent.
4. 13. 1.
1. si in metallum 3. in fin. eodem. 4. 21. 1. et
per totum.
1. cum qui 18. §. 1. de his quæ ut indigni.
5. 11. 9.
1. legatis 1. §. cum dies certus 1. de condit. et
demonstr. exponitur. 2. 16. per tot. et sect. 20.
1. obtinuit 3. eodem. 2. 24. per totum.
1. ultim. 6. §. si servos 1. eodem. 2. 24. 20.
1. hæc conditio 10. eod. 4. 28. 2. et per totum.
1. demonstratio 17. eodem. 5. 14. per totum.
1. falsa 33. eodem. *ibid.*
— §. sed si coi 2. eodem. 5. 25. 12. et seq.
1. Publius 36. eodem. 4. 28. 3. et 2. 21. 19.
1. quibus diebus 40. §. dominius 3. eodem.
5. 8. 5.
1. serve 47. eodem. 3. 17. 3.
1. nonnumquam 52. eodem. 2. 22. 9.
1. duos mater 70. eodem. 5. 3. 11. et seq.
1. cum. tale 72. §. Maevie 5. eod. 2. 21. 18. et seqq.
1. mulieri et Titio 74. eod. 3. 10. 21. et 3. 17.
3. et 5. 4. 15.
1. avia 77. eodem. 5. 3. 13.
1. si ita legatum 103. eodem. explicator. 2. 21.
per totum.
1. a testatore 109. eodem. 4. 6. 15.
1. funde legato 4. ad leg. falcid. 3. 9. 17.
1. verbis 5. eodem. 4. 25. 8. et seqq.
1. si a servo 10. eod. 4. 25. 11. 12. 13. et
25. 27.
1. si pupillus 21. princ. eodem. 2. 14. 16.
1. filio 94. eodem. 5. 3. 6.
1. Marcellus 3. §. quidam 4. ad senatuscens.
Trebell. 5. 11. 10.
1. sed sciendum 7. eodem. 2. 24. 44.
1. apud Julianum 11. §. idem Julianus 1. eo-
dem. 5. 30. 1.
— §. utrum 2. eodem. 4. 6. 7. et seqq.
1. cogi 16. §. idem 9. eodem. 5. 7. 6. et seqq.
1. ex facto 17. §. si quis rogatus 4. eod.
4. 1. 10.
— §. ult. eodem. 3. 28. 9.
1. in fideicommissaria 12. eodem. 5. 11. 10.
1. quidam 25. eodem. 4. 6. 4. et per tot. et
8. 7. et 5. 8. 6. et seqq.
1. si ejus qui 34. eodem. 5. 31. 12. et seqq.
1. postulante 44. in principio. eodem. 4. 7. 4. et 5.
1. heredes mei 57. §. cum. ita 1. eodem. 4. 1.
6. et per totum.
1. debitor 50. princ. eodem. 2. 11. et per tot.
1. a filia 62. §. alumne 1. eodem. 2. 11. per totum.
1. facta 63. §. si sub conditione 7. eod.
2. 24. 44.
1. si ejus pupilli 64. princ. eodem. 2. 14. 16.
— §. si quis rogatus 2. eodem. 4. 7. 10.
1. Lucius Titius 78. §. tres heredes 2. eodem
2. 29. 3. et per tot.
1. si post diem 5. quando dies legat. 1. et 4. 5.
1. et per tot.
1. hereditatis additio 7. eodem. 4. 5. 4. et seqq.
1. firmæ 26. princ. eodem. 2. 27. 11. 12. 14. 20.
1. filiusfamilias 27. eodem. 5. 3. 9.
1. legatorum. 1. §. si quis sub conditione 14. ut
legat. nem. cav. 2. 12. 15. et seqq.
B

1. cum legatum 8. eodem. 2. 13. 16.
 1. si a te, 20. eodem. 3. 9. 16.
 1. si quis cum 1. §. ult. ut in possession. legat.
 1. 9. 34.
 1. in contra 1. §. qui habebat 7. de bonor. posses.
 contr. tabul. 1. 13. 26. et seqq.
 1. illud 4. In fin. cum 1. seq. eodem. 4. 4. 6. 1. et 7.
 1. §. 1. de legat. praestand. 3. 20. 1. et per totum.
 1. si duo 16. eodem. 2. 7. 14.
 1. qui ex liberis 11. §. testamento 2. de bonor.
 posses. secund. tab. 2. 11. 24. et seqq.
 1. et si 6. §. si filius 2. de bonis liberor.
 1. Paulus 47. §. patroni eodem 1. 10. 26. et seqq.
 1. 2. §. 1. de suis et legitim. hered. 3. 27. 11.
 1. in suis 14. eodem. 2. 9. 14.
 1. si ve ingenna 2. §. si qui ex liberis. 12. ad Sen-
 natur. Tertyll. 1. 9. 96.
 1. damus 43. do damne infecto. 4. 12. 30.
 1. si tibi dederim 25. de donationib. 8. 17. 16.
 1. si alienum 13. §. Marcellus 1. de mortis cau-
 sa donat. 5. 1. 10.
 1. si qui 26. eodem. 5. 31. 16.
 1. ubi ita donatur 27. eodem. 5. 11. 13.
 1. Senatus 25. §. ergo 2. eodem. 5. 1. 10.
 1. si pater 4. pr. et §. 1. de manumiss. viadi-
 cta. 1. 16. 14. et 15.
 1. Neratius 7. de manumiss. testam. 3. 9. 10.
 1. cum servus 14. eodem. 5. 3. 8.
 1. si ita scriptum 16. eodem. 3. 16. 12. et 17.
 10. et 2. 21. 10.
 1. qui duas 18. §. 1. eodem 4. 3. 1. et per totum.
 1. si ita fuerit 41. §. sed. si 2. eodem. 2. 20. 12.
 1. actio quoadam ult. princ. eod. explicatur.
 1. 24. 14.
 1. Thais 41. §. libertatem 10. de fideicommiss.
 liberat. 2. 17. 5.
 1. statuliberos 3. §. penult. de statuliberis.
 2. 21. 9.
 1. cum heres 4. §. non est statulib. 1. eod. emen-
 dat. 1. 24. et explicat. *ibid.* nam. 14. et 24. 8.
 — §. servus 2. eodem. 2. 21. 7.
 1. si peculium 20. §. quoadam 5. eodem. *ibid.*
 1. servus 34. §. 1. eodem. *ibid.*
 1. peritor 9. de liberali causa. 1. 5. 17.
 1. numquam nulla 31. princ. de acquirend. re-
 rum domini. 1. 7. 13. et seqq.
 1. cum corpus 26. eodem. 1. 17. 5.
 1. possideri 3. §. si rem 18. de acquir. vel
 amitt. posses. 1. 28. per tot.
 1. si quis rem 20. eodem. *ibid.* nam. 21.
 1. si de eo fundus 40. §. 1. eodem. 4. 22. 18.
 1. si rem mobilem. 47. eodem. 1. 28. 19.
 1. ex contractu 44. de re iudicata. 3. 30. 1.
 1. quidam consoletur 57. eodem. 1. 5. 15.
 1. si plures 3. princ. de separationibus. 2. 14.
 14. et seqq.
 1. patrem 19. quae in fraudem creditor. 2. 16. 16.
 1. 1. §. ult. de itinere actuque privato. 4. 25.
 6. 7.
 1. cum precario 12. de precar. 4. 21. et per totum.
 1. exceptio 22. princ. de exceptionibus. 1. 14. 31.
 2. 13. 16.
 3. 9. 16.
 1. pater pro filia 17. §. ult. de doll. mali et
 met. except. 2. 19. 10. et 5. 3. 3.
 1. sub hac 8. de obligat. et action. 2. 28. per
 tot.
 1. qui servum 34. eodem. 3. 14. 4. et per
 totum.
 1. qui servum 34. §. ult. eod. 3. 15. 1. et per
 totum.
 1. pupillus 59. eodem. 2. 14. 5. et per totum.
 1. in illa 8. de Verbor. obligat. 2. 20. per tot.
 1. si Titius et Sejus 9. eodem. 2. 25. per tot.
 1. hoc iure 10. eodem. exponitur. 2. 20. 21.
 1. stipulatio ista 28. §. hi qui eod. 5. 12. 3.
 1. eom qui calendis 41. eod. 2. 20. 21. et 5.
 21. 4. 5.
 1. centesimis 46. §. ult. eod. 2. 30. 34.
 1. quae extrinsecus 65. §. 2. eodem. 3. 10. 14.
 et seqq.
 1. ubi autem 75. §. 1. eodem. 4. 24. 2.
 1. inter stipulantem 23. §. si Stichum 2. eod. 1.
 2. 30. 34.
 — §. sacrum 5. eodem. 2. 27. 10. et 24.
 1. triticum 94. eod. 3. 23. 13. et 4. 15. 1. et
 per tot.
 1. existimo 98. eodem. 4. 24. 1. et per totum.
 1. si mihi et Titio 110. §. si stipulatus 1. eod.
 3. 21. 20. et 4. 15. 3.
 1. cum stipulatus 113. pr. eodem. 2. 20. 6. et
 14.
 1. ita stipulatus 115. §. 1. eodem. *ibid.*
 1. si ita stipulatus 120. eodem. 2. 27. 9. et 4.
 16. 9. 10.
 1. ploribus 140. §. ult. eodem. 4. 10. 24. et
 26. 7. 26.
 1. ult. de duobus reis. 2. 10. 12. et seqq.
 1. Graeco 8. §. illud commune 7. de fideius-
 sorib. explicatur. 2. 3. per totum.
 — §. si quis Stichum 2. eodem. 2. 4. per
 totum.
 — §. si contra 10. eodem. 2. 4. 8.
 — §. penult. eodem. *ibid.* sect. 6.
 1. cum heres 21. in fin. eodem. 2. 18. 4.
 1. mortuo 12. eodem. 1. 12. 26.
 1. Marcellus 25. eodem. explicatur. 2. 7. per
 totum.
 1. hi qui accessionis 31. eodem. 2. 4. 10. et 11.
 1. si Stichum. 38. princ. eodem. 2. 4. 7. et 9.
 1. si ita fideiussarum 42. eod. expli. utur. 1. 24.
 per tot. 2. 4. per tot.
 1. si debitori 47. eodem. 3. 9. 16.
 1. si Titius et Sejus 48. princ. eodem. 2.
 15. 7. et 21.
 1. si ita stipulatus 55. eodem. 5. 32. 21. 25.
 1. si quis pro 53. princ. eod. 2. 10. 16. et
 2. 21. 4. et seqq.
 1. si novare 20. §. 1. de novationibus. 2. 14. 9.
 1. in his 5. §. si duos 1. de solutionib. expli-
 catur. 2. 6. per totum.
 — §. Imperator. 2. eodem. 5. 31. 20. 24.
 1. sub conditione 17. eodem. 3. 9. 9.
 1. quoties 37. eodem. 2. 6. 4.

1. cum quis 38. §. si quis 4. eodem. 1. 18. 27.
— §. ult. eodem. 1. 21. per totum.
1. ob triginta 78. eodem. 5. 32. 17.
1. in liberto 77. eodem. 5. 38. 11.
1. p. out quique 80. eodem. 3. 11. 1. et per totum.
1. et pluribus 89. §. ult. eodem. 5. 32. 13.
1. pupilli debitor 96. §. eum eod. 3. eod. 5. 32. 19. 22. 23.
1. qui res 98. §. ult. eodem. 5. 27. 2. seqq.
1. Paulus respondit 102. §. Paulus respondit 1. eo. 5. 32. 1. per totum.
1. creditor 102. eodem. 3. 13. 1. et per totum.
1. furtum 1. 6. 1. et seqq. de furtis, explicatur. 1. 28. 7.
1. vulgaris 81. eodem, explicatur. 1. 23. per totum.
1. falsus 43. §. si is qui indebitum 2. eodem. 1. 28. 23.
1. qui vas argentum 48. princ. eod. explicatur. 1. 27. per tot.
1. si quis uxori 52. §. 8. eod. *ibid.* sect. 24.
1. ead. 52. §. neque verbo 19. eod. 1. 17. 9.
1. si is qui rem 66. §. eum, qui 2. eodem. *ibid.* sect. 96.
1. inficiendo 67. princ. eodem, explicatur *ibid.* sect. 11.
1. quo naufragium 3. §. ult. de incendio, rmin. naufrag. 2. 13. 14.
1. sed non esse 16. de injuriis, explicatur 1. 21. per totum.
1. nec magistratibus 32. eodem. 1. 4. 16. et 18.
1. sunt praeterea 8. de extraord. criminib. 3. 2. 3. et 4.
1. sunt quaedam 9. eodem. *ibid.*
1. 1. princ. de abigeis. 1. 1. 7.
1. milites 12. 17. de custod. et exhib. reor. 1. 3. 20.
1. inter liberas 6. ad leg. Jul. de adult. 3. 12. 6.
1. si quis forte 6. de poenis. 3. 1. 10.
1. ex cononsu 13. princ. de appellation. 1. 5. 15.
1. Lælius Titius 9. de Jure fisci. 4. 4. 11.
1. non puto 10. eodem. 4. 17. 7.
1. Statius 18. eodem. 3. 2. 7.
1. de hereditate 19. §. filiusfam. 2. de extraneis pecul. 1. 9. 23.
1. ea quae 26. princ. ad municipalem. 1. 4. 41.
1. 7. de Vacatione et excoatione. 2. 12. 13.
1. non utique 2. §. si eo tempore 7. de admin. erum ad civit. pertin. 2. 26. 15.
1. 1. §. sed etiam comites 2. de extraord. cognitionib. 3. 1. 22. et per tot.
1. cognitionum 5. §. ult. eodem. 1. 24. 15.
1. cognoscere 65. §. liberorum 1. de Vorbor. signif. 3. 27. 9.
1. tantum 88. eodem, emendatur. 1. 24. 11.
1. boves 89. §. hoc sermone 2. eodem. 5. 11. 5.
1. litus 112. eodem, explicatur 1. 20. 5.
1. quisquis 115. eodem. 4. 3. 1. et per totum.
1. si cum fundum 117. eodem. 3. 23. 16

1. aliud frans 131. §. 1. eodem. 1. 4. 32.
1. liberorum 220. eodem. 3. 16. 2. et per totum.
1. fugitivus 225. eodem. 1. 28. 27.
1. semper in obscuris 9. de regul. juris. 4. 17. 2. et per tot et exp 8.
1. nec ex Praetorio 27. eodem. 1. 14. 14.
1. quod initio 19. eodem. 4. 22. 1. et per tot.
1. in ambiguis 85. §. 1. 4. 25. 1. et per totum.
1. in obscuris 114. eod. 4. 9. per tot. et 10. per tot.

E Codice.

1. Deo 1. §. 7. de Vet. Juris enucleat. 1. 6. 34.
1. tanta 2. §. haec igitur 19. eod. *ibid.* sect. 35.
1. si vos. 1. si minor ab hered. se abstinet. 1. 9. 80. 81.
1. quae sortitis 6. de pignorat. action. 1. 16. 7. 16.
1. si mulier 22. ad senatusc. Vellejan. 1. 5. 10. et seqq.
1. 2. de rescind. vendition. 3. 7. per totum.
1. exceptio 18. de locat. et cond. 5. 5. 7.
1. manifestum 2. de nuptiis. 4. 23. 19.
1. 3. de interd. matrim. inter pupill. etc. 4. 25. 14.
1. 1. de dotis promissionis 4. 15. 8. et seqq.
1. alienum 6. de furtis. 1. 28. 28.
1. infans 4. qui admittit, etc. 4. 4. 10.
1. ut liberi 17. de collation. explicatur ex professo. 2. 7. 22. et seqq.
1. in testamento 6. de milit. testam. 3. 16. 5. et 17. 8.
1. eum proponas 3. de hered. instit. 5. 19. 9.
1. si pater 4. eodem. 5. 19. 4.
1. nec. quod 7. eodem. 5. 19. 8.
1. ult. de instit. et substitut. 3. 17. 9.
1. 2. de impub. et aliis substitut. 3. 16. 4.
1. quamvis 4. eodem. 3. 16. 3. et 17. 6.
1. penult. eodem. 4. 1. 23.
1. 3. de liberis praeterit. 3. 19. 5.
1. ult. §. sancimus, eodem. 1. 7. 14.
1. potuit 5. de jure deliber. 1. 12. 27. ad 30.
1. quoniam sororem 7. eodem. 4. 4. 1. et per tot.
1. si infans 18. princ. et §. ult. eodem 3. 12. 57.
1. eum alienam 10. de legat. 5. 7. 8.
1. eum questio, 23. eodem. 3. 22. 10. et 4. 11. 10.
1. 3. de fideicommissis. 4. 7. 8. et 8. 8.
1. post mortem 12. eodem. 2. 16. 15.
1. 2. communia de legat. 3. 9. 22. et seqq.
1. 2. de his quae sub mod. 3. 19. 12.
1. 2. de eundis, inseritis 3. 10. 21. et seqq.
1. nunc. de eadur. tollend. 4. 8. 9. et seqq.
— §. sin autem 7. eodem. 4. 21. 14.
— vers. sin autem ad deficientis eod. 4. 3. 10.
1. ex his verbis penult. quando dies legat. eod. 2. 21. 4. et 14.
1. si viva matre, de bonis matern. 3. 27. 2. et per tot.

1. intelligere 2. de luitione pignoris 2. 11. 10.
et 2. 12. 17. et seqq.
1. consuetudinis 2. quae sit longa consuetud.,
explicatur. 2. 1. per totum.
1. cum vir 21. ad leg. Jul. de adulter. 1. 1. 8.
1. Dominum 8. de iniuriis. 3. 14. 9.
1. 1. de excusat. artificum. 5. 25. 7.
1. 1. de naufragiis. 3. 4. 12.
1. 3. et 4. de proximis actor. scrip. 3. 2. 6.

E Novellis.

- Novell. de Praesid. Pisid. 24. praefat. et 4
1. 1. 6. 9. et 10.
Novell. de Praetor. Lycaon. 25. praef. *ibid.*
Novell. de Praetor. Thrac. 26. c. 1. *ibid.*
Novell. ut immobil. ante nupt. donat. 61. c.
1. 2. 5. 12.
Novell. ut omnes obediant iudic. provinciar.
69. cap. 1. explicatur. 1. 2. 3. 4. et 6.
Novell. ut cum de appellatione cognoscitur
115. cap. 5. 1. 10. 41.
Novell. de heredibus ab intestato 118. cap.
5. explicatur. 2. 5. 19.

INDEX GENERALIS

RERUM ET VERBORUM

Quae in hoc Opere continentur.

A

ABACUS quid? Lib. 5. Cap. 23. Sect. 3.
Abstinenti beneficium dat Praetor volentibus,
non invitis, 1. 9. 2. 36. et seqq.
Abstinenti beneficium non tuetur filium nisi
vere et de facto abstinerit, 1. 9. 27. et
seqq. et per tot. et 37.
Abstineus ab hereditate nihilominus heres
manet, ibid. sect. 29. 38.
Abstineus, potest intra certum tempus se im-
miscere, ibid. sect. 32. 61.
Abstinenti beneficium non tollit iura sui he-
redis quod nec voluit, nec potuit Praetor
facere ibid. sect. 33.
Abstineus non habetur loco heredis; et qui-
dem non in omnibus, ibid. sect. 34.
Abstinenti beneficium nec impedit libertates,
nec transmissionem hereditatis, nec obstat
substituto pupillari, ibid. sect. 35. et 52.
Abstineret et repudiare longe differunt, ibid.
sect. 38. et 62.
Abstineret non dicitur qui dicit, se nolle re-
tinere hereditatem: sed qui de facto abstinet
ibid. s. 43.
Abstentio fit sola voluntate sicut immixtio,
ibid. sect. 45.
Abstinenti filio Praetor impedit plerumque ef-
fectus suitalis, ibid. sect. 54.
Abstinenti beneficium pupillus habet etiam
post immixtionem, ibid. sect. 61.
Abstinenti beneficium non efficit, ut filius
sit heres conditione, ibid. sect. 66.
Abstentionem Iudex supplere non potest,
ibid. s. 69.
Abstinenti beneficium non operatur ipso jure,
ut communiter creditur, ibid. sect. 71.
Abstineret qui vult, non tenetur Praetorem ad-
ire, ibid. sect. 74.
Abstinenti beneficium amittit, qui pro he-
rede gerit, vel amovet aliquem ab hereditate,
ibid. sect. 75.
Abstineret potest filius hereditate patris, et
retinere fratris hereditatem, ibid. sect. 82.
Abstineus hereditate patria legatum petere
potest, ibid. sect. 83.
Abstenuisse hereditate probare tenetur Filius,

qui convenitur a creditoribus, ibid. sect. 6.
et 41. et passim.
Abstinenti praeterito non convalescit testamen-
tum jure Civili, 1. 10. 7. secus de jure
Praetorio, 1. 11. 3. et seqq. per tot.
Abstineret non potest nisi ab hereditate jam
quaesita, 1. 10. 33. et 1. 11. 39.
Abstinenti praeterito datur secundum tabulas
scriptis haeredibus, 1. 11. 6. et 13.
Abstineus habetur a Praetore pro voluntario,
1. 11. 7.
— non habetur a Praetore pro herede, ibid. s. 8.
Abstineus, et repudiatus non dat hereditatem,
sed ex a lege, aut Praetore deferitur, ibid.
sect. 31.
Aburdum nulla lex probat, 3. 29. 9.
Accensi quoniam officio fungerentur, 3. 1. 8.
Acceptilatio fieri potest per procuratorem et
quomodo, 1. 11. 45.
Acceptilatio fidejussoris liberat reum princi-
palem, 3. 8. 13.
Acceptilatio a reo facta liberat fidejussorem,
3. 8. 13.
Acceptilatio habet vim solutionis, 3. 8. 13.
Acceptilatione uni correo facta, alteri quoque
prodest, 5. 21. 1.
— et si ob legatum uni ex creditoribus re-
lictum, unus reus liberari debeat, pacto li-
berandus est, 5. 22. 1.
Accessio esse non potest nisi sit aliquod princi-
pale, cui adhaereat, 5. 8. 27.
Accessionum causa non dabit creditoribus idem
jus ac obligatio principalis, 5. 32. 24.
Accessorium sequitur principale: non autem
trahit illud, 4. 10. 6.
Accessorium non consistit sublato principali,
5. 8. 17.
Accessor certum crimen defensionis debet, et
probare, 5. 13. 3.
Acetum vini appellatione non continetur,
5. 5. 3.
Acetum vini numero non habetur, 4. 21. 5.
Actio nulla est ex contractu sine obligatione,
1. 14. 4.
Actio a Praetore impetranda, et apud ipsum

- disputandum an, et quomodo damna, ibid.
2. 29.
- Actio ex empto nascitur aliquando ex emptione
invalida, ad consequendum id, quod inter-
est, 1. 19. 9.
- Actio restitutoria, seu rescissoria quid sit, et
quando actio restituatur adversus veterem
debitorem, copiose agitur, 2. 15. per tot.
- Actio suspensa per conditionem non facienti
quando nascitur, 2. 25. 9. 8. 11.
- Actio si nascitur sit in litis contestatione
Practor iudicium denegare non debet, ibid.
sect. 9.
- Actio rehibitoria est bonae fidei, 2. 30. 10.
- Actio in rem datur ex praesenti possessione
4. 23. 5.
- et adversus eum qui possidet, ibid.
- et debet possidere de tempore rei iudicatae
4. 23. 5.
- et tunc rem et fructus debet restituere, quo
cepit possidere, ibid.
- et si possidebat cepto iudicio, postea pos-
sidere desinit dolo malo, est absolvendus,
ibid.
- Actio ex legato civilis est, et plenior actione
honoraria, 5. 21. 4.
- Actio hypothecaria in pignore datur ex solo
pacto, 2. 9. 15.
- Actio ex lego Aquilia an finiat vel maneat,
postquam proposita fuit actio commo-
dati, 3. 15. 1.
- et per tot.
- Actio eod. non potest contradebitorem liberatum
3. 8. 44.
- Actio speciem futurae litis demonstrat
4. 23. 9.
- Actio legis Aquiliae consumit alias res perse-
cutorias, 3. 15. 6.
- Actio legis Aquiliae domino datur, 4. 24. 23.
- et ea petitur aestimatio corporis occisi,
et quicquid damni ex eo nobis obvenit,
ibid.
- Actio quaeritur domino etiam invito ob arri
stipulationem, 3. 9. 16.
- Actio incertum quid est, 3. 8. 37.
- Actio de peculio continet quicquid est in pen-
lio, 4. 23. 11.
- et ideo etiam quod in peculio cepit esse
post litem contestatam, ibid.
- Actio familiae erciscundae al. tollendam com-
munionem est instituta, 3. 18. 7.
- Actio de peculio eatenus datur quatenus est
in peculio, 5. 24. 8.
- Actio rei persecutoria non tollit actionem leg-
is Aquiliae, sed haec cessat si in actione
rei persecutoria damnum aestimetur, quod
fieri debet, 3. 15. 6. et 7.
- Actio de peculio tenet, licet tempore petitionis
nihil in penlio sit, potest enim esse tem-
pore rei iudicatae, 5. 24. 8.
- Actio in rem nascitur ex possessione adversarii,
4. 23. 5.
- Actio per se est ius, nec dividi potest, 4. 24. 11.
- sed dividitur in rationes rerum, quae
petuntur, ibid.
- et totam rem, vel partem petere pos-
sumus, ibid.
- Actione quod jussu non tenetur. qui jussit
cum alieno servo tractari, quamvis eum
postea releverit, 4. 23. 23.
- Actione non uti, vel ea uti qua nihil conae-
quatur idem est, 3. 14. 12.
- in Actione rehibitoria, quid restituendum
actori, 2. 30. 16.
- sine Actione nemo potest experiri, 2. 25. 4.
- Actionem habendi aliquando Practor denegat
aliquando dat non habenti, 2. 25. 10.
- Actionem denegabat Practor in bonae fidei
judiciis si constabat de exceptione, 1. 14. 33.
- Actionem habens rem ipsam habere videtur,
4. 21. 21.
- Actiones invicem concurrentes quomodo con-
sumantur, ibid. sect. 22.
- Actiones Praetoriae post legem Cornelianam
inventae, 1. 6. 24.
- Actiones hereditariae dividuntur ratione re-
rum quas persequuntur, 4. 21. 11.
- Actiones confinnantur, si erellitor debitori
vel debitor erellitori heres existat, 4. 7. 8.
- Actiones utiles sunt similes directis, et his
deficientibus dantur, 4. 4. 2.
- Actiones transeunt in heredem, 4. 7. 3.
- Actiones rei persecutoriae se al. invicem col-
lidunt, quoad rei petitionem, non quoad
dampnum, 3. 15. 6.
- Actiones hereditariae non nisi hereditate res-
tituta in fideicommissarium transeunt, 4.
7. 3.
- Actiones in heredem et onera hereditaria
dividuntur inter eum et fideicommissarium
pro rata, 3. 16. 8.
- Actiones, quae olim dabantur diversis legata-
riorum speciebus, dantur cuilibet legatarie
5. 20. 6.
- Actiones poenales an ad invicem consumantur,
3. 14. 11. et per tot.
- Actionis instar obtinent persecutiones, 2. 10. 7.
- Actionibus pluribus agere non posse quomodo
intelligatur, 3. 14. 12.
- de Actionibus Comitum, dum in Provincia
erant, paucissime ius dicebatur; sed ex
provincia disce lentibus actiones restituebantur,
3. 1. 10.
- hoc ex causa absentiae tributum, ibid.
- Actor ex re iudicata habere debet omne id,
quod habiturus fuisset si eum acceptum fuit
iudicium, res ei foret restituta, 4. 23. 6.
- Actore non probante reus absolvitur,
3. 20. 21.
- Actori non prodest ambigua prolatio, ibid. 7. 25.
- Actori ius superveniens iudicium confirmat,
ibid. sect. 30.

Actori potius, quam reo creditur, ut actus
valeat, 5. 11. 1.
Actoris voluntas an possit ab herede declarari
late, 3. 30. 27. et seqq.
Actus defunctorum in suspensio esse non pos-
sunt, 1. 10. 9.
Actus legitimus non potest peragi per alium:
at apud quem Magistratum, 1. 12. 8.
— neque diem neque conditionem recipit;
ibid. sect. 10.
Actus, cui lex resistit, est ipso iure nullus,
etiam si nihil substantiale desit, 1. 14. 42.
Actus inutilis esse non debet, et ita voluntas
est inexpressa, 5. 3. 2.
Actus subsequens, qui antecedentem religit
ad eum, a quo incipere non poterat bene
tamen gestum, potius infirmus est quam
actus antecedens, 4. 25. 14.
Actus non reoradatur si possit executionem
habere, 4. 26. 24.
Actus a fustoso gestus, non parit effectum,
quoties non consensus agentis, sed legis
testes requiritur, 4. 25. 3.
Actus si fiat irritus repugnante eius natura,
vel lege, non est locus interpretandi vo-
luntatem pro validitate actus, 5. 11. 13.
Actus rescindi priorem actum gravante fu-
tore factus eum non rescindit, 4. 23. 3.
Actus corrumpit, si fiat inceptus qui illum gessit,
4. 23. 18.
Actus perit si eo periculus sit, ut nequeat
sociari expletum finem et exitum, 4. 26.
10.
— et quomodo hoc eveniat,
ibid.
Actus qui a praetore substinentur non iure
facti dicuntur, 5. 18. 8.
Actus lege prohibente gesti non semper irriti
declaranur, 4. 26. 1.
Actus defunctorum, quibus non est appositus
conditio, suspendi non possunt, 5. 10. 5.
Actum gerentes ea voluisse intelliguntur, quae
sunt de natura actus, 3. 30. 2.
Actum, quod est contra substantiam, aut non
valet, aut in alium contractum convertitur,
4. 12. 6.
Actum, quod est contra accidentalia, contra-
ctus praevalet, 4. 12. 28.
Actibus qui reiterari possunt in conditione
contentis, de primo semper praesumitur sen-
sisse disponentem, 4. 28. 4.
Actum proprium, quae sunt iuris dispositione,
ea sunt naturalia; quae agentium arbitrio
adijciuntur, accidentalia, 4. 12. 5.
Adactare, 3. 3. 20.
Adiecti non erant servi, sed servitutem ser-
viebant, 1. 23. 5.
— solutione ejus, quod debebant liberaban-
tur, ibid. sect. 6.
Addicendi fures poena quando sublata ibid. sect.
7. 24. 16.

Addicere debitores saepe vetitum, et contra
leges semper usurpatum: Vile hac de
varias leges, ibid. sect. 10, et seqq. et sect.
15, et 16.
Ademptio evi lentissime apparere dedit, 4. 11.
14. 15.
Ademptio pro non facta habetur; si non ap-
pareat cui facta fuerit, 4. 13. 11.
Adeundi verbum soli hereditati convenit, et
cur, 4. 8. 11.
Adfinitatis iure nulla successio permittitur, 4.
1. 13.
Adfinitas hereditatis easas Senatores olim le-
gationes liberas impetrabant, 1. 7. 11.
Adeuntes jussu patris, et domini, non sunt
procuratores eorum filius et servus, ib. sect.
56.
Ad adeundam hereditatem non sufficit nuda-
tum generale, ibid. sect. 58. Nec nuda-
tum speciale de hereditate viventis, ibid.
sect. 59.
Adimere dom voluit testator legatum, tunc de-
ficiente secundo primus totum non conse-
quitur, 4. 11. 15.
Adimen li animus in legato pecuniae non fa-
cile praesumitur, 4. 9. 5.
Aditio hereditatis confundit obligationes, 5.
21. 3.
Aditio hereditatis est actus legitimus, 4. 2. 11.
Aditio hereditatis moram facit petitioni legati
non diei cessionis, 4. 5. 3.
Aditio hereditatis, et pro herede gestio, et
immixtio inducuntur pro agnitionem hono-
rum possessionis, et per quendam inofficio-
si testamenti, 1. 8. 5. seqq. et 12.
Adire non videtur, qui implet conditionem,
et quare, ibid. sect. 8.
Adire et cernere hereditatem quid, 4. 12. 6.
Adiri per alium non potest hereditas, ibid. sect. 5.
Nec per tutorem, aut curatorem furiosum, ibid.
29. et 31.
Adire hereditatem auctoritate tutoris debet ipse
infans, ibid. sect. 20.
— et servus et filius hereditatis sibi delatam,
ibid. sect. 33.
Adire non potest Dominus partem servo relin-
ctam etiam si ipse pro alia parte sit insti-
tutus, ib. 3. 36.
Aditio est actus legitimus, et qui adit, lega-
git, ibid. sect. 7. 9. et 21.
Aditio et pro herede gestio creationi sunt ae-
quiparatae, ibid. sect. 10.
Aditio hereditas sola animi destinatione, etiam
tacita, ibid. sect. 15.
Adiri pro parte, et pro parte repudiari here-
ditas non potest, ibid. sect. 14.
Adi non potest hereditas non delata, ibid.
! 1. 37.
Adiens non desinit esse heres etiam cum al-
teri acquirit, ibid. sect. 38.

- Adiens Procurator nominæ heredis, non ipse accipit heredi, sed heres ipse accipit hereditatem sua voluntate, ibid. sect. 6j.
- Adminicula contractus qui? 4. 12. 2.
- Administrator a reditione rationum liberatus, si qua pecunia ex administratione ei remanserit solvere debet, 3. 20. 15.
- Administratoris obligatio quando incipiat: et quæ sit, 2. 12. 3. et seqq.
- Adoptivus non amittit facultatem disponendi de peculio Castreos, 4. 26. 18.
- item emancipatus.
- Adoptivi substitutum non excludunt, nec propter eos deficiat conditio si sine liberis, 4. 1. 11.
- Adoptivi faciunt defecere conditionem si sine liberis decesserit, ex verisimili mente testatoris, 3. 28. 4.
- Adrogatus de suis bonis disponere non potest, 4. 25. 18.
- Adrogatorum liberi transeunt in posteritatem adrogantis, 4. 25. 3.
- Adsores de publico salarium accipiebant, 3. 2. 6.
- Aedes si per partes efficiantur, usufructus non interit, et si tractu temporis nil amplius sit quod ab initio aedes componebat, 5. 26. 3.
- idem est in Navi, ibid.
- et in qua-triga, 6.
- Aedes intelligi acqueunt corporibus separatis, 5. 26. 3.
- et aliud sunt aedes, aliud res, ex quibus constant, ibid.
- Aedibus juncta legari non possunt, 4. 10. 6.
- Nec si postea separarentur convalescit legatum, ibid.
- Aedibus accedet quidquid Testator convertit in usum illarum, licet pars esset alterius aedis, 5. 5. 4.
- Aedibus juncta legare vetitum fuit, 5. 24. 3.
- parata ad adificandum legari possunt, ibid.
- non tamen si Testator ea aedibus junxerit, ibid.
- Aedificium edit solo, 4. 27. 14. et 5. 27. 1.
- Aedificii nomen ambiguum est, et interpretatur juxta verisimilem disponentis intentionem, 4. 10. 4.
- Aediles erant minores Magistratus, 1. 4. 18.
- in jus vocari poterant, ibid.
- pignora capere, et multam dicere poterant, ibid. sect. 19.
- Aediliam potestatem quantam, ibid. sect. 20.
- Aediles Municipales in carcerem conjicere, et verberare poterant, ibid. sect. 30.
- poterant pignora capere, ibid. sect. 31.
- poterant mensuras iniquas frangere, ib. 1. 33.
- AEquiparari aliquid alteri, et unum pro alio accipi potest ex legis auctoritate, 3. 21. 17.
- AErarii pecuniam quoquo modo administrantes, idoneam dabant satisfactionem, 3. 3. 24.
- AEstimatio quantam plurimum præteritum tempus respicit, non futurum, 2. 24. 32.
- AEstimatio solvi potest pro re, vel ejus parte, 4. 24. 12.
- AEstimatio rerum quæ usu consumantur reddenda est, quæ est die petitionis, 3. 11. 9.
- AEstimationis tantundem restituendum est, potius, quam tantundem materiae et corporis, 3. 11. 7.
- AEstimationem eandem quam dedit recipiens, nihil damni sentit, 3. 11. 4.
- AEstimatione in obligationem deducta, eadem aestimatio restituenda est, licet varietur rei pretium, 3. 11. 6. et sect. 10.
- Aestas, V. Maria aestus.
- Aestas certa gravati non fecit conditionem favore libertatis, et alimentorum: sicut nec a tus extranei, 2. 16. 7. 8. et 2. 21. 11.
- Aestas certa legatorum reddit conditionale, 2. 17. 2.
- an etiam legatum, cui onus adjunctum est, ibid. sect. 4.
- Aethalia est illa insula in Thracico Mari, 5. 2. 3. 4. 5.
- ejus cavitates, unde effusa sunt metalla, rursus replentur, ibid.
- portus nuncupatus Argoos a Diodoro Siculo, ibid.
- Aethalia hodie insula dicitur Elba; Portus vero portus Ferrarius, ibid. sect. 4.
- Aethalia non est Chios neque Lemnos in Aegeo Mari, 3. 6. 7. 8.
- Affectio patris testantis spectanda est in substitutione pupillari magis quam affectio pupilli, 5. 7. 5.
- Affectio testatoris major præsumitur erga magis proximos, 4. 1. 22.
- Affectionem habet unusquisque erga familiam propriam vel heredis institutis, 3. 28. 10.
- Agens frustra et inutiliter nihil agere dicitur, 5. 12. 10.
- Agentem nolle valere id quod agit non est verisimile, 5. 11. 11.
- Agere non potest ex obligatione conditionali conditione pendente, 4. 23. 9.
- Agusti olim succedebant in infinitum, 1. 13. 2. et 40.
- Agnatus in bonorum possessione unde cognati non excludit cognatum proximorem vel æque proximam ibid. sect. 9. nec attenditur jus agnationis: nec admittuntur ultra sextum gradum, ibid. sect. 12. et 13.
- Agnati sunt cognati, ibid. sect. 13.
- Agnatis non desertus bonorum possessio jure proximitatis sed agnationis, ibid. sect. 25.
- Agnatus proximus vocatur tam a lege quam a

- Prætor, et præfertur omnibus cognatis, ibid. sect. 35.
 Agnatus nemo potest esse illis, quibus jungitur per matrem, ibid. sect. 51.
 Agnatio et cognatio simul junctæ non constituunt tertium genus conjunctionis, quod a jure consideretur in successione, ibid. sect. 8.
 Agnatio et cognatio sæpe ab eadem conjunctione promanant, interdum a diversis, ibid. sect. 14.
 Agnatio est nomen Civile, ibid. sect. 38.
 --- consistit in jure succedendi, ibid. Quo sublato tollitur agnatio: Probat Exempla, ibid. sect. 39.
 Agnationis contemplatio sola sufficit ad excludendas foeminas, 4. 3. 8.
 Agnationis contemplatio exclusionem masculorum ex foemina evidenter proli, 3. 29. 1.
 Agnatione sui heredis rumpitur testamentum, 4. 26. 23.
 Agnati a legibus vocati, exclusis cognatis, 3. 18. 11.
 Alienatio fideicommissi facti in gratiam vocatorum valet cum eorum consensu, 1. 10. 38.
 Alienare non dicitur, qui sic dat ut recipiat, 5. 12. 2.
 Alienatio et obligatio rei sub conditione legatæ, ea existente, irrita fit, 3. 9. 17. 18. et 84.
 Alienatio rei legatæ non subvertit legatum, si desit animus animandi, 4. 9. 5.
 --- animus autem præsumitur, si nuda voluntas alienaverit, ibid.
 Alienatione rei legatæ extinguit legatum cum distinctione receptum est, 5. 21. 13.
 Alienatione rei legatæ extinguitur legatum, etiam quoad accessiones, 4. 27. 12.
 Alimenta ex dignitate personæ statuuntur, 3. 6. 4.
 Alimenta usque ad pubertatem relictæ debentur pueris usque ad decimum octavum, puellis usque ad decimum quartum annum, 4. 18. 5.
 Alimenta usque ad pubertatem relictæ, quanto tempore ætatis debeantur, 5. 9. 2.
 Alimenta ex dignitate, et facultatibus decernuntur, 5. 8. 2.
 Alimenta statui solent pro facultatibus defuncti, 5. 9. 6.
 Alimenta rebeantur pro viribus patrimonii, quod quis ad se alendum possidet, ibid.
 --- et pro incremento ætatis, ibid.
 Alimenta filiae exheredatæ relictæ, pro modo dotis pariter ei relictæ, ibid.
 Alimentorum favor non obest regulæ; id quod minimum est sequimur, 4. 18. 14.
 Alimentorum quantitate non adjecta, quomodo statuatur, 5. 9. 1.
 Alimentorum causa frumentum pneros et puellas de publico accipere usque ad pubertatem a Trajano constitutum, 5. 9. 3.
 --- tempus pubertatis producit Hadriana, ibid.
 --- in hoc alii quoque Præceptes illos sequuntur, ibid. sect. 4.
 Alimentorum et hanc ætatis definitionem observari etiam in alimentis testamento relictis tradunt Juris-consulti, ibid. sect. 4.
 Alios pro alio et Ignorante et invito solvere potest, 5. 21. 5.
 Aliud pro alio solvi non potest, 3. 10. 24.
 Ubi declaratur, et 11. 15.
 Alius factio nemo hæreditati alligari, neque exheredari potest, 3. 10. 14.
 Ambiguum quid sit, 2. 2. 2. 25. et seqq.
 --- longe differt ab errore, ibid. sect. 24.
 --- non vitiat contractum, ibid. sect. 25.
 --- quomodo interpretandum, ibid. sect. 11. et per tot.
 Ambiguum non est, ubi constat de voluntate proferentis, ibid. sect. 26.
 Ambiguum nemo rectius interpretatur, quam ille ipse qui locutus est ambigue, 5. 2. 5.
 Ambigui plura genera, 3. 19. 8.
 Ambiguo in sermone non utrumque dicitur, sed dumtaxat id quod volumus, 5. 1. 1. et 3. 19. 6.
 Ambigua dispositio ut interpretetur, id quod a tum sit inter contrahentes, quod testator senserit, investigandum, 5. 1. 1. et seqq.
 Ambigua oratio in judiciis ita accipienda, ut actus magis valeat, quam verba, 5. 1. 1.
 Amici distinguebantur a comitibus, Imperator in administranda Republica consilio utrorumque utebatur, 3. 2. 2.
 Amitti dicitur quod antea tenebatur, 4. 24. 16.
 Amphora quid, 5. 16. 5.
 --- quantum vini contineret, ibid. 4. 6. et 5. 23. 12.
 Amphoræ pretium, 1. 23. 13.
 Animadvertendi verbum aliquando ad poenam mortis; interdum ad alias graves poenas refertur; sæpe etiam leviores poenas comprehendit, 1. 1. 17. 18.
 Annonæ quomodo exigebantur in Provinciis, 2. 3. 23.
 --- modis cum sextariis et ponderibus ad tollendas fraudes, ibid.
 Annonæ species non aestimatio comitibus dabatur, 3. 3. 20.
 Annuum legatum pro alimentis relictum censetur, 4. 15. 7.
 --- et initio anni præstari debet, ibid.
 Annæ præstationis quantitas ex usu testatoris, et ex legatarii dignitate statuatur, 4. 15. 7.
 Ante mortem nil aliud debetur quam quod in obligationem deductum est, 3. 11. 11.
 Antecedentia nonnunquam ampliant, vel restringunt sequentia, sed raro, 5. 9. 14.
 Antecedentia et consequentia demonstrant sententiam disponentis, si sit ambigua, 3. 29. 2. et seqq. ubi plura exempla.

Antonini Imperatoris humanitas ac temperantia, 3. 4. 6.
 multa de jure sanxit ex Jurisconsultorum
 consilio, 3. 4. 4.
 Apparitorum nomen plures comprehendebat
 officiales, 3. 1. 8.
 Aqua venalis erat in Aegypto, 5. 6. 4.
 — et in urbe Roma, ibid.
 Aqua continetur legato alimentum; si in
 regione venalis sit, 5. 6. 4.
 Aquiliana stipulatio transactioni adjecta perimit
 omnes praecedentes obligationes, 3. 8. 13.
 Aquiliosae stipulationis formula, 3. 25. 29.
 Arbitr conventionis litigantium eligitur, 1.
 5. 9.
 Arbitrium alterius pro arbitrio boni viri in
 testamentis accipitur, 4. 15. 9.
 Area quid, 5. 25. 7.
 Arcarius quid, 5. 37. 7.
 Area maxima pars aedificii, 5. 27. 1.
 Area aedium seu insulae pars maxima, 4.
 24. 4.
 Area non potest trahere ad se dominio aedi-
 ficii, 5. 27. 1.
 Area tradi non potest superimposito aedificio,
 ibid.
 Areae dominus fit etiam dominus aedificii,
 ibid.
 Area legata, si demum inaedificata corrui-
 reviviscit legatum, 4. 27. 13.
 Area legata, si testator in ea domum aedificet
 ob mutatam voluntatem, corrui legatum,
 4. 27. 14.
 Argentum factum dicitur id, quo commodum
 uti possumus, 5. 24. 3.
 Argenti legato continetur argentum tam rude,
 quam factum, 3. 11. 14.
 — non vero argentum signatum, ibid.
 In argento signato forma publica, credit mate-
 riae, et consideratur sola aestimatio, 3.
 11. 14.
 Argumentum ab expressa legis ratione non
 semper validum, 4. 16. 1.
 Argumentum a contrario sensu fortissimum,
 3. 10. 18.
 Ars non ea solis animi perceptionibus constat,
 sed ex exercitatione, 5. 25. 10.
 Artificium officio non mutatur, 5. 5. 11.
 Artificium in quo differat ab officio, 5. 25. 5.
 Arvi demonstratio etiam vineam comprehendit,
 5. 26. 6.
 Ase expleto heres sine parte scriptus in alium
 assem velet, 4. 10. 8.
 Ase expleto, institutus ex reliqua parte ex
 nulla heres esse potest, 4. 10. 8.
 Ase expleto fit transitus ad dupendum, 4.
 11. 14.
 Assignatio taxative, an demonstrative facta,
 quid intersit, 2. 27. 1.
 Assignationis factae demonstrative exempla, ib.
 sect. 2.

Assignationis taxative factae exempla; ibid.
 sect. 3.
 Assignatio quando taxationis, aut demonstra-
 tionis vicem obtineat, ibid. sect.
 4. et 17.
 — taxative fit, si certum corpus deducitur in
 obligationem ibid. sect. 5. secus in emptio-
 ne, et quare, ibid. sect. 6.
 Assignatio conditionaliter facta vicem taxatio-
 nis obtinet, ibid. sect. 12.
 Assignatio fundi jure pignoris non habet vi-
 cem taxationis, sect. 16.
 Assignatio loci semper fit demonstrative, com-
 certus redditus deducitur in obligationem,
 17. et seqq. ibid. sect.
 Assignatio fundi adjecta substantiae legati facit
 taxationem, ibid. sect. 12.
 Auferre dicimur, etiam quod iudicio persequi-
 mor, 1. 27. 5.
 Augendae dispositionis causa adjecta non de-
 bent interpretari, ut eam minuant, 3. 25.
 32.
 Augusti, et Tiberii clementia et civitas, 3.
 4. 10.
 Aurei valor, 2. 24. 7.
 Aureorum summam significare volentes Vete-
 res, nomen aurei, aut solidi expriment,
 ibid. sect. 5.
 Aures quando solidus vocatur, ibid. 1. 9. et 10.
 Aureorum tremisses quanto ensi, ibid. sect. 9.
 Aureos centum non significant adverbium co-
 tices neque centies millia aureorum, ibid.
 1. 12.
 Aurichalcum pro auro; et alia Vile id verbo
 Orichalcum.
 Auri vel argenti legatum continet pretium,
 nisi ejus certa species designata sit, 3. 10. 10.
 Auri vel argenti legatum continet quicquid
 auri vel argenti habebat testator, 3. 10. 9.

B

BASIS quid? 5. 23. 1.
 Busterna similis erat nostris lecticis, 1. 30. 3.
 Basteris solae matronae gestabantur, ibid.
 sect. 5.
 Beneficia quae non tribuntur invitis, et quae
 tribuantur invitis, 2. 5. 6.
 Beneficia siue cuiusquam injuria suot conce-
 denda, 2. 15. 14.
 Beneficia seu solatia habebat jos peculii es-
 stensis, 3. 1. 15.
 Beneficium divisionis cessat si alter filius as-
 solvendo non sit, 2. 15. 26.
 Beneficium speciale non egreditur personam,
 cui indultum fuit, 5. 30. 1.
 Beneficium abstinendi liberis datum non facit
 eos heredes voluntariae, 5. 10. 7.
 Beneficium abstinendi solis necessarii heredi-
 bus datum, 5. 30. 1.

Beneficiarii dieti qui solaria seu beneficia accipiebant. Militis beneficiarii, 3. 1. 15.
 Benigniora in dubiis praefenda, 5. 10. 10.
 Bis idem promittens, aemel tantum dare tenetur, 5. 10. 10.
 Bis idem exigi iniquum est, 3. 15. 6. 8. et 5. 10. 10.

Bonorum possessio contra tabulas est ex testamento, 1. 7. 1. et 20.
 --- non rescindit testamentum, ibid. sect. 4.
 --- nec impedit quominus heres scriptus adeat hereditatem, 1. 7. 5. et 15.
 --- nec impedit querelam inofficiosi, 1. 7. 7.
 --- concurrit cum bonorum possessione secundum tabulas, ibid. sect. 8.
 --- non simul admittit exheredatum ad successionem, ibid. sect. 9.
 Bonorum possessione contra tab. data conservantur substitutiones, et legata ibid. sect. 10. servatur ordo, et divisio hereditatis ab intestato, ibid. sect. 24.
 Bonorum possessio contra tab. comparatur querelae inofficiosi quoad collationem, ibid. sect. 28.

Bonorum possessione omissa qui adit ab intestato, legata praestat, quemadmodum si omissa causa testamenti a-livisset, ibid. sect. 10. et 1. 10. 3.

Bonorum possessiones aliae sunt cum re, aliae sine re, 1. 8. 1.

Bonorum possessio liti ordinandae gratia est sine re, ibid. sect. 2.

--- non est necessaria liberis in potestate, sed emancipatis, et qua de causa, ibid. sect. 4. 6. 9. et seqq.

--- inventa est ad commodum emancipatorum, ut agere possint querela inofficiosi, ibid. s. 14.

--- reddit emancipatam capacem successionis, ibid. sect. 17.

--- nec sine ea potest agere querela, ibid. s. 18.

Bonorum possessionem agnoscens pro herede gerit, ibid. sect. 8.

Bonorum possessio secundum tabulas datur cum re scriptis heredibus praeterito abstinente, 1. 11. 6. et 13.

--- datur instituto sub conditione, ibid. s. 16.

--- datur solum rita institutis, ibid. sect. 17.

--- datur quoties cessat contra tabulas, ibid. s. 20.

Bonorum possessio unde liberi datur quoties filius praeteritus est ibid. sect. 34. sed distinguitur, ibid. sect. 35. et 37.

Bonorum possessio contra tabulas non datur exhereditatis, ibid. sect. 36.

--- datur praeteritis, ibid. sect. 37.

Bonorum possessio re ipsa et effectu non differt ab hereditate, 1. 12. 1. et per eam acquirimus hereditatem honorariam, ibid. sect. 2.

--- differt tamen ab hereditate quoad modum, et formam acquirendi, ibid. sect. 3.

--- et per alium agnoscere potest, etiam per ineminam, ibid. sect. 4.

--- secus est si heres post mandatum, agnoscendi in herorem inclinat, et postea agnoscatur, ibid. sect. 20.

Bonorum possessio in suspensio esse potest, non alitio, ibid. sect. 24.

Bonorum possessiones quae dantur transversalibus, 1. 13. 4.

Bonorum possessio non deferitur ei, qui est ultra gradum praescriptum successionis, ibid. s. 6. et 21.

Bonorum possessio unde cognati soli proximo deferuntur, ibid. sect. 7.

--- in hac agnatus proximiorum cognatum non excludit, ibid. sect. 9.

--- sola proximitas spectatur, ibid. sect. 10.

--- nec attenditur ius agnationis, ibid. sect. 11.

--- et agnati ultra sextum non admittuntur, ibid. sect. 12.

--- non deferuntur, nisi deficiente, unde legitimi, ibid. sect. 15.

Bonorum possessio unde legitimi datur solum illis, qui a lege vocantur ad hereditatem, ibid. sect. 35.

Bonorum possessionem, quam vivens quis habiturus est, transmittit mortuus ad suos heredes, 4. 30. 5.

Bonorum possessio contra tabulas non datur ei, qui institutus est, nisi alius committat effectum, ibid.

Bonorum possessio non acquiritur ipso iure, sed agnoscere debet etiam a suo herede, ibid. sect. 8.

--- et si hoc facto acquirere debentis non acquiritur, ibid.

Bonorum possessio ex aequitate introducta est, 4. 30. 5.

--- et datur non solum non vocatis a iure civili, sed etiam vocatis, ibid.

Bonorum possessio per alium agnoscere potest, 4. 30. 5.

--- sed ratihabitione opus est, ibid. sect. 8.

Bonorum possessio contra tabulas competet filio instituto, sive alter filius praeteritus eam petat, sive non, 4. 20. 6.

Bonorum possessio ex decreto praeteritis datur, quoties deficit bonorum possessio edictalis, 4. 30. 4. 5.

Bonorum possessio datur a Praetore, et coram eo debet agnoscere, 4. 6. 6.

Bonorum possessio decretalis locum habet ex aequitate, quando edicti verba non suffragantur, 4. 4. 6.

Bonorum possessio per alium agnata heredis nomine, eo moriente aequam ratam habeat, ad ejus heredes non transmittitur, 4. 4. 1.

Bonorum possessio elictalis et agnosci et repudiari potest, 4. 4. 6.
 --- elictalis non item, quia statim acquiritur, ibid.
 Bonorum possessio a Praetore decoratur filio instituto, et posthumo (uxore testatoris praegnante) praeterito, 4. 4. 6.
 --- et a filio agnosci potest, antequam rescatur posthumus, ibid.
 --- et si decedat ante eam agnitam, salvum est jus ejus bonorum possessionis eorum hereditas, ibid.
 Bonorum possessio non acquiritur, nisi petatur coram Julice, 4. 6. 5.
 --- item et fideicommissum, ibid.
 Bonorum possessio non agnita ad heredes non transit; sed neque jus ratam habendi ejus petitionem, 4. 7. 3.
 Bonorum possessio valde similis et fideicommissariae hereditati, 4. 6. 5.
 --- et hereditatis nomino continetur, ibid.
 --- et bonorum possessor heredis loco habetur, ibid.
 Bonorum possessio tota pendet a jurisdictione Praetoris, sicut et fideicommissum, 4. 6. 5.
 Bonorum possessionis petitio rati habitatione debet confirmari, ut acquiratur ab eo, cujus nomine petitur, 4. 4. 10.
 --- contra in infante, ibid.
 Bonorum possessionem ex legitimo impedimento non agnitam a defuncto ad ejus heredes non transmitti iniquum esset, 4. 4. 7.
 Bonorum possessione acquisita omnia commoda et incommoda transeunt in bonorum possessorem, idem est de fideicommissario, 4. 6. 5.
 Bore legato mortuo legatum perimitur, nec cornus, nec corium debentur, 4. 21. 4.
 Bore subrepto et occiso corium et caro condici potest, 4. 24. 4.
 Burdones sunt muli ex equo et asina, 1. 30. 4.

C

CADUS quid? 5. 16. 7.
 Calculi ratio evidens, 4. 11. 10.
 Calendarium quid? 2. 28. 6.
 Calendarium an, et quando, legato continetur, 2. 28. 4. ad 8.
 Calendis promittens, remotissimis quoque promittit, et ideo ad proximas refertur promissio, 4. 20. 14.
 Capacem legatarium, vel heredem esse oportet tempore facti testamenti, mortis testatoris, et adveniens hereditatis, 4. 5. 10.
 Capitis diminutione jus agnationis et sui hereditatis amittitur, 3. 27. 2.
 Capiae et armaria legato suppellectilis quando nam cedant, 3. 19. 10.
 Carucae quae, 1. 30. 12.
 --- domesticae, ibid.

Casus fortuitus quibus modis appelletur, aut describatur in jure nostro, 2. 26. 1. et 2.
 --- imprudentibus accidit, et quid hoc significet, ibid. sect. 3.
 --- quid sit, ibid. sect. 6. et 16.
 --- praevideri non potest: et quid hoc significet, ibid. sect. 7. et 16.
 Casus fortuiti sunt facta Principis ibid. sect. 5.
 --- naufragia et Piratarum incurus, ibid. sect. 8.
 --- ruinae, et incendia quae Romanae erant frequentissima, ibid. sect. 9.
 --- mortis animalium et fugae servorum, ibid. sect. 10.
 --- grandines, aquarum magni u lines, fluminum inundationes, nredo, graculi, sturni, ibid. sect. 11.
 --- decoreo debitoria, ibid. sect. 12.
 --- rapinae, non autem furta et quare, ibid. sect. 14.
 --- frigus, aestus, pluviae, venti, sed tunc tantum cum insolita sunt, et immoderata, ibid. sect. 20.
 --- chasma et labes, et frigus immoderatum sunt omnino inopinati casus, ibid. sect. 19.
 Casus fortuiti alii soliti sunt, alii insoliti: Defenitator communis DD. distinctio, ibid. sect. 17. et 18.
 Casus fortuiti quae propria sint, ibid. sect. 13. et quid significet eos proventi non posse, ibid. sect. 15.
 Casus fortuitus reputatur, quod sit ea vis cui resisti non potest, 3. 11. 5.
 Casus expressus non extenditur ad casum onisum, 5. 18. 3.
 Casus omisus pro omisso haberi debet, 5. 18. 5.
 --- etiam si rumpendum sit testamentum, ibid.
 Causii Rhodii subjecti ab iis deficiente in eorum ditionem iterum redacti Romanorum iudicio, 3. 4. 22.
 Caupona quid? 5. 26. 7.
 Causa pietatis exprimi solita, ob quam recedatur a regulis juris, 4. 18. 5.
 Causa remota si falsa sit, non vitiat: causa proxima vitiat secundum Bartolum, 5. 19. 20.
 --- sed distinctio impugnatur, ibid. sect. 11.
 Causa obligatoria, licet falsa sit, legatum non vitiat, 5. 19. 12.
 Causa gravior et durior est, quae majus damnum debitori est allatura, 5. 31. 4.
 Causa, ex qua graviora iuratae debentur, est gravior ea, ex qua debentur leviores, 5. 32. 13.
 Causae piae favor non facit, ut maximum debeatur, non minimum, 4. 18. 5.
 --- etiam juxta christianam religionem, ibid. sect. 11, 12.
 Causae piae privilegia apud veteres Jurisconsultos restricta, 4. 18. 6.

Cautio pro legatis praestanda; alioquin legatarius mittitur in possessionem bonorum hereditatorum, 3. 9. 14.
 Cautio quandoque etiam bonorum heredis praestatur, ibid.
 Cautio praestanda est legatario in diem, 3. 10. 22.
 — ea tamen a testatore, quoque modo ei placet, remitti potest, ibid.
 Cautioem habens non est securus ob eius frugalitatem, 4. 6. 7.
 Cautum censetur quidquid est de natura actus etiam nihil dicatur, 4. 10. 1.
 — etiam in iudiciis stricti iuris, ibid. sect. 2.
 Cedere diem ac transmitti legatum sunt iuter se conjuncta, 4. 8. 2.
 Cedere et translatio pendet a diei cessione, ibid. sect. 3.
 Codi quae res poterint, 1. 12. 18.
 — an hereditas, et quae, ibid.
 Cernere hereditatem quid? 4. 8. 11.
 Certa aetas conditionem non facit, 4. 5. 16.
 Certa aetas legato adjecta conditionem facit, 4. 9. 4.
 — contra si adieciatur solutioni tantum, ibid.
 Certum dicitur ubi apparet, quid, quale quantumve sit, 4. 14. 2.
 Cessio in iure quid, et quae ejus solomnitates, 1. 29. 7.
 Charitas testatoris operatur, ut quandoque excludantur instituti, et praeferrantur non instituti, 5. 7. 3.
 — sed hoc inter liberos, ibid.
 — operatur itidem ut legata plenissime interpretanda sint, ibid. sect. 3.
 Chariori legatum debetur, si pluribus ejusdem nominis fuerit relictum, 4. 1. 16.
 Chirographus non consideratur in iure nisi quoad nomen debitoris quod continet, et obligationem, et actionem quam parit, 3. 10. 3.
 Cibarii vel annonae nomine quid comprehendatur, 3. 1. 14.
 Circuitibus saepe veteres utebantur, ne recederent a regulis juris. Vide multa exempla, 1. 12. 51.
 Cives novi et non distributi qui? 5. 10. 12.
 Civitatem Romanam Romani qua arte augerent, 2. 13. 11.
 Civium Romanorum multitudo, 5. 17. 7.
 Claudius Jurisconsultus Notas conscripsit ad Scaevola Responsa, 5. 12. 1.
 Codicillorum factorum tempus spectatur, non vero tempus quo confirmantur, 4. 27. 7.
 Codicilli ius testamenti sequuntur, 5. 2. 8.
 — et pars ejus esse censetur, ibid.
 in Codicillis repetita censentur omnia scripta in testamento, a quibus testator non recessit, 5. 2. 8.

Codicilli Codicillis non derogant nisi contraria continent, ibid.
 Cognatus proximior, vel aequè proximus, non excluditur a cognato remotiore, etiam si sit agnatus, 1. 13. 3.
 Cognatio conjuncta cum agnatione non consideratur a jure quoad successionem tamquam tertium genus conjunctionis, ibid. sect. 8.
 Cognatio, et agnatio saepe consistunt in eadem conjunctione; aliquando vero praevia diversa, et quid operetur, ib. sect. 14.
 Cognatis legato facto debetur et his qui post testamentum factum arrogati sunt, 3. 25. 5.
 Cognatio, quae per foeminam descendit; quaeque per mares contingit, 3. 26. 7.
 Cognatio naturalis vix ultra matrem ac fratrem pro cognatione habetur, 3. 28. 3.
 Cognationis nomen quid contineat, ibid.
 Cognatio et affinitas solae non faciunt plenam probationem, testatorem his non veris legatorum non finire, 5. 19. 5.
 Coheredes capiunt jure hereditario portionem vacantem, quo coheredi obligasset, non vero portionem, quae eidem debebatur jure legati, 4. 5. 3.
 Coheredes singuli teneantur actionibus hereditariis pro hereditaria portione, 4. 10. 7.
 Cohors Praetoria Comites Praesidis comprehendebat, 3. 1. 5. 9.
 — Praefectum et ceteros quoscunque Officiales, ibid. sect. 4.
 Cohors latine dicitur locus in domo conclusus sub dio, 3. 1. 9.
 Collatio locum habet sive ab intestato succedatur, sive per bonorum possessionem contra tabulas, 1. 7. 23.
 Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens, 5. 16. 10.
 Collegio vel civibus sua legare licet, 4. 13. 7.
 — item cognatis, vel cognationi, ibid.
 Comes dispositionum quid sit, 3. 2. 7.
 Comites rei privatae, sacrarum largitionum, aeri Palatii, sacri patrimonii, 3. 8. 2.
 Comites Scholarum, qui Palatium custodiebant, ibid.
 — in hoc aliquando mutatio facta ab Imperatoribus, ibid.
 Comes Sacrarum largitionum praerat acriario, ibid.
 — in hoc aliquando mutatio facta ab Imperatoribus, ibid.
 Comites tenebantur lege Julia repetundarum, 2. 1. 9.
 — et de vi publica, 3. 1. 10.
 Comites qui erant intra statum numerum, gaudebant privilegiis, quae, absentibus Reipublicae causa tribuebantur, ibid.

- numerus Comitum praescriptus, ibid.
Comites ad aerarium non delati non conse-
bantur Reipublicae causa abesse, 3. 1. 15.
Comites ad aerarium, vel in commentarium
Principis delati quibusdam beneficiis fruc-
bantur, ibid.
Comites Romam reversi beneficia accipiebant:
beneficiorum genus lege definitum non erat,
3. 1. 15.
— haec transibant ad successores vacante
Officio per mortem, ibid.
Comites qui Imperatorem ab urbe proficiscentem
sequebantur, 3. 2. 1.
— amici et familiares cum Imperatoribus
convivebant, ibid.
Comites intra Palatium, et Comites intra Con-
sistorium, 3. 2. 3.
Comites Consistorii consilium Principi da-
bant; ipsae vero decernebant, 3. 2. 4.
— numerus eorum ingens, et plures erant
Jurisconsulti, ibid.
Comites et Palatini Imperatoribus quandoque
satisfiebant, 3. 2. 9.
Comites ob dignitatem comitivam; ejus tres
ordines, 3. 3. 1.
Comites vacantes, ibid.
Comites militares, et limitanei, qui limites
Imperii defendebant, 3. 3. 4.
— varia Provinciarum divisio, ibid.
Comites qui Provinciam regabant, 3. 3. 9.
— Comes Orientis horum Princeps, ibid.
Comites annonam pro salario a Provincialibus
exigebant, ac manu militari extorquere po-
terant, 3. 3. 17.
Comites recipere debebant annonae species,
quae in Provincia proveniebant, non vero
aestimacionem, 3. 3. 20.
— postea hoc obsolevit, ibid.
Comites hypotheca non indigebant, 3. 3. 15.
Comitum definitio, et in varia genera distri-
buitio, 3. 1. 2.
Comitum militarium tres ordines, 3. 3. 5.
Comitum Palatinorum quatuor officia, sicuti
quatuor scrinia Palatii, 3. 1. 6.
Comitibus militariibus Imperatoris mandato
salaria assignabantur, 3. 3. 18.
— ex aerario privato, sect. 19.
Comitibus hypotheca in nullis bonis constitui
poterat, 3. 1. 17. et 2. 9. et 5. 17.
Comitiva primi ordinis triplex, 3. 3. 1.
Comitivam dignitatem obtinere poterant ar-
chiatr Medici, alique Artium Professores,
3. 3. 2.
Comitiva primi ordinis erat onerosa aliquibus
muneribus, ibid.
— Obtinebatur ob meritum munerum, qui-
bus quis laudabiliterungebatur, ibid.
— vel cum munus deponeretur, ibid.
Comitiva dignitate decorabantur Praesides Pro-
vinciarum regentes, 3. 3. 13.
Commodatum gratuitum est, 4. 12. 11.
— est contractus nominatus, et duplicem
parit actionem, ibid.
Commodatum transit in heredes, ibid.
Commodatum, mercede pro usu statuta, sit
locatio, 4. 12. 7.
— vel alio quopiam loco mercedis, contra-
ctus, innominatus, ibid.
Commodans potest praescribere modum et fi-
nem utendi, 4. 12. 8.
— non item qui dat precario, ibid.
Commo-larius ob dolum et culpam etiam
levissimam tenetur, 4. 12. 12.
Communione servare nemo invitus cogi
potest, 4. 12. 19.
Communio solet parere discordias, ibid.
Comparatio fieri debet inter res ejusdem ge-
neris, 3. 7. 18.
Comparatio nobis demonstrat voluntatem le-
gis, 5. 2. 4.
Compensatio, licet ipso jure minus obliga-
tionem, tamen opponi debet, et probari,
1. 14. 18.
in Compromissis interpretandis sequimur re-
gular contractum, non judiciorum, 2.
30. 8.
Concubinatus legibus non interdictus ad ef-
fectus juris Civilis, 4. 22. 9.
Concursus non habet locum in legato per da-
mnationem, bene tamen in legato per vin-
dicationem, 4. 19. 14.
Condimenta legato penus continentur, 3. 21.
4. et 19.
Conditio in contractibus retrahitur, non in
legatis, 1. 9. 64. et 2. 12. 10.
sub Conditione ademptum, sub contraria da-
tum videtur, 1. 9. 63.
sub Conditione novae obligationem, manet
debitum sub contraria conditione, ibid.
sect. 65.
Conditiones tarpos, et impossibiles detrahun-
tur ab ultimis voluntatibus, 1. 10. 21. Se-
cus ab institutione filii, ibid. sect. 22.
Conditiones aliae sunt suspensivae; aliae re-
solutivae, ibid. sect. 48.
Conditio resolutive nullitatis non datur; et
quare, ibid. 1. 4. 50.
Conditiones de praesenti falsae statim peri-
munt obligationem, 1. 14. 45.
Conditio novissima attenditur, 1. 1. 7.
Conditio quando retrahatur, 2. 22. 10. et
seqq.
Conditio pro impleta habetur, si per eum in
cujus persona impleri debebat, steterit quo-
minus impleatur, 2. 17. 1.
Conditiones potestativae causales, et mixtae,
2. 20. 2.
Conditio tempus adjectum an differat solu-
tionem, ibid. sect. 1. et per tot.
Conditionem qui non implevit, non debet esse
melioris conditionis, quam si implevisset,
2. 21. 8.

- Condicio partus non includit necessario tempus, ib. 4. 9.
 Condicio fortuita casu deficiens numquam pro impleta habetur, ne quidem favore libertatis, ibid. sect. 10.
 Conditionibus pluribus adiectis, omnes implendae sunt, ibid. sect. 27.
 Condicio rem existit, dicitur non deficere: et quando, ibid. sect. 30. et 32.
 Condicio semper tacite in alienam voluntatem confertur, 2. 22. 4.
 Conditionem aliud est conferre in alienam voluntatem, aliud legatum, ibid. sect. 5.
 Conditiones, si ascendat, et si voluerit in quantum differant, ibid. sect. 10.
 Condicio, si in Capitolium ascenderit, implenda est cum primum potuerit, ib. sect. 21.
 Condicio utraque, si voluerit, et si ascenderit, voluntatem continet; non utraque proficit ad validitatem legati, ibid. sect. 22. et sub Conditione, si volam, nulla contrahitur obligatio, 2. 23. 1.
 Ante Conditionem impletam non perficitur contractus, ibid. sect. 2. Fingitur tamen nata ab initio obligatio, ibid. sect. 3.
 Conditiones, si volam, et si voluerit, quotiens differant, ibid. sect. 7. Qui sub his conditionibus contrahunt, nolunt se obligare, ibid. sect. 8.
 Conditiones in praesens, vel in praeteritum collatae, si falsae sint, statim perimunt obligationem, ibid. sect. 10. et 2. 27. 9.
 Condicio quae semel deficit, amplius impleri nequit, 2. 23. 11.
 Condicio personae coherens ab alia impleri nequit, ibid. sect. 12.
 Conditiones si volam, et si voluero, coherent personae promissoria, ibid. sect. 13. Et in hoc quid differant contractus a legatis, 2. 24. 14.
 Conditionum impossibilium genera quae, 2. 24. 1.
 Conditiones naturae impossibiles quae, et quare detrahantur, ibid. sect. 2. Et quare videntur contractus ibid. sect. 3. Et quid hac in re differant contractus ab ultimis voluntatibus, ibid. 1. 4.
 Conditiones falsae quae, et quot earum genera, 2. 24. 14.
 — si semper falsae fuerunt, detrahuntur, ibid. sect. 15.
 — item si falsae fuerunt ante conditum testamentum, aut si sunt impossibiles per heredis institutionem, ibid. sect. 16. Etiam si testator eas esse falsas ignoraverit, ibid. sect. 17.
 Condicio reddendi tabulas debitori continet ejus liberationem, ibid. sect. 20.
 — tabulis non existentibus non est impossibilis, nisi cum ille debitor non est, ibid. sect. 23.
 Condicio, quae falsa sit post testamentum, non detrahitur, ibid. sect. 24.
 Conditionem detrahi aliud est, aliud deficere, aut pro impleta haberi, ibid. sect. 25.
 Condicio restituendi res in dotem datas implatur restituendo quod superest, ibid. sect. 26.
 Condicio, si milices dederit, difficit, si non impossibilis, ibid. sect. 12.
 Condicio iurisperiti remittitur, eaque remissa superest dispositio modalis: et modus implendus est, si potest, 2. 24. 29.
 Condicio apud habentem pro impleta, quoties per legatarium non stetit quominus eam impleat, ibid. sect. 23.
 Condicio, quae sit impossibilis post mortem testatoris, deficit, non detrahitur: aliquando tamen pro impleta habetur, ibid. sect. 34.
 Conditiones a jure improbatas, sunt impossibiles: quot earum species detrahuntur etiam in testamento militis, ibid. sect. 35.
 Condicio a jure aliquando improbatas: aliquando dispositio: et quando: et quae sit differentia, quid juris, ibid. sect. 36. et seqq.
 Conditiones turpes, quae neque legibus, neque bonis moribus repugnant, non detrahuntur, ibid. sect. 4. et 5.
 Condicio in non faciendo quando existat: quando condicio, si non dederit, aut solveris, 2. 25. 1. et 5. et quando nascatur actio, ibid. 2. 8. 12.
 Condicio in non faciendo, quod tempus comprehendat, et quantum different quod ad eam contractus ab ultimis voluntatibus, ibid. sect. 13.
 Condicio si illi non solveris, quid contineat, ibid. sect. 15.
 Conditionalis stipulatio quid differat a disjunctiva, ibid. sect. 16.
 Condicio, quae tacite inest, expressa non facit actum conditionalem: et quando secus, ibid. sect. 19. et 23.
 Condicio, quae tacite inest an impediatur actionem, ibid. sect. 20. et 21.
 Conditiones dandi, solvendi, personae coherent, ibid. sect. 22.
 Conditionis verba non faciunt conditionem, si alia mente proferantur, ibid. sect. 23.
 Conditionem facit certa aetas adiecta substantiae legati, non vero ejus executionis, 2. 27. 18.
 Conditionem facit demonstratio in futurum collata, 2. 27. 13.
 Conditionem non facit dies incertus adiectus heredi exonerandi causa, 2. 27. 19.
 Condicio de non molestando quid differat a poena, 2. 29. 1.
 in Conditionibus merum factum spectatur, ib. 2.
 Conditione deficiente nec actio nec exceptio datur, ibid. sect. 12.

- Conditio injuncta personae, ab ea debet impleri, 2. 30. 35.
- Conditio alterius inviti deterior reddi non potest, 3. 8. 40.
- Conditio adjecta contractui filii vel servi si erit postquam sui juris, vel liber factus est, nihilominus obligatio patri, vel domino acquiritur, 3. 9. 16.
- etiamsi obligatio collata fuerit in tempus emancipationis sive manumissionis, ibid.
- Conditio potestativa, in contractibus non retrahitur, 3. 9. 2.
- in hereditate retrahitur, ibid. sect. 3.
- Conditio nulla in hereditate retrahitur, tum quo ad acquisitionem domini, tum ad alios juris effectus, ibid.
- Conditio in contractibus non retrahitur quoad domini acquisitionem, 3. 9. 4.
- Conditio certo exitura in contractu non efficit creditorem conditionalem, 3. 9. 7.
- Conditio certo exitura vel dies certo exiturus facit legatarium conditionalem, si incertum sit esse exiturum vivo legatario, 3. 9. 7.
- Conditio adjecta contractui suspendit obligationem et plerumque juris effectus, 3. 9. 8.
- nihil tamen detrahit de perfectione contractus, ibid.
- Conditio existens nihil confert ad constituendam obligationem, sed removet quicquid erat incerti ejus effectum suspendentis, 3. 9. 9.
- Conditio disponit, sed declarare potest voluntatem disponentis, 3. 19. 11.
- Conditio negotio favore libertatis in legatis retrahitur, ibid.
- Conditio in legatis non retrahitur, ibid. et 16.
- Conditio non retrahitur in pignore, 3. 9. 12.
- Conditio non retrahitur in legato libertatis, 3. 9. 19. et 20.
- Conditio de praesenti, vel de praeterito non suspendit obligationem, 3. 9. 19.
- Conditio divortii remittitur uti bonis moribus contraria, debetque hereditas vel legatum, etiamsi non impletur, 3. 10. 22.
- Conditio, si non noperit, a lege remittitur, 3. 16. 11.
- Conditio adjecta uni ex legatariis, alterius legatum non suspendit, ibid.
- Conditio deficit moriente illo, in cujus persona impleri debet, 3. 16. 11.
- contra vero est in libertate, nam si per servum non venit, quominus conditionem impletur, pro impleta habetur, ibid.
- Conditio nihil determinat, sed coercet: ac suspendit dispositionem, 3. 17. 4.
- et suspendit solam dispositionem, cui fuit adjecta, ibid.
- et respicit solam personam, in quam illata fuit, ibid.
- Conditio omisa a lege non suppletur, adjecta detrahitur, 3. 19. 15.
- Conditio, si filius sui juris factus sit, impletur, tam patris morte, quam deportatione et filii emancipatione, 3. 19. 17.
- Conditio, si capax sit, tacite inest omni legato, et institutioni, 3. 30. 11.
- Conditio in contractibus retrahitur ad tempus celebrati contractus, 4. 2. 7.
- Conditio quae tacite inest, si exprimitur, nocet, non expressa non nocet, 4. 5. 9.
- aliquando expressa prodest, non expressa non prodest, ibid. sect. 10.
- Conditio impossibilis pro non scripta habetur, 4. 14. 6. 12.
- Conditio de praesenti non suspendit obligationem, 4. 28. 2.
- Conditio in heredis institutione ab herede vivo dedet impleri, 4. 28. 10.
- tam institutione sui heredis quam extranei, ibid.
- Conditio quae tacite inest, transmissionem non impedit, 4. 5. 6.
- etiamsi exprimitur, ibid. sect. 7.
- Conditio, quae tacite inest, expressa quandoque mutat rei effectum, 4. 5. 8.
- et obtinet hoc, quando expressa diversam vim habet, ac tacita, ibid.
- Conditio frustra impletur transacto temporis spatio ad eam implendam praescripto, 4. 28. 7.
- quod si per debentem implere non steterit quominus intra tempus impletur, habetur pro impleta, ibid.
- Conditio si exitit eo modo, quo testator voluit, sufficit eam existisse, ante testamentum factum, 4. 28. 3.
- hoc evenit si nequeat iterari, vel si testator eam impletam ignoraverit, ibid.
- Conditio, si legatarius volet, inest omni legato: quid si ea exprimitur, 4. 5. 9.
- Conditio non disponit, 4. 15. 5. et 1. 10.
- Conditio quae non potest impleri ultimo vitae momento, per mortem deficit, non secus ac ea, quae eo momento impleri posset, 4. 29. 3.
- Conditio quae consistit in facto, per alium non potest impleri, quae vero consistit in dando per alium impletur, 4. 6. 15.
- Conditio quancumque extiterit, actus habet effectum, 4. 28. 8.
- Conditio, sive illud factum fuerit, sive factum non fuerit, suspendit diei cessionem, 4. 5. 17.
- Conditio perplexa quae, 4. 29. 5.
- Conditio ante factum testamentum impleri non potest, saepius tamen pro impleta habetur, 4. 28. 1.
- Conditio ut impletur, non sufficit actum fieri, nisi eo animo fiat ut disponentis voluntati obtemperetur, 4. 28. 6.
- Conditio, ut pro impleta habetur per quam stare debeat, quominus impletur, 4. 28. 7.

Conditio quae existere non potest, detrahitur
4. 29. 5. 6.

Conditio non implenda ab ipso herede, potest existeret, ultimo ejus vitae momento, 4. 29. 2.

Conditio frustra adijcitur, si jam impleta sciat, 4. 28. 4.

Conditio quae ultimo momento impleri potest, non deficit, nisi per mortem implere debentis, 4. 29. 2.

Conditio in praesens, non in futurum tempus relata, non suspendit obligationem, 4. 16. 9.

Conditio certo exitura vivo legatario transmissionem non impedit, 4. 5. 16.

Conditio si sine liberis substitutum excludit liberis existentibus, 4. 1. 10.

Conditio si Maevius voluerit differt a conditione si Maevius in Capitolium ascenderit, 4. 5. 9.

Conditio si volet in institutione heredis extranei supervacua est, 5. 30. 4.

— in institutione cui non item, quia tollit necessitatem, ibid.

Conditio adjecta legato in testamento, in codicillis repetita censetur, 5. 8. 8.

Conditio, quae repetita censetur, non repetitur si per eam infirmetur fideicommissum, 5. 11. 17.

Conditio si heres non erit inest in omni vulgari substitutione, et in legatis a substituto relictis, 5. 3. 7.

— et impletur moriente herede instituto, ibid.

Conditio falsa non vitiat, sed detrahitur, ut impossibilia, 5. 20. 9.

Conditio, quae inutile legatum facit, in alio legatario repetita non censetur, 5. 4. 8.

Conditio emancipationis adijcitur in gratiam filiorum, quibus aliquid relinquitur, 5. 3. 11.

— ad excludendam patrem loere, ibid.

— et frequenter olim apponebatur, ibid.

— et adjecta institutioni repetita quandoque censetur in legatis, ibid.

— et impletur per mortem patris tam naturalis quam civilis, ibid.

Conditio quando pater morietur, adjecta dispositioni factae favore filiorum impletur eorum emancipatione, 5. 3. 11.

Conditio uni legato adjecta in altero non praesumitur repetita, si a duobus testatoribus eisdem personae plura legata relictis sint, 5. 4. 9.

— nec si ab eodem testatore, sed a diversis heredibus relinquantur, ibid. sect. 10.

Quintio, quandoque decederit, non impletur nisi per mortem ejus, qui conditione continentur, 5. 3. 7.

Conditio adjecta institutioni an repetita sit in legato, facti questio est, 5. 3. 9.

Conditio adjecta uni parti hereditatis, in altera parte non repetitur, 5. 3. 2.

Conditio adjecta uni legato, non censetur repetita in altero, ibid.

Conditio etiam potestativa in casum differt obligationem, vel hereditatis acquisitionem, 5. 30. 10.

Conditio adjecta institutioni censetur repetita in legato eisdem pare relicto, juxta communem opinionem quae reprobat, 5. 3. 2.

Conditio adjecta legato non censetur repetita in institutione, 5. 3. 1.

— ne quidem adjecta legato libertatis censetur repetita in institutione ejusdem servi, cui legatum est, si puro facta sit; ibid.

— sed si servus manserit in dominio testatoris, conditio adjecta libertati censetur repetita in institutione, Sed modum praescripsit Justinianus, ibid.

Conditio, quae refertur ad omnia legata subsequencia, omnia afficit, non ex vi repetitionis, 5. 4. 12.

Conditio omnis congrua est volens testatore, et suspendit legatum, licet in persona legatarii impleri non possit, 5. 4. 15.

Conditio, quae personae coheret adjecta legato, eo translato in aliam personam repetita non censetur, 5. 4. 5.

Conditio adjecta legatario, non censetur repetita in legatario substituto, 5. 4. 7.

— sicut avocit in herede substituto, ibid.

Conditio si volet non eandem vim habet, ac conditio si heres non erit, 5. 30. 4.

Conditio potestativa cui heredis institutioni adjecta ponit in ejus voluntate hereditatis acquisitionem, 4. 30. 9.

Conditio adjecta fideicommissio universalis repetita censetur in substitutione ejusdem personae, 5. 2. 9.

Conditio potestativa suum heredem facit voluntarium, 5. 30. 3.

Conditio legato in institutione relicto adjecta, non censetur tacite repetita in substitutione, 5. 21. 15.

— quaecumque sit conditio, vel quae facit, vel quae non facit inutile legatum, ibid.

Conditio, quae legatum inutile facit, namque repetita censetur, 5. 2. 13.

Conditio, quae impletur, vel deficit ultimo vitae momento, videtur in vita defecere, vel impleri, 5. 20. 15.

Conditio in legatis, ubi primum poterit, implenda est, 5. 11. 6.

— in institutione tempus implendae conditionis, naque ad mortem produciunt, ibid.

— sed si heres protrahat implere ad fraudandas creditores, tempus a Praetore praefinitur, ibid.

Conditio institutioni adjecta non censetur repetita in substitutione, 5. 2. 9.

- nec potestativa conditio, *ibid.*
 Conditio si volet; uter volet, in voluntari heredis institutione frustra adiecitur, 5. 30. 10.
 Conditio servilis legatarii aliquando variat interpretationem legati, 5. 8. 5.
 Conditio quandoque repetitur ne legatum pereat, 5. 11. 7.
 Conditiones conferuntur in tempus mortis, et tardius producuntur ex voluntate testatoris, 4. 21. 12.
 Conditiones, quae tacite insunt, non faciunt legata conditionalia, 3. 30. 3.
 Conditiones causales et mixtae in contractibus retrahuntur, 3. 9. 1.
 Conditiones omnes impleri possunt post mortem testatoris, 4. 28. 6.
 — modo actus fiat animo parendi testatoris, *ibid.*
 Conditiones potestativae aliae non possunt ultimo vitae momento, aliae non praesunt, 5. 30. 16.
 — primi generis sunt quae in dando, secundi quae in faciendo consistunt, *ibid.*
 — illae deficiunt post mortem; hae deficiunt in vita, *ibid.*
 Conditiones promissoriae a legatario quam primum poterit, sunt implendae, 4. 28. 9.
 — et hoc est juxta voluntatem testatoris, *ibid.*
 Conditiones extrinsecae venientes non obstant diei cessionis, nec impediunt transmissionem legati ad heredes legatarii, 4. 5. 6.
 Conditiones, quae licet tacite insint, tamen veniunt ex dispositione testatoris, suspendunt diei cessionem, 4. 5. 18.
 Conditiones ex testamento suspendunt diei cessionem, et faciunt legatum conditionale, 4. 5. 6.
 Conditiones causales et mixtae impleri possunt inter factum testatoris, et meritum testatoris, 4. 28. 5.
 — non tamen eae quae sunt in plena potestate heredis vel legatarii, *ibid.*
 Conditiones aliae ex testamento veniunt, aliae extrinsecae, 4. 5. 6.
 Conditionis implendae tempus lex non praescribit, ut obsecundet voluntati testatoris qui suspendere voluit dispositionem in incertum eventum, 4. 28. 8.
 Conditionis voluntatem obinet alicui quae in futurum conferitur, 4. 23. 2.
 Conditionis eventus praecedit delationem hereditatis vel legati, sed tamen prior non est tempore, sed causa, 4. 29. 6.
 Conditionem faciunt verba acceptis centum nummis, 4. 6. 15.
 Conditionem facit in testamentis tempus certae aetatis, 3. 17. 10.
 — non ita semper, in contractibus, *ibid.*
 — neque in legato alimentorum aut libertatis, *ibid.*
 Conditione deficiente non datur actio et petitio ejus quae sub ea datum est, 5. 3. 3.
 — et actus nullo est, nec ullam parit obligationem, *ibid.*
 Conditione non existente, quod sub ea datum est, dari non potest, 4. 29. 6.
 sub Conditione affirmatum, sub contraria negatur, 3. 10. 18.
 Conditionum promissurarum, quaedam deficiunt ultimo vitae momento implere debent, quaedam eo mortuo, 4. 28. 11.
 in Conditionibus spectatur voluntas testatoris, 2. 17. 4.
 Conditionale legatum ad heredes non transit, 14. 27. 6.
 Conditionalia legata, et institutiones non impediuntur a regula Catoriana, 4. 21. 7.
 Conductio facta uno nummo nulla est, et quanto, 1. 29. 1.
 — valet jure donationis in causis, in quibus donatio non est interdicta, *ibid.* sect. 3.
 — quare non valet tanquam conductio, *ibid.* sect. 9. et refellitur quorundam opinio de ea, *ibid.* 10.
 Conductio valet etiam minori mercede fiat donationis causa, *ibid.* sect. 11.
 — et non subsistat necesse et totam conductionem donationis causa factam esse, *ibid.* sect. 12.
 Conductor rem diligentissimo custodire debet, 4. 17. 13.
 Conductor expellere licet etiam contra pactum, si merces omni suo vi detractetur, 4. 1. 14.
 Confessione tollitur obligatio, 2. 11. 1. affertur ratio, *ibid.* sect. 2.
 Confusio quando habet vim solutionis et quando eam eximat ab obligatione, 2. 11. 2. et per tot.
 Confusio vim solutionis habet non ex aequitate, sed ex quam necessitate, *ibid.* sect. 6.
 Confusio tollit obligationem etiam quod ali pignus, et quando secus, *ibid.* sect. 7. et sequi.
 Confusio tollit etiam naturalem obligationem, *ibid.* sect. 12. et quando secus, *ibid.* sect. 14.
 Confusio tollit obligationem fidejussoriam sublimitate juris civilis, *ibid.* sect. 15.
 Confusio non impedit separationem bonorum fidejussoris, *ibid.* sect. 16.
 Congiaria et praemia populi distributa, 4. 18. 10.
 Conjectura voluntatis in fideicommissis facile a iustitiam, 3. 28. 2.
 Conjecturae leves sufficiunt ad verbum masculinum, et masculis ex masculino intelligendum, 3. 28. 4.
 Conjecturae, quae exclusionem masculinum ex foemina sua est, 3. 29. 1. per tot.
 Conjecturae aliquando demonstrant quid actum sit. Et tunc verbis expressis preferuntur, 5. 1. 8.

Conjecturae facilius ducunt ad coarctandam
vocationem masculorum a masculo ex mas-
culo quam ad dilatandam ad masculos ex femi-
nina, 3. 28. 7.
Conjectio scripturae consideranda a statu-
tum an legatum secundo relictum sit omni-
no diversum, vel si in legato conjuncti sint
legatarii, 4. 20. 10.
Conjunctus si non impleat legati conditionem
legatum alteri conjuncto debetur, 4. 19. 9.
Conjuncto pars deficiens accrescit etiam in-
vito, et cum onere, disjuncto vero dimit-
tat volenti et sine onere, 4. 3. 10.
Conjuncti in institutione, vel substitutione
utrius personae vice funguntur, 3. 6. 10.
— et partem conjunctorum quasi suam prae-
occupant, ibid.
— nec in totam partem omnes simul con-
sequuntur, quam minus tantum, ibid.
Conjuncti utrius personae potestate funguntur,
5. 4. 14. et 4. 10. 12.
Conjuncti ab initio solidum habent, sed con-
cursa partes fiunt, 4. 19. 11.
— neque accipiens acquirit ab altero non
capiente, sed a voluntate testatoris, et le-
gis dispositione, ibid.
Conjuncti in legato pro una persona habentur,
4. 19. 1. et 13. 11. 13.
Conjunctis legatariis accrescit pars deficiens
et non acquirenti; disjunctis altero de-
ficiente pars ejus alteri acquiritur per jura
non decrecentur, 4. 3. 10.
Conjunctim duobus legatum factum, si uni
animatur, alteri ademptum consistit, 4. 13. 11.
Conjunctim vocatos simul admittendos lege
deficiunt, 4. 2. 4. 7.
Connexa cum eo, quod petitum est, veniunt
in iudicium etiam si post litem contestatam
acciderint, 4. 23. 12.
Consensus solus sufficit ad confirmandum con-
tractum, qui erat invalidus, 4. 22. 12.
Consensus non deest in minori summa, 5.
10. 8.
Consensus et integritas mentis, ubi ea opus
est, in ipso actu requiritur, 4. 25. 2.
— sicut et ipse et facultas agendi, ibid. sect. 3.
— Item est si requiratur consensus alterius
personae quam ejus quae actum gerit, ib. s. 3.
Consensus contractui praestitus, si retracte-
tur, contractus non corrumpitur, 4. 26. 9.
— intelligendum est de consensu praestito
in ipso actu, non de eo qui actum antecede-
dit, ibid.
Consequentia actus vix a jure attendi solent,
5. 32. 24.
Consistorium Principis quid sit, 3. 2. 3.
— hujus locus in iudicando, ibid.
Consuetudo tam apud Athenienses quam apud
Romanos legi abrogabat. Probatum Veterum
testimonio, s. 1. item probatur ex fre-
quenti legum revocatione, ibid. sect. 2.

Consuetudo tollit priorem legem, non qua
potentior est, sed qua posterior. ibid. sect. 4.
Consuetudine introducta habentur pro expre-
ssis in contractibus bonae fidei, 3. 1. 16.
Consuetudinis magna vis, 5. 5. 1.
— et potius attenditur quod quis faciebat,
quam quod facere debuerat, ibid. s. 2.
Consuetudinis et moris quae sunt, pro cautis
habentur, 3. 25. 32.
Consuetudo sermonis patrisfamilias ante omnia
exquirenda ad interpretationem dispositionis
ambiguae, 5. 5. s. 4.
Consuetudo patrisfamilias praevalere debet
consuetudini regionis in contractibus; secus
in ultimis voluntatibus, 5. 6. 7. 8.
Consuetudo loci spectatur potius quam regula
ut quod minimum est sequamur, 4. 18. 3.
Consuetudo regionis magnam vim habet in
contractibus, 5. 6. 1.
— et supplet omissum in contractibus bonae
fidei, secus in stricti juris, ibid.
— et in legatis, ibid. s. 2.
Consuetudo et usus contrahentium plurimum
valet in contractibus, 5. 5. 7. 8.
Consuetudo patrisfamilias in tres partes distri-
bitur, 5. 2. 1.
Consules non habebant seceus in urbe, sed
extra urbem, 1. 1. 14.
Consules non habebant merum imperium,
s. 3. 9. quod dabatur ipsis vel Senatui, vel
lege curiata, ibid. sect. 10.
Consul habebat majus imperium, quam Prae-
tor, 1. 4. 15.
Consules initio Praetores dicebantur, 1. 6. 11.
Constitutio specialis ad alias causas trahi non
debet, 4. 17. 6.
Contextus testamenti ad voluntatem indagandam
spectandus est, non singula verba capi-
tula, 5. 9. 11.
Contractus bonae fidei, cui dolus causam de-
dit, est ipso jure nullus, 1. 14. 1. secus
autem contractus stricti juris, ibid. s. 2.
Contractus, qui consensu constant, contrario
consensu dissolvuntur, ibid. s. 13. et seqq.
Contractus bonae fidei sunt ipso jure nulli,
cum eis inest exceptio et quare ibid. s.
26. et 34. et Praetor actionem denegabat
quando, 1. 14. 25.
— cur essent nulli, etiam si probanda es-
set exceptio, ibid. s. 30.
Contractus quilibet sine consensu nullus est.
ibid. s. 41. et 1. 17. 2.
In Contractibus bonae fidei dolus impedit con-
sensum, non in contractibus strictis: et
quare, 1. 14. 43.
In Contractibus strictis verba spectamus, ibid.
s. 44.
In Contractibus bonae fidei tantumdem efficit
officium iudicis, quantum in stipulationibus
expressis conventio, ibid. s. 46.
Contractus quoad formam sunt indivisui, 2. 2. 6.

- Contractus vitiat error in principali, non in accessione, *ibid.* 1. 3. et seqq.
- Contractus conditionis etis non perficitur ante impletam conditionem, 3. 23. 2. fingitur tamen à iusto nata obligatio, *ibid.* 1. 5.
- Contractus simulati i uiam vim habent, *ibid.* 1. 9.
- in Contractibus strictior fit interpretatio, quam in iudiciis, 2. 30. 1.
- spectatur quid actum sit inter contrahentes, *ibid.* sect. 2.
- Contractuum interpretationem recipiunt campromissa, *ibid.* 1. 8.
- Contractus bonae fidei, et stricti iuris non differunt quoad interpretationem verborum, *ibid.* 1. 12.
- Contractus non valet, si error aliqui interuenerit, 4. 15. 4.
- Contractus statim parit obligationem, est saltem necessitatem, par quam a contractu accedi non potest, 4. 27. 1.
- Contractus conditionalis dicitur imperfectus quoad effectus iuris, 3. 9. 9.
- Contractus ex impedimento extrinsecus vitiosus conualescere potest, 4. 22. 8.
- Contractus initium quid reddat vitiosum, 4. 22. 8.
- Contractui insunt quae respiciunt finem contrahentium, nisi quid contra expresse cauetur, 4. 1. 21.
- Contractus ex utriusque contrahentis voluntate constant, 5. 6. 8.
- et quid interque senserit spectandum est, alias sequi debemus quod in ratione frequetur, *ibid.*
- uti varium fuerit id quod minimum est, *ibid.*
- Contractus si sint pares in tempore ex omnibus summis pro portione solutum videtur, 5. 32. 9.
- Contractus sunt perfecti quoad factum statim ac accedit consensus, et alia, quae pertinent ad formam contractus, 3. 9. 8. 9.
- Contractus duorum, vel plurium consensu perficiuntur, 4. 16. 4.
- Contractus magis sunt facti quam iuris, 3. 9. 7.
- Contractus habent substantiam naturam, accidentia, 4. 12. 2.
- in Contractibus initium spectatur, 3. 9. 1.
- Contrahentes sub conditionibus, si volumus, et si voluerit, non habent animum se obligandi, *ibid.* sect. 8.
- Contrahentium mens colligitur ex verbis, *ibid.* 1. 3.
- Contrahentium et litigantium verba non eodem modo interpretamur, *ibid.* sect. 18.
- Contrahens sibi et heredibus suis consulens amictur, 4. 28. 8. et 5. 1. 6. et 3. 9. 9.
- Contrahens sub conditione est potior in pignare, licet ea existat, postquam pignus alteri fuit obligatum, 3. 9. 1.
- Contrahentes pacisci intelliguntur secundum naturam contrarius, 5. 1. 9.
- Contrahentes possunt quoque modo contrahere, nec ulla lege adstringuntur, 3. 18. 7.
- Contraria inter se edens sibi debet imputare, 4. 16. 13.
- Contractatio longo differt a detentione, 28. 5.
- Contractatio fraudulosa, est de essentia furis, *ibid.* 1. 4. 7. 10.
- Contumelias et conuicia proferens famam laedit, et si nihil certi exprimat, 5. 13. 3.
- Conuicium idem non requiritur ad infirmandum legatum, ac ad accusandum reum criminis, *ibid.*
- Conuicium et injuriam facit, qui cuiquam obicit, quod ad infamiam ejus spectat, *ibid.*
- Conuicium etiam graue in parentibus toleratur, 5. 13. 5.
- Convictores et contubernales in numero communitati erant, 3. 1. 7.
- Copulae et vis, 5. 4. 11.
- Corpus certum si deducatur in obligationem, illud ipsum praestandum est, 3. 18. 10.
- Corpus semel tantum praestari, et nostrum fieri potest, 4. 20. 1. 4.
- Corpora semper distinguuntur e pecuniis numerata, eique aespensum opponuntur, 3. 10. 3.
- Correctio expressa mutationem voluntatis demonstrat, 4. 11. 27.
- Correi singuli debent solidum, 3. 8. 4. 7.
- et unus pro solide conueniri potest electione creditoris, *ibid.*
- Correus solvens, alter correus liberatur, 5. 24. 5. 19.
- sed si creditor diversis leges quod quisque sibi debet, heres debet alteri actiones cedere, alteri assumptionem litis praestare, *ibid.*
- et si testator vivus exigit, inutile est utriusque legatum, *ibid.*
- Correo liberato aliter quam per solutionem, vel ejus aequivalens, alter non liberatur, 3. 8. 25. 47.
- Correlativorum par causa esse debet, 22. 18.
- Corinthium metallum aes est, 5. 16. 2.
- Creditor qui suum heredem conveniunt, tenentur solum probare, cum esse suum heredem, non vero immixtionem, 1. 9. 18. 24. et seqq.
- Creditor conditionalis est creditor in spe, quem ad heredem transmittit, 3. 9. 7. et 4. 22. 6.
- non item legatarius.
- Creditor pacto liberis unum ex fidejussoribus retinet contra eum actiones, quas praestare debet alteri, 3. 8. 47.
- maxime stante beneficio divisionis a Justiniano concessio, *ibid.*

D

Creditor sibi imputare debet si facto suo amittit jus suum ; 3. 8. 48.

Creditor ex contractu impedit libertatem datam in fideiussorem : legatarius conditionalis non item 3. 9. 7.

Creditor nihil amittit, si pecunia deterior sit vel percat ante vel post suam moram, 3. 13. 10.

Creditor tenetur convenire debitorem principalem ante fideiussorem, nisi renuntiaverit beneficio excussionis, 5. 32. 8.

Creditor cui pignus vel hypotheca obligata est, potest tam convenire debitorem, quam persequi, et distrahere pignus, vel hypothecam, 5. 32. 6.

Creditor fit Dominus pretii redacti, ex venditione pignoris, 5. 31. 1.

Creditor, citra declarationem, referre debet solutionem in eam causam, in quam ipse solutus esset, 5. 32. 2.

Creditor pignus distraheos pretium referre, potest, in quam causam voluerit, etiam levissimam, 5. 32. 15.

Creditor potest referre pretium redactum ex venditione pignoris in impensas factas, 5. 32. 16.

--- in tributa soluta causa praedii pignori, ibid.

--- in usuras, ibid.

--- et in id quod solus reus debet potius quam in id quod satisfato debet, ibid. s. 17.

Creditor conditionalis, ante conditionem impletam moriens transmittit obligationem ad heredem, 4. 28. 8.

--- idem est si post mortem debitoris conditio existat, ibid.

Creditor potest jus suum renuntiare alteri creditori ut sibi praeferatur, 3. 8. 22.

Creditor rei pignoriatae possessionem habet, 4. 21. 17.

Creditor et debitor sui ipsius nemo esse potest, 4. 7. 8.

Creditor facto suo nocere non potest fideiussori, 3. 8. 48.

Creditorum his idem exigere iniquum esset, 3. 8. 25.

Cretio quid, 1. 12. 6.

Cretio libera quae, ibid. s. 50.

in Cretione filii necessarius erat consensus patris, ibid. s. 52.

Cretio an fieri posset ab absente, ibid. s. 49.

Culpa et custodia praestatur ab eo, qui dolum duntaxat praestare deberet, si ita conveniit, 4. 12. 14.

--- et e eorum, ibid.

Curator pro furioso non potest hereditatem adire, ibid. s. 31.

Dammum non dat, qui jure suo vitatur ; 3. 7. 1.

Dammum sentire non videtur, qui culpa sua sentit, ibid.

Dammum sentire ex sua largitate iniquum esset, 3. 9. 4.

Dammum ex detrimento rei familiaris aestimatur, non ex affectione creditoris, 3. 10. 7.

--- non ex defectu lucri, 3. 12. 8.

Dammum obveniens ex casu fortuito debet sentire mutuatarius, 2. 11. 5.

--- et praecipuo id quod praecedit ex mutatione monetarum, ibid.

Dammum non patitur creditor, si nova moneta est ejusdem potestatis, cujus erat vetus, 3. 12. 7.

Dammum ab animalibus datum tam lege 12. tab. quam AEdictio edicto puniunt, 3. 14. 2.

Dammum quod patitur commodator quomodo aestimetur in actione commodati, et in actione legis Aquiliae, 3. 15. 2.

Dammum quod debetor, peti potest quando jam res recuperata est, res autem non amplius peti potest, 3. 15. 8.

Dammum dans ex lege Aquilia Domino tenetur, quanto plurimi res fuisset eo anno ; vel triginta diebus proximis, 5. 2. 6.

Dammum pati eum, qui invitatus adit hereditatem, iniquum est, 4. 6. 7.

Dammum sarcinendum, est, etiamsi futura sit non praesens vel certum, 4. 22. 10.

Damni et contumeliae diversa aestimatio est, 3. 14. 8.

Damni aestimatio fieri debebat in jodio injuriarum et reus condemnari in id, quod plus esset ratione legis Aquiliae, sed actore non invito, qui poterat volens ex lege Aquilia novum iudicium instituire, 3. 14.

9. 10. et 11.

Damni infecti stipulatio non continet nisi damnum quod acciderit ex vitio operis facti, vel faciendi, 4. 12. 30.

Damnato in metallum legari non potest nisi pro alimentis, 4. 21. 5.

--- et si post testamentum factum damnatus sit, non valet legatum, ibid.

Dare idem non est, atque a debito liberare, 5. 22. 3.

Dare non videtur qui rem accipientis non facit, 4. 22. 8.

Dari id intelligitur, ejus dominium transferretor, 5. 22. 3.

Debitor obligo idoneo fideiussore liberatur ab onere dandi fideiussorem, 1. 29. 7.

Debitori non fit injuria repudiando idoneum fideiussorem, ibid. et seqq.

Debitorum appellandum eum, qui non est, injuria ei fit, ibid. s. 3.

Debitori fit injuria si ducatur in jus sine causa, ibid. s. 12. et 16.

Debitor poterit olim in jus trahi oborto collo,
ibid. s. 13.
— non potest in jus duci si satisfacit, ib. s. 13.
Debitor decem, si ei legatur liberatio pro vi-
giinti, liberatur decem, 4. 16. 3.
Debitor exiguiorem summam, et tempus remis-
sionis promissis praesumitur, 4. 17. 3.
Debitor non liberatur ob difficultatem praestan-
di rem debitam, et si ea non inveniatur
ubi sit, 4. 25. 18.
Debitor liberatur interita rei debita, 4. 9.
5. et 26. 13.
— sed solum ab obligatione ejus rei, quae
praestari non potest, ibid.
Debitor simul obligationi, et oneri satisfacere
debet, 5. 14. 5.
Debitor, qui exceptione se tueri potest, non
est obligatus quoad juris effectus, 5. 22. 2.
Debitor solvens imputare potest in causam
quam voluerit, item et si creditor sibi sol-
vens, 5. 32. 1. 2.
Debitor solvisse videtur in eam causam, ex
qua tunc cum solvebat, compelli poterat
ad solvendum, 5. 32. 10. 15.
— non ita est in creditore sibi solvente,
ibid. sect. 15.
Debitor usuras promittit, ut pecuniam inve-
niant, et non inquietetur repetitione sortis,
5. 23. 12.
Debitor creditur potius velle se exonerare de-
bito proprio, quam alieno, 5. 32. 8.
Debitor in duriorem causam solvisse praesum-
itur, creditor in leviozem, 5. 32. 18.
Debitor cunctatur se voluisse obligare in id
quod minus est, 4. 9. 6.
Deditor qui satisfacit, conveniri non potest,
5. 8. 14.
Debitor auri vel argenti potest solvere pretium
in pecunia numerata, 5. 10. 9.
— si tamen non sit ejus species designata,
ibid.
Debitor qui solvit id quod debet, liberatur
ab obligatione, 3. 10. 8.
Debitori magis quam creditori favere consen-
taneum est, 4. 17. 3.
Debitoris principali nil proest liberatio nisi
si levior quoque liberetur, 3. 8. 29.
Debitoris electio est, nisi creditor illum sibi
reservaverit, 5. 21. 9.
Debitoris bonorum pretium tenetur exemplo
ejus quando redigitur ex venditione pigno-
rum, 5. 32. 21.
Debitoris nihil refert creditori solvat, an fi-
dejussori contra se regressum habenti, 5.
8. 43.
Debitoris liberati nihil interest liberari alios
simul obligatos, nisi socii sint, 3. 8. 29.
Debitorem velle solvere id quod naturaliter
debet potius, quam id quod debet civiliter
non est verisimile, 5. 32. 10.
Debitore non dicente in quam causam solvit,
accipiens potest, in quam causam velit,
referre, 5. 32. 2.

— et hoc in actu solutionis, ibid.
Debitorum olim in generali hypotheca expres-
se obligabant res praesentes ac futuras, 3.
25. 32.
Decem stipulans sibi et Titio sola quinque
pro se stipulatur, 4. 9. 6.
— contra si stipularetur *dena mihi et Ti-
tio*, ib.
Declaratio voluntatis maxime fit ex aliis tes-
tamenti partibus, 4. 3. 6.
Defensor idoneus nemo sine satisfactione,
2. 9. 2.
Defensor idoneus non est minor, ibid.
sect. 3.
Defensore in integrum restituto liberantur fi-
dejussores, ibid. sect. 8.
Defuncti, bona quae heres habiturus esset
etiam alio herede existente, censentur extra
causam ejus bonorum, 3. 9. 17.
Deiata hereditas non est ei, qui acquirere
non potest, 4. 4. 3.
Delicta plura committens omnium poenas da-
re debet, 3. 14. 5.
— etiam si unicum sit factum ea continens,
sect. 6.
— et super utroque Judex debet pronuntia-
re, ibid. in fin.
— idem quoque est de injuriis, sect. 7.
Demonstratio in futurum collata conditionem
facit, 2. 27. 13.
Demonstrative, an taxative facta sit assignatio,
vid. ibid. et supra in verbo *Assignatio*.
Demonstrata res dicitur si constet quid, cui-
que datum fuerit, 5. 14. 1.
Demonstratio quid, 5. 15. 1.
Demonstratio adicitur ut certo constet de vo-
luntate disponentis, 5. 14. 1.
Demonstratio superflua est, si de voluntate
disponentis aliunde constet, 5. 14. 1. 11.
Demonstratio minuit quoque legatum, eni
non videtur adscripta, 5. 16. 1. et plur.
sequ. et 17. 1. et per tot.
Demonstratio quae in futurum concipitur,
habet vim conditionis, 5. 19. 1.
Demonstratio frustra adicitur, re per nomen
satis demonstrata, 5. 15. 1.
Demonstratio rei praesentis falsa esse non po-
test, ibid.
Demonstratio augeat legatum, vel minuit, vel
etiam tollit, ibid. sect. 3.
Demonstratio vice nominis fungitur, 5.
15. 1.
Demonstratio differt a conditione, 5. 21. 9.
Demonstratio debiti naturalis, sive mera civili-
lis, non est falsa, 5. 21. 2.
Demonstratio debiti legato relicti debitori suo
legatum permittit, si falsa sit, scilicet si
nihil debeatur, et summa vel res debita
expresse non sit, 5. 22. 2.
Demonstratio adjecta executioni, non instan-
tiae legali, non facit conditionem, 5. 20. 7.
Demonstratio vere conditionem non facit, nisi
sit in futurum collata, 5. 23. 8.

Demonstratio afficiens substantiam legati, illud minuit vel extinguit, 4. 9. 4.

— contra si afficiat executionem, ibid.

Demonstratio si non conveniat rei legatæ, si genus legatum sit, in eo genere res non continetur, 5. 5. 1.

— si legata sit res certa, quæcunque est de voluntate testatoris, ibid.

Demonstratio si amplius rei legatæ non conveniat, in legato speciei facilius tollitur legatum usufructus, quam ipsius rei, 5. 26. 1.

Demonstratio rei, quæ non est in rerum natura, vel juris quod non competit, actum inutilem reddit, 3. 8. 18.

Demonstratio falsa non vitiat dispositionem, 5. 14. 1.

— sive in re erratum fuerit, sive in persona, ibid. sect. 2. 3. et 8.

Demonstratio falsa, legatum non vitiat, 5. 8. 5.

Demonstratio falsa, quæ quoquo modo lædit jus commune, vitiat, ac perimit actum, cui adjicitur, 5. 18. 1. et per tot.

Demonstratio falsa, cum designat certum quid, quod in rerum natura non sit, vitiat dispositionem, 5. 18. 11.

Demonstratio falsa in re quando incipiat, 5. 14. 3.

Demonstratio falsa, quæ habet vim conditionis, reddit actum inutilem, 5. 19. 1.

Demonstratio falsa vitiat exheredationem, 5. 18. 18.

Demonstratio falsa cognationis et affinitatis non vitiat, 5. 19. 2. 4.

Demonstratio, si partim vera sit, partim falsa, vero falsum coherere debet, 5. 14. 10.

Demonstratio partim falsa legatum non vitiat, nec impedit ne legato generali continetur, 5. 23. 1.

Demonstratio, si sit pro parte falsa ob diminutionem rei legatæ, tota debetur qualis erat tempore facti testamenti, si per verba præsentis temporis demonstrata sit, 3. 23. 2.

— nisi pars ad minuendum legatum alienata sit, ibid.

— si demonstrata sit per verba futuri temporis, deinceps id quod superest tempore mortis, ibid.

Demonstratio turpis perimit legatum, 5. 13. 1.

— et institutionem, ibid.

Demonstratio turpis vitiat dispositionem, etiam si in genere malevolenti aucterit testator, nec ad speciem progreditur, 5. 13. 2.

Demonstratio vera nocet legato rjns quod debetur creditori relicto, falsa non nocet, 5. 22. 6.

Demonstrationis falsæ in persona exempla, 5. 14. 2.

Demonstratione rei legatæ non conveniente res demonstrata legato continetur, si quidem incepit convenire, 5. 24. 1.

Deportatus institui non potest, 4. 21. 15.

Deportati servus heres institutus acquirit hereditatem, si vivo testatore deportato alienetur, vel si deportatus restituitur, 4. 21. 15.

Deportati filius vel liberi faciunt defecere conditionem si sine liberis defecerit, 3. 28. 4.

— etiam antea concepti, et si postea solantur, ibid.

Depositarios, si non poterat restituere depositum tempore petitionis, possit vero ante rem judicatam debet condemnari, 4. 23. 3.

Depositi duo sunt genera, 4. 12. 13.

— et eorum diversi effectus, ibid.

Depositi actio continet dolum non tantum præteritum sed etiam futurum, 4. 23. 3.

Depositum pecunie ea lege, ut tantumdem debeatur, et usuras solvantur, subsistit, 4. 12. 13.

et in eo cessant plura, quæ de vero deposito statuta sunt, ibid.

Drpositum non semper significat contractum, 2. 28. 14.

Derogare juri non potest Prætor, 5. 18. 8.

Descendentes faeminarum excludi possunt, si vocentur alicujus filii masculi, et eorum descendentes, masculi, 3. 20. 11.

Descendentes per femininum sexum præteriri possunt, 3. 26. 10.

Descendentes olim fore nunquam sine aliquo adjuncto nominantur, 3. 26. 1.

Descendentes virilis sexus distinguendi sunt a descendensibus ex virili sexu, 3. 27. 7. et 8.

Descendentes ex feminis suorum appellatione non continentur, 3. 27. 9.

Designatio ac circumscriptio certi loci aliquando restringit legatum, 2. 28. 1. et per tot. latissimè.

Designatio certi loci latissimum legatum restringit, 2. 28. 3. et 13.

Desinere non potest, quod non incepit, 4. 26. 5.

Destinatio patrisfamilias plurimum attenditur, an res legato continetur, ibid. sect. 17. 39.

Destinata res habetur pro ea, cui destinata est et ideo eodem jure censetur, ibid. sect. 41.

Destinatio patrisfamilias est cum ipse cum aliquam animo assignavit alicui speciei, de qua disposuit, 5. 2. 2.

Destinatio testatoris non facit ut in legato generis continetur res, quam facere destitavit, cum facere non coepit, 5. 14. 4.

— nec sufficit quoquo modo rem incepit fuisse, ibid. sect. 6.

Determinatio plura determinans, quæ in eadem oratione sint, ea æqualiter determinat, non ea quæ in diversis orationibus continentur, 3. 17. 3.

Determinatio respiciens plura determinabilia, omnia æquo determinat, 3. 16. 1. et per tot.

— etiam si omnium non sit par ratio, 3. 17. 5.

Detractiones legitimae et Trebellianicae com-
petunt pro rata, 5. 6. 8.
Dicens aliud quam vult, neque id dicit,
quod vox significat, 5. 15. 1.
Dictator non habebat merum imperium, 1. 3.
17. Quod dabatur ipai a Senatu, aliquando
lege Curiata, ibid. sect. 14. et 15.
a Dictatore ad populum provocabatur, ibid.
sect. 12.
Dictum non est, quod verba non significant,
4. 2. 3.
Dictum attenditur si minus scriptum sit, plus
dictum, 3. 19. 2. 16. 14.
--- ubi afferuntur exempla, sect. 15.
--- limita : ut, 5. 26. 8.
Dieta quid ? 2. 16. 1.
Dies certus petitionem differt, non obligatio-
nem, 2. 16. 1.
Dies incertus duplex : et quando conditionem
faciat, ibid. sect. 3.
Dies omnino incertus facit conditionem tam
in contractibus, quam in testamentis, ibid.
sect. 6.
Dies adiectus ad accelerandam solutionem non
facit conditionem, ibid. sect. 9.
--- item exonerandi heredis causa, ibid. sect.
10. et c. 27. sect. 19.
--- item adiectus favore legatari, 2. 16. 17.
--- item adiectus solutioni, ibid. sect. 17.
Dies quando praesumatur adiectus favore le-
gatarii, ibid. sect. 13.
Dies incerti effectus quoad legatum, ib. 2. 15.
Dies incertus quis sit ? ibid. sect. 17.
si Dies certus sit adiectus gratia creditoris, ante
diem solvi non potest, ibid. sect. 18. secus,
si gratia debitoris, ibid. sect. 19.
ante Diem nec repudiari nec agnoscere legatum
potest, ibid. sect. 20. sed vide sect. 2.
et seqq.
ante Diem factam solutionem quomodo possit
rejicere legatarius, ibid. sect. 26.
ante Diem nascitur obligatio, non transfertur
dominium, et quare, ibid. sect. 25.
Dies adiectus conditioni non differt, solutione-
nem, distinguitur et probatur late, 2. 20. 1.
et seqq.
Dies adiectus stipulationi facti differt petitione-
nem, ibid. sect. 4. et 5.
Dies adiectus conditioni non promiscuae non
differt solutionem, 2. 21. 1. et per tot. vide
septem exceptiones, ibid. sect. 55. Et asserit
ratio discriminis inter conditionem promiscuam,
et non promiscuam, ibid. sect. 2.
Dies adiectus legato, non conditioni, expectan-
dum est, ibid. sect. 4.
--- item dies qui necessario cohaeret condi-
tioni, ibid. sect. 7.
--- item adiectus solutioni, ibid. sect. 13.
--- item adiectus demonstrationis causa, ibid.
sect. 17.
Dies, si adiectus sit favore legatarii, sufficien-
te conditione statim defertur substitutis,
ibid. sect. 24.

Dies aliquando reddit impossibilem dispositio-
nem : quoad vitiet : quando detrahatur,
quando secus, 2. 24. 9. 40. 41. 42. 43.
Dies non ad finiendam obligationem, sed ad
diffundendam solutionem adijcitur : et quando
secus : et quis effectus, 2. 27. 11.
Dies eodem modo cedit in legatis, et in fi-
deicommissis, tam universalibus, tum parti-
cularibus, 5. 8. 7.
--- neque hac in re aliquid differunt, ibid.
Dies legatorum quando non cedat, nisi ab
adita hereditate, 4. 21. 3.
Dies legatorum cedit a morte testatoris, nec
aditio hereditatis diei cessationi moram facit,
4. 21. 2.
Dies intra quem fieri non possit, quod con-
venit, detrahatur ab institutione, et legato,
4. 14. 12.
--- stipulationem vero vitiat, ibid.
Dies adiectus differt solutionem, non impedit
obligationem, 5. 8. 30.
Dies incertus conditionem facit, 4. 5. 16.
--- non tamen in legato alimentorum et li-
bertatis, ibid.
Dies incertus quando non certum est an vivo
legatario exstat, reddit legatum conditiona-
le, 4. 5. 1.
Dies incertus executioni, eo solutioni lega-
tarius adiectus non facit conditionem, 5. 20. 6.
Dies incertus in testamentis conditionem facit
4. 5. 1. et 21. 7.
--- nisi certo extiturus sit vivo legatario,
ibid.
Diem legatorum vulgari modo profertur quid ?
3. 23. 4.
Die ad opus proficiendum praefinito, si non
sit perfectum, cum poterit, teneatur con-
ductor in id quod interest, 4. 14. 13.
Dignitas legatarii consideratur ad interpretan-
dum, legatum, 5. 8. 1.
Dignitas honoraria cedit dignitati meritis qua-
sitae, sicut posteriori, 3. 3. 1.
Dilatio solvendi legata heredi data in testa-
mento a consilio producta, 5. 8. 8.
Diligenti quilibet filium magis quam alios, et
magis primo loco, quam secundo vocatum,
2. 21. 20.
Diminutio valoris monetae casu fortuito acci-
dit, 3. 21. 5.
Discrece possumus quascumque aetate, 5. 24. 1.
Disjunctum facta stipulatione duarum rerum,
electio est promissoria, 4. 17. 3.
Disjunctis legatariis testator solidam dat, licet
concursum virilem partem quisque habeat, 4.
3. 10.
Dispositio a jure improbatu corrumpit, 36. et seqq.
in Dispositionem aliquando influit vitium con-
ditionis, ibid. 1. 36.
Dispositio captatoria, perplexa, et in alienum
voluntatem collata quare non valet, ib. 4. 39.
Dispositio hominis non tollit dispositionem
juris, 1. 12. 51.

Dispositio, quae facta fuit ob ignorantiam
iuris, intelligi debet ad dispositionem, 5.
12. 5. 8.
Dispositio non confertur in eum, qui obliisio
creditor, 5. 18. 21.
Dispositio convenit ei, cui conveniunt verba
dispositionis, 3. 27. 11.
Dispositio ex contextu ejusdem est interpre-
tanda, 3. 29. 4.
Dispositio semper ita interpretanda, ut actus
valent, 4. 1. 18.
Dispositio testatoris non valet, quando incer-
tum est quid relictum sit, 5. 31. 12.
Dispositio facta per verba futurum tempus de-
monstrantia extenditur ad futura, 3. 25. 26.
— idem est si vis verborum hoc fecit, 3.
25. 31.
Dispositio facta per verba utrumque tempus
significantis tam praesentia quam futura con-
tinet, 3. 25. 29.
Dispositio, quae fiat per verba absoluta, multum
tempus designantis, non comprehendit, fu-
tura, 3. 25. 24.
— comprehendit tamen accessiones, ibid.
Dispositio restrictio derogat latiori, si ab alia
separatio facta sit, 3. 24. 10.
Dispositio incerta potest fieri certa ex legis
interpretatione, vel per electionem alicui
lege, vel a disponente concessam, 4. 13.
8. 9.
Dispositio recte facta corrumpit, si ea post dela-
tum in vitium, quod, si ab initio fuisset,
eam inutilem reddidisset, 4. 26. 23.
Dispositiones collatae in tempus mortis, faute
illud non videntur perfectae, 4. 21. 12.
Distributio hereditatis iuxta calculum partium
a testatore assignatarum admodum facilis,
4. 11. 11.
— et necessaria, ibid. 2. 12.
Dividens possessiones cum mancipiis inter fi-
lios, si generaliter commendat mancipia,
unicuique commendat, quae ei reliquit, 3.
20. 13.
Diviti legans alimenta non ex ejus indigentia,
sed ex benevolentia movetur, 5. 10. 6.
Divitiae nemo videtur quod mente non agita-
verit, 4. 4. 4.
Doctorum appellatione non comprehenduntur
scholares, 5. 24. 1.
Dolus dans causam contractui bonae fidei ipsum
vitiosum ipso jure, 1. 24. 1. et quoque ibid. 5.
41. et seqq. et per totum non autem contra-
ctum stricti juris, ibid. sect. 2. et 42.
Dolus in contractibus bonae fidei impedit con-
sensum, non in contractibus strictis: et
quoque ibid. sect. 44. et seqq.
Dolo facit qui petit contra voluntatem testato-
ris, 2. 29. 9.
Dominii duo in solidum esse non possunt,
1. 10. 44.
Dominia rerum traditionibus, non nudis pa-
ctis transferuntur, 1. 15. 1.
ad Dominium transferendum, non est neces-

sarie nova traditio, quando ea praecessit ex
alia causa, et res in potestate ejus, cui
tradi debet, ibid. sect. 2. et 3.
Dominium corporis a naturali possessione, ibid.
1. 3.
ad Dominium transferendum quando necessaria
non sit rei praesentia, ibid. sect. 5.
— necessarius est affectus utriusque contra-
hentis, 1. 16. 5.
Dominii translationem error impedit, ibid. sect.
4. et 1. 17. 3.
Dominium aliud qui transfert, quam quod
vult, nihil transfert, 1. 16. 6. item qui
vult transferre dominium, quod non habet,
licet sit ex alia causa dominus, ibid. 1. 8.
Dominia ex diversis causis quaesita, diversa
sunt, ibid. sect. 10.
Dominium transfert, qui illud transferre vult,
licet ignoret se illud habere, ibid. 2. 12.
Dominium hac in re quomodo differat a liber-
tate, ibid. sect. 14.
Dominium quilibet transfert voluntate, aut
jussu Domini, ibid. sect. 7.
in Dominio transferendo concurrere debet af-
fectus utriusque contrahentis, 1. 17. 4. et
quoque, ibid. sect. 6.
Dominii translationem non impedit error, si
utraque causa, in qua erratum est, idonea
sit ad transferendum, ibid. sect. 5. et per totum.
Dominii, et obligationis diversa est questio,
ibid. sect. 1. et 8.
in Dominii translatione voluntas dantis atten-
ditur, ibid. sect. 12.
Dominium non transfertur nuda traditio, ib. 2. 13.
Dominium transfertur etiam ex causa putati-
va, ibid. sect. 14.
Dominium transfert, indebitum solvens, ibid.
sect. 15.
Dominium non transfert, qui habet mandatum
a Domino, si proprio nomine, non vero
domini tradat, ibid. sect. 19. et 17.
Dominium rei debita ex stipulatu non nisi
per traditionem transit in creditorem, 5.
22. 4.
Dominium a se avertere non potest qui nul-
lum habet, 5. 22. 8.
Dominium traditione transfertur, non nudo
pacto, 4. 21. 21.
Dominium traditione rei alienae non trans-
fertur, 4. 12. 22.
Dominium rerum dotialium a marito nec uxor
ipsa avellere potest, 4. 22. 12.
Dominium rei apud duos in solidum esse non
potest, 3. 9. 23.
Dominium transfert, qui non habet, 5. 11. 2.
et 20. 5.
Dominium rei legatae recta via in legatarium
transit, 5. 22. 4.
Dominium rei legatae per vindicationem recta
via in legatarium transibat, 5. 23. 5.
Dominium de jure Quiritium olim a sola lego
dabatur, non a Praetore, qui solum boni-
tarium dabat, 4. 6. 5.

- Dominium** a naturali possessione coepit, et sine ea non acquiritur, 3. 27. 4.
Dominium rei legato ipso jure transit in legatarium, 3. 9. 18.
Dominium in re corporali consistit, 3. 12. 4.
Dominium quoadque significat usufructum, 3. 4. 15.
Dominium est ius summæ potestatis, quæ pertinet ad Principes, et est verum dominium, quod pertinet ad privatos erga res proprias, 3. 4. 13. et 14.
Dominium traditione transfertur, non conventionibus, 3. 9. 4.
Dominium dicitur pluribus modis, 3. 4. 14.
Dominium ex naturali possessione incipit, 3. 9. 4.
Dominium principis non obest dominio privatorum, 3. 4. 13.
Dominium de jure Quiritium: dominium bonitarium, 3. 4. 14.
Dominium solidum ab initio acquiritur censetur, etiam dominium partis in suspensio manserit, 4. 10. 5.
Dominii appellatione servitutes quoque continentur, 3. 4. 15.
Dominio aëreo translatio, transfertur quoque dominium ædificii superimpositi, 3. 2. 1.
Dominiorum differentia a Justiniano sublata, 4. 6. 5.
Dominus convivii qui modum ac normam bibendi præscribebat hic etiam molimperator dictus, 3. 4. 15.
Dominus dicitur etiam iudex, ibid.
Dominus eam solvit, potest quamcumque legem dicere rei quam solvit, 5. 32. 1.
Dominus pro indiviso in qualibet parte dominium habet, 4. 10. 5.
Dominus diei potest qui habet summam potestatem, licet non sit proprius dominus, qualis est dominus erga servum, 3. 4. 11.
 — hoc pertinet ad Principem, ibid.
Domini servi communis non sunt conjuncti in legato usufructus servo relictis, 4. 19. 5.
Domini nomine appellati sunt etiam privati, 3. 4. 8.
Donationis causa imaginaria venditio, vel locatio non valet inter virum, et uxorem, 1. 29. 2.
Donatio antiquitus fiebat numero sesterceio: sublato id a Justiniano, ibid. sec. 5.
Donationis causa facta venditio, aut locatio non valet, ibid. sect. 13. secus si donationis causa pretium, aut merces minuat, ibid. sect. 12.
Donare est perdere, 4. 12. 23. 26.
Donari videtur quod nullo jure cogente conceditur, 5. 1. 8.
Donatarium mortis causa, tempore mortis capere esse sufficit, 4. 21. 17.
Donatio ex pactis adiectis transformatur in contractum innominatum, 5. 1. 8.
Donatio omnium bonorum præsentium et futurorum quod valeat, probari potest, 1. 13. 5.
Donatio est, quando ex sola liberalitatis causa datur, 5. 13. 4.
Donatio habet semper causam liberalitatis, quæ eam sustinet, 5. 19. 4. 11.
 — nisi probetur alias donatarum non fuisse donatorem, ibid.
 — et liquidæ probationes requiruntur, ibid.
Donatio inter conjuges quare prohibita, 4. 25. 4.
Donatio concubinæ valet, ibid.
 — et meretrici, ibid. et 26. 24.
 — et manet licet ea datur in uxorem, ibid.
Donatio inter patrem et filium non valet, 4. 23. 20.
 — et hodie confirmatur morte patris: olim secus erat, ibid.
Donatio inter virum et uxorem, morte donantis confirmatur, 4. 23. 2.
 — et tamquam ex legato Falcidia detrahitur, ibid.
Donatio non facile admittitur, quia donare est perdere, 5. 1. 8.
Donatio non est, cum res ea lege datur, ut donatarius alteri solvat, 5. 11. 2.
Donatio principis habet jus castrensium peculii, 3. 1. 18.
Donatio inter virum et uxorem confirmatur, si donatarius donatori supervivat, si vero non supervivat, infirmatur, 5. 31. 17.
 — amobus simul morientibus, videtur supervivisse donatarius, ut valeat donatio, ibid.
 — si mutuas donationes fecerint, uterque donatarius donatori supervivisse si letet, ibid.
Donatio causa mortis ex pluribus causis revocatur, 5. 1. 9.
 — et est omnia similis legatis, ibid.
Donatio causa mortis ut nullo casu revocetur, est donatio inter vivos, 5. 11. 13. et 1. 9. 10.
 — nec valet inter virum et uxorem, nec in ea locum habet Falcidia, ibid.
Donatio causa mortis inter virum et uxorem fieri potest, 5. 1. 9.
 ex donatione mortis causa heredibus quaeritur pro portione hereditaria civi tutor, 3. 6. 2.
Donationis confirmatio retrahitur, si tempus celebrationis, 4. 12. 24.
Donationes quæ legitimam summam excedunt, nec intestatæ donatoris morte confirmantur, 4. 23. 20.
 — sed vires accipiunt tempore mortis tantum, ibid.
 — et capiuntur jure legati vel fideicommissi, ibid.
Dos ejus quantitas est in arbitrio constitutis, nulla est, 4. 15. 9.
Dos ut restituatur tardius quam par est, conveniri non potest, 4. 12. 16.
Dos est patrimonium mulieris, et datur ad ejus alimenta, 5. 9. 6.

Uta a patre protecta ipsius et filiae dos est, 5. 10. 10.
 Dos filiae constituenta est ex dignitate, facultatibus, et numero liberorum, 5. 8. 7.
 Dos praelata generali fideicommissio non continetur, 3. 21. 7.
 — nec in alia dispositione facta circa legata, ibid.
 — nec est subjecta legi Falcidia, ibid.
 Dos constituitur pro dignitate mulieris et mariti, 3. 6. 4.
 Dotem ipso iure minuunt impensae in res dotales factae, 1. 14. 11. et 12.
 Dotis, et aliorum contractuum non est eadem ratio in retrahenda conditione numerationis, 2. 12. 11.
 Dotem marito numerari mulieris interest, nec potest maritus recusare numerationem, ibid. sect. 12.
 Dotis aestimatae periculum pertinet ad maritum, 2. 12. 27.
 Dotalis servus a marito manumitti potest luvia uxore, 4. 22. 11.
 Dotales res aestimatae periculo mariti pereunt, quia pretii debitor est, 4. 9. 5.
 Dotis favor non praevalet regule de minimo sequendo in obscuris, 4. 18. 13.
 Dotis promissio incerta quantitate non valet, 4. 15. 8.
 — si vero non ab ipsa muliere, sed ab ejus patre promittatur, valet, ibid. sect. 9. et 10.
 Dotis promissio conditionem habet matrimonii rite contracti, 4. 23. 13.
 — et si male contractae nuptiae potest confirmantur, a confirmatione incipit valere, ibid.
 Dotis stipulatio non affecta quantitate valet, et quantitas constituitur pro modo facultatum patris, ex pro dignitate mariti, 5. 9. 1.
 Doti specialia plura concessa a Justiniano in l. ut. C. de rei uxor act. 4. 15. 8.
 Dote praelata si consistat in rebus pignori obligatis, non cogitur heres eas luere, et liberas praestare, 5. 16. 3.
 In Dote data a muliere quicquid filiusfam. sibi debet, venit id etiam ad eum quod pater do peculio vel de in rem verso tenetur, 4. 18. 13.
 — filiusfam. ex omnibus causis obligatur excepto mutuo, ibid.
 Dotium causa semper et ubique praecipua, 4. 15. 8.
 Dotium publica causa est, 4. 18. 13.
 — et praecipua, ibid.
 Duobus rebus alternative in stipulationem deductis, utraque venit in obligationem, 5. 15. 9.
 — non tamen utraque simul debetur, sed una solvi debet, ibid.
 Duobus scripturis diversae summae exprimentibus potior ea est, quae minorem continet tam in contractibus, quam in ultimis voluntatibus, 4. 16. 31. 12.

Duo cantus lraivae in eundem hominem, eandemque rem concurrere non possunt, 4. 27. 20. et 30. 3.
 — cessat regula in quantitate, ibid. s. 4.
 Dubiae dispositiones ita intelligendae ut actus potius valeat, quam pereat, 4. 13. 7.
 — non item si omnino non appareat persona in quam conferuntur, ibid.
 — etiam in legato libertatis, ibid.
 Duo domini ejusdem rei in solidum esse non possunt, 4. 19. 8. et 5. 21. 1.
 — nec eadem res in solidum pluribus deberi, ibid.
 Duobus legatim consulentibus, admittitur qui probaverit de se testatorem sensitse, 4. 13. 10.
 — et heres cui vult solvit, si ambo parati sint cavere se defensuros heredem, si minus recte solvit, ibid.
 — et si solvere nolit, debet satisfacere, se soluturum ei qui probaverit, ibid.
 Duobus reis in solidum obligatis, una solutione uterque liberatur, 5. 15. 3. 6.
 — uterque debet integram summam, ib. s. 1.
 Duobus facta substitutio si in popillari aetate decesserint, locum non habet, nisi ambo in pupillari aetate decessant, 4. 1. 23.
 Duplac cautio ex conventionem remitti potest, sicut actio rehibitoria, 4. 12. 12.
 Duplum respectu excessus idem est ac dimidium respectu defectus, 3. 7. 17.
 Dux erat comae securi ordiis, 3. 3. 6.
 Duces quodque inferiores, quaque digniores Cemitibus, 2. 3. 5.

E

Ecclesiarum Patrum eodem modo consideratur: ac quod datur Personis Ecclesiasticis, 18. 12.
 Edicti Praetoris habentis vim legis exemplum, 1. 6. 6.
 Edictum Praetoris lex annua, ibid. sect. 16.
 Edictum translationis quod? ibid. s. 18.
 Edictum suum Praetor aliquando non observabat, ibid. s. 19.
 Edictum proprium Praetor observare tenebatur tum Senatuscons. tum lege Cornelia, ibid. sect. 21. et 25.
 Edictum antecessoris Praetor mutare poterat etiam post legem Corneliam, ibid. sect. 21. et seqq. ubi nova Edicta.
 Edicta nova post legem Corneliam, ibid. sect. 21.
 Edicta alia perpetua, alia temporaria, ibid. sect. 26.
 Edicta temporaria quae, ibid. sect. 28.
 Edictum perpetuum ab Adriano, ibid. sect. 23.
 — an habent vim legis, et quomodo, ibid. sect. 30. 31. et seqq.
 — an etiam post Justinianum propria naturam retineant, sect. 35.

- ex Edicto etiam hodie bonorum possessio datur, non autem potest hereditas adiri, *ibid.* s. 33.
- Edictum Praetoris etiam hodie non tollit obligationes, quas impugnat, *ibid.* sect. 34.
- Electio rei legatae indistincte tribuitur legatario, 5. 20. 5.
- Electio stipulanti coequeans transit in heredem, 5. 15. 12.
- non vero in legatarium, *ibid.*
- Electio plerumque est debitoris, 4. 14. 2.
- nisi ereditor expresse eam non reserves, 5. 15. 12.
- Electionem habens neque pessimam, neque optimum eligere debet, 4. 13. 8.
- Electionem habens rei vel aestimationis, non potest eligere partem rei et partem aestimationis, 4. 10. 10.
- Electio dari non potest, nisi inter plura, 5. 15. 11.
- Electionis facultatem tribuit tam lex, quam homo, 4. 13. 9.
- Emancipati jure praetorio in ordine suorum heredum ad successionem vocati, 3. 26. 2.
- Emancipatus post rescissum querela testamentum an possit repudiare hereditatem, 1. 8. 9. et seqq.
- Emancipatus agendo querela inofficiosi agnoscit successionem, *ibid.* sect. 12.
- Emancipatio necessaria est bonorum possessionis litis ordinandae gratia; et qua de causa, *ibid.* sect. 4. 14. et seqq.
- Emancipatus jure civili nullum jus habet in paterna hereditate, *ibid.* sect. 15.
- Emancipatus exheredando pater injuriis non afficit de jure civili, *ibid.* sect. 16.
- Emancipatus redditur capax successionis obtinendae per querelam inofficiosi bonorum possessionis litis ordinandae gratia, *ibid.* sect. 17. et 18.
- Emancipatus omnia patris hereditate potest consequi legatum, 1. 9. 84.
- Emabamma quid? 3. 21. 19.
- Emphyteusis recedit per non solutionem canonis sed domino volente, 1. 20. 37.
- Emptionem vitiat error in materia, 1. 19. 5.
- secus si materia non sit omnino diversa, *ibid.* sect. 7. sed explicata ut, *ibid.* sect. 8.
- Emptionem non vitiat error in qualitate, *ibid.* sect. 3.
- Emptio valet si ematur mulier pro virgine, *ibid.* sect. 5. et 6. secus si ematur virgo pro puero, *ibid.* sect. 5.
- Emptio valet, si ematur metallum inauratum pro auro, *ibid.* sect. 7. secus si sit auro coopertum, *ibid.* sect. 8.
- Emptio omnino valet, cum venditor ad praestandam rem venditam, emptor ad pretium tenetur, *ibid.* sect. 9.
- ex Emptione invalida datur actio ex emptio, *ibid.*
- Emptio, et venditio inter virum, et uxorem donationis causa facta non valet, 1. 29. 4.
- in aliis causis valet jure donationis, non venditionis, *ibid.* sect. 3.
- facta uno numero quare non valet, *ibid.* sect. 9.
- de Emptionis substantia est pretium; non tamen ut sit iustum, *ibid.* s. 12.
- Emptio facta villiori pretio donationis causa valet, *ibid.* secus si totum pretium donationis causae remittatur, *ibid.* s. 13.
- Emptionis et venditionis nomina promiscue accipiuntur, 3. 2. 20.
- utrumque nomen significat totum contractum, *ibid.* sect. 31.
- Empti, et venditi actiones aliquando confunduntur, *ibid.* s. 22.
- Emptioni, et venditioni pacta a venditore adjiunguntur, *ibid.* sect. 15. quibus plerumque venditor obligatur, *ibid.* s. 12.
- cum ab emptore pacta adjiungebantur, licet interponebat stipulationem, *ibid.* s. 16.
- in Emptione et venditione modus fundi a venditore dicitur, *ibid.* s. 23.
- Emptio sine re consistere non potest, 4. 25. 13.
- Emptio et venditio dolo, metusve iniuria rescinditur, vel emendatur, 3. 7. 3.
- Emptio rescindenda sive emendanda non est ob pretii excessum sive paucitatem, 3. 7. 2.
- Emptio et venditio perfecta est simul ac de pretio ac de re convenit, 4. 25. 2.
- Emptio resolvitur si fundus venditus publicatus fuerit, *ibid.*
- vel si res vendita in commercio esse desinat, *ibid.*
- Emptio, si placuerit res empti, valet, 3. 30. 12.
- non item si emptor voluerit, *ibid.*
- Emptio valet etiam si plus minusve justo pretio res venerit, 4. 16. 6.
- Emptio sine pretio nulla est, 4. 12. 23.
- Emptio et venditio sine certa re et pretio nulla est, 4. 15. 4.
- Emptio subsistit si venditor remittat pretium emptori ad solvendum parato, 4. 12. 26.
- sive emptor et locator aliquid accipiat pro pretio, vel pro mercede, *ibid.*
- Emptio transit in donationem, cum id quod ex conventionem datur vicem pretii gerere non potest, 4. 12. 26.
- Emptio et locatio id exigunt, ut venditor rem, emptor pretium, locator usum rei, conductor mercedem transferat, 4. 12. 26.
- si nolint pretium aut mercedem accipere irrita fit emptio et locatio, *ibid.*
- et tamen emptor rem, conductor usum consequitur, *ibid.*
- Emptionis substantia consistit ex pretio, 4. 12. 23.
- Emptione emendata et ad iustum pretium redacta venditor tenetur de evictione, 3. 7. 2.
- in Emptione et venditione licet ac mutuo circumvenire, item in locatione, 3. 7. 1. et 4. 16. 6.

Emptor viliori pretio comparare, venditor ca-
riore vendere vult, 3. 7. 1.
Emptor tenetur scire qualitatem et pretium rei
venditae, ibid.
Emptor et venditor possunt se circumvenire
in pretio, non in ipsa re vendita, alioquin
tenentur emendare, 3. 7. 3.
Emptor in materia deceptus repetit a vendi-
tore quanti interest, 4. 16. 4.
Emptor volens ad emendum accedit, 3. 7. 11.
— et plures affectiones illum inducunt ad
emendum, ibid.
Emptor ut laesus sit immodice, debet recipere
rem, quo valeat minus quam dimidium
pretii quod solvit, 3. 7. 14. 17.
Emptoris ac venditoris conditio par esse debet,
3. 7. 10.
Emptoris conditio impar esset conditionis ven-
ditoris juxta opinionem glossae, in l. 2. C.
de resc. vend. 3. 7. 15.
Emptorem rem amittere, et venditorem pre-
tium retinere esset contra bonam fidem et
naturalem aequitatem, 4. 12. 17.
— idem est si pars evincatur, ibid.
Equitii non legato non poterat legatarius equis
nisi in Circensibus, nisi testator sciret esse
aurigam legatarium, 5. 8. 11.
Equi nonnulli ex vento gigni credebantur,
5. 29. sect. 4.
Equorum Curnlium, sive circensium praes-
tantia, 5. 29. 2.
— et singuli proprium nomen habebant,
ibid. sect. 3.
— et ex eo, ex patria, ex genealogia as-
timabantur, ibid. 1. 4.
Equus quadrigae demonstrator quis, 5. 29. 6.
— et seqq.
— eo interempto videtur desinere esse qua-
driga, ibid. sect. 10.
— ab eo pendebat victoria, ibid.
— ei honores, et praemia et immoderata
affectio, ibid. sect. 11.
Error contrarius est consensui, 1. 16. 1. et
2. 2. 2.
Error vitiat omnem actum, 1. 16. 2. et 2. 2.
— et seqq.
Error in corpore rei vitiat contractum, 1. 16.
15. et 2. 2. 1.
Error impedit dominii translationem, 1. 16.
4. et per tot. et 1. 17. 3.
Error in causa contrahendi vitiat obligationem,
1. 17. 1.
Error non impedit domini translationem, si
utraque causa sit idonea ad dominium trans-
ferendum, ibid. sect. 5. et per tot.
Error in nomine proprio non vitiat actum:
exempla in institutione, legato, contractu
judicio, 1. 18. 3.
Error in nomine [appellativo] legatum vitiat,
ibid. 1. 9.
Error in corpore rei vitiat contractum: secus
error in corpore pecuniae numeratae, et

quando: item in accessione, et quare, 1.
19. 3.
Error in qualitate non vitiat venditionem,
ibid. sect. 3.
Error in materia vitiat venditionem, vide exem-
pla, ibid. 1. 5.
— non vitiat, si materia non sit omnino
diversa, ibid. 1. 7. limit. et explic. ibid.
2. 8.
Error in materia non vitiat alios contractus,
ibid. sect. 6.
Error in accessione non vitiat contractum,
nec in re principali, nec in ipsa accessione,
2. 2. 3. 4.
Error differt ab ambiguo, ibid. 1. 24.
Errantis nullus est consensus, 4. 16. 4. 5.
Error in substantia rei vitiat emptionem,
21. 19.
Error consensui est omnino contrarius, 5.
18. 3.
Error non nocet, eum constat de re demon-
strata, 5. 18. 11.
Error in officio vel artificio servi legati non
vitiat legatum, 5. 14. 7.
Error in designanda persona legatarii non vi-
tiat, si de illa constat, ibid.
Error in quacunque rei personae qualitate
intrinseca vel extrinseca non vitiat, 5.
14. 8.
Error in quantitate quando obrepere possit in
contractibus praeter emptionem, 4. 16. 8.
Error in qualitate non vitiat contractum, 4.
16. 4. praeter emptionem, ibid.
Error in quantitate quandoque vitiat legatum,
5. 14. 9.
Error in quantitate pretii vitiat emptionem et
venditionem, 4. 16. 5. 7.
Error in quantitate non impedit validitatem
actus, 4. 16. 1. et seqq.
Error in substantia, sicut in corpore, factum
vitiat, 4. 16. 1. 7.
Error inhabitate probandus est: alias standum
est scripturae, 4. 16. 1.
Errore deceptus disponens non consentit, 5.
12. 10.
Evictio a venditore praestanda, 4. 12. 17.
— at contraria conventio non tenet, ibid.
Exaetuo. Vide Maris aestus.
Exceptiones comparatae sunt ad elidendas actio-
nes, 1. 14. 8.
— non habent locum si nulla sit actio,
ibid. et sect. seqq.
Exceptio inest contractibus bonae fidei, ibid.
1. 6.
— inesse dicitur, cum actio non datur,
ibid. 1. 9. et seqq.
Exceptio doli datur quoties quis dolo petit,
cuius dolo non contraxerit, ibid. 1. 8.
Exceptio aliquando dolum significat, ibid.
1. 16.
Excipere, et recipere quid, ibid. 1. 17.
Exceptio dicitur conditio, et quare, ibid. 1. 37.

— petebatur a Praetore et audanda esset in
iure disputabatur, *ibid.* s. 29.
— in strictis iudiciis omnino a Praetore
impetranda, *ibid.* s. 30.
— eae initio contestanda, *ibid.* s. 32.
Exceptionem in bonae fidei iudiciis necesse non
erat a Praetore postulare: et quare, *ibid.* s.
33. probanda tamen erat a debitore, *ibid.* s. 39.
Exceptio efficit, ut ineludantur non excepta
2. 28. 26. siquidem ea sint ejusdem gene-
ris, *ibid.* sect. 29. 31.
Exceptores erant scribae, qui dicta loquentis
excipiebant, et velociter notis scribebant,
3. s. 11.
— et in acta legabant Praesidis; hinc actor-
um appellati, *ibid.*
Exceptio per proponentem probari debet, 5.
19. 3.
Exceptio pacti conventi, quam habet debitor
principalis, non potest fidejussori, 3. 8. 51.
Exceptio, qua repellitur creditor si ageret
adversus debitorem, obstat fidejussori, si
agat actione sibi a creditore cessa, 3. 8. 45.
Exceptio doli datur etiam cum nullus dolus
actoris interessit: sed cum ipsa res in se
dolum habet, ipse qui petit dolo facit, 5.
3. 4.
Exceptiones diversas reo allegare licet, 4. 16. 16.
— et alia contraria proponere, *ibid.*
Exceptio alicuius rei probat cum prehendi alias
res non exceptas, quas sub genere exceptae
continentur, 4. 8. 10.
Exceptio si datur, necessario datur actio, 5.
3. 7.
Exceptio est actionis exclusio, *ibid.*
Exceptio pacti conventi quandoque a naturali
aequitate abhorret, 4. 12. 10.
Exceptio debet esse de comprehensis in dispo-
sitione, 5. 17. 5.
Exceptio firmat regulam in non exceptis, et
demonstrat, de qua re dispositum fuerit,
3. 23. 9.
Exceptiones personales, quae obstant etiam
non obstant cessionariis, 3. 8. 46.
— contra si foveat causam lucrativam, *ibid.*
Exceptiones personales debitori competentes ad
alias non transferuntur, *ibid.*
— ipsae autem contra omnes a creditore cau-
sam habentes uti potest, *ibid.*
Exceptiones personales competentes contra cre-
ditorem ipsi soli, non aliis, ab eo causam
habentibus opponi possunt, *ibid.*
— contra si foveant causam lucrativam, *ibid.*
— vel si res reversa sit ad ipsum aucto-
rem, *ibid.*
Exceptiones reales prosunt fidejussori, non ve-
ro personales, 3. 8. 5.
Exheredatus non admittitur ab bonorum pos-
sessionem contra tabulas; et qua de causa,
1. 7. 31. et s. 11. 36.
Exhereditio afficit majore injuria, quam praec-
teritio, 1. 10. 41.

Exhereditio non vitiat testamentum: et quare,
s. 11. 19.
Exheredito datur quorsus inefficaci, si praec-
teritus accipiat contra tabulas: si vero dicat
testamentum nullum; datur unde liberi,
ibid. s. 37.
Exheredari filius post mortem ejus non potest,
4. 29. 10.
— neque institui, *ibid.*
Exheredari non potest filius ante aditam heredi-
tatem, vel post eam aditam, 4. 29. 1.
Exhereditio est odiosa, 3. 20. 6.
Exhereditio, non adita hereditate, nullius
momenti est, *ibid.*
Exhereditio facta post mortem filii inutilis est, *ibid.*
Exhereditio cum consilio fieri potest, 5. 13. 5.
— nota et contumelia appellatur, *ibid.*
Exhereditio sub conditione fieri non potest,
4. 29. 10. et 4. 30. 9.
Exhereditio non valet non adita ex testamento
hereditate, 4. 29. 1.
Exheredationes non sunt adjuvandae, 5. 18. 12.
Exheredatus cum falsa demonstratione non vi-
detur exheredatus ex benigna interpreta-
tione, 5. 18. 12.
Expressum nulla vim habet, si nuda actus
illud respuat, 3. 30. 6.
Expressum et tacitum non habent eandem ef-
fectum, si verba ex legis interpretatione
diversum quid continent, 3. 30. 15.
Expressum ac tacitum, si diversa continent,
eandem vim non habent, 3. 30. 9.
Expromissor quis sit et unde dicatur, 2. 25. 1.
Expromittere quando quis dicatur, *ibid.* s. 2.
Expromittente pupillo sit novatio, *ibid.* s. 3.
nec restituitur actio adversus veterem debi-
torem, *ibid.* sect. 4.
Expromittente muliere actio restituitur, *ibid.*
sect. 6. 14. 18. item expromittente minore;
et quare *ibid.* s. 8. 9. 22. secus expromit-
tente muliere impubere, *ibid.* sect. 16.

F

Facilius sustinetur id quod antea erat recte
constitutum, quam initio recte constitutum,
4. 25. 10.
Facta neque finguntur, neque praesumuntur,
1. 9. 4.
Factum agenti nocere debet, non alteriario,
5. 15. 4.
Factum cuique suum nocere debet, 3. 8. 17.
et sect. 48.
Factum alienum non recte promittitur, nisi
sub potius, 2. 4. 17.
Factum alienum nemini nocet, 5. 15. 25.
Facultates testatoria examinandae sunt ad in-
terpretandam, dispositionem, 5. 7. 11.
— item ejus ars, sive ministerium, *ibid.*
Falcidia debet etiam in portione eorum fidei-
commissariorum, qui haec ad adunum
non coegerant, 4. 2. 7.

Falcidia detrahitur ex donationibus causa mortis, 5. 1. 9.
 Falcidia ex legatis coheredi praestanda retenta, non possunt obtineri legata ipsi heredi Falcidiam retinenti relicta, 5. 3. 6.
 Falsa causa legatum non perimit, 5. 14. 3.
 Falsa causa debendi, si exprimitur, non nocet vero debito praesistente, 5. 14. 4.
 Falsa causa meritum legatum non perimit, 5. 19. 6.
 Falsa causa non vitiat legatum aut institutionem, 5. 19. 3. 4. 12.
 — nisi probetur, ea deficiente, testatorem institutum, vel legatum non fuisse, ibid.
 — tunc enim datur heredi exceptio doli, ibid.
 Falsae causae idem juris est, et magis ac falsae demonstrationis, 5. 19. 11.
 Falsa demonstratio adiecti potest legatis rerum incorporalium, 5. 21. 1.
 Falsa demonstratio legati nocet legato, indicat enim legatum fuisse, quod vero non fuit, 5. 15. 2.
 Falsa demonstratio perimit institutionem, cum demonstrat partem, quae nulla est, datam esse, 5. 20. 1.
 — perimit legatum, cum designat certum corpus, quod in rerum natura non sit, vel rem incorporalem quae non sit, ibid. sect. 2. 7. 9.
 Falsa demonstratio rei, quae non est, tollit rem legatam, deficitque substantia legati, 5. 21. 9.
 Falsa demonstratio debiti quocunque modo suo debitori relictum legatum vitiat, nisi probetur testatorem voluisse legare quantitatem quondam debitum, non jus liberationis, 5. 32. 3.
 Falsa demonstratio aut causa, cujuscunque generis sit, non nocet institutioni, vel legato, nisi probetur testatorem alias relicturum non fuisse, 5. 19. 9.
 Falsa demonstratio, si ea sit in sermone generalem, vitiat legatum, 5. 14. 8.
 Falsa demonstratio personae vel rei legatae non nocet legato, si aliunde constet, quid cuique legaverit, 5. 15. 2.
 Falsa demonstratio legati non facit legatum, ibid.
 Falsa demonstratio verborum cessare debet veritati, 5. 15. 1.
 Falsa demonstratio cognitionis fortasse vitiat institutionem cognati proximi, uti filii, vel fratris, 5. 19. 7.
 Falsae designationi loci legato non nocet, 5. 14. 6.
 Familiae nomen in usu juris modo stricto modo lato accipiendum, et qui sub eo comprehendantur diversimode, 3. 28. 7.
 Familiae quid relinquere debeat, cuicumque de familia potest relinquere, 4. 1. 22.

Familiae relictae fideicommissio nominati praeteriturur his, qui ab intestato succederent, 4. 1. 16.
 Familiae nostrae splendorem conservari et amplius nobis expedit, 3. 28. 11.
 Familiarum, et ordinum dignitatem salvam voluit esse jus civile, 3. 23. 12.
 Favor, alicui datas non debet in eas incommodum verti, 4. 20. 11.
 Favor sui ipsius introducta contemni possunt, 4. 20. 12.
 Favore libertatis in dubio respondendum, 4. 21. 15.
 Femina nobilis in familia an conservet, et propaget agnationem, 1. 13. 47. et seqq.
 Femina per nuptias non transit in familiam viri, ib. sect. 48.
 — manet in potestate patris, ejusque agnata, ibid.
 — nec fit cognata viri, sed affinis, ibid.
 Feminae olim acerbissime nubebant in familiis, afferuntur plura exempla, ibid. sect. 52.
 Feminae ultra sorores lege Voconia non solum excludebantur a masculis, sed erant omnino incapaces, 4. 1. 7.
 Feminae sunt caput et finis familiae, 3. 28. 8.
 — et sunt in familia, in qua ortae sunt, non in qua sunt matres, ibid.
 Feminae suos heredes non habent, 3. 26. 9.
 — nec qui ab eis descendunt, sui heredes esse possunt, ibid.
 Feminae descendentes ex masculis, an succedant vocatis descendibus masculis, 3. 26. 4. et per tot.
 Feminae ad legitimas hereditates ultra consanguineas non admittebantur, 3. 26. 8.
 Feminae posthumae inter ceteras exheredari poterant, dum aliquid eis in testamento relinqueretur, 3. 27. 9.
 Feminae non semper imbecillae nonnullae prudentissimae, 5. 10. 3.
 — semper tamen sunt in tutela, ibid.
 Feminis vocatis, masculi descendentes ex feminis certo admittendi, 3. 27. 8.
 Feminis aequae ac masculis vocatis, feminae simul cum masculis sunt admittendae, 4. 2. 10. et seqq.
 Feminis et masculis vocatis, an simul cum masculis, vel post, eos admittantur, 4. 2. 1. et per tot.
 Feminas testatori conjunctas et vocatas propter masculos remotiores excludi absurdum, 4. 2. 2.
 Feuda regulariter a lege et conditionibus instituantur, 3. 17. 10.
 a Feudis et fideicommissis argumentum non valet, 3. 27. 7. 10.
 Fictio cessare debet veritati, et valet quod ex animo agitur, non quod fingitur, 3. 18. 13.
 Fideicommissum universale non agnatum ad heredes an transmittatur, 4. 6. 7. 8 et per tot.

Fideicommissum universale etiam non agnitam ab heredibus transmittitur, fideicommissario post diei cessionem decedente, 4. 8. 1.
 Fideicommissum universale est qualem substitutio, 4. 6. 2.
 Fideicommissum a testatore transferri potest ab uno ad alium fideicommissarium non solum post diei cessionem, sed etiam post restitutionem, et quoadcumque, 4. 8. 7.
 Fideicommissum agnitam ab absente ad heredes transmittitur, 4. 6. 7.
 Fideicommissum relictum sub conditione si *heres voluerit*, neque conditionale est, neque subsistit, 5. 30. 4.
 — et sub conditione nisi *heres noluerit* et valet, et conditionale est, *ibid.*
 Fideicommissum restituendum acceptis centum nummis, a fideicommissario, eo decedente antequam nummos daret, interdictum, 4. 6. 11.
 Fideicommissum agnoscit, qui cogit heredem adire, ut restituat, 4. 7. 3.
 Fideicommissum legati appellatione continetur, 5. 8. 71.
 Fideicommissum conditionale interdictum fideicommissario decedente ante cessionem diei, 4. 6. 12 et 13.
 Fideicommissum etiam natura relinquui potest, 3. 19. 16.
 Fideicommissum restituendum, cum heres morietur, est conditionale, 4. 6. 14.
 Fideicommissum universale de sui natura, simile est hereditati; quo vero ad acquisitionem simile est legatis, 4. 6. 4.
 Fideicommissum adesse aliquando accipitur, licet desint verba fideicommissi, 3. 19. 15.
 — ubi de mutua substitutione in l. *eius proponebatur*, 64. ff. de leg. 2.
 Fideicommissum restituitur pro portione, qua quis heres exitit, 3. 6. 8.
 Fideicommissum universale est hereditas, 4. 6. 1.
 Fideicommissum singulare exaequatur legato, 4. 5. 1.
 Fideicommissum, sicuti legatum, rei propriae fideicommissarii non valet, 5. 11. 11.
 Fideicommissum agnosci potest per procuratorem, 4. 6. 7.
 Fideicommissi universales idem jus ac legatis quoad cessionem dñi, 4. 8. 3. et 4.
 Fideicommissi universales dies credit sicut in legatis, 4. 6. 4.
 — et fideicommissario decedente, postquam dies cecidit, transmittitur, *ibid.*
 Fideicommissum omnium bonorum continetur ea, quae post testamentum heredi data coadiuvant, 3. 25. 6.
 Fideicommissum omnium bonorum non comprehendit dos praedicta uxori, 3. 21. 7.
 Fideicommissum sub conditione relictum potest fideicommissarius cogere statim heredem ut adeat, 4. 6. 10.
 Fideicommissa relinquuntur sine verbis, 4. 1. 23.

Fideicommissa potius conjectura et mente testatoris, quam significatione verborum interpretantur, *ibid.*
 Fideicommissa olim non involvebant necessitatem, 3. 25. 17.
 Fideicommissa post mortem heredis relicta, sunt conditionalia, 4. 8. 12.
 — et fideicommissario ante heredem gravatum, decedente, non transmittuntur, *ibid.*
 Fideicommissa legatis exaequata, et quicquid de legatis disponitur, fideicommissa comprehendit, 3. 21. 17.
 Fideicommissa interpretanda ut potius valeant, 5. 11. 8.
 Fideicommissarius ante diem celerem decedens, non potest fideicommissum transmittere, si post diem transmittit, 4. 7. 11.
 Fideicommissarius decedens post mortem testatoris, aut post impletam conditionem transmittit fideicommissum, 4. 8. 5. et plor. *seqq.*
 Fideicommissarius habet hereditatem sibi obligatam ad restitutionem hereditatem, 4. 6. 4.
 — et cogere potest, ut adeat, et sibi restituat, *ibid.*
 Fideicommissarius recipit hereditatem ab herede, qui fuit obligatus a defuncto, 4. 6. 6.
 — et hanc transmittit ad heredes, si morietur postquam ejus dies cecidit, *ibid.*
 Fideicommissarius heredis loco habetur, 4. 6. 1.
 Fideicommissario ante restitutionem decedente, restituitur ejus hereditas, 4. 7. 10.
 Fideicommissarius ante restitutum sibi hereditatem non est Dominus, neque heredis loco habetur, 4. 6. 4.
 — tunc enim in eam transferuntur actiones, *ibid.*
 Fideicommissaria hereditas vendi potest, 4. 7. 7.
 Fideiussori, qui rejicitur, fit injuria: non tamen semper, 1. 23. 1. et quare, *ibid.* sect. 6.
 Fideiussoris rejiciendi multae sunt causae, et quae illae sint, *ibid.*
 Fideiussor ut sit idoneus, fides et facultates requiruntur, *ibid.* sect. 2. et 5.
 Fideiussor idoneus non est pauper, *ibid.* sect. 3. 4.
 Fideiussor, qui rejicitur, tamquam pauper arguitur, aut fide indignus, *ibid.* sect. 6.
 Fideiussorem rejiciendo non fit injuria principali debitori: et quare, *ibid.* sect. 7. et per tot.
 Fideiussore idoneo oblato debitor liberatur ab onere dandi fideiussoris, *ibid.* sect. 7.
 Fideiussor in maiorem summam accipi non potest, 1. 24. 1.
 — in minorem potest, et in leviolem causam, *ibid.* sect. 3.
 Fideiussor in alienam obligationem, accipi non potest, et quando id accedat, *ibid.* sect. 6. et 2. 3. 13. et 2. 4. per tot.

Fidejussor in duriores causas alibetur qua-
ner modis, 2. 3. 4.
Fidejussorem in duriores causas accipi non
posse semper tralatum siue ulla exceptione,
ibid. sect. 7.
non solum obligari non potest in durio-
rem causam, sed nec accipi, ibid. sect. 8.
aliud est accipere, aliud enim obligari,
ibid. sect. 9.
plus promittens in aliam obligationem
accipi videtur, ibid. s. 13.
Fidejussores loco, tempore, causa plus pro-
mittentes nullatenus obligantur, ibid. sect.
5. et 6.
non obligantur pro eo, cui non est
obligatus, 2. 4. 1.
Fidejussor in aliam obligationem quamlibet ac-
cipiatur, ibid. sect. 3.
pro eo, qui debet Stichum, non recte
promittit Stichum, aut decem, ibid. sect. 4.
nec pro eo qui decem debet promittere
potest decem, aut Stichum, ibid. sect. 5.
Fidejussor pro eo qui debet Stichum, et Pam-
philum, recte promittit Stichum aut Pam-
philum, ibid. sect. 6.
pro eo qui debet Stichum aut Pamphi-
lum, utrum ereditor voluerit, recte pro-
mittit, Stichum aut Pamphilum, utrum
ipse voluerit, ibid. sect. 8.
pro merce aestimata recte promittit resti-
tutionem, ibid. sect. 13.
pro fundo debito recte promittit usum-
fructum, ibid. sect. 14.
potest promittere factum rei principalis,
ibid. sect. 16.
Fidejussio quando vitietur ob electionem ali-
cui datam, ibid. sect. 11.
Fidejussor quantum differat a reo constitutae
pecuniae, ibid. sect. 18.
Fidejussor quando, et quomodo, et pro qua
parte liberatur per solutionem rei principa-
lis, vel per confusionem, 2. 6. per tot.
Fidejussor pupilli tenetur, et quare, 2. 7. 2.
prodigi et furiosi non tenetur, et quare,
ibid. sect. 3.
Fidejussor non debet esse damnosum officium
suum, ibid. sect. 4.
Fidejussori an possit a pupillo, furioso et pro-
digo repetere, quod pro illis solvit, ibid.
sect. 6. et 7.
Fidejussori non prodest restitutio, et quare,
ibid. sect. 10.
Fidejussor liberatus, si habiturus sit regressum
adversus reum, ibid. sect. 11.
non liberatur manente naturali obliga-
tione, liberatur utraque sublata, tam na-
turali quam civili, 2. 8. 9.
ad Fidejussorem transit exceptio doli, ibid.
sect. 6.
Fidejussori quando prosit restitutio, ibid. s. 5.
et seqq. et 2. 9. per tot. et 2. 10. 17.
Fidejussores a defensore dati liberantur, si

illo in integrum restituantur, et quare, 2.
9. 2.
Fidejussores liberantur rescissa causa satisfac-
tionis, ibid. sect. 9.
item rescisso iudicio, ibid. sect. 10. et 12.
item iudicio in dominum translato, ibid.
sect. 15.
item mutata rei conventi conditione,
ibid. sect. 14. Secus mutata qualitate, ibid.
sect. 17.
Fidejussori non prodest exceptio quae com-
petit capite minatis, ibid. sect. 12.
Fidejussor semper liberatur liberato reo, et
quando secus, 2. 10. 2. et seqq.
Fidejussor non liberatur exemptio reo ab obli-
gatione, ibid. sect. 9. et seqq.
ad Fidejussorem transeunt omnes exceptiones
praeter personales, ibid. sect. 2.
Fidejussor non liberatur restituta hereditate,
ibid. sect. 13.
item non liberatur, altero ex duobus
reis exemptio, ibid. sect. 15.
Fidejussor pro muliere intercedente obligatur,
ibid. sect. 24.
Fidejussor per deportationem principalis non
liberatur, ibid. sect. 14.
Fidejussio, cum per stipulationem contrahi-
tur, stricti juris est, 3. 8. 16.
Fidejussio non exiunditur de uia ad aliam
obligationem, ibid.
Fidejussionis forma a jure constituta est, ut
sit accessio principalis obligationis, 3. 8.
17. et sect. 27.
Fidejussore intercedente pro pluribus obliga-
tionibus si bona ejus distraherentur; eorum
pretium eddit in omnes summam debitas non
pro rata, sed aequaliter, 5. 32. 21. et 25.
Fidejussor quando non habeat regressum con-
tra debitorem principalem, 3. 8. 37.
Fidejussor obligatus esse non potest sublata
obligatione, cui accessit, 3. 8. 16.
Fidejussor novationi consentiens manet obli-
gatus, 3. 8. 25.
Fidejussor liberatur, si manet forma con-
tractus, 3. 8. 15.
Fidejussor contra creditorem taciti se potest
exceptione cedendarum actionum, si credi-
ter actiones non habeat, quas cedat, non
cogitur, 3. 8. 40. 43. 50.
Fidejussor liberatur, quoquo modo liberetur
debitor principalis, 3. 8. 26.
Fidejussor actione mandati vel negotiorum ge-
storum repetit a principali, quidquid pro
eo solvit, 3. 8. 36.
Fidejussor liberatur, quotiescumque habita-
tus esset regressum contra principalem de-
bitorem, 3. 8. 29.
Fidejussor non manet obligatus, ex quo cre-
ditoris transactione sibi reservavit iura con-
tra eum, 3. 8. 17.
Fidejussor non liberatur pacto sui confide-
junoris, 3. 8. 25.

- Fidejussor non potest conveniri liberato principali per transactionem, 3. 8. 2.
 — etiam si fuerit jam condemnatus, 3. 8. 2.
 Fidejussor liberatur pacto rei principalis, 3. 8. 26.
 Fidejussor an ipius neme esse potest, 4. 26. 19.
 — nec creditor, 4. 26. 19.
 Fidejussori iniqua conditio inferri nequit a reo principali, 3. 8. 17.
 Fidejussori non potest auferri jus petendi actionem actionum, 3. 8. 40. 43. et 48.
 Fidejussori auferri per pactum non potest id beneficium, quod si ex pacto pariter competeat, 3. 8. 40. 43.
 Fidejussorem conveniens, reum ipsum convenire videtur, 3. 8. 28.
 Fidejussoribus idoneis competit beneficium divisionis, etiam in solidum obligatis, 3. 30. 2.
 Fidejussoria obligatio extinguitur, si fidejussor reo heres existat, 4. 26. 19.
 — item si succedat creditori, 4. 26. 19.
 Filius Patri supervixisse praesumitur, 1. 9. 24.
 Filius, et pater eadem persona censentur, 1. 12. 35.
 Filius patris, non matris familiam sequitur: et patris agnatus est, non matris, 1. 13. 50.
 Filii vulgo quaesiti cognati sunt matri, et inter se, 4. 26. 19.
 Filius in causa patris judicare potest, 1. 5. 4.
 — non potest jus dicere, 4. 26. 19.
 — potest esse arbiter in causa patris, 4. 26. 19.
 Filiusfam, quoad jus publicum non sequitur jus patriae potestatis, 4. 26. 19.
 Filius, antequam valeat exhereditatio, pro praeterito habetur, 3. 30. 6.
 Filius priore testamento exhereditatus, posteriore praeteritis, petit bonorum possessionem contra tabulas ob testamentum posterius, 5. 12. 9.
 Filius heres patri certo exiturus, cum moritur, fit heres ab intestato, 4. 29. 7. et 4. 30. 4.
 — et iniquum esset eum heredi suo relinquere nihil, 4. 29. 7. et 4. 30. 4.
 Filius praeteritis, licet se abstineat, legata et libertates in testamento relictas praestat, 5. 11. 7.
 Filius cui pater jussit ut aliret hereditatem prius exploratam, si eam non exploret, additio nulla est, 4. 23. 16.
 Filius sub conditione, quae ultimo ejus vitae momento impleri potest, institutus, ea pendente decedens patri ab intestato non succedit, 4. 29. 9. et 4. 30. 8.
 Filius et servus hereditatem adire non possunt siue jussu patris vel domini, 4. 23. 16.
 — et jussu additionem praecedere debet, 4. 23. 16.
 — et si sub conditione fuerit interpositus, ea non implenda, alio non valet, 4. 29. 9.
 Filius conditionem potestativam, sub qua institutus est, non implens, patrem testamentum non facit, 4. 29. 9.
 Filius heres institui potest sub conditione potestativa, 4. 29. 9.
 — et quandocumque eam implere potest, 4. 29. 9.
 — et si conditioni pareat, sit heres necessarius, amittitque beneficium abstinendi, 4. 29. 9.
 — et si pupillus sit potest conditioni parere etiam sine tutoris auctoritate, 4. 29. 9.
 — et quamdiu non implevit conditionem, pendet hereditas etiam ultimo vitae momento, 4. 29. 9.
 — et si moriatur ea non implenda, declarat se nolle heredem esse, 4. 29. 9.
 — et si habeat coheredem, vel substitutum, ipsi succedunt, 4. 29. 9.
 Filius emancipatus jure Praetorio patri succedit, 4. 30. 4.
 Filius emancipatus non potest petere bonorum possessionem: quamvis testamentum rumpi potest, sicuti adhuc hereditatem alire non potest, 4. 30. 4.
 Filius institutus sub conditione, quae et in potestate ejus sit, et per alium impleri nequeat, ante eam impletam decedens, vel sit heres ab intestato, vel succedit substitutus, si ei datus sit, 4. 30. 4.
 — si vero conditio eo mortuo per alium ejusdem filii nomine impleri possit, filius, neque ex testamento, neque ab intestato heres est, sed hereditas defertur ad substitutum, vel ad coheredem vel ad agnatos, 4. 30. 4.
 Filius non debet esse melioris conditionis sua matre, 3. 27. 2.
 Filius abstinens Patri hereditate, manet heres jure Civili, sed jure Praetorio tolluntur effectus, 3. 30. 5. 7.
 Filius puro et certo animi judicio exheredari debet, 4. 5. 9.
 Filius naturalis est in potestate Patris, 3. 16. 6.
 Filius sub conditione, quae in ejus potestate non sit, institutus, sub contraria exhereditatus, ea pendente decedens, patri ab intestato heres existit, 4. 29. 1. et 4. 30. 7.
 Filius ignorans se patri heredi existisse, qui heres est, non solum peculium castranum, de quo testatus est, obtinebit, sed et patris bona, 4. 4. 11.
 Filius abstinens pro herede habetur, quoad libertates testamento datas, 5. 30. 7.
 — et quoad fideicommissum relictum, 4. 29. 9.
 — et quoad substitutionem pupillarem, 4. 29. 9.
 — non tamen quoad substitutionem vulgarem, 4. 29. 9.
 — ratio differentiae, 4. 29. 9.
 Filius emancipatus exhereditatus, vel abstinens ab hereditate paterna tractat in id, quod facere potest, 3. 6. 4.

Filius post mortem suam utquit exheredari, 4. 29. 1.
 Filius pater post patrem, impubes ante patrem obisse creditur, 4. 13. 8.
 Filius nepotis est posthumus alienus, 5. 18. 1.
 Filius familias ex mutuo obligatur, si pater credi jusserit, 4. 23. 14.
 — et si voluntatem mutaverit, ibid.
 Filius et nepotibus institutis, ipsi cum patre admittuntur, 4. 1. 14.
 Filius instituto, si detur coheres, confirmantur secundae tabulae, 5. 30. 1.
 — non ita est filio exheredato, ibid.
 Filius sub conditione heredi instituto competit bonorum possessio secundum tabulas, 4. 21. 15.
 Filio heredi instituto sub conditione fortuita datur bonorum possessio secundum tabulas et etiam contra tabulas, 5. 12. 9.
 Filius abstinente, bona patris deferuntur ad substitutum, vel distrahuntur a creditoribus nomine patris, non filii, 5. 30. 5.
 Filius heredi instituto, et ejus patri rogato, ut ipsi filio post mortem restitueret, filio ante patrem mortuo, pater retinet hereditatem, 4. 6. 12.
 Filium duplii praestatione onerare voluisse pater non videtur, 5. 10. 10.
 — sicut nullus alius sic oneratus videtur, nisi claro appareat, ibid.
 Filii nominatim exheredandi: praeteriti rumpunt testamentum, 3. 30. 5.
 — et causa exheredationis exprimenda, ibid.
 Filii volentes abstinere hereditate paterna, non invitati, 5. 30. 7.
 Filii impuberes, si ambo in nave perierint, utrumque simul obisse lex supponit, 4. 13. 8.
 Filii familias ex mutuo non obligantur, 3. 6. 4.
 Filiorum nomine non continentur feminae, cum testator in alia parte de solis masculis locutus est, 4. 3. 5.
 — tum in eadem oratione, quam in diversis, ibid. sect. 4.
 Filiorum successores possunt petere bonorum possessionem in hereditate eorum, non in hereditate eorum patris, cum ei non succedant, 4. 4. 12.
 Filiorum nomine feminas contineri receptum est ex mente testatoris, 4. 3. 1. et seqq.
 — ubi de contraria mente testantis.
 Filiorum nomen a veteribus modo ampliatum, modo restrictum, 3. 28. 6.
 Filiorum in successione prima causa est, 4. 20. 5.
 Filia dotata a marito non repetit, siquidem maritus eam solverit patri, ea etiam absente, dummodo a patre acceperit, vel in hereditate, vel per legatum, 5. 10. 10.
 — hoc casu legatum non valet, aut ei imputatur in dotem, ibid.
 Filiarum nomine in legato posthuma non

completur editur, nisi testator posthumae in aliqua parte mentionem fecerit, 3. 29. 1.
 Filiarum nomen posthumae continentur, 4. 3. 6.
 Finis significat terminum, quem excedere non debemus, 4. 12. 24.
 Fiscus hypothecam habet in bonis privatorum; privati non habent in bonis fisci, 3. 2. 10.
 Fiscus quoad fideicommissa iisdem legibus obstringitur, quibus privati, 4. 6. 8.
 Fisci privilegia non faciunt, ut sententia pro eo proferatur, 4. 17. 7.
 Fisci in Imperio Romano angustiae et Principum temperantia, 4. 17. 8.
 Foemina *Fide Femina*.
 Forma actus, hominum arbitrio mutari non potest, 1. 10. 18.
 Forma testamenti praescripta est a legibus, ibid. sect. 23.
 Forma non suppletur; nec actus redigitur ad formam juris, 2. 3. 10.
 in Forma vitium vitiat actum; nec obstat regula, quod utilis per inutile non vitatur, ibid. sect. 10. et 12.
 Forma monetae quae? 3. 11. 16.
 Forma mutata interit substantia rei, 4. 11. 1. et 12. 6.
 Frater dicitur qui fraterna charitate diligitur, 5. 7. 9.
 Frater utrumque conjunctus pupillo non praefertur conjuncto ex uno tantum latere, ex pupillari substitutione, sed ex ea aequae succedunt, 5. 7. 6.
 Fratres appellantur ac parentes, quos fraterna charitate diligimus, 5. 19. 5.
 Fratres inter se reciproce ab intestato succedunt, 5. 31. 7.
 Fratres et filii simul consequuntur, quod relictum fuit fratri et ejus filiis, 4. 1. 14.
 Fraudare legem iniquum esset, 3. 9. 14.
 Fraudem committit, qui rem a se obligatario legatario alteri postea obligat, 3. 9. 14.
 — et stellionatus crimine obstringitur, ibid.
 Fructus an, et quando sint res venales, et mercis nomine contineantur, 2. 28. 35.
 39. 40.
 Fructus percipiendi dividuntur pro rata quam quis habet in fundo, 3. 8. 9.
 Fructus futuri emi possunt, 4. 15. 4.
 — item iactus retis et captus ferarum, ibid.
 Fructus ex bonis hereditariis perceptos restituere non debet, qui rogatus restituit, quidquid ex hereditate bonis defuncti pervenit, 3. 10. 16.
 Fructuarius aliquo modo possidet, 4. 29. 19.
 de Frumentatione pauca delibata, 2. 13. 17. et 2. 18. 4.
 Frumentatio tempore Jurisconsultorum solum Romae postea etiam alibi, 2. 18. 11. 1.
 Frumentatio quid? 4. 18. 9.
 Frumenti nomen generale est, 4. 15. 1.
 Frumentatio plebi decreta a Magistratibus, ut eam sibi conciliarent, 5. 10. 12.

Frumentatio primum collata in plebem inopem, 5. 10. 12.
 Frumentatio posterioribus temporibus etiam in non indigentes collata, 5. 10. 13.
 Frumentatio non in solos pauperes, qui non habebant, unde se alerent, collata, 5. 10. 14.
 Frumentationis modus et ratio, 5. 10. 12. 13. 14.
 Frumentariae leges improbiae, 5. 10. 13.
 Frumentum a Republica plebi dabatur, 4. 18. 9.
 Frumento provinciarum exterarum Roma iudigebat, 5. 10. 13.
 Fugitivi servi quomodo perquirerentur, et quid esset iudicium? 1. 26. 9.
 a Fugitivo, sive fure, sive debitor licet ab eam auferre, 1. 27. 4.
 Fulgus, cons. 83. suam opinione tamquam certam non tradidit, 3. 28. 2.
 Fundus est tutum conflatum ex proprietate, et usufructu, 3. 22. 9.
 Fundus legatus, qui servitutem patitur, cum ea praestandus est non liber nisi testator dixerit, 4. 10. 11.
 Fundus dotalis constante matrimonio mariti est, 4. 22. 11.
 Fundus, si destinatione testatoris pro duobus babeatur, duo fundi esse incipiunt, 4. 19. 1.
 Fundus dotalis a marito vendi non potest, 4. 22. 11.
 — sed venditio convalescit, muliere in matrimonio defuncta, ibid.
 Fundi portio fundus dici potest, 4. 24. 9.
 — et possunt vel duo fundi coniungi, vel unus in duos dividi, ibid.
 Fundi instructi nomine continetur, quicquid usus quotidiani causa in fundis adest, 3. 23. 12.
 Fundi appellatione etiam usufructus continetur, 3. 18. 5.
 Fundi duobus, usufructu uni legato, semissem usufructus unus habet, alium semissem duo, 4. 10. 12.
 Fundo generaliter promisso nihil valet stipulatio, 4. 14. 2.
 Fundo legato non sola proprietate, sed proprietate cum usufructu legatur, 4. 19. 1.
 Fundi et domus usura destinatione, non natura censuantur, 4. 14. 1. et 20. 5.
 Fundis promissis vel legatis nomine vel appellatione omissa debitor eligere quem praestare vult, 4. 14. 2.
 Furiosi nulla voluntas est, 4. 25. 3.
 Furiosi testamentum non valet, etiamsi a furro convalescat, ibid.
 Furti essentia in contractione fraudulenta consistit. 1. 28. 16. et contractando dactylothecum contractatur annulus, ibid. s. 9. et 20.
 Furtum sola evagatione non fit, ibid. s. 7.
 — neque verbo, neque scriptura, ibid. s. 9.

— neque inscitione depositi in scripturam relictæ, ibid. s. 9. et 11.
 Furtum aut in re minus fiat, 1. 23. 1. et per tot.
 Furtum gallinarum, et celumbarum, ibid. et s. seqq.
 Furtum aquae: furtum molli frumenti: et alia exempla furtorum rei minimae proponuntur, et explicantur, ibid. s. 7. et seqq.
 Furtum rei minimae etiam apud Graecos puniuntur, ibid. s. 16.
 Furtum fimi Solonis legibus vindicabatur, unde alagium, ibid. s. 17.
 Furti molica militibus permisa, ibid. s. 19.
 Furtum pami, aut lactucae capite puniebatur lege Draconis, ibid. s. 18.
 Furti poena in fures non manifestos in lege XII. Tabul. deinceps a legibus Solonis, 1. 25. 1.
 Furti in duplum quando fur ex lege Solonis condemnaretur, ibid. s. 2.
 — quando in decuplum, et quando capite, ibid.
 Fur nocturnus qua poena plecteretur, ibid. s. 3.
 Fur manifestus liber, et servus, qua poena tenebatur ex L. XII. Tabul. ibid. s. 4.
 Fures addicti creditori an servi essent, ibid. s. 5.
 — an liberarentur solutione, ibid. s. 6.
 Fures addicendi poena quando exolverit, ibid. sect. 7. et 14. et seqq.
 Furti poena in quadruplum a Praetore, et quando, ibid. sect. 9. 14. et seqq.
 — an haec poena Catonis aetate introducta, ibid. s. 14. et 16.
 Furti poena apud Lacedaemonios, et Athenienses, ibid. s. 8.
 Furtum conceptum quale, et unde dictum, s. 26. 1. et 2.
 Furti concepti pecus, quae olim, et quae postea? ibid. sect. 3.
 Furtum conceptum per lancem, et licium, quodnam esset, et unde id desumptum, ibid. s. 4.
 Furtum hoc quomodo conciperetur, ibid. s. 5.
 Furti concepta qua lege sublata, ibid. s. 10.
 a Fure fugitivo rem furtivam propria auctoritate licet auferre, 1. 27. 4. secus a fure non fugitivo et quae sit poena, ibid. s. 11.
 Fur potest rem repetere, si post litem contestatam auferatur a domino, et alio iudicio, ibid. s. 12.
 Furti actio solam poenam persequitur, ibid. s. 6.
 Furtiva res repetitur conditione furti, et rei vindicatione, ibid. s. 7.

G

Gener et nurus succedunt in fideicommissio-
familias relicto, 4. 1. 13.
Genus singulas species continet, et generalia
verba species omnes comprehendunt, 2. 30. 3.
Genus non comprehendit speciem, nominatum
expressam, 5. 22. 1. et per tot.
Genus ad speciem redigi non potest contra
naturam verborum, 3. 20. 11.
Genus continet singulas species, et quod de
genere disponitur, de singulis speciebus
dispositum censetur, 3. 20. 1.
Genus a specie quacunque non facile distin-
guitur, 3. 22. 6.
Genus singulas species comprehendit, et qui
generaliter loquitur, singula nominare vi-
detur, 4. 1. 19. et 5. 16. 2.
Genus et species non bene a DD. appellatur,
3. 24. 4.
Genus tam late petere potest, tum stricte con-
trahi, et modo plura, modo pauciora com-
prehendere, 5. 6. 2.
--- et nans ad hoc plurimum valet, ibid.
Genus comprehendit species sibi subjectas, non
vero aliud genus, 5. 16. 10.
Generis creditor namque speciem non recte pe-
tit, 4. 20. 4.
Generis nomine plerumque significatur spes-
cies aliqua, quae aliis praeminet aliqua de
causa, 3. 28. 9.
Generi expresso si aliquid magis generale ad-
iiciatur, tunc redigi ad illud magis generale
adjectum facta collatione cum illo, 3. 23. 8.
Generalis sermo referendus est ad ea, quae
fieri possunt, non quae fieri nequeunt, 4. 1. 19.
Generalis dispositio, an comprehendat ea, quae
in eo genere de quo disponitur, improp-
rie continetur: affirmatur, 3. 21. 1. et seqq.
--- negatur, ibid. sect. 7. et seqq.
Generalis sermo an non solum praesentia, sed
etiam futura comprehendit, 3. 25. per tot.
Generaliter servi legari possunt, 5. 20. 4.
--- et homo, ibid.
--- et valet legatum, licet heres non ha-
beat, ibid.
--- secus est in legato domus vel fundi,
ibid.
Gerit pro herede, qui domum pignori datam,
sicut hereditariam possidet, 4. 22. 16.
Gladius multis modis accipitur, 1. 1. 2.
Gladii nomen in sententia materialiter acci-
piendum, ibid. sect. 6.
ad Gladium dari, ad gladium ludi deputari
quid? ibid. sect. 7.
Gladii jus quid? ibid. sect. 8.
Gladius insigne imperii, ibid. sect. 9.
Gladium dare; gladium adimere quid? ibid.
sect. 10.
Gladii potestatem habere, gladii potestate
succedi, ibid. sect. 12.

juris Gladii honores qui, ibid. sect. 11.
Gladius cur imperii insigne, ibid. sect. 15.
Gladius in definitione meri imperii quomodo
intelligendus? ibid. sect. 16.
Gradum et cognationem simul efficit genera-
tio, 1. 13. 31.
Gradus est inseparabilis a cognatione, ibid.
sect. 3. nec potest de una conjunctione ad
aliam transferri, ibid. sect. 33.
ultra Gradum successionis praescriptum succe-
sio non non deficitur, ibid. sect. 21.
Gravus non tribuit jus succedendi, ibid.
sect. 46.
Grammaticorum regulis Jurisconsulti veteres
multum additi, 4. 19. 6.
Gravari nemo potest ultra id, quod accepit,
2. 29. 14.
Gravitas oppidum ubi, 5. 9. 7.
Grege legato una ovis, vel unus bos qui su-
pererat, vincitari potest, 5. 27. 5.
Grege legato si alius unus caput religatur, in
eo valet legatum, 4. 24. 4.
Grege pignori dato, capita quae in locum
priorum subrogata sunt, obligantur, 5. 9. 9.

H

Heres qui legata solvit, non est sciendus si
dicat se non legasse postremam testamenti
partem, quae continet prohibitionem detra-
hendi legitimam, et Trebellianicam, 3.
20. 3.
Heres institutus sub conditione, quae est ejus
in potestate, si moriatur antequam impleat,
heres esse non potest, 4. 28. 11.
--- et si deficiente ea ipsa conditione lega-
tum ei relinquitur fuerit, hoc ad heredem suum
transmittit, ibid.
Heres rogari non potest, ut alium heredem
faciat, 3. 17. 9.
Heres non existens ex iudicio defuncti, ut pu-
ta pater, vel dominus non continetur in
dispositione quam testator facit favore heredi-
dis sui, 3. 20. 13. et 21. 9. et 29. 9.
Heres in infinitum onerandus non est, 3.
20. 15.
Heres etsi an hereditatem alicui, deliberans
moriatur; transmittit ad heredes suos quid-
quid ei per praeceptionem legatum est pro
portione, qua suis heredes institutus, 4.
1. 5.
--- si absolute repudiet, totum legatum tran-
smittit, ibid.
Heres ejus, qui institutus est, nec adivit,
nullum jus habet, nec ideo potest heredi-
tatem ad suum heredem transmittere, 4.
2. 2.
Heres heredis est heres testatoris, 3. 28. 9.
Heres etiam post hereditatem resitutam heres
manet, 4. 7. 8.
--- sed si conveniatur ut heres, defenditur
exceptione restitutae hereditatis, ibid.

- hanc tamen amittit, si heres fideicommissario existat, *ibid.*
 Heres cogitur statim adire etiam in fideicommissio conditionali, 4. 6. 13.
 — sed ante conditionis, eventum actiones non transferuntur, *ibid.*
 Heres, delata hereditate habet jus adeundi, et acquirendi, 4. 6. 3.
 — non habent tamen ejus heredes, quibus non defertur, *ibid.*
 Heres acquirit dominium rerum hereditariarum ab adita hereditate, *ibid.*
 — antequam adeat, nullum jus habet in hereditate, *ibid.*
 Heres institui potest cum morietur, 5.
 — et legatum relinquere, *ibid.*
 Heres habet dominium legitimum, et Quiritarium, 4. 6. 5.
 — fideicommissarius non habet nisi bonitatum, *ibid.*
 Heres necessarius si conditionem potestativam implet, non habet beneficium abstinenti, 5. 30. 10.
 Heres existens semper heres permanet; 5. 30. 8.
 Heres si sit in mora restituenda hereditatis ad fructus tenetur, 4. 7. 9.
 Heres actum hereditatem amplius repudiare non potest, 5. 30. 1. et 31. 1.
 — nisi ostendat restitutionem in integrum, *ibid.*
 — excipiuntur pupilli et minores, 5.
 Heres a liens hereditatem statim acquirit omne jus defuncti, 4. 4. 2. 4.
 Heres qui fuit, nunquam desinit heres esse, 4. 6. 9.
 Heres, cui legatum relinquitur accepto pretio a substituto legatum preferens hereditati, a legati petitione submoventur exceptione doli mali, 5. 3. 6.
 Heres ut adire possit, scire debet impletam conditionem, 4. 5. 4.
 Heres alicundo hereditatem approbat omnia a defuncto gesta, eaque servare tenetur, 4. 22. 12. 15.
 Heres quandoque adeat hereditatem, jam tum a morte successisse videtur, 3. 9. 3.
 Heres ejusdem potestatis, jurisque, est ejus defunctus, fuit, 4. 15. 12.
 Heres etiam non apprehensa possessione dominium acquirit bonorum hereditarium, 3. 9. 4.
 — idem est in legatario, *ibid.* et sect. 5.
 Heres non adiens hereditatem legatum consequitur, 3. 16. 7.
 — item si hereditas ei auferatur tamquam indigno, *ibid.*
 Heres personam defuncti representat, 4. 24. 10.
 Heres non potest privare commodo legati legata-
 rium, nec alium, ad quem legati commo-
 dum perventurum est, 5. 21. 3.
 Heres statim a morte defuncti existisse presu-
 mitur, 5. 1. 7.
 Heres nemo fieri potest invitus ab his, qui
 sunt in ejus potestate, 4. 24. 14.
 Heres si post testamentum, quo vocatur, in
 metallum damnetur, extinguitur institutio,
 item et legatum, 4. 24. 15.
 Heres, finito usufructu legato, recuperat ipso
 jure usufructum rei, 5. 11. 11. 13.
 — neque illum repellere potest, *ibid.*
 Heres non potest factum defuncti impugnare,
 4. 22. 20.
 Hereditatem ad quem deferri velit, non de-
 bet esse in arbitrio cujusquam, 1. 8. 11.
 et 1. 11. 29.
 Exempla contraria in honorem possessione: 1. 8. 13. et 1. 11. 30. et 32.
 Hereditatem non a lit qui conditionem implet,
 1. 8. 3.
 Heres statim succedit in omne jus defuncti,
 et obligatur creditoribus hereditariis, 1. 9. 19.
 Hereditas est successio in universum jus, tam
 quoad commanda, quam quoad incommoda *ibid.*
 1. 27.
 Heredis jus neque lex, neque Praetor auferri
 ei, qui semel heres fuit, *ibid.* 28. 30. 35.
 et 1. 12. 12.
 Hereditas a suo transmittitur etiam auto in-
 iunctionem, 1. 9. 52.
 Hereditatis damnosae transmissio est incom-
 moda, *ibid.* sect. 53.
 per Hereditatem non fit melior nostra condi-
 tio, *ibid.* s. 57.
 Hereditatis acquisitio non recipit conditionem,
ibid. sect. 66.
 Hereditate fratris retenta potest sui patris he-
 reditate abstinere, *ibid.* s. 82.
 Hereditate patris abstinens legatum consequi
 potest, *ibid.* sect. 83. et 84.
 Hereditatem non acquirit extraneus nisi facio
 proprio, *ibid.* sect. 36.
 Heres aliquando non cogitur suscipere patrem
 verentem, *ibid.* s. 49. et 50. ubi vide duo
 exempla.
 Heredes duo in solidum esse non possunt, 1.
 10. 44.
 Hereditatis datus, et abiter dici non potest
 repulsius, aut abstinens, et quare, 1.
 11. 31.
 Herede non a leonte corrunt substitutio, et
 exhereditatio, *ibid.* sect. 32. et 33.
 Heres nemo esse potest ex testamento; in quo
 praeteritus est suus heres, *ibid.* sect. 38.
 et distingue et *ibid.* sect. 41.
 a) hereditate non delata nemo potest abstinere,
ibid. sect. 39.
 Hereditas intestata non defertur, nisi cessante
 testamento, *ibid.* sect. 40.
 Hereditatem cernere, et adire quid, 1. 12. 6.
 reliqua vide in verbo. *Additio.*

Hereditas pro parte aliri, pro parte repudiari non potest, ibid. s. 14. et 4. 4. 12.
 — nobis ignorantibus non acquiritur, ibid. sect. 16.
 — nequidem per servos, et filios nostros acquiritur, ibid. sect. 17. nec sufficit rati-
 habitio, ibid. s. 18. excipitur restitutio fi-
 deicommissariae hereditatis, et bonorum pos-
 sessio, quae per alium nobis acquiri potest,
 ibid.
 Hereditas ear differat a restitutione fideicom-
 missi, et bonorum possessione, ibid. s. 19.
 Heres statim legis ministerio dominium acqui-
 rit, ibid. sect. 23.
 Hereditas ne memento quidem temporis residet
 in servo adente, ibid. s. 29. et 3. 29. 4.
 — nec aucte, nec post a litem mancipari
 poterat, 1. 17. 47. 48.
 intestata et li poterat etiam ante aditionem, et
 quare ibid. s. 48.
 — in casu quodam mancipari poterat, ibid.
 s. 53.
 Hereditatem nobis acquirere non potest homo
 liber, ibid. sect. 25.
 Hereditas civiliter acquiritur, ibid. s. 25.
 Hereditatem per alium adiri posse, quomodo
 admittendum, ibid. s. 60.
 Hereditatis petitio est actio bonae fidei, 1. 14. 19.
 Hereditatis diviseolae ratio in multis casibus
 admodum obscura proponitur, et explicatur,
 1. 21. 6. 7. 8.
 semel heres semper est heres, 2. 11. 13.
 Heres a lre coactus totam hereditatem debet
 restituere, ibid. s. 12.
 Hereditas non alita non transmittitur, 2. 15.
 15. exiipe casum S. C. Silianiani, ibid.
 Hereditas viventi nulla est, nec recipit ac-
 cussionem, 2. 24. 32.
 Heredis nomen legatarium quan-
 leque comprehendit, 4. 11. 5.
 Heredis institutio, quem Titius voluerit non
 valet, 3. 30. 8.
 Heredis institutio interpretanda est ut potius
 valeat quam pereat, 5. 11. 6.
 Heredis nomine tum primi quam posteriores
 heredes continentur, 5. 12. 8.
 Heredis nomine omnes heredes continentur si
 plures sint, 4. 13. 3.
 Heredis arbitrio committi potest, cuiusam re-
 stituiendum sit fideicommissum, 4. 17. 9.
 — an vero restituere velit, committi non
 potest, ibid.
 — idem est, quis ex servis manumittendus
 sit, ibid.
 Heredis nomine continentur omnes heredes,
 et plures heredum gradus, 4. 13. 12.
 — et omnium heredum complexus defun-
 ctum repraesentat, ibid.
 Heredi necessario ac voluntario communes
 sunt impotentiae casus, 5. 20. 11.
 Heredi ejus, qui institutus non est, non de-
 fertur hereditas, 4. 4. 5.

Heredi dare iussus non debet dare heredi
 heredis, 3. 28. 9.
 — neque ei cui restituta fuit hereditas ex
 Senatusconsulto Trebelliano, ibid.
 Heredi a semetipso legari non potest, 5. 2.
 5. et 11. 8. et 4. 25. 11.
 — hene tamen a colerede, 4. 10. 12.
 Heredi a semetipso inutiliter legatur, 3. 16. 7.
 Heredi alire coacto per Praetorem (pote-
 re procuratore fideicommissarii qui non ratum
 habet) succurrendum per restitutionem in
 integrum, et hereditas pro non alita
 habenda, 4. 6. 8.
 Herede in restituenda hereditate moram facien-
 te periculo est si restituta fuisset, 4. 7. 11.
 — et quando moram faciat, ibid.
 — et fideicommissario post moram decelen-
 te ad ejus heredes transit, ibid.
 Herede damnato Stichum non petere, eum
 testatori debetur Stichus, aut decem, libe-
 rator debitor acceptilatione tunc quoad Sti-
 chum, quam quoad decem, 5. 22. 1.
 Herede conditionem implere prohibente habe-
 tur pro impleta, 4. 28. 7.
 Herede conditionem trahente, Praetor potest
 tempus praefinire, ut eo transacto, cujus
 non impleta hereditas vacet, 4. 28. 10. 29. 10.
 Heres exonerandi sunt ejus patris nomine
 cujus emolumentum ipsis ablatum fuit;
 3. 6. 8.
 Heredes pro partibus incertis instituti quasi
 sine partibus scripti habentur, 4. 11. 2.
 Heredes pro partibus hereditariis legata
 solvant, 3. 6. 8.
 — limita, ibid.
 Heredes compelluntur adire, et fideicommissa-
 rio restituere pro officium judicis nobile,
 4. 7. 1.
 Heredes voluntarii ius non habent in heredi-
 tate antequam alicui; necessarii habent ipso
 jure etiam citra aditionem 5. 30. 7. 10. 14.
 Heredes necessarii et ab intestato non fiunt
 per testatorem, sed a lege, 5. 31. 8.
 Heredum nominibus inductis, legata et alia
 non delata suum effectum habent, 5. 11. 7.
 Heredes si uen sint a testatore instituti, 4.
 qui a lege recantur, instituti censentur,
 1. 2.
 Heredes singuli tenentur pro portionibus here-
 ditariis tum circa onera, tum circa actiones,
 4. 10. 7.
 Heredes voluntarii non acquirunt hereditatem
 sine alitione, 5. 30. 10.
 Heredes nullis datis partibus, pro aequalibus
 sunt, 5. 30. 3.
 — idem in legato, ibid.
 Heredes sine partibus, instituti singuli aequa-
 liter sunt heredes, 4. 14. 8.
 — et si plures cum partibus, alius sine
 parte, feret, quod aui deest, ibid.
 Heredibus magis quam legatariis lex favet, 4.
 28. 10.

- Hereditas quaecumque per legem defertur, 4. 2. 4.
 Hereditas non possidet, 4. 2. 16.
 Hereditas plerumque, ut debitum, nobis obvenit, 4. 7. 4.
 Hereditas universum jus defuncti complectitur, 3. 9. 3.
 — et repraesentat personam defuncti, ibid.
 Hereditas neque ex die, neque ad diem dari potest, ibi.
 Hereditas non continetur sub nomine fideicommissi universalis, 4. 8. 11.
 Hereditas vocator ejus, qui apud hostes decessit, licet servus fuerit, 3. 21. 17.
 Hereditas adita amplius repudiari non poterit, 4. 7. 5.
 Hereditas non adita non transmittitur, 5. 31.
 — 3. et 4. 4. 1.
 Hereditas ab intestato defertur statim ac certum est heredem ex testamento esse non posse, qui scriptus est, 3. 30. 19.
 Hereditas sive aucta sive diminuta semper eadem est, 5. 31. 7.
 Hereditas ex testamento non defertur, quamdiu illud agnatione sui heredis rumpi potest, 5. 30. 18.
 — ab intestato non defertur, quamdiu potest ex testamento deferri, ibid.
 Hereditas defertur statim ac certum est aliter evenire non posse id ex quo pendet ejus delatio, 5. 30. 19.
 Hereditas non delata neque adiri potest, neque transmitti, 5. 31. 5.
 Hereditas adiri non potest, 3. 9. 15.
 — vide limitationem, ibid.
 Hereditas nisi adita fuerit, restitui non potest, 4. 4. 15.
 Hereditas adiri non potest, 5. 9. 13.
 — suus vero heres etiam ante aditionem restituit, ibid.
 Hereditas viventis adiri non potest, 4. 4. 9.
 Hereditas restitui non debet, antequam agnoscat, num et repudiari potest, 4. 7. 10.
 Hereditas legitimo heredi non acquiritur, quamdiu testamentarius esse potest, 3. 30. 5.
 Hereditas in quocumque uncia testator volet dividi potest, 4. 12. 9. et 10. 8.
 Hereditas, quae testamento datur, lege ac jure nobis obvenit, 3. 28. 9.
 Hereditas vel legatum si detur ei, qui inalicuius potestate est, ei acquiritur, in cuius est potestate, 5. 3. 10.
 Hereditas non a lita non est in bonis nostri, 4. 4. 4.
 Hereditas est ius incorporeale, et pro diviso possideri non potest, 4. 24. 21.
 — ibid.
 — et est ius universale.
 — et esse potest, quamvis nihil corporeale in ea sit, ibid.
 — sed dividitur ratione rerum, quae in ea sunt, ibid.
 Hereditas antequam adeatur, defuncti personam repraesentat, 4. 21. 17.
 — et omnia defuncti bona tenet, ibid.
 — et servus hereditarius ipsi hereditati acquirit, ibid.
 — et etiam possessionem, ibid.
 — possessio defuncti est in hereditate, ibid.
 Hereditas ex testamento non defertur quamdiu illud rumpi potest, 4. 30. 4.
 Hereditas olim personae relicta tum per fideicommissum, tum per substitutionem, relicta praesumitur in eandem causam, 5. 2. 9.
 Hereditas mortuo deferri non potest, 4. 29. 3.
 Hereditas non facile adiri potest, 4. 11. 14.
 Hereditas pro parte acquirit, et pro parte repudiari non potest, 4. 1. 20.
 Hereditas est nomen juris, et in jure constituit, 4. 12. 16.
 Hereditatis legitimo nomine proprie significatur hereditas ab intestato, 3. 28. 9.
 Hereditatis appellatio legata, et fideicommissa non continentur, 5. 3. 9.
 — et quod de hereditate disposuit testator, de legato disposuisse minime censetur, ibid.
 Hereditatis nomen universitatem rerum demonstrat, 4. 2. 4.
 Hereditati se immiscet, qui pro herede gerit, 5. 30. 1.
 Hereditati se immiscens, coherede jam abstinente, partem quoque abstinentis invitus acquirit, 4. 1. 20.
 — et in totum subiecit oneribus hereditariis, ibid.
 Hereditatem distribuere per rationem valentis maxime consentaneum est voluentis testatoris, 4. 11. 13.
 Hereditatem alieni, vel ei se immiscens contrahit cum creditoribus et legatariis, 4. 1. 20.
 Hereditatem adire non valenti subvenitur opo restitutionis in integrum, 5. 31. 4.
 Hereditatem adire, et honorum possessionem petere longe differunt, 5. 18. 10.
 Hereditatem accipiens eam tacita conditione retinendi eam in ligno, praedonis loco eam possidet, 5. 11. 9.
 Hereditatem a lita non delatum neque suus acquirere potest, neque extraneus, 5. 30. 14.
 Hereditate non a lita interdicunt omnia in testamento relicta, 3. 30. 3.
 Hereditate a testatore non divisa omnes acqualiter heredes sunt, 4. 11. 2.
 Hereditate servo relicta partim pare, partim sub conditione, pure relicta addendo, alteram quoque acquirit, 4. 23. 2.
 Hereditate actiones dividuntur inter coheredes pro hereditaria portione, 3. 6. 8.
 Huiusmodi olim in magno pretio, 5. 26. 9.
 Homini liberi nulla aestimatio est, 4. 2. 13.
 Honor, est legatum: sicut et institutio, 2. 13. 1.
 Humana interpre a ione admissum regulis juris non est consentaneum, 3. 25. 27.
 Humanitatis ratio aliquando praefertur subtili juris regulae, 5. 18. 11.

Humanitatem et acuitatem secuti veteres Jurisconsulti, 3. 25. 17.
 Hyems non solum significat anni tempus, sed etiam tempestatem, 1. 20. 3.
 Hybernus fluctus, qui in tempestate excitatur, ibid. sect. 4.
 Hypotheca liberorum in bonis patris administratoris quando incipiat: examinantur variae sententiae, 2. 22. 2. et seqq.
 Hypotheca an possit cedi sine principali obligatione, ibid. sect. 23.
 Hypotheca locatori concessa in investitis in praedium urbanum a conductore ex praesumpta conventionem contrahentium, 3. 1. 16.
 Hypotheca olim parvis concessa, ibid.
 Hypotheca taela et legitima sola legis auctoritate inducitur, ibid.
 — et ex praesumpta conventionem, ibid.
 Hypotheca pro dote et legalis a Justiniano data, ib.
 Hypotheca super suas res generaliter promissa, tam praesentes continet quam futuras, 3. 23. 3.
 Hypothecam habet fiscus propter publicam auctoritatem, 3. 1. 16.

I

Idem semper manet, quod per partes reficitur, 5. 26. 3. 6.
 Ignorans transmittit quisque ignorans acquirit, 4. 5. 12.
 Ignorante testatore impletam jam esse conditionem, quam adjicit, eam non adjecturum si scivisset, praesumitur, 4. 28. 2.
 Ignorantia facti non excusat in contractibus, 2. 15. 19.
 Immunitates datae alieni et posteris ejus non pertinent ad eos, qui ex feminis nati sunt, 3. 28. 5.
 Imperatores habebant duplex patrimonium, publicum, quod aerarium, privatum quod fiscus appellabatur, 3. 2. 9.
 Imperium merum, quid sit? 1. 1. 1.
 Imperii meri definitio explicata, ibid. sect. 19. et 20.
 Imperium merum aliquando plura: aliquando pauciora animalversionum genera comprehendit, ibid. sect. 20.
 Imperium merum in quibusdam Magistratibus plenius est, in quibusdam minus plenum, ibid. sect. 22.
 Imperii insignio gladius, ibid. sect. 9. et cur esso coeperit, ibid. sect. 15.
 Imperii insignio secures, stante Republica, ibid. sect. 13.
 In Imperii definitione gladii nomen refertur ad omnes graviores animalversiones, ibid. sect. 16.
 Imperium merum qui habebant, dicebantur honores juris gladii, et potestatem gladii

habere, et gladii potestate succingi, ibid. sect. 12. et 12.
 Imperium merum dabit Imperator gladium dando, et adimendo adimebat, ibid. sect. 10.
 Imperium merum a lege nominatum datur, 1. 2. 1.
 Imperium merum nemo poterat habere nisi a Populo, aut a Senatu, ibid. sect. 6.
 Imperium militare erat merum Imperium, ibid. sect. 7.
 Imperium merum magistratibus ademptum legibus Valerii, ibid. sect. 8.
 Imperium merum non habebant Consules post leges Valerias, ibid. sect. 9. dabatur tamen ipsis aliquando specialiter Senatuscons. vel lege Curia, ibid. sect. 10.
 Imperium merum non habebat Dictator, ibid. sect. 11. nisi creatus esset ut optima lege, ibid. s. 13.
 — Dictatori aliquando dabatur lege Curia, ibid. sect. 15.
 Imperium merum habebat Praefectus urbi, ibid. sect. 15.
 — Item Praefectus Praetorio, ibid. s. 17.
 — Item Praefecti quatuor a Constantino creati, ibid. s. 21.
 — Item Procos. Praefecti, Praetor provincialis, ibid. s. 18.
 — Item legati Caesaris, ibid. s. 19.
 — Item legati Consulares, ibid. s. 20.
 Imperium merum manere non potest, ib. s. 1.
 Retellitur sententia Masinii, ib. s. 3. 4. et seqq.
 Imperium merum non mandabat Praefectus Praetorio, confutatur argumentum Masinii, ibid. s. 22.
 Imperium merum habent Magistratus, non solum ejus usum, 1. 1. 2.
 Imperium merum Princeps non habet contra Aeronem, ibid. s. 6.
 Imperium merum dnt Magistratibus Princeps, licet ipse non habeat, ibid. s. 9.
 Imperii meri, aut mixti, vel jurisdictionis iure non utitur Princeps, sed jure Potestatis regiae, ib. s. 11.
 Imperium merum qui habet, et iudicii executionem, et poenae executionem habet, ib. s. 3.
 Imperii meri exercitio aliud est, aliud exercitio iudicii, ibid.
 Imperii mixti definitio, 1. 4. 2.
 Imperium mixtum a jurisdictione non separatur, ibid. sect. 3.
 Imperium mixtum quam late pateat, et quas coercionem comprehendat, ibid. sect. 10.
 Imperium habere dicuntur majores Magistratus, non Minores, et qua de causa, ibid. sect. 11. et seqq.
 Imperii nomen quomodo saepe numerum accipitur, ibid. sect. 16. et 41.
 Imperium mixtum habebant Tribuni Plebis, Aediles, Quaestores, Praefectus Vigilum, 1.

- Præfectus annonæ. Item Magistratus Municipales, Duumviri, Defensores Civitatum, Juridicus Alexandriæ, ibid. a sect. 16. ad sect. 40.*
Impetii magis, quam jurisdictionis, quo dicantur, ibid. sect. 41.
Impossibilia lex non fingit. 5. 18. 7.
Impossibilitatem nulla est obligatio, 3. 17. 11. et 4. 26. 10. et 24. 1.
— omnia ea, quæ contra legem, vel contra bonos mores, impossibilia, ibid.
Impuberis testamentum non valet, licet pubes factus decesserit, 4. 25. 3.
Impuberi heredem Pater eligere potest non puberi, 3. 17. 5.
— et hoc impuberi expedit, noceret autem puberi, ibid.
Impuberem quoad faciendum testamentum nolumini animi iudicium est, 5. 7. 5.
Imputori in Falcidiam aliud est, quam computari in Falcidia, 4. 25. 11. 12.
Incapax institui potest sub conditione, si capax erit, 4. 21. 15.
— et recte instituitur, com capax erit, 3. 30. 11.
Incapaci relicta olim ad fiscum devolvebantur, 4. 21. 22.
— et incapacitas spectatur de tempore, quo ad fiscum devolvitur, ibid.
Incapacitas heredis vel legatarii operatur, ut pro non scriptis habeantur, non vero ut ad fiscum pertineant, 4. 21. 22.
Incertum aestimari et in contrarium deduci potest, 3. 8. 33.
Inchoatum ad effectum non perducitur, nisi animus contrahentium consentiat, 4. 12. 13.
Indigno hereditas auferitur a fisco, 5. 11. 9.
Indigno restituere tacitam filiam accommodans heres dici potest si abeat, 5. 11. 10.
— sed cum faciat contra legem, hereditas ei auferitur, ibid.
— legatum vero saluum manet, sicut ea substitutio, ibid.
Induci non debent ea, quæ expresse notata non sunt, 5. 31. 7.
Inducta ex lege, et in iure expressa non protenduntur ultra terminos a lege præscriptos, 3. 17. 3.
Infans ratiū habere non potest, 4. 4. 10.
Infans bonorum possessionem non agnitam ad heredem transmittit, ibid.
Infans comparatur furioso, ibid.
— non tamen quædam acquirendam bonorum possessionem, ibid.
— acquirit hereditatem, vel bonorum possessionem, patre ejus nomine adjuvante vel agnoscente, ibid.
— et si infans decesserit, tamen pater omnia quæ ex ea successione filio obvenissent, iure patrio acquirit, ibid.
Infirmari non potest quod non valet ab initio, 4. 26. 5.
Ingenuos vere non est, qui ius annulorum aureorum obtinuit, sed pro ingenuo habetur, 5. 25. 13.
— et quoad patrum non cessat libertus esse, ibid.
— et ejus heres actus est, non eundem mutata, ibid.
— et patrum conditionem deteriorem non facit, ibid.
Intitum in contractibus spectatur, 4. 22. 1.
— et in quasi contractibus, ibid.
— et delictis, ibid.
— non autem in legatis, ibid.
Injuria volenti non fit, 1. 10. 36.
Injuria servo non fit, sed domino, si atrociter sit, eiq; actio injuriarum quaeritur, 1. 21. 1.
Injuria communi servo facta, quomodo acatimantia, ibid. sect. 2. 3. 4. et seqq. et am portio domini, an dignitas domini, an utrumque spectandum, ibid. sect. 3. et 4.
Injuria fit filejussori si rejiciatur, non tamen semper, 1. 22. 1. et seqq.
Injuria fit diviti, eom paupertatis arguendo, ibid. sect. 3.
Injuria non fit debitori principali rejicienda filejussorem, ibid. sect. 7. et seqq.
Injuria fit debitori ducendo ipsum in ius sine causa, ibid. sect. 18.
Injuria quibus modis fiat, ibid. sect. 15.
Injuriarum non facit, qui utitur jure suo, ibid. sect. 11.
Injuria levis non dat liberti actionem contra patronum, 5. 13. 4.
Injuria aestimatur secundum opinionem, damnum secundum veritatem, 3. 14. 8.
Injuriarum omnem lex odit et detestatur, 5. 13. 3. 4.
— maxime cum in dispositione idem honoratur, ibid.
Injuriarum tenetor tam mandans injuriam fieri, quam suscipere, 4. 2. 12.
Inquilini et coloni, sive ascripti, non alienantur sine fundis quibus adherent, 4. 10. 6.
Instantia transit in heredem eom omnibus suis qualitatibus, 2. 30. 28.
Instituta in proprietate, instituit quoque in usufructu, 5. 12. 11.
— et si alii usufructus legetur, avellitur ex universa hereditate, ibid.
— et eo finito, revertitur ad heredem, titulo hereditario, ibid.
Institutio et exhereditatio liberorum sunt de forma testamenti, 1. 10. 17. secus de jure Prætorio, 1. 11. 12.
Institutio Patroni non est de forma, 1. 10. 27.
Institui non potest filius sub conditione, quæ non sit in ejus potestate, ibid. sect. 22.
— item nec sub conditione turpi, vel impossibili, ibid. sect. 20.

Institutio ex aliene arbitrio pendere non potest, 1. 12. 29.
 Institutio servi valet ex persona Domini, 1. 12. 34.
 Institui heres non potest ex die vel ad diem, 4. 11. 6.
 Institutio secundum conditiones infra scriptas valet, et si nullas infra scripserit testator, 4. 24. 10.
 Institutio non valet, si non appareat, ex qua parte heres sit institutus, 4. 14. 7.
 Institutio heredis praesentis valet sine nominis adiectione, 5. 15. 1.
 Institutio, in qua testator non addidit conditionem, quam destinaverat, incerta est, 4. 14. 6. 10.
 Item est, et si testamentarium eam addiderit, detraxerit, vel mutaverit, ibid.
 — et si testator conditionem addiderit, quam nolebat, ea detracta valet institutio, ibid.
 Institutio a patre cum convicio fieri potest, 5. 13. 6.
 — et ab alio quocumque parente, ibid.
 Institutio heredis est honor ipsi habitus, 5. 12. 4.
 Institutio favorabilior est legatis, 5. 11. 6.
 Institutio facta in primo testamento, quasi reposita ceusetur in secundo propter errorem testantis, 5. 2. 10.
 Institutio cernit, si institutus capax sit incapax, 4. 24. 14.
 Institutio benignè est interpretanda, secus exhereditatio, 5. 18. 11.
 Institutio in re certa valet detracta rei certae mantione, sicuti est de die, et de conditione impossibili, 4. 10. 3. et 4. 10. 3.
 Institutio ejus, qui in utero est, tacitam habet conditionem, si nascetur, 4. 5. 11.
 — et tamen statim a morte testatoris legatis dies cedit, ibid.
 Institutio sub conditione ejus, qui antea pure institutus erat, non valet, sed prior manebit, 5. 4. 2.
 Institutio sub conditione si volet, differt ab ea, cui subjecta est substitutio vulgaris, 5. 30. 5.
 Institutio heredis fundamentum est testamenti, 4. 4. 2.
 — et si ea non valet, ibid.
 Institutio ac substitutio directa non inducitur nisi verbis et voluntate expressa, 5. 31. 7.
 — fideicommissaria substitutio inducitur quoque ex conjecturis, ibid.
 Institutio, et legatum valet, si evidenter appareat de qua persona senserit testator, 4. 13. 5.
 Institutionis nomen de institutione primi gradus heredis non de substitutione accipitur, 3. 28. 9.
 Institutione non valente terraunt omnia in testamento scripta, 5. 11. 6.
 Institutionibus plurimis ex eadem parte factis

sub diversis conditionibus prior conditio occupabat institutionem, 5. 4. 2.
 — si commemoratione prioris posterior facta fuerit, valet posterior, ibid.
 Institutus ex nulla parte heres esse non potest, 4. 14. 8.
 Institutus ex parte, vel sine parte, heres est in tota hereditate, 4. 11. 4.
 Institutus in re certa est heres in totum, 4. 11. 6.
 — etiam si testator jusserit ea re contentum esse, ibid.
 Institutus ex reliqua parte jam expleto esse heres non est, 5. 20. 1.
 — neque honorum possessionem petere potest, ibid. sect. 2.
 Institute nepote, si testatore vivo nascatur, al momento temporis post mortem testatoris nascatur, testamentum rumpit, 5. 18. 6.
 Instituto nepote, si quis sibi post mortem nator fuerit, si vivo testatore nascatur, rumpit testamentum, ibid.
 — idem est si in ipso mortis articulo nascatur, ibid.
 Instituto alicui simpliciter, expleto jam esse fit transitus ad ductionem, 5. 20. 1.
 Instituto, cui pars a testatore non fuit assignata, ipsa lex assignat, ibid.
 Institutis duobus alteri in re certa, alteri ex parte vel sine parte, hic est heres in totum, ille habetur legatarii loco, 4. 11. 4. et 8.
 Institutis duobus in rebus certis uterque est heres pro semisse, 4. 11. 7.
 — unicuique vere res selecta tribuitur praelegati loco, ibid.
 — et unusquisque tenebitur pro semisse ad ses alicuius, ibid.
 Instrumentum est genus et plura complectitur, etiam quae post constitutum testamentum accrescerunt, 3. 25. 33.
 Instrumentum fundi est genus summum multa alia genera comprehendens, 3. 24. 4.
 Instrumente fundi non continentur, nisi ea quae agri gratia ibi sunt, 5. 25. 14.
 Insula quae legata fuit, combusta in area consistit legatum, 4. 24. 4.
 Interdictum *uti possidetis* requirit actualem possessionem, 4. 25. 7.
 Interdictum *de itinere actusque privato* datur ei, qui eo anno, quo petit, per triginta dies, iuste servitutum possidet, etiam si actualiter non possideat, 4. 25. 7. et 26.
 — nec si possessio carperit esse injusta, et nocet ad ius dictem obtinendum, ibid.
 Interpretatio alia fit in contractibus, alia in iudiciis, 2. 30. 1. et per tot. et sect. 18.
 Interpretatio libelli eadem fit in iudiciis strictis, et bonae fidei, ibid. sect. 11.
 — eadem pariter fit in contractibus strictis, et bonae fidei, ibid. sect. 11.
 Interpretatio libelli ambigua, ibid. sect. 27. et 29.

- Interpretatio, per quam actus valet, praefrenda, *ibid.* sect. 20. etiam si redunlet in favorem proferentis, *ibid.* sect. 21.
- Interpretatio voluntatis ex alia testamenti parte magni penleris est, etiam non habito respectu ad identitatem, seu majoritatem rationis, 4. 3. 9.
- Interpretatio capienda est, per quam actus valeat potius quam pereat, 5. 31. 16.
- Intestatus adiens hereditatem non tenetur praestare in testamento relicta, 5. 30. 12.
- Intestatus est, cujus testamentum non valet, 1. 10. 34.
- Intestatus quoad tutelam dicitur etiam qui rite testatus est, 1. 7. 25.
- Inverisimile rejiciendum in voluntate interpretanda, 3. 29. 9.
- Inutiliter actum si sit, nihil actum dicitur, 5. 17. 10.
- et inutiliter datum, non datum, dicitur, *ibid.*
- Item particula habet vim repetendi, 2. 28. 45.
- Judicia privata, et publica, quae, 1. 5. 3.
- Judex questionis quis? 1. 2. 4.
- Judex pater, et filius esse potest in privatis, non in publicis judiciis, 1. 5. 4.
- Judicandi, et juris dicendi officium publicum, *ibid.* sect. 6.
- Judices ex consensu dabantur, et quomodo id intelligendum, *ibid.* sect. 10. et seqq.
- Judices seligebat Praetor, et eorum nomina scribebat in albo, *ibid.* s. 11.
- Judicia vel penes senatum, vel penes equites, vel penes virosque fuere, *ibid.* sect. 12.
- Judicem non eligebant litigantes: sed datum rejicere poterant, *ibid.* s. 3. 16. et seqq.
- Judex judicio inchoato non rejiciebatur, *ibid.* s. 17.
- Judicis dandi ratio in causis criminalibus, *ibid.* s. 18.
- Judicem patrem, aut filium qui accepit, sibi imputet, *ibid.* sect. 19.
- in Judiciis laxior fit interpretatio, quam in contrahentibus, 2. 30. 1. et vide s. 18. add. Interpretatio.
- in Judiciis verba generalia quomodo intelligenda, *ibid.* sect. 3. et 5.
- spectamus voluntatem proferentis et quare, *ibid.* sect. 4.
- verba praesentis temporis futura continent, *ibid.* sect. 7.
- in Judicium an veniant fructus percepti ante litem contestatam, *ibid.* s. 13.
- in judiciis quid sit actori restituendum, *ibid.* s. 15.
- Judex non potest condemnare nisi in id, quod in judicium deductum est, *ibid.* s. 23.
- Judex certam sententiam ferre debet, *ibid.* s. 26.
- Judicium convalescit, si eo pendente jus actori superveniat, *ibid.* sect. 30.
- Judicium sustinetur, si actio nascatur pendente judicio, 2. 15. 7.
- Judicium convalescit domino ratum habente quod gessit procreator, 1. 14. 27. et seqq.
- Judiciorum ordo explicatur, 1. 14. 27. et seqq.
- Judex supplere potest ea, quae sunt juris, non quae sunt facti, *ibid.* s. 37.
- debet conformari juxta naturam actionis, 1. 27. 10. in Judicio quae personae requirantur, 2. 9. 4.
- Judicium corrumpit subleto reo, *ibid.* sect. 5.
- in Judiciis aequitas praevalet juri stricto, 2. 15. 6.
- Judex juxta naturam praepositae actionis, et petitionis litigantium debet sententiam ferre, 3. 18. 7.
- Judiciali actio novat priorem contractum, 3. 8. 3.
- Judices dat solam notionem habent, 4. 17. 12.
- olim a delegatis non distincti, *ibid.*
- et non possunt exequi sententiam, *ibid.*
- Judices delegati habent jurisdictionem, et totam jurisdictionis officium, 4. 17. 12.
- et exequi possunt sententiam, *ibid.*
- in Judicium non veniunt quae acciderent post judicium acceptum, 4. 23. 8. 9.
- exceptis judiciis generalibus, *ibid.* s. 17.
- Jurium tractum temporis habet, et non medicas moras, 4. 23. 7.
- Judicium de futura obligatione institui non potest, 4. 23. 2.
- Judicium incipit a liti contestatione, 3. 25. 28.
- Judicio contrahitur sicut stipulatione, solaque iudicii obligatio spectatur, 3. 8. 3.
- Jura vigilantibus scripta sunt, non stultis, 5. 17. 7.
- Jurare aliquem de alieno facto iniquum, 2. 30. 31.
- Juramentum differt a declaratione voluntatis, *ibid.*
- Juriconsulti officium est leges, atque hominum dispositiones interpretari, 3. 18. 2.
- Jurisdictionis definitio, 1. 4. 1.
- Jurisdictione a mixto Imperio separari non potest licet ab eo valde differat, *ibid.* sect. 3. 6. et seqq. ubi id probatur.
- Jurisdictione, et mixtum Imperium in jure confunduntur, *ibid.* sect. 5.
- Jus civile vigilantibus scriptum est, 2. 24. 6.
- aliquando in favorem testatorum in-lucit aliquid contra eorum mentem, *ibid.* sect. 7.
- Jus dicere in causa patris aut filii nemo potest, 1. 5. 1. et 19.
- Jus Publicum a privatis mutari non potest, 4. 20. 25. et 46.
- Ipo Jure quae fiant, etiam nobis invitis fiunt, *ibid.* sect. 28.
- Ipo Jure rumpi dicitur, quod non valet, *ibid.* s. 55. et aliud est rumpi ipo jure, aliud ex postfacto rescindi, *ibid.* s. 56.
- Ipo jure et jure Praetorio opponuntur inter se, 2. 11. 14. et 1. 14. 24.
- Jus est quod bonum, et aequum est, 1. 10. 51. quae descriptio convenit juri, in genere

ibid. sect. 52. et maxime juri, ibid. et 1. 11. 4.
 Jus civile saepe opponitur aequitati, 1.
 10. 53.
 Ipso jure, et ope exceptionis opponuntur, 1. 14. 5.
 in Jure quo disceptarentur, hoc est, apud
 Praetorem, 1. 14. 28.
 in Jure actio, et exceptio prebatur, ibid.
 1. 29.
 Jus accrescenti in parte vacante competit pro
 portione hereditaria, 3. 6. 8.
 — idemque est in substitutione, ibid.
 Jus accrescenti facilius admittitur in usufructu,
 quam in proprietate, 4. 19. 4.
 Jus accrescenti excludit qui partem facit, 4.
 19. 14.
 Jus accrescenti locum habet quando eadem
 res pluribus vel conjunctim, vel disjunctim
 legata fuit, 5. 15. 9.
 — et ejusdem rei partibus separatim lega-
 tis pluribus, nec erunt conjuncti, neque
 juri accrescenti locus erit, ibid.
 Jus alicuius habet is, cui hereditas delata est,
 4. 4. 4.
 — non alius, 1. 5.
 — triginta noctis praescribitur, 4. 4. 4.
 Jus aureorum anulorum consecutus pro in-
 genio habetur, 5. 25. 12.
 — et ad Equestrem ordinem promovebatur,
 ibid. 1. 15.
 Jus certum esse debet, nec illud ignorare li-
 cet, 5. 17. 7.
 Jus civile unius cujusque civitatis: sed pro-
 prie est jus Romanorum, 3. 28. 3.
 Jus deliberandi transmittitur ad heredes, ita
 tamen ut uno anno concludatur, 4. 4. 10.
 Jus eligendi alterutram rem sibi devotam
 transit ad heredes, 5. 21. 10.
 Jus hereditarium absorbet jus legati, 4. 5. 3.
 Jus petenti honorem possessionem coheret per-
 sonae, cui competit, et ad heredes non
 transit, 4. 6. 6.
 Jus privatum ad singulorum utilitatem spectat,
 5. 10. 2.
 — non separatim, sed quatenus ex singulis
 constat universitas, ibid.
 Jus publicum privatorum pactis mutari non
 potest, 3. 17. 10.
 Jus singulare, deficientibus causis, ad con-
 sequentiam non produciendum, 4. 7. 3.
 Jus suum potest quilibet tenuare, 3. 8. 29.
 Jus suum nemini invito auferri potest, 3.
 8. 22. 38.
 — nec Princeps ipso solet, ibid. 1. 35.
 Jussus alicui hereditatem per nuncium et
 opistolam interponi potest, 4. 23. 16.
 Jussus et mandatum ubi requiruntur, si de-
 ficiant, non valet contractus, 4. 23. 13.
 — sed ratihabito superveniens illum con-
 valescere facit, ibid.
 Justitia servanda tunc cum sententia fertur,
 4. 23. 7.

L

Licetarii quid? 5. 25. 7.
 Lana vericoloria quae? 5. 28. 2.
 Lana legata vericoloria legato sedit, 5.
 28. 5.
 — nisi aliud testatorem voluisse prebatur,
 et quis probare debeat? ibid. 1. 6.
 Lanae versicoloris appellatione, ea omnia con-
 tinentur quae tincta sunt et meta, 5. 28. 8.
 Lanae nomine non continentur pelles lanae
 ut, Gossypium, et aliae, quae per simili-
 tudinem lanae dicuntur, 5. 28. 5.
 — contrarium ex voluntate testatoris, et
 quis eam probare debeat? ibid. 1. 6.
 Lanae plures species improprie lanae vocatae, ib.
 Lanae appellatione vericoloria non continetur,
 5. 28. 8.
 Lanae usus frequens apud veteres pro vestibus,
 5. 28. 9.
 — et variis coloribus eam inficiebant, ibid.
 Lanae quare uterentur in perquirenda fortis,
 1. 26. 8.
 Lectica, sella gestatoria, non a jumentis, sed
 a servis gestabatur, 1. 30. 6.
 — unde lecta, ibid. 1. 8.
 in Lectica jacentes portabantur, ibid.
 Lectica ampliores octophori, quia ab octo
 servis portabantur, aliae hexaphori a sex,
 pleraque a quatuor, ibid. 1. 21. et 5.
 22. 7.
 in Lecticis dormiebant veteres, ibid. 1. 12.
 Lecticarii servi, lecticam portantes, ib. 1. 9.
 Lectica et lecticarii quid? 5. 25. 6. et 7.
 Lecticarii quid? 5. 25. 7.
 Leticariorum et coquorum artificum erat,
 non officium, 5. 25. 7. 8.
 Latio in qua quantitate esse debeat a rescin-
 dendam venationem, 3. 7. 5. et seqq.
 Latio in qua consistat? 3. 7. 12.
 Latio in actionem doli est duorum aureorum,
 3. 7. 19.
 Legatarius non acquirit eadem tempore obli-
 gationem, et dominium, 2. 16. 22. et quare,
 ibid. sect. 25. et quid differat legatum
 ab hereditate, ibid.
 Legatarius quomodo possit rejicere oblationem
 ante diem, ibid. 1. 26.
 Legatum ubi praestandum, 2. 18. 1.
 Legatum quando debeatur, etiamsi illud lega-
 tarius capere non possit, 2. 19. 1.
 Legatum alimentorum non extinguat mortem
 ejus, cum quo legatarius morari debebat,
 2. 21. 13.
 Legatum et institutio an possit conferri in
 alienam voluntatem, ibid. 1. 7.
 Legatum conferri in voluntatem heredis magis
 repugnat, quam conferri in voluntatem ex-
 tranei, ibid. 1. 8.
 — tacito in voluntatem utriusque potest
 conferri, ibid.

M

- Legatum, et donatio manumissis auferuntur, si natales repetierunt, 2. 21. 19.
- Legatum ejus, quod heres a Titio exegerit, continet actionem, si jus exigendi, 2. 27. 15.
- Legato rerum, quae alienbi sunt, continetur etiam ea, quae casu abunt: contra non continentur, et quae casu ibi sunt, 2. 28. 2. et 21. 22. et per tot. quae dicantur casu ibi esse, ibid. s. 3.
- an continentur calendarium, et nomina debitorum, ibid. s. 4. et quid si calendarium fuerit legatum, aut exceptum, ib. s. 5.
- an pecunia feneratoria, ibid. s. 11.
- an alia pecunia, ib. s. 12. 26. 27.
- an pecunia, praesidii causa seposita, et quae ea sit, ib. s. 14. 16.
- an argentum, et ejus generis, ib. s. 10.
- an res commo latae et pignorate, ibid. sect. 10. et 21.
- an pecunia, quae in agris habetur, ad pascendos servos, et exercenda opera rustica, ibid. s. 30.
- an et quando res venales, ibid. s. 31. et seqq.
- an merces, et quae mercis causa habentur, ibid. s. 35.
- an fructus in fundo nati, et ibi coacti, ibid. s. 39. et seqq.
- Legatum fundi cum rebus quae ibi sunt, comparatur legato fundi instructi, ib. s. 42.
- an latius pateat, ib. s. 55.
- Legato fundi instructi non continentur fructus praeter necessarios ad colendum, et instruendum agrum, ib. 43. et 54.
- Legata quae non continent res venales, nec continent fructus venales, ib. s. 44.
- Legatum usufructus honorum quid continet? ibid. s. 46.
- Legatum universale an continent res venales, ibid. sect. 31. 32. 37. 38. reprobat opinionio distinguendum inter res quae negotiationis causa habentur, et alias res venales, ibid. sect. 31.
- Legato rerum, quae Romae sunt, veniunt ea, quae sunt in continentibus, ib. s. 37.
- in his Legatis maxime destinatio patriam attenditur, ib. s. 17. et 39.
- Legato praecilio heres non habet actionem ad petendum id quod defuncto debebatur a servo, sed illum retinere potest, ib. s. 10.
- item si servus heredi praelegatur, ib. s. 9.
- Legato usufructus honorum veniunt etiam actiones, et nomina debitorum, ib. s. 7.
- Legatum alimitur per voluntariam obligationem etiam in validam; imo per solam destinationem alienandi, ib. s. 42.
- Legata, et hereditates ob meritum relinquuntur, 1. 29. 5.
- Legatum amittit tutor, qui recusat tutelam etiam iusta de causa, ib. s. 7.
- Legatum optionis ejusmodi esset olim: quale sit hodie, 1. 30. 36.
- Legatum non vitiat error in nomine propriae, 1. 18. 3.
- vitiat error in nomine appellativo, ib. sect. 5.
- Legato vino continentur ea, quae vini numero testator habuit, ib. s. 6.
- Legato vini quae continentur: an mulsum, oenomeli, passum, pythium, melampsygium, melilites, acineticum, defrutum, ibid. a s. 12. ad 17.
- Legato vestis muliebri quae vestes continentur, ibid. s. 7.
- Legato chartarum an libri continentur, ibid. s. 11.
- Legatum in diem aliquando purum, aliquando praenens dicitur, 2. 16. 2.
- Legata quoad diem incertum differunt a contractibus, et quare, ibid. s. 5.
- Legatum in diem an possit ante diem agnosci, aut repudiari, ibid. s. 22. 33. et seqq. et quid hac in re differat ab hereditate, ibid. sect. 21.
- Legare certum ponitur anni, etc. et legare ejus aestimationem, *id est*, 5. 13. 12.
- Legare jus quod habet quisque praesumitur, 5. 21. 16.
- Legari potest pars hereditatis, 4. 11. 5.
- Legari non potest, quod utiliter donatum fuit, 4. 1. 19.
- Legari possunt fructus futuri, partus ancillarum, etc., 4. 15. 7.
- Legari non possunt, quae aedibus juncta sunt, 5. 21. 4.
- etsi postea ab aedibus separentur non valet legatum, ibid.
- Legari potest portio hereditatis, 5. 8. 7.
- Legari potest eadem quantitas saepius in eodem testamento, 5. 10. 10.
- sed semel debetur, si de voluntate testatoris non constat, ibid.
- Legari possunt res incorporeales, 5. 21. 1.
- Legatum non transmittitur a heredibus, legatario mortuo ante conditionis eventum, 5. 3. 7.
- Legans villam, ut ipse possidet, legat villam instructam, 3. 21. 6.
- Legans servo consentit domino ejus acquiri legatum, 4. 19. 3.
- Legans id, quod habet, cogitationem intendit a id, quod habet numero ejus speciei quam legat, 5. 5. 3.
- Legans separatim donans, unicuique solium assignat, et inter eos dator jura non decrendi, 5. 21. 14.
- et altero deficiente, alter solidum accipit quasi suum a testatore relictum, ibid.
- Legati verbum, et hereditas et legata et libertates, et tutelae quaeque comprehendunt, 4. 11. 5.
- Legandi ratio legato non coheret, 5. 19. 4.
- Legatum deficiens singulis heredibus accrebit proportionem hereditaria, 3. 6. 8.

— idem est de parte legati vacante, quae legatariis accrescit, *ibid.*
 — et in gravamine infuncto.
 Legatum conditionale ad heredes transmittitur quoties ejusmodi est conlikio, quae per mortem legatarii impletur, 3. 9. 7.
 Legati puri dies cedit a morte testatoris, 3. 19.
 Legati conditionalis dies cedit existente conditione, 3. 9. 7.
 Legatum ante conditionis eventum agnoscere repudiari potest, 3. 9. 10.
 Legatum deficit, moriente legatario ante conditionis eventum, *ibid.*
 Legatum adimi vel transferri potest, *ibid.*
 Legatum acquirit legatarius deportatus tempore impletae conditionis restitutus, 3. 9. 12.
 Legatum relictum ei qui in aliena potestate est, si dies cedat, postquam sui juris factus est, ligitur acquiritur, 3. 9. 11.
 — contra si sui juris erat, et tempore conditionis alieni factus sit, *ibid.*
 Legatum conditionale non debet conferri ab emancipato ad bonorum possessionem admisso: licet purum conferatur, 3. 9. 30.
 Legatum heredi relictum pro ejus parte non coexistit, 3. 16. 7.
 — et partem quam accepit a semetipso, jure hereditario retinet, *ibid.*
 Legatum duobus relictum, quorum alter sit incapax, alteri debetur, 3. 16. 12.
 Legatum silvae caeruleae dat jus legatio cardendi et vendendi, 3. 9. 7.
 Legatum alimentorum omnibus libertis, quorum aliquos rharos habet testator, debetur omnibus libertis, 3. 30. 4.
 Legatum vel hereditas disjunctum relictum debetur utrique, vel uni ex asse, si unus supervenit, 3. 23. 7.
 Legatum ab herede praestandum est ab omnibus heredum gradibus, *ibid.*
 Legatum, si qua filia mihi genitur, pluribus natis, omnibus debetur, *ibid.*
 Legatum vini non extinguatur, si vinum acuerit, licet acetum improprie vinum sit, 3. 21. 12.
 Legatum optionis orationis compendio omnes res comprehendit, 3. 22. 8.
 Legatum optionis non comparandum est legato generali, *ibid.*
 Legatum optionis olim erat conditionale, *ibid.*
 Legatum de sui natura perpetuum, non fit temporale ex qualitate adiecta, 3. 23. 5.
 Legatum subsquens a praecedenti interpretationem recipit, 3. 13. 13.
 Legatum nuda voluntate revocari potest, 3. 23. 15.
 — etiam tacite, *ibid.*
 Legatum differt a stipulatione, 3. 25. 18.
 Legatum a morte testatoris incipit deberi, *ibid.*
 Legatum ejus quod (Sejus) dare facere oportet

praesens, in diem, continet etiam debitum, ejus dies venit post mortem testatoris, 3. 25. 30.
 Legatum interpretari convenit ex conjectura ducta ab aliis legatis, 3. 29. 3. 7. 8.
 Legatum fructuum sive partus habet conlikionem si nascatur, 3. 30. 3.
 Legatum in aliena voluntate conferri potest: in voluntate heredis non potest expresse sed tacite, 3. 30. 7.
 Legatum relictum cum heres voluerit conditionale est, nec ad legatarii heredem transsit, 3. 30. 10.
 Legatum si aestimaveris differt a legato si volueris, 3. 30. 12.
 Legatum praesens vel praesenti die, praesens est non in diem, 3. 30. 13.
 Legatum sub conditione si volueris non valet, sub alia nisi volueris, valet, *ibid.*
 Legatum optionis differt a legato generis, 3. 30. 14.
 — in hoc optimum eligi non potest, *ibid.*
 Legatum alieni relictum cum heres morietur, non potest transmitti, 4. 2. 1.
 — idem est, si relinquatur, eam ad purbertatem pervenerit, *ibid.*
 Legatum relictum, cum legatarius morietur, ad heredem transmittitur, *ibid.*
 Legatum incipit deberi, cum dies cesserit, *ibid.*
 Legatum non agnatum ad heredes transmittitur legatario decedente antequam dies legati cedat, *ibid.*
 Legatum non consistit pro ea parte rei legatiae, quam legatarius jure hereditario obtinet, 4. 5. 3.
 Legatum partus nascituri, vel fructuum, qui percipiuntur, debetur sub conditione, si fructus, et partus nascatur, 4. 5. 6.
 Legatum non acquiritur invito, sed agnoscere debet, 4. 5. 9.
 Legatum si relinquatur incapaci, pro non scripto habetur, 4. 5. 10.
 — sed si relinquatur sub conditione si capax erit, valet, *ibid.*
 Legatum ad heredem transmittitur legatario moriente post testatorem, etiamsi ignoret legatum relictum, vel testatorem defunctum, 4. 5. 12.
 Legatum, quod personae cohaeret, ad heredes non transmittitur, 4. 5. 13.
 Legatum usufructus, usus et habitationis ad heredem non transmittitur, etiamsi legatarius moriatur post diem legati cedentem, 4. 5. 13.
 Legatum purum alternative conjunctum legato conditionali participat de conditione alterius legati, 4. 5. 14.
 — et pendente conditione non erit electio, *ibid.*
 — quod si utraque res pure legata fuerit, alterius dies cedit a morte testatoris, altera ab adita hereditate, *ibid.*

Legatum servi favore ejus, cuius post mortem relicta est libertas, non valet, 4. 5. 15.
 Legatum accipiendum est de manu heredis, 4. 6. 4.
 Legatum pecuniae certo loco positae nuntiatur vel perimitur, si minor quantitas vel nulla in loco reperitur, 4. 9. 3.
 Legatum admittitur alienatione rei vel exactione pecuniae legatae, ibid.
 Legatum pecuniae non restringitur, ex quo testator, adiecit, unde ea depromi possit, ibid.
 — et ille debetur, etiamsi pecuniam de loco indicato vivens abstulerit, ibid.
 Legatum certae quantitatatis duobus factum fuerit eos dividitur, 4. 9. 6.
 Legatum pluribus relictum inter omnes dividitur, sed ex uno ad alterum transferitur ex voluntate testatoris, 4. 11. 1.
 — et si manifesto appareat eum voluisse singulis solidum deberi, omnes solidum habebunt, ibid.
 Legatum est delibatio hereditatis, 4. 11. 4.
 Legatum eum opprobrio et contumelia relictum, non valet, 4. 12. 27.
 — sicut institutio, ibid.
 Legatum poenae nomino olim non valebat, ne quidem in testamento militis, ibid.
 Legatum est honor, et ad honorem amicos, ibid.
 Legatum generis valet, 4. 13. 9.
 — et quis in eo electionem habeat, distinguatur, ibid.
 Legatum est delibatio ex universo, quod heredis esset, 4. 13. 13.
 Legatum domos vel fundi, si nullum habeat testator, non valet, 4. 14. 1. 3. 3.
 — idem est in stipulatione, ibid.
 Legatum hominis in genere valet, 4. 14. 1.
 Legatum speciei inutile est, si nullas species habeat testator, 4. 14. 3.
 — sive speciei quae futura non sit, ibid.
 Legatum incertum est, nisi existat, cui datum intelligi possit, 4. 14. 10.
 — si quid desit, quod ad substantiam non pertineat, non est incertum, ibid.
 Legatum valet quantitate incerta, si ex eventu certa futura sit, 4. 15. 6. et 7.
 Legatum servo communi talo est, ut inspecta ejus persona, domini sint in legato conjuncti, 4. 19. 3.
 — in haec causam servus communis quasi duo servi sunt, ibid.
 Legatum pluribus conjunctim vel disjunctim relictum inter legatarios scinditur, et pars vacans alteri accrescit, 4. 19. 3.
 Legatum servo datur ipsius servi contemplatione, ibid.
 Legatum quantitatibus pluribus relictum ab utroque interdum et integrum percipitur, 4. 19. 6.
 Legatum duobus relictum, si appareat primo

ademptum esse, totum secundo debetur, 4. 19. 7.
 — non tamen si in specie id quod primo legavit, secundo leget; tunc enim videtur voluisse amicos conjungere, ibid.
 — item est si quod uni legatum erat, repertum, et primo secundum adiungas, ibid.
 Legatum per damnationem pluribus relictum disjunctum utrique totum debebatur, uni quidem res, alteri aestimatio, 4. 19. 8.
 in Legato per vindicationem utroque concurrente partes sunt, ibid.
 Legatum Titio, et posthumo, non nato postumo totum Titio debetur, 4. 19. 9.
 Legatum duobus relictum, uni totum debetur, si alter non possit acquirere, ibid.
 Legatum adscriptum sibi et Titio, totum Titio debetur, ibid.
 Legatum Titio et heredi, totum Titio debetur, ibid.
 Legatum servo communi relictum sine libertate, debetur totum socio, ibid.
 — si tamen servus si communis scribere et alterius, non valet, ibid.
 Legatum pluribus relictum, valet in persona, quae capere potest, 4. 19. 31.
 — et pars vacans accrescit non vacanti, ibid.
 Legatum per damnationem olim non accrescebat per accrescentem, nam pars non capientis penes heredem manet, 4. 19. 13.
 — et post legem Papianam fisco deferrebat, ibid.
 Legatum quantitatibus in testamento relictum, in eo facillius repetitur ex utroque peti potest, nisi heres probet secundam scripturam inanem esse, 4. 20. 2.
 — diversum est in corpore vel re legata, ibid.
 Legatum ejus quod legatario debetur tunc valet, cum aliquam utilitatem afferat, puta ob representationem, 4. 20. 3.
 Legatum inutile est, si nullum commodum legatario afferat, ibid.
 Legatum tessorae continet aestimationem, 4. 28. 4.
 Legatum generis orationis compendio singula continent quae sunt ejus generis, ibid.
 — et idcirco plures species sub eo genere peti possunt, ibid.
 Legatum cum adiectione *hoc amplius* valet, etiamsi aliud legatum non sit: item et stipulatio, 4. 20. 8.
 Legatum sub conditione si *Titio filia mea nupta erit*, debetur, modo nupta fuerit tempore mortis testatoris, 4. 21. 12.
 Legatum conditionale ab initio intelligitur non datum conditione deficiente, ibid.
 Legatum sub conditione, si *mortuus fuero*, post *Kalendas*, testatore statim mortuo cur non debeatur, ibid.
 Legatum ejus quod domino debetur, servo relictum valet, 4. 21. 13.

- si tamen coeunte die servus liber sit. ib.
 Legatum a gnatis relictum debetur ei, qui
 erat cognatus tempore testamenti, licet es-
 se desierit. 4. 21. 18.
 — non tamen si fuerit deprecatus, ibid.
 Legatum ab initio non parit obligationem,
 quia potest testator mutare voluntatem. 4. 22. 1.
 Legatum servo valet, si liber factus possit
 acquirere, 4. 22. 4.
 Legatum in annos singulos non est unum,
 sed plura. 4. 22. 6.
 — et capacitas inspicitur singulis annis, ib.
 — et relictum servo, domino acquiritur,
 quamdiu servus est; ipsi vero, si liber
 fiat, ibid.
 — et morte legatarii expirat, ibid.
 Legatum usufructus si legatarius proprietatem
 acquirit, extinguatur, 4. 24. 6.
 Legatum usufructus alternis annis non est
 unum legatum, sed tot, quot sunt anni,
 4. 24. 8.
 Legatum servo alieno relictum extinguatur tes-
 tatore cum redimente, 4. 24. 15.
 Legatum ejus, quod legatario debetur, non
 valet, nisi debeat sub conditione, vel in
 diem, et legetur pure ob representationis
 commodum. 4. 25. 8.
 — vel si ejus intersit aliam actionem in-
 tendere posse, ib. 1. g. et 26. 25.
 — an extinguatur, si dies vel conditio ex-
 stiterit, vivente adhuc testatore, ibid.
 Legatum aliquando damnum asserere potest,
 4. 25. 9.
 Legatum ejus quod legatario debetur, non
 minuitur Falcidia, 4. 25. 10.
 — nec fideicommissio gravari potest, ibid.
 Legatum ejus, quod sub conditione, vel in
 diem debetur, valet, etiamsi vivo testatore,
 vel post ejus mortem dies venerit, vel con-
 ditio extiterit, 4. 26. 4.
 Legatum servo alieno relictum extinguatur,
 legatario acquirente proprietatem, 4. 26. 15.
 — idem est in stipulatione.
 Legatum servo poenae relictum, inutile est,
 4. 26. 21.
 Legatum corrui, cum ipse est heres ac lega-
 tarius, 4. 26. 27.
 Legatum vestis, argenti continet id, quod
 tempore facti testamenti testator habebat,
 4. 27. 1.
 Legatum fundi continet quicquid ei acceperit,
 et qualis est fundus de tempore mortis
 debetur, 4. 27. 10.
 Legatum minuitur alienatione partis vel lega-
 tae, 4. 27. 11.
 — nisi urgente necessitate alienaverit, ibid.
 — alienationem factam ex mutatione vo-
 luntatis heres debet probare, ibid.
 Legatum ob inimicitias graves ademptum, si
 testatorem poenituit, redintegratur, 4. 27. 14.
 Legatum nuda voluntate adimitur, ibid.
 — nec nisi nova voluntate potest redinte-
 grari, ibid.
 Legatum ob inimicitias oitas ademptum praes-
 mitur, ibid.
 Legatum dirigitur ad personam legatarii, non
 ejus heredes, 4. 28. 8.
 Legatum non sicut hereditas, damnosum esse
 potest, 4. 28. 10.
 Legatum relictum alicui cum morietur, ab eo
 acquiritur et ad heredes transmittitur, 4.
 29. 4.
 — idem et hereditas, ibid.
 — etiamsi relinquatur sub conditione pote-
 stativa, quae existat ultimo vitae momento,
 ibid.
 Legatum accipiendum est de manu heredis,
 5. 1. 7.
 Legatum a pupillo relictum, inutiliter repeti-
 tur a substituto pupillari, quia semel praes-
 tatus debet, 5. 1. 10.
 Legata in primis tabulis (scilicet in institutio-
 ne pupilli) relictas si repetantur in secun-
 dis (scilicet in substitutione pupillari) non
 valet repetitio, quia substitutus jam ea de-
 bet, 5. 2. 15.
 Legatum si pure a filio, sub conditione a
 substituto pupillari relinquatur, et filius
 impubes decedat, debetur pure a substituto
 pupillari, ibid.
 — et si sub conditione a filio, pure a sub-
 stituto relinquatur, ex sola substitutione
 legatum valet, ibid.
 Legatum a substituto pupillari repetitum non
 repetita etiam conditione, pure debetur, si
 filius pendente conditione decesserit, ibid.
 Legatum heredi relictum, si hereditatem re-
 pudiet, totum ei debetur, 5. 3. 5.
 — sed si non intellexerit testator cum
 habere legatum omnia hereditate, non de-
 betur legatum, ibid.
 Legatum sub conditione relictum sub com-
 memoracione primi pure dati valet, et prius
 revocatum est, 5. 4. 3.
 Legatum non potest esse damnosum, sicut
 potest hereditas, 5. 4. 7.
 Legatum concubinae relictum aequo favore
 est interpretandum ac relictum uxori, 5.
 7. 7.
 Legatum ob sanguinis conjunctionem plenissi-
 me interpretandum est, 5. 7. 8.
 — et ob amicitiam, ibid. 1. 9.
 Legatum si relinquatur praestandum die natali
 auctoris, annuum legatum intelligitur, 5. 8. 2.
 Legatum ademptum censetur propter graves
 inimicitias inter testatorem et legatarium
 exortas, 5. 8. 3.
 Legatum alimentorum relictum omnibus liberis
 testamento, vel antea manumissis, non
 debetur jam de domo dimissis, et non ali soliti-
 tis, nisi si probent voluntatem testatoris, ibid.
 Legatum cum in suam tutelam et potestatem
 venerit, alicui relictum diverse intelligitur
 N

juxta diversas legatarii conditiones, 5. 8. 4.
Legatum decem quae in arca habeo non valet cum nihil habeam, 5. 8. 5.
Legatum testatoris frumentariae magis in quantitate quam in corpore subsistit, *ibid.*, sect. 11.
 — et videtur legata aestimatio, *ibid.*
 — et legatum Romae solvendum erat, *ibid.*
 — et pauperibus tantummodo legebatur, *ibid.*
 — plerumque liberis, *ibid.*
Legatum pro operibus publicis tantum videtur, quantum sufficit operi perficiendo, 5. 9. 7.
Legatum declaratur ex comparatione rerum, quarum electio legatario data est, 5. 9. 8.
Legatum non videtur interpretandum sed magis ad favorem legatarii, 5. 10. 7.
Legatum ejus, quod debetur, non valet, nisi in certis casibus, 5. 10. 10.
Legatum penuli cum affectione deducto vero alieno valet, 5. 11. 7.
Legatum fructuum continet usumfructum, 5. 11. 11.
Legatum ejus, quod ipso jure ad legatarium spectat, non valet, 5. 12. 5.
Legatum liberis relictum, acceptum videtur, si in postrema scriptura pessimum vel ingratum esse dictum sit, 5. 13. 1.
Legatum immerenti dari non repugnat, 5. 13. 3.
Legatum perniciosum esse legatario repugnat, 5. 13. 4.
Legatum est donatio, *ibid.*, et 19. 4.
Legatum certae summae in dotem datae valet, etiamsi vere data non sit, 5. 14. 3.
Legatum decem, quae Titio debeo, valet etiamsi nihil ei debeam, *ibid.*, 22. 3. et 5. 8. 5.
Legatum summae, quam se debere testator fecerat, cum non debeat, potest potius ex fideicommissis, 5. 14. 5.
 — nisi heres certo probet eam non legatum si seivisset se non debere, *ibid.*
Legatum rei, quae praesens in fidei est, valet, etsi alieno nomine appelletur, 5. 15. 1.
Legatum pecuniae facilius duplicatur, quam rei, 5. 15. 1.
Legatum non continet res, quibus non convenit demonstratio testatoris, 5. 16. 2.
Legatum non egreditur terminos speciei legatae, 5. 16. 2.
Legatum servo communi testatoris, et legatarii relictum totum pertinet ad socium, 5. 19. 9.
Legatum relictum ad exaequandam conditionem filiorum valet, 5. 19. 11.
 — etiamsi sit causa, ob quam exaequari debere conditionem credatur, *ibid.*
Legatum emi corporis, aut speciei habet in se tacitam conditionem, si reperitur in hereditate, 5. 20. 7. 9.
Legatum ejus, quod sibi debetur, alteri,

quam debitori suo relictum, non a iecta quantitate, non valet, si nihil testatori debeat, 5. 21. 2.
 — item et quantitate a iecta, *ibid.*, 1. 3.
Legatum tacito adimi potest, et expresse, 5. 27. 6.
Legatum ejus quod sibi debetur debitori suo relictum valet, 5. 28. 1. 2.
 — etiam in parte, *ibid.*
 — et tunc si petatur potest debitor se exceptione defendere: si non petatur potest agere et acceptatione liberetur, *ibid.*
 — quod si non totam obligationem testator solvere voluit, pacto liberatus est, * *ibid.*
Legatum debiti debitori suo relictum non valet, si debeatur, sed exceptione debitor uti possit, 5. 28. 2.
 — nec valet si testator vivus exegerit, *ib.*
 — et in parte quam exegit, *ibid.*
Legatum rei debitaepropemodum semper valet propter actiones a Justiniano legatariis concessas, 5. 28. 4.
Legatum valet ejus rei, quam ex stipulato debemus, *ibid.*
Legatum ejus quod debetur creditori relictum in majori quantitate valet semper in excessu, *ib.*, et p. 6.
Legatum ejus duod debetur relictum creditori a debitore, qui exceptione tutus erat, valet, *ibid.*
 — idem est si debetur actione honoraria, *ib.*
Legatum a debitore creditori suo relictum ejus quod ipsi valet, non debet, nisi debiti emolumentum amplietur, *ibid.*
 — quot modis amplietur, *ibid.*
Legatum ejus quod debetur pure relictum valet, si loci causa utilitatem afferat, 5. 22. 5.
 — et hoc casu nec Falcidiae locus erit, nec si ei committi legatarii poterit, *ibid.*
Legatum pure relictum ejus, quod in diem vel sub conditione debetur, valet etiamsi vivo testatore dies venerit, vel conditio extiterit, *ibid.*
Legatum certae summae reddendae data causa relictum, dote jam reddita valet, 5. 22. 6.
Legatum pecuniae pro re debita valet, etiam re vivo testatore percipitur, *ibid.*
Legatum argenti facti continet argentum fabricari incipimus, 5. 24. 5.
Legatum generis naum est, licet plures species contineat, 5. 25. 3.
Legatum generis, si minuat, manet, et quod superest, debetur, *ibid.*
 — si augere, totum legatum est, *ibid.*
Legatum transfert recta via dominium rei legatae in legatarium, 5. 27. 1.
Legatum non durat, com res legata in sua specie non permanserit, 5. 27. 8.
Legatum haec non continet tinctum, neque textum, 5. 28. 1.

— nisi legatarius probet non mutatam voluntatem, *ibid.*
 Legatum lanae continet lanam factam, lotam etc. non vero detexam, *ibid.*
 Legatum quatuordecim perit mortuo equo, qui quadrigam demonstrat, 5. 29. 1. et per tot.
 Legatum equitum vel gregis non perit mortuo equo praestantissimo, vel bove optima, *ibid.*
 Legatum sub conditione, si *Maevius volet*, relictum non valet, 5. 30. 10.
 — valet tamen sub conditione, si *Maevius in capitolium ascenderit*, *ibid.*
 Legatum dubius datum si non appareat, cui datum sit, neciri debetur, 5. 31. 13.
 — item est in alemptione, *ibid.*
 Legatum non valet si incerta sit persona, cui datum est, *ibid.*
 — item est de institutione, *ibid.*
 Legata non sunt ab initio perfecta ita ut necessitate astringant testatorem, vel legatarium, 3. 9. 10.
 Legata ex initio testamento non debentur, *ibid.*
 Legata ob meritum relinquuntur, *ibid.* et 3. 29. 4. et 4. 3. 6. et 4. 12. 27.
 Legata non praesentantur creditoribus testatoris etiam chirographariis etiam in testamento militis, 3. 9. 24.
 Legata hereditariarum actionum locum obtinent, 4. 10. 7.
 Legata ob bonorum possessionem contra talulas, dotis nomine conservavit Praetor, 4. 21. 19.
 Legata debentur ab iis solis hereditibus, a quibus testator in testamento legavit, etiam si codicillos a omnes heredes scripserit, 5. 9. 11.
 Legata multo frequentius pro legatario, quam pro hereditibus Jurisconsulti interpretantur, 5. 10. 7.
 Legata et fideicommissa dari dicuntur a testatore, 5. 12. 10.
 Legata utque ad mortem revocari possunt, 5. 1. 9.
 Legata relicta in institutione censentur repetita in substitutione, sed distinguitur, 5. 2. 10.
 Legata secundae institutionis quasi repetita censentur in prima institutione, *ibid.*
 Legata a vulgari substituto hodie semper repetita censentur, *ibid.*
 — item et a coherede, altero coherede non adente, *ibid.*
 — si quidem obsecra voluntas sit; non si aliam fuisse conjecturam scilicet, *ibid.*
 Legata potius ob merita, quam propter conjunctionem relinquuntur, 5. 10. 5.
 — item hereditas, *ibid.*
 Legatorum sub conditione, et in diem incertum telictorum eadem est ratio, 4. 5. 1.
 Legatorum pare et in diem relictorum par est ratio quoad conditionem Dicit, *ibid.*
 Legata re eum electione, legata intelliguntur ea res, quae eligeatur, 4. 15. 6.

Legata uni parte fundi boreali, alteri parte australi, non sunt hi conjuncti, sed uterque suum fundum consequitur, nec datur plus accrescenti, 4. 19. 1.
 Legata parte fundi uni, alteri alteri duo fundi legati sunt, 4. 20. 5.
 Legata uni re, alteri hoc amplius decem, secundum concurret cum primo in re, et amplius decem habebit, 4. 20. 6.
 Legata re legatarii, si eam vivo testatore alienaverit, debetur si a iecta sit conditio si tua non erit, cum moriar, 4. 21. 12.
 Legata eadem re ex duobus testamentis, qui eam ex primo convectus est, non potest ex altero petere aestimationem, et e contra, 4. 25. 20.
 Legata res si alienatur, et postea in pristinum statum restituitur, legatum reviviscit, 4. 27. 14.
 Legata summa pure, postea sub conditione, utraque summa debetur, nisi heres probet mutatam voluntatem, 5. 4. 2.
 Legata sub conditione, et ex intervallo re, quae antea pure legata fuerat, attenditur posterius legatum, *ibid.*
 Legata ex eundem sub conditione eadem re, quae pure legata fuerat, electio est legatarii vel praesens legatum accipere, vel eundem conditionis expectare, 5. 4. 3.
 Legata eadem re ab eodem herede, sed non eadem personae, conditio repetita censetur, et non, 5. 4. 5.
 — etiam quoad fiscum, *ibid.*
 Legata quantitate eadem a duobus heredibus ab utroque debetur, nisi probetur adoptio quoad unum, 5. 4. 10.
 Legata eadem re pluribus a diversis heredibus, cum litio uni legato a iecta non videtur repetita in altero, 5. 4. 12.
 Legata eadem re pluribus ab eodem herede, non censetur repetita conditio si disjunctioni legata sit, 5. 4. 15.
 — si legata sit conjunctim, in utroque legato inest conditio, *ibid.* 5. 16.
 — ubi vide exceptionem, *sect.* 15.
 Legata parte domus, in qua morari consuevimus, tota ea, quam testator inhabitavit, continetur, non sola cubicula, ubi torquiebat, 5. 5. 5.
 Legata certa summa dotis nomine, debetur, quamvis nihil in dotem datum sit, 5. 11. 9.
 Legata liberatione viginti cum legatarius debet decem tantum, debetur, *ibid.*
 Legata penae excepto vino, non debetur quod testator vini numero habebat, 5. 17. 1.
 — excepto vino, quod Romae erit, legata penus, quae Romae est, legata censetur, *ibid.* 5. 2.
 Legata penae excepto frumento, vel alia quavis specie esculenta, non sequitur quod legata sit sola penus esculenta, 5. 17. 5.
 Legata veste mea, mundo, et ornatu mulie-

- bri, omnis vestis debetur, etiam non mollebris, *ibid.* 1. 10.
- Legata re quae mea erit tempore mortis, si non fuerit testatoris deficit conditio, 5. 13. 1.
- et si fuerit diversa, non deficit, *ib.*
- item si pro parte, pro parte legatum perit, *ibid.*
- et hoc obtinet si testator sponte alienet, ac si coacte, *ibid.*
- Legata quantitate quae sibi debetur, legatae sunt actiones, 5. 21. 3.
- et haec non possunt praestari nisi vere debeatur, *ibid.*
- et si deberetur, et testator vel in parte exegerit, pro parte quam exegit, legatum perimit, *ibid.*
- item et si quavis alio modo obligatio sublata sit, *ibid.*
- nisi tamen legatum sit sub conditione, et quae pendente heres exigit, *ibid.*
- Legata duobus in solidum eadem re, alter eus aestimationem consequitur, 5. 21. 18.
- Legata liberatione patri, cum quo actio de peculio est, valet legatum, licet die legati cedente nihil sit in peculio, 5. 24. 8.
- et pater statim agere potest, ut pacto liberetur, *ibid.*
- Legata lana vestis ex ea facta non pertinet ad genus lano, nec legato continetur, 5. 25. 1.
- Legata area, si ipsi imponatur aedificium, non extinguatur areae legatum, 5. 27. 1.
- et debetur quoque aedificium, *ibid.*
- nisi probetur mutata voluntas, *ib.* 1. 3.
- Legata area si imponatur aedificium, et id reuxatum, vel dictum sit, area debetur, 5. 27. 4.
- Legata domo, et quae postea destructa casa, vel vi majori, area debetur, 5. 27. 5.
- et etiam caementa, *ibid.*
- si destructa fuerit a testatore, legatum omnino perit, *ibid.* 1. 6.
- nisi legatarius probet non mutatam voluntatem, *ibid.*
- Legata navi et pestes dissoluta, legatum extinguitur, 5. 27. 7.
- nisi reflecta sit eadem manente carina, *ib.*
- si non fuerit reflecta, au carina debeatur, questio est voluntatis, *ibid.*
- et quis voluntatem legati adimendi probare debeat, *ibid.*
- Legati acquisitio incerta est conditione impleta, 3. 9. 10.
- Legati libertatis dies cedit ab adita hereditate, 3. 9. 10.
- et spectatur hereditatis aditae tempus, *ib.*
- et si sit conditionale, statuliber pendente conditione est servus, *ibid.*
- et statulibera parturiens, partus est servus heredis, *ibid.*
- et peculium statuliberi crescit ac decrescit usque ad tempus libertatis, *ibid.*
- Legati obligatio et actio oritur a tempore mortis testatoris, 3. 11. 13.
- Legati dies statim ex lit, et moriente legatario ante aditam hereditatem ad ejus heredes transit, 3. 30. 3.
- Legati per damnationem relictus pars deficiens apud heredes manebat, si conjunctum legatum esset et si disjunctum, solidum legatarius acquirere obtinebat, 4. 3. 10.
- Legati pure vel in diem relictus dies cedit a morte testatoris, 4. 5. 2.
- etiamsi hereditas adita non fuerit, *ib.* 1. 3.
- etiamsi non potuerit adire, *ib.* 1. 4. et 5.
- Legati conditionalis dies non cedit, nisi impleta conditione, 4. 5. 5.
- et ea non impleta non debetur, *ibid.*
- Legati servitutis personalis dies cedit ab adita hereditate, et ad heredes non transit, 4. 5. 13.
- Legati libertatis dies cedit ab adita hereditate, et si quid aliud legatum cum eo fuerit conjunctum, 5. 5. 3.
- Legati conditionalis dies cedit conditione existente, 4. 5. 14.
- nisi ea sit conditio, quae detrahatur, vel pro impleta habetur, *ibid.*
- Legati servo relictus dies non cedit nisi ab adita hereditate, 4. 8. 8.
- Legati multiplicatio difficilior admittitur in quantitate, quam in corpore, et e contra, 4. 20. 1.
- idem est, si legatur servus, et ipsi legatum relinquatur, *ibid.*
- servo necessario heredi instituto legari non potest, neque legatum convalescit ob regulam Catonianam, *ibid.*
- Legati dominium recta via et sine heredis facto transit in legatarium, 5. 1. 7.
- tamen suspenditur, donec heres adeat hereditatem, et legatarius legatum agnoscat, *ibid.*
- Legati onera et qualitates in testamento adjectae censentur in codicillis repetitae, 5. 2. 8.
- etiamsi legatum in alium translatum fuerit, *ibid.*
- Legati quantitas aucta in substitutione populari quod excolet quantitate in institutione relictam, debetur ex secundis tabulis nempe in vim substitutionis, 5. 2. 15.
- Legati natura olim pendebat a formula relinquendi, 5. 21. 6.
- Legatis summis quoandque continentur res corporales, 3. 20. 9.
- Legatis uxori eis, quae ejus causa parata erant, non debetur empti a mandatario post mortem testatoris, 3. 25. 13.
- Legatis chirographis, et pecuniis, quae certo loco condita sit, exactis chirographis et pecunia erogata, au alia chirographa et pecunia ibidem reposita mortis tempore, legate continentur, 3. 25. 10. et 20.

Legatis decem duobus, singulis quina debentur,

4. 19. 6.

— contra si legata sint Jena, ibid.

Legatis decem Titio et Sejo, utrique decem debentur,

4. 20. 12.

Legatis et fideicommissis hypothecam dedit Justinianus,

4. 25. 10.

Legatis mancipiis intra annos septem, ea debentur, quae ejus actus erant tempore facti testamenti,

4. 27. 4.

Legatis praedia Sejanis, alia quoque praedia comprehensum, quae sub hoc nomine ascripta sunt,

5. 2. 2.

Legatis pluribus ab eodem testatore relictis eadem personae, et ab eodem herede conditio uni legato adjecta, in altero repetita non censetur, nisi adsint verba repetentia,

5. 4. 11.

Legato pluribus ab eodem testatore eadem personae relictis a diversis heredibus; conditio uni legato adjecta, in altero non censetur repetita,

5. 4. 10.

— neque adjecta particula *hoc amplius item*,

ibid.

Legatis centum amphoris vini si tantundem testator reliquerit, quod ex vinea natum sit, non poterit heres praestare acetum, zythum, etc.,

5. 5. 3.

Legatis servis certo operi destinatis, puta figulis, omnes figuli debentur, etiam si ad aliud usum traucantur,

5. 5. 11.

Legatis nummis, exiguiore legati sunt, nisi aliud constet,

5. 8. 1.

Legatis uxori lris, quae vivas maritus donaverat, de donationibus, quae non valuerunt sensu testator,

5. 11. 7.

Legatis quinquaginta, quae in dotem data dicantur, cum quadraginta data sint, quinquaginta debentur,

5. 14. 9.

Legatis servis textoribus, si nulli textores sint, non valet legatum; si aliqui sint, valet quia hi soli demonstrati sunt,

5. 14. 8.

Legatis vasis Corinthiis, an bases et pelamones debentur,

5. 16. 2.

Legatis rebus suis alteri pigneratis, cogitur heres luere pignus, resquo liberata praestare, si pignerata scilicet,

ibid.

Legatis servis aucillae debentur,

5. 16. 12.

Legatis servis omnibus cum peculio, debentur quoque servi, qui peculium non habent,

3. 26. 4. et 5. 17. 11.

Legatis duabus rebus duobus; legatarii singillatim non concurrunt in eandem rem, nec datur jus accrescenti,

5. 21. 14.

Legatis ornatis debentur illae, quae adhuc sunt apud magistratos,

5. 24. 3. 15.

— quas modo discedere coeperunt, non continentur,

ibid. 1. 6.

Legatis textoribus, si quis factus sit ostiarius, legato continetur,

5. 25. 5.

— contra si ex ostiario fiat textor, ibid.

Legatis lecticariis, quotquot sint, unus corpus faciunt, et unum legatum,

5. 25. 7.

Legatis servis, legatum perimitur in his, qui ex officio transeunt ad artificium, non vero in his, qui ab artificio ad officium transeunt,

5. 25. 5. 6.

Legatis peculis si massa fiat, vel e contra, manet legatum, et debetur id, quod restat,

5. 27. 8.

Legato auri et argenti non continetur signatum,

3. 12. 5.

Legato dulcium tam esculenta, quam dulces potiones continetur, nisi legatum fuerit vinum amphocarium etc. et dulcia omnia,

3. 16. 8.

Legato chartarum libri non continetur, nec legato librorum chartae, nisi ex manifesta voluntate testatoris,

3. 19. 6.

Legato ancillarum, et ejus, quod ex his natum erit, debentur ancillae, si non sint liberi, et liberi, si non sint ancillae,

3. 20. 4.

Legato eorum, quae testator vivus praestabat, continetur habitatio domus, quam legatarius inhabitabat,

ibid. sect. 5.

Legato pennis, debetur ea, quae in coenaculo, eoque, quae in horreo, est, item et condimenta,

ibid. sect. 6.

Legato domus instructae continetur vestia,

ibid. 1. 10.

Legato omnium dulcium continetur tam esculenta, quam proculeta, nisi restringat testator expruendo vinum, etc.,

ibid. sect. 11.

Legato praediorum cum reliquis actorum et colonorum, non continetur quidquam actor vel colonus debet ex alia causa, vel quidquid debet ex causa praediorum, sed relatum est in Kalendarium,

ibid. 1. 13.

Legato servo, quem heres voluerit, nec pessimum dare potest, nec optimum legatarius, eligere,

ibid. 1. 15.

Legato rerum, quae in aliquo loco sunt, non continentur ea, quae ex testatoris destinatione ibi esse non censentur,

ibid. 1. 16.

Legato vini vel aceti omnia ea continentur, quae in numero aceti vel vini testator habuit,

3. 21. 5.

Legato praediorum Sejanorum continetur Gabiniana, si una pretio comparata sint et confusi redditus,

ibid. 1. 6.

Legato eorum, quae testator vivus praestabat, continetur ea, quae certe in annum debet, non quae extra ordinem,

ibid. 1. 10.

— nec ea, quae utilitatis suae causa erogabat,

ibid.

Legato fundi instructi, in quo sigillae sint, servi sigilli non continentur,

ibid. 1. 12.

Legato praediorum maritimarum cum instrumento non continentur servi piscatores, qui alia quoque ministeria apud testatorem exercebant,

ibid.

- Legato instrumento fundi, servi qui agrum colunt, continentur, *ibid.*
 Legato annuo subrogato in locum salarii, solum legatum debetur, non salarium, *ibid.*
 Legato generis continentur omnes species, quae ad illud pertinent, nisi sint a genere exemptae per testatorem, *ibid.*, s. 13.
 Legato fundo alicui, alteri usufructu, communianus est usufructus, s. 22. q.
 — item est, si uni domus, alteri habitatio legatur, *ibid.*
 Legato fundi instructi continentur omnia mancipia, quae agri colendi gratia in fundo sunt, s. 24. 4.
 Legato fundo eum mancipiis, quae tunc essent eum legaretur, etiam ea continentur, quae agri colendi causa postea inducta fuerant, s. 25. et 4. et 33.
 Legato ejus quod testatori debetur, continetur id, cuius dies venerat testator moriente, etiamsi post testamentum deberi inieperit, s. 25. 7. et 23.
 Legato certae summae testatori debita a quadam, tum ea summa, tum quicquid illi accessit post testamentum, continentur, s. 25. 9.
 Legato argenti visceris id continetur, quod tempore testamenti esset, s. 25. 12.
 Legato futura, et quae postea accedunt non continentur, nisi testator expresserit, s. 25. 13. 14.
 Legato continentur res, quae adveniunt dominio testatoris tempore facti testamenti, s. 25. 15.
 Legato nominum delictorum, quae in Kalendarium relata fuerint, ea non continentur, quae post legatum relictum a legatario eodemque administratore eum dolo relata fuerant, s. 25. 17.
 Legato ejus, quod testatori debetur a legatario, si mortis tempore sit ampliatum summa, liberatio competiti de ea tantum, quam tempore testamenti debebat, nisi testator voluntatem mutaverit, s. 25. 18.
 — et novatio non est sufficiens argumentum mutatae voluntatis, *ibid.*
 Legato ejus, quod debetur, minus legatario debetur, *ibid.*, s. 21.
 Legato nominis delictoris tum coram, tum novatio, quae postea accesserunt, continentur, *ibid.*
 Legato peculio ejus instrumenta debentur, *ibid.*
 Legato gregis continentur, quae postea legato accedunt, *ibid.*, s. 30.
 Legato servi continetur quicquid servus acquirat post mortem testatoris, *ibid.*
 Legato relicto a substituto, dum heres institutus deliberat legatario decedente, si institutus heres non sit, legatum petitur a substituto ab heredibus legatarii, s. 4. 5. et 1.
 Legato fundi excepto beneficio, villa non continetur, et tunc debet legatarius fondi praestare heredi servitutem itineris et actus, ut villam inhabitet, s. 4. 10. 2.
 Legato fundi etiam usufructus continetur, s. 10. 12.
 Legato certo fundo, si non appareat, de quo senserit testator, heredis erit electio, item promissoria, s. 4. 14. 2.
 Legato continetur, quod exiguius est, s. 4. 16. 12. et 4. 17. 4.
 Legato tesserae frumentariae non aliud quam quantitas et aestimatio continetur, s. 4. 18. 9.
 Legato uni fundo: alteri usufructu, hic medium usufructum, illo fundum, et alteram medietatem usufructus habebit, s. 4. 19. 1. et 4. 20. 5.
 Legato duobus fundo conjunctim uni usufructu, hic dimidium usufructus habet, s. 4. 19. 1.
 Legato usufructu servo communi, altero ex dominis amittente, totum ad alterum pertinet, s. 4. 19. 1. 3. et seqq.
 Legato usufructu duobus, unus aliquando totum percipit, s. 4. 19. 2.
 Legato usufructu duobus, et utroque agnoscante, si alter amittat, totus ad alium pertinet, nec pars vacans redit ad proprietatem *ibid.*
 in Legato usufructu servo relictis, servi persona spectatur, non dominorum, s. 4. 19. 5.
 Legato per vindicationem relicto, dominium rei legatae ipso jure et sine facto heredis in legatarium transit, s. 4. 19. 2.
 — non autem in legato per damnationem, *ibid.*, s. 18.
 Legato usufructu sub conditione, si legatarius ea pendente proprietatem acquirat, et postea alienet, conditione postea existente, legatum acquiritur, s. 4. 24. 7.
 Legato coelestis relicto, spectatur tempus, quo facti sunt, s. 4. 27. 7.
 Legato gregis, vel peculii, continetur quicquid vivo testatore accessit, s. 4. 27. 9.
 Legato servo eum peculio, si servus alienetur, neque peculium debetur, s. 4. 27. 12.
 — item alienato fundo neque debetur instrumentum, *ibid.*
 Legato Kalendario non solum continentur nomina delictorum, quae in eo continentur, sed etiam peconiae kalendario destinatae, s. 5. 2. 2.
 Legato sub diversis conditionibus relicto, proximae conditioni attenditur, in libertatibus ea, quae servo communi est, s. 5. 4. 2.
 Legato uno parte altero sub conditione relicto alternative, aut disjunctivo modo, pendente conditione electio non est, s. 5. 4. 3.
 — neque etiam rei pure relictas, *ibid.*
 — et conditio uni parti adjecta et alteri adjecta videtur, *ibid.*
 — et mortuo legatario ante eventum conditionis, legatum ad heredes non transmittitur nisi conditio defecerit ultimo vitae momento, *ibid.*

Legato vini continetur omne id, quod testator vini numero habebat, puta acetum, 5. 3. 3.

— si legetur vinum, et testator vinum non habuisset, heres emero debet, et praestare quod vix vinum, ibid.

Legato vino, si testator non habebat, legatum est vinum in genere, et in arbitrio heredis est quod genus velit praestare, ibid.

Legato domus quando continentur balneae, 5. 5. 5.

Legato argenti non continetur pecunia signata, 5. 6. 3.

— neque id, quod in credito esset, ibid. Legato domus instructae non continentur merces ad vendendum comparatae, nisi legans mercator sit, et legatarius, qui mercaturam possint exercere, 5. 9. 10.

Legato usufructu praedium et post mortem fructuarii praestis ipsam cum redditibus relictis heredi suo, non valet fideicommissum, 5. 11. 11.

Legato generaliter, quod uxoris causa paratum est, etiam alia continentur, cum sua putaverint testator, legato specialiter certo corpore, id debetur, etiam si uxoris causa paratum non sit, 5. 11. 8.

Legato auri pondere, heres liberator praestando ejus aestimationem in pecunia numerata, 5. 14. 11.

— et magis certa quantitas legata videtur ibid.

Legato nomino debitoris heres tenetur damnat actiones colere contra debitorem, 5. 15. 3. 10.

— si duo sint rei debendi et testator vivens uni acceptum faciat, legatum extinguitur, ibid.

— debitore liberato legatum non censetur, ibid.

Legato pluribus disjunctim relicto omnes pro virili portione obtinent, 5. 15. 8.

Legato Stichum, cum testatori debetur Stichus, aut decem, solus legatus est Stichus, 5. 15. 11.

— et si Stichus debitus non fuerit, non valet legatum, ibid.

Legato argulo etc, et quidquid in fundo Semproniano habet, argentum, eaque, quae alibi essent, non continentur, 5. 16. 1.

— nisi contraria mens testatoris ex conjunctis probetur, ibid.

Legato vino, quod in amphoris esset, debetur quoque quod in uris continetur, 5. 16. 5. 8.

Legato vino quod est in amphoris, debetur quod est in semiamphoris, 5. 16. 8.

— non quod alibi est, ibid. rect. 9.

Legato vino simpliciter, omne vinum debetur, ubiqueque sit, 5. 16. 9.

Legato dulcium non solum dulces potiones continentur, sed et dulcia poma, 5. 15. 4. 10.

— contra si legatum esset vinum amphorarium, aminaceum, etc, et dulcia omnia, ib. et. s. 10.

Legato homine, si testator consideret sexum virilem, [feminae] non continentur, 5. 16. 10.

Legato marmore nihil praeter rudem materiam contineri obtinuit, antiquius non ita erat, 5. 17. 9.

Legato auro, gemmis, ac margaritis quae auro inessent, debetur quoque aurum, cui nullae inessent, 5. 17. 11.

— gemmae et margaritae non debentur nisi auro inclusae, ibid.

Legato vino cum vasis debetur quoque vinum quod est in doliis, licet dolia non sint vasa vinaria, ibid.

Legato uni Stichum, alteri Pamphilo per eum, qui Stichum vel Pamphilum stipulatus erat, alteri heres debet esse actiones, alteri praestare Stichum, aut Pamphilum aestimationem, 5. 21. 4. et 13.

in Legato damnationis disjunctim relicto, alteri res alteri aestimatio debetur, 5. 21. 6.

et. 14.

Legato duobus quod sibi debetur, utrique solium praestandum est, si hoc exigit voluntas testatoris, 5. 21. 14.

Legato Stichum, aut Pamphilum, qui testatori debeantur, non tenetur heres nisi ad praestandam legatario actionem, quam habet, 5. 21. 15.

— non ita est si alii Stichus, alteri Pamphilus legatus fuerit, ibid. s. 17.

Legato eo quod mihi debetur ipsi debitori, tenetur heres et actionem remittere, 5. 23. 3.

Legato argento escaria debentur vasa, in quibus patrifamilias edebat et potabat, 5. 22. 7.

— et si uni escaria, alteri potiora legata essent, utriusque communia essent, quae sunt escaria et potiora, ibid.

Legato argenti caelati continetur id quod caeluri potest, 5. 24. 3.

Legato vestis continetur tela, quae est in texitris nonnullum desecta ac recisa, 5. 24. 3.

— modum sit detexta, ibid. s. 6.

Legato vestis non continetur stamen, neque subtemen non detextum, 5. 24. 4.

Legato librorum continentur libri perscripti, nummum malleati, emendati, etc, ibid.

— nondum perscripti, vel coepi scribi non continentur, ibid. s. 6.

Legato argenti facti non continetur massa rudis ad fabricanda vasa parata, 5. 21. 4.

— nec cum primum fabricari incepta sunt, ibid. s. 6.

Legato carbonis non continentur ligna parata ad carbonem coquendos, 5. 21. 4.

Legato argenti facti non continetur fractum, aut collium, 5. 24. 7. et 25. 1.

— si tamen fractum vel collium fuerit ea mente ut reficiatur, cantinetur, ibid.

Legato ornamentorum non continentur rudēs lapilli et margaritae, 5. 24. 7.
 — sed solum quando sunt compositi al ornandū, vel resoluti ut componantur ornandi causa, ibid.
 Legato genere legata sunt, quae sub eo continentur, non quae ad aliud transierunt, 5. 25. 1.
 Legato aliquo genere non continentur ea res, cui ejus generis demonstratio amplius non convenit, ibid. per tot.
 Legato usufructu ares, si in ea imponitur aedificium, extinguitur legatum, 5. 26. 2.
 — si vivente testatore corruit domus, legatum convalescit, ibid.
 — si aedificium ab ipso herede ares impositum sit, tenetur quanti legatarii interest, ibid.
 Legato usufructu insulae, ea diruta vel devota, non debetur usufructus, 5. 26. 3.
 — nec etiam ares, quae superest, ibid.
 — neque si isdem ex caementis iterum insula aedificata sit, ibid.
 — si per partes reficiatur, contra est, nec enim tunc destruitur, ibid.
 Legato usufructu massae argentosae, si ex ea facta sint vasa, extinctum est legatum, 5. 26. 4.
 — si fusa sint, et in massam redierint reviviscit, ibid.
 Legato usufructu vasorum, si in massam redigantur, non debetur massae usufructus, ibid.
 — nec si iterum vase fiant, debetur eorum usufructus, nam aedem non sunt, ib. et 5.
 Legato usufructu gregis, si moriantur oves, ut non constet ex numero, qui requiruntur ad constituendum gregem, perimitur, 5. 26. 6.
 — sed si in locum demortuorum aliae substituantur, quae numerum compleant, valet legatum, ibid.
 Legato usufructu stagni, vel paludis, si exaruerit, perimitur legatum, ibid.
 Legato usufructu arvi posita vinea in arvo, legatum valet, ibid.
 — idem est legato usufructu vineae, si arvus fiat, sublata vinea, ibid.
 Legato usufructu quadrigae, mortuo equo, legatum extinguitur, ibid.
 — nisi alter equus substituatut ante diem legati cedentem, ibid.
 Legato usufructu silvae, si illa caesa satianes fiant, legatum perimitur, ibid.
 Legato usufructu aedificii si motetur aedificium, et si ex balneo taberna fiat, extinguitur legatum, 5. 26. 7.
 Legato instrumento cauponio institor continetur, ibid.
 — idipsum est de taberna, ibid.
 Legato usufructu servi histriionis, si ad aliud

ministerium translatus fuerit, perit legatum, 5. 26. 9.
 Legatarius legatum agnosceus a die mortis testatoris dominus rei legatae fuisse fingitur, 3. 9. 5.
 — idem est in herede, ibid.
 Legatarius conditionalis nec spem habet, nec quid ad heredes transmittere potest, 3. 9. 7.
 Legatarius conditionalis hereditator non est, ibid.
 Legatarius impletio conditionem, non acquirit legatum, sed illud debet agnoscere, ib. 2. 10.
 Legatarius nihil acquirit, nisi vivente conditione existat, ibid.
 Legatarius non tenetur invito legatum accipere, ibid.
 Legatarius, qui prius pignori obtinuit, praeteritus est posteriori creditori, 3. 9. 14.
 Legatarius potest pignori contentus esse in cautione legati nomine danda, et remittere fideiussorem, ibid.
 Legatarius emens rem sibi sub conditione legatam, existente conditione rem jure legati retinet, ac repetit pretium, 3. 9. 18.
 — si rem non acceperit, eam petit actione ex testamento, nec cogitur solvere pretium actione ex vendito, ibid.
 Legatarius optionem habens optare potest servum alteri legatum, 3. 22. 7.
 — non vero manumissum, ibid.
 Legatarius usufructus, si rogatus sit alteri restituere, et hic facta restitutione moriatur, obtinet usufructum, nec rehit ad heredem, 4. 19. 2.
 Legatarius partem sui collegatarii relictum solidum rei legatae acquirit, nec scinditur res legata, 4. 19. 3.
 Legatarius capax esse debet tempore testamenti et tempore mortis, 4. 21. 5.
 — media tempora non nocent, ibid.
 Legatarius rogatus restituere alteri rem, vel quantitatem legatam, totum id, quod percepit, restituere debet, 4. 25. 9.
 Legatarius conditionalis ante conditionem impletam decedens ad heredem non transmittit legatum, 4. 28. 8.
 Legatarii voluntas, quae tacite inest et requiritur in legatorum acquisitione requiritur in omnibus, ad quos legatum transmittitur, 4. 5. 9.
 Legatario, vel herede servo poenae facto extinguitur legatum et institutio, 4. 26. 21.
 Legatarium cludere non debet esse in potestate heredis, 3. 9. 14.
 Legatarii in jure provism est plusquam aliis creditoribus, 3. 9. 21.
 Legati Praetoris dicuntur et adsores, 3. 2. 5.
 Legatorum sive adsoorum officium, ib. 2. 6.
 Legem ierebant Consul, Praetor, Interrex, Dictator, 1. 6. 3.
 Leges pleraque Consulares: paucae Praetoriae et quae, ibid. 2. 4.

Leges dabat Provincialibus aliquando Praetor auctoritate Senatus, vel Populi, ibi. s. 5.
Legis vim habentis Edicti Praetoris exemplum, ibi. s. 6.
Legislator vocatur etiam qui legem rogat, ibid. s. 12.
Legislatores dicuntur aliquando etiam Iuriconsulti, ibid. s. 14.
Lex appellabatur quicquid a Populo decerneretur, ibid. s. 2.
Lex est iustum populi, et solum a populo eundi poterat, ibi. s. 1.
Lex fundamentum libertatis, 3. 4. 12.
Lex habet auctoritatem ac potestatem imperandi, ibid.
Lex necessaria ad omne genus humanum regendum, 3. 5. 12.
Lex a populo vel Principe, qui eam eundit, recipit potestatem, ibid.
Lex scripto sancit quod vult, ibid.
Lex nihil detrahit Imperio Principis, ibid.
Lex nova relinquit in veteribus regulis id, de quo expresse non disponit, 3. 9. 23.
Lex facilius detrahit, quam adiecit, 3. 19. 15.
Lex praecipit praeter voluntatem et consensum hominum, 3. 30. 2.
Lex circa bona defuncti supplet, quae defunctus facere omisit, non eo disponente se interponit, 4. 2. 2.
Lex tribuit facultatem de rebus suis quomodolibet disponendi, 4. 1. 3.
Lex se de medio tollit, ubi testator dispo-nerit, ejusque dispositioni legis tribuit auctori-
tatem, ibid.
Lex iustas habet testatorum dispositiones non minus quam ipsam legem, ibid.
Lex auctoritatem suam accommodat testantium voluntati, ibid.
Lex semper sequitur vestigia voluntatis testa-
torum, 4. 1. 17.
Lex praesumit unumquemque agere secundum naturam actus, 4. 1. 13.
Lex praesumit eum, qui agit, velle consequi finem, ad quem actus fuit institutus, ib.
Lex praesumit disponentem velle suam dispo-
sitionem valere, ibid.
Lex praesumit eum, qui disponit, velle dis-
pensare in eum casum, in quem disponere
potest, non in eum, in quem non potest,
4. 1. 19.
Lex invito non defert hereditatem praeterquam
necessaria, 4. 4. 2.
Lex comprehendit quae non exiit, 4. 8. 4.
Lex supplet, si quid desit, quod sit de natu-
ra actus, vel detrahit, si abundet, 4. 10. 3.
Lex specialis observanda duntaxat in casu, du-
quo in ea agitur, 4. 11. 16.
Lex partes aequales distribuit, si datae non
sint, 4. 14. 8. 9.
etiam in legatis, ibid.
nisi tamen refragetur expressa testatoris
voluntas, ibid.

Lex non sicut distributionem partium, sup-
plet personam legatarii, 4. 14. 10.
Lex nesciunt dat legatum, sed solum a defun-
cto datum confirmat, 4. 14. 10.
Lex ambigua ita interpretanda ut vitio caret,
4. 20. 12.
et vitio caret, si consentanea sit aliis
legibus, ibid.
Lex non praescribit spatium temporis ad imple-
das condiciones nisi in promissis, 4. 28. 8.
Lex operatur in instanti, 4. 29. 4.
Lex est commune praecipitum, 5. 10. 2.
Lex observanda ab omnibus personis compre-
hensis sub eo genere personarum, de quib-
us ea disponit, nisi aliqua species ab ipsa
legi excipiatur, 5. 10. 3.
Lex quod non dicit, nos dicere non debemus,
5. 10. 6.
Lex generalis generaliter est intelligenda, ibid.
Lex et si dura sit, observanda, 5. 17. 7.
Lex non disponit, ubi testator disponit, 5.
20. 1.
Lex confirmat, quod testator disposuit, et tan-
quam legem observari jubet, ibid.
Lex partem non assignat, cum testator eam
assignavit, ibid.
Lex sola facit heredes necessarios et ipso iure,
5. 31. 8.
Lex sola defert intestatam hereditatem, ibid.
Lex annua quae, 1. 6. 16.
Lex Cornelia quid prohiberet, ibid. acet.
21.
Legis vim proprie non habet Edictum ab Ha-
driano compositum, ibid. acet. 31.
Lex Falcidia testatorem, et heredum favore
introducitur, 2. 24. 7.
Lex Aquilia lata est ad reparandum damnum
injuria datum, 4. 24. 13.
Lex Papia disponebat, ut ante apertas tabula
legati dies non eederet, et caduca fierent,
quam sustulit Justinianus, 4. 5. 2.
Lex Papia comprehendebat tam hereditatem,
quam legata, et fideicommissa particularia,
et universalia, 4. 8. 4.
Lex Papia caduca faciebat hereditates, legata
et fideicommissa iis relictis, qui postea mori-
iebantur ante apertas tabulas testamenti,
quod sustulit Justinianus, 4. 8. 9.
Lex Voconia prohibebat mulierem etiam filiam
heredem instituere, 3. 25. 8.
Lex Voconia erat in usu tempore Papiniani,
4. 1. 7.
Legis virtus imperare, prohibere, permittere,
punire, 3. 4. 12.
Legis iubentis vel vetantis praecipit omnes
iubentur obtemperare, 4. 1. 17.
Legis praesumptione dispositio est interpreta-
da, quoties lex aliqui praesumit in dispo-
sitione hominis, 4. 1. 18.
nisi tamen probetur aliter sensisse testa-
torem, ibid.

- Legis auctoritate acquirimus hereditatem ex testamento, 4. 4. 2.
 — item hereditatem ab intestato ib. 5. 3.
 Legis ratione cessante cessat lex, sed non semper, 5. 10. 1. 2.
 Legis rationem sufficit universitati convenire, 5. 10. 2.
 Legis XII. Tabularum lex antiqua vocantur, 4. 24. 16.
 Leges non possunt comprehendere omnes casus, 3. 8. 19.
 Leges ne in testamento locum habeant caveant non potest, 4. 11. 6.
 Leges non in singulas personas, sed generaliter constituntur, 5. 10. 2.
 Leges nemo potest facere quin in sua dispositione locum habeant, 5. 11. 13.
 Legum usus est verbis conjungere eos, quos ad successionem simul a iuribus praescribant, 4. 2. 6.
 Leges de jure populi et fisci quanta cura laetae ab Alexandro Severo, 3. 2. 4.
 — et ita leges ipsae interpretantur testatorum dispositiones, ibid. 1. 7.
 — etiam non servatus sit ordo succedendi ab intestato, ibid. sect. 8.
 Legum interpretatio interpretationi DD. praefenda, 4. 2. 4.
 Legibus parendum potius, quam DD. placitis, 4. 2. 9.
 Legitima dicitur hereditas ab intestato, 4. 4. 3.
 Legitima hereditas ad quamdam certam personam tantum pertinet, ibid.
 Liberalitate mea te uti quamvis ego velim aequum est, 4. 17. 12.
 Liberare magis quam obligare quatenus est, 4. 17. 3.
 Liberari non potest ab obligatione, qui non est obligatus, 5. 21. 2.
 Liberatio debitori debetur, quum id, quod ei debebatur a creditorum convenit, et ab eo nihil abest, 3. 12. 2.
 Liberatio dari non potest, nisi praecesserit obligatio, 5. 14. 9.
 Liberatus a redditione rationum tutelae an liberatus sit a pecunia exacta ex rebus pignoriariis, 5. 7. 3.
 Liberi non sunt necessario instituendi, aut exheredandi, si testator non sit masculus, 3. 26. 9.
 Liberi in conditione positi non censentur vocati, 4. 1. 10.
 Liberi nati ex concubina legitimum persequens matrimonium, 4. 22. 9.
 Liberos appellatione continentur ab eodem stipite descendentes tam masculi, quam feminae, tam ex masculis, quam ex feminis, 3. 36. 2.
 — item a adoptivi, et posthumi, ibid.
 Liberos nomine nepotes ex femina continentur, 3. 28. 5.
 Liberos nomine qui in utero sunt continentur ad multos effectus, ibid.
 — tamen non continentur quoad excusationem a tutela, ibid.
 Liberos nomen a veteribus restrictum, ib. Libris non praesumitur quem praetulisse substitui, 4. 1. 23.
 Liberos arguere, increpare, insectari parentibus licet, 5. 13. 6.
 — non ita aliis, ibid.
 Libertas omnibus causis favorabilior est, 4. 17. 6.
 — et in dubio pro libertate pronunciantur, ibid.
 Libertus homini libero inutiliter datur, 4. 21. 16.
 — sed valet si tempore mortis vel conditionis impletae tempore in servitutem redactus sit, ibid.
 Libertas sub conditione data competit servo ex testamento, si ab herede, vel ab alio prohibeatur conditionem implere, 4. 28. 7.
 Libertas data in tempore mortis ipsius servi nullius momenti est, 4. 30. 12.
 Libertas adjecta institutioni servi repetiti censetur in legato ei relicto, 5. 3. 13.
 Libertas semel data non potest amplius revocari, 5. 27. 4.
 Libertatis fideicommissum non vitiat per verba si voluerit, 3. 30. 13.
 Libertatis dies cedit ab adita hereditate, 4. 8. 4. et 21. 8.
 Libertatis servo proprio relictae dies cedit ab adita hereditate, 4. 21. 16.
 — et media tempora non nocent, ibid.
 Libertatem dari servo alieno natura repugnat, 4. 21. 8.
 Libertatem cum amittere dicantur depositi in l. cognitionum ff. de extraord. cognit. ibid. 1. 15.
 Libertas statim debetur, si servus statim solvatur, quod post tempus dare jussus est, 2. 20. 6. et 13.
 Libertas fideicommissaria an possit committi voluntati heredis, an extranei, 2. 22. 13. 14.
 Libertatem in tempore mortis dabant, ne possent liberi fieri, 4. 24. 11.
 Libertas contrarius quia: et an in hoc fuerit deceptus Tribonianus, 2. 24. 7.
 Libertas latius quis, ibid. 4. 14.
 Libertis munia villa non committuntur sed servis, 3. 1. 10.
 — hi manumittebantur ut digniora munia explerent, ibid.
 Liberto succedit ab intestato patronus, seu manumissor, 4. 7. 2.
 Liberti, si cum filio perierit, filium prius perire seponitur, 4. 13. 2.
 Liberti si injuria etiam levi patronos astant, graviter puniuntur, 5. 8. 2.
 Liberti qui in manumissione operas promissis, si antea aliquod debitum cum patrono contraxerant, et aliquid solvat post operas indictas, in eis solutio cedit, 5. 32. 11.

M

Libertinus filius filii nomine non comprehenditur, 2. 28. 6.
Licium quid, 1. 26. 7.
Lictores an a licta dicti, ibid. s. 6.
Lignorum appellatione continentur ea, quae juxta morem regionis in usum lignorum sunt, 5. 6. 5.
Lino legato continetur quod tinetum est, et quod in tela est, 5. 29. 9.
 — et in hoc differt a legato lanae, ibid.
Lini apud Veteres rarus erat usus, ibid.
Litis dubiae evocatio, incommoda, impensae minuant summum debitum, 3. 8. 33.
Litoris plures definitiones. Justiniani explicatur nata enim. 1. 20. 1. refellitur, et nova explicatio proponitur. aet. seqq.
Locatio uno nummo facta, vel facta donationis causa, quando subsistat vel jure locationis, vel jure donationis, vel neutro jure valeat, 1. 29. per tot. et explicatur in verbo *Conductio*.
 in Locatione exigi potest tota pensio, totam ante tempus, si conductor amplius uti velit, et quare, 2. 20. 6. et seqq.
Locator remittens mercedem in anno sterili non sibi prohibet eam repetere in annis sequentibus, 5. 1. 8.
Locator ob sterilitatem cogitur mercedem conductori remittere, ibid.
Locationis et conductionis merces constituitur vel remittitur pro rata temporis, laboris, etc. 3. 6. 7.
Locationis mercedem in fructibus pro pecunia numerata solvi solitum aliquando erat, 5. 5. 7.
 — et haec consuetudo facit ut hujusmodi locatio valeat, ibid.
Locationis mercedem non constitui in pecunia numerata est contra ejus naturam, sicuti est non constitui in certa quantitate, ibid.
Locatio sine mercede non contrahitur, 4. 1. 22.
Locatio mercede non constituta nulla est, 4. 12. 23.
Locatio non est certa mercede non definita, 5. 5. 7.
 — sed si certum sit, qua mercede locare solitus erat locator, ea valet locatio; enim hoc convenisse videtur, ibid.
Locatio finito tempore renovatur ex tacita conventionione, 5. 5. 7.
Locatio solo consensu contrahitur, ibid.
Locatio nummo uno non valet: item emptio, 5. 8. 1.
Lucellum dictum id quod pro annonae speciebus in pecunia recipiebatur, 5. 1. 14.
Lucellum illud Comites a Provincialibus venientibus accipiebant, ibid.
Luerum sententia damnorum quaque sentire debet, 5. 11. 16.
Lupercalia, et eorum sacerdotum nudi, 1. 25. 5.

Magister Scribae an idem, ac proximus Scribae, 2. 17. 13.
Magistri Scribarum Papinianus, et Ulpianus, ibid.
Magister militum erat Comes primi ordinis, 3. 3. 5. et 6. et 7.
Magistri militum subrogati in locum legatorum, 3. 3. 7.
 — ab initio duo tantum fuerant, postea eorum numerus auctus, 3. 3. 8.
 — a Magistro militum appellabatur ad Praefectum Praetorio, ibid.
Magistri Militum occidentis dicebantur praesentales, ibid.
Magistri officiorum idem, qui Magistri Scribarum, 3. 2. 7.
Magistree Scribae quis esset, a proximo Scribae distinctus, 3. 2. 6.
Magister quid? 5. 23. 6.
Magistratus Municipales alibi alii, 1. 4. 23. et 24.
Magistratus non abrogatur superveniente furorē, 4. 25. 2.
 — sed tollitur facultas gerendi ea, quae ad Magistratum pertinent, ibi.
Magistratus majores imperium habere, et eum respectu esse dicebantur, non autem minores; et qua de causa, 1. 4. 11. et 41.
Magistratus qui imperium habere dicebantur, ibid. s. 12. et 16.
Magistratus majores a minoribus quomodo differant, ibid. s. 14. et 15.
Magistratus municipales quam habuerint auctoritatem, ibid. s. 25. et seqq.
Magistratus municipales habebant multae dictionem, ibid. s. 32. et seqq.
Magistratus municipales saepenumero indicantur nomine Magistratus, ibid. aet. 36.
Magistratus urbani multae dictionem habebant more majorem: municipales mandatis Principum, ibi. s. 32.
Magistratus Urbani habebant jurisdictionem more majorem; Provinciales, lege, vel Constitutionibus, ibid. s. 37.
Magistratus, qui non habebant jurisdictionem, aut prehensionem, non dicebantur esse eum imperio, ibid. s. 16.
Magistratus non erant Decuriones, Susceptorum, Curatores calendarii, etc. ibid. s. 35.
Majorem partem rei suae amittenti humanum est subvenire, 8. 7. 18.
Mala fide subveniens non interruptit usucapionem, 4. 25. 6.
Mancipari quae res possent, 1. 12. 47.
 — an hereditas possent ante, vel post aditionem, ibid. et s. 48.
Mancipationis solemnitates, sine quibus res alienari non poterant, 1. 29. 6.

per Mancipationem omnes actus expediebantur, testamenta: emancipationes: adoptiones: alienationes, *ibid.* s. 8.
 Mancipes omnia quae debebantur, Praetoribus et Comitibus suppeditabant, 3. 1. 13.
 Mandataria si exegerit summam sibi mandata inter moras iudicii, conlemnandus est, 4. 25. 2.
 Mandato Legem dat, qui mandat, 5. 6. 10.
 — et in eo servatur usus mandantis, *ibid.*
 Mandatis actionibus utens iure ejus, cuius persona laugitur, 3. 8. 45.
 Mandatum et iussus extinguuntur morte mandantis, 1. 16. 15.
 Mandatum a Domino habens non transfert Dominium, si proprio nomine rem tradat, et quare, 1. 17. 16. et 17.
 Manumissio mortis similis est, 5. 27. 4.
 — et tribuit manumissio, quae non habebat, *ibid.*
 Manumitti non potest servus alienus sine consensu domini, 4. 21. 11.
 — nec convalescit manumissio, si domino manumissor heres extiterit, *ibid.*
 Maris aetates quando maximae, 1. 20. 1. et qui significet aetates, et exaetuo, *ibid.* 4. 5.
 Maritus ex vi domini res dotales alienare potest, 4. 22. 11.
 Maritus ut de dolo solum teneatur; pacisci non potest, 4. 12. 16.
 Maritus de dote tenetur in id, quod facere potest, 3. 6. 4.
 Masculorum nomine agnati, seu masculi ex masculis in iure intellecti, 3. 28. 10.
 Masculorum nomine non comprehensuntur certe masculi ex feminis, vel saltem valde est ambiguum, 3. 27. 8. et 9.
 Masculos pro feminis in successione vocandi plures causae, 3. 27. 3.
 Masculos cum feminis vocare idem est ac vocare masculos et feminas, 4. 2. 5.
 Masculi descendentes ex feminis an succedant vocatis descendentes masculis, 3. 27. 1. et per tot.
 Masculi ex feminis sunt vero masculi, 3. 28. 8. et 3. 29. 2.
 Masculi ex feminis per prudentissimos populos a successione exclusi, 3. 28. 12.
 Masculi ex femina ut excludantur, necessaria non est triplex vocatio masculorum ex masculis, 3. 29. 10.
 Masculi ex femina in una linea exclusi in alia quoque exclusi censentur, 3. 29. 12.
 — item exclusi in parte conditionali, *ibid.* sect. 13.
 Masculi ex femina sunt extra familiam heredis instituti, 3. 28. 10.
 Masculi descendentes ex femina continentur masculorum appellatione, et in dispositione ad favorem masculorum, etiam si exclusa esset eorum mater, 3. 27. 11.
 Masculus a femina progenitus non desinit esse masculus, 3. 27. 10.

Masculis pro feminis dilectis causa eradeni debet qualitem masculinam non solum quoad progressionem, sed etiam quoad originem exoptatam, et non solum in genere, sed etiam in genere, 3. 27. 11.
 — hoc in iure non est sine exemplo, *ibid.*
 Masculini sexus praerogativa maxime omni in masculis et masculo, 3. 28. 3.
 Masculini sexus qualitas magis eminet in masculis ex masculo, 3. 28. 8.
 Materia villiar pretiosiori cedere debet, 5. 23. 2.
 Materia si maneat, et nova species fiat, modica est mutatio, 5. 27. 8.
 Mater secundum plam voluntatem, extraneo praelata censetur, 5. 8. 10.
 Materia vincit formam in argento facto, atque artificium materiae cessit, 3. 11. 14.
 Materio potentia vincit in liis resbus, quae in sua initia rōligi possunt, *ibid.*
 Matrimonium inter pupillam et tutorem ejus filium ante rationem redditam, vel praeterita tempora restitutionis in litigium prohibitum erat, nisi disponata fuerit a patre, vel testamento destinata, 4. 25. 14.
 — sed si datus sit curator pater uxori filii sui post contractum matrimonium, non corumpitur, et liberi legitimi sunt, *ibid.*
 Matrimonium recte contractum superveniente furore non infirmatur, 4. 25. 1.
 Matrimonium est societas inter marem et feminam ad liberos procreandos, 5. 12. 27.
 Medius minimus dicitur, cum tres sunt magnitudinis gradus, 4. 17. 15.
 Mensura certa vel pondere certo in obligationem delueto idem pondus eademque mensura restituentia est, 3. 11. 10.
 Mensae dicebantur otium vasorum repositaria, 5. 23. 6.
 Mercatura a Romanis potius coercita, quam privilegia promota, 1. 3. 9.
 Mercatura a Romanis perniciosa, et quare, *ibid.* 2. 10. et 12.
 Mercatorum quare utilis Reipublicae, *ibid.* s. 10.
 Mercatoribus praemia a Romanis proposita, et qua de causa, *ibid.* s. 13. et 14.
 Merx aliud est, aliud aestimatio, et merx pecunia aestimatur non pecunia merco, 2. 4. 12.
 Merces nomino quae continentur, 2. 28. 35.
 — an servi continentur, *ibid.* s. 36.
 Merces, quae custodiam causa aliquo loco continentur, legato rerum non comprehenduntur, 5. 9. 9.
 — neque si testator ejus generis mercator sit, *ibid.*
 Merces appellatione homines non continentur, 5. 9. 9.
 Meritum nullum esse potest ejus, qui in rerum natura non est, 4. 3. 6.
 Meritum nec demeritum potest considerari in eo, qui in rerum natura non est, 3. 29. 4.
 verbum *Neum* in testamentis significat rem,

quam res alter habet tempore facti testamenti, 4. 2. 1.
 Miles etiam, qui non est in expeditione, si sit filiusfamilias, testari potest de castrensi peculio, 4. 11. 6.
 — et tunc ejus heres habebit etiam bona, in quibus miles necessario succedit, licet ignoraverit, 4. 11. 6.
 Miles pro parte testatus, et pro parte intestatus decedere potest, 3. 17. 8.
 — et uno tempore testatus, alio intestatus, ibid.
 — et praeterea filium, quem habet in potestate, ibid.
 Miles quoque modo testari potest, 3. 17. 8.
 Miles potest directe substituere pupilliter etiam pueri, 3. 16. 5. et 17. 8.
 — in his tamen, quae ex militis testamento institutus accipit, 3. 16. 5.
 Milites pluribus gaudent privilegiis in condendo testamento, 3. 6. 4.
 Militia loco alimentorum legata praesumitur, 8. 17. 9. saepe quoque etiam alimenta legata sunt, ibid. s. 3.
 Militia Palatina, et Domestica, ibid. s. 11.
 Militia sarorum Scribitorum, quae et quotuplex, ibid. s. 12.
 Militia Praetoria, quae et quotuplex, ibid. s. 14.
 Militia Apparitorum, Scribarum, ibid. s. 15.
 pro Militiae introitu pecunia soluta, ibid. s. 16.
 Militiae commoda quae dicerentur, ibid. s. 17.
 Militiae erant in commercio, nec solum vendebantur et legabantur: sed ad heredes transmittantur, ibid. s. 19. 20.
 Militiae ex casu, et quid esset casus, ibid. s. 21. et 23.
 Militiae ex casu, ad quos pertineant, et quibus sint obligatae, ibid. s. 22.
 Militia legata, videtur legata aestimatio: et quare, ibid. s. 24.
 Militum, et magistratuum salarium: et annonae quid, ibid. s. 25. et 26.
 Minimum legare voluisse censetur testator, 4. 1. 5.
 Minimum in legatis contineri praesumitur, 5. 10. 8.
 — sicut in omnibus aliis actibus, ibid.
 — quod obsequi, si nullo alio modo voluntatem asserqui possimus, ibid.
 Minor summa lues in uxore, 5. 10. 8.
 Minor summa in contractibus conventa praesumitur, 4. 10. 11.
 — item et in legatis, ibid. s. 12.
 Minor laesus ex actu nullo non habet operis auxilii restrictionis in integrum, 4. 12. 23.
 Minores ratione aetatis in integrum restituuntur, 3. 6. 4.
 Minores est res suus bene gerentes, in integrum restituuntur, 5. 10. 3.
 Minus quod est, in stipulationibus deductum videtur, 5. 11. 4.

Minus licere debet ei, cui plus licet, 3. 11. 2.
 Minus solvi, qui tardius solvit, 4. 17. 13.
 Misericordiae definitio, 5. 10. 6.
 Mitior sententia severiori praefertur, 4. 17. 5.
 Modicum et minimum sunt verba relativa: at ideo intelligentia sunt secundum subjectam materiam, 1. 25. 6.
 Modius quantum frumenti contineret, ibid.
 Molius frumenti, res minima, ibid.
 Molli pretium olim, ibid. s. 10. et 1. 25. 1.
 Molestinus filipianus discipulus, 2. 22. 2.
 Molestiae prohibentur aut per modum poenae, aut per conditionem: at quid intersit, 2. 29. 1.
 Molestiae aut justae sunt, aut injustae, at quid intersit: communis opinio reprobat, ibid. s. 3. et per tot.
 Molestari, et inquietari dicuntur debuit, etiam cum vere accitores sunt, ibid. s. 18.
 Molestis exhibitis quanto nihilominus in poenam non incidat, qui molestavit, ibid. s. 19.
 Moneta intrinsecus a Romanis duobus modis mutata, 3. 11. 9.
 Moneta ea est, quae auctoritate publica percutitur, 3. 10. 27.
 Moneta diversa ab ea, quae accepta est, in mutuo reddi potest, si sit absque damno creditoris, 3. 10. 7.
 Monetae mutatio duplex, 3. 11. 1.
 Monetae natura ea est, ut in ea valens a lege impositi ratio habeatur, non materiae ex qua confusa est, 3. 12. 3.
 Monetae mutare, augere minuire est jus Majestatis, 3. 11. 5.
 — nec quisquam hoc jus habere potest etiam ex rescripto Principis, ibid.
 Monetam eusam juxta Principis iussa recutiam violat imagineum Principis, 3. 12. 6.
 Monetam, quam quis deicit, recipiens non recipit in aliam formam, etiam si aestimatio monetae mutata sit, 3. 11. 16.
 Monetam diversam promittens nihil variat, ideoque in ea solvens liberatur, sicuti si variat nomen creditoris, et lucum sit, 3. 10. 14.
 Monetam aeream, vel deoniam creditor non cogitur accipere, 3. 10. 27.
 Moneta extrinsecus mutata tantumdem aestimationis restituendum est in mutuo, 3. 11. 2.
 Moneta intrinsecus mutata, magis placet non antiquam monetam reddendam esse, vel novam secundum aestimationem aut quae, sed potius novam monetam, dum sit eam aestimatio accepta, 3. 11. 1. et per tot.
 Mora si non noceat creditori nullo minus nocere debet debitori, 3. 13. 7.
 Mora facit ut post eam damnum sit debitoris, lucrum vero creditoris, 3. 11. 11.
 Mora non inordinatur si oblati vel interpellatio non fiat opportuno loco, et tempore, 3. 13. 5.

Mora an damnum producat quomodo lignoscendo, 3. 13. 9.
 Mora facit ut ultra rem debitam restitui debeat etiam id, quod interest creditoris, 3. 11. 11.
 Moram nec periculum inducit iusta dilatio, 3. 13. 5.
 Moram contrahit creditor, qui pecuniam a debitoribus oblatam accipere recusat, 3. 13. 1.
 — et ejus est periculum, ibid.
 post Moram si res perit, debitor ad aestimationem tenetur, 3. 13. 9.
 Momentum mortis vitae tribuitur, 2. 16. 4.
 et 5. 18. 6. et 5. 30. 15. et 5. 4. 3. et 2. 9. 7.
 Moriens in captivitate primo captivitatis momento decessisse fingitur, 3. 21. 17.
 Moriturus vivi, non mortui, 4. 5. 1.
 Moris et consuetudinis quae sunt, veniunt in bonae fidei iudiciis, et si expresse non cauta, contra vero in iudiciis stricti iuris, 4. 10. 2.
 Mortuo, hore qui legatus est, neque eorum, neque caro debetur, 5. 27. 5.
 — contra si bos perierit, postquam legatarius ejus dominium acquisiverit, ibid.
 Mortuus esse qui prius censetur lex disjuncta, 4. 13. 8.
 Mula differt a poenali iudicio, 1. 4. 42.
 Mulier ante nuptum mortua praesumitur, 4. 13. 8.
 Mulier potest grandem, vel tenuem, aut nullam dotem sibi constituere, 4. 15. 10.
 — item extraneas, ibid.
 Mulieres de formae decore vehementer sollicitae, 5. 24. 2.
 Mulieres pro aliis intercedere non possunt, 3. 6. 4.
 Mulier an possit renunciare S. C. Vellejano, 2. 5. per tot.
 Mulieri quae interdicta sit intercessio, ib. s. 2.
 Mulieribus interdicta sunt omnia virilia, et civilia officia, ibid. s. 3. nec al hoc valet earum renunciatio, ibid. s. 4.
 Mulieres eor a tutela areantur, ib. s. 5.
 Mulierem non obligant excoitata in fraudem S. C., ib. s. 7.
 Mulier obligatur tamen, si post biennium confirmet obligationem: et quare? ib. s. 11.
 — item recte confirmat alienationem donationis propter nuptias, ibid. s. 12.
 Muliere debitorem liberante, creditori actio restituitur, ibid. s. 13.
 Mulier tuta est, etsi male condemnatur non opposita exceptione, ibid. s. 15.
 Mulier potest liberalitatem suam exercere, ib. s. 16.
 — cur is intercedendo decipitur, ibid. s. 19.
 — decipitur etiam cum certior facta renunciat, ibid. s. 18.
 — non decipitur in casu legis ult. §. pen. ff. ad S. C. Vellej. ibid. s. 17.

Mulierum causa minus favorabilis; quam pupillorum, ibid. s. 29.
 Mulier intercedendo naturaliter obligatur, 2. 10. 23.
 Mandus muliebris plures res continet, 3. 12. 6.
 — et ab ornamentis muliebris distinguuntur, ibid.
 Murrina vasa quid? 5. 23. 3.
 Mutata re certa quae legata sit, querendum est, an ea voluntate mutaverit testator, ut legatum alimeret, 5. 25. 2.
 — ut juris est in alienatione rei legatae, ibid.
 Mutata re legata, nihilominus tempus conditi testamenti incipit, 4. 27. 6.
 — re vero in aliam speciem transformata, legatum extinguatur, ibid.
 — et si nova species redigi possit ad priorem materiam, illa legato continetur, ib.
 Mutatio, quae rem alterat, ut non sit qualis antea erat, permittit legatum usufructus, 5. 26. 1.
 Mutatio quando perimat legatum lano, 5. 23. 1. et per tot.
 Mutatio qualitatis, ob quam res a genere legato eximitur, et in aliam transferatur, subest, ut res mutata a legato generis detrahat, 3. 25. 4.
 Mutatio rei legatae quando perimat legatum ipsius rei, 5. 27. 1. et per tot.
 Mutatio voluntatis in legato ad heredem probanda est, 5. 27. 3.
 Mutatio voluntatis non praesumitur, nisi probetur, 5. 2. 5. et 4. 11. 14.
 Mutatio voluntatis non praesumitur, sed ab eo, cujus interest, probanda est, 5. 4. 1.
 Mutationem voluntatis indicat actus perseverandi rem legatam, 5. 27. 8.
 — sed legatarius non mutationem voluntatem, probare potest, ibid.
 — et in multis mutatione leves probationes admittuntur, ibid.
 Mutatione rei legatae facillius extinguatur legatum, usufructus, quam ipsius rei, 5. 25. 1.
 Mutatione rei legatae facillius extinguatur legatum, quam alienatione, 5. 25. 2.
 Mutuatarius aequae bonum reddere tenetur, etsi cautum non fuerit, 4. 10. 1.
 Mutuatarius non liberatur, si rem amiserit ea, in fortuito, quia non rei sed generis debitum est, 4. 9. 5.
 Mutuatarius non potest obligari ultra id, quod accepit, 3. 11. 15.
 Mutuatarius restituere aequae bonum, nisi aliud convenerit, 3. 10. 15.
 Mutuum non esse contractum, et pecuniam accipientis factam non esse, pro eo accipiuntur, 1. 17. 9.
 Mutuum non recte contractum consumptum

saepe conciliatum, ibid. s. 11. ad Mutuum contrahendum multo requiritur, 1. 28. 16. multo magis ut depositum in mutuum convertatur, ibid.
Mutuum sub uariis exigit, ut illos praestentur habita ratione sortis, 3. 6. 7.
Mutuum accipiens, si conveniat de eadem specie reddenda, contrahit depositum, vel commo-datam, 4. 12. 7.
--- et si conveniat de reddendo alin genere, erit contractus innoxiosus, hoc est permutatio, ibid.
Mutuum datum filio, qui se gerebat pro patrefamil, valet, 4. 25. 3.
Mutuum valet, si filio datum sit patre sciente, nec contra fecerit, 4. 25. 17.
Mutuum dans dominus esse debet, 3. 11. 2.
Mutuum dari filiisfamilas vetitum ne adolescentium mores corrumpere, 5. 10. 2.
Mutuum debet ea lege, ut actum pro vino reddatur, 3. 10. 15. quia eadem est substantia.

in Mutuo non reddenda est illa ipsa pecunia, quae accepta fuit, 3. 10. 4.
--- pecunia perit periculo debitoris, ibid.
--- Aliae res considerantur ratione quantitatis, non vero aestimationis, 1. 5.
Mutuum et stipulatio inter se conveniunt, 3. 10. 15.
Mutuum restitutionem est ejusdem generis ac bonitatis, 3. 10. 23. ubi declaratur.
Mutui restitutioni aliquid adijci potest, ut locus, dies, 3. 10. 15.
Mutui natura est, ut mutuatarius, non item quod accipit, sed tantumdem restituit: alioquin non esset mutuum, 3. 10. 11.
Mutuo filii si pater consentiat, et postea mutuet voluntatem, mutuum non valet, nisi forte creditor ignoret, 4. 25. 5.

N

Natura rerum differt a substantia, 4. 12. 13. 14.
Natura actus praevalet, quum actus omnino inutilis est, vel in alium actum transformatur: hoc accidit tam in ultimis voluntatibus quam in contractibus, 4. 12. 15. 16.
Natura actus magis considerata quam proprietates verborum, 4. 12. 29.
--- nisi actus futurus esset inutilis, ibid.
--- et magis considerata quam generalitas verborum, ibid. s. 30.
Natura actus non praevalet ei, quid actum est, nisi iniquum sit vel actui omnino repugnans, 4. 12. 12.
Natura actus semper spectatur, et ea, quae sunt de natura actus semper continentur, quamvis omnia fuerint, 4. 1. 13.
Natura actus semper spectatur, et ea quae sunt de natura actus semper continentur, quamvis omnia fuerint, ibid.

Natura actus et solutum magis attendi debent, si verbis fuerint quo iurando indicata, 4. 10. 3.

Natura actus et solutum numquam negligitur nisi ex eventissimis probationibus, 4. 11. 2.
Natura contractus quoad sequenda ad interpretandum voluntatem agentium potius quam id quod actum est, 4. 12. 1. et per tot.
Natura rei et voluntas si concurrant, his verba cedunt, 4. 11. 5.
Natura a lege mutari non potest, potest tamen quid fingi quoad juris effectus, 3. 21. 17.
Natura actus quae sunt, voluntate mutari possunt, 4. 11. 1.
Naturae nomine a veteribus indicatur proprietates actui infixae a lege vel ab usu communi, 4. 12. 5.
Naturales liberorum nomine continentur, 3. 23. 4.
--- an faciant deficere conditionem, si sine liberis.

Naturales liberi non comprehenduntur in conditione adjecta ex legis interpretatione ut in *L. cum avus f. de cond. et dem.* 4. 1. 12.

--- secus quando adjecta fuit a testatore, ibid.
Naturales liberi in legis dispositione non continentur nomine liberorum, 4. 1. 10.
Naturales liberi an faciant ut deficiat conditio, si sine liberis, ibid.
--- secus in libertatis, ibid.
Naturales liberi succedunt in duabus nunciis ex Constitutione Justiniani, ibid.
Naturales liberi excluduntur substitutum, licet ab intestato non succederent, 4. 1. 11.
Naturales liberos in successione parentis locum habere primum statuerunt Valerius et Valentinianus, 4. 1. 10.
Naturales obligationes neque Praetor tollit, neque Jus civile, 2. 8. 10. *Vide* cetera in verbo *Obligatio*.

Naturalis acquisitio non eodem modo semper aestimatur, 2. 10. 10. et seqq.
Natus censetur quoad ejus commodum qui in utero est, 3. 9. 19.
--- et si non nascitur numquam in utero fuisse censetur, ibid.
Natus pro non nato non habetur, 5. 18. 7.
Navis carinae causam sequitur, 5. 27. 7.
Navis naufragio ad portum expulsa non debet publicari, 3. 4. 22.
Navis naufraga jactari potest in oras a loco naufragii longe distantes, 3. 5. 10. *Vide* Publicani.

Navis dissoluta ex iisdem tabulis comparsa eadem navis est, 3. 27. 7.
Naves thalamagi, vel eubiculatae, 3. 2. 21.
Naves non omnes rostratae, sed illae quae ad praelium constituuntur, 3. 4. 21.
--- aliae habebant rostrum ornamenti causa, ibid. in fin.
Naves non retineri publice interest, 3. 13. 4.

Nam restituens an gaudeat privilegio restitu-
tantis actus, *ibid.* sect. 3.
Navium non eadem cura ac aedificiorum apud
Romanos, *ibid.* a. 8.
Necessitas non alstringitur, qui facere debet
si voluerit, 5. 30. 4.
Necessitatis fiant ea, quae ab initio voluntate
suerunt, 4. 26. 9.
Necessarius, si instituitur sub conditione, si
volet, sit voluntarius, 5. 30. 3.
Necessarii heredes jus acquirunt etiam igno-
rantes et invitati, etiam abstinere possunt,
5. 30. 7.
Necessitudo inter quoscunque etiam inter af-
finces facere praebet interpretandi testamen-
tum, 5. 7. 7.
Necessitudinis verbum non ad solam cognationem
et affinitatem referatur, sed etiam ad
amicitiam, 5. 7. 8.
Nescit si debitores jus semper fere usurpatum:
confirmatum a seque XII tab. multis aliis legi-
bus vitium, quae nunquam fuerant obser-
vatae, 1. 25. a. sect. 10. usque ad finem.
Negotium qui a jure significet, 1. 5. 2.
Negotiorum gestio est causa obligatoria,
5. 19. 12.
Negotiorum gestorum aliquem convenire prohi-
bitus, non prohibetur, pro his, quos do-
lo malo commisit, 3. 20. 15.
— item est de eo qui administravit, *ibid.*
Nemo potest contra legem dispondere, 3. 9. 23.
Nepotes ex filiis masculis, non ex feminis nu-
merantur ad excusationem a tutela, 3. 28. 5.
Nepotes heredi instituti ex aequis partibus
succedunt: ab intestato vero succedunt in
stirpes, 4. 1. 15.
Nexi proprio servi non erant, sed servitutum
servi aut, *ibid.* a. 5.
— solutione liberantur etiam invito credi-
tore, *ibid.* a. 6.
Nexorum usus non erat apud Aegyptios, et
Athenienses, apud quos quomodo coerce-
rentur debitorum, *ib.* a. 11. 12. 13.
Nolle potest qui potest velle, 5. 30. 5.
Nomen singulare plures personas comprehen-
dit, 3. 20. 7.
Nomen debitoris cujuscumque incertum est,
5. 3. 33.
Nominis debitoris duobus legato heres non
tenetur nisi ut cedentis antea, 5. 15. 10.
— et si eas non legatario praestiterit, af-
ferri debet actionem, *ibid.*
— sed si vere debitor non esset, legatum
non valeret, *ibid.*
Nomina appellativa sunt immutabilia, et ex
communione, non ex opinione singulorum
exauferentia, 1. 18. 1.
Nomina propria contramutabilia sunt. *ib.* a. 4.
in Nominis proprio error non vitiat actum, vul.
exempla, *ib.* secus error in nominis appella-
tivo, *ibid.* a. 5.

Nomine suo qui usus non est, non videtur
dixisse, *ib.* r. 2.
Nominibus abusive uti permittitur est testato-
ritus vide multa exempla, *ib.* a. 9.
Nominatores susceptorum, licet administrarent
pecuniam eorum periculo, non poterant ab
illis quidquam emere per interpositam per-
sonam, 3. 3. 24.
Nomotheta apud Graecos qui, 1. 6. 13.
Non esse, et non esse legitime paria sunt,
r. 7. 13.
Notabiliter facta, nisi specialiter notentur, ne-
glecta censentur, 5. 10. 6.
Notarii veteres a nostris longe diversi, 5. 17. 6.
Novatio necessaria per judicium fit, 3.
25. 18.
Novatio fit etiam cum civilis obligatio in na-
turalem transfunditur, 3. 8. 12.
Novatio novam obligationem instituit, veterem-
que tollit, 2. 2. 9. 10.
— non intelligitur facta, nisi id verbis ex-
primatur, 3. 8. 12.
— contrarium est in transactione, *ibid.*
Novatione facta fidejussores prioris obligationis
liberantur, 3. 8. 10.
Nullum quod est, nullum parit effectum, 4.
15. 10.
Nullum dicitur quod est sine effectu, etiam
si jure subsistat, 1. 7. 27.
Numerus gregis arbitrio hominum constituitur
est, 5. 17. 5.
Numerus decens, centum, significat decem
millia, et centum nulla H. S. 1. 24. 4.
Numerabilibus adverbis utebantur Veteres, et
subintelligebant centena millia, H. S. *ibid.*
5. 11.
Numeralis adverbium centies neque centum
aureos, neque centies centena millia aureo-
rum significat, *ibid.* sect. 12.
Nummi nomine sestertii significantur qui pro
nihil habebantur, 5. 8. 1.
Nummorum variae species, 4. 3. 6.
Nummorum certa aestimatio est, 4. 11. 9. 10.
Nummus pro re minima, 1. 23. 8. et 1.
29. 4.
— ejus valor: et unde sestertius, *ibid.*
Nummo olim fiebant donationes, 1. 29. 1.
Nummo facta locatio, et venditio non valet:
et quare? *ibid.* sect. 9. et 10.
Nummo multo venibant, aut minime petio,
ibid. sect. 10.
Nuptiae per ratihabitionem patris confirmatae
a tempore confirmationis valent, non antea,
4. 2. 18.
Nuptiae filii familiae non valent sine consensu
patris, 4. 23. 17.
— patre sciente et non contradicente con-
firmantur, *ibid.*
— sed filii post confirmationem tantum
concepti legitimi sunt, *ibid.* sect. 19.
Nuptiae contrahi non poterant in Provincia
ab his, qui cum aimestrabant, 4. 22. 9.

— et liberi ex matrimonio sic contracto ori-
ti erant illegitimi, *ibid.*
— sed post depositum officium nuptiae con-
valebant, *ibid.*
— et liberi postea nati legitimi erant,
ibid.

Nuptias consensus patris praecedere debet,
4. 23. 28.

O

Obligatio omnis tollitur solutione ejus quod
debetur, 1. 2. 8.

Obligatio principalis confusione tollit obliga-
tionem fidejussoriam; et pro qua parte, et
quid juris in pluribus fidejussoribus, 2. 6. 12.

— naturalis tamen non confunditur cum
fidejussoria, *ibid.*, sect. 13 neque fidejusso-
ria tollit alteram fidejussoriam, et quare,
ibid., 2. 16.

Obligatio non potest subsistere, si reus ab
obligatione eximatur, 2. 10. 10. et quando
seus, *ibid.*, sect. 12, et seqq.

Obligatio naturalis aequitate nititur, *ibid.*,
2. 19.

Obligationis naturalis effectus impedit jus Ci-
vile quoad personam pupilli, et quare?
ibid., 2. 23.

Obligatur naturaliter intercedendo mulier,
ibid., sect. 23.

Obligatio quando tollatur confusione, 2.
21. 2. et per tot.

ab Obligatione quando debitor eximatur per
confusionem, *ibid.*, sect. 3.

Obligatio per confusionem tollitur etiam quoad
pignus, *ibid.*, sect. 7.

Obligatio naturalis confusione tollitur, *ibid.*,
sect. 11. et quando seus, *ibid.*, sect. 11.

Obligatio pignoris trahitur de casu ad casum;
ejus rei exempla, *ibid.*, sect. 17.

Obligatio conventionalis transit ad heredes, non
item legatum, 4. 23. 6.

Obligatio ex contractu conditionali de praes-
enti vires accipit, 4. 22. 6.

Obligatio in perpetuum sublata restitui non
potest, 4. 24. 6.

Obligatio mere civilis (cui exceptio obstat)
nulla esse videtur, 5. 21. 21.

Obligatio futura non potest in iudicium deduci,
4. 25. 9.

— sed si ea nascatur inter iudicii moras reus
condemnandus est, *ibid.*

Obligatio semel extincta amplius non revocatur,
4. 25. 14.

Obligatio sine re, quae in obligationem deduc-
atur, contrahi non potest, 4. 25. 2.

Obligatio sublata amplius tolli non potest,
4. 26. 15. et 3. 8. 44.

Obligatio recte contracta superveniente furore
non extinguatur, 4. 25. 2.

Obligatio alternativa tollitur una re soluta,
5. 21. 4. 10.

— sed si creditor duas res sibi debitas di-
versis leget, tenetur alteri dare aestimatio-
nem unius rei, alteri actiones eedere, *ibid.*

Obligatio filii vel servi acquiritur patri vel
domino, etiamsi collata fuerit in tempos
emancipationis, vel manumissionis, 4. 21. 2. 3.

— nisi si bona fide factum fuerit, *ibid.*

Obligatio est mater actionis, 3. 27. 4.

Obligatio orta favore legatarum, eo defuncto,
transit ad ejus heredes, 4. 5. 1.

Obligatio naturalis, sicut efficax, nulla dic-
tur, 3. 28. 3.

— quoad multa tamen est utilis, *ibid.*

Obligatio ad solvendum necessitate adstringit,
3. 25. 23.

Obligatio acquiritur patri vel domino, si filius
vel servus simulatur sub conditione con-
manuistis, aut emancipationis fuerit, 3. 9. 16.

Obligatio nulla est, quae confertur in debi-
toris voluntatem, 5. 20. 4.

Obligatio consistere non potest, deficiente re,
quae in obligationem deducitur, 3. 8. 34.

Obligatio tollitur, vel ipso jure, vel ope ex-
ceptionis, 3. 8. 4.

Obligationis nomine Civilis obligatio fere sem-
per significatur, 3. 23. 3.

Obligationem quicquid attingit nisi exprimi-
tur, omisum creditur, 3. 8. 16.

Obligationem expresse conferte in voluntatem
debitoris repugnat, 3. 30. 7.

— tacite vero non repugnat, *ibid.*

Obligationem minuire cogis, quam augere
expetendum est, 4. 17. 3.

Obligatione principali soluta, omnes accessio-
nes tolluntur, 3. 8. 3.

Obligatione ope exceptionis submoti, manet
obligatio, et actio, et debitor conveniri po-
test, 3. 8. 6.

Obligatione ipso jure sublata, omnino libera-
tur fidejussor, 3. 8. 4.

— hoc principaliter obtinet in solutione,
ibid.

— in compensatione, *ibid.*

— in novatione, *ibid.*

Obligationibus pluribus super eadem re quis
teneri potest, 3. 8. 35.

— et potest ab una liberari retenta altera, *ib.*

Obscura ita interpretanda juxta id, quod ve-
risimilius est, 4. 9. 4. et per tot.

— verisimile recte judicatur incipiendo,
quo i plerumque fieri solet, naturam actus,
Paeta a ljecta.

Obscura verba in strictis judiciis interpreta-
nda sunt juxta solitum, 4. 10. 2.

Obscura verba contra proferentem in aspra-
tandis, 4. 11. 31.

— sed magis spectanda natura actus, *ib.*

Obscura quae nullo modo intelligi possunt,
pro non scripta habentur, 4. 13. 8.

Ipae obscuris quod minimum est sequitur, 4.
12. 51.

sed magis naturam actus, *Ibid.*
 in Obscuris, quod minimum est sequitur
 tam in stipulationibus, quam in legatis,
 quam etiam in sententiis, 4. 17. 1. et seqq.
 nisi tamen alia ratione voluntas explica-
 ri possit, *Ibid.* s. 2.
 Occisi hereditas adiri non poterat, prius quam
 habereetur quantio de serva occisi, 11. 4. 8.
 Occupare rem propria auctoritate nemini licet,
 1. 27. 2. et qui facit, qua poena puniatur,
Ibid. s. 1. 12. 12.
 a fugitivo tamen debitoro aut fure licet,
ib. sect. 4.
 Occupare legatum non potest legatarius, sed
 ab herede illud petere debet, *ib.* s. 3.
 Officium ab artificio secermit qualitas mioiste-
 rii non persona, 5. 23. 6.
 Officium artificio mutatur, non artificio of-
 ficio, 5. 25. 5.
 Officium an artificio aliquod ministerium es-
 set, olium hiansatum est, 5. 25. 6.
 Officium iudicis nobile transit ad heredes,
 4. 7. 1.
 aliud est quam officium ius dicentis,
Ibid. et sect. 2.
 Officium, sive artificio, ac ministerium ali-
 quando variat interpretationem, 5. 8. 11.
 Officiales a Praeside vel Proconsule puniebantur,
 3. 1. 10.
 vel dimittebantur, *Ibid.*
 Officiales quoniam dicantur, *Ibid.*
 Omissum in strictis iudiciis pro omisso habe-
 tur, 4. 10. 2.
 Omissum in contractibus bonae fidei supplet
 consuetudo regionis: in contractibus stricti
 iuris pro omisso habetur, 5. 6. 1.
 Omnino, et omnino non, quid significant,
 2. 3. 2.
 Onus qui recusat indignus est beneficio testa-
 toris, 2. 23. 6. nemo tamen gravari potest
 ultra id quod accepit, *ib.* s. 1. et praecep-
 tum impossibile testatoris impune con-
 temnitur, *Ibid.* s. 19.
 Onus adjectum legato translatum praesumitur,
 si transferatur legatum, 5. 4. 5.
 nisi aliud diversum inunctum accendo
 legatario probetur, *Ibid.* s. 6.
 Oneratur heres, qui cogitur rem alienam com-
 parare, non qui rem suam praestare, 5. 10. 9.
 Operae a domino vel patrono aliis locari sole-
 rant, 5. 26. 9.
 Operae patrono debitae non debentur, ante-
 quam petantur, 5. 32. 11.
 Operae officiales patrono tantum a liberto do-
 bentur, 5. 25. 6.
 quia natura ei debitae sunt, *Ibid.*
 et ejus personam non egrediuntur, *ib.*
 Operae a libertis per dominum exigebantur,
 5. 26. 9.
 etiam puer esset, *Ibid.*
 Optio recte facta non est, si legatarius aliquid

optet, quod non sit de genere legato, 3.
 21. 14.
 Optionem non consumit legatarius centum am-
 phorarum vini, si eligat centum amphoras
 acetii, aut equam degustaverit, 3. 21. 14.
 et 18.
 Oratio mentis interpret, 4. 2. 3.
 Ordo successioneis intestatae non servatur in-
 ter heredes testamentarios, 4. 1. 14.
 Ordo qui servatur in obligatione principali
 verisimile est voluisse servari etiam in ac-
 cessorii, 4. 9. 2.
 Ordo Equestris melius erat inter Plebem et
 Senatam, 4. 17. 1.
 Ordo scripturae non impedit causam iuris ac
 voluntatis, 2. 25. 16.
 Ordo scripturae servatur in successione testa-
 mentaria, 4. 1. 16.
 Orichalcum, an aurichalcum dicendum sit,
 1. 19. 2.
 non differunt inter se, *Ibid.*
 unde ita dictum sit, *Ibid.*
 aliud naturale, aliud factitium. Naturale
 ubi reperitur: factitium quomodo fiat, *Ibid.*
 Orichalcum pro auro facile accipitur, *Ibid.* s. 4.
 et 4.
 Orichalcum pro auro venlitum. Quar? *Ibid.*
 s. 17.
 Orichalcum adjective positum, *Ibid.* s. 1.
 Origo possessionis requiritur, non ratio ejus
 obtinendae, eam de usucapione aut prae-
 scriptione questio est, 4. 25. 6.
 et sufficit bona fides ab initio, *Ibid.*
 Ornamentum sunt omnia ea, quibus mulier
 ornatur, 5. 6. 6.
 quae simul corpus tegunt et ornant,
 inter vestes, an inter ornamenta numeran-
 tur, *Ibid.*
 Ornatrix quae, 5. 14. 2.

P

Pactum aliquando dicitur exceptio, 1. 14. 16.
 Pactum neque parit, neque tollit actionem,
Ibid. s. 20.
 Pacta inesse contractibus quid significet, *Ibid.*
 s. 21. et seqq.
 Pacta ambigua contra quem interpretanda, 2.
 7. et per tot.
 nocent venditori et stipulatori, *Ibid.* s.
 11. 13. 17. et per tot.
 Pacta venditori a stipulatore a venditore, *Ibid.*
 sect. 15. et seqq.
 Pacta cum emptor adiecit, interponit stipula-
 tionem, *Ibid.* s. 16.
 Pacta novissima potiora prioribus, 2. 1. 7. et 8.
 Pactum instituit naturalem dumtaxat obligati-
 onem, 3. 8. 12.
 Pactum cum debitore prodest quoque alii
 obligatis, si debitoris intersit eos quoque
 liberari, 3. 8. 29.

Factum nihil aliud tribuit paciscenti, quam
exceptionem pacti conventi, 3. 8. 5.
Factum de non pet. nullo initium inter cre-
ditorem et debitorem, non aufert filijussori
exceptionem celerandam, quam contra cre-
ditorem a se petentem proponere potest,
3. 8. 51.
Factum de jure Civili, nequo obligationem,
neque actionem parit, 3. 9. 15.
Factum contra Praetorem valet, si non pu-
blicum sed rei familiaris laesionem spectat,
4. 12. 12.
Factum quo deterior sit conditio datis, inuti-
le est, 4. 12. 16.
Factum ut evictio non praestetur hoc testum
operatur, ut solum pretium restituatur, non
vero id quod interest, 4. 12. 17.
Factum non habet vim convertendi societatem
in donationem, 4. 12. 25.
Factum de non revocando donationem mortis
causa ostendit eam esse donationem inter
vivos, 5. 1. 6.
Facta repugnantia legi, vel naturae contractus
non valent, 3. 8. 18.
Facta adjecta contractui obtinent ac naturalia
essent contractui, 4. 11. 1.
Facta repugnantia bonae fidei contractibus va-
lere non possunt, 4. 12. 18.
Facta dant legem contractui, et sunt servan-
da, 4. 12. 28. et 5. 1. 5.
--- nisi sint contra bonos mores, vel contra
legem, ibid.
Pactiones privatae non laedunt jus ceterorum,
3. 8. 17.
--- neque jus publicum, ibid. et 4. 10.
Pandectarum Florentinarum lectio quando
aliis praeferenda, 2. 28. 49.
Pans ubi, quando et a quibus distribuitur,
2. 18. 5. et 7.
Parata alicujus rei causa, ejus non sunt,
exempta dum exempta fuerint ea mento ut
versus jungantur, ejus sunt, 5. 24. 7.
Parens et patronus tenetur in id, quod facere
potest, 3. 6. 4.
Parentibus correctio liberorum demonstrata est,
5. 13. 5. et 6.
Pars hereditatis, de qua testator non dispo-
nit, non deferitur ab intestato, sed here-
ditas accrescit, 4. 11. 12.
Pars divisa non est pars, sed totum, 4. 24. 9.
Pars quae superest rei legatae, peti potest,
licet non sit eujusmodi erat, quando lega-
ta est, 5. 27. 5.
Partem quam quisque obtinuit in institutione,
obtinuit in substitutione, 3. 16. 7. et 3.
17. 8.
Partem hereditatis reliquens, totam reliquisse
censetur in his casibus in quibus de altera
parte certa non habetur dispositio, 3. 17. 9.
de Parte intelliguntur, quae de toto dicta
sunt, 4. 1. 23.

Partes si datae non sint aequales datae cen-
sentur, tam in hereditate, quam in legato,
3. 18. 7.
Partes in substitutione datae censentur, quae
in institutione datae fuerant, 5. 12. 4.
Partibus non adscriptis aequales datae cen-
sentur, 4. 1. 15.
--- sed ab hoc quandoque receditur, ibid.
Particula tam aut tunc extremitatem temporis
designat, 3. 23. 19.
Particula quae asserantius affirmatur quoad
id, quod subiecitur conjunctioni tam, 4.
2. 14.
Particula aequae ac exprimit aequalitatem, 4.
2. 11. 12. 13.
Particula hoc amplius habet vim repetendi,
et aliquid supra dicto a idendi, 4. 20. 6.
--- non vero si ab initio ponatur, ibid. 1. 8.
--- quando legatum legato adijciat, vel le-
gatum primi cum secundo communicet, ibid.
Particula amplius vim habet repetendi dies
et conditiones, 5. 3. 13.
Pater in causa filii, et filius in causa patris
judicare potest in privatis, non in publicis
iudiciis, 1. 5. 4.
Pater in domo habet summam potestatem,
3. 4. 14.
Pater jus habet in eo, quod filius acquirit
ex contractu, licet conditio existat, post-
quam exivit de ejus potestate, 3. 9. 12.
Pater olim filio non succedebat nec etiam in
Censibus; haec tamen pater retinebat
jure patris, si filius intestatus decessisset;
4. 6. 14.
--- et ad fiscum non devolvuntur jure legis
Papiae, ibid.
Pater et filio in bello defunctis, pater prius
mortuus creditur, 4. 13. 8.
Pater ex L. Julia filiam dotare tenetur, 4.
15. 9.
Pater dotem promittens quantitate non adjecta,
exprimit quantitatem a lege praescriptam,
4. 15. 9.
Pater ex contractu filii non obligatur, nisi
ejus jussu contraxerit, 4. 23. 15.
--- ne quidem ex curia decurionatus, ibid.
--- obligatur tamen in solidum si jussu ejus
contraxerit, ibid.
--- item si non jusserit, sed postea ratum
habuerit, ibid.
Pater filio si jubeat, ut hereditatem adeat ex
antequam adest, in furorem incidit, nulla
erit editio, 4. 25. 3.
--- idem est, si antequam adeat, patrem
poenitit, ibid.
--- vel si pater se in adrogationem dederit,
ibid.
Pater ex contractu filii ipso jure non obliga-
tur, 5. 24. 8.
Patri data est a lege facultas faciendi testamen-
tum pro filio, quia ipse facere non potest,
7. 5.

- et filio ignorante, iuvito substitutere potest, *ibid.*
 Patre et filio institutis, utroque simul heredes sunt, 4. 1. 14. *ibid.*
 --- item et in legato, *ibid.*
 Patre et filio simul institutis utroque acquirit hereditatem: si eius servus et dominus, 4. 2. 7.
 Patroni liberis legare solebant aliena, quae vivi praestabant, 2. 17. 8.
 Pauper et dives in iudicio pares, sunt, 4. 17. 10.
 Pauperes Romae nulli erant, 4. 16. 9.
 Pauperum vel captivorum in genere valet institutio, 4. 15. 7.
 --- unius tamen pauperis persona non demonstrata non valet, *ibid.*
 Pauperibus in genere vocatis, destinatur ab Epicopo quibus pauperibus datum sit, 4. 13. 7.
 Peculium quid sit, 2. 18. 16. et 4. 20. 11.
 Peculium est, quod superest, de acervo alieno, 5. 11. 7.
 Peculio legati mortis tempus attenditur quoad extraneum, 4. 27. 9.
 Pecunia praesidiis causa reposita quae, *ibid.* 2. 15.
 Pecunia an legato continetur, *ibid.* 2. 10. ad 17.
 Pecunia in Provincia collecta a Praetore re-
 linqenda erat certis in civitatibus Provin-
 ciae, et postea in aeternum referenda, 3. 1. 13.
 Pecunia numerata consideratur plerumque ut
 quantitas, non ut corpus, 3. 10. 2.
 --- et praecipue in mutuo, *ibid.* 2. 4. 25.
 26. et 3. 13. 8.
 --- contra est in deposito, *ibid.*
 --- et in aliis nonnullis casibus, *ibid.*
 Pecunia habetur pro re incorporali et corpori
 opponitur, 3. 11. 7.
 Pecunia in contrahendo recusari non potest,
 si sit speciei probae, ut debiti ponderis, 3. 11. 4. et 15.
 Pecunia in commercium intervenit non ratione
 corporis, sed quantitatis, 3. 12. 4.
 Pecunia nulis usum dominumque praebet tam
 ex substantia, quam ex quantitate, *ibid.*
 Pecunia consumpta dicitur etiam numerarum
 corpora, et substantia excidunt, 3. 12. 5.
 Pecunia non est introducta, ut eum alia pe-
 cunia commutetur, sed merces emparentur
 at permutationem difficultates tollerentur, 3. 12. 8.
 Pecunia numerata in contractum deducitur
 tanquam quantitas, non tanquam corpus,
 4. 12. 13.
 Pecunia legatarum solvenda, quamvis in bonis
 testatoris non sit, 4. 14. 3.
 --- contrarium ubinet, si legata sit tanquam
 corpus, *ibid.*
 Pecunia certo loco circumscripta consideratur
 tanquam corpus, 5. 30. 2. 7.
 Pecuniae usus inventus, ut per canes mures
 aestimarentur, et ad aequalitatem reduc-
 rentur, 3. 10. 3. 5.
 Pecuniae debitor solvens aestimationem solvit
 id, quod debet, 3. 10. 8. et 9.
 Pecuniarum numeratio non certum corpus desi-
 gnat in mutuo, 3. 10. 11.
 Pecuniae summa a Romanis tam in contrahen-
 da quam in rationibus exprimebatur aut
 nummis sextertilis aut denariis, 3. 10. 16.
 --- item in tributis, *ibid.*
 --- in pecuniis vero indigendis exprimebatur
 in aureis, *ibid.*
 Pecuniae tantundem in mutuo restitui debet,
 3. 11. 1.
 Pecuniae publica est ac perpetua aestimatio,
 3. 11. 5. 10.
 Pecuniae pretium augetur ad opulentiam pu-
 blicae necessitati, 3. 11. 8.
 Pecuniae dominium habemus quatenus ex ac-
 re, argento, etc. est; quatenus vero est pu-
 blica auctoritate signata et aestimata ad mer-
 ces comparandas usum dominiumque praebet
 ex quantitate, 3. 12. 4.
 Pecuniae usus proprius quis, 3. 12. 5.
 Pecuniae usus in abusu, et assumptione con-
 sistit, 3. 27. 2.
 Pecunia aestimantur res omnes, quae in com-
 mercio sunt, 3. 11. 4.
 Pecunia merces aestimantur, non meribus
 pecunia, 5. 17. 10. 12. et 3. 12. 8.
 Pecunia in obligationem deducta, non ejus
 materia, neque positus sunt in obligatione
 ac propterea neque in solutione, 3. 12. 3.
 Pecunia certo loco circumscripta in obligatio-
 nem deducta, debetur illa quantitas quae
 ibi reperitur, non ea quae expressa fuit,
 4. 16. 8.
 Penus continet ea, quae omni potiusque sunt,
 5. 17. 1. 5.
 --- etiam vinum, *ibid.* 2. 4. 5.
 Pennis nomen omnibus generibus dicitur, 4. 17. 3.
 Perfectissimi regabant minores Provincias.
 Tres honorum ordines, 3. 3. 12.
 --- erant digniores equitibus, *ibid.*
 Periculum rei emptae ad emptorem pertinet
 empione perfecta, 4. 26. 13.
 Permutatio est maxime affinis, delictique origi-
 nem emptioni et venditioni, 3. 7. 16.
 Persona, in quam dispositio confertur, si non
 demonstratur, non valet dispositio, 4. 13. 2.
 Persona testatoris, et legatarum, et res legata
 expenditur ad interpretandam dispositionem,
 5. 7. 1.
 In Persona testatoris consideratur charitas et
 necessitudo erga heredem, vel legatarium,
ibid. 2. 2.
 Personale pactum parit personalem exceptio-
 nem, 3. 8. 46.

Petens in iudicio quibuscumque Titium dare oportet, petit id quod a se eum in clem, qui venerit ante litem contestatam, 3. 25. 26.
 Petitio actoris continuatur usque ad rem iudicatam, 4. 23. 7.
 Petitio hereditaria est iudicium universale, 4. 23. 11.

— et in eo veniunt omnes res hereditariae ibid.

— etiam quas reus postea coepit possidere, ibid.

Pietati opes non ascriptae a Veteribus, 4. 18. 7.
 Pietatis officia, quae ad societatem pertinent, a fctis veteribus pertrahuntur, 4. 18. 8.

Pietatis nomine quid apud Veteres significetur, 4. 18. 6.

Pignus tollitur per confusionem principalis obligationis, 2. 1. 7.

Pignus liberatur in omnibus speciebus liberationum, ibid. 8. 8.

— non liberatur quando superest naturalis obligatio, ibid. 2. 9.

— item quando debitor causa cecidit, vel actione submotus est per lapsum temporis, ibid. 1. 10. et 2. 11. 19. et 20.

Pignoris obligatio non nascitur siue Principalis obligatione, lae promittit, 2. 12. 1. et seq.

Pignus futurae et conditionali obligationi accedit: et quare, ibid. sect. 6. et seq.

Pignus datum pro restituenda dote obligatur etiam ante numerationem dotis: et quare, ibid. sect. 8. et seq.

Pignus tetrahitur simul cum principali obligatione, ibid. sect. 9.

Pignoris causa est individua, ibid. sect. 15.

Pignus constitui potest post submotam actionem, ibid. sect. 21.

Pignori obligatur domino etiam in re, et illata a secundo conductore ibid. sect. 23.

Pignus an constitui possit pro illis quae praestantur officio iudicis, lae explicatur variis exemplis, ibid. sect. 26. et seq.

In Pignore jus praedationis dicitur a privilegio exigi, 2. 15. 1.

In Pignore potior est, qui pecuniam mutuatur ad rem restituendam, vel emendam, et quando, ibid. sect. 2. et seq. Et an privilegium mutuantis ad restitutionem sedes extendatur ad naves, ibid. sect. 3. Item cur concessum privilegium mutuantis ad restituendas aedes, ibid. sect. 5.

Pignori obligari non possunt instrumenta rustica, et arma militum, ibid. sect. 5.

Pignus constitutum non liberatur nisi creditori per solutionem, vel aequivalentem solutioni satisfiat, 3. 8. 24.

Pignus non semper liberatur, cum tollitur actio personalis, ibid.

Pignus sicut si ejusmodi sequitur naturam principalis obligationis, 3. 9. 12.

— neque possunt obligari antequam obeat res principalis, ibid.

— contrarium, sect. 13.
 Pignus accipere potest futurae obligationi, 2. 5. 19.

Pignus fidejussori comparatur, 3. 9. 19.

Pignus remittit, qui alteri illud obligari consensit: distingue, 3. 8. 20.

Pignus testamentum constitui poterat, sed raro factum, 2. 9. 23.

Pignus datur ut ex ejus venditione creditor possit sibi ipse satisfacere, 4. 9. 2. et 4. 12. 15.

Pignus datur ad securitatem creditoris, 4. 12. 20.

— et pactum ne distrabatur a creditore non valet, ibid.

— distrabi potest debitore non solvente, ib.

Pignus consistere potest etiam in dominio rei pignoratiae dans non habet, 4. 22. 13.

Pignus rei alienae non valet, 4. 23. 13.

— sed convalescit, si dans rei dominus fiat, ib.

Pignus non potest constitui in re, in qua nullum jus habemus, 4. 22. 14.

— an constitutum convalescat controversum, ibid.

Pignus rei alienae an obligationem pareret, olim dubitabatur, 4. 22. 15.

Pignus in re aliena constitutum, ratum habente domino convalescit, 4. 23. 13.

Pignus et hypotheca non sunt alienationes, quae legatum minuant, 4. 27. 13.

Pignus pro debito naturali potest remitti, 5. 21. 15.

— et pro ea pecunia, pro qua non fuerat obligatum, ibid. sect. 17.

— non tamen pro ea; quae satisfactione debetur, ibid. 1. 17.

Pignoris obligatio consensu contrahitur, et dissolvitur, 3. 8. 22.

Pignoris jus a creditore invito auferri non potest, ibid.

Pignoris, causa pendet a jurisdictione Praetoris, 3. 9. 15.

Pignori domo data, ea diruta, manet in area pignus, et contra, 5. 27. 6.

Pignus simul obligato pro duobus debitis inaequalibus, pretium ex ventilatione redactum credit pro extinctione utriusque debiti ad ratam, 3. 6. 7.

Pignore duobus obligato utrique aequale jus habent, nec alter altero potior est, 4.

— ut quis potior sit, oportet, ut prior pignus acceperit, et crediderit, ibid.

Pignore pro duobus contractibus simul obligato, pretium ex eo reactum in utramque causam credit pro rata portione, 5.

— si diversis temporibus, superfluum pignoris pro secundo contractu obligatum manet, ibid. sect. 23.

Pignore distracto pretium credit in solutionem, 3. 10. 22.

— si diversis temporibus, superfluum pignoris pro secundo contractu obligatum manet, ibid. sect. 23.

Pignore distracto pretium credit in solutionem, 3.

- usarum tam civiliter quam naturaliter debitarum, 5. 32. 24.
 — non ita esset, si debitor solveret, ibid.
 Figura capi possit ex causa iudicati, si usurae debeantur, 5. 32. 5.
 Plus iuris, quam habemus, in heredem transferre non possumus, 4. 6. 9.
 Plus valet quod in re est, quam quod in opinione, 5. 1. 4.
 Plures actioes dantur ad consequendum id quod debetur, 3. 8. 41.
 — Item est de exceptionibus, ibid.
 Plures habet actioes ad rem petendam communem est, 4. 25. 10.
 Plura remedia cuique a iure conceduntur, 4. 8. 41.
 Pluribus etiam re legata, si apparet testatorem unum pro solum dari voluisse, alicui res praestita est, alteri aestimatio, 4. 19. 1.
 — et electio ejus est, qui prior litem contestatus est, ibid.
 Pluribus rebus nominatim legatis, plura sunt legata, 5. 12. 9.
 Poena delicti non solvi iniquum est, 5. 15. 4.
 Poenam consaequi debet actor praeter simplum, cum debeat, 5. 15. 8.
 Poena non debet, qui id non fecit, quod facere non potuit, 4. 24. 23.
 Poena non habet locum ubi non est delictum, 2. 29. 10.
 Inter Poenas legis, et poenas testatoris, aut contraheutorum quantum intersit, ibid. 2. 12. 2. 17.
 Poena conventionalis aliquando confirmat actum invalidum, ibid. sect. 17.
 Possessio non solo animo, sed animo et corpore acquiritur, 1. 25. 4.
 a Possessione naturali coepit dominium, ibid. sect. 3.
 res quae possidetor, praesens: quae non possidetur, absens dicitur in iudiciis; et quare ibid. sect. 9. 14. et 15.
 Possidere dolo qui desistit, tanquam possessor condemnatur ad ejus dolum puniendum, ibid. 1. 16.
 a Possessore consecutus rem, vel aestimationem non potest convenire eam, qui dolo desistit possidere; contra, si ab hoc consecutus sit aestimationem, potest possessionem convenire; et quare, ibid. 1. 17.
 Possessio adversarii parit actionem in rem, ibid. 1. 18.
 Possessio non amittitur nisi fur loco rem moverit, 1. 28. 1.
 Possessio, et dominium ab eo, qui rem detinet, non acquiritur, nisi declararet animum suum aliquo actu, ibid. 1. 2.
 Possessionem thesauri in meo fundo existentis non acquiro solo animo, sed necessaria est contractatio, ibid. 1. 2.
 Possessio bonorum hereditarium non acquiritur hereditatis additione, 3. 9. 4.
 Possessio apprehensione rei acquiritur, ibid.
 Possessio est quid facti, 4. 21. 16. et 5. 11. 3.
 — et est animi et corporis, 4. 21. 16.
 Possessio defuncti jungitur cum possessione heredis, 4. 21. 17.
 Possessio per hereditatem coloni jam mortui retinetur, 4. 21. 18.
 Possessio subsequens vitiosa non nocet antecedenti legitima, 4. 25. 7.
 Possessio initium vitiosum impedit usucapionem, 4. 25. 8.
 Possidere aliud est, quam in possessione esse, 4. 21. 16.
 Possidere dicitur etiam qui detinet, 5. 11. 2.
 Post annum aut biennium praesentis post biennium tantummodo tenetur, 3. 20. 14.
 Posterior scriptura in ultimis voluntatibus interpretanda est, 3. 23. 13.
 Posteriora derogant prioribus, ibid.
 Posteriora restringunt priora, 5. 9. 13.
 — nonnunquam ampliant, ibid.
 Posteriorum appellationem, qui continentur, 3. 26. 3.
 Posthumus olim institui non poterat, 4. 1. 19.
 Posthumus nepes non potest institui in casum filii viventis, neque alitui si instituitur, 4. 1. 19.
 Posthumus praeteritus nascens rumpit testamentum, 4. 1. 19. et 4. 11. et 2. 30. 19. et 4. 26. 23.
 Posthumus institui potest ab eo, qui uxorem non habet, et qui non facile generare potest, 4. 21. 12.
 — et heres erit ex quacumque uxore, et quatenusque natus, ibid.
 Posthumus, qui mortis tempore in utero est, semper pro jam nato habetur, 4. 30. 6.
 Posthumus alienus de Jure civili heres institui non poterat, 5. 18. 1.
 Posthumus intelligi potest, qui postea nascitur, vel jam sit conceptus, vel non, vel ex uxore, quam habet, vel ex alia, etc., 5. 18. 11.
 Postumi pro jam natis habentur in his, quae eorum causam respiciunt, 3. 29. 4.
 Postumo herede scripto tam comprehenditur is, qui in utero est, quam qui nondum conceptus; item qui ex alia uxore genitus, etc., 3. 25. 2.
 Postumo praeterito statim post patrem decessente, heres ilius patris defuncti matris, tanquam succedenti filio, non tanquam heredi patris et viri sui, 4. 4. 11.
 Postumos qui futuri erant sui heredes permissum fuit ex jure antiquo, et lege Velleja; debebant tunc institui vel exheredari, 4. 1. 19.

Posthuma comprehenditur in legato filiabus relicto, si posthumae facta fuerit mentio in testamento, 4. 1. 16.
 Posthumis substitui pupillariter potest, 5. 7. 5.
 Potestas regia continet omnino merum, et mixtum imperium, et jurisdictionem, 1. 2. 7.
 Potestatis nomen significat imperium, 1. 4. 26.
 Potestas dicitur Magistratus cum imperio, ibid. 1. 27.
 Potior in pignore est, qui sub conditione contraxit cum eo, qui postea pure contraxit ante eventum conditionis, 4. 22. 7.
 Praefationibus concepta continentur repetita in stipulationibus, 4. 15. 2. et 5. 11. 17.
 --- contra est si irrita fiat stipulatio, ibid.
 Praeceptum testatoris qui non servat, dolo facit, 2. 29. 9.
 --- impossibile tamen, aut turpe impune non servatur, ibid. 1. 19.
 Praelectus ubi habebat merum imperium, 1. 3. 16.
 Praefectus Praetorio: item quatuor Praefecti a Constantino creati habebant merum imperium, ibid. 1. 17. et 21.
 Praefectus Praetorio orientis non mandabat merum imperium, et refellitur Massinii argumentum, ibid. 1. 22.
 Praefectus Vigilium, et praefectus annonae habebant mixtum imperium, 1. 4. 22.
 Praefecti Cohorti praetoriae non leve munus erat: distinguuntur a Praefecto cohortis militaris, 3. 1. 4.
 Praefecti aerarii posteriori tempore fuerant creati, 3. 2. 10.
 Praeignatum, quod heres habet, jure hereditario restituere debet, 5. 11. 10.
 Praeterito abstinent voluntas testatoris ex bono et aequo servatur, 1. 10. 1.
 Praeterito abstinente non convalescit Jure Civili testamentum, ibid. 1. 7. 9. et per tot.
 Praeterito dececente ante patrem non convalescit, ibid. 1. 13. et 14.
 --- nec tamen testamenta convalescent jure Praetorio, 1. 11. 3. et seqq. per tot.
 Praeterito vitiat testamentum, non exheredatio: et quia de causa, 1. 10. 1. 30. ad 44.
 Praeterito abstinente heres institutus habet bon. poss. secus cum tabulis cum re, 1. 11. 6. et 13.
 Praeterito non vitiat testamentum jure Praetorio, et quare, ibid. 1. 11. et 25.
 Praeterito suo, deferitur possessio unde liberi, ib. 1. 34. distingue at, 1. 35.
 Praeterito si petat contra tabulas, datur exhereditatio querela: si dicat nullum testamentum datur, unde liberi, ibid. 1. 37.
 Praeterito suo herede, nemo potest heres esse ex eo testamento, ibi 1. 38. secus est de Jure praetorio, ibid. 1. 41.
 Praetore ut filium licet, non potest fieri conventionis patris, et filii, 1. 10. 19. et

22. Nec ut liberti liceat praetore patrum, ibid. 1. 26.
 Praetor appellabatur omnis Magistratus, cui pareret exercitus, 3. 1. 3.
 Praetor de salario comitum cognoscit extrinsecum, 3. 1. 18.
 Praetor imitari solet Jus civile, 3. 9. 10.
 Praetor fideicommissarius quis, 4. 6. 4.
 Praetor heredes legere non potest, 5. 12. 2.
 Praetor fuerat actus, qui Jure civili non subsistunt, ibid.
 Praetor plerumque sequitur, et legem, et testatoris voluntatem, 5. 30. 8.
 Praetoris decreto succurritur, quum jus delicti, 4. 30. 3.
 Praetoris tutela non facit, quin testamentum non sit ipso jure nullum, 5. 18. 9.
 Praetore die furto, salarium residui temporis debetur, 3. 1. 18.
 Praetoriae stipulationes desiderant fidejussorem, 3. 9. 14.
 Praetor Judices seligebat: eorum nomina in album referebat: jurabat se optimum quemque elegisse, 1. 5. 1.
 Praetor non poterat legem condere neque prius, neque per posterius, 1. 6. per tot.
 Praetor aliquando ex Senatuscons. leges dabat Provincialibus, ibid. sect. 5.
 Praetor juri custos non conditor, ibid. 1. 10. 12.
 Praetor Legislator cur dicitur, ibid. 1. 9. 10. 22.
 Praetor juri constituit, non legem condit, ibid. 1. 8.
 Praetores dicebantur initio Consules, et Dictator, ib. 1. 11.
 Praetores aliquando decernebant aliter, atque elixerant, ib. 1. 19.
 Praetor Praetori poterat intercedere, ib. 1. 201 ad Praetores coercentes Senatuscons. ibid. sect. 25.
 --- Item lata lex Cornelia, ibid. sect. 21.
 Praetorum Edicta alia perpetua, alia temporaria, ibid. 1. 26.
 Praetor bello praeerat: sed populus bellum inhibebat, ibid. 1. 10.
 Praetor per bonorum possessionem rescindit iudicium delicti, non testamentum et quare, 1. 7. 14. et seqq. et 1. 26.
 Praetor non potest abrogare legem, aut everti actum a Jure comprobatum, ibid. sect. 15. et 1. 10. 30. Declaratur exemplis, 1. 7. 16.
 Praetor in bonorum possessione contra tabulas servat ordinem, et divisionem hereditatis ab intestato, ibid. 1. 24.
 Praetor non potest efficere ut non sit heres ille, quem lex heredem facit, 1. 9. 14. 33.
 Praetor imponit tamen plerumque effectus antiquis, ibid. 1. 34.
 Praetor non operatur ipso jure, maxime si legem impugnata, ibid. 1. 71. et 1. 11. 14.

Praetor tuetur voluntatem testatoris quoad legata, si omnia causa testamenti possideatur hereditas ab intestato, 1. 10. 3.
 a Praetore est beneficium abstinendi, ibid. 4. 29.
 Praetor servat voluntatem defuncti praeterito abstinente, 1. 11. 3. et seqq. per tot.
 Praetor semper aequitatem tuetur, ibid. 7. 4.
 ad Praetorem pertinent verba ex bono et aequo, et verbum tuendi, ibid. 4. 4. et 5.
 Praetor dat secundum tabulas scriptis hereditibus praeterito abstinente, ibid. 5. 6. 13.
 Praetor per beneficium abstinendi necessarium habet pro voluntario, ibid. 5. 7.
 Praetor non habet pro herede abstinente, ibid. 5. 8.
 — non improbat testamentum, si dat beneficium abstinendi, ibid. 5. 9.
 Praetor omnes liberos habet in pari causa, ibid. 5. 15.
 — dat secundum tabulas instituto sub conditione, ibid. 5. 16.
 Praetor sustinet testamentum, quod sola Juris subtilitate non valet, et vide exempla, ibid. 5. 22. et seqq.
 Praetor tutelam pupillorum, ac minorum suscepit, 5. 10. 21.
 Praetor dat separationem bonorum fideiussoris non obstatte confusione, 2. 13. 16.
 Pragmatici apud Romanos quinam essent, 5. 17. 7.
 Precarium simile est commodato, et in quo differat, 4. 18. 8.
 Precarium finitur finite tempore ad quod rogatum fuit, 4. 12. 9.
 — et si Dominus patitur regentem ultra possidere, de novo precarium concedere intelligitur, ibid.
 — et si manente adhuc precario in alius tempus rogaverit, in aliud tempus prorogatur, ibid.
 — et decedente, vel fureto domino precarium non reintegratur, ibid.
 Precarium est genus liberalitatis, quod ex jure gentium descendit, 4. 12. 10.
 Precarium est quaedam species donationis, 4. 12. 10.
 Precarium magis ad donationis causam pertinet quam ad negotii contracti, 4. 12. 11.
 — non facit rem accipientis, ibid.
 Precarium non transit ad heredes rogantis, ibid.
 Precarium toto genere differt a commodato, ibid.
 Precarium rogans dolum tantum praestat, ib.
 Precarium non est contractus nec ullam civilem parit actionem, ibid.
 — sed Praetor dat interdictum, et ex bona fide oritur actio praescriptis verbis, ibid.
 Precarii natura fert ut dominus voluntatem mutare possit, 4. 12. 10.
 Precarii interdictum nititur naturali aequitati ib.

Precario rem habens aliquo modo possidet, 4. 22. 19.
 Pretium columbarum, gallinarum, tordorum, 2. 23. 5.
 Pretium frumenti, ibid. 2. 23.
 Pretium vini, ibid. 2. 23. et 23.
 Pretium exiguum non facit irritum venditionem, 4. 12. 26.
 — sed operatur, ut vel ab ea recedi possit vel suppletur, quod deest justo pretio, ib.
 Pretium rei emptae debet peraequa proportionem respondere, 4. 16. 4.
 Pretium in emptione certum esse debet, 16. 5.
 — alias emptio non est, ibid.
 — et merces in locatione, ibid.
 Pretia rerum non sunt a lege definita, 3. 9. 1.
 Pretia rerum, quae usu consumuntur, in dies mutantur pro annonae caritate aut vilitate, 3. 11. 10.
 Primo actu voluntas disponentis est exequenda, 5. 11. 5.
 Primae nuptiae intelliguntur significari, cum quid dari debet, cum mulier nupserit, ib.
 Principi bona erant iure obligata fisco, sed et res uxoris et filiorum bona citius non sint heredes patrum, 3. 1. 17.
 Princeps proprie non habet merum Imperium, 1. 2. 6.
 Princeps dat merum Imperium Magistratibus, licet ipse vero non habeat, ibid. 2. 9.
 Princeps omnia facit iure supremae potestatis, non meri, aut miti imperii, aut jurisdictionis, ibid. 2. 11.
 Principis cum Deo comparatio, quoad Imperium, ibid. 2. 8.
 Princeps factum casu fortuito urbeitur, 3. 11. 5.
 Principes sunt domini earum gentium, quae ipsis subiectae sunt, 3. 5. 12.
 Principali subdito, perimitur accessorium, non vero perimitur principale accessorio perempto, 4. 10. 6.
 Prioribus derogant posteriora. Probatur pluribus exemplis, 2. 3. 2. 4. ad fin.
 Priora aliquando potiora sunt posterioribus, ut in hypotheca, ibid. 3. 5.
 Privilegium exigendi competit in bonis curatoris personae, non tamen curatoris bonorum tantum, 3. 10. 11.
 Privilegia personalia ad heredes non transeunt, 4. 5. 13.
 Probatio voluntatis exigitur ab eo, qui dicit se voluisse, 1. 9. 42.
 Praeco, Praeses; Praetor Provincialis habebant merum Imperium, 1. 3. 18.
 Procurator Caesaris quis, ejus officium, auctoritas, 4. 12. 42.
 Per Procuratorem quomodo fieri posset acceptilatio, ibid. 4. 45.
 Procurator Caesaris, si ius Praesidis haberet, habebat merum Imperium, ut erat Plautus, 3. 3. 10.

Procurator Caesaris comes erat. 3. 3. 14.
 — maximam auctoritatem in Provinciis habebat, ibid.
 — patrimonium Principis administrabat,
 — agros per tractum Orientis onerabat,
 — multifariam appellabatur,
 — cognoscebat causas finales,
 — merum Imperium habebat,
 — cognoscebat causas status,
 — de iocosis nuptiis,
 — de iure sepulchrorum,
 — de causis incestus,
 — apud eum treosigebatur de alimentis et fisco petitis, 3. 3. 15.
 — distinguitur a Praefecto aerarii, ibid.
 — hoc munere equites et liberti favebant, 3. 3. 16.
 Procurator Caesaris redditus Imperatoris exigebat, 3. 3. 17. et 19.
 Procuratores Caesaris non omnes eandem auctoritatem habebant, 3. 3. 10.
 Procurator mandatum non habens cavere debet de rato, 4. 6. 7.
 Prohibitio tutorum et curatorum alienandi praedia pupillorum, vel minorum omnes comprehendit, 5. 10. 3.
 — etiam ipsum patrem, ibid.
 Promiscuae conditiones quae, 4. 18. 5.
 Promisor se obligat ad id omne, de quo fuit interrogatus, 4. 15. 3.
 — et ideo non potest dicere, se de aliqua re non sensit, ibid.
 Promittens his idem, semel tantum tenetur, 4. 9. 6.
 Promittens decem aut quinque, debet tantum quinque, 4. 9. 6. et 17. 3. 13.
 Promittens Kalendis Januariis aut Februariis, Februarii tantum promississe intelligitur, 4. 9. 6. et 17. 3. 13.
 Promittens se daturum, debet dominium transferre, 4. 22. 8.
 Promulgaria quid, 5. 15. 5.
 Propinqui uxoris ab intestato ei succedunt, non propinqui mariti, 4. 1. 16.
 Proportio arithmetica et geometrica, 5. 6. 3.
 Proportio geometrica locum habet in contractibus, in quibus aliquid hinc inde datur et accipitur, 3. 6. 6.
 Proportio geometrica servatur in distributione praemiorum et honorum, 3. 6. 4.
 — in poemis irregularis, ibid.
 — in contractibus inspecta conditione contrahentium, ibid.
 Proportio geometrica semper in iure servatur, quoad res in contractum deductas, nisi aut disponens voluntas, aut evidens ratio contrarium suadeat, 3. 6. 9.
 Proportio servanda est in dividendo legato ad divisionem factam a testatore, 4. 10. 12.
 Proportio iusta in divisione cuiusque rei servanda, 4. 11. 9.

Proportio geometrica inter socios servanda, 4. 12. 19.
 Proportio significat plenum perfectumque dominium, 5. 4. 15.
 Proprietas fundi est penes dominum, manente usufructu, 5. 11. 11.
 Proprietas nulla inutilis est, 5. 18. 9.
 Provinciae Imperatoris in tres classes divisa, 3. 3. 10.
 — populi omnes Praeconsulares, ibid. s. 11.
 Provincialium vexationes plurimae, et judicia repetundarum frequentissima, 3. 3. 25.
 Proximitas non semper spectatur in successione, 3. 27. 5.
 Proximus dicitur etiam ille, qui solus est, et neminem antecedit, 5. 31. 9.
 Proximo vocato ex testamento non adente hereditas vacans ad eum in gradu sequenti non deferebatur, 4. 4. 3.
 Proximo vocato omnes, qui in eodem proximitatis gradu sunt, vocati censentur, 5. 31. 9.
 Proximus a testatore magis dilectus minus proximo, 5. 17. 3.
 Proximiores admittuntur ad fideicommissum familiae relictum cum cautione se constituturos sequentibus in gradu, 4. 1. 22.
 — sed ab hoc receditur ex conjecturis, ibid.
 Proximitas ei, qui non est ex genere vocatorum nihil prodest, s. 13. 13. et explicatur exemplis
 Proximitatis iure non succedunt agnati, sed agnationis, ibid. s. 15.
 Proximus agnatus, et s. lego et s. Praetore vocatur, et praefertur omnibus cognatis, ibid. s. 36.
 Proximus est quem memo praecedit, ibid. s. 41.
 — etiam si solus sit, ibid. s. 37.
 Proximitas, quam quis habet tanquam cognatus, non constituit eum proximum agnatum, ibid. s. 42.
 Proximitas desumi potest a cognatione in fideicommissis agnatis, ibid. s. 43.
 Pubes potest condere testamentum, impubes non potest, 5. 17. 5.
 Pubertas quoad alimenta usque ab pubertate consequenda definitur in pueris usque ad decimum octavum, in puellis usque ad decimum quintum annum, 5. 9. 2.
 Pubertas in legato alimentorum eodem modo aestimanda quoad pauperes ac quoad divi ei, 5. 10. 1: et per tot.
 Publicani qui sint, 3. 4. 3.
 — eorum improbitas, ibid. s. 22.
 — nec offendendi sunt, nec nimis eis obsequendum, 3. 4. 3. 4.
 — optimum exemplum in responso Antonini in L. deprecatio 9. ff. ad leg. Rhodiam de jact.
 Publicani naves naufragas diripiebant ac publicabant, 3. 5. 9.

Publicanorum imprebitas ab Antonino frenata, 3. 4. 21.
 Pueri et puellae alimentariae quid, 4. 18. 5.
 Pugnantium neutrum ratum est, 4. 16. 13.
 Puncti appellabuntur solatia seu munuscula, quae imperatores largiebantur, 3. 1. 15.
 Pupillus etiam post immissionem habet beneficium abstinendi, 1. 9. 61.
 Pupillorum causa fauorabilior est, quam mulierum interdecidentium, 2. 5. 20.
 Pupillus, furiosus, et prodigus, quando obligentur sine auctoritate tutoris, et curatoris, 2. 7. 5.
 Pupillus ne circumscribatur in re familiari ab eo, qui rationes gestas tutelae reddere tenetur, maxime cautum, 4. 21. 10.
 Pupillus hereditatem adire non potest, 5. 30. 2.
 — sine auctoritate tutoris, ibid. 31. 3.
 Pupilli debitor in mora esse dicitur, si differat, etiam si non interpellatus sit, 4. 7. 11.
 Pupilli etiam si se immiscuerint, possunt abstinere ab hereditate paterna, 5. 30. 1.
 Pupillorum et minorum praedii alienatio sine decreto non tenet, 4. 12. 6.
 Pupillis et minoribus alienationes non obstant, 3. 6. 4.
 Pupillis et minoribus re ipsa mora fit: 5. 3. 6. 3.
 Pupillaris substitutio expressa matrem excludit, tacita non item, 3. 30. 5.
 Pupillariter substitutus filio est heres necessarius Patri, eveniente casu pupillaris substitutionis, 4. 4. 9.
 — nec potest repudiare nram, et alteram hereditatem adire, ibid.
 Pare relicto, si sub conditione adimatur, sub contraria videtur relicto, 4. 5. 18.
 — et haec conditio impedimento est transmissioni, ibid.
 — etiam libertati, ibid.

Q

Quadrarii quid, 5. 25. 7.
 Quadrage usufuctu legate, si equus quicumque moriatur, finitur usufructus, 4. 24. 4.
 Quadrage legatum extinguitur, mortuo equo, qui quadrage demonstrabat, 4. 24. 4.
 — item et societas, ibid.
 — sed si testator vivus alium equum substituerit, subsistit legatum, ibid.
 Quadrage circenses nominabantur ab equo, qui caeteris praecellebat, 5. 29. 25.
 Quoniam modo equi quadrage juncti, et quis auctor victoriae, ibid. 2. 6.
 non Quaelibet injuria significat gravem, 1. 22. 16.
 Quaestiones perpetuae quae, 1. 6. 27.
 Quaestores administrabant publicam pecuniam sub regibus, et constituta Republica, 3. 2. 10.
 Quaestorum maximum erat officium, et habebant mixtum imperium, 1. 4. 21.

Qualitas non potest esse sine substantia, cui inhaereat, 1. 13. 36.
 Qualitatis nomine materiam saepe significant vniuers Jurisconsulti, 1. 19. 4.
 Qualitas pro materia in jure accipitur, 3. 10. 23.
 — seilicet non semper, ibid.
 Qualitas a testatore requisita si non statim habeatur, sed ea post acquiratur, attenditur tempus mortis, 4. 21. 17. 30.
 Qualitas requisita in personis, quibus legata praestanda sunt ab eo, qui bonorum possessionem contra tabulas obtinuit, requiritur tempore mortis, 4. 21. 19.
 Qualitas rei legatae declarat, cui legatum debeatur, 5. 9. 8.
 Qualitatis omisio non vitiat obligationem, 4. 15. 1.
 — neque omisio loci, ibid.
 Quantitas certo loco circumscripta vicem gerit corporis, ad speciem, 2. 18. 2.
 Quantitas vel aestimatio non perit, corpus vero potest perire, 3. 13. 8.
 Quantitas rei legatae ex legati natura, et ex verisimilitudine determinatur, 4. 10. 12.
 Quantitas incerta vitiat omnes contractus, 4. 15. 4.
 — item hereditates et legata, ibid. 2. 5.
 Quantitas incerta vitiat obligationem rerum, quae numero, pondere, mensurae constant, 4. 15. 1.
 Quantitas incerta, si ea post certa futura sit, non vitiat obligationem, 4. 15. 6. 7. et 9.
 Quantitas a duobus heredibus separatim legata bis exigi potest, 4. 20. 2.
 Quantitas saepius legata saepius debetur, 4. 20. 4.
 Quantitate rerum legatarum non expressa, omnis debetur eorum, quas testator reliquit, 4. 15. 2.
 — si nihil rerum legatarum reliquisset, non valet legatum, ibid.
 Quantitate in debitoris arbitrio posita non valet obligatio, 4. 15. 10.
 Quasi particula denotat improprietatem: non tamen semper, 2. 21. 28. et 31.
 Quasi agnatione sui heredis testamentum rumperitur, et quomodo hoc eveniat, 4. 26. 23.
 Querela inefficiei removetur ex titulo institutionis, 4. 11. 8.
 Querela inefficiei repugnat testamentum quod testator non sanae mentis fuit, 1. 8. 10.
 Querela non datur nisi post aditam ab institute hereditatem, 1. 8. 3.
 per Querelam suus heres simul rescindit testamentum, et nanciscitur hereditatem, ibid. 2. 5.
 Querela agendo suus se immiscet hereditati, ibid. 4. 7.
 Querela agens pro herede gerit, ibid. 2. 8. et 13.
 Qui in utero est, pro jam nate habetur quoad ejus commodum, 5. 18. 7.

— si quidem nascatur, *ibid.*
Quisque, est vox aptissima ad comparandum
 alterius alteri, 1. 21. 5.
Quoad particula non seorsim denotat tempus
 continuum, 2. 25. 12.

R

Ratihabitio aliquando non retrahitur ad
 initium, 4. 23. 18.
 Ratihabitio supplet mandatum, 4. 23. 13.
 Ratio recti sermonis habenda in interpretanda
 voluntate, 4. 2. 3.
 Ratio ubi eadem convenit idem juris est, 3.
 10. 15.
 Rationem veram et potissimam definiendi non
 semper afferebant veteres Jurisconsulti, 4.
 16. 1.
 Rationes reddere tenentur omnes administrato-
 res, 2. 17. 6.
 Rationum redditio continet reliquorum soluti-
 onem, *ibid.* s. 7.
 Reciproca pupillaris inter duos fratres im-
 pones alterum facit alteri heredem necessa-
 rium, 5. 31. 6.
 Reciproca pupillaris dat sucessionem ex testa-
 mento, non ab intestato, 5. 31. 7.
 Reddere non solum significat *retrodare*, sed
 etiam dare, 5. 14. 5.
 Reddi res non videtur si deterior redidatur,
 3. 30. 2.
 Referens est in relato cum omnibus suis qua-
 litatibus, 3. 20. 12.
 Regula correlativorum non habet locum in
 contractu pupilli, 2. 15. 0.
 Regula Catoniana pertinet ad ultimas volun-
 tates, 4. 21. 1. 9.
 — sed in contractibus similis alia observa-
 tur, *ibid.*
 Regula Catoniana non pertinet ad legata, quo-
 rum dies non eedit, nisi ab acta hereditate,
 4. 21. 2. 7. 15.
 — neque ad hereditates, 4. 21. 9.
 Regula, quae in eam casum pervenerunt, a
 qua incipere non possunt, pro non scriptis
 habentur: pertinet tam ad actus inter vi-
 vos, quam ad ultimas voluntates, 4. 21. 1.
 Regula: ubi voluit, dicit, ergo ubi non di-
 cit, noluit, locum habet quando agitur de
 interpretanda voluntate testatoris, non vero
 cum agitur de declaratione verbi ambigui,
 4. 3. 10.
 Regula: quae initio recte constiterunt, resol-
 vuntur, si in eum casum inciderint, a quo
 incipere non potuerunt: a veteribus non
 communiter fuit approbata, 4. 24. 1.
 Regula *L. quod initio 29. ff. de reg. jur.*
 pertinet ad contractus, 4. 22. 1.
 Regula generalis comprehendit omnia ea, quae
 non sunt excepta, 4. 17. 6.
 Regulae Juris servatas esse praesumitur, si de
 contrario certo non constet, 4. 18. 2.

Relativum ad id, de quo disponitur, non ad
 id; quod excipitur, referri debere falsum,
 5. 17. 4.
 Relativum quod referri ad omnia antecedentia
 ejusdemque generis sint, repugnat, 5. 17. 3.
 Remissio mercedis in locatione habet implici-
 tam conditionem, si per ubertatem sequen-
 tium annorum non compensabitur, 5. 1. 8.
 Remuneratio est, quam quis dat, ut beneficia
 vel merita compenset, 5. 13. 4.
 Renunciare suo favori nemo potest, quando
 respicit jus Publicum, 1. 10. 46.
 — exempla vide, *ibid.* s. 47.
 Renunciatio est in fraudem legis, et quando,
 2. 5. 8.
 Renunciatio Vellejani fit in fraudem Senatus,
ibid.
 Renunciatio legis Falcidia est in fraudem le-
 gis, et ideo non valet, *ibid.* s. 9.
 Renunciatio post biennium Senatusconsensu, Vel-
 lejano obligatur, *ibid.* s. 10.
 Repetenti nummus sua voluntate consumptus
 obstat exceptio, 1. 17. 10.
 Repetitur indebitum conditione, non vindica-
 tione, et quare, *ibid.* sect. 15.
 Repeti legatum quando dicitur, 5. 4. 10.
 Repetitio qualitatibus non idem est ac interpre-
 tatio verbi ambigui, 4. 3. 5.
 Repetitio non admittenda, nisi evidens ali-
 qua ratio id suadeat, 4. 3. 7.
 Repetitio conditionis. Vide *Creditio, Lega-
 ta, Legatis*.
 Repetitio non datur a testamento ad testamen-
 tum, 5. 2. 7.
 — nisi quando constat non mutatum esse
 voluntatem, *ibid.*
 — secus est in codicillis, *ibid.* sect. 8.
 Repetitio qualitatibus si facienda sit in alio le-
 gato, ejus mentionem in eadem oratione fa-
 ctam esse oportet, 4. 3. 7.
 Repositorium quid, 5. 23. 4. 6.
 Representare fideicommissum quid sit, 2.
 21. 21.
 Representari non potest, qui nullum jus in
 successione haberet, si viveret, 3. 27. 4.
 Representatio admittitur, ut ejus jure quis
 habeat eam partem hereditatis, quam habi-
 turus esset is, quem representat, si vi-
 veret, *ibid.*
 Repudians hereditatem ex testamento, et agno-
 scens successionem intestatam, tenetur ad
 legata et libertates ex edicto Praetoris, 5.
 30. 12.
 — sed si idem sit institutus et substitutus,
 et omnia institutione adeat et substitutione,
 non incidit in edictum, *ibid.*
 Repugnantibus simul dispositis neutrum valet,
 4. 12. 23.
 — nec unum in alterum converti potest,
ibid. s. 26.
 Res sua nemini servit, 3. 29. 21. et 4. 24.
 6. et 4. 26. 15.

- I. c. rei cedit, sine qua esse non potest, 4.
 --- si aestimationem, rem petere poterit, ibid.
 --- qui habet rem, habet ejus aestimationem: qui aestimationem habet, rem non habet, ibid.
 Res incerta de certis legari potest, 4. 14. 1.
 Res, quae in commercio non est, in nullius bonis est, 4. 26. 7.
 --- mala fides superveniens non interruptit usucapionem, ibid. s. 8.
 --- ab initio existens eam impedit, ibid.
 Res ex aliquo genere, quo comprehenderetur exempta animo, ut in eo reponeretur ejus generis legato continetur, licet ad id reponi auctor non coepit, 5. 24. 7.
 Res mea amplius mea fieri non potest, 4. 24. 5. et 22. 8.
 --- et ideo rem meam stipulari non possum, ibid.
 --- nisi sub conditione, ibid.
 Res aliena relinqui non potest, nisi per damnationem, 4. 19. 15.
 Res furtiva in potestatem domini venire videtur, cum eam vindicare potest, 4. 22. 12.
 Res eadem saepius praestari non potest: summa vero multiplicari potest, 4. 11. 1.
 Res talis empti est, et possidetur, qualis erat tempore emptionis, nec si quid postea accedat, emptum videbitur, 3. 25. 16.
 Res agi inter contrahentes dicitur in consuetibus, 5. 12. 10.
 Rei meae inutilis est stipulatio, nec si fiat aliena, convalescit, 4. 16. 14.
 Rei tuae legatum tibi relictum non valet, quamvis eam postea alienaveris, 5. 21. 4.
 Rei furtivae venditore herede existente domino rei, et convalescit venditio, et usucapi incipit res ab emptore, 4. 22. 12.
 Rei legatae pretium debetur ejus temporis, quo factum est testamentum, 3. 11. 13.
 Rem pignoratam in bonis debitoris esse sufficit, 4. 22. 13.
 Rem suam legandi facultas data est a lege XII. Tabularum, 5. 10. 9.
 --- postea rem alienam per damnationem legari datum est, ibid.
 Rem eandem pluribus legans eos conjuncti, non vero adimit primo, quod dat secundo, 4. 11. 15.
 Rem peti posse sufficit tempore rei judicatae, 4. 23. 2.
 Rem alienam legans non legasse praesumitur, si alienam sciverit, 5. 10. 9.
 --- si sit testatoris, valet legatum, ibid.
 Re diversa pluribus legata, singuli integram obtinent, 4. 20. 5.
 --- non tamen uno deficiente alter rem ejus petet, ibid.
 Re legata deficiente deficit legatum, 5. 27. 8.
 --- sed si species in aliam speciem transferratur, res omnino non perit, ibid.
- Res eadem jure hereditario, et jure legatario contineri non potest, 4. 5. 3.
 Res aliena per vindicationem legari non poterat, 5. 21. 6.
 --- no quidem sinendi modo, ibid.
 Res aliena vendi potest, 4. 17. 22.
 Res ejus esse dicitur, qui actionem habet ad rem consequendam, 4. 21. 21.
 --- licet non possideat, ibid.
 Res nobis debita pignori potest, 4. 22. 13.
 --- et nomen debitoris, ibid.
 --- res pignoriata, ibid.
 --- et in qua habemus usufructum, vel jus superficium, aut emphyteuticum, ibid.
 --- et quam bona fide possidemus, ibid.
 Res legata faciem praebet interpretandae voluntati, 5. 9. 1.
 --- praecipue in legato alimentorum, ibid.
 Res aliena legari potest, et tenetur heres reddere, vel aestimationem praestare, 5. 20. 4.
 Res aliena olim per vindicationem legari non poterat, sed solae eae, quae erant testatoris tum tempore conditi testamenti, tum tempore mortis, 5. 20. 5.
 --- hodie potest quocumque modo legari, ibid. secti 6.
 Res legata ejusmodi debetur, cujus est tempore mortis testatoris, 3. 11. 13.
 Res sub conditione legata est in dominio heredis: ea autem existente fit legatarii, 3. 9. 17.
 Res legata talis, qualis est, praestanda est, 4. 10. 11.
 Res legata si non possit praestari, ejus aestimatio praestanda est, 5. 15. 9.
 Res eadem uni bis legata in eodem testamento semel tantum debetur, 4. 20. 1.
 --- nisi contrarium expresse appareat, ibid.
 Res legata si non sit talis, qualis demonstrata fuit a testatore, tamen debetur legatario, 4. 14. 3.
 Res aliena legari potest, 5. 7. 8.
 --- si tamen testator alienam ignoraverit, non tenetur heres eam reddere, et rem vel aestimationem praestare, ibid.
 --- et legatarius probare debet, testatorem alienam scivisse, vel nihilominus legaturum fuisse, ibid.
 --- sed si conjunctae personae legata fuorit, valet legatum, aut testator alienam sciverit, aut ignoraverit, ibid.
 --- etiam conjunctae amicitia, familiaritateve, ibid.
 Res eadem ex duorum testamentis legata ex utroque peti potest, scilicet ex altero res, ex altero aestimatio, 4. 20. 3.
 --- sed si ex altero corpus consecutus sit, non potest interum id petere, neque etiam aestimationem, ibid.

--- et tunc plene probari debet per legatum non mutatum esse voluntatem ut legatum non perisse dicatur, *ibid.*
 Re vendita sine culpa venditoris perempta, emptoris obligatio non tollitur, 2. 26. 13.
 --- secus si publicata sit, vel sacra, etc. fiat *ibid.*
 Re vendita sine culpa venditoris perempta, venditor habet actionem ad petendum premium, 2. 26. 12. 13.
 Re e commercio hominum exempta, vel in rerum natura esso desinente post contractam obligationem, corrumpitur obligatio, 4. 16. 11.
 Re legatarii propria legata non valet legatum, 4. 21. 13.
 --- nisi legetur servo ejus, qui tamen liber sit, cum edit dies, *ibid.*
 Res futurae veniunt in pignore generali, 4. 22. 13.
 Res furtivae numquam usucapi possunt, 4. 22. 12.
 Res hereditariae et actionis non dividuntur, si dividuae non sint, 4. 24. 12.
 --- et si stipulator servitutis plures heredes reliquerit pro portione hereditaria condemnandi sunt, *ibid.*
 Res alienae in stipulationem non continentur, nec solvi possunt etiam electione promissorie data, 4. 14. 2.
 Res, quae futurae sperantur, legari possunt, 4. 14. 3.
 Res heredis propriae, quas testator ei reddi jussit, generali fideicommissio non continentur, 3. 21. 8.
 Res sacrae religioso, publicis usibus destinatae sunt extra commercium, 4. 22. 8.
 Rerum speciem intueri oportet, non materiam, 3. 19. 10.
 Rerum vocabula immutabilia, fundorum vel domorum mutari possunt, 3. 18. 4.
 Rerum in testamento reliatarum aestimatio spectatur, quae fuit tempore mortis, 3. 1. 13.
 --- verius tempore testamenti, *ibid.*
 Res proprias relinquere vel testator praesumitur, 4. 14. 1.
 Res suas potius legare vel quis praesumitur quam heredi onerare, 5. 20. 6.
 de Re sua potest quisque pro arbitrio disponere, 3. 7. 1. et 3.
 Res suas si quis obliget, producitur jus generalis hypothecae suae in praesentibus, quam in futuris, 3. 2. 3.
 Res publicae pro privatis, etc. ignorans, comparans petit a venditore quod aui interfuit, ne deciperetur, 4. 26. 12.
 Rescindi non possunt, quae irrita sunt, 4. 16. 6.
 Responsa prudentum jus civile a veteribus dicebantur, 3. 25. 8. et 12.
 Responsi contra regulas juris ob favorem piae causae, vel alterius rei ratio specialis alleganda, 4. 18. 5.

Restitutio non datur illis, qui ipso jure maniti sunt, 1. 9. 76.
 Restitutione non indiget suus heres, qui se non miscuit hereditati, *ibid.* 2. 77.
 de Restitutione minorum agebat Ulpianus in libro undecimo ad Edictum, *ib.* 1. 79.
 de Restitutione majorem in libro duodecimo, *ib.* de Restitutione in integrum agitur in l. Marcellum ff. de fidejuss. 2. 7. per tot. et s. 8.
 ad Restitutionem refertur verbum subveniendi, *ibid.* s. 9.
 Restitutio non prodest fidejussoribus, *ibid.* s. 3. et 2. 9. 1.
 Restitutio adversus aditam hereditatem prodest fidejussori, 2. 8. 5. assertur vera ratio, *ib.* s. 7.
 Restitutio defensoris alienae litis liberatur fidejussoribus a eo dati, et quare, 2. 9. 8.
 Restitutio petita non committitur stipulatione rato, *ibid.* s. 16.
 Restitutio minor liberatur ab obligatione: et quare, 2. 10. 1. et 18.
 Restitutio potius est actio, quam exceptio, *ibid.* s. 4.
 Restitutio actio quae, *ibid.* s. 5.
 Restitutio minor etiam in dignitatem constituitur, *ibid.* s. 25.
 --- etiam cum consensu curatoris, aut iudicis auctoritate se obligaverit, *ibid.*
 in Restitutione spectatur solum factum laesionis, *ibid.* sect. 16.
 Restitutio an detur adversus naturalem obligationem, 2. 15. 23. et 24.
 Restitutio actionis quando adversus veterem debitorem fiat, copiose pertractatur, 2. 15. per tot.
 Restitutio in integrum ita conceditur, ut alter quam minimum laedatur, *ibid.* s. 17.
 Restitutio in integrum adversus aditam hereditatem specialiter militibus data, 5. 31. 1.
 --- ita ut intra vires tantum obligentur, *ibid.*
 Restitutio in integrum adversus omisam hereditatis additionem non datur, nisi absenti Reipublicae causae, 5. 31. 2.
 --- ne qui sem infantibus vel si tutorum non habeant, vel si habeant, et aliter negligant, *ibid.*
 Restitutio in integrum transit ad heredes, 4. 7. 3. et 5. 31. 2.
 --- est actio, *ibid.*
 Restitutio in integrum ad consequentiam hereditatem non datur ei qui adire potest, 5. 31. 5.
 Restitutus a Principe tenetur creditoribus pro rata honorum recuperatorum, 3. 6. 9.
 Restrictio adjecta alicui rei restringit etiam alteram nominatam, 3. 29. 6. 6.
 Reos aliquando condemnandos ad eorum de futuro, 4. 23. 10.
 duo Rei constitui possunt etiam per stipulationem separatim et quomodo, 1. 23. 24.
 U

duorum Rectorum quae propria sint, *ibid.* a. 25.
 — quomodo duo Res fiant ex vi conditionis
 affectae, *ibid.*
 Rhodii imperium maris tenuerunt, 3. 4. 13.
 Rhodiae legis mentio honorificentissima apud
 Jurisconsultos, 3. 4. 5.
 Rhodia lex jubebat publicari naves rostratas
 portum ingresses, 3. 4. 18.
 — quam de causa lata, *ibid.*
 Rhodia lex nullam vim Romae habere potera-
 ti, nisi ex Imperatoris auctoritate, 3. 4. 6.
 Rhodia lex ab avaritia publicanorum provin-
 eta, 3. 4. 21.
 Rhodiorum legibus navalibus pleraque Aegaei
 maris insulae usae fuerunt, 3. 4. 19.
 Rhodiorum eunomia et cura de rebus navali-
 bus laudata, 3. 4. 5.
 Rhodiorum leges, et disciplina navalis cele-
 berrimae, 3. 4. 20.
 Rogatus restituere hereditatis portionem, de-
 bet restituere quidquid jure hereditario pos-
 sident, 5. 12. 10.
 — etiam praerogata, *ibid.*
 — quod vero accipit jure legati a coherede, *ib.*
 — praerogata an veniant in restitutione,
Vide Rogatus.
 Rogatus restituere portionem suam etiam inte-
 gras praerogationes restituere tenetur, 5.
 12. 10.
 Rogatus hereditatem, quam habet, restituere,
 non videtur rem habere, *ibid.*
 Roma multis dominis, Romani rerum domini,
 Imperator dominus, 3. 4. 7. et 9. a. 16.
 Romani Imperatoris dominium in toto mundo
 hodie non manet, 5. 5. 11.
 Rusticum opus officium est, 5. 5. 11.

S

Salarium comitibus debitum extraordinariae
 cognitionis est, 3. 1. 12.
 — extraordinarie cognoscitur de pluribus,
ibid.
 Salarium Magistratum constabat in malis,
 tabernaculo, suppellectili, annona, 3. 1. 13.
 — stipendium postea additum fuit: pro
 milia et tabernaculo certa pecunia constituta,
ibid.
 Salarium comitum habet juxta Caesarensis pecu-
 niae, 3. 1. 18.
 Salarium comitum debetur etiam delinquenti
 Praeside pro residuo tempore, 3. 1. 18.
 — nisi eo tempore alii comites fierent, *ibid.*
in fin.
 Salinae olim aliae publicae, aliae privatae,
 2. 18. 47.
 Saltus quid, 5. 26. 6.
 sine Satisfactione nemo est idoneus defensor,
 2. 9. 3.
 Satisfactio judicialis corrumpit infirmo judicio,
 2. 9. 6.

Satisfactio iudicatum solvi, quid contineat,
ibid. a. 7.
 Satisfactionis causa recita rescinditur ipsa sa-
 tisfactio, *ibid.* a. 9. item rescisso iudicio,
ibid. a. 10. et 13.
 Satisfactio judicialis erronea nulla est, *ibid.* a. 11.
 Satisfactio heres in legatis conditionalibus, 2.
 12. 14.
 Satisfactio legatorum evanescit corrumpente legato,
ibid. a. 15.
 Satisfactionis, et legati dies simul cedit, *ibid.*
 a. 16.
 Satisfactio legatorum etiam de praesenti lega-
 torum habet, 3. 15. 23.
 Satisfactio significat cautionem datis fidejusso-
 ribus, 5. 32. 7.
 Satisfactio habet vim solutionis, 3. 8. 14.
 Scaevolae Jurisconsulti prudentia et diligen-
 tia, 3. 13. 4. et 5.
 — floruit sub M. Antonino, Pauli praecep-
 tor, 1. 24. 9.
 Scholae erant ordines militantium, qui pala-
 tium Imperatoris custodiebant: hae quando-
 que aeto, quando loque vero undecim fuerunt;
 singulae Comiti parebant, omnibus Magis-
 ter officiorum, 3. 2. 8.
Vide Comes Scholarum.
 Scilicet testatore factum esse id, quod condi-
 tione continetur, iterum fieri oportet, ut
 ea impleta sit, eo vero ignorante, pura
 erit dispositio, 4. 24. 2. 4.
 Scribae Magistratum desinebant ex decu-
 riis, 3. 1. 11.
 — rationes conficiebant, *ibid.*
 — salarium habebant a publico, *ibid.*
 Scribens se fidejussisse, omnia solemniter
 egisse videtur, 4. 15. 8.
 a Scripto, cum ambiguum non est non
 recedendum, nisi ex manifestae voluntate
 scriptantis, 3. 18. 3. et seq.
 — tam in ultimis voluntatibus quam in
 contractibus, *ibid.* a. 10. et 14.
 Scripto non existente, vel ambiguo, specia-
 tur mens disponentis, non scriptum, 3.
 18. 5. et 10.
 a Scripto recedere ex conjecturis valde peri-
 culosum, et peius infinitum, 3. 19. 3. et 4.
 Scriptura non solum a praecedentia, sed ad
 omnia, quae testamento scripta sunt exten-
 ditur, 3. 29. 13.
 Scripturae imperfectae plerumque lex probat,
 5. 9. 15.
 Scripturae diversae sibi invicem derogant si-
 dem, 4. 6. 13.
 Scripturae inter se contrariae a diversis per-
 bus editae probationem non faciunt, 4.
 16. 14.
 — quid si una altera potentior sit, *ibid.*
 a. 15.
 Scriptura jam elisa retrahi potest, et altera
 edici, in qua laudari potest intentio actoris,
 4. 16. 16.

Scripturae vicinae non semper sufficiunt ad probandam destinationem patrisfamilias, 5. 2. 4.
 Scripturae vicinae voluntatem testantis demonstrant, 5. 9. 1.
 — et libri rationum, ibid.
 — et collicilli, ibid.
 Scutellae quae, 5. 23. 4.
 Secundum testamentum prius non rumpit, cum in secundo heredes ex certis rebus instituti sunt, 5. 2. 7.
 Sella gestatoria quae, in eas lebant, 1. 30. 8.
 Sella a duobus servis gestabatur, ibid. s. 11.
 Semel parvasse obligationi debitorem sufficit, 5. 11. 5.
 Senatores ex ore libertinam ducere prohibiti, 4. 27. 10.
 — si ducta, dignitatem amiserit, uxor esse incipiat, ibid.
 Senatores et eorum filii non poterant peregrinari, 1. 12. 12.
 — olim libere legationes impetrabant ad adeundas hereditates, ibid. 6. 11.
 Senatusconsulta, apud Athenienses annua, 1. 6. 17.
 Senatusconsultum factum ad coercendos Praetores, ibid. s. 25.
 Senatusconsultum Macedonianum pertinet ad nepotes et pronepotes, 3. 28. 6.
 Senatusconsultum Macedonianum non cessat in filio Consule, etc. et homine trahi, et integro, 5. 10. 2.
 — nec in filia femina, ibid.
 — nec si pecunia filio credita extet in ejus peculio, ibid.
 Senatusconsultum Vellejanum imbecillari mulierum opus fuit, 5. 10. 3.
 Sententia Judicis certa esse debet, 1. 1. 3.
 — non ambigua, aut obscura, aut generalis, ibid. s. 4.
 — interpretanda secundum propiam verborum significationem, ibid. s. 5. secundum ejus mentem: non juxta scriptum aut verba, 3. 18. 7.
 Sententia, quae reo favet, praevalet tam in civilibus, quam in criminalibus, 4. 17. 5.
 — Talem jus in arbitris, ibid.
 Sententia, quae continet minorem summam, debet praevalere, 4. 17. 5.
 Sententia, quae pronunciat testamentum non infirmum, praeferenda, ibid.
 Sententia pro paupere, et pro privilegiato ante praefenda sententiae pro ditite, et contra privilegium, 4. 17. 6. et seqq.
 Sententiam pro libertate praeteri specialiter constitutum, 6. 17. 7.
 Sententiam in dubio contra fiscum dicens non delinquit, ibid.
 Sententiae pariter dicuntur, quae datae sunt a iudicibus jurisdictionem habentibus, 4. 17. 12.
 Sententiae iudicum delegatorum si diversae

sint, in suspensum sunt, donec altera a delegante confirmetur de Jure Canonico, ib.
 Sententiae duabus prolatas a Iudicibus datis ambae in suspensum sunt, donec Magistra us alteram confirmet, ibid.
 Sententiam si in natura et substantia discrepent, nullae sunt, 4. 17. 13.
 Sententia debet esse conformis libello, 4. 23. 8.
 Series continuata descendendum masculorum a testatore dilecta demonstrat ejus affectionem erga masculos non interrupto ordine sibi successores, 5. 24. 8.
 Sermonis rationem habuerant Jurisconsulti in voluntatis interpretatione, 4. 2. 10.
 Servitus itineris quilibet, 1. 38. 1. qui iter habet, iter potest etiam equo, vel in sella lecticare, ibid. s. 2. Itineris, si est viae latitudo, 1. 3. 12. ad singulorum iter, non actus constituitur, et quare, ibid.
 Servitus non potest esse sine re, vel persona quae serviat, 2. 10. 11.
 Servitus aptius aliter imponi non potest, quam ut per medium fundum ducatur, 3. 27. 6.
 — et invito domino dari non potest, ibid.
 Servitutes etiam jure Praetorio constituantur, ad exemplum earum, quae ipso jure constituuntur, 4. 10. 4.
 Servitutis pars acquiri non potest, 4. 10. 5.
 Servitus non debetur ei, qui non habet fundum cui debetur, ibid.
 Servitus alienis rebus imponi non potest, ibid.
 Servitus per novam solum in communi solo acquiri non potest, licet acquiritur retineri possit, ibid.
 Servitutis legatum dies cedit ab adita hereditate, ibid.
 Servitutem acquirere nequit, qui pro parte dominus est pro indiviso, ibid.
 Servitus sunt in servitute, 4. 10. 5. 7.
 Servitus a pluribus heredibus legata debet in solidum a singulis, 4. 10. 7.
 Servitutum natura est, ut quis aliquid patiat, aut non faciat, 4. 11. 5.
 — aliquando tamen et pati, et laedere debet, ibid.
 Servitutem acquirere potest, qui praedium habet, 4. 22. 4. et e contra,
 Servitus hominem domino nostro subjicit, 4. 22. 8.
 Servitus pro parte constitui non potest, nec pro parte domino fundi acquiri, 4. 21. 9. et 4. 25. 5. et 4. 26. 7.
 Servitute in solidum constituta, dominus suam partem dicens corrumpit stipulationem, 4. 24. 9.
 Servitutis promissor, si plures reliquerit heredes, in solidum possunt conveniri, 4. 24. 12. et 4. 25. 5.
 — sed si unus solidam actionem pra-

act, a coheredibus pro eorum portione est
 redintegrandus, 4. 19. 3.
 --- idemque est in legato et stipulatione plu-
 ribus heredibus institutis, 4. 21. 5.
 --- et in omni stipulatione individua, 4. 21. 5.
 Servitus recte constituta si duo exint here-
 des, cum ambo in solidum acquirunt, 4. 26. 6.
 Servitus pluribus dari potest singulis in soli-
 dum tam stipulatione quam legato, 4. 26. 6.
 Servitus alieno fundo acquiri non potest, 4. 26. 6.
 Servitutis stipulatio evanescit, si fundus do-
 minans a stipulatore alienetur, 4. 26. 6.
 Servitus pro parte acquiri non potest: acqui-
 sita etiam pro parte conservatur, 4. 23. 17.
 Servitus inter duos dividi non potest, 4. 26. 20.
 Servitus dubbus in solidum acquiri potest in
 eodem fundo, 5. 27. 4.
 Servitus morti assimilatur, 5. 26. 1.
 Servitus est qualitas rei servienti, inherens,
 5. 26. 1.
 Servus plurium pro portione domini singulis
 legatum acquirat, 3. 6. 9.
 --- idem est de hereditate, 4. 21. 14.
 --- et de obligatione, nisi nomina debito-
 rum exprimentur, 4. 21. 15.
 --- et de actione injuriarum, 4. 21. 15.
 Servi debebant solvere viginti aureos libertate
 accepta ex falsis coedictis, vel ex testamen-
 to, quo i potest usufructuarius pronuntiatus
 fuerit, 3. 10. 16.
 Servus olim sine libertate heres institui pote-
 rat, quod imitavit Justinianus, 3. 17. 3.
 Servus heres institutus sub conditione, si meus
 erit cum moriar, manumissus a testatore,
 heres erit, 3. 19. 17.
 Servitus pro loca publica vel religiosa nulli
 debetur potest, 3. 27. 6.
 --- neque interjecto alieno fundo, si do-
 minus non consensit, 4. 21. 14.
 Servus liber esse nisi sit heres: neque heres
 nisi sit liber, esse potest, 3. 30. 6.
 Servus heres institutus, et liber esse jussus,
 si alienetur hereditatem domino, in quem
 alienatus, est acquirat, 3. 30. 15.
 --- et si manumittatur, tamen heres fiet,
 4. 21. 14.
 Servus heredis non potest compellere dominum,
 ut a se hereditatem, 4. 6. 10.
 --- habet tamen auctorem ad Praetorem pro-
 pter spem hereditatis et liberatis, 4. 21. 14.
 Servus communis in acquirendo duorum ser-
 vorum personam sustinet, 4. 19. 3.
 Servum manumittere potest is, qui solvendo
 non est ex lege Aelia Sentia, 4. 13. 5.
 --- et si plures simul manumiserit, sententia
 liber erit, 4. 21. 14.
 --- si vero separatim, primo loco manumissus
 est, 4. 21. 14.
 Servo duorum stipulante, si alter non possit

acquirere, alteri totum acquiritur, 4. 21. 14.
 --- idem est in legato, 4. 21. 14.
 Servus partum de non petendo initio non potest
 de obligatione quaesita domino, nec filius
 de obligatione patris, etiam conditionali,
 4. 21. 5.
 --- nisi ex causa peculiari, 4. 21. 5.
 --- potest tamen patris de legato condicio-
 nali, 4. 21. 5.
 Servo suo legari non potest sine libertate,
 4. 21. 6.
 --- nec juvat, si postea liber fiat, 4. 21. 6.
 --- idem est in servo heredis, 4. 21. 6.
 Servo alieno libertas dari non potest, nisi fi-
 deicommissaria, 4. 21. 8.
 Servo suo libertate data, testatoris caso debet
 et tempore testamenti et tempore mortis,
 4. 21. 8.
 cum Servus non est testamenti facio nisi ex
 persona dominorum, 4. 21. 12.
 Servo alieno legari potest, quod ipse liber
 factus capere posset, 4. 21. 12.
 Servus ejus qui capere non potest heres in-
 stitutus, capit hereditatem si ante aditionem
 manumissus, vel alienatus sit, 4. 21. 14.
 Servus alienus instituitur, ut ipse sit heres,
 vel dominum heredem faciat, 4. 21. 15.
 Servus ex persona domini testamenti factionem
 habet, 4. 21. 15.
 Servo libertas directe dari potest, qui tempo-
 re testamenti et tempore mortis testatoris
 fuit, 4. 21. 16.
 Servi, qui apud hostes sunt, libertate donari
 possunt, 4. 21. 16.
 Servus hereditatem vel legatum sibi acquirat,
 si tempore, quo dies coedit, fuerit manumis-
 sus, 4. 22. 2.
 Servus, stipulans domino acquirat, et filius
 patri, etiam si tempore existentis condicio-
 nis, liber, vel sui juris factus, sit, 4. 22. 2.
 Servus hereditarius usufructum stipulari non
 potest neque pure neque sub conditione,
 et tamen usufructus legari potest, 4. 22. 3.
 Servo legari non potest via, actus, etc. ad
 fundum domini, 4. 22. 4.
 Servus servitutem potest stipulari, et domino
 acquirat, 4. 22. 4.
 Servo non ferere vulnerato, et manumisso do-
 cedente, heres ejus non potest agere ex le-
 ge Aquilia, 4. 24. 13.
 Servus jussu domini recte adit hereditatem,
 4. 24. 14.
 --- sed si antequam adeat, dominum poenit-
 uerit, aliter amplius non potest, et inutili-
 ter adit, 4. 24. 14.
 Servus hereditatem aliter jussus, si alienatur
 priorum dominum heredem non facit, 4. 24. 14.
 Servus institutus, si fiat servus poenae, inca-
 pax fit, 4. 24. 14.

Servus proprio sine libertate inutiliter legatur,
4. 24. 25.
*Servus heredi instituto legatum relictum ova-
neseit, si jussu domini adeat hereditatem*,
4. 25. 11.
*Servus ita institutus liber esto, et si liber
erit heres esto, heres erit detracta condi-
tione si liber erit*, 4. 29. 5.
— *institutio servi sine libertate olim non
valebat*, ibid.
*Servus pure liber esse et sub conditione in-
stitutus deficiente casu conditione, si here-
ditas non sit solvens, liber et heres ne-
cessarius est ex constitutione Justiniani*,
5. 3. 8.
*Servus liber pure scriptus, heres vero sub
conditione, deficiente conditione consequi-
tur libertatem*, ibid.
*Servum heredem necessarium esse statutum
fuit ut fama et existimatio domini servaretur*,
ibid.
Servi institutio sine libertate olim non valebat,
ibid.
*Servo legato qui ad officium adhibebatur, si
ex officio transeat ad artificium, extinguitur
legatum*, 5. 5. 11.
— *si ex officio transeat ad officium non
extinguitur*, ibid.
— *si ex officio transeat ad aliud artificium
neutrum mutatur*, ibid.
*Servi persona non retinet ea, quas jure Ci-
villis sunt*, 5. 11. 3.
— *quae facti sunt, in persona servi recto
consistunt*, ibid.
*Servi aliquando operas alteri, quam domino
locabant*, 5. 25. 6.
*Servus, qui ex uno officio ad aliud artificium
transit legato non continetur*, 5. 25. 9.
*Servus, qui ex officio transivit ad artificium,
legato non continetur*, ibid.
— *qui ex officio transivit ad officium,
continetur*, ibid.
*Servus si plura artificia sciat, ejus habenda
ratio; in quo plurimum versatur*, 5. 25.
9. 10.
Servorum in conditione nulla est differentia,
5. 25. 12.
*Servus si ab hostibus captus sit, et postlimi-
nio revertatur a domino recuperatur omnino
jussu super eum*, 5. 27. 4.
— *et si ab hostibus manumissus sit, domi-
nium ejus semper est apud dominum*, ibid.
*Servus, si manumittatur, et postea aliqua le-
ge servus fiat, non idem homo est*, 5.
27. 4.
— *non ita est, si ab hostibus captus sit,
et postliminio revertatur*, ibid.
*Servus pro nullo habetur, et quadrupelibus
comparatur*, 5. 27. 4.
*Servus duos manumittens qui solvens non
est, neminem liberum facit, si non appa-
reat, quem manumiserit*, 5. 31. 10.

*Sestertius intelligitur, quando scriptum est
decem centum etc.*, 1. 25. 4. et 11.
Sestertius centum continet aureus, ibid. 5. 7.
Sestertium continet mille sestertius, ibid. 5. 8.
Ses certus unum le dictus, 1. 25. 4.
*Sextarium de navi onerata frumento auferens
furtum facit*, 1. 25. 11. item auferens sextari-
um vini ibid. 5. 12. et auferens sextarium
aquae, ibid. 5. 14.
Sextarius quae mensura, ibid. 5. 17.
Sexus masculinus continet femininum, 4. 3. 1.
*Signa lignea vel fictilia in usu erant apud Ro-
manos ante devictam Asiam*, 4. 18. 4.
*Siuplum si quis obtinuerit, quod a duplo ac-
cessit, alia actione petere non potest*, 3. 15.
2. 5.
— *non ita est, si poena sit distincta a sim-
plo*, 4. 4.
*Siuplum dumtaxat consequi illum cui duplum
relictum fuit, videtur iniquum*, 4. 11. 10.
*Singularis sermo aliquando plures comprehen-
dit*, 4. 13. 3.
*Singulari appellatione utimur exemplum ejus-
dem generis significare volumus*, ibid.
*Singularis appellatio ad plures personas non
extenditur in danda hereditate vel legato*,
4. 13. 4.
— *item in danda tutela*, ibid.
— *nee etiam favore libertatis*, ibid. 5. 5.
Societas donationis causa contracta nulla est,
4. 12. 3.
— *sicuti et emptio et locatio etiam inter
virum et uxorem*, ibid. 4. 24.
Societas ex nulla parte coita non valet, 4.
15. 4.
— *et si socii partes non definiuerint, lex
ipsa definit*, ibid.
*Societas coita ex partibus, quas Titius arbi-
tratus fuerit; non valet si Titius antequam
moreretur non sit arbitratus*, 4. 15. 4.
*Societas eo pacto ut non dividatur, non va-
let*, 4. 12. 19.
*Societas inita, ut qui plus confert, aequalem
seu minorem lucri partem habeat*, 4. 12. 19.
*Societas ut unus ex sociis totum damnum
habeat, alter totum lucrum, est ipso jure
nulla*, ibid.
*Societas juxta quodammodo fraternitatem in se
habet*, 4. 12. 19. 25.
Societas negotiationis et lucri causa coita,
4. 12. 25. 26.
*Societas ut de luero particeps, qui nihil
contulit, non valet*, 4. 11. 23.
*Societas iniqua ad aequalitatem redigenda ar-
bitrio boni viri*, 4. 12. 24.
*Societas non manet, sublata re, quae in so-
cietatem collata fuit*, 4. 24. 4.
*Societas donationis causa vix contrahi potest
sine fraude*, 4. 12. 25.
*Societas subsistit, si in divisione unus ex so-
ciis suam partem lucri alteri donet*, 4.
12. 26.

- Socius tenetur in id, quod facere potest, 3. 6. 4.
 Socii lutrum et damnum sentire debent pro rata ejus, quod quid contulit in societate, 3. 6. 7.
 --- neque valet pactum contrarium, ibid.
 Soli dominus, est dominus aedificii, 4. 10. 4.
 Solidum non solvitur non minus quantitate quam die, 4. 17. 13.
 Solutio semper sit servata geometrica proportionem, 3. 6. 7.
 Solutio liberat correum etiam invito creditore, 3. 8. 31.
 --- et omnes alios obligatos, ibid.
 Solutio tollitur obligatio, 4. 26. 15.
 Solutio recipiens rei sibi debita, quam legavit, alienat obligationem legatam, 21. 13.
 Solutionem imputare in quam causam vult debitor, creditore rennente, liberum est debitori non solvere: item potest creditor non accipere, 3. 32. 21.
 Solutio primum credit in causam famosas, 3. 32. 3.
 --- deinde in causam, quae poenam continet, ib. a. 4.
 --- postea in causam iudicati, ibid. a. 5.
 --- post quae pignus aut hypothecam adiunctam habet, ibid. a. 6.
 --- exinde obligatio, cui fidejussor accessit, ibid. a. 7.
 --- praeterca gravior est causa ejus, quod proprio nomine, quam quod alio debeat, ibid. a. 8.
 --- tandem gravius eminetur debitum antiquius, ibid. a. 9. 14.
 Solutio non credit in eam obligationem, quae diem vel constitutionem habeat, 3. 32. 104.
 --- vel in eam, quae sit in controversia, ib.
 Solutio prius in usura, postea in sortem imputanda, 3. 32. 12.
 Solvens pro alio petit cessionem actionem a creditore contra debitorem principalem, etiamsi habeat contra eum non laeti actionum, 3. 8. 4.
 Solvens eandem aestimationem quantitativam ejus, quod accepit, solvit quod debet, 3. 11. 3.
 Solvens alteri, quam creditori, non liberatur, 3. 10. 14.
 Solvi per alium recte potest, 4. 6. 15.
 Solutio facta precatori non vero liberat, si postea dominus ratam habeat, 4. 23. 13.
 Solvens animo pecuniam numerans, distrahendae causa numerat, non contrahendae obligationis, 5. 11. 12.
 Solvens si non esset dominus pecuniae, quam solvit, non liberaretur, 5. 32. 1.
 Solvens certam legem diece potest ei, quod solvit, ibid.
 --- et hoc tam pertinet ad debitorem solventem, quam ad creditorem sibi solventem, ibid.
 Solvens si nihil dicat in quam causam solvat, vel accipiens in quam accipit, imputandum est in graviorem et duriorum, 5. 32. 2.
 Solvere debitor ita potest, ut unum ex fidejussoribus liberet, 2. 6. 1. et per tot. non tamen solvens liberare potest quam voluerit, ibid. a. 2. Quid requiratur ut unum tantum liberet, ibid. a. 3. et per tot.
 Solvens nominem unius tantum, ipsum solum liberat, ibid. a. 4. et 6.
 Solvens partem omnes pro rata liberat, ibid. a. 5.
 Solvere quilibet potest etiam pro ignorante, et invito, ibid. a. 7.
 Solvente uno ex duobus ceteri liberantur, ibid. a. 8.
 Solvens non liberat unum fidejussorem, nisi solvat id, quod ille debet, ibid. a. 11.
 Solvens tanquam principalis, quando se ipsum liberet etiam a fidejussoria obligatione, ibid. a. 15.
 Solutio in quam causam cedat, et quem fidejussorem liberet, ibid. a. 10.
 Species eadem in mutuo reddenda est; variatio aestimationis pertinet ad eum, qui moram fecit, 3. 13. 9.
 Species non percuti, quia sunt a natura, quae est immutabilis, 3. 13. 9.
 Specialis generalibus verbis affecta non obviat generalibus, 3. 20. 4.
 Species coarctat genus ad illud genus, cui subest illa species, 3. 20. 12.
 Species generis affecta legatum non minuit, 3. 20. 11.
 Species an per lineat ad genus, de quo disponitur, mens disponentis spectatur, 3. 21. 18.
 Species expressae et enactae genus, periclitatur, 3. 23. per tot. et 24. per tot.
 Species affectae genus non coarctant, quoties aliqua causa appareat eas affectum, 3. 23. et 3. 24. 3.
 Species ex abundantia enumeratae genus non coarctant, 3. 24. 2.
 Speciebus certi numeri demonstratis, modus generis datus intelligitur, 3. 24. 4.
 --- secus vero si in aliam personam dispositio harum specierum conferatur, ib. a. 5.
 Species plures ac plures generi affectae illi coarctant et relegendi ad ipsas species, 3. 24. 6.
 Species genus restituit, si utrumque conjunctum in eadem oratione exprimitur, 3. 24. 11.
 Species affectae non minuit legatum, si animo illud minui non affectuatur, 5. 17. 9.
 --- quantumvis affecta dicatur animo minui, ibid.
 Species generi subducitur, et in ea motus generi datus intelligitur, 5. 17. 9.
 Speciebus pluribus nominatis ad eas genus redigitur, et in his legatum consistit, ibid.
 Species nominatum legatum si non sunt, nec dolo heredis esse desierint, non debentur, 5. 26. 3.

- et si pro parte sint, pro ea legatum debetur, *ibid.*
- nisi appareat disponentem ita voluisse, ut perimat actum in totum, licet deficiat in parte, *ibid.* s. 8.
- Specie legata deficiente an pereat legatum, voluntatis est quaestio, 5. 27. 2.
- et leves probationes sufficiunt, *ibid.*
- Spes solutionis non liberat debitorem, sed solutio, 1. 9. 67.
- Sponsalia ut valeant, patris consensus requiritur; sed si sciatur et taceat, sufficit, 4. 23. 17.
- Statuliber ab alio manumissus non Romanam, sed Latinam libertatem consequatur, 2. 24. 10.
- Stellatorae olim prohibita, postea permittae; vetitae tantum in limitatis, et Comitibus militaribus, 3. 3. 21.
- Stellaturae a laerare permissum fuit. Stellaturae quid essent, *ibid.* et s. 22.
- Stipulatio transactionis ipso jure tollit stipulationem prioris contractus, 3. 8. 14.
- et una stipulatio consistit, *ibid.* s. 15.
- Stipulatio, non contrahitur si interrogatus in responsione aliquid adiecit, vel deiecit, 3. 10. 15.
- vel variet, *ibid.*
- in stipulationibus utriusque voluntas spectatur, 3. 21. 20.
- Stipulatio ejus, quod dare, facere oportet, continet id, quod praesente die debetur, 3. 25. 12.
- Stipulatio, quae ad praesens tempus refertur, in diem debitum non continet, 3. 25. 27.
- quando comprehendat futurum, *ibid.*
- Stipulatio in diem statim parit obligationem, 3. 25. 27.
- Stipulatio in interrogatione et congrua responsione consistit, 3. 27. 4.
- Stipulatio cum *petitio* pura est, 3. 30. 11.
- Stipulatio Kalendis facta refertur ad proximas, 4. 1. 19.
- Stipulatio pro alio non valet; et si quis sibi et alteri stipuletur, valet pro dimidia, 4. 9. 6.
- Stipulatio certae quantitatis pro se et pro alio, valet pro dimidia parte favore stipulantis, *ibid.*
- Stipulatio affecta legato ejus naturam sequitur, 4. 10. 12.
- Stipulatio non valet si responsio non sit congrua interrogationi, vel si non fuerit responsus, vel ex intervallo, 4. 12. 6.
- Stipulationes tot sunt, quot sunt res in stipulationem deductae, 4. 13. 5.
- Stipulatio fundi sine propria appellatione, vel hominis generaliter valet, 4. 14. 2.
- et eligit promissor unum ex his, quos habet stipulator, *ibid.*
- sed non potitur certi conditione, sed actione ex stipulatu, *ibid.*
- Stipulatio speciei, quae futura non sit, inutilis est, 4. 14. 3.
- Stipulatio inventa est, ut quis acquirat, quod sua interest, 4. 14. 5.
- Stipulatio incerta est, neque valet, si non appareat, quam militatem afferat stipulanti, *ibid.*
- Stipulatio incerta est, et non valet die per errorem omisso, 4. 14. 18.
- sed in stipulationibus Praetoris dies suppletur a Praetore vel iudice, *ibid.*
- Stipulationes ita interpretantur, ut quod actum est inspicitur, 4. 15. 2.
- et ut potius valeant, quam pereant, *ibid.*
- Stipulatio est, si instrumento scriptum sit aliquem promissum, 4. 15. 8.
- Stipulatio alibiata ad confirmandum actum, qui ob errorem in materia esset irritus, tamen ita deductam esse in obligationem eam quantitatem, quae vere extat, 4. 16. 10.
- si vero non adhibetur ad actum, qui esset irritus, continet totam summam expressam, si quidem agatur de summa necessario danda, *ibid.*
- si vero agatur de voluntario actu, ut donatione et legato, continet summam, quae extat, *ibid.*
- Stipulatio rei sacrae aut alterius, quae non sit in commercio, non valet, 4. 21. 10.
- nec etiam sub conditione, *ibid.*
- nec reviviscit, si profana, etc. fiat, *ibid.*
- Stipulatio servi, qui postea liber fiat, non valet, etiam si iterum in servitutem recidat, *ibid.*
- Stipulatio in singulos annos una est et perpetua, et ad heredes transit, 4. 22. 6.
- Stipulatio rerum, quae in commercio non sunt, nec valet, neque convalescit, si in commercio esse coeperint, 4. 22. 8.
- item et in rebus nostris, *ibid.*
- Stipulatio dari, fieri id, quod dari, fieri non potest, non consistit, 4. 24. 2.
- Stipulatio evanescit, si res rite promissa perempta sit, vel in commercio esse desinat, 4. 24. 3.
- nec amplius reviviscit, etiam in commercio releat, *ibid.*
- sed si pars rei subsistat, in ea stipulatio, *ibid.* s. 4.
- Stipulatio rei alienae, si res mea fiat, extinguatur, 4. 24. 5. et 4. 26. 14.
- sed si sub conditione eam stipulatus sim, eaque pendente conditione mea fiat, non corrumpit stipulatio, *ibid.*
- Stipulatio rei alienae sub conditione non extinguatur, si conditione pendente res fiat stipulantis, et si adhuc pendente conditione fiat aliena, ea impleta committitur et in stipulatio, 4. 26. 6.
- Stipulatione damni infecti sine praefactione diei

interposita, attenditur dies in quem alioquin caveri solet, 5. 5. 9.
 Stipulatio tritici non adjecta certa quantitate non valet, nisi constet, de quo tritico senserint contrahentes, 5. 9. 1.
 Stipulatio servi continens quid facti, in dominum non transiit, 5. 11. 3.
 Stipulatio mulieris, per alium non fieri, quominus domo ipsa utatur, committenda est, etiamsi non ipsa mulier prohibetur, sed ejus maritus, 5. 11. 16.
 Stipulatio alternativa unica est, et omne actionem parit, 5. 21. 15.
 In stipulatione alternativa una res ponitur ad solutionem, sed ntraque ponitur ad obligationem, 5. 21. 17.
 Stipulatio areae non extinguitor imposito super eam edificio, 5. 21. 1.
 — adificium tamen non debetur, sed tantum areae aestimatio, ibid.
 Stipulatio non transfert dominium rei promissae, ibid.
 Stipulans et promittens consentire debent de re, quae in stipulationem adducitur, 4. 15. 3.
 Stipulatio decem sibi et Titio una decem stipulari praesumitur, 4. 17. 3.
 — idem est in legato, ibid.
 Stipulatio vires capit ab initio: et vide effectus, 1. 9. 64.
 Stipulatio contraria stipulatione tollitur ipso jure, ibid. s. 73.
 Stipulatio Aquiliana cur inventa, 1. 12. 55.
 Stipulationes tot sunt, quot res in stipulationem deducuntur, 1. 30. 10.
 Stipulatio lectionariorum una est, ibid.
 Stipulationi adjecta pacta, Vid. *Pacta ambigua*.
 Stipulationi facti dies adjectus differt solutionem et petitionem, 2. 20. 4.
 Stipulatio disjunctiva quatenus differat a conditionali, 2. 25. 16.
 per Stipulationes separatas duo rei constitui possunt, ibid. s. 24.
 Stipulatio de rate non committitur petita restitutione, 2. 9. 16.
 Subducere quid sit, 3. 15. 8.
 Subrogatus non potest habere plus juris, quam is in cujus locum subrogatur, 3. 27. 2.
 Substitutus statim admittitur, etiamsi heres repellet ante tempus a testatore praescriptum, 2. 20. 6. et 13.
 Substitui potest legatariis sicut heredibus, 5. 4. 7. et 12. 6.
 — etiam in usufructu, ibid.
 Substitutio reciproca facta inter duos filios alterum puberem, alterum impubervem, in vulgarem casum dumtaxat facta censetur, 3. 16. 2. et 3.
 Substitutio impuberi facta in unum casum in utrumque facta censetur, 3. 16. 2. et 3. 17. 10.

Substitutio pupillaris filio pueris facta a parente non valet, 3. 16. 3.
 Substitutio vulgaris expirat instituto adveniente, 3. 16. 5. et 17. 9.
 Substitutio reciproca inter filium legitimum et filium naturalem non habet locum in casu, quo naturalis in pupillari aetate decesserit, 3. 16. 6.
 Substitutio pupillaris pubertate expirat, 3. 17. 5.
 Substitutio fit in eum casum, quo institutus heres non sit, 5. 2. 9.
 Substitutio pupillaris est testamentum filii, 5. 2. 14.
 a Substitutione heredum arguitur ad substitutionem legatiorum, 5. 4. 7.
 Substitutio pupillaris est testamentum filii. Sed a Patre factum, ex sola patris voluntate censetur, 5. 7. 5.
 Substitutio pupillaris potest occultari, ibid.
 Substitutio pupillaris appellatur *secundae tabulae*, 5. 7. 6.
 Substitutio pupillaris est unum testamentum, licet disponat de duobus hereditatibus, ibid.
 — et pars testamenti paterni, ibid.
 Substitutio pupillaris est testamentum patris, et filii; sed pro uno habetur, et septem signa sufficiunt, ibid.
 — et una Falcidia detrahitur, ibid.
 — et legatarii tum Patris, tum filii conjuncti sunt, ibid.
 — et qui repodiat hereditatem patris, excluditur ab hereditate filii, ibid.
 — et si non valet testamentum patris, auctor rumpatur, nec valet filii, ibid.
 — et si pater sibi heredem instituat, non potest filio substituere, ibid.
 Substitutione prima non subsistente, neque illae, quae ab ea pendent, subsistunt, 5. 12. 7.
 Substitutio in osfructu non facile praesumenda, 5. 12. 9.
 Substitutio duobus filiis facta, si alteri non possit esse nisi vulgaris, in utroque vulgaris est, 5. 30. 2.
 Substitutio vulgaris continet eam conditionem, si institutus heres esse voluerit, 5. 30. 3.
 Substitutio eadem vim et effectum habet; si substituitur voluntario heredi, ac si substituitur necessario, 5. 30. 5.
 Substitutio fit, ut certior sit testator heredia habendi, vel honorandi substituti causa, 5. 30. 6.
 — non ut instituto tollatur necessitas adeundi, ibid.
 Substitutio vulgaris non est inutilis, etiamsi suus heres institutus maneat necessarius, 5. 30. 11.
 Substitutio vulgaris expirat, sine herede acquirente hereditatem, ibid.
 Substitutione facta ei ex filiis, qui prius moreretur, ambobus simul morientibus substitui

ius non valet, 5. 31. 14. 15.
 --- nisi in vim fideicommissi, ibid.
 Substituens novissimo ex suis liberis vult inter
 eos conservare ius legitimarum, hereditatum
 5. 31. 7. 8. 11. 15.
 Substituens ei filio, qui supremus moritur,
 si unicui filium habeat, non inutiliter
 substituit, 5. 31. 9.
 Substituens supremo morienti substituit omni-
 bus, qui supremi obierunt, 5. 31. 10.
 Substituens non debet esse melioris conditionis,
 quam institutus, 3. 29. 12.
 Substitutus filio a patre non potest separare he-
 reditatem filii ab hereditate patris, et unam
 habere, alteram repudiare, 4. 4. 11.
 Substitutus si vivus non astat hereditatem,
 ex substitutione non transmittit, 4. 6. 2.
 Substitutus pupillariter praelatus est heredibus
 pupilli, 4. 6. 16.
 Substitutus succedit in locum primi instituti,
 4. 7. 7.
 Substitutus tenetur implere ea quae testator
 posuerat in conditione, quoad institutum,
 sed hoc ratione lueri percepti, 5. 2. 9.
 --- nisi aliud sua esset conjectura, ibid.
 Substitutus pupillaris debet praestare legata
 tanquam heres pupilli, 5. 2. 10.
 Substitutus pupillaris, pupillo herede non
 existente, succedit ex vulgari substitutione,
 5. 2. 10. 11.
 Substitutus vulgaris debet legatum sub eadem
 conditione, sub qua debetur ab instituto,
 5. 2. 11.
 --- sive tacite repetita sit, sive expresse
 ibid.
 --- secus est si legatum per repetitionem
 conditionis redderet inutile, ibid.
 Substitutus pupillaris cum distinctione, ib.
 5. 12.
 Substitutus pupillaris quando debeat legata sub
 illam conditionibus, sub quibus ea debe-
 bat institutus, 5. 2. 12. 13.
 Substitutus pupillaris non in bonis testatoris,
 sed in bonis pupilli est substitutus, 5.
 2. 12. 14.
 --- et his juncta sunt bona patris testatoris,
 nec sperari possunt, ibid.
 Substitutus pupillaris, si legata a testatore in
 substitutione repetita cum eadem conditione
 fuerint ea non debet, si conditio reddat
 inutile legatum, 5. 2. 13.
 Substitutus vulgaris est heres testatoris subro-
 gatus in locum instituti deficientis, 6.
 2. 14.
 --- et idem ius, eadem onera habet, quae
 institutus, ibid.
 Substitutus pupillaris non potest obligari ex
 persona pupilli, cum hic decedit ante
 eventum conditionis, 5. 2. 15.
 Substitutus pupillaris populo succedit, non
 patri, 5. 7. 5.
 Substitutus filio nepes est heres avi, cum fi-

lius (qui cum praecedebat) mortuus est,
 antequam ei deficeretur hereditas, 5.
 30. 21.
 Substantie nomen significat hereditatem, 3.
 19. 5.
 Successio omnia tam civilis, quam praetoria,
 aut est ex testamento, aut ab intestato, 1. 7. 2.
 Successio intestata locum habere non potest,
 ubi testamentum valet, 1. 10. 32. et 11.
 11. 40.
 Successio praetoria ex testamento duplex est,
 secundum Tabulas, et contra Tabulas,
 1. 11. 18.
 Succeditur ab intestato per bonorum possessionem
 unde liberi: ubi praetritus est suus
 heres, ibid. s. 34. sed distingue ut s. 35.
 In Successione non admittitur ordo subsequens
 nisi deficiente penitus antecedente, 1. 13.
 5. et 29.
 Successio non defertur ei, qui est ultra gra-
 dum a iure praescriptum, ibid. s. 6. et 21.
 In Successione olim soror patri praerebatur,
 ib. s. 17.
 --- mater patri postponebatur, ibid. s. 18.
 In Successionem nemo simul duplici iure uti
 potest, 1. 13. 19.
 Succedendi inter agnatos qui non est capax,
 non potest uti iure agnationis inter cognatos,
 ib. s. 20.
 Successio non delata peti non potest, ibid.
 s. 22.
 ad Successionem ut quis admittatur, tria re-
 quiruntur, ibid. s. 24.
 Successio agnatis defertur iure agnationis,
 non proximitatis, ibid. s. 25.
 In Succedendo non potest simul uti utraque
 praerogativa, qui simul est filius, et nepos,
 ibid. s. 27.
 Succedens in secundo ordine non potest mu-
 tuari qualitatem a tertio, ibid. s. 29.
 Successio intestata hac in re differt, a testa-
 mentaria, ibid. s. 44.
 Succedendi capax facilius gradum mutatur,
 quam incapax, ibid. s. 45.
 Succedendi ius gradus non tribuit incapaci,
 ib. s. 45.
 In Successione non attenditur duplex vincu-
 lum ultra fratrum filios, ibid. s. 34. maxi-
 me cum non tribuit ius succedendi, ibid.
 Succedi potest in alterius locum pluribus mo-
 dis, 4. 7. 7.
 Successor non debet esse melioris conditionis
 quam ejus auctor, a quo causam habuit, 3. 27. 2.
 Successor non minus juris habere debet eo,
 in ejus locum successit, 4. 7. 7.
 Successor tempore delatae successionis talis
 esse debet, qualem testator voluit, 3. 25. 25.
 Successio ab intestato saluissimum non progredi-
 tur, 5. 27. 2.
 Successio non erat inter proximos, quamvis a
 lege vocatos, 4. 4. 3.

Successionis intestatae dispositio locum habet tantum deficiente dispositione defuncti, 4.

Successiones non fiunt per saltum, sed ordine successivo, 3. 27. 5.

— hoc proculit in Successione intestata, neque est perpetuum, 4. 1. 25.

Successiones alienas propriis anteponeo nemo videtur, 4. 1. 25.

Summarum verbo res corporales quam loque continentur, 3. 25. 6.

Summa a Veteribus scribebantur per notas a nostris cifris diversas, 4. 16. 2.

Summa habens non habere dicitur res, quae tanti valere possunt, 4. 20. 3.

Summarum inaequalitas non facit visparem easdem, 5. 52. 9.

Suppellectil legatum non continebat argenteum, escarium et potiorum, et hoc postea mutatum, 3. 19. 10.

Suppellectili ascribuntur vasa crystallina et murrina, 5. 25. 3.

Superflua non nocent, 5. 14. 1.

Superfluum in pignore dicitur, quod quantitatem debeat excedere, 5. 32. 25.

Supertacca est adiecto, quod tacito inest, 4. 5. 7.

Supposito, qui filius credebatur, instituto, hereditas additur a fisco, 5. 19. 4.

Supremus dicitur, quem nemo sequitur, 5. 31. 9.

— prius, quem nemo antecedit, 4. 1.

Supremus mori dicitur uterque ex filiis, qui simul praesent, 5. 3. 14.

Suspensiones colligebant praenuntia Imperatoris, et eam expendebant ad mandata Praefecturae Caesaris, 3. 5. 19.

Suus heres pro herede habetur quoad communem, non quoad incommuni, 1. 9. 3.

et 47. Contra, ibid. 1. 52. ad 59. Filius ergo heres, 11. 2. 8.

Suus heres, qui dicit se non esse heredem, proare debet se abstinentem, 4. 1. 25.

— fit heres eodem momento, quo pater moritur, 11. 1. 9. et ibid. vide plures elucet, 4. 1.

— retinet potius, quam acquirit hereditatem, 4. 10. quod fit vi patriae potestatis, 4. 11.

— fit heres etiam ignorans, 4. 12. ubi vi et plura exempla, 4. 13.

— fit heres etiam iuvitus, et hereditas obligatur, 4. 13.

— etiam sine immixtione, vel adiunctione, 4. 14. 15. 16. 17.

— obligatur creditoribus etiam sine tutoris, et curatoris auctoritate, 4. 20. et 57.

— est heres et antequam abstineat, et potest, 4. 29. 28. et 1. 10. 15. et 31.

— eto. hujus rei effectus, 1. 9. 9. et 31.

— non gaudet beneficio Praetoris nisi abstineat, 4. 1. 25.

— et efficaciter convenitur antequam derelinquat hereditatem, 4. 20. 58. 59.

— non abstinet dicendo se nolle retinere hereditatem, 4. 3.

— non amittit dominium bonorum, nisi facto aliquo avellatur, 4. 1.

— non potest a patre praetorici, et quare, 4. 1.

— transmittit hereditatem mortuis ante immixtionem, 4. 1. 25.

— potest abstinerere nuda voluntate nec tenetur a iure Praetorem, 4. 1. 25.

— amittit beneficium abstinenti, pro herede gerente, vel amovendo aliquem ex hereditate, 4. 1. 25.

— non intelligit restitutione nisi se iuvit, 4. 1. 25.

— potest abstinerere hereditate patris, et fratris retinere, 4. 1. 25.

— potest abstinerere patris hereditate, et potest legatum, 4. 1. 25.

Sui heredis immixtio idem est ac extraneis, 4. 1. 25.

Sui heredis ius tollere nec potest, nec vult Praetor, 4. 1. 25.

Sui heredes immixtio, et absentio fit sola voluntate, 4. 1. 25.

Sui heredis existentia prodest tertio, 4. 1. 25.

Solutis effectus plerisque Praetor imposuit abstinenti, 4. 1. 25.

Solutis aliquando nocet suo heredi, 4. 1. 25.

Suus est heres absolute, non sub conditione, 4. 1. 25.

Suo herede praetorico nemo ex testamento heres esse potest, 1. 11. 35. et 41.

Suus heres, si non erat successio, 4. 1. 25.

Suus heres sine adiunctione heres est statim a morte patris, 4. 1. 25.

Suus heres bonorum possessionem non transmittit, nisi prius, quam uxoritur, 4. 1. 25.

Suus heres statim ac certum esse incipit cum heredi futurum, heres est, vel si posthumus qui praetoricius est, nascatur, vel si non nascatur, 4. 30. 4. 5.

— non item est in exstincto, qui hereditatem non potest acquirere, nisi certum sit sentirem non praegnantem esse, et ipse sciat, 4. 1. 25.

Suus heres sub conditione potestativa de necessario non fit voluntarius, 5. 30. 10.

Suus heres sub ea conditione institutus, quae ultimo vitae momento impleri non potest, patri heres est ab intestato, 4. 1. 25.

Suus heres institutus sub conditione, quae impleri possit ultimo vitae momento, si ante

eam impletam moriatur, nunquam fuit heres, 5. 30. 16.
 --- et hereditas defertur ad substitutum, si-
 ve et heredes legitimos iustitatos sub ea
 conditione, quae ultimo vitae momento im-
 pletur non potest, ea deficiente destituitur tes-
 tamentum, ibid.
 --- hereditas statim filio ab intestato de-
 fertur, ib.
 --- sive admittitur substitutus, si dignus suc-
 cit, ib.
 Suis heres, accepto, vulgari substituto, non
 fit heres voluntarius, 5. 30. 1. et per tot.
 Suis heres non desinit esse necessarius, si
 coheredem habet, ibid.
 Suis heres postquam se abstinuit, potest im-
 petrare tempus ad deliberandum, 5. 31. 2.
 Suis heres postquam se immisit potest absti-
 nere, si sit impubes, absolute, si minor,
 ope restitutionis in integrum, ibid.
 Suum heredem instituere sui conditione po-
 testativa idem non est, ac ei dare substitutu-
 m vulgarem, 5. 30. 9.
 Sui heredes sine facto proprio etiam ignoran-
 tes acquirunt hereditatem, 5. 27. 2.
 Sui heredes praeteriti non possunt, sed insi-
 uunt sunt, vel exhere audi, 4. 1. 17.
 Sui heredes transmittunt patris hereditatem
 non tamquam hereditatem non aditam, sed
 tamquam propriam patrimonium, 4. 4. 11.
 Sui heredes a actione opus non habent, ut
 acquirant hereditatem, 5. 30. 2.
 Syllaniani Senatusconsulti beneficio non gau-
 det, qui non alit ex alia causa, quam
 ejus prohibitione, 4. 4. 8.
 Syllaniani Senatusconsultum vetuit aperiri
 testamentum testatoris occisi, ibid.
 --- nec poterat heres hereditatem adire,
 quamdiam questio de servis haberetur,
 ibid.
 --- sed herede scripto interim defuncto, ad
 ejus heredes transibat hereditas, ibid.
 Sylva caedua quid, 5. 26. 6.

T

Tabellionum officium servis publicis man-
 dabatur, 5. 17. 6.
 Tabernae nomine merces, et omnia quae sunt
 in taberna continentur 2. 28. 13. et 38.
 Taberna quid, 5. 26. 7.
 Taberna sine mercibus esse non potest, 5.
 9. 9.
 Taberna pignori data, merces, quae in ea
 sunt, obligantur, licet quotidie mutantur,
 ibid.
 Tabernae exercendae causa parata legata con-
 tingunt, ibid.
 Tabulae significant testamentum, 1. 7. 3.
 Taciturnitas cum scientia pro ratificatione ha-
 betur, 4. 23. 17.
 Tacite et expressi nonnunquam non eadem
 vis est, 4. 24. 2.

Tacite conventiones valent in locatione, 5.
 7.
 Taxationis an demonstrationis vicem obtineat
 assignatio certae rei, *Fide* in verbo *As-
 signatio*, et 2. 27. per tot.
 Tempestas hyems dicitur, 1. 20. 3.
 Tempestates maximas excitat Aeternus, et quan-
 do oritur, ibid. sect. 4.
 In Tempestate fluctus hybernus dicitur, ibid.
 Tempus longissimum, quo quis vivere non
 possit determinatur, 2. 24. 9. *old. Div.*
 In Tempus mortis libertatem dabant, ne liber
 unquam fieret, ibid. sect. 11.
 Tempus praesens quandoque praeteritum si-
 gnificat, 3. 1. 13.
 Tempus futurum in testamentis non protendi-
 tur ultra mortem testatoris, 3. 25. 29. 30.
 --- comprehendit praesentia nempe, quae
 erant tempore coniti testamenti, ibid.
 --- completi ut aliquando praeteritum, sci-
 licet tempus a die mortis retro usque ad
 tempus coniti testamenti, ibid.
 Tempus legati in arbitrium heredis conferri
 potest, 3. 30. 10.
 --- item et quid heres ipso legato de-
 beat, ib.
 Tempus interitum quandoque differt a condi-
 tione, 3. 30. 11.
 Tempus facti testamenti spectandum est, ut
 definiantur an valeat legatum, 4. 21. 2.
 Tempus rei iudicatae in iudicis spectatur,
 4. 23. 1. et plur. seqq.
 --- etiam quoad accessiones fructus, &c.
 ibid. s. 6.
 Tempus mortis attenditur in legato eorum,
 quae augmentum et diminutionem reci-
 piant, 4. 27. 9.
 Tempus ex remum vitae hominis tribuendum
 esse placuit Jurisconsultis, 4. 30. 1. et per
 tot.
 Temporis discrimen non cepit: quod uno eo-
 demque, die fit, 5. 18. 4. 6.
 Temporis momento eodem concurrunt et mors
 patris, seu eventus conditionis, et delatio,
 atque acquisitio hereditatis in suis heredi-
 bus, 4. 29. 3.
 --- in extraneis quoque eodem momento de-
 fertur, quo testator moritur, vel consilio
 impletur, licet acquirant diverso tempore,
 ibid. s. 4.
 Tempera tria spectantur in heredia institutio-
 ne, duo in legatis, 4. 21. 2. 9.
 Tesserae quid, 4. 18. 9.
 Tesserae frumentariae quid, 5. 8. 11.
 Tessera legata videtur legata aestimatione, 2.
 18. 3.
 Tessera frumentaria quid, et oor inventa, ib.
 s. 6.
 Tesserae extraordinariae quae, et quando da-
 tae, ib. s. 8.
 Tesserae erant in commercio, ibid. s. 9.
 Tesserae legatum non extinguuntur, etsi tesserae

- logatarius consequatur ex causa liberativa, ib. s. 10.
- Testamentum est supremum defuncti iudicium 1. 7. 11.
- Testamentum fit irritum, quoties excluditur heres scriptus, et alius admittitur, ib. s. 12.
- Testamento rupto nihil peti potest, et nemo heres esse potest, 1. 11. s. 1. et 38.
- Testamentum nullum, ruptum, irritum, Iure Civili nunquam convalescit, 1. 10. 7. 8. 10. Excipitur casus captivitatis, et restitutionis damnatorum factae a Principe, ibid. s. 11. et 12.
- Testamentum non convalescit praeterito ante patrem decedente, etiamsi praeteritus fuit posthumus, ib. sect. 13. et 14.
- Testamentum nullum est, si filius me vivo decesserit, Titius heres esto, ibid. sect. 16.
- de Testamenti forma est institutio, et exhereditatio, ibid. sect. 17. secus de iure praetorio, 1. 11. 12.
- Testamenti forma praescripta est a legibus; nec hominum arbitrio mutari potest, 1. 10. 13. et seqq. ibid.
- Testamenti factio est juris publici, ibid. s. 24.
- de Testamenti forma non est institutio patroni, ibid. s. 27.
- Testamentum cum valet, cessat successio ab intestato, ibid. s. 32.
- Testamentum si non valet, testator elocuit intestatus, ibid. sect. 34.
- Testamentum praeterito filio nullum est: sed neque propter injuriam filio factam, neque ob favorem filii, ibid. sect. 40. 41.
- Testamentum vitiat praeterito, non exhereditatio, et quare, ibid. s. 43.
- Testamenti nullitas non pendet a conditione resolutive, ibid. sect. 49.
- Testamentum imperfectum inter liberos valet, 3. 6. 4.
- Testamentum fit irritum herede non adveniente, 3. 9. 10. et 4. 4. 2.
- Testamentum non adita hereditate fit irritum, 4. 5. 5.
- et nihil valet eorum, quae in testamento relicta sunt, ibid.
- Testamentum sine legum observatione fieri non potest, 4. 11. 6.
- Testamentum rite factum, superveniente favore, non infirmatur, 4. 25. 2. et 4. 26. 3.
- at si testator capite minuitur, corrumpit, ibid. s. 18.
- Testamentum rumpitur, si testator alienum adoptaverit, vel arrogaverit, 4. 26. 23.
- Testamentum, quo filius instituitur sub conditione, quae non est in ejus potestate, et sub contraria exhereditatur, valet, 4. 29. 1.
- Testamentum non valet, in quo filii sunt praeteriti, 4. 29. 7.
- vel inutiliter insti uti, ibid.
- Testamentum non valet, deficiente institutione, 4. 29. 7.
- Testamentum non valet filio instituto sub conditione, quae non sit in ejus potestate, 4. 29. 10. et 5. 18. 9.
- Testamentum non derogat eodictis, neque eodictis tollunt testamentum, 5. 2. 8.
- Testamentum, quod valet iure Praetorio, non dici ut rite factum, 5. 18. 8.
- non hereditas ex eo deferitur, sed sola bonorum possessio, ibid.
- Testamentum legis auctoritate nititur, ibid.
- Testamentum imperfectum dicitur, quod Praetoris auctoritate sustinetur, ibid.
- Testamentum, ut valet, requiritur, ut factum sit secundum regulas juris Civilis, ibid.
- Testamentum, quo filius est exhereditatus iure factum dicitur, licet per querelam inofficiosi possit impugnari, 3. 18. 9.
- Testamentum, quod tutor Praetor, data honorum possessione, dicitur irritum et imperfectum, ibid. Testamentum, quo liberi praeteriti sunt, nullius momenti est, ibid.
- Testamenti partem inspiciens totum inspicere praesumitur, non item eodictis, 3. 20. 3.
- Testamenti verbis non inspectis transigi non potest de controversiis ex testamento orientibus, ibid.
- Testamento definitio, 5. 7. 6.
- Testamenti una pars aliam declarat, 5. 9. 12.
- Testamento destituto nemo jus habet ex eo, sed deferitur hereditas ab intestato, 4. 4. 2.
- Testamento priore, quae scripta sunt, testator aliquid censens valere non vult, 5. 2. 7.
- Testamenta exitum non habere contra publicam utilitatem et acquiescentiam est, 3. 17. 5.
- et 5. 18. 5.
- Testamenta apud Veteres ab ipsis testantibus scribebantur, aut dictabantur, 5. 17. 6.
- Testamenta ex Jurisconsultorum consilio nunquam condobantur, 5. 17. 7.
- Testamentorum iura ex alieno arbitrio pendere non debent, 5. 18. 5.
- Testamentorum latior fit interpretatio, 5. 24. 1.
- in Testamentis voluntas plenius interpretanda, 4. 14. 6.
- Testari non valens non potest efficere, ut res suae post mortem deferantur, 4. 26. 18.
- Testator non potest decedere partim testatus, et partim intestatus, 3. 9. 3.
- Testator potest mutare voluntatem, 3. 9. 10.
- Testator institutum se substitutum pari affectu prosequitur, 3. 17. 8.
- Testator eo ipso, quod de re sua disponit, se a legis dispositione recedere voluisse ostendit, 4. 1. 2.
- Testator magis diligit legatarium, quam heredem, in re legata, 5. 7. 4.
- Testator praesumitur conformare voluntatem ad naturam legati, 5. 27. 1.

Testatoris voluntas p^o lege habetur, 3. 27.
 2. 5. 11.
 Testatoris certum iudicium esse debet, 4. 1. 19.
 Testatoris voluntas ex aliis conjecturis non
 ex dispositione legis interpretanda, 4. 2. 3.
 Testatoris interest heredi rem habere, 5. 4. 2.
 Testatorem censori voluntatem suam confor-
 mare ad dispositionem juris communis, vel
 statuti falsum, 4. 2. 2. et per tot.
 Testatorem voluisse facere irritam dispositio-
 nem, non est verisimile, 4. 1. 5.
 Testatorem mutasse voluntatem non praesumit-
 ur, licet constet aliud testamentum, si
 eandem heredem instituit, 5. 2. 7.
 Testatore disponente censat legis dispositio,
 4. 1. 2.
 Testatoris maxime interest voluntatem suam
 certam habere, 2. 24. 5.
 Testator etiam laico per se honesto, et licito
 poenam imponere potest, 2. 23. 12. et
 quare, ibid. 2. 14. et 15.
 Testes alii voluntarii, alii etiam iurati, 3.
 1. 10.
 Testimenium deunciare quid significet, ibid.
 Theophilus explicatur, 1. 6. 15.
 Thesaurus aliquando is, cujus extat memoria,
 2. 12. 15.
 Thesaurenses pecuniam in Provinciis custo-
 diebant, Romanque trans mittebant, 3.
 3. 14.
 Tiberius recusabat, quae flagrantissimo cen-
 supiscibat, 3. 4. 8.
 — pecuniae tenax, ibid.
 Tinctura non mutat lanae formam, nec tran-
 sferret in aliam speciem, 5. 28. 5.
 Totum duas tantum dimidias habet, 4. 10. 9.
 Totum continet partem, nec pars totum,
 4. 11. 16.
 Transactio eam idoneo titulo dominium transfert,
 4. 12. 22.
 Transactio tribus modis fit, 3. 8. 7. 13. 14.
 Transactio est contractus innominatus, 3. 8. 2.
 — et ex ea nascitur actio civilis, ibid. et
 1. 12.
 — et novat priorem obligationem libera-
 turquo ejus fidejussor, ibid. et 1. 9.
 — et vetus obligatio non reviviscit etiam
 repertis instrumentis, neque in ea parte
 debiti, quod in transactione non fuisset
 perceptum, 3. 8. 9.
 — neque per rescriptum Principis, ibid.
 Transactio continet novationem, cum muta-
 tur forma contractus, 3. 8. 11.
 Transactio facta per stipulationem inducit
 actionem ex stipulatu, 3. 8. 14.
 — et fit contractus nominatus, 2. 15.
 Transactio facta cum solutione certae summae
 est vera solutio, quia tanti lis aestimatio
 creditore et debitor, 3. 8. 31.
 — nec quidquam amplius a debitor exten-
 quere potest, 3. 8. 32.
 Transactio fit ad dirimendam litigatio, et ad

liberandos transigentes ad incommo-
 nis ex-
 pensis, etc. 3. 8. 50.
 Transactio fieri potest, ob metum, futurae li-
 tis, 5. 1. 8.
 Transactionis natura est, ut lis solvatur, 3.
 8. 43.
 Transactioni plerumque adhaeretur stipulatio,
 3. 8. 14.
 Transactione facta per simplex pactum furiosus
 liberatur ope exceptionis, 3. 8. 7.
 — contra liberaretur ipse iure si sit imple-
 ta una ex parte, ibid.
 Transactione liberato corree alter quoque li-
 beratur, 3. 8. 31.
 Transferre non possumus ea, quae non habemus,
 3. 8. 44. et 4. 7. 3.
 Transferre non possumus plus, quam ipsi
 habemus, 3. 8. 15.
 Transmissio legato aut fideicommissum ad here-
 dem, is acquirit ejus obligationem, et pe-
 tionem, et poterit hic repudiare, 4. 6. 9.
 Tribunus erat Comes tertii ordinis, 3. 6. 6.
 Tribuni plebis sine imperio esse dicebantur:
 et quae de causa, 1. 14. 13. et 17.
 — habebat mixtum imperium, ibid. 1. 17.
 — in carcerem duci jubebant, etiam ipsam
 consulem, ibid.
 Tribum enere quid, 2. 19. 1.
 Tribus, et Tribulis qui, ibid. 2. 2.
 Tribus nomines tenuiores hemioes continetur,
 et quare, ibid. 1. 3.
 Tribus nomen usurpatur tribus modis, ibid.
 1. 4.
 Tribum libertatis comparari cur Patroni cura-
 rent, ibid. 1. 5.
 Tribus commoda quae, ibid. 1. 6. 7. 8. 9.
 Tribu legata videtur legata aestimatio, ibid.
 1. 12.
 Tributa exigere negligentes duplum deferre
 cogebantur; qui detulerat, liberabatur, 3.
 3. 23.
 Tributa selvere negligetibus pigoera capie-
 bantur, ibid.
 Tributa io aliqua materia, puta, aere, vel
 auro indicta, selvi poterant in pecunia nu-
 merata, 3. 10. 12. et 13.
 — idem quoque erat in stipendiis milita-
 ribus, ibid. 1. 13.
 Tritici nomen non comprehendit, quidquid,
 in area teritur, 4. 15. 1.
 Tritici genus demonstrat, qui regionem, in
 qua genitum est, neminat, ibid.
 Tritici plura genera, ibid.
 — stipulatione contracta abaque adhaerentiae
 generis se bonitatis pessimum selvi potest,
 ibid.
 Tunc particula denotat extremitatem temporis,
 2. 21. 6.
 Tutor non potest adire hereditatem pro pu-
 pillo, etiam infans, 1. 12. 27. et 29.
 — facere potest etiam ea, quae requirunt
 speciale mandatum, ibid. 1. 23.
 Y

Tutor et Curator non liberatur pacto, vel transactione sui tutoris, 3. 8. 25.
 Tutor non poterat pupillam sibi vel filio suo uxorem dare, 4. 27. 10.
 — si adoptivo filio tutoris collocata fuerit, et filius emancipetur, conualecit matrimonium, ibid.
 Tutor datus se excusans amittit legatum sibi ob tutelam relictum, 5. 3. 5.
 Tutoris auctoritas in ipso actu intervenire debet, 4. 23. 15.
 — et non potest per nuntium vel epistolam interponi, ibid.
 — nec sub conditione etiam in actu conditionali, ibid.
 Tutore filitis dato etiam posthumis datus intelligitur, 3. 19. 4.
 Tutela etiam suscepta ob capitis diminutionem amittitur, 4. 24. 16.
 Tutela legitima ex lege XII. Tabularum delata est ea, quae deferretur proximis agnatis, ibid.
 Tutelae datio inutilis est, si ex duobus ejusdem nominis non appareat, quis datus sit, 4. 1. 16.
 in Tutela servatur ordo intestatae successionis, ibid.

U

Ultimae voluntates testatoris voluntate constant, ideo illa potissimum spectanda est, 5. 6. 7.
 — et haec ejus usu deprehenditur, ibid.
 Ultimae voluntates solo consensu non revocantur, sed movi a jure praescriptis, 4. 26. 9.
 Universitates nunquam moriuntur, 5. 12. 8.
 Urbs unde appellatur, 3. 28. 3.
 Usitatum dicitur, quod usu est introductum a consuetudine a regulis juris, 4. 20. 11.
 Uti opimus dispositionum interpret, 4. 2. 6.
 Uti populi arbitri est loquendi, 5. 6. 2.
 — et etiam error jus facit, ibid.
 Usus communis ad quaestiones definiendas accommodatus, 5. 6. 3.
 Usus communis valde spectatur ad discernendum, quid disponens intellexerit, etiam si sit erroneus, 3. 19. 10.
 Usus patrifamilias attenditur, quoad ea, quae sub genere rei legatae comprehendere debent, 5. 23. 7.
 Usus earum rerum, quae usu consumuntur, comprehendit usufructum, 3. 19. 7.
 Usus vis non protrahitur ad ea, quae testator praestabat extra ordinem, 5. 5. 9.
 Usus disponentis magis attendi debet, quam usus communis, 3. 21. 3.
 Usus locatoris spectatur in locatione domus vel fundi, non in aliis locationibus, 5. 6. 10.
 Usus pro parte legari non potest, 4. 24. 9.
 — nisi pro parte divisa, ibid.
 Usus et usufructus quandoque promiscue accipiuntur, 3. 19. 7.

Usus et destinationem testatoris sequi fas est in his, quorum vocabula arbitrio hominum imposita sunt, 3. 19. 9.
 Usus Sylvae caeduae legato, legatarius Sylvam caedere potest, alias nihil ex legato habiturus est, 5. 21. 7.
 Usu mulieri relicto, posse eam habitare cum marito traditum, est, 5. 11. 16.
 Usucapio non interrumpitur jacente hereditate: imo illud tempus computatur ad effectum, ut heres compleat usucapionem, 4. 27. 14.
 — sed et usucapio ea jacente completur, ibid.
 Usucapio a nostris appellata, quod usu dominium acquiritur, 3. 19. 7.
 Usucapio non interrumpitur ob furorem comperientem, 4. 25. 2.
 Usarius rei, cujus usus consistit in abusu, idem potest ac fructuarios, 3. 19. 7.
 Usufructus est ius utendi et fruendi, 4. 17. 21.
 Usufructus perire non potest, antequam separetur a proprietate, 5. 1. 6.
 Usufructus quotidianis constituitur ac legatur, non semel, ut proprietatis, 4. 19. 2. 5.
 Usufructus facile trahit ad se proprietatem, 3. 19. 11.
 Usufructus sine persona esse non potest, 4. 22. 3.
 Usufructus finitur morte fructuarii, 5. 1. 6. et 5. 11. 18.
 Usufructus finitur rei mutatione, 4. 24. 4.
 Usufructus finitus redit ad proprietatem, 5. 11. 4.
 — et ad rationem portionis, quam quis habet in rei proprietate, si plures habent, ibid.
 Usufructus quibus modis constituitur, ibid.
 Usufructus non potest acquiri ei, qui dominus rei est, 4. 24. 6.
 Usufructus ad posterum non transmittitur, 5. 12. 8.
 — et si declaratum sit, quod ad heredem transmittatur, ad primum tantum pertinere debet, ibid.
 Usufructus juris necessitate ad proprietatem redit, nec potest proprietarius eam a se avellere, 5. 12. 5.
 Usufructus accrebit etiam non habenti portem: non item proprietatis, 4. 19. 4.
 Usufructus sine iurae vel alia servitute ad fruendam, necessaria non subsistit, et talis servitus eam sequitur, 4. 12. 21.
 Usufructus si reliquatur pro legato domini proprietatis, non valet legatum, 5. 12. 5.
 Usufructus continet omnes fructus, redditus et commodata, 5. 21. 11.
 Usufructus legari non potest de iure usu, 4. 22. 22.
 Usufructus est dividiuus ratione fructuum, qui sunt corporales, 4. 24. 12.

Usufructus solum in caementis et in area manere non potest, 5. 26. 3.
 Usufructus pecuniae numeratae comprehenditur in legato usufructus bonorum, 3.
 21. 1. et 17.
 Usufructus agri amittitur, agrum, mari, vel fluvium inundato, 5. 28. 5.
 --- sed recedente inundatione restituitur, ibid.
 --- nisi fiat stagnus vel palus, ibid. 2. 6.
 Usufructus fundi non extinguitur, diruta villa sive ea fundi accessio fuerit, sive non fuerit, 5. 26. 3.
 --- et fructuarius fruitur aere, in qua villa fuit, tamquam parte fundi, ibid.
 Usufructus communicatur, si alteri fundus, alteri usufructus legatur, 3. 18. 5.
 --- idem est in stipulatione, ibid. 1. 6.
 --- Contra in Sententia prolati in iudicio familiaris ereiscundum, ibid. 1. 7.
 Usufructus pars etiam acquisita, si amittatur, conjuncto accrescit, secus vero est in proprietate, 4. 19. 4.
 Usufructus natura non patitur, ut diu maneat avulsus a proprietate, 5. 12. 8.
 Usufructus nomen jus utendi, fructus significat, non fructus, 5. 1. 3.
 Usufructum non habet rei dominus, sed iure domini fructus et commoda percipit, 5. 12. 4.
 Usufructo legato dubius, alternis annis, si alter legatarius proprietatem acquirat, legatum extinguitur his annis, quibus proprietatem retinet, 4. 24. 8.
 Usufructu in dotem dato jus ipsum datum intelligitur, non fructus percipiendi, 5. 1. 3.
 Usufructu legato universitati, etc. centum annos durare debet, 5. 19. 8.
 Usufructuarius rerum, quae usu consumuntur, similiter alias, (usufructu finito) in eorum locum, eas ipsas, quas accepit, restituere videtur, 3. 21. 17.
 --- ubi, quod plus etiam restituit,
 Usurae minores, quam promissae fuerant, si per plures annos solutio sint, credere non reclamante, videtur tacito conventum, ut minores solverentur, 5. 5. 8.
 Usurae amplius peti non possunt, postquam reus in forem condemnatus fuit, vel alio modo actio sortis sublata est, 3. 14. 2.
 Usurae deberi non possunt extincta sortis obligatione, 5. 32. 12.
 Usurae debentur ex pacto in bonae fidei iudiciis, 4. 12. 13.
 --- non debentur nisi ea stipulatione in iudiciis stricti iuris, ibid.
 Usurarium omnia praestatio non inducit obligationem, 5. 5. 8.
 --- sed efficit, ut in posterum etiam debitor teneatur, ibid.
 --- et continet tacitum pactum, ibid.

Usuras paciscens ea animo est, ut annuum redditum sibi constituat, 5. 51. 12.
 --- et olim solebant pacisci creditores, et usuris ad diem praestatum non solutis, majores deberentur, ibid.
 Utile per inutile non vitiatur, 2. 3. 11. et quando non obtineat haec regula, ibid. 6. 12.
 Utilitas publica origo, ut familiae et eorum opes conserventur, 3. 28. 12.
 Uxor marito suo ab intestato non succedit, 4. 11.
 Uxor mortuo marito recuperat dominium rei dotalis, 4. 22. 11.
 --- et eam vindicare potest, ibid.
 --- si tamen maritus ei legatum reliquerit, et pretium restitui iusserit, legatum acceptans, non vindicabit, ibid.

V

Validitas legum inspicitur de tempore, quo dios cedit, 4. 25. 13.
 Vasa pretiosa in triclinio ad ornatum exponi solebant, 5. 13. 3.
 Vena quid, 5. 16. 5.
 Venalis negociandi causa comparata legato non continetur, 5. 9. 9.
 Venaliciarii quid, ibid.
 Vendens villas vel caros comparans, quam par est, non errat in quantitate pretii, 4. 16. 7.
 Venditor de evictione tenetur, etsi huc non sit cautum, 4. 10. 1. et 3. 30. 2.
 --- idem est de stipulatione duplæ, ibid.
 Venditor plerumque ex aliqua necessitate bona sua distrabit, 3. 7. 11.
 Venditor promittere debet emptori habere licere non solum per se, sed per omnes, 3. 24. 1.
 Venditor immo dieo laesus est, si pretium sit minus quam dimidium valoris rei traditae, 3. 7. 13.
 Venditor non tenetur dominium rei venditam transferre, 4. 12. 22.
 Venditio valet, si secutum pro vino venditum sit quia eadem est substantia, 3. 21. 12.
 --- et damnnum erit emptoris, ibid.
 Venditio, vel locatio si rescindi velit, praescribitur quota pars iusti pretii, supra quam laesus potest agere ad rescissionem, 3. 6. 7.
 Venditio inita non dominium transcat ad emptorem, in locationem vel aliam genus contractus convertitur, 4. 12. 22.
 Venditio valet, licet dominium in emptorem non sit translatum, 4. 12. 18.
 Venditio inita eo pacto, ut venditor dominium transferre non teneatur, non valet, ibid.
 Venditionis contractus duas parit obligationes, 4. 26. 13.
 Vendita res si nondum tradita pereat sine effi-

- pa venditoris, non resolvitur venditio. et
 emptor pretium solvare cogitur, 4. 26. 3.
 et s. 15.
 Vendita hereditas continetur omne id. quod
 in ea erat tempore venditionis, 4. 1. 4.
 — et quidquid hereditatis nomine venditor
 acquisiverit, ibid. s. 5.
 Venditor ex pactis venditioni adjectis saepe
 obligatur, 2. 2. 12.
 Venditori cur necesse ambigua pacta, ibid.
 s. 11.
 contra Venditorem fit interpretatio, etiamsi
 ipse ex pacto obligetur, ibid. s. 13.
 a Venditore adjectior pacta venditioni. ib.
 s. 15.
 a Vendi ore adjectur pactum de accessione
 rei, ibid. s. 18.
 a Venditore dicitur modus fundi venditi, ib.
 s. 23.
 Venditor non debet facile asseverare quae igno-
 rat, 2. 27. 8.
 Verba interpretanda sunt ita ut actus valeat,
 s. 30. 20. atiamsi interpretatio redundet in
 favorem proferentis, ibid. s. 21.
 ex Verbis colligitur mens contrahentium,
 ibid. s. 3.
 Verba omnino et omnino non quid significant,
 2. 3. 1.
 Verbum *universa* quid continet, ibid. s. 3.
 Verba in *solidum* non conveniunt plus pro-
 mittentibus loco, tempore, aut esusa, ibid. s. 5.
 Verba *alia*, *cactera* similis expressi includunt,
 2. 28. 8.
 Verbum *est* tempus praesens demonstrat,
 4. 27. 2.
 — Maxime si aliquid adiciatur, quod exten-
 dat testatorem respexisse ad ea, quae de
 tempore praeterito comparaverat, acquisi-
 verat, etc. ibid. s. 3.
 Verbum *placet* diversimode a Jurisconsultis
 usurpatur, 5. 21. 12.
 Verbum *oportet* ad obligationem refertur, 3.
 25. 26.
 Verbum *oportet* in stipulationibus continet tem-
 pus praesens. In judiciis et stipulationibus
 Praetoris etiam futura, quae a praesentibus
 originem habent, ibid.
 Verbum *scio*, non *dubito* differt a verbo *pu-
 to*. Illud enim fideicommissum indocit,
 non autem hoc, 3. 19. 13.
 — sicut nec verbum *commendo*, ibid.
 — ne quidem favore libertatis, ibid.
 Verbum *praemitto* etiam in scriptura conti-
 net stipulationem, 3. 8. 14.
 Verbum *relinquo* ex voluntate testatoris, indo-
 cit fideicommissum aut legatum, 3. 19. 13.
 Verbum *rogo* continet mandatum, 3. 9. 16.
 Verbum *habere* jus continet, quom. ad do-
 minium referatur, 5. 13. 3.
 — aliquando vero significat nudam deten-
 tionem, ibid.
 — item Verbum *possidere*, ibid.
 Verbum *pietatis* officium charitatis erga pa-
 tris, parentes, propinquos amicos signifi-
 cat, 5. 10. 5. 6.
 Verbum *dena quina*, etc. vim habet multipli-
 candi summam, non dividendi, 4. 19. 6.
 Verbum *totis qualis* significat *qualisvisque*,
 4. 22. 15.
 — et genus rei, cui adjectur vel rem im-
 propriam, ibid. s. 19.
 Verbum *item* continuat, et connectit, 5.
 4. 13.
 — et aliquando conjungit etiam opposita,
 ib.
 Verbum *substitutus* est commune, 3. 16. 2.
 Verbum *substitutus* in impubere utramque substi-
 tutionem inducit, 3. 17. 5.
 Verbum generale tam proprie refertur ad ge-
 nus infimum, quam ad summum, 3. 28. 3.
 — et plerumque magis proprie refertur ad
 genus infimum, ibid.
 Verbum *reddendi*, licet significationem ha-
 beat retro-landi, tamen recipit et per se dandi
 significationem, 5. 22. 6.
 Verbum *instituendi* completi potest alias res
 praeter hereditatem, 4. 11. 5.
 Verbum praesentis temporis substantiam legum
 adjectum indicat tempus facti testamenti,
 licet aliud verbum addit, quod ad futurum
 referri possit, 4. 27. 5.
 Verbum *heres* ad omnes heredes refertur, 4.
 27. 13.
 Verbum *legandi* de sui natura refertur etiam
 ad hereditates, 5. 8. 7.
 Verbum donationis pro transactione quandoque
 accipitur, 4. 12. 29.
 Verbum filii ex penduntum interpretatione
 ambiguum, 4. 3. 1.
 Verba secundum naturam actus interpretanda
 sunt, 4. 17. 13.
 Verba ambigua interpretanda sunt contra eam,
 qui obscure dixit, 5. 11. 1.
 — sed hoc non procedit in judiciis, ibid.
 Verba *quum is in tutelam suam venerit* quot
 modis intelliguntur, 3. 19. 17.
 — et verba si *sui juris fuerit factus*, ibid.
 Verba, quae speciem habent conditionis de
 praesenti, quandoque adjecta censentur
 eo animo, ut obligatio non contrahatur, si
 non verificetur in his expressum, 4. 16. 10.
 Verba juxta mentem disponentis interpretanda,
 3. 29. 12.
 — et praecipue in fideicommissis, ibid.
 Verba generalis generaliter sunt intelligenda,
 5. 31. 14. et 4. 13. 30. et 3. 20. 2.
 — si tamen actus futurus esset inutilis,
 ibid.
 Verba stipulationis in dubio contra stipulan-
 tem intelligenda, 5. 11. 4.

— contra tamen si actus futurus esset irritus, 10.
 Verba superflua non viciant obligationem, 4. 20. 8.
 Verba legati damnationis quae, 5. 21. 6.
 Verba, quae ad heredem diriguntur, propria sunt legati per damnationem, 4. 19. 17.
 Verba ad quemcumque ex testamento meo, vel ab intestato, item verba ad quemcumque bona mea, etc. perveniunt, comprehendunt postea natum, postea de familia, et cognatum, factum, postea nuptum, 3. 25. 8.
 Verba in una parte latina, in alia strictius intelligi incongruens, 3. 29. 5.
 Verba ad alium sensum detorquere non licet, nisi ex manifesta voluntate testatoris, 3. 20. 8.
 Verba generalia codicillorum si referantur ad verba testamenti specialia, restringuntur juxta ea, 3. 20. 13.
 Verba generalia tum latius tum angustius interpretari licet ex conjecturis, 3. 20. 8. et plur. seq.
 — ubi referuntur, quo ad utramque interpretationem sunt idonea
 Verba testamentum spectanda sunt, neque ab eorum significatione recedendum, 4. 1. 4.
 Verba quisquis mihi heres erit ad tempus mortis testatoris referenda sunt, 3. 25. 19.
 Verba generalia restringuntur, si de aliqua certa re senserint contrahentes, sive testator, 3. 20. 12. et 13.
 Verba ambigua ad voluntatem traducenda, 3. 28. 15.
 Verba expriment mentem et voluntatem disponentis, quae est magis sequenda, quam verba, 3. 18. 11.
 Verba generalia coarctantur ad speciem, ad quam referuntur, 3. 20. 12.
 Verba clara omnino spectanda et sequenda sunt, si voluntas ambigua sit, 3. 19. 1.
 — voluntas ambigua est, cum de illa disputari potest, ibid.
 Verba accipienda sunt in ea significatione, in qua constat accepisse testatorem, 3. 17. 2.
 Verba, quae aliquid determinunt, magis attendantur, quam verba universalis, 3. 16. 8. et 9.
 Verba prima quaque die conditionem non faciunt, 4. 8. 7.
 Verba repentis quae sint, 5. 4. 11.
 Verba de lego, sunt verba propria legati per vindicationem, 5. 20. 5.
 Verba in vicem significant in locum pro, 5. 13. 11.
 — Item significant quemadmodum, instar, sicut, ibid. s. 12.
 Verba quodammodo et tanquam si demonstrant vere et proprie ita non esse, 5. 7. 6.
 Verba si (servus) meus erit interpretanda, si non fuerit alienatus, 3. 19. 17.

Verba alin die nullum certum diem praetulerunt, 3. 15. 6.
 Verborum proprietas servanda est, nec eo recedendum, 3. 17. 6.
 — et nunquam est negligenda, 4. 12. 29.
 Verborum significationi non praefertur voluntatis interpretatio nullo fundamento suffulta, 4. 2. 2.
 a Verborum significatione recedendum non est, 5. 11. 15.
 — receditur tamen, si actus futurus sit inutilis, ibid.
 Verborum significationi inherendum nisi constet aliud actum fuisse, 5. 1. 2.
 Verborum significationi inherendum, nisi manifestum sit aliud sensisse testatorem, 4. 2. 3.
 Verborum significationem veteres Jurisconsulti diligenter examinabant, 3. 18. 2.
 Verborum tendiculas Jurisconsulti avertantur, 4. 30. 1.
 Verbis non perspicuis, manifestatio voluntatis standum est, 3. 19. 8.
 Verbis subsequentibus supplatur, quod deest antecedentibus, 3. 19. 12.
 Verba praesens tempus designantibus unquam futuri non comprehenduntur, 3. 25. 27.
 Veritas non desinit verborum auctoritate, 1. 9. 81.
 Veritas in toto contextu dispositionis continetur, non in tendiculis litterarum, 5. 9. 12.
 — nec in una periodo et ambigua, ibid.
 Verum testis ad se, quod falsum est, 5. 14. 10. 11.
 Verisimile in obscuris sequi debemus, 4. 28. 6.
 Verisimile potius probandum, quam id quod verba sonant, 3. 29. 9.
 Verisimilius sequi debemus eum de voluntate testatoris dubitatur, 4. 10. 9.
 Verosimilius in obscuris inspicere debet, 5. 11. 11.
 Vernarum plariae species esse possunt, 22. 6.
 Vestimentum est omne id, quod amictuum, intermedium, injiciendi, secus, undique paratum est, 5. 6. 6.
 Vestis varicoloria quae, 5. 28. 5.
 Ves is muliebris quae sit, 3. 19. 9.
 — quaeque virilis, ibid.
 Vestis muliebris a virili quomodo differat, 1. 18. 8.
 Vestis virilis est, quae patrisfamilias causa parata est, 3. 21. 3.
 Vestis muliebris legato quae continetur, 1. 18. 7.
 Vestem muliebrem promittens, debet praestare eam muliebrem, quae tantum virili vocatur, 3. 21. 3.
 Vetus debitor quis dicatur in intercessionem, 2. 5. 12.

- Via Aurelia quae, 5. 9. 7.
rei vindicatio datur contra possessorem, 1.
15. 7.
vel eam, qui liti se obtulit, act dolo desit possidere, ibid. s. 8.
Vindicatio eus dicta, ibid. sect. 12. et mos olim observatus in rei vindicatione, ibid. s. 10.
Vindicatae, et vindicta, quid ibid. s. 12. et explicatur Cicero pro Marcella, ibid. s. 13.
Vilias rerum apud Veteres, 1. 29. 10.
Vini nomine continentur ea, quae vini numero habet patrifamilias, s. 17. 6.
Vinum aliud naturale est, aliud factitium. Factitii genera quae, ibid. s. 10.
Vinum quomodo a Romanis veteribus alevaretur, 5. 16. 7.
Vinum vetus dicitur anni prioris, 5. 5. 6.
Vinum amphorarium, vinum doliare, 5. 16. 7. 3.
Vinum tricolatum unde dictum, 1. 29. 10.
Vinum in dolis quod, 2. 28. 53.
Vini legatæ aetum comprehenditur, 3. 21. 5. 12. 13. 14. 18.
Vini legato mulsum non continetur, ibid. s. 12.
--- Oenomeli, Narbonense, passum, pythium, melaspythium, melites, acinatum continetur, et quomodo fiant, ibid. s. 13. et seqq.
--- defrutum non continetur, ibid. s. 17.
Vita huiusmodi longaevis est centum annorum, 5. 18. 8.
Viventis non est hereditas, 4. 4. 9.
--- et ideo non potest vendi, neque transmitti, ibid.
Vocabula rerum sunt immutabilia, et ex communi usu, non ex eoque opinione exaudienda, s. 18. 1. et per tot.
Vetus sub conditione, sub contraria conditione excluditur, 4. 1. 13.
Vocatus ad totum non censetur exclusus a parte, 4. 1. 13.
Voluntas non fertur ad ignota, 5. 18. 3.
Voluntas testatoris et ab intestato, et ex testamento servari potest, 1. 10. 2.
--- quomodo servari possit (tres modi, ac tres sententiae propendantur) filio praetextito abstinent, ibid. s. 5. et 6.
Voluntas verbis praefertur, 2. 21. 22.
in Voluntate exploranda sequimur id, quod verisimile est, 2. 30. 6.
Voluntas defuncti an possit ab herede declarari, ibid. s. 2. et seqq.
Voluntas differt a declaratione voluntatis, ibid. s. 29.
Voluntas a lege, vel ab homine requisita quid differat, ibid. sect. 32. et seqq.
Voluntas testatoris ex ejus consuetudine comprehenditur, 5. 6. 7.
--- et plerumque ex sola spectatur neglecta consuetudine regionis, ibid.
Voluntas testatoris digerebatur ex ipsius usu, 4. 1. 5.
--- vel ex iis, quae in eadem dispositione praecedunt, vel sequuntur, ibid.
--- vel ex libris et scripturis ipsius testatoris, ibid.
--- vel ex collatione alterius rei legatae, ibid.
--- vel a conditione persensura, ibid.
--- vel ex aliis conjecturis, ibid.
Voluntas mutata videtur dissolutione ac permutatione rei legatae, 5. 27. 8.
Voluntas in fideicommissis spectatur potius quam verba, 3. 19. 16.
--- item in conditionibus, ibid. sect. 17.
Voluntas certa et expressa non debet declarari per voluntatem incertam et obscuram, nec haec illi derogare, 3. 23. 14.
Voluntas testatoris et conjectura pietatis est fundamentum, L. cum arvis. 102. ff. de cond. et dem. 3. 19. 17.
Voluntas testatoris certius deprehendi non potest, quam ex illis, quae in eodem testamento disposuit, 5. 2. 5.
Voluntas incerta et praesumpta non potest habere eam, vim quam non habet certa et declarata, 5. 11. 17.
Voluntas expressa non nunquam vitia, quae non expressa non vitiaret, 4. 12. 18.
Voluntas mutari potest, 4. 12. 10. et 4. 21. 2.
Voluntas est ambulatoria usque ad supremum vitae exitum, 4. 12. 15.
--- et nemo potest cavere, ut voluntatem mutare sibi non liceat, ibid.
Voluntas mutata praesumi potest ex intervallo non autem in continuo, 4. 11. 17.
Voluntas praesumpta non respicitur, ubi habetur expressa, 3. 10. 15.
Voluntas testatoris ex natura actus maxime dignoescitur, 4. 3. 11.
Voluntas aegulis servatur potius quam scriptura, 4. 16. 1. 2.
Voluntas disponentis ex conjecturis investiganda, si verba eius non clare demonstrant, 4. 1. 4.
Voluntas contrahentium vel testatoris, interpretari debet, et hoc observatur potius, quam verba interpretentur, ut actus valeat magis quam pereat, 5. 1. 11.
Voluntas subrogandi ancillam emptam ancillae legatae, et alienatae, patet ex impositione ejusdem nominis, et legatum valet in subrogata, 5. 9. 8.
Voluntas, quae verbis non explicatur, nullum habet effectum, 3. 19. 2.
Voluntatis questio non admittenda nisi sit ambigua, 4. 2. 3. et 4. 1. 4.